

आ
रा
जा
पु

संस्कृत - भाषा, लिपि

‘સરદારના હુકમ વિના....’

ખારડોલી સત્યાગ્રહ સમયનો આ પ્રસંગ છે. બાપુ તો છેરે રહીને, તટસ્થતાથી એ લડત નિહાળી રહ્યા હતા. પણ લડત એવી કટોકટીભરી સ્થિતિમાં આવી પડે કે લોકોને લાગ્યું કે સરકાર હવે સરદાર વલ્લભભાઈને ગમે તે ધડીએ પકડીને જેલમાં પૂરશે. ત્યારે બાપુ ખારડોલી ગયા. એમના આગમનના સમાચાર સાંભળીને આસપાસના ગામડાના માણસો બાપુને મળવા આવ્યા. કેટલીક વાતચીત પછી એમણે બાપુને આગ્રહ કર્યો કે, ‘તમે અમારા ગામમાં આવો!’

‘વલ્લભભાઈ કહે નહીં ત્યાં સુધી નહીં.’ બાપુએ જવાબ આપ્યો.

આખરે વલ્લભભાઈએ કહ્યું કે, ‘જઈ આવો’ ત્યારે બાપુ સરભોણ અને રાયમ ગામે ગયા.

ત્યાં એમનો સત્કાર થયો. લોકોએ કહ્યું કે, ‘કંઈક કહો!’ ત્યારે બાપુએ આભાર માનતાં કહ્યું: ‘સરદારનો હુકમ છે કે તેમના સિવાય કોઈએ બોલવું નહીં એટલે મારાથી ન બોલાય. સરદાર હોત ને હુકમ કરત તો બોલત. આજે તો તમારી બહાદુરી અને સંગઠનને માટે તમને ધન્યવાદ આપું છું. આપણે જેને સરદાર બોલનાવ્યા તેમના હુકમ અક્ષરે અક્ષર પાળવા બેઠાં છીએ. હું સરદારનો મોટો ભાઈ થાઉં એ વાત સાચી છે, પણ જાહેર જીવનમાં જેની નીચે આપણે કામ કરતા હોઈએ તે આપણો પુત્ર હોય કે નાનો ભાઈ હોય તો પણ તેના હુકમ માન્ય રાખવા જ બેઠાં છીએ. એ કંઈ નવો કાયદો નથી. પ્રાચીન ધર્મ છે. એ ધર્મનું પાલન કરવા માટે જ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનનું સારથિપણું કર્યું અને યુધિષ્ઠિર રાજાએ રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો ત્યારે તેમણે પતરાળાં ઉઠાવેલાં. એટલે આજે તો માત્ર તમને ધન્યવાદ જ આપું છું.’

આમ જાહેર જીવનના એક ધ્રુવ નિયમનો બોધ આપવા સાથે બાપુએ પ્રત્યક્ષ દાખલો પણ આપ્યો.

ધારાવાપ

કેન્ડેડાલમનામનામ

૧૫ ૧૦ | ૧૦ - માસ - ૧૯૫૮ | અ.ક.૧.૧

	પા.નં. 	ધારાવાપ
	નિર્માણકાલી.	તા. ૧૨-૪-૧૯૫૮
	શ્રી	ગાંધી સ્મૃતિ સંગ્રહ
	મુંબઈ	
	આપની પાસેથી વાર્ષિક લવાજમના રા. ૫૦ અંકે રૂપિયા ૭ મળ્યા છે. આભાર.	
હા	વસંત કુમાર	રામ

(માધીન અને મુદ્રેવતી અલભાધાન્ય અનુષ્ઠાન કરતું માસિક)

[ગાંધીવિચારદર્શનને અવલોકતી લેખમાળા નં લેખાક ૧૪ મો]

“કેવળ તત્ત્વજ્ઞાનથી જીવનદર્શન પૂરું નથી થતું, એને માટે સમાજશાસ્ત્રની જરૂર હોય છે જેમ બધા તત્ત્વજ્ઞાનની પરિસમાપ્તિ વેદાંતમાં થાય છે, તેમ બધા સમાજશાસ્ત્રની પરિસમાપ્તિ અહિં સામા થાય છે ” (ધર્મચક્રપ્રવર્તન પા ૪) વિનોબાજીની આ વાણી ફિલસૂફી અને વ્યવહારનો આબાદ સમન્વય કરી બતાવે છે. જીવનનું દર્શન કેવળ તત્ત્વના નિચારથી નહીં પણ અહિં સાના આચારથી જ પૂર્ણ બની શકે છે એમ કહેવામાં ગાંધીજીની વ્યવહાર્ય ફિલસૂફીનું ઉત્તમ સમર્થન થાય છે. વિનોબાજી ગાંધીજીની ફિલસૂફીને એક ડગ આગળ લઇ જાય છે, તેનો વધુ વિકાસ કરે છે અને તેમાં રહેલા શાંતિમય ક્રાંતિના તત્ત્વોને વધુ પ્રગટ કરી શકે છે. બૃહદાન આદોલન જેવા અશૂભપૂર્ણ સામાજિક કામ દ્વારા અહિં સક ક્રાંતિની ઝુંબેશ ઉપાડીને વિનોબાજીએ ગાંધીજીની ફિલસૂફીને વધુ સ્ફૂટ કરી, વધુ તેજસ્વી બનાવી અને સાથે જ વધુ વ્યવહાર્ય પણ બનાવી ગાંધી વિચારનું સંશોધન કરવું જરૂરી હતું જ, પણ તે તો તત્ત્વજ્ઞાનનો વ્યવહાર્યમા સમન્વય કરીને જ થાય વિનોબાજી વેદાંતના વિચારોને અહિં સાના વ્યવહાર સાથે સુમેળ સાધી આઠસાની વ્યવહારુતાને વધારી રહ્યા છે. બૃહદાન યમ અને તેના ઘટિગત થતા જતા અગોપાગો આના સમેટ અને પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ છે.

ચેતનાની પ્રતિષ્ઠા: ખરા આનંદની રાત તો એ છે કે વિનોબાજી ગાંધીજીની ધરૂણ વાંચકને રાતો આનંદ નવી નવી રીતે જરૂરી ઉમેરા કરતા પોતાની પ્રતિભાથી તેને વ્યવહાર્યોગ્ય કરી બારત અને દુનિયા આગળ રજૂ કરી રહ્યા છે. સર્વોદયનો એ જ સિદ્ધાંત તેઓ નવી રીતે રજૂ કરે છે. સત્યાગ્રહની પદ્ધતિ તીવ્ર સૌમ્ય સ્વરૂપમાં બતાવે છે, સમાધાન કે સમન્વયનો નિચાર તેના સર્વાંગ રૂપે સમજાવે છે, અને પ્રજાતંત્ર, સાચું સ્વરાજ વગેરે અગેના વિચારો વધુ સ્પષ્ટતાથી તે સંયોગતાથી સવિસ્તાર મુકે જાય છે. વળી જૂનાયત જેવા આશ્ચર્યજનક સર્વાંગ કાર્યને વિકસાવીને તેમાં અનન્ય ઉમેરા પણ કર્યે જાય છે. આ બધાથી ગાંધી ફિલસૂફીને પ્રાપ્તિ મળે છે તેની ઘટિ માથે જમાનાની માગ પ્રમાણે તેનો વિમર્શ પણ

થતો જાય છે. ગાંધીજીના મૂળાધાર જેવા ચેતનસત્યને પણ વધુ સ્ફૂટ કરવાનું કામ પણ થયે જાય છે. ગાંધીજીએ અનાસક્ત કર્મની સાથે તીવ્ર ધગશને યોગ્ય ચેતનાની જગતમાં પ્રતિષ્ઠા કરી વિનોબાજીએ પણ ચેતનાની પ્રતિષ્ઠા જ વધારી મૂકી છે અને વધાર્યું જાય છે. તેમ તો તેઓ ચેતનાનો માહિમા માતા લૌકિકતાની વિશાળતા છતાં તેની મુશ્કેલી બતાવે છે. “આપનાની માફક દુનિયા પણ મારું પ્રતિબિંબ સ્વરૂપ છે એ એટલી અનંત, અધાર અને વિશાળ છે કે કયા વ પણ જુઓ તો અસીમ અને અનંત જ નજર આગળ આવે છે. આમ છતાં ચેતનની સામે આટલી અસીમ અને વિશાળ દુનિયાનું પણ કર્મ મહત્ત્વ નથી રહેતું જેમ અગ્નિની સામે કપાસના દગ લાનું કર્મ મહત્ત્વ નથી રહેતું ” (ધર્મચક્રપ્રવર્તન પા ૫૮) ગાંધીજીની માફક વિનોબાજી જગતમાં ચેતનાની પ્રતિષ્ઠા કરી રહ્યા છે. તેમને માણસમાં અને તેનામાં રહેલા ચેતનમાં અનુદૃષ્ટ વિશ્વાસ છે અને તેથી તેના વિમર્શ માટે અચળ શ્રદ્ધા ધરાવે છે. માણસના બાંધો અને તેની પ્રગતિનો આધાર જ માણસની બાંધ શક્યતા મળેની શ્રદ્ધામાં રહેતો છે. માનવ અને માનવમતે કરવાની શાંતિ મય ક્રાંતિની ચાવી જ માનવ પરની ચાવી શ્રદ્ધા છે. તેથી વિનોબાજી કહે છે “આ શ્રદ્ધા આપતો ન મુખ વીએ તો સમાજમાં શાંતિ મારકતે આપણે ક્રાંતિ લાવી શકીએ ” (ક્રાંતિનું બાધ પા ૪) ગાંધીજીએ માનવ પરની શ્રદ્ધાને લીધે સત્યાગ્રહની રીતે સ્વગતની પ્રાપ્તિ કરી તેવી જ શ્રદ્ધાથી તે જ રસ્તે વિનોબાજી શાંતિમય આર્થિક ક્રાંતિ માટે મથી રહ્યા છે. માણસના ચેતન પર વિશ્વાસ ન મુકતામાં આવે તો વિશ્વાસ મુખ્ય મેના પર? ચેતન એટલું પ્રમુખ છે જેની આગળ આ અર્માં જગત નગપ્ય છે તે ચેતન પર શાંતિમય ક્રાંતિ કરવાની આશા નાખી શકાય? આ ચેતનના વિનોબાજી વધુ વર્ણન કરે છે “હું એને નરેક દિશામાં ફેંકી દઉં છું, હું ચેતન છું તે (દુનિયા) મોટી છ પણ તે જાણે છે કે અગ્નિની ચિનગારી છું, તે કપાસને જાળે છે અને પાક કરી શકે છે, પણ તેમને બાળી શકીને નથી ” (ધ. ન. પ્ર પા ૫૮) ચેતનની મતાના આ વર્ણનમાં સમાજ

એક દિવસ અમે ઘોડાગાડીમાં બેસીને આશ્રમથી સાબરમતી રેશને જઈ રહ્યાં હતાં. ગાડીમાં બાપુજી, એક હિન્દી બહેન અને ધણોબધા સામાન હતા. મારે પણ એમની સાથે રેશને જવાનું હતું. ગાંધીજીના રિવાજ અનુસાર, મારે માટે પણ ગાડીમાં જગ્યા કરવાની એમણે કોશિશ કરી. ગમે તેટલી બીડમાં બેસીને વધારેમાં વધારે માથાસો માટે ગાડીમાં જગ્યા કરવી એ બાપુની આદત જ હતી. મેં કહ્યું : ‘આરીતે અદર બેસવા માટે હું તૈયાર નથી. હું બહાર ગાડીવાળા સાથે આરામથી બેસીશ.’ મેં એમ જ કહ્યું. બાપુજી અને બહેનની વાતચીત હું સાંભળતો હતો. ગાંધીજી હિન્દીમાં બોલતા હતા અને બહેન મોટે ભાગે અંગ્રેજીમાં. ગાંધીજી એને ટોકતા હતા.

એવામાં ગાંધીજીની નજર પેલાં બહેનના નખ પર ગઈ. કહેવા લાગ્યા : ‘મેં તને કંઈ કેટલી ચે વાર કહ્યું કે, આમ નખ વધારવા એ સારું નથી. એમાં કચરું ભરાઈને ભેડું થાય જ છે.’ બહેને ગાંધીજીના કહેવા પર ધ્યાન ન આપ્યું. જવાબમાં ફક્ત ‘ઉહ!’ કયું.

ગાંધીજીએ તરત ગજવામાંથી અપ્પ કાઢ્યો અને બહેનનો હાથ લઈને એકેક કરીને વધેલા નખ ઉતારી નાખ્યા. ગાંધીજીનો સ્વભાવ જ ચિક્ષકનો. એક ચે વાર ક્યાં પછી ચે કોઈએ કંઈ ન કહ્યું હોય તો બળતે કરીને બતાવવાના જ.

પરન્તુ, મને ગાંધીજીનો આ વ્યવહાર દુઝ્યો નહીં. અંગ્રેજીમાં એને ‘શિવલરી’ અથવા ‘ગેલન્ડી’ કહે છે એવું તો મેં એમા ન જાણ્યું. પરન્તુ, એક બેદરકાર બહેનની આટલી સેવા અથવા ખુશામદ મહાત્માજી કરે એમા મને ઔચિત્યભંગ જેવું લાગ્યું. એ વખતે તો મેં એમને કંઈ ન કહ્યું, પણ મનમાં નહીં કયું કે જે ભાવ મનમાં જીએ છે તે ગાંધીજીથી છુપાવવો એ ઠીક નથી.

તક ભેળેને એકાન્તમાં મેં બાપુને કહ્યું કે, ‘મને લામ કરો! દિલમાં જે આનંદુ’ તે તમને કહેવું જ ભેળે. તમે જાણો જ છો કે, અમે અનેક લોકો તમને યુગભર જીએ; તમારા તરફ શિષ્યભાવે ભેળે જીએ. તમારા વિચાર-વર્તનની અમારા પર છાંડી અસર થાય છે. આને

તમે ગાડીમાં પેલાં બહેનનો હાથ ગોદમાં લઈને એના નખ ઉતાર્યા એ મને સારું લાગ્યું નહીં. તરુણોને એવું અનુ-કરણ કરવાની છમ્મછા ચર્મજ જરો અને તમારું ઉદાહરણ આપી પોતાના એવા વર્તનનો બચાવ કરશે.’

ગાંધીજીએ કહ્યું : ‘એ બહેનને મેં નખ બાબતમાં ઘણી વાર કહ્યું હતું. તે છતાં એણે ન માન્યું તો એને સમજાવવાની એ જ એક રીત બાકી રહી.’ પછી પોતાની વાતને વિસ્તારતો ગાંધીજીએ કહ્યું : ‘તમે મને જે કહ્યું છે એની ચર્ચા મહારેવભાઈ સાથે કરજો. એ તમને આ બાબતમાં કેટલીક વાત કહેશે.’ વાત અહીં પૂરી થઈ.

ત્યાર પછી ન્યારે બધાં આશ્રમવાસીઓ પ્રાર્થના માટે ભેગાં થયાં ત્યારે, પ્રાર્થનાને અંતે બાપુજીએ કહ્યું : ‘આજે કાકાસાહેબે એક મિત્રકાર્ય કયું.’ [‘હું તો મનમાં ડરી ગયો કે, બાપુજી પૂરી વાત છેડશે. એમને શિખા-મણ આપવાનો અધિકાર મને ઘોડો હતો! રહેવાયું નહીં એટલે, એકાતમ આમની સાથે વાત કરી. તે આમ પ્રગટ ન થવી ભેળે. પરન્તુ હવે હું થાય! બોલી તો ચૂકજો જ હતો. પરન્તુ, બાપુએ પૂરી વાત ન છેડી એટલે મને શાંતિ થઈ.]

ગાંધીજીએ એટલું જ કહ્યું : ‘કાકાસાહેબે મને જે કહ્યું તેમાં એમનું કહેવું એવું હતું કે, તે અને તેમના જેવા બીજા અનેક મને યુરૂપે જુએ છે. આજે સૌને કવી દેવા માણું છું કે, હું કોઈનો યુરૂ થવા માગતો નથી, ચર્મ શકતો પણ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક ભાઈએ શિષ્ય થવાની છમ્મછા બતાવી. મેં એ સ્વીકારી— તે સમયે મારામાં એટલું અભિમાન હતું— એની જવાબ દારી લઈને હું ઘણો પસ્તાયો. અને મેં અનુભવ્યું કે કોઈનો યુરૂ ચર્મને સદગુણી કરવી એ આસાન નથી. હવે હું એકલો જ મારો શિષ્ય છું. અને ભગવાન જાણે છે કે એ એક શિષ્યને સંભાળવા મારે કેટલી તકલીફ ઉઠાવવી પડે છે. એટલા માટે હું ફરીથી જાહેર કરું છું કે, હું કોઈનો યુરૂ નથી. તમે મને તમારો મોટો ભાઈ કવી છો છા— કેમકે, મેં આશ્રમ બોલીને સૌને આમંત્રણ આપ્યું છે.’ [‘મંગલ પ્રનામ’]

મેં પ્રકાશ કર્યો છે આ એક મારણી—
અરીસે, ચારો-ચારો મારો કંઈ મળવા રહ્યો!

મિસરમાં નાસર સાહેબને મળવું ત્યાંના મારા કાર્ય-ક્રમમાં મુખ્ય હતું નાસર રાત્રે મળે છે. હું દસ વાગ્યે એમને મળવા ગયો. લગભગ સાડાબાર સુધી એમે દુનિયાબરની વાતો કરી. વાતચીતથી મને ઘણા સંતોષ થયો.

મેં ઈરાકની વાત કહી, ‘ત્યાં બાદશાહ અને અન્ય બાળકોની હત્યા થઈ એ દીક થયું?’ એશિયાઈ દેશોમાં આ પ્રકારની કતલ સારી કહેવાય?’

‘મિસરની ક્રાન્તિ પહેલાંના ટેટલાક દિવસોમાં મને એવો વિશ્વાસ હતો કે રાજકીય હેતુસર કોર્મની હત્યા કરવી એ ક્રાન્તિની દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે. પરંતુ મિસરની ક્રાન્તિ વખતે એક એવી ઘટના બની જેથી મારો એ આગલો વિચાર સાવ બદલાઈ ગયો હવે મારો એ ચોક્કસ મત છે કે ક્રાન્તિ માટે કોર્મની હત્યા કરવાની જરૂર નથી અને એમ કરવું ઉચિત પણ નથી. હું તમને એ વિચાર પરિવર્તનની વાત કરું.’ નાસરે કહ્યું.

‘રાજા ફારુક પામે ફોજના એક જનરલને જઈને કહ્યું કે, “ફોજના કેઈકે કાવત્રું ચાલવું હોય એવી ગંધ આવે છે. આપ આચાર કરો તો અમે બધું દીક કરી નાખીએ.” અમારા ક્રાન્તિના ગુપ્તચરોએ એ બખર મને પહોંચાડી.

— ‘મેં વિચાર્યું’ કે ફારુક કોઈ પગલું આં સંબંધમાં ભરે તે પહેલાં એ જનરલને જ ખતમ કરી નાખું. અને એ જનરલને ખતમ કરવાનો પ્લાન મેં ઘડ્યો. ત્રણ અઢ સરો સાથે હું એના ઘર તરફ ગયો. રાત્રે એ ક્યાંક ગયો હતો અને બાર વાગ્યે ઘરે પાછો ફરવાને હતો. એ તક સાધી લઈને અમે એના ઘર નજીક છુપાઈ ગયા. બાર પછી જનરલની યાદી ઘરે આવી. અમે તો નિશાન તાકીને જ બેઠા હતા. જનરલ, જેવા નિઃશંકાઈ મોટરમાંથી ડાઉનરી ચાલવા લાગ્યો કે અમે તેના પર ગોળા છોડી એ ચીસ પાડતો નીચે પડી ગયો. અમે તરત અમારી મોટરમાં

બેસીને લાગ્યા. હું પોતે જ મોટર ચલાવતો હતો. એ વખતે જનરલના ઘરમાંથી એક અલ્પત કરજી ચીસ મારે કાને પડી. ચીસો સંભળાતી જ રહી. એ કોઈ સ્ત્રીની ચીસો હતી. એ ચીસો સાંભળીને મારું હૃદય પીગળી જતું હતું. મારા મનમાં રહી રહીને કહેલા કાર્યનો ખેદ થવા કરતો હતો. હું વારંવાર ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે જનરલ મરે નહીં અને બચી જાય. હું મારી બેરેકમાં આખી રાત બેચેનીમાં જાગતો જ રહ્યો, મને કેમ કરી જીંધ ન આવી. કેમકે, સ્ત્રીના કંઈમાંથી નીકળેલી પેલી ચીસો રહી રહીને મારા કાનોમાં સંભળાયા કરતી હતી. ચીસના પડયા પડયા કરતા હતા.

‘સવાર પડી. હું એ જાણવાને ઉત્સુક હતો કે જનરલનું શું થયું? એ મર્યો કે બચી ગયો? આખનાર ખોલ્યું પણ એમાં એ વિશે કશી ખબર ન હતી. કોલેજ ગયા તો ત્યાં ખબર પડી કે, જનરલ પર રાત્રે હુમલો થયો હતો પણ એ બચી ગયા. ત્યારે મને સંતોષ થયો. મેં ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી. તે દિવસથી મેં નહીં કહ્યું’ છે કે ક્રાન્તિમાં લોકી વહેવાડાવવાનું બહાનું સાવ ખોટું છે.

‘ત્યારે અમારી ક્રાન્તિ સફળ થઈ ત્યારે મારા મિત્રોએ મને વારંવાર કહ્યું કે બાદશાહને કાહિરાના ખુલ્લા બજારમાં ફાંસી દેવી જોઈએ જેથી પ્રત્યાપાતી આને બોધપાઠ મળે કે દેશનો દોહ કરવાથી ઠેવી દશા થાય છે. પણ એ પ્રત્યાપનો વિરોધ કરનારો હું એકલો જ હતો. કાસમાં ક્રાન્તિ થઈ ત્યારે રાખિત્તિપયરે બહુ માણસોને માર્યો. પછી ખુદ એની પછી હત્યા થઈ. એના દુશ્મને ક્રાન્તિ ખલુ ખતમ થઈ ગઈ. નેપોલિયન આવ્યો અને બધું પહેલાં જેવું થઈ ગયું. એ તો સ્પષ્ટ છે કે કોર્મને કતલ કરવાથી ક્રાન્તિ નથી ચલી.’

આ બધું ખુદ નાસર સાહેબે મને કહી સંભળાવ્યું.

એક શેઠે એક સંતસેવક પાસે જઈને વિનાંત કરી : ‘મહાગામ, કાલે મારા તરફથી એક સમારંભ યોજાય છે તેમાં આપ પધારશો અને ઉદ્ઘાટનવિધિ કરશો તો મને અત્યંત આનંદ થશે.’

‘એવું તે શું છે કે, મારી પાસે તમે ઉદ્ઘાટન કરાવવા માગો છો?’ સંતે પૂછ્યું.

‘હું કારખાનેદાર છું, અને મેં મજૂરો માટે એક નાની ચાલ બનાવી છે.’

‘હોને થીજવીને એવું સિવલિંગ બનાવીએ પછી તેમાંથી જ થોડું થી કાઢી લિંગ મ મેં દિવે કરીએ, એમાં તે હરખાવા જેવું શું છે?’ સેવકે પૂછ્યું. શેઠે કહ્યો જવાબ આપી ન શક્યા.

મીતમ બુદ્ધ બ્યારે ધર્મચક્ર પરિવર્તન કરતા કરતા, વિહાર કરતા કરતા કપિનયસ્તુ નગરીમા આવી ચઢે છે ત્યારે તેમના પિતાને નથી મોહ થાય છે કે સિદ્ધાર્થ બ્યારે ચઢી ગિફા નેના આપડી ત્યારે રાહુલને આશ્રમ કરી તેને ફરી સંસારમા વાળવાનું શકય બનશે ખલુ બને છે તેમની ધારણાથી બી નહીં જ બેભા બન-મની પ્રથમ ખખર સામળતાજ સિદ્ધાર્થ બેભા બેભા હતા કે, "ગદ્ડ પેદા થયો!" અને તે પરથી જ બેભુ નામ રાહુલ પડ્યું તેજુદના રાહુલમા રાહુ નીનડી શકયો નહીં પણ ખુદ તને જ તેજો આખરે પોતાને રરતે લઈ ગયા રાહુલ પણ આખરે બોલ બંધુ થયો

બુદ્ધને સંસારમા ફરી નાળવાની ઇચ્છા રાહુલની નહીં પણ તેના દાદાની હતી એટલે ત તેના પ્રત્યક્ષા નિષ્કળ મયો એમ કહી શકાય નહીં તે તો બુદ્ધ સાથેના પોતાના સગપણથી ખલુ અભણ હતો

તમ, લવ કુશ પણ રામ સાથેના સગપણથી અજાણ હતા બુદ્ધે તો નરગત સિદ્ધુ દર્શન કર્યા પછી શુદ્ધ ત્યાગ કરેલો પણ રામે તા મીતાને મગર્બા નમ્યા નિદામ કરેલા અને પછી વાલ્મીકિ ન પેના આશ્રમમા જ લવ કુશ બન્યેલા અને કિશોર વય મુખી ત્યા જ બીછરેલા કિશોર વયે તો રમ્યકુળનું ન સરવં કંઈ હતું છતા રાધાને તેમો દોડે એળાખના ન હતા

એ કાર્ત્તે અરોધ્ય મા રેલુકાળજ રામ અપેક્ષ વચ કરે છે અને વિજયી અરુ કરેલો ફરતો વાલ્મીકિ આશ્રમ તરફ અરુધ્યમા શુન્દન અને લકેકરે સહિત બર્ધ ચડે છે ત્યારે અરુધ્યમા રમના અને ખુનિં ધોતો અરુધ્યમા કરતા લવ કુશને તે અરુધ્ય નજરે પડના તેને બાવે છે અને પછી તો બુદ્ધ જ બાગી પડે છે અરુધ્ય સાથેના વાનૈવા તો હારે છે તે પછી બરત વદ્યમણ અને હનુમાનજ પણ જડવા બાવે છે અને તે સુદા લવ કુશને છતી શકના નથી ત્યારે રામને પોતે પોતાના પુત્રો સાથે બુદ્ધમા બીતરા આરણુ પડે છે પછી પરરપર એળાખાણ થાય છે અને બુદ્ધ છતાવુ તા નથી પડે અને છે રામ પુત્રને જીતના નથી પણ પોતાના અદ્યુત રાહુલે ફરીને લાવ કુશ જ રામનું હૃદય છતી વે છે અને પછી તો સીતા માતા રાધાના છેલ્લા મિત્રનથી ફૂનુલ્ય થઈ ધરતી માતાના મેળામા

સમાઈ ગય છે અને લવ કુશ રામ સાથે અયોધ્યા બન છે

બને પ્રસંગમા પુત્ર પિતા પાછળજ બાવ છે, આ સામા વિચારવા બેભુ છે, સરખાવવા બેભુ છે

બુદ્ધ પૂર્વિકામા રાજવી હતા, અને રાહુલ તો રાજવી કુળમા જ બીછરેલો હતો છતા તે તેને પોતાના ત્યાગ માર્ગે લઈ ગયા રાહુલ તેમના રાહુલે રોડે નહીં પણ સહ પ્રનાસી જ થયો

લવ કુશનું તો માત્ર નોખુ છે તેમો તો માત્ર નાન પલ્લમા જ અરુધ્યમા આશ્રમમા જ બીછર્યો હતો અને જ્ઞાન્ના કપિ સરકારો સાથે જ તેમને ક્ષત્રિયના શબ્દ વિદ્યાના સરકારો ખલુ મ ત્યા હતા અને રામ છેવટે તેમને રાજકુરા પણ સોપે છે

ત્યારે મનમા પ્રશ્ન એ થાય છે કે રામ અને બુદ્ધમા પિતા તરીકે જોણ વધારે સાચુ ? વિચાર કરતા લાગે છે કે બંને સાચ હતા બનેએ માત્ર પોતાના પુત્રેનું અનાસક્તબાવે હિત જ કયું ? રામ માત્ર અન્ય બેભા રાજવી ન હતા તેમ બુદ્ધ કોઈ સામાન્ય સાધુ ન હતા નવ કુશને રામે જેમ ધર્મરાજ્યની દિશા આપી તેમ બુદ્ધ રાહુલને એવી દિશા ન આપી શકતો ? એ પ્રશ્ન પણ મનમા ઉઠાવે ખગે

બુદ્ધ ત્યારી અને અનામકા હતા તેમ રામ પણ રાજવી હોવા છતા પરમ ત્યારી અને અનાસક્ત હતા જ, એમ ન કૈત તા દરરથ વચનમ અને મોહવક્ત આમલ કરે છે કે સ્વમા મેસી અરુધ્યમા જઈને પાછો વળે એ જ વનવાલ થયા અને હનુ સુદા અરુધ્યમાની રામનુદરા તમને સલામી લેવા કરે છે છતા તેમો જ અચલપૂર્વક સોદ લઈ વનવાસ બોળવે જ છે, વાપીને મારી કિષ્કિંધા છત છે ગમ્યને મારી લઈ છતે છે છતા તે બંને રામને તેના મારા દુકલારે ને સોપી દે છે અ ત્યાખાનું સામ અવ વિસ્તારવાની તેમને લગ નેજા વપડા નથી, અને જેને ફરી મેળના રાવ । સારે મહા બુદ્ધ આરુધ્યું તે જ બનકનના મીતાને ધોનીના એક વેલુ પર અરુધ્યમા મોકી રી આપે છે

તો પછી બુદ્ધ અને રામના માર્ગો પ્રથમ નજરે નોખા કેમ વળે છે ? બુદ્ધનો માર્ગ અતિમ છે તેમો ખલુ આ જાતનો સીકા કરે જ છે એટલે જ નથી પોતાને

શુદ્ધત્વ પ્રાપ્તિ થયા પછી મેં ફરી લોકકલ્યાણ માટે અરણ્ય છોડીને લોકો વચ્ચે આવે છે, બધેબધે ફરે છે. શુદ્ધ પણ લોકાભિમુખ જ છે. જો કે એમનું લક્ષ્ય પરમ નિર્વાણ છે.

તેમ રામ પણ લોકાભિમુખ જ છે. રાન્યશ્રી, વૈભવ, સત્તા વચ્ચે તેઓ વસે છે ખરા, પણ જળકમળવત્. અને એ જ ધર્મજીવનની દિક્ષા આપીને લવ-કુશને ધર્મરાન્ય સોંપે છે.

રાહુલના હાથે તો એને એવી ઠાઈ દિક્ષા આપવાની

કલ્પનાના નથી. હોત તો, ખુદ સિદ્ધાર્થ માટે અલગ રંગ મહેલ, વિલાસભવન ખડું ન કરત, અને તેમને લોકાભિમુખ અને ઈશ્વરવિમુખ પણ ન કરત. એટલે શુદ્ધ રાહુલને બીજી લક્ષ્ય સંઘમાં લઈને ત્યાગને માર્ગ વાળ્યો એ મોઝ જ છે.

રામ અને શુદ્ધનો પોતાના પુત્રને પોતપોતાને માર્ગે વાળવામાં દેખીતો વિરોધાભાસ દેખાવા છતાં, કેવી એકતા છે! આ જાતનો તુલનાત્મક અભ્યાસ પણ સાચી જીવન-દિક્ષા બતાવનારો અને પ્રેરક નીવડે એવો છે.

★

સુગ્રીવ અને વિભિષણ

રામાયણનાં બે પાત્રો સુગ્રીવ અને વિભિષણ ધર્મમાર્ગે જતા ભારે ધર્મસંકટ અને કુટુંબકલેશ વહોરી લે છે.

રાવણને ય એક વાર-મ્હાત કરનારો વાલી નાના ભાઈ સુગ્રીવની પત્નીમા આસક્ત થાય છે અને સુગ્રીવને શુદ્ધ અને રાન્ય સુદ્ધાં છોડવું પડે છે. વાલી અને સુગ્રીવ વચ્ચે કલેશ છે સુગ્રીવની પત્નીને કારણે, અને એ એવો ભારે અન્યાય, એવું દુષ્ટત્વ છે કે સુગ્રીવ શુદ્ધ અને રાન્ય છાડે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. એને થયેલો અન્યાય અંગત છે.

ન્યારે વિભિષણને એવો ઠાઈ અન્યાય મોટા ભાઈ રાવણ તરફથી થયો નથી, પણ વાલીએ જેમ પર સ્ત્રીને કબ્જો કરવાનું દુષ્ટત્વ કહ્યું હતું તેમ રાવણ પણ સીતાહરણ કરી વાલીની પંગતમા જઈ બેઠો હતો. કુંભકર્ણને જેમ એમા ઠાઈ ભારે દોષ ન દેખાયો તેમ વિભિષણે ય તેમાં દોષ ન જોયો હોત તો રાક્ષસ કુળની રીત જોતાં આશ્ચર્ય ન થાય. આમ છતાં રાવણના એ દુષ્ટત્વથી દુઃખી થઈને વિભિષણ સ્વેચ્છાએ લ'કા છોડે છે. સુગ્રીવ અને વિભિષણના શુદ્ધત્યાગ અને રાન્ય ત્યાગ વચ્ચે આ એક મહત્વનો તફાવત છે. અને એ કારણે વિભિષણને સત્યાગ્રહીની ઠોટીમાં સદેજ મૂકીએ. પોતાના અન્યાય માટે માણસ ઝૂંએ, તે ખાતર કશો ત્યાગ કરે એ માનવસ્વભાવ જોતાં, નવાઈભિયું નથી, પણ પોતાના સ્વજને બીજાને કરેલા અન્યાય ખાતર જો તેની મામે ઝૂંએ છે, અને સ્વેચ્છાએ બધું ત્યાગે છે, તેથી આવી પડતી આફતોને, લાલ ગેરલાભની કશી ગણતરી વગર જ સ્વીકારી લે છે-આ લક્ષણો સત્યાગ્રહીનાં છે. એ દૃષ્ટિએ સુગ્રીવના વાલી સામેના શુદ્ધ કળ્પા વિભિષણના રાવણ સામેના શુદ્ધમાં ચરિયાતી વીરતા જોઈએ તો ખોડું નથી.

મોટા ભાઈએ પોતાને કરેલા અન્યાય માટે ઘર, વારસો છોડનારા નાનાભાઈએ આજ્ઞા દુર્લભ નથી, પણ મોટાભાઈએ ઠાઈ બીજાને દુષ્ટત્વથી અન્યાય કર્યો હોય અને તેના વિરોધમાં નાનો ભાઈ ઘર, વારસો છોડે એવા દાખલા દુર્લભ છે.

અન્યાય આપણને થાય કે બીજાને-એથી કર્તાના અન્યાયમાં કમો કે પડતો નથી. સ્વજન તરીકે તેના મૂળ સાક્ષી બની રહેવું એ સત્યાગ્રહીને ન જોએ, ત્યારે એવી પરિસ્થિતિમાં તેનું કર્તવ્ય શું તે વિભિષણનું ચારિત્ર્ય સ્પષ્ટ બતાવે છે.

અને ધર્મમાર્ગે ઝૂંઝૂંતાં સત્યાગ્રહી છેવટે શું પામે છે તે પણ સુગ્રીવ અને વિભિષણના પાત્રો સ્પષ્ટ કહી જાય છે.

★

સિદ્ધાર્થને દેહની કળ્પનાનુરૂપા અને માણસની કાળ સામેની પરવસતાનું મોટી પ્રથમ ઘાન થયું તે પ્રથમ મોતો સાથી એમના રથને દાહનાર સારથિ પણ ખગે, એટલું જ નહીં, સિદ્ધાર્થે જ્યારે યુદ્ધભાગ કરે છે ત્યારે તેનો એક માત્ર સાથી અને જીવનસાથી જ નહીં તે મારે નિરુપાય મદદ કરનારો પણ તે એકલો જ છે. મધરાતે જ્યારે આખી કપિલવસ્તુ નગરી નિદ્રાને યોગે પડી છે, બધું જ શાન છે ત્યારે ધર્મસ કંઠમાં મુકાયેલા એ સારથિ જ સિદ્ધાર્થના આત્માથી તેમને દૂર દૂર સુતી જુગી આવે છે, એ મદાભિનિષ્કમયનો તે એક માત્ર સાથી બને છે કેવું તેનું મદદ આપવું અને કેવું જારે તેનું ધર્મસ કંઠ તે કઈ સિદ્ધાર્થના મહાન જાતીને જીવંતો ન દેના, તે તો સિદ્ધાર્થે ગુણવત્તા રચી દેવા તે જ તેનું જીવંત રચના બન્યાં છે તેની નજરે છે જુ તે જ માત્ર કંઈક થકે થકે થકે અને ત્યારે તેને કેવી અપાર આનંદ થઈ જાય છે. એને યોગ્યતા તે ખગે વનગી હોય કે માત્રવ દુનિયામાં જવા મહાન, જન્ય અને કાલ્પિકાગી પ્રથમનો દુ મારી જન્યો છું મધરાતે રાજકુ વરને નાજની નહાન બધું મોટું દેવા તે સિદ્ધાર્થનું માનિય હજુ એટલે એની વેદના કઈએ સમ જની દર્શન; પણ જ્યારે એ એકલો જ નથી સર્જે દર્શો દર્શ ત્યારે તેના મનમાં શા વિચારો પુમરથા દર્શ કેવો અસલ આ તેના મન પગ દર્શો ખગી રીતે આ જન્ય પ્રથમ આજીવ કાલ્યોને છે.

સિદ્ધાર્થે જ્યારે ભુલ્ય જાગીને ફરતા ફરતા એ જ નગરીમાં આવી પડેલા ત્યારે એ સારથિ સાથે તેમને મેળાપ થયો કે નહીં, તે વિશે કહી જ શકીને મનની નથી, એ ભુલ્યરિતના અજ્ઞાન મારે ખગેખર બેદનો વિગત છે.

મદાભિનિષ્કમયનો જે પ્રથમ કુનિયાના મેટા બાગ પર પરિવર્તન થાયનારો નીવડ્યો, દુનિયામની એક મહાનગરી મહાનગરી, મદદરેતો, એક જાત, મારી સારથિના બાળને જેટલા ધન્યવાદ આપીએ તેટલા મોજા છે.

એવો જ એક બીજો સારથિ સાંઝરે છે રામને વનવાસ માટે અયોધ્યાને પાદરે મૂકી આવનારો સુમંત. જન્મ સમયે, આખા જગતની પ્રગટ અયોધ્યા હોય છે, એટલે સુમંતે કાર્ત્ત્વિયસકંઠમાં મુકાતો નથી, પણ જો તે નગર પર્વતન અર્થે રથમાં બેસાડીને વધે મુગી ફેરવના અને ફરી અયોધ્યા નરેતના રાજ્ય પ્રાપ્તિમાં સર્જ આવતો તે જ રાજ્યકુવરને જ્યારે વનવાસ માટે અયોધ્યાને પાદરે મૂકી આવનારી કપરી ફરજ પડી હશે ત્યારે એના મનમાં કેવું વ જારે મનોમથન થયું હશે? એની વેદનાનો તો મોજા જ તામ કાઢી શકે?

ચરિત્રકારે તે મહાનગરી બંધી અને અગત્યના બનાવો આવેથીને જ એક સંપૂર્ણ ચિત્ર દોરવાનું દેવા છે, તેમજ આગામીની કોરેષ્ટા, સર્મજની મહાનગરી, મોજા સાથે તે તે મોજા નથી, રાધાના વિરહની તેમના સાથિને પિડા નહીં જ ધર્મ દેવા એમ તો ન જ કહી શકાય. જન્મ સિદ્ધાર્થના સારથિ જેવું અસલ ધર્મસકંઠ તેને મારી ન જુ એટલું તેના વિશે આશ્વાસન સર્જ શકાય છે.

જન્મ સુમંતને જાએ જગી બીજો એવો પ્રથમ આવે છે, મિત્રની દીકા પરથી જ્યારે રથ મીનાતો ત્યાગ કરી વનવાસ માટે મેકની આવે છે ત્યારે મીના માતાને રથમાં સર્જાવાનું પણ એ જ સુમંતને જાએ આવે છે. વહેની મનાટ રામનું મોજું વ જોવા વિના સીના લકડખળ સાથે જમા એની નીકળી પડે છે ત્યારની લકડખળની વેદના અને ધર્મસકંઠનો મોડાપણું ચિતાર રામાયણકાર આપે છે, જન્મ સુમંતની મનોમથના તો વાચકે કપી જ મેકની રહે છે.

કાસોને જન્મ સમયે વોય છે, રજામી પ્રથે અને રામ સીના જોવા પ્રથે તો અપાર મના જ દોય છે. અને છતાં કુખના આવા પ્રથમે તેમને જાત સેવના અને સાથી થવાનું મે દેખાં છે અને જન્મ યોગ્યતા વેદના મૂળ મજા જ સદાન કરનારી દોય છે—એમની કપરી કરજ અનેવેવ વિશે તો શુ કહેવું!

પૂર્ણ યોગ

અલી નથી કોઈ જ પૂર્ણ યોગ, સાથે નથી કોઈ પદાર્થ આનંદનો, કઈએ નથી પૂર્ણ વિચાર અર્થાનંદનો અને નથી અસમર્થતા વિચારના અનંતની એ જ જનની પ્રતિ, મુદ્દર તો છે નિલ-અંતની પ્રતિ, મકાન્દ રવે

રામ સીતા વનવાસ જતાં હતા ત્યારે તો આશ્વાસન હતું કે તેઓ ચૌદ વર્ષે પાછાં ફરશે પણ સીતાને અર-
પચમાં મૂકવા જતી વેળા તો એવું કશું આશ્વાસન ન હતું.
સીતામાતાની એ અયોધ્યાથી આખરી વિદાય હતી.

સીતાત્યાગ પછી રામના મનોમથનનો કંઈ પાર ન
હતો. સીતાનો ત્યાગ તો એમણે રામરાજ્યના આદર્શ
ખાતર કર્યો હતો. તે માટે અંગત કારણ તો કશું હતું જ
નહીં. એ બનાવ પછી જ્યારે જ્યારે શોકમાં ડૂબેલા રામને
એસાડીને રથ હાંકવાનું થયું, હજી ત્યારે ત્યારે એ સાર-
થિના મનમાં કેવાય મનોભાવ જળવા હજી ! અગાઉ સન્નેરે
નીકળતા એ દમ્પતિના વિહાર સાથે એકવા નમના,
શોકમગ્ન ગમના વિહારની ગલના એણે નહીં કરી હોય ?

★

બાપુનો સારથિ

. ૧૯૨૧ ની સાલનો આ પ્રસંગ છે. બાપુને વર્ધાથી સાઠ માઈલ દૂર આષ્ટી ગામ જઈને તે જ દિવસે
પાછા ફરવાનું હતું. બાપુ મોટરમાં આષ્ટી ગામે જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં મોટર ખોટકી. નેમતેમ કરીને બાપુ
આષ્ટી ગામ તો પહોંચ્યા પણ પાછા ફરવા માટે ખીજ મોટર કરવી પડી. તે પણ રસ્તામાં એવી જગ્યાએ
ખોટકી પડી કે જ્યાં કશી મદદ ન મળી શકે. છેવટે એક નજીકના ગામે પહોંચીને ગાડું કરી બાપુએ રાતે
એક વાગ્યે ફરી મુસાફરી શરૂ કરી.

મધરાતનો સમય અને મુસાફરીના ચાકને કારણે બાપુને જીંધ આરતી હતી.

બળદ તો ઘોડાથેગે દોડે—અર્ધ જાગ્રત દશામાં બાપુ વિચારે : બળદ સારા હશે. ફીક છે, વહેલા ધેર
પહોંચીશું. વળી ઘોડી વાર થાય ને બળદ ધીમા પડે. ગાડાનો વેગ ઘટે ત્યજ વળી પાછા દોડવા લાગે એમ
કરતાં સવાર પડી. બાપુ જાણ્યા. તેમની દષ્ટિ ગાડું હાકનાર અને ગાડે જોડાયેલા બળદ પર પડી. બાપુ તો
બધું ગ્રીણી નજરે જુઝ્ય.

બળદના હાંકેકું પાસે આર વાગ્યો પરાણો. બળદ ધીમે ચાલવા માટે એટલે હાંકેકું બળદની પૂંઠમાં
આર મોકે અને બળદો છરીને ફરી ઝડપથી ચાલના માટે.

બાપુને તો તે જોઈને એટલું દુઃખ થયું કે તે જ ક્ષણે ગાડામાંથી ઊતરી જવાની કમ્પ્લે થઈ.

અહિં સંભા ૪૨૨ હિસાસકથી એરી હિસાસ મેમ સહન થાય ?

બાપુએ હાંકેકું પાસેથી પરાણો માગી તેની આર તપાસી.

હાંકેકુંને પરાણો પાછો આપતા બાપુએ કહ્યું ‘જો હાઈ, તારે બળદને પરાણો મારવો જ હોય નો
ભૂલો છેડેથી મારજે, આર ન જોઈતો; બળદને દોડાવવાની જરૂર નથી, બસે કલાક મોડો પરાણુ’, તેની
હિંકર ન કરરી. મારી વિનંતી છે કે પરાણુની આર કાઢી નાખ.’

‘હા, બાવાજી—’ હાંકેકું બાપુને બાવાજીને નામે બોલાવતો હતો—‘જરૂર, હું ઘરે જઈને પરાણુની
આર કાઢી નાખીશ.’ હાંકેકુંએ વચન આપ્યું.

આ બનાવથી બાપુ વિચારમાં ડૂબી ગયા : આપણું જીવન મેવું વિચારશન્ય છે : દયાશન્ય છે !
આપણા દરેક કાર્યમાં વિચાર અને દયા હોવાં જ જોઈએ’ અને જ્યાં વધારે દુર્મળતા, નિરાધારતા,
વધારે અવાચકતા છે ત્યાં વધારે દયા હોવી જ જોઈએ.

આપણું જીવન મેવું વિચારશન્ય ? મેં વિચાર્યું હોત તો બળદની ને હાકનારની પરીક્ષા લીધા હોત,
અને પરાણુની આર મુસાફરીના આર એ જ કદાવી નાખી હોત !

—અમ.

જેન ગૌરના હમણુ પ્રગટ થયેલ 'કર્મ સાધક' રસિધા કુ કે'માં આપેલ એક માહિતી વિચારણેરક છે 'મેને મુલ્યમાં નિપુણ જેવી એક વિખ્યાન નર્તકીને ૧૩૦૦ જાતી દુલ્લ મંડળીમાં સામેલ થતી અટકાવી હતી, જ્યાં દાંધી ન હતી કેમકે, અગતિ એક વાર તે વિદેશ પ્રવાસે ગઈ હતી ત્યારે એનાથી એક નાનકડી જુલ થઈ ગઈ હતી એાવિયેન સત્તા કનાકારેને પોતાના દેશના પ્રતિનિધિ માને છે, એટલે રાજકીય તેમ જ નૈતિક હિતિએ તેમનું' આચરણ નિષેધક છેલુ થઈ એથ તે માને છે'

રાજકીય મતઢેરીનેા સુદો બાદ કરીએ તો બીજી બાજતો પ્રત્યે રસિધા પરદેશ જના પોતાના દેશના પ્રતિ નિધિએા પાસે જે અપેક્ષા રાખે છે તેલુ સમર્થન કરી શકાય તેમ છે કેમકે, દેશની એક વિસિષ્ટ વ્યક્તિ પર દેશમાં કોઈક પ્રકારની ખેાડી હાથ પાડે તેની નામેાશી દેકને પહુ મળે છે અને આસ તો, દેશ તરફથી, કળાકાર તરીકે જલ્ય ત્યારે તો પ્રતિનિધિ પાસે એવી અપેક્ષા રાખુ રાખે જ

આપણે ત્યારી પહુ હમે તો રોજ રોજ જાતજાતના પ્રતિનિધિ અડોા કળાકાર મંડળીએા, શિષ્ટ મંડળીઃ જુદા જુદા દેશીયા જલ્ય છે તેમના આચરણ વિશે પહુ આપણે જેવી અપેક્ષા જરૂર રાખીએ જ કે તેએા તેમના આચરણ દ્વારા પરદેશમાં ભારતની રૂઠી હાથ પાડે જથ આપણે ત્યાં એવો કોઈ આગ્રહ લેવાય છે કે કેમ તે વિશે છાકા છે આપણે ત્યાં તેા એવી રચન ત્રતા છે કે શ્રી મોરારજીભાઈ દેવા પહુ પરદેશ જઈને પોતે જે સરકારી કેમીનેના સભ્ય છે તેના વક્તા વિશે કંઈ એલુ કહે કે તેની જવાબ તેમની શેરફાજીવા વક્તા પ્રધાનને ભાંડેરમાં પુનાસારપે આપવો પડે

વિચારે રવાન અને આપણે કુંડી ન નાખીએ છતાં સરકાર તરફથી તેમના ને તેથી દેશના પ્રતિનિધિ તરીકે

પરદેશમાં જઈએ ત્યારે આપણે કેટલીક ચોક્કસ મર્્યા દાખોા રીતીકારી જ જોઈએ.

પરદેશ જતા શિષ્ટ મંડળ પાછળ આપણે જાસસો ન મોઝાકીએ પહુ તેએા ત્યાં સાચુદિક અને બ્યક્તિમત કેવી હાથ પાડી આપે છે તેની ઝીંકી અને સાચી માહિતી રેળાવી જ જોઈએ.

ભારત દેશના છતિહાસના એક મુખ્ય તત્વકામાં આપણે છતી રક્ષા છીએ અને બધું વર્ણો પછી એક પ્રધાન અને સ્વતંત્ર દેશના પ્રતિનિધિ તરીકે જઈએ ત્યારે આપણુ અને દેશનુ ઔરવ આચરણમાં સિદ્ધ ન કરીએ તો દેશના પ્રતિનિધિ તરીકે પરદેશમાં ન રાખીએ અને આપણા જ દેશ વિશે ખુદ આપણે જ ખોડી હાથ પાડીએ

નમાસ'તતિનિધમન અ એ અવવાસ કરવા ગયેના જ્ઞાત સરકારના એક અધિકારીએ બીન નિશે જે ઉદ્ધ ગારો કાઢવા હતા, અને સતતિનિધમનની યોજના કમાવી દીધી છે અને નાના પાવા પરના ઉલોચોને પહુ પ્રોત્સાહન આપ રા માડણુ છે તે અંતે ને દીકા કરી છે, તે નિશે આ દેશમાં જ કેટલાકને દીકા કરવાની ફરજ પડી છે કેમકે, કોઈ વ્યક્તિ ભવારે મરકાર કે દેશ તરફથી પર દેશમાં જલ્ય છે, ત્યારે તેના વ્યક્તિમત મર્્યા અચરણમાં દેશના હોલ જેવી હાથ પડે છે

આપણે ત્યાં તેા એલુ છે કે માલુસ પરદેશ પ્રવાસે જલ્ય એટલે મોટાએા થઈ જલ્ય ત્યાંની છૂટછાડ, રંગરાગ તેને આકર્ષે એ સ્વાભાવિક હોય તેા થે, તે ત્યારે મંડળીમાં પ્રતિનિધિના રૂપમાં મર્્યા હોય ત્યારે તેણે પોતે જ પોતાના મોજીદાર જાનુ જોઈએ પરદેશ જનારાએામાં એવી વૃત્તિ નડી દેખાતી હોય તો, પરદેશમાં પોતાના વર્ગનથી ખોડી હાથ પાડનારને ફરી પરદેશ જતો રોકનામ કંઈ ખોડું નથી રવાન અનેા અર્થ સ્વચ્છ હતા હાગિજ નથી જ

—કેાજ બીબના વર્તનની મોજી રાખતો માલુસ પોતાનુ વર ખુલુ ખુલિને બીબના ધરની મોજી કરનાર મોજીકાર જેવો છે

—પોડીશી પોતામાં આજણમાં કચરો કે કંતો રોપ ત્યારે તમારું આજણુ જુલ જ મોખ્યુ રાખી સો દર્ અનેી દર્ની પ્રવણ ગુલના કરી તેમથી બેલ લેવાની તેને તક આપો

૧૭. બ્રહ્માંડ, આલોકિત અનુપમ તેજથી ?

[૧૨૪]

મર્વોમ્ય સ્વર્ગને પેલે પાર,
પરમ સામ્યરૂપ આકાશ ફેલાયેલું છે
અને ત્યાં સળગ્યું છે એક તેજ,
વસ્તુતઃ એને તેજ પણ ન કહી શકાય,
અને એમ પણ ન કહી શકાય કે એ સળગ્યું છે,
કેમકે, તેજ સાથે પ્રખરતા સૂચવાય છે,
અને સળગવાથી 'સક્રિયતા'
પરંતુ તેથી

એને શીતલ શાંત પણ ન કહી શકાય.
કારણ એ પ્રખરતા પેદા રાખીને શીતલ છે.
એની શાંતિમા ક્રિયાની પ્રચંડ પ્રેરણા ભરી પડી છે.
એ સગુણ શક્તિયુક્ત નિર્ગુણ છે.

પછી, અગર એ આ પ્રકારે પરસ્પર વિરોધી શક્તિ
બાધી સંપન્ન છે

તો ભક્તોની બાધામાં એને ઈશ્વર જ કેમ ન કહે
વામાં આવે ?

ઈશ્વર કહેવાથી

સૃષ્ટિનો આ આડંબર નકામો જ આખો સામે
ભિલો થાય છે.

પછી, શૂન્યથી અભાવનો અર્થ કાઢનારા ન હોય
તો શૂન્ય કહેવામાં વાધો નથી.

કારણ કે, એ તો છે—

તેજસ્વી, શાંત,

ભિલયરૂપ, શૂન્ય.

આરે પ્રકારોથી ભિન્ન એવો છે એ.

[૧૨૫]

ધ્યાન, સમાધિમાં મગન રહેનારા એક સાધકને
અનુલક્ષીને જ્ઞાનદેવ કહે છે:

દૃષ્ટિનો આનંદ નિઃસંશય અંદર જ ભર્યો પડ્યો છે.

અંતર્યામી એટલું ઉજ્જવલ હશે

જગત એટલું જ મંગલ હશે.

આંતરિક આત્મારામતું દર્શન થશે,

તો બહાર હરિસ્વરૂપ ભરેલું દેખાશે

ફક્ત ભરેલું જ નહીં.

ભરાઈને છલકાતું.

પછી તું સમજી શકશે

કે તું આજ સુધી જે જે બોલતો હતો,

અને આજે પણ દુનિયામાં જે બોલવામાં આવે છે,

એ અભણે તોતડી ભાષામાં, બહાર જ ન જ છે.

પરંતુ તારી સ્થિતિ હમણા એવી નથી.

તું અખંડ અનાહત દર્શન તો સાંભળી જ રહ્યો છે

છતાં પણ રૂપદર્શન તને અશભાત્ર નથી થયું.

દૃષ્ટિ અંતરમુખ કરીને,

ક્રિયાશૂન્ય સમાધિ પ્રાપ્ત કરીએ—

એટલું બસ નથી.

આગળ એ પણ જરૂરી છે, કે એ સમાધિનો પણ

લોપ થાય,

અને એનું પર્યવમાન થાય—

સહજ સ્થિતિમાં !

ફરીથી દૃષ્ટિ વાળીને

ધ્યાનવૃત્તિ રૂપ સાપેક્ષ નિવૃત્તિને અમાત કરવી

પડે છે.

વાસ્તવમાં એ જ સાચી નિવૃત્તિ હોય છે.

પછી આખો ઉઘાડીને બેક્રિકર દુનિયા તરફ બે,

રૂપ-દર્શનની આછપ નથી

[૧૨૬]

ઈશ્વર દૂર પણ નથી, નજીક પણ નથી,

બાહ્ય-જગતમાં એને શોધવો એ જ ખોટું છે

અંતઃકરણની માવ નીચે એનું અધિષ્ઠાન છે,

અંતઃવૃત્તિથી જુઓ,

તો સૂક્ષ્મ જીવ જંતુઓમાં પણ

અને આસુરેલું સુદમાં

એ દેખા દેશે,

અન્યથા બાહ્યદૃષ્ટિથી વિજ્ઞાનના પ્રકાશમાં

એની કેટલીયે શોધ કરો,

એ દેખાશે નહીં.

એને જોવા માટે!

દૃષ્ટિનો કોઈ ઉપયોગ નથી,

એ જ દૃષ્ટિનો દૃષ્ટા જ્યાં છે.

એનું વર્ણન કરવા માટે વાણી નકામી છે,

જ્યાં એ જ વાણીનો વક્તા તે છે

એટલા માટે, જ્ઞાનદેવ કહે છે,

આધ્યાત્મિક ચર્ચા બહુ ન કરો,

આવો, હૃદયાધિમિત પરમાત્માને શાંતિપૂર્વક
ભેદીએ, કયાન કરીએ.

[૧૦૭]

મનોરૂપ અંદ્ર ક્રુપ્ત થયો,

પરંતુ અનેકવિધ મંત્ર તારકાની સૌમ્ય આદની
છંદકાર્ધ રહી છે.

તર્ક-રવિ તો કથારનો અસ્ત થઈ ચૂક્યો છે

અને એટલા માટે વિચારોનાં ઊરણો અસ્તગત
થઈ ચૂક્યા છે.

એવી એ નિર્વિકાર અવસ્થામાં

જ્ઞાનદેવને એક અણુપ્રમાણ પરમ સુદૃઢ સ્વરૂપ
રેખાઈ રહ્યું છે

ત્રણે જગતનું જીવન,

સંસારનું આદિ કારણ કહેવડાવનારા માથાપતિ
સગલાન,

એક તાતા મિંદુમાં સમાયેલા છે.

એમાંથી જ રિશ્તરૂપ સંયુક્ત અને વિચારીત
નિર્જીવ ફેલાયેલા છે.

[૧૨૮]

સમાધિની ગહન અવસ્થામાં જોયું-

પરમાત્મા, પોતાની છાયામાં, જીવરૂપમાં હળી
મળી ગયા છે.

અને આ આખું જગત-બિંબ બનીને

એ ફરી પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં પ્રકાશિત થઈ
રહ્યા છે.

એ પ્રકારે ત્યારે આ અનુભૂતિ થઈ બાંધ છે,

કે જીવ હિંમર સ્વરૂપ છે અને જગત મિથ્યા છે,

તો જીવનનું સ્વરૂપ જ બદલાઈ બાંધ છે,

દૃષ્ટિઓના ઉદય અસ્ત ક્રુપ્ત થઈ બાંધ છે;

અર્થોન

ત્રિશુભોનો જેલ જ અતમ થઈ બાંધ છે.

દૃષ્ટિઓની ભરતી એટ જ નથી,

તો ત્રિશુભ શું કરી શકે છે?

મનુષ્ય ભણે દર્પણ બની બાંધ છે.

પોતાનો વિકાર જ નહીં,

બીજાઓના વિકારોનું ચોક્કસ માપ પણ લઈ લેા.

જાની માણસની એ જ નિશાની છે

કે દુનિયાનું એ રૂપ જગતની સમજમાં કદી બાની
શકતું નથી,

તે જાની મનુષ્યની નિર્વિકાર ભુદિમાં,

ટીક ટીક પ્રતિબિંબિત થાય છે

જ્ઞાનદેવે બતાવેલી એ નિશાની સંભળીને નિવૃત્તિ
નાથને સતીષ થયો.

[૧૨૯]

આખા જગત પર અદ્ભુત ક્રાંતિ છવાયેલી છે,

ગહન હરિપ્રભાથી પ્રકાશ આલોકિત થયું છે,

વિચારાના બીબામાં

તટાકારતા, હરિમયતા, ઢાળી ઢીપી છે.

એને પણ ખંડ નથી,

અને આને પણ ખંડ નથી,

પ્રહારમથા જીવનરસ સમાઈ ગયો,

સમસ્ત જીવન, એટલે કે પ્રેમનું સ્વર્ગન, પ્રેમ-

પ્રકાશન!

અંતર્યામમાં અખંડ અંતરનાક સંભળાઈ રહ્યો છે.

બહાર ભૂતમાનમાં હરિ જ્યોતિ દૃશ્યમાન થઈ
રહી છે.

આ રીતે આતર-બાહ્ય હરિથી ઘેરાયેલો છે એ પૂણું
પુરૂષ.

અશ્રુતિ, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ,

ત્રણે અવસ્થા ઉપર ઉપરથી ભણે પ્રાપ્ત થતી દેખાય,
પરંતુ આંતરિક અનુભવથી એ મહાન આત્મા

આ ત્રણે અવસ્થાથી નિરાળો જ છે.

એને માટે હોયશાં ઉપા જ ઉપા છે.

નિવૃત્તિનાથની આ કૃપા છે,

જે જ્ઞાનદેવને મોટે આટલો બધો તત્ત્વસાર બોલાવી
રહી છે.

એક ચતુર શિયાળ માણસની અતિ પ્રશંસા સાંભળીને ઈર્ષ્યાથી વ્યાકુળ થઈ ગયું. એણે વિચાર્યું: 'શું હું માણસ કરતાં કોઈ રીતેય, જીતરતું છું?' બીજાને ઠગવામાં શું માણસ મારા કરતાંયે વિશેષ ધૂર્ત છે? એ પણ મારા જેવું જ એક જીવતું પ્રાણી છે. અને સાચું તો એ છે કે વળી હું એના કરતા વધારે સંતોષી છું.' હું હર મોસમે, વાર-તહેવારે જાનજાતનાં વૃક્ષો નથી પકેરતું. હું ભારે ધીરજથી શિયાળા અને ઉનાળાના હવામાન સહન કરી લઉં છું. વરસાદથી બચવા માટે મારે છત્રી પણ નથી જોઈતી. અને તીખા તડકામાં હું આંખે ભૂરાં ચસમાં ચે ચડાવતું નથી. એક રથગેથી બીજે રથને જવા માટે મારે ગાડું, મોટર, રેલ્વે કે વીમાન જોઈતાં નથી. અરે અમે ભલે પશુ કહેવાતાં, પણ એના કરતાં તો અમારામાં ઘણા સારા ગુણો છે, તે છતાં માણસ અમારા કરતા મોટો કેમ ગણાય છે? હું આ અન્યાય સહન નહીં કરું.

આસપાસ દોડીદોડીને એણે અન્ય જાનવરોને બેગા કર્યાં. અને સૌ મળીને ડાહ્યા ગણાતા હાથી પાસે ગયાં. હાથીએ કહ્યું: 'ભાઈઓ, તમે જે કંઈ કહેા છો એમાં તથ્ય તો છે જ, હવે આપણે બીજાં જ ગણજીવોનો સાથ લઈએ. અને એમની સંમતિ લઈને નજીકમાં એક સાધુ રહે છે તેની સાંમે આપણા મનમાં જે પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો છે તે રજૂ કરીને નિરાકરણ માગીએ.' સૌએ સંમતિ આપી.

અને સૌ બેગા મળીને સાધુ પાસે ગયા.

પ્રથમ કૂતરાંએ કહ્યું: 'સ્વામી, તમે મને તો જાણો જ છો, હું તો કૂતરતાતું પ્રતીક છું. અનેક વાર મારવા છતાં માણસ મને એક વાર એકાદ બટકું રોટલો ખાવા આપે છે તો પણ હું તેને વફાદાર રહું છું. અને એની સેવા કરતાં જીવ આપવો પડે તો તે માટે પણ તૈયાર રહું છું.' પણ માણસ તો, મારી બધી સેવાઓ ભૂલીને એકાદ ભૂલને જ પકડી લઈને મને દેરમાર મારતાં અચ કાતો નથી. અરે, પોતાના જ જાતબાઈ માણસતું' ચે ખૂન કરતાં અચકાતો નથી. તે છતાં, માણસ અમારાથી ચંદ્રિયાતો શી રીતે?'

ગાયે કહ્યું: 'માણસ મને મેદાનમાં ચરાવવા લઈ જાય છે. કોઈ કોઈ વાર વળી મને જુસુ પણ ખાવા આપે છે. એના બલ્લામાં હું એને પોષ્ટીક દૂધ આપું છું, કોઈ

કોઈ વાર એ મારા બાળકને શૂષ્ક રાખીને પોતાના બાળકને મારું દૂધ પીવડાવે છે. હું એને તથા એના કુટુંબને ખાવા માટે દૂધ આપું છું' છતાં તે મને ઘર પાછળની ગંદી જગ્યામાં બાંધે છે. ભ્યારે હું દૂધ આપતી બંધ થાઉં છું ત્યારે, મારા પરની માયા એાછી કરી નાખે છે, મારી અવગણના કરે છે, અને ભ્યારે ઘરડી થઈ જઈ છું ત્યારે કસાઈને ત્યાં મને ધકેલી દે છે. તમે બધા જેની ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા કરો છો તે માણસ તો આવા છે. તે શ્રેષ્ઠ કયા કારણે? અમને તો આમાં કંઈ સમજતું નથી.'

પછી કાગડાનો વારો આવ્યો: 'રોટલાનો એકાદ ટુકડો ચ હું જોઈ છું' કે તરત કા...કા...કરીને મારા ભાઈબંધાને તેની જાણ કરું છું' અને અમે બધાં સાથે ખાઈએ છીએ. શું માણસમાં આવા એક ગુણ પણ છે ખરો? અરે, માણસ તો આનાથી ઊંચડું જ કરે છે. એની પાસે ગમે તેટલું ધન હોય તો પણ પાંડોશીના ધન પર નજર નાખતો રહે છે કે ક્યારે એ મારા હાથમાં આવે! આવા સ્વાર્થી અને લોભી માણસને તમે અમારા કરતાં શ્રેષ્ઠ શા માટે ગણો છો?'

માછલી પણ કહેવા લાગી: 'મુનિરાજ, હું માણસને મારા કરતા હલકો નહીં કહું, પણ મરખ તો કહીશ જ. હું એને જરા જેટલું ચે નુકસાન કરતી નથી, હું તો ફૂલે, તળાવે, સરોવરે, નદી-સાગરે પાણીમાં રહું છું. અને એ બધાને સાર કરું છું. મારું એ જ તો જીવનકાર્ય છે. માણસે પાણીમાં નાખેલી ગંદકી દૂર કરી દૂધિન જળને સ્વચ્છ કરતું એ જ મારું કામ છે. મારા જેવા ઉપકારી જીવતું રક્ષણ કરતું તો દર રહું પણ માણસ તો મને ઉપરથી ને જીરેથી શોષી શોષીને ખદાર કાઢી મને ખાઈ જાય છે. એના મરખ માણસને તમે મારા કરતાં મદાન માનો છો?'

ખત્તરે એક જોખારો ખાઈને કહ્યું: 'દે ગ્વામી, માછલીએ સાચું જ કહ્યું છે. હું તો માર વડી જનારો જીવ છું. હું ભારે ધીરજથી માણસનાં અનેક અપમાનો અને જાતતું નુકસાન પણ મદું છું. હું એમની સેવા ન કરું તો પહાડ પરના લોહના યા દાંડ યાચ? મરી જ નાચ. એમની રોજંદી જરૂરિયાતની ચીજવસ્તુઓ પીઠ

પર સાદીને આકરાં મદાવુ ચડીને જણુ દુઃ એમની પાસે પડોઆડુ' છું. સાકમાદુ, આદોલુજુ - બધું પડીને એમની પામે લઈ જાવુ છું. એને જરા એ જ કે મારે માણુસના નેરા પાવરા' ને પડી, માણુસ મારા કરતા મહાન શાયી?'

હવે શિવાજે હજુને પામે મગ્નઓ: 'કહી દે, કહી દે: તારે ને કઈ કહેવું' હોય તે' તું' એક જ આ બાજી રહી જાય!'

હરણે કહ્યું: 'નિરાજ, જે ચામડા પર બેઠી તમે કંઈરખાન ધરો છો. એ જણુ મારી જાનિના જીવનુ જ છે' મહાસનુ ચામડુ ખરેખર, ઠોઠ કામચા આવે છે ખરું! સૌન્દર્યની બાનતમા જણુ સૌથી સુદર કન્યાની જુનતા મારી આખો સાથે કવવામા આવે છે. મારા શિવગડા માણુસના દિવાનખાનાની જાલા વધારે છે.'

'બરાબર એમ જ' - મોરે વાગનો દોર પકડી લઈને કહ્યું - 'માડુ' સુદર, આકર્ષક, ભાવિગળ પીછું' થીંધ્યુ જણુ પોતાના કુમટ પર રોબાવે છે. બગવાન કાતિ'કેયે તો મને પોતાનું વાદન જ બનાવ્યો છે એમના ધણ, અકીવી અને ધણા મવવાગિઓ જૂન કાદરા મારે જણુ મારા પીછાનો ઉપયોગ કરે છે.'

'અને મારા તો મળખૂત જણુ પવિત્ર ગણાય છે. બધા ચરિત્ર નહે સારોમા પવનબળેના ઉપયોગ કરનારા આવે છે' માયે કહ્યું.

'શું માણુસ મારા જેવો મધપારણુ છે ખરેખર?'

જગરણે કહ્યું.

'શ' માણુસ પાસે મારા જેવી ગ્રીમી ને દરથી બેઠ

સકનારી દિષ્ટ છે ખરી? સમડીએ પૂછ્યું.'

'શું' કોઈ માણુસ રાતે વ આ ધારામા મારી પેડે નેઈ' સહે છે? ગિવાડીએ કહ્યું.

'હું' તો જોતાં જોતાં કામે કરી શકું છું. મારી જીવિમતાની તો ઘણી વારાંખા જણુ માણુસે રચી છે. મારા દાન અને દાડકાંના ધરણુ અને મૃતિ'એ પણુ બને છે આ જણુ સત્ય છે. હવે અમારો પ્રશ્ન એ જ છે કે આમ જતા, અથવા કરતા માણુસ શ્રેષ્ઠ કેમ કહેવાય છે? મારા પશુબાઈએના મત સ, યે કુ સદમત છું. છતાં પણુ માણુસ શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે એ મારે ઠોઠ કારણુ હોવું' નેઈએ' હાથી બોલ્યો.

સાવુએ કહ્યું: 'જગરના મારા સ્વજન મિત્રો સાબનો! તમે સૌએ ને કઈ કહ્યું તે બધુ સાચું છે પરંતુ કયેરે સાચુસને છતાં જીવિત્વ આપેલી છે - એ છે રિચેક અનુ! એ જીવિત્વ સારા જરામતો, સત્યવ્યસત્યનો, ધર્મ-અધર્મનો રિચેક કરે છે સાચુસ પોતાની નૈમર્મિક જાતિએનો નિમઠ કરીને વ્યવસાયજીવિત્વ દારા કંઈરનો સાધાકર કરી શકે છે.'

પણુ તે ને પ્રશ્નપ્રાપ્તિ ન કરે તો? ચતુર સિમાયે નજમ પૂછ્યું.

માણુસ અશ્વરપ્રાપ્તિ મારે પ્રયત્ન ન કરે તો એ નહીં જનનરચા મે નીચે છે. પરંતુ ને એ કંઈરને માણુસકાર કરે તો આખી સુદિષ્ટા સૌથી મહાન ધર્મ જાય' સાવુએ ઉત્તર આપ્યો.

સાવુના એ સમાવનકારક ઉત્તરથી સંતાવ પામી બધા પ્રાણીઓ પાલ થયાં.

રાહુને આવન આવર્ષ થયુ કે આ એક માણુસના બામચા નું અલ્પરે આડો આવ્યો છું, બધી શુન રિન'દા બાજુ પર આવી મઈ છે, હવે અમે માત્ર મે જ છીએ હવે મારા મતાવથી થવું' તો એ નેઈએ કે એ માણુસ પડી બાગે. પચુ એવુ તો કઈ'દેખાવું' નથી એની રિચાતિ નિચારના એની મુકેરીએ થપી વધી ગઈ છે, ખરી રીતે મુજાણુ જણુ ઘણી નથી મઈ છે, બને છતાં એ મુજાતો હોય એવુ લાગતું નથી. આરા કવગા રિવ મોખા મે એ માપે હાથ દડીને ઘાઘીને બેસી પડતો એને કુ' જોતો નથી મારા પ્રમાને નિષ્ઠગ બનાવનાર એવુ છે કેણું! એ જાણુમા રાહુએ તે માણુસના એક મિત્રનુ રૂપ ધારણુ કર્યું' બને તેની પાસે જણા અને ઔપચારિક પાનચીન પડી પૂછ્યુ કે, 'અન્ના, તું' તો મારે કુલીનખા આવી પકડ્યો છે, મુજાજાનો પાર નથી, તો મે મદદ મારે મને કઈ'કહે તો મ નથી' જાણું કઈ'જાનુ' જ નથી એમ તું જાણું જ જાણું છે અને તારું કામ કયે' જાય છે આ છે શું? શું' હદમને પચાર કરી મુકયું છે કે કોઈ'તાવીજ જાણુ છે?'

'અરે ભ ઈ'હ-ય ને નેવું' જ છે, આકું'જની થડીએ તો તે વધારે મતેજ છે અને વચ્ચે તાવીજ'જુ'ડ'.

'તારે તું' મેને આધારે દડી રચો છે? રાહુ મિતે વ્યક્ષય થી પૂછ્યુ.

'ઉત્સાહથી એથી મારી કાઈ'નિજા દડી રહી છે અને બધી રસેલીએ બાજુ પર ધર્મ મઈ છે' - અ.

બાપ હમણાં જ કાચુ પાકું ખાઈને ઓફિસ ગયો અને મા બાકીનું રાંધવામાં રોકાયેલી છે. બને બાળકો મોક પાસે રમે છે. એવામાં મા બહુ દુઃખી થઈ જાય છે કે સમારેલ શાક એમ જ પડ્યું રહે છે, દાળ અર્થ ગળેલી હોય છે અને તે કાચુ પાકું, લુપ્તલુપ ખાઈને ઓફિસે આસ્થા જાય છે. દાળને ચેડવતાં મા વિચારતી હતી.

અતુલ અને વીણાને જમવાની ઉતાવળ છે. મા સમજાવે છે કે હમણાં બહુ તૈયાર થઈ જરો. બાળકોથી કાચુ પાકું ન ખવાય.

અતુલ સાત વર્ષનો છે, વીણા નવની.

માએ શાકમાં મસાલો નાખ્યો અને બંને બાળકો છીંકતાં પાસેના ઝોરડામાં બારી પાસે જઈને બેઠાં.

પાછળ એક ફૂલવાડી છે, એ નાનકડી બારી પાસે બેઠાં રહેવાથી ફૂલોની મહેક આપ્યા કરે છે. મા જ્યારે રાંધવામાં કે નીચે વાંસણ માંજ્યાં કે કપડાં ધોવાં નજે જાય છે ત્યારે બાળકો બારી આગળ બેઠાં રહી ફૂલવાડી તરફ નેંચાં કરે છે.

એમ આને પણ બંને બારી આગળ બેઠાં છે. એક પતંગિયું બારી પાસે આવ્યું અને આથે આવ્યું ગયું. બાળમાં માણી ફૂલછાડોને સરખા કરતો હતો. બંને તે ધારીધારીને નેંચાં લાગ્યાં.

‘પેલો શું કરે છે?’ અતુલે વીણાને પૂછ્યું.

‘છાડને કાપીને સરખા કરે છે.’ વીણાએ કહ્યું.

‘કાસે એ જ માણસ બાળમાં ધીમે ધીમે ફરતો હતો. એની પાસે એક મશીન હતું, તેનાથી ઘાસ છાંટતો હતો.’

‘હા, એ તો ઘાસ કાપવાનું મશીન, યશાએ અને કહ્યું હતું.’ વીણાએ જવાબ આપ્યો.

‘ઘાસને શા માટે છાંટી નાખે છે?’

‘ઘાસ મોટું થાય તો એમાં ટીકા-મોકાકા વસે. સરખું કપાયું હોય તો જાજમ જેવું લાગે.’

અતુલ સુધ થઈ ગયો. બંને, બાળમાં ચારે કોર બેઠાં પતંગિયાને નેંચાં હતાં. ધીમી ધીમી હવા સાથે ફૂલોની મીઠી મીઠી સુગંધ પણ આવતી હતી. બંનેને મન થયું કે પાસેના બાળમાં જઈને પતંગિયાં પકડીએ. પણ કોઈએ એકબીજાને કહ્યું નહીં.

‘આ બાળ કોનો છે?’ અતુલે ડરતાં ડરતાં ફરી વાત શરૂ કરી.

‘બાળને છેડે પેલું પથ્થરનું ઘર છે ને, તેમનો જ બાળ છે. તે બાળ પથ્થર કેવાં મગાનાં ફૂલો છે!’ વીણાએ કહ્યું.

ધણા દિવસથી અતુલને પૂછવાનું મન થતું કે પાસેના બાળમાં રમવા જઈએ તો કેમ? પણ વીણા હસી ન કાઢે એવા ભયે એ પૂછતો ન હતો. પણ આને તો એણે પૂછી જ નાખ્યું: ‘આપણે ત્યાં રમવા જઈએ તો?’

‘ક્યાં?’ વીણા કંઈ સમજી નહીં.

‘બાળમાં જ તો વળી. ત્યાં કેવાં સારાં પતંગિયાં છે, નરમ નરમ ફૂલું ફૂલું ઘાસ છે, ફૂલ છે. આપણે દોડીશું, ઘાસમાં આડાં થઈશું, અને પતંગિયાં પણ પકડીશું.’

વીણા એની નાદાની પર હસી રહી. કોઈ બાળક ચાંદો માગે અને મા હસે એવું જ.

‘ત્યાં તે શી રીતે જવાય? નેતો નથી, ચારે તરફ તો જાંબી જાંબી ભીંત છે. અંદર રાત દિવસ માણી રહે છે અને અંદર જવાને રસ્તે કાટક પર મોટી મોટી મૂછવાળો દરવાન બેઠો છે.’ વીણા, એકે જાસે બધી મુસ્કીયતો વણુવી માર્ફ.

એવામાં એક રંગબેરંગી પતંગિયું બારી પાસે આવ્યું. અતુલે એને ઝડપવા હાથ લાગ્યા પથ્થર તે તો દૂર નીકળી ગયું.

‘દરવાન, આ પતંગિયાંએને કંઈ નહીં કહેતો હોય?’ અતુલે બોળપણથી પૂછ્યું.

વીણાએ હસીને જવાબ આપ્યો: ‘અરે, પતંગિયાંને વળી કોણ કહે, અને એ સાંભળે પણ ખરું? એમને તો ધાંપો છે, એ તો ભીતની ઉપરથી પથ્થર જાય આવે.’

અતુલને વિચાર આવ્યો: ‘મને પણ પાંખ હોત તો હવે સાડું થાત.’

એવામાં માએ બંનેને જમવા માટે નીચે બોલાવી લીધાં.

★

અતુલને ખાવાનું લાવતું ન હતું. ખાનાં ખાનાં એ બાળ તરફ નજર નાખ્યા કરતો. ત્યાં જઈને નરમ ઘાસ પર બેસવાની, રમવાની એની ઇચ્છા હતી. યુવા-બનાં ફૂલ કેવાં સરસ છે. મા જ્યારે બાળકથી ફૂલ મગાવી દોકોર પૂજા કરતી ત્યારે ઘરના દેરાસરમાંથી એ એક બે ફૂલ છનોછપનો લઈ લેતો, અને એનાથી રમતો. વીણાના

મેના પર એક જાનની ખુશી હતી એ જોઈને એને દુખ થયું આજ સુધી એના મનમાં એવી ખાતરી હતી કે કોઈ ને કોઈ દિવસ તો પાસેના બાગમાં જઈને પતંગિયા માથે રમીશ પણ આજે વીણાએ કહ્યું ત્યારે

એણે વીણાની મામે જોયું એ મૂંઝી મૂંઝી ખાતરી હતી પણ અનુવનને મને કોઈના જીનરના ન હતા એ ના માગના વિચારમાં જ હું થયો હતો

એ જીનને હાથ ધીપા નગ પર ગમે ત્યારે માએ વીણાને પૂછ્યું આજે આજે ખાંડુ કેમ નહીં ?

વીણાએ અનુમાન લેતી હતી રાખડું હતું પણ એણે કંઈ જવાબ આપ્યો નહીં

જગના પત્રી મા ન અનગ પર વાસણ મળ્યા ન અને બને બાળકો કરી બાગ તરફ નાઈ પાસ જઈને જિભ

વીણા અતુન તરફ જતી હતી એ શાળી સમજી હતી અતુન કેમ ઉડાસ છે એ તે તાણુરી હતી

ધગી રાર પત્રી અતુને જૂના નરકથી નગર કેંગીને અની સામે જાયુ વીણા સમજી ગયું કે અને આ કંઈ પૂછગ

ગમે તેમ પણ આપણે એક નાર જઈએ તા ખરા

ફાટક પર ફરવાન ખરો હોય છે અને સોખ નો ન ફાટક કાયમ ન થઈ છે

પણ આપણે દરરાતને કહીએ તા ? શું કામ કહીએ ? એ શેડો આપણે કહી ફાટક ઉઘાડી અને કોઈ કારણ પણ જોઈએ ને ? અને છોકરા એણે માલગે જોઈ ?

અતુન ફરી વિચારમાં પડી ગયા નજીક જ આની માડી લહેરાતી સુકાતી હતી એણે રડવા પડી કાઠવો એક રડના મુદ્દે છે ? એણે હાથમાં આવી નજીક

કમ

વીણાએ કોઈ જવાબ આપ્યો નહીં એણે તો ઘરડા માણસ પેડે વિચાર્યું કે કોઈ બાળક જેવી વાત હતી વીણાના ઉત્તરની રાહ જોયા વિના અતુને ખુલીમાં નાચ્યા કહ્યું 'માની સાડી સુકાવ છે તેને છાડીને છાડી મૂકીએ એટલે એ બાળકો જઈને પડશે પછી આપણે દરરાતને જઈને કહીએ કે અમારે ત્યાંની સાડી બાળકો આવીને પડી છે તે લેવા આવ્યા છીએ ફાટક ઉઘાડ

અને શેડો લઈને આવ્યાજઈએ એટલે જો જરૂર અદર જવા સેરે અને આપણે કંઈ નહીં તો પાંચ મિનિટ એ બધાને અદર ફરીશું

એ સાંભળીને વીણા હતી પડી અતુને ખરેખર સરસ રરતો શેડો કાઠવો હતો આનો આ ગમત જાતી તા ખરું

અતુને સાડીની ગાંઠ છાડી નાખીને બાગ તરફ ઉડાડી મૂકી સાડી માગમાં જઈને પડી અતુ લના મોડમાંથી એક ખુશીની ધીમ નીકળી મઈ

બને નીચે જીનરને ફાટક તરફ દોડવા માટે પૂછ્યું કયા જગ છે ?

કયાય નહીં મા કુમ્ભા વાગે આવશે છે ત્યા જઈએ છીએ ? કહીને આગળ વામા

અદ અદ હવા વાતી હતી આવા સરસ બાળકો જનનું ઘરો એવા વિચારે બને અત્ય ન

અદ અદ હવા વાતી હતી આવા સરસ બાળકો જનનું ઘરો એવા વિચારે બને અત્ય ન

અદ અદ હવા વાતી હતી આવા સરસ બાળકો જનનું ઘરો એવા વિચારે બને અત્ય ન

અદ અદ હવા વાતી હતી આવા સરસ બાળકો જનનું ઘરો એવા વિચારે બને અત્ય ન

અદ અદ હવા વાતી હતી આવા સરસ બાળકો જનનું ઘરો એવા વિચારે બને અત્ય ન

અદ અદ હવા વાતી હતી આવા સરસ બાળકો જનનું ઘરો એવા વિચારે બને અત્ય ન

કમ્પાઉન્ડના બાગમાં પડી ગઈ છે. તે લેવા અમે આવ્યાં છીએ. અમે પાસે રહીએ છીએ. અમને અંદર જવા દો તો અમે શેની લઈશું.' વીણા જાણેલા પાઠ બોલી ગઈ. 'દરવાન વિચારવા લાગ્યો. દોઢકરા પાસે રહે છે એની એને ખબર હતી. પવનથી બીડીને સાડી બાગમાં પડી નય ખરી. પણ આમને અંદર જવા દેવાં કે કેમ? ફાટક ખોલું કે નહીં? પણ ત્યારે સાડી બહાર કેમ આવે? એવામાં એણે માળીને જતા જોયો. એને બોલાવી કહ્યું: 'આ છોકરાં પાસે રહે છે, એમની માની સાડી બીડીને બાગમાં પડી ગઈ છે, તે લેવા આવ્યાં છે, જરા લાવી આપો તો.'

માળી ફરી બાગ તરફ ગયો. બંને બાળકો જાણે હમણાં રડી પડશે એવાં ધઈ ગયાં. હજી એમને આશા હતી કે માળીને સાડી ન મળે તો અમને અંદર જવા મળશે.

૫

ત્રણ મામાઓ

મહાભારત અને રામાયણમાં બે વિચક્ષણ મામાઓનાં પાત્રો જાણીતાં છે. બંને મામાઓનું સામ્ય એ છે કે તેઓ મુખ્ય ખસ પાત્રોના મામા છે અને જાણજાણી દુષ્ટતાને સમર્થન આપવું, નવા નવા માગેાં ખતાવવા અને સહાયજીત થવું એ સિવાય જાણે એમને જીવનનો બીજો કશો હેતુ જ નથી!

શકુનિ મામાનું પાત્ર મહાભારતમાં વારંવાર બાગ જગવતું દેખાય છે. એક દષ્ટિએ જોઈએ તો મહાભારતના મંડાણ, એમનાથી જ થાય છે. યુધિષ્ઠિર જેવાને ય જુગાર રમાડનાર અને કપટથી વનમાં મોકલાવનાર અને જુગારમાં દ્રૌપદીને જીતાવી એનાં વસ્ત્રહરણ જેવા બિલતસ, અનાય કાર્યનો પ્રેરક પણ શકુનિ જ ગણાય.

અને રામાયણનો સુહકાઠ પણ રાવણનો મામા ભારીય સુવર્ણહરણ ન થયો હોત તો ક્યાંથી રચાતાં એ માયાવી સુવર્ણહરણનું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે જ રાવણને સીતાહરણ કરવાનું શક્ય બને છે. અને એ પ્રસંગ જ રાવણના સર્વનાશનું કારણ બને છે.

શકુનિ અને ભારીયને જાણે પોતિતો કોઈ આદર્શ હોય તો એ જ કે રાજવી વાણજીઓની દૃષ્ટિ દષ્ટાઓને વશ થવું, દુષ્ટ કાર્યોમાં સહાયજીત થવું. એમની વિરૂધ્ધતા એ જ કે બંને સરખા કપટી હતા.

બાણજી શ્રીમંત હોય અને મામા જુખડીઆરસ હોય ત્યારે બંનેના ધરે કારભારી તરીકે હમી જવાનું તેમનું વલણ, આજેય કોઈ કોઈ દાખલામાં જોઈ શકાય. એમનામાં સ્વતેજ હોય તો બંનેના દરનું લુપ્ત એમને કોઈ જ કેમ પડે? એવા સ્વતેજ વિનાનામાં ખવાસપણાનો અવશ્ય સંકેત વિકસે, અંતે તે અને ભાણજીએ પવનની ખીણમાં જ ધીરે ધીરે કોતરે.

આ બે મામાઓથી વિરુદ્ધ પેલા કંસ મામા આ દાખલામાં સાંભળ્યો વિના રહેતા નથી! એ પોતે જ દુર્યોધન અને રાવણનો નમ્રોત છે, એ કપટી કે સદુષ્ટણી મામા ન થયો, રાવણ-દુર્યોધન પેઠે એના અવશ્ય કરતા હતા. પેલા બેના ભાણજી રાજવી હતા ત્યારે આ તો પોતે જ રાજવી હતા અને ભાણજી નિર્ધન હતા એટલે તે બંનેથી વિરુદ્ધ એણે ભાણજીને જ ખતમ કરવા જાણીન આસમાન એક કર્યા અને એમ કરતાં એ પોતે જ પરવારી ગયો!

રામાયણ, મહાભારતનાં વિષયાત પાત્રોમાં આ ત્રણ મામાઓ પીસગય નહીં એવા છે. શકુનિ, ભારીય વિરુદ્ધ કરીને કપટી છે, કારણ કે બળવાન નથી, કપટ એ નયજાનું હથિયાર છે. કંસ બળવાન છે એટલે કપટી નથી એટલો ફર છે. ચાલાક માણસ અધર્મને પથે જાય તો કપટી થાય અને બળવાન તે રસ્તે જાય, તો ફર થાય એટલો બોધ એ પાત્રો આપે છે. અધર્મને રસ્તે નાશ તો સૌના જ થાય.

—૨૫

‘અત્યા જરા ઝડપથી દંકારજો! વખત ચર્ચિ ગયો છે. ગાડી આવે તે પહેલાં પહોંચવું જોઈએ.’

‘તમે મોડું કયું’ અને હવે અમને અકળાવો છો? જનવરને મારી ઘેડા નખાય છે!’ ગાડીવાળાએ ઘેડાને આછી ચાબુક ફટકારતાં દાંડમાંથી ટાંટે પેટ કહ્યું.

‘તમે લોકો છો જ એવા! સારે પ્રસંગે પણ કોઈને ને કોઈને મારી નાખવાની વાત તમારા મોઢામાંથી નીકળેજ!’

‘ભાઈ, મારે માટે ઘડિવાળ લાવવાના છે!’

‘તે પહેરજો ને! પણ ભાઈ દેશો ત્યારે ને? હું જ ના કહીશ. તું ‘ઝોહુ’ તોફાન કરે છે?’

‘હવે નહીં કડું! મારી બહેન નહીં?’ ચાલતી ગાડીએ અંદર મીઠી રકઝક ચાલે છે!

રેશને ગાડી પકોંચે છે અને વડીલ ઝટ બેતરીને ગાડીવાળાને પૈસા ચૂકવે છે, અને સૂચના આપે છે: ‘તમે બધાં દરવાજા સાથે બિભાં રહેા, હું આ ઝટ પ્લેટફોર્મ પાસે લાઈને આઉં છું. પણ બિભાં રહેા, માથાં ગણી લઉં... એક, બે, ત્રણ.... કુલ્લે ખાર જણ્યાં એક મારી—તેર થયાં. જવ બધાં દરવાજા બિભાં રહેા....’

છેવટે બધાં પ્લેટફોર્મ પર પકોંચે છે. અંદર અંદર ચર્ચા ચાલે છે: ‘ભાઈ કયા ડબ્બામાં બેઠા હશે? તે ડબ્બો કયાં બિભાં રહેશે? અનેક તર્કો થાય છે અને આખું ધાડું ધડી આમ તો ધડી તેમ બીજું રહે છે.

‘અત્યા ગાડી આવવાનો સમય ચર્ચિ ગયો છતાં ઘંટ કેમ વાગતો નથી?’

‘કયાંથી વાગે?’

‘કેમ?’

‘મોડ’ પર લખ્યું છે, ગાડી લેટ છે...’

‘ઝો લગવાન! આ ગાડીનું ન સુધર્યું’ તે ન જ સુધર્યું!’ દુનિયા સુધરી ગઈ પણ આગાડી ન સુધરી! ચાલો બધાં ત્યાં બાંકડે, ગાડી મોડી ચર્ચિ છે.’ વડીલ

સૂચના આપે છે અને બધાં કચવાને મને બાંકડા તરફ જાય છે પણ એકે ખાલી નથી. એટલે બિભાં રહે છે.

આવનાર ભાઈ વિશે અંદર-અંદર વાતો ચાલે છે. કોઈ કહે છે કે ભાઈ મારે માટે આ લાત્યા હશે ને બીજું કહે છે કે ભાઈ મારે માટે ફલાણું લાત્યા હશે. પછી ભાઈ પાંચ વર્ષમાં કેવાક બદલાયા હશે તે વિશે તર્કવિતર્કો ચાલે છે.

‘અત્યા તું બધી વાતમાં ડાકું મારે છે તે ભાઈ ને ઝોળખે છે? એ ગયા ત્યારે તો તું આવડોક હતો! બોલતાં ચે નો’તું આવડતું!’

‘હા, હા—હું ઝોળખું છું. ભાઈની ઊબિ ધરે છે ને!’ ટેંશિયાએ ફૂટતાં ફૂટતાં કહ્યું.

ત્યાં ઘંટ સંભળાયો અને આખું ટાળું વાત અટકાવી પ્લેટફોર્મની ધાર પર જવા લાગ્યું. ત્યાં સૂચના મળી કે, ‘આ તો ખીજી ગાડી, સામે પાટે આવે છે તેનો ઘંટ વાગ્યો!’

‘મૂઆ આ ગાડીવાળા! એમને કોઈના હોંશ-હરખ સાથે શું લાગે વળગે?’ કોઈએ બળાવો કર્યો

પેલી બાજુ, આગાડીના ડબ્બામાં બેઠેલા ભાઈની મીઠી

મૂંઝવણ કંઈક આવી જ હતી. એકાદ રેશન આપેથી જ બધી સામાન એક ઠેકાણે ગોઠવી ખારીએ આવી બહાર માથું કાઢીને જોતા હતા કે ક્યારે મારા વતનનું રેશન આવે...

અને છેવટે રેશન આવ્યું...

વૈશાખજેઠની અકળામણુ પછી બળબળતી ધરતીને માથે પ્રથમ બોહાર પડે અને હળુ હળુ બીની સંગઘ કોરે તેમ સૌના મોઢા પર પ્રેમભીતું હાસ્ય સ્ફૂરી રહ્યું.

વડીલને નમ્યા પછી એક પછી એક સોને ભાઈ મળીને પ્રણામ કરતો હતો ત્યારે અત્યંત શોખ સાથે એક જવ્યુ જરા કોરે, પાલવ સંકેતી મોડું ટાકી બિભાં હળું-એની વૈશાખજેઠની અકળામણુ હજી ચાલુ હતી. નહીં વધી હતી.

★

હતાશા, આજ પૂરું છું તને હું એક વાત-
લેવા ના હોય એવી એક પવ્વ દીટી છે રાત?

નાચાલાલ દત્તાણી

[પાન ૩ થી ચાલુ]

જેમ ગાંધીજી મધ્યા તેમ જુહાનવદ્દ દ્વારા વિનોબાજી માવૈનિક નૈતિક ઉન્નતિ માટે જ મથી રહ્યા છે એ અડધી કેમ થાય એ પણ વિચારના યોગ્ય બાબત છે

પારસ્પરિક અસર—આજની જાગૃતિ થતી અને વિદ્વાનની દૈનિકા અદનાની કૃતિયામાં અંકિત અને સમાજ પર એક સાથે અનેક બળો, વિચારો અને અસરો કામ કરે છે. ફરક દેશમાં સૌથી વધુ વ્ય પી અને સ્ત્રી કૃત રિલેક્સી કે તત્ત્વજ્ઞાનની અસર સૌથી પ્રબળ હોય છે. જે દેશમાં વિચારસરગી પ્રબળ અને તે મુજબના એક વાદ બિભે થાય છે વાદને સ્વતંત્ર રાખનાર મુક્ત વિચાર છે મુક્ત વિચારને ટેકો આપનાર ફિલસૂફી છે ગાંધીજીની ફિલસૂફી આવી ફિલસૂફી છે જે વાદથી પર રહી શકે છે, જે વિચારના સ્વાતંત્ર્યને ટેકો આપે છે અને તને સલામતી આપે છે આથી જ ગાંધીજીની આ વિચારક્રાંતિને આજના વધારતા વિનોબાજીએ સારપૂર્વક સમજાવ્યું કે ખરી ક્રાંતિ વિચારની ક્રાંતિ છે એમ થાય તે જ તેમથી વાદ થતો અટકે અને પરિણામે વાદની કોઈપણ સકુચિત્તાની અસર રાજકારણ અને ઉપક્રમે અર્થકારણ, સમાજકારણ અને સમાજની નીતિમતા પર થતી અટકે એથી ઊંચડું વિચારની ક્રાંતિ સમાજના આંતરનાલક જીવનમાં પરિવર્તન લાવી સમાજજીવનના અગોચાર ભેગા રાજકારણ, અર્થકારણ અને સમાજકરણને વ્યવસ્થિત ગોઠવતી રહે અને એ બધાનો સહજ સમન્વય સધાય સમાજજીવનના બધા અંગોમાં અને પાસામાં સમન્વય લાવના માટે માનવજાતના ઈર્શનમાત્રમાં સમન્વય સધાવો ભ્રષ્ટ્ર એ એમ થાય તે જ વાદાવલ અટકે વિચારમુક્તિ અને સમાજમાંથી હિંસા દૂર થઈ રહે અને માનવજાત નિર્મળપણે પ્રગતિને પધે પડે.

શાંતિમય ક્રાંતિ—આ સમન્વયમાં શાંતિમય ક્રાંતિના બીજ છે કારણ કે તેનો આધાર શાંત સૌમ્ય સત્યાગ્રહ છે અને સત્યાગ્રહ જ તેનું સાધન છે તથા સૌમ્યનમ સત્યાગ્રહ જ તેનું પરિણામ છે સમન્વયના જીવંત શાંતિ છે શાંતિ સાથે ક્રાંતિ છે અને ક્રાંતિ સાથે પ્રગતિ છે, તથા જીવંતુ ઉર્જાકરણ છે જન્મતને આની પ્રતિતિ કરાવવાની છે અને તે કેમ થાય તે વિનોબાજી બતાવે છે 'વર્ણ આપણને શાંતિ બધી હોય તેો આપણે સાંપિત કરી આપવું રહ્યું છે શાંતિમાં પણ એક એવી તાકાલ છે કે જે સમાજની વ્યવસ્થા પવની શકે

છે—ધીમે ધીમે અને ધીરે ધીરે નહી, પણ બરાબર ક્રાંતિની જેમ અડધભેર એને આપણે શાંતિમય ક્રાંતિ વાદ અથવા સત્યાગ્રહ કહીશું" (કા. ભા. પા. ૪૩)

આથી સત્યાગ્રહની વ્યાખ્યામાં પણ વધારો થયો, ઉમેરો થયો. સ્વરાજની સીધી લાડત વખતે સત્યાગ્રહ તીવ્રરૂપે દેખા દેતો બાકી તેનું શાંત સ્વરૂપ રચનાત્મક કાર્યક્રમમાં દેખા દેતું સ્વરાજ આપ્યા માદ આર્થિક અને સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય માટે તીવ્ર સત્યાગ્રહની જરૂર ખરી કે કેમ એના સવાલના જવાબમાં કરેલી તેમની રજૂતા સત્યાગ્રહના સાચા સ્વરૂપને વિશદ કરે છે સત્યાગ્રહની મૂળ ધારો જ સત્ય સૌમ્ય અને સક્રિય શાંતિ છે તેનો આધાર આત્મવળ છે આમાં શાંતસ્વરૂપ છે સૌમ્ય છે એવો સત્યાગ્રહને તીવ્ર બનવું હોય તો આત્માની સૌમ્યતા વધુ પ્રગટ થવી ભ્રષ્ટ્ર એ તેથી સત્યાગ્રહની તીવ્રતા તમા સૌમ્યપણામાં જ છે હૈમિયોપયોમ દવાનો પુદ જમ વધારે ને દવા જેમ સૌમ્ય ને સૂક્ષ્મ તેમ તેવી અસર વધુ તીવ્ર આપ્ય સત્યાગ્રહમાં પણ તીવ્રતરનો અર્થ સૌમ્યતર સ્વરૂપનો છે વિનોબાજીએ કરેલી તીવ્રતાની વ્યાખ્યા સત્યાગ્રહના મૂળ વિચાર અને પદ્ધતિને આગળ લઈ જાય છે સત્યાગ્રહનું એથી વધુ ખેડાય થાય છે તમણે કહ્યું કે આને તેઓ ગામેગામે કટ વેળીને છૂંચી ગયા છે તે પણ એક જાતનો સૌમ્ય સત્યાગ્રહ જ છે એ સૌમ્ય સત્યાગ્રહ કેટલો ફળદ્રુપ છે કે તેમાંથી સંપતિદાન જીવનદાન જેવી પ્રગતિઓ થયું શેની થઈ અને સત્યાગ્રહના સ્વરૂપને વિસ્તૃત થવાની તક મળી નવા નવા ન્યાયત્મક કામેની એમાં તક છે અને ને વડે જ તે સમૃદ્ધ થઈ શકશે એવી રજૂતા વિનોબાજી કરે છે "તમે જુઓ છો કે જુદાજુદામાંથી સંપતિદાન નીકળ્યું, આ હવે જીવનદાન નીકળ્યું આ બધી જુદાજુદાની શાખાઓ છે એનો નિસ્તાર એટલો થશે કે જે રચનાત્મક કામો છે તે બધા તે એમાં આવશે જ, પણ સમાજજીવનના બીજા પણ જે જે નૈતિક અમર છે તે પણ એની અંદર આવી જશે એના મૂળમાં કોઈ અજીવન તત્ત્વજ્ઞાન ન હોત તે આ બધું ન થાત" એ મૂળનું તત્ત્વજ્ઞાન છે (કા. ભા. પા. ૧૩, ૧૪) ગાંધીજીનું સત્યાગ્રહી વિચારદર્શન.

જુદાન નિમિત્તરૂપે—જુદાનની પાછળ કયું તત્ત્વ ઝળ છે તે તો આપણે જાણે તેના દ્વારા બારતીય સ રફતિ અને ફિલસૂફી જ રિલેક્સ આકાર લઈ રહી છે ગાંધીજીની ફિલસૂફીમાં તેને 'વચકાઈ' અને 'દેશાનિક' સ્વરૂપ

મણ્યુ' અને વિનોમાછા હાથે તે વધુ વિશદ, વધુ વિસ્તૃત અને વધુ નિગતપૂર્ણ થતુ જાય છે જુદાન યજ્ઞંતે વ્યક્ત થવાનું નિમિત્તમાન છે, તેની પાછળ તે સમન્વયને પોષતી વધારતી ભારતીય ક્રિસ્તી જ રહેતી છે આ ક્રિસ્તી એકાક્ષરમા 'સર્વોદય' તરીકે ઓળખાય એ યોગ્ય જ છે વિનોમાછ આ વાન ઉદાહરણ સાથે સમ જાવે છે ' જેમ બગવાન શુદ્ધ યજ્ઞની પશુહિંસાના બાજુ પક્ષને ઉપાડીને સમગ્ર સૃષ્ટિની સાથે કરણાથી વર્તવાનો વિચાર ફેલાયો તે જ રીતે હું સર્વોદયનો વિચાર જૂ નના બાબ કાર્ય હારા ફેલાવના માયુ છું (કા બા પા ૫૦)

સામ્યયોગ:-સર્વોદયને માટે સૌમ્ય સત્યાગ્રહ ખરી પદ્ધતિ છે તે સામ્યયોગ તેનું ખરું સાધન છે સૌમ્ય ત્યા જ સામ્ય તેથી વિનોમાછ સામ્યયોગનું કાર્ય વર્ણવે છે "આ સામ્યયોગને આધારે આપણે સર્વોદય સમાજનું નિર્માણ કરના માગીએ છીએ (કા બા પા ૫૧) સામ્યવાદનો સાચો જવાબ સામ્યયોગ છે ભાર તમા કોઈ વાદ ટકી શકે એમ નથી તેને વાદાવાદ પસંદ નથી પણ એ તો યોગને માનનારો દેશ છે વિવિધતાખરી દુનિયામા બૌતિક રીતે સામ્ય સાધવું અશક્ય છે પરંતુ

(વિવિધતા રહેવા છતાં તેની આરપાઝ રહે) સામ્યકારી ચેતન્ય તો સૌ કોઈ અનુભવી શકે છે આના સામ્યનો વ્યવહારમા અનુભવ કરવાને સામ્યયોગની રચના છે તેથી વિનોમાછ તેને વિશદ કરે છે "સામ્યયોગ માને છે કે દરેક માનરમા એક જ આત્મા સમાનરૂપે હોય છે સામ્યયોગ માણસ માણસ વચ્ચે બેદ નથી પાડતો સૃષ્ટિમાત્રમા આત્માનું એક જ અધિષ્ઠાન છે તેથી જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી પ્રાણીમાત્રની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન આપણે કરવો જોઈએ" (કા બા પા ૫૩) આથી સામ્યયોગ શું અર્થકારણમા કે શું સમાજ કારણમા કે શું રાજકારણમા આપ્રનામ ક્રાંતિનો વિચાર દાખલ કરે છે અર્થકારણમા જમ II પ્રતિષ્ઠા અને તર્ક દ્રિત સ્વયં સ પૂર્ણતા સ્થાપે છે સમાજકારણમા સમાનતા વદા કરના માગે છે અને રાજકારણમા રચનાસિત સમાજરચના માગે છે બધાનો સાર આપતા તેઓ તેનું વર્ણન કરે છે મારો દાવો છે કે સામ્યયોગ નૈતિક મૂલ્યોમા પરિવર્તન કરે છે, કારણ કે એનો પાયો આધ્યાત્મિક છે અને તેથી તે જીવનની બધી શાખાઓ અને ઉપશાખાઓમા આમૂલાગ્ર-ધરમગથી ક્રાંતિ કરે છે' (કા બા પા ૫૮)

શિખ ડી • અનેક વેશે

મહાભારત યુદ્ધમા લિષ્મ પિતામહે શિખ ડી સાથે લડવાનો ઈન્કાર કર્યો કેમકે તે નિર્બળ હતો એની એથે અર્જુન લડ્યો અને તેના બાણથી લિષ્મ પિતામહે વીધાનાનું પસંદ કર્યું

સામાન્ય વ્યવહારમા પણ કોઈક દાખમા એવા જોવામા આવે છે ખરા કે, કોઈ મોટા માણસ પોતાની કક્ષાની સામી વ્યક્તિ પાસે કોઈક ગંભીર કામ માટે સામાન્ય માણસને મોકલે છે ત્યારે તે તેની સાથે વાતચીત કરવાનો ઈન્કાર કરે છે અને મૂળ માણસનો આગ્રહ રાખે છે

કેટલાક મા નાખ એના પણ હોય છે જે ખીજનું અપમાન કે ટેકરી કરના ઇચ્છા છે પણ પોતાનામા તેમ કરવાની હિમ્મત નથી હોતી ત્યારે પોતાના બાળક કે તોફાર પાસે અડપના કરાવે છે સામેની વ્યક્તિ ત્યારે માનમેઓ કે સમાન કક્ષાનો આગ્રહ રાખતી હોય તો તે એમને કરી જવાબ આપતી નથી કે જવાબમા તેની સાથે એવો જ અઘડિત વર્તો કરતી નથી કેમકે તેમા તેનું પુરું ગૌરવ પોતાના જ હાથે ધવાય છે

કોઈ સ્ત્રી પોતાના પતિને અધિક વાત સંધિ સીધી ન કરી શકતી હોય ત્યારે તે બાળકને મારપીટ કરી પતિને બોલવા પ્રેરે છે અને જો તેમા સંકેત થાય તો સામસામી જલાભનેડી બની જાય છે પણ પતિ જો ગૌરવના હાનવાબો હોય તો એવા આડકતરા આવેલા ઝગડાને નકારે છે

આજની જે મહાસત્તાઓના દાખનો નિચારીએ તો તેઓ પણ શિખ ડી જેવા નિર્બળ નાના રાજ્યોની આડમા લડે છે' ન કરે નારાયણ અને જો ત્રીજું વિષયુદ્ધ થયે તો કોઈ નાના રાજ્યના નિમિત્તે જ' શિખ ડી જ લિષ્મને અર્જુનની હુકે પડકાર દે કરો' અહસોસ એનો જ કે કોઈ મહાસત્તાને લિષ્મ જેવા ગૌરવનો આગ્રહ નથી

મૂર્ખ અને ડાહ્યો

ચાંદણ અને વાંગાઉ પર્વત લંગભંગ
અઢીસો માઈલના ઘેરોવામાં પથરાયેલા
હતા, અને લાખો કૂટ ભિચા હતા.

એ પર્વતો પર ઉત્તરે એક પચાસ
વર્ષના ધરડો માણસ તેના કુટુંબ સાથે
રહેતા હતા. લોકો એને મૂર્ખ કહેતા.
એનું ઘર પર્વતોની મામે હતું એને કાઈ
ઠેકાણે જવું-આવવું પડતું ત્યારે દરેક
વખતે લાંબુ ચક્કર કાપવું પડતું ખૂબ
ચાલવું પડતું અને તે એને ખૂંચતું. એક
દિવસ એણે વિચાર્યું કે સહેલાઈથી આવ-
ન થઈ શકે એવો કાઈક માર્ગ કાઢવો જ
જોઈએ. આમ તો કેટલો બધો સમય
અને કેટલી બધી શક્તિ, નકામાં ખર્ચાય
છે? એને એક માર્ગ સૂઝયો આખા કુટું-
બને ભેરું કરી એણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો.

‘ભુખો, આપણને આ સામેના
પર્વતો માર્ગમાં આવે છે. કયાંય જવું
હોય તો એને પાર કયો વિના જવાય
નહીં. કેઈ કામ ઝટ પતે નહીં. તો
આપણે આ પર્વતોને ખોદી કાઢીને
સપાટ મેદાન બનાવી દઈએ તો કેમ?
જો એમ કરીશું તો દક્ષિણ દિશામાં હાન
ઈવ નામની જગ્યા મુઠી એક-સાડકે પણ
બનાવી શકીશું.’

એની પત્ની સિવાય બધા એના
વિચાર સાથે સહમત થયા.

એની પત્નીએ શંકા કરી: ‘તમા-
રામાં એક ટેકરી ખોદી કાઢવાની તો
શક્તિ નથી, પછી આવડા મોટા પર્વત
શી રીતે ખોદી કાઢશે? અને ખોદેલી
માટીને નાખશો કયાં?’

‘અમે એને સમુદ્રમાં કેદી દઈશું.’
મૂર્ખ જવાબ આપ્યો.

પછી તે પોતાના પુત્ર, પૌત્ર સાથે
પર્વત પર ગયો. ત્રણેના હાથમાં મોટા
મોટા મોટા ત્રિક્ષત્ર હતા. એમણે માટી
અને પથ્થર ખોદી કાઢ્યાં અને મુંડલામાં
ભરી સમૂદ્ર લઈ ગયા. એ મૂર્ખને એક
પારોશણ હતી એનું નામ ચિંગ એને
આડેક વર્ષના એક પુત્ર હતો એ છોકરો
પણ મૂર્ખને મદદ કરવા ગયો માટી-પથ્થર
ને સમુદ્રમાં નાખવા લઈ જતાં એમને
નહિનાઓ લાગ્યા.

નદીના વળાંક પર એક બીજો માણસ
રહેતા હતા લોકો એને ડાહ્યો કે બુદ્ધિ-
શાળી કહેતા. માટી-પથ્થર સારીને સમૂદ્ર
જતાં મૂર્ખ અને તેના સાથીઓને જોઈને
તે પેટ ભરીને હસ્યો અને તેમ કરતાં
રોકવા તેણે બધા પ્રયત્નો કર્યા.

ડાહ્યાએ રાડ પાડીને કહ્યું: ‘બસ,
બસ’ બેવકૂફીની હદ ‘માવી ગઈ! તું
માવ વરડો અને અશક્ત થઈ ગયો છે.

તારાથી પર્વતના એક મોટા પથરો જે
ખસવાનો છે? તો પછી આટલી બધી
માટી ને પથરા શી રીતે ખસેડશે?’
‘તું’ જે મોટા મૂરખ લાગે છે!’ મૂખ
જવાબ આપતાં કહ્યું: ‘તારામાં આ
મારી પાડોશણ વિધવાના દીકરા જેટલી
જે અકકલ નથી! આ કામ કરતાં હું મરી
જઈશ પણ મારો દીકરો તો પાછળ રહેશે
અને તેની પાછળ તેનો દીકરો –
હતો. ડાહ્યા પાસે એનો કશો જવાબ ન
[ચીની નીતિકથા]

પ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓડરમાં કાપોલયને
સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ ગ્રાહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ
થાય છે. થોડી નક્કો હાથકાગળ પર હાથાય છે. તેવું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આદ, પરદેશ માટે
સિલિંગ ૧૬, પત્રબ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘પ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

ગીતાંજલિ - એક અધ્યયન

લેખક : શુરુદયાલ મલિકકણ, મૂલ્ય : સવા રૂપિયા

શુરુદેવના વિખ્યાત કાવ્યસંગ્રહ ‘ગીતાંજલિ’માંના કાવ્યોનો તેમના નિકટના અતિવાસી મલિકકણે
મર્મરૂપથી છતાં સરળ પરિચય કરાવતા આપેલા પ્રવચનોનો કાવ્યો સહિતનો સંગ્રહ. પ્રકાશક : રૂપાયતન પ્રકાશન

અનુક્રમણિકા ... ૧૨૦ માર્ચ ૧૯૫૬

પૃષ્ઠ

૧ સત્યાગ્રહી જીવનદર્શન ...	સાંતિભાઈ દેસાઈ ૨	૬ પૂર્ણચોગ ...	મકરન્દ દવે ૬
૨ તું હી ...	રાજેન્દ્ર શાહ ૩	૧૦ પરદેશ જતા સિદ્ધ મંડળી ...	કલ્પી ૧૧
૩ ‘હું જ મારો એકમાત્ર શિષ્ય છું’ ...	કા. કા. ૪	૧૧ યાનદેવ - ચિંતનિકા ...	વિનોદભાઈ ૧૨
૪ મેં શું કહ્યું? કલ્પી ૫	૧૨ મનુષ્ય એટલે કેમ? ...	સ્વામી શિવાનંદજી ૧૪
૫ માનવી, પ્રજાની મે’ર ...	રતિલાલ-અનિલ ૫	૧૩ આ કૂલ, પેલાં કૂલ ...	ગમનારાયણશુકલ ૧૬
૬ કતલ દ્વારા કાન્તિ નહીં આવે! ...	જયપ્રકાશનારાયણ ૬	૧૪ વૈશ્યાખજેની અકળામણ ...	રતિનાથ અનિલ ૧૮
૭ રાહુલ અને લવ-કુશ ...	રતિલાલ-અનિલ ૭	૧૫ નિષ્ફળ પ્રયાસ ...	શેખાદમ આનુવાળ ૨૦
૮ બે સારથિ ...	રતિલાલ-અનિલ ૮	૧૬ મૂખ અને ડાહી ૨૩

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી - રૂપાયતન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

અમારાં પ્રકાશનો

આપા હતા બાપુ [ભાગ ૧-૨-૩]

મૂલ્ય : ફરેક લાગણું પચાસ-પચાસ નધા પૈસા

૧૯૫૫ બાપુજીની બહુમુખી પ્રતિભા અને વિરલ વ્યક્તિત્વનાં અનેક પાસાઓનો પરિચય કરાવતા પ્રેરક જીવન-પ્રસંગોની પુસ્તિકાઓ.

ગાંધી-ચરુ

લેખક : શ્રી ચરુદયાસ મલ્લિક : મૂલ્ય : સવા રૂપિયા

શ્રી કાશ્યાપજીના કાલેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'જાતાની અંજલિ'માં આ લેખમાળાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં લખ્યું છે :

“વૈષ્ણવ બ્રહ્મો જેમ મયોદા પુરુષોત્તમ રામચન્દ્ર અને લીલા વિષ્ણુ કૃષ્ણચન્દ્ર વચ્ચે અલોહ જોઈ શકે છે તેમ જ ચરુદયાસજી પણ ચરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે અલોહ જુએ છે એમની એ અલોહ દૃષ્ટિ એમણે આ નાનકડી નેજામાળામાં અનેક રીતે વિશદ કરી છે”

મસ્તીની પળોમાં

લેખક : રતિલાલ-અનિલ : મૂલ્ય : પંચાતેર નધા પૈસા

પોકેટ સાઈઝના, ઊંચા રંગીન કાગળ પર રંગીન ચાટીમાં છાપેલ આ સુંદર મુકાબે સર્વે વિશે ભણીતા વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી લખે છે :

“તમારા કેટલાક મુકાબોમાં વિચાર અને રચનાનો આકર્ષક આકૃતિ છે. ‘વસંત માગીને’, ‘દહેવાતું સ્વર્ગ’, ‘કોને જાણે?’ જેવા એવા ઉદાહરણો છે. ‘ધ્રુવ’, ‘અખમતા જેનું લક્ષ્ય’, ‘મૃતિના પથ્થરને’, જેવામાં લખેલાં સ્વનિ આકૃતિદાક છે.

‘આત્મા સમૃદ્ધ થયા કરશે તેમતેમ તમારી કવિતામાં વધારે સૌન્દર્ય’ આવશે”

હમરો અને તુલસી

લેખક : રતિલાલ-અનિલ : મૂલ્ય : બે રૂપિયા

ગીતા, એકલો અને મુકાબોના આ સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં ભણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ લખે છે.

“બાપુ અનિલે પોતાની કવિતાઓને “હમરો અને તુલસી” માન્યા છે....એ પણ જગદીમાં બે વસ્તુ જરૂર છે; હમરાયું સૌરભ અને તુલસીનો તીવ્ર મધુર આસ્વાદ તં કરતાય વિશિષ્ટ છે એ માનવ-ગ્રંથગીના તમા કવિની પર્ણામંજરીનો દ્રવ્યશુષ્ક, બે અત્યંત બહાની પેઠે તેના પ્રત્યેક પર્ણમાં વ્યાપેલો છે અને તેનું પાન કરનાર પાકક કે ખોતાને રૂવનસ્વાસ્થ્ય માટે પચ્ચકાવક સર્વ નીવડે તેવો છે”

અમલોહના બંદાઓ

સુસ્તિમ સંગો, એકલિયા, ફૂલિર અને ખતીકાઓના જીવનના પ્રેરણાદાયક પ્રસંગોનો સંગ્રહ, સંગીત, દોષક જાનીમાં અને સુષ્ક છપાઈમાં રૂપાચળ પ્રકાશન તરફથી પ્રગટ થયેલ છે. મૂલ્ય : ૮ નધાના - ચોટ્ટેર - સાધન-નધા પૈસા.

ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા : લેખક : ચરુદયાસ મલ્લિક

માનવવજીનને જીવે ને જીવે લઈ જવાની પ્રેરણા આપતા બાપુના આદરોને ક્રમાપ્ર પ્રવાસવર્ષનાં ચૂંટી લેવામાં આવ્યા છે. મૂ. ૨૦ નધા પૈસા.

રૂપાચતન પ્રકાશન, જૂનાગઢ

વસંત-આગમન

દેવંતની આછી આછી થતી જતી ઠંડી છેલ્લી વિદાય લે છે તે પહેલાં તેા સુકુમાર ગીર વદન પર દારવના ટસિયાં ફેટે એમ આંખાની પાંદડાં-ઝાંડલી પર મોરની ઝાંડલી નવનળત સિંધુ પેઠે ડોકિયું કરે છે અને થોડા સમયમાં તેા મોરથી આચ્છાદિત આંખો ફૂલઝાડ જેવો લાગે છે!

પેલું એક ઝાડ, જેનું લાકડું સાત પોચું અને પાણીભર્યું છે, તેણે પાંદડાં ખખેરી નાખ્યાં છે—નવલક્ષ્ય પરિધાન કરવા કોઈ રોજિંદો લેખાશ ઉતારી નાખે તેના જેવું તેનું શ્વ છે. એનું લાકડું મહિનોએકે કાપીને રાખી મૂકે તેા ય બિનાશને બારે લોભથી જળજી રાખે એવું એ ઝાડ કુમારભયો આજીવનમાની કુનોથી જા તડો ભણું હોય છે ત્યારે જાણે આતરાબાજના ઝાડ જેવું લાગે છે.

કાટાણો શિમળો પશુ કુબડે શરીરે રત્નકંઠણ સાં લાલ લાલ ફૂલો ખરછટ, કાંટાળા ને જખરી ઝાંખી ઝળખે પહેરીને જામે છે, ત્યારે કોઈ અડીખમ આત્વિવાસી જાણે કપડે અને આઝાં બલકંઠારે કોઈ મહોત્સવમાં જવા જતી નીને જામે હોય એવું લાગે છે.

પલાશ પશુ પાંદડાં ખખેરી નાંખીને પુષ્કળ આજણ્ય આંજીને કારચક બમરોમાંથી કોઈ અભિયાળી કેસરી આખે જેવું હોય એમ કેસડાંનાં ફૂલો કરાવે છે.

સાપ કાંચળા ઉતારે તેમ કેટલાંય કલઝાડો પાંદડાં સાવ ખેરવી નાખે છે અને ખડી ધીરે ધીરે ફૂલોથી બરાતા જાય છે.

વૃક્ષનાં મૂળિયાં જે રસ ખેંચાડે છે તેનાથી જ પાંદડાં વિકસે અને તેનાથી જ ફૂલ અને ફેલાકનાં ફળ પણ વિકસે છે! મૂળે રસ એક છે, પણ જાતુએ જાતુએ જુદી જુદી ચીજોને પોષે છે. એ પશુ કુદરતની એક લીલા છે—વસંત-આગમન સાથે મધ્યોહી પતંગિયાં બમરો અને અનેક જાતનાં પક્ષીઓ પણ આપી મરે છે પ્રેતો, ફૂલઝાડે જાણે ઉગામી ધર્મ રહી હોય છે.

એ નવા નવા પ્રવાસીઓ કયાથી આવ્યા? આજ મધ્ય કલા હતી! કેમ છપાયા હતા? એવો પ્રશ્ન સહેને ઉદભવે ‘કુદરતની કળા અને લીલા ન્યારી છે’ એમ કહીને ધડીક મન સાંત્વન મેળવે છે. પણ પછી ધીરે ધીરે ચાનને પ્રકાશ ફેલાય છે—અરે વૃક્ષની વાત જવા દે, આ તારી જ વાત કર—તું રોજ રોજ શું આ ફૂલઝાડે આટલી રિશ્તર દૃષ્ટિથી જોતો હતો? એ દૃષ્ટિ શું તને હમણાં જ પ્રાપ્ત થઈ? પહેલાં ન હતી? હતી જ, પણ સમય આવ્યો અને એ પ્રગટ થઈ, જે પ્રસન્નતા હૃદયમાં ગૂળ હતી તે પણ ખીસી ગઈલાં પુષ્પઝાડેને જોઈને પ્રગટ થઈ. એ તારામાં હતી જ, સમય આવ્યો અને એ પ્રગટ થઈ—આ એવું જ આ ફૂલોનું. ને તેા વૃક્ષમાં જ કદાચ મેલાં હતાં, વસંત આવી અને પ્રગટ થયાં. કોઈ એવો પ્રસંગ, એવો સમય આવે છે કે પ્રસન્નતા પ્રગટ થવા વિના રહેતી નથી. કાલમ કોણ હસે છે? અને જતાં ન્યારે અમુક પ્રસંગે, અવસરે પ્રસન્ન! પ્રગટ થાય છે ત્યારે કેમતે આજે થઈ નથી. તેવું જ આ ફૂલો, પતંગિયાં અને પખીઓનું. કુદરતની એ કળા અકળ કે અજાણી નથી, જાણીતી અને આનંદમય છે. પણ તને ધીરજથી વિચારવા-જાણવાની ફૂરસદ નથી એટલે એકાએક કહેવત નવું દેખાય છે અને, લીલા ચમત્કાર લાગે છે. તારી ગુપ્ત જિજ્ઞાસા એકાએક કેમ જગી ઝીગે એનું જ એક આશ્ચર્ય તને થતું જોઈને તારી ને આ વૃક્ષોની જીવનશૈલી કોઈ જાણુ જુદી નથી. પણ તું તારાથી જ ધીરે ધીરે અપરિચિત થતો જાય—કુનિયાનાં કહેવાતાં કામોના બારે જોજ લઈને સતત ફરે છે એટલે!—પછી પરિચિત મનર, પરિચિત મનરને તે તે વીસારે પાડ્યું છે—તે દશમાન થાય છે, રપરો છે ત્યારે અપરિચિત મનરને જોતાં પણ, માનરને એવો છે કે પ્રસન્નતા જન્મે જ, એટલે અચાની તં પૂછે છે: અરે આ બધું કયાં છપાયું હતું? કપાળી પ્રગટ થયું! પશુ તે તો હતું જ—રોજ તું જુએ છે એ જ ધરતીમાં કળા, ધંધરી કે માનવીય, ‘અકળ’ નથી—અનંદ મય છે; અચાન વધારીએ એટલે ન કળાય તેમાં દોષ કેનો?

૫૫૧ ૧૦
એપ્રિલ ૧૯૫૫

૨

જીવનકાવ્ય

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

શુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની “ગીતાંજલિ” જગપ્રસિદ્ધ છે. શ્રી શુરુદેવાણ મહિલકની તો એ જીવનસંગિની બની છે, જેમ જેમ આ સમર્થ કૃતિમાંની કવિતાઓનો અર્થ એમને વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ થતો ગયો તેમ તેમ એમાં અવગાહન કરવાની એમની વૃત્તિ વધારે ને વધારે પ્રબળ બનતી રહી છે. ‘ગીતાંજલિ’ વિશે ઘણા કાવ્યરસિકોનો આ અનુભવ છે. શ્રી મહિલક ચાર પાંચ વર્ષ પહેલાં આ ૧ તકમાંની કવિતાઓ રૂપાયતનમાં મિત્રો સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યા પછી તેના પર પોતાને સૂઝતા વિચારો રજૂ કરતા અને તે વિચારોની તેમના મિત્ર શ્રી ભારદ્વાજે જે નોંધ લીધી હશે તેને આધારે આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. કવિતા એના અર્થ સમજાવતી વેળા શ્રી મહિલકે શ્રી નગીનદાસ પારેખના આ જ પુસ્તકના શુજરાતી ભાષાંતરનો ઉપયોગ કયો હતો. એ ભાષાંતરિત કાવ્યો અને ગદ્યનું આવશ્યક આવતરણ આહીં પણ થયું છે.

પોતાને અતિપ્રિય થઈ પડેલી કૃતિના અધ્યયનની આ એક સારી પદ્ધતિ છે. કૃતિની ચિંતાનાત્મક લબ્ધતા અને એનું વાણીનું વ્યવજન્ય સૌંદર્ય બંને આ અધ્યયનમાં સરસ રીતે અને સ્પષ્ટપણે નિરૂપાયાં છે. કવિતા અંતરમાં પ્રવેશીને તેની ભાવનાસૃષ્ટિ અને સૌંદર્યદૃષ્ટિ બરાબર સમજ્યા પછી તેની કાવ્યરસિકો અથવા ટાગોરપ્રેમીઓ સમક્ષ વિશ્લેષાત્મક રજૂઆતનું આ ક્ષત્ર જે એક રીતે લગભગ કવિની દૃષ્ટિએ થતા અર્થઘટન જેવું છે તે આસ્વાદ્ય નિવડયું છે.

કવિ ટાગોરની મૃત્યુ વિષેની ફિલસૂફી, ધર્મના શુભનો પોતાને સમજાયેલો મહિમા, પ્રભુની ભક્તિનો પોતે સ્વીકારેલો તથા આદર્શ અહીંને પરદરવાનાં અહરેશ, મુક્તી કૃપા, સિદ્ધતા તેમજ આજ વગેરે અદીં સમુચિત રીતે પ્રકાશિત થયા છે. આવા અધ્યયનો હંમેશા આવકારપાત્ર ગણાય. [જન્મમૃતિ : તા ૨-૨-૧૯૧૬]

સારાંશ

કુન્દરેહાત્મના/આત્મ

વર્ષ ૧૯ | ૧૨ - આગ્રા - ૧૯૫૬ | અ ક ૨ ૭૧

મારી અપૂર્ણતાઓતું મને દુઃખદ
ભાન છે અને એમાં જ મારું બધું
બળ સમાયેલું છે, કારણ કે પોતાની
અપૂર્ણતા અને ત્રુટિઓ જાણવી એ
આ દુનિયામાં દુર્લભ વસ્તુ છે.—બાપુ

(આધીત અને મુદ્રણની જવાબદારીઓ અંતર્યામીન કરતું આસિકા)

સરદારશ્રીનો પત્ર

સેન્દ્રલ જેલ નાશિક રોડ

૧૯-૪-૨૪

અપરિહાયથે નત્વં ઓચિતુમહંધી.

બાઈ... ..

તમારે તા.૧૪નો ભાવનગરથી લખેલો કાગળ મળ્યો. તમે ભણસાલીને મળી આવ્યા તે બહુ સારું થયું. એને પણ પાકયું છે એ ખરાબ ગણાય. કોઈક સર્જનની દવા કરવી જોઈએ. એ બાબતમાં હું કરવી નકામી ગણાય. મહાત્માઓ પણ એ બાબતમાં હું કરતા નથી. પણ તમારે આ સંખંધમાં કંઈવાત થઈ લાગતી નથી. મોંના ટાંકા હવે કઢાવી નાખવા જોઈએ. ક્યાં સુધી રાખવાના છે ?

તમારે અધીરા થયે પાલવે એમ નથી. તમારાથી બાપુના હુંકમને આનાદર ન થાય. હમણાં તો ત્યાં જ સ્થિર થઈ જાશે. આ કોયડો ઉઠાવે ત્યારે બધી ગૂંચો ધીમેધીમે ઉઠાવે પણ હજી એવું સહસ્ય સમજાતું નથી, તેમ બહાર કોઈને પચ્યું પણ નથી-હમણાં તો ભાવતું હતું ને વેદે કહ્યું એવું થયું છે. થાક્યા હતા અને ગાડું બેસવાનું મળ્યું એટલે બધા રાજરાણ થઈ ગયા છે.

આપણે ત્યાંની સ્થિતિ જુદી છે. હમણાં ત્રીશંકુની દશા થઈ. પણ એમાંથી મેં માર્ગ કંઈ જ છૂટકો છે. થઈ રહેશે, જરા ધીરજ અને વખત જોઈશે. આજે સાંસુને તો કાલે વહુને વારે આવશે. જગતનો એ નિયમ છે. નિરાશા આપણને ન હોય. સેવા જ કરવી છે એને વળી નિરાશા કેવી ? જે થઈ ગયું છે તેને કાંત્યા પીંચ્યા કરશે. 'તસ્માદ

ઉતાવળ કરશે નહીં. જરા વખત જતાં માર્ગ નીકળી રહેશે. મેં સાંભળ્યું છે કે નારણદાસને બાપુએ બોલાવ્યા છે. આશ્રમવાસીઓએ હવે નવી પરિસ્થિતિમાં શું કરવું તે વિચારવા બોલાવ્યા છે.

... ને હાથે ક્યાં રહીએ બાણી દુઃખ થયું. હવે કંઈ ઉપાય ? પહેલાંના કરતાં કંઈ ઓછું છે ?

તમને નવો અનુભવ થઈ રહ્યો છે એ મને ગમે છે. તમારું પોતાનું માપ એમાંથી તમને જડી રહેશે. આ અનુભવની જરૂર હતી. હમણાં તમારે ગુજરાતનો વિચાર કરવાનો ન હોય. તમારી સામેના હુંકમ રદ થાય ત્યારે જ ગુજરાતમાં અવાયં સમિતિના કાર્યો થયા પછી રહી શકાશે. પછી તમારો માર્ગ ખુલશે થઈ જશે. પણ ત્યાર પછી જે ગુજરાતમાં કામ કરવું શાકે કંઈ થઈ પડવાનું છે. તેજ હજીયું છે તે મેળવતાં વખત લાગશે. શુદ્ધ સેવા કરતાં મળી રહેશે એ વિશે મને શંકા નથી. વખત લાગશે.

સ્વિચંકરના કાગળ સાથે મોકલેલો તમારો કાગળ મળ્યો હતો.

દરબાર સાહેબના એ છોકરા ત્યાં છે તે કેમ છે ? એમાંથી ચોટા બુધેન્દ્રને મેં એક કાગળ લખ્યો હતો. એણે જવાબ ન આપ્યો. કાગળ તો મળ્યો હોવો જોઈએ. એમની ખબર લખાશે નાનાભાઈ કેમ છે ? સંસ્થા કેમ આવે છે ?

વિ. વલ્લભભાઈના વહેમાનરમ

આપણું જીવન કેટલું મિ સાધારણ સ્તરનું ભલેને હોય, આપણે તેનું સ્વાભાવિક કરીએ અને આનંદ-પૂર્વક ગુજરીએ. એનાથી દુર ન ભાગીએ. એને ખરાબ ન માનીએ અને તેની નિંદા પણ ન કરીએ. એ એટલું ખરાબ નથી, જેટલો આપણે છીએ. જ્યારે આપણે અતિ થીમંત હોઈએ છીએ ત્યારે જીવન અતિ ગરીબ અનુભવાય છે. દોષ કાઢનાર તો સ્વર્ગમાં જે અસંતોષી ઠરે. તેઓ ત્યાં પણ દોષ કાઢ્યા જ કરશે. આપણા જીવનને ચાહીએ, ભલેને એ મારે એટલું વુઝી હોય. સાવ મરીખ માણસના ધરમાં પણ કેટલાક કલાકો આનંદના જોઈ શકાશે. પ્રકૃતિની મુદરતાનો અગીર-મરીખ સરખો લાભ અને આનંદ પામી શકશે. સૂચીસ્તાની મુદરતા જેવી મરીખના વપરામાં વગવાય છે એવી જ અગીરના મહેલમાં પણ રેખાય છે. સંતોષી માણસને મહેલ જેટલો જ આનંદ વપરામાં પણ મળે છે. —બે

શાંતિનિકેતન' અહા કેરી ગળીર અને ગુણુ પિક સાથે એરી શાંતિ અહીં અનુભવાય છે? પણ આ શાંતિ કેવળ પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય કે એકાગ્રતા જ જન્મ્યા હોય, એવું સામનું નથી તેની પાછળ આત્માનો રક્ષા અને સુગંધ પણ છે પણ આ આધ્યાત્મિક રક્ષા અને સુગંધનો કશો આધાર તો હોયો એકદમ ને હ તે આધાર કેયો? પ્રકૃતિ હોય શકે છે કે તેનો આધાર પુરુષ જ હોઈ શકે છે?

પર્વો પહેલા, પહેલી વાર જ્યારે મેં શાંતિનિકેતનમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે મારા મનમાં આ વિચાર ચૂંચ્યો મારા મેં વિચારોએ તરત જ સમસ્યાનું સ્વરૂપ ધોળું કર્યું અને તેથી હું વ્યાકુળ બની ગયો.

એનામાં મારી નજર એક ઊંચા ઝાડ તરફ વળી તેની નીચે એક સમાધિ મેં એક કુવડવનશ ઘડને કુ તળી પાસે ગયા મેં તેના પર કોનગેના શમ્ભો એવા તે આ હતા—

તિનિ પ્રાણેર આશમ

મનેર આનંદ

આત્માર શાંતિ

અર્થાત તમ્યા પ્રાણેર આશમ મનને આનંદ અને આ માની શાંતિ છે.

પણ આ લખો? કોણુ? મેં મારા મનને પછુ ત જ વખત એક આશ્રમવાંની ત્યાંથી પમાર થતા

હતા.મેં તેમને પૂછ્યું મહારાજ

આ સમાધિ કેની છે?

'મહાર્જિ દેવેન્દ્રનાથ કોટ

રની' તેમણે જવાબ આપ્યો.

'તેઓ કોણુ હતા?'

કવિનર રવીન્દ્રનાથના

પિતાશ્રી. તેમણે જ આ આશ્રમની સ્થાપના કરી હતી તેનો

હતિહામ રોમાયક છે એક

વાર તેઓ કેનકાથી રાખપુર

જાતી વખતે અહીંથી પમાર

થયેના ત્યારે અહીં ધોર જન્મ

હતુ રાત પછાત તેમણે અહીં જ

પકાવ નાખ્યા પોતાની દેવ

પ્રમાણે જન્મવા પહેલા તેઓ પ્રાર્થનામાં બેસા, તે દેહ સપાર સુધી સુષોદય થયો ત્યારે એમણે ધ્યાનમાં ખીડીની આંખો ઉઠાડી અને તે સાથે જ સખ્તો એમના સુખમાંથી સરી પડ્યા તે આ સમાધિ પર કાનમાં છે તે જ હતા તેમને અહીં આત્માની ગળીર શાંતિનો અનુભવ થયો હતો એવો અનુભવ તો આત્મા પરમાત્માનો સંગમ કે સંગાઈ થાય છે ત્યારે જ થાય છે એવો સંગમ તેમના જીવનમાં અહીં થયો તેથી આ આશ્રમ એક વિશ્વ સ્થાન છે અને આત્મા પરમા મમની સંગાઈતું એક સુદર પ્રતીક છે.

એટલે કહીને તે આશ્રમવાંનીએ સમાધિ સામે જીલા રહીને પ્રણામ કર્યો અને પછી મને કહ્યું મને માફ કરજો હું આપની સાથે વિરવ રોકાઈ શકતો નથી કારણ કે મારે હમણા ગુરુદેવ રવીન્દ્રનાથ કોટર પાસે જવું છે.

મેં નમસ્કાર કરી તમનો આભાર માન્યો તેઓ ગયા

પછી હું સમાધિ આગળ ધ્યાનમગ્ન થઈ ગયો. ધ્યાન દરમ્યાન સમાધિમાંથી મને એક સાદ સંજ્ઞાઓ તેણે કહ્યું તે જ જીવનનું રસદ હો.

ત્યાં તો થઈ વાગ્યો મેં આંખો ઉઠાડી અને એવું તો આસપાસના જુદા જુદા આડોની ડાંધામાં નિહાળી આ અને વિદ્યાચિંત્રીઓ પોતાના આસને

વિજયીને બેસતા હતા એનામાં એક આડની ડાંધામાં એકલા વિદ્યાચિંત્રી નિહાળી નીચેના શિક્ષકથી પધાર્યા તરત જ સૌએ જીભ ચઢીને તેમને પ્રણામ કર્યો.

ગુરુજીએ પણ પોતાનું આસન નિધુ પાથર્યું, બેસા અને જો પુસ્તક એમના હાથમાં હતું તે ઉપાડીને ગુરુદેવ કવિનરની એક કવિતા મોરચી વાચતા સાંભળી બાસત વાચતા તેઓ આનંદ વિભોર થઈ ગયા કવિતા ગુજ્ઞા સાંભળી પછી તેમણે કવિનાનો ભાનાઈ સમજાવવાનું શરૂ કર્યું જેમ

એક નદી બને કાંઠા પર રહેતાં લોકોને પાણી ભરવા છે છે, પણ તેનું ધ્યેય તો, દરિયાને મળી તેમાં બળી જવાનું હોય છે, તેવી જ રીતે આપણા જીવનની બધી પ્રવૃત્તિઓ સેવાપ્રેરિત અને સર્વકલ્યાણકારી હોવી જોઈએ પણ તે બધાંની પાછળ પ્રભુને પિછાનવા અને ઓળખવાનું ધ્યેય હોવું ધટે. અને જેમ નદી અંતમાં દરિયામાં વિલીન થઈ જાય છે તેવી રીતે જ પ્રભુમાં લીન થઈ બોવાઈ જવું જોઈએ. એમાં જ માણસના પ્રાણને આરામ મળશે, તેના મનને આનંદ મળશે, અને તેના આત્માને શાંતિ.

એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું : 'દાદા, કેવો વિચાર તો, ગુરુદેવ બીજી કેટલીએ કવિતામાં પણ વ્યક્ત કર્યો છે. જેમ કે, ગયા મહિનામાં આપે એક કવિતા સમજાવી હતી; જેમાં ગુરુદેવ કહે છે કે, જેવી રીતે એક પક્ષીને પોતાના જીવન માટે એક માળો અને આકાશ જોઈએ છે તેવી જ રીતે એક સીમાગદ્ધ ધર અને એક સર્વકાલિન અને સાર્વભૌમ તથા સૌને માટે આદર્શરૂપ અસીમ આકાશ જોઈએ. માળામાં રહીને પક્ષીને આરામથી ખાવા પીવાનું અને સૂવાનું મળે છે, પણ આકાશમાં ઉડવાથી એને જીવનમાં ગતિ અને ગીત પણ મળે છે. એવી જ રીતે માણસને કમાવા, ખાવાપીવા, એકઆરામથી અમૂક સંતોષ મળે છે, પણ જો જીવનમાં તેણે સાચો અને સતત આનંદ અનુભવવા હોય તો, તેને અનંત તરફનું કોઈ આકર્ષણ અને તેને સમજવા માટે અનંત તકનું જોઈએ, સાચે જ તેનું જીવન ગતિમય બની જશે.'

'એવી જ વિચારધારા વ્યક્ત કરતું એક ગીત—' એક બીજો વિદ્યાર્થી બોલી બેઠો—'આપણા હિન્દીના શિક્ષક મહાશયે થોડા દિવસ પર જ સંબળાવ્યું અને સમજાવ્યું હતું.'

'હા, હા, મને એ ગીતની કેટલી બે પંક્તિઓ હજી પણ બરાબર યાદ છે.' એક બીજા વિદ્યાર્થીએ કહ્યું—'તે મારાથી થોડાંતી જ નથી.'

'તે કઈ પંક્તિઓ, ચિરંજીવ?' ગુરુજીએ તેને પૂછ્યું.

'ગુરુજી, કહું તો ખરો; પણ એકશરતે—તે પંક્તિઓ આ બહેન ગાર્ડને સંબળાવે.'

'જણો છો ગુરુજી, બહેનનો કંઈ કોમલ જેવો છે.' એક બીજો બહેન વચ્ચે મધ્ય.

'હા, એમ છે?' ગુરુજી આશ્ચર્ય અને આનંદમાં

બોલી બેઠો.—'ચિરંજીવ, હવે માર્ક સંબળાવે તે પંક્તિઓ.'

'વિદ્યાર્થીની બહેને લવકાલું:—

હવે હવે મેં દિન બિતા જાય

ભોમ બહુત હમ પાયા!

હવે હવે મેં જાય મેં દૂખા,

તબ હી આપા જના,

આપા પાયા,

આપા ગાયા!'

આ ગીત-પંક્તિઓ ગાનારના મંદા અવાજમાં સાંજીને બધા મન-કુચ્છ થઈ ગયાં. ક્યાંય સુધી એ ગાનસમાધિમાં બધાં રૂબી રહ્યા. કોઈ કંઈ બોલ્યું નહીં.

ગુરુજી તો વિચારમગ્ન બની ગયા. એવામાં થંટ વાગ્યો. અને બધાં વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીનીઓ પોતાનાં પુસ્તકો અને આસન્નિયાં, ઉપાડીને એક બીજા આડ તરફ, એક બીજા શિક્ષક પાસે, એક બીજાને વિષય શીખવા ગયા.

પણ ગુરુજી તો હજી પણ વિચારમગ્ન હતા. બીજાં આડા નામે જુદા જુદા વર્ગનાં વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ મોઢવાઈ ગયાં. પણ ગુરુજીનો વર્ગ ખાલી હતો. તેથી મને એમ લાગ્યું કે, ગુરુજીનો છૂટો સમય છે. તેથી તેમની પાસે બેસીને થોડીક વાત કરવાનું મને મન થઈ આવ્યું. એટલે તેઓ આડ નામે બેઠા હતા ત્યાં એમની પાસે બેઠીને હું બિંબો રહ્યો.

એટલામાં ગુરુજીએ માથું ડાબું કરીને જોયું. એમની નજર મારા પર પડી મેં તેમને પ્રેમપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા. તેમણે પણ નમસ્કાર કર્યા અને હું બેઠો. મેં તેમને પૂછ્યું: 'શાંતિનિકેતન આશ્રમને આદર્શ શા છે, તે ક્યા કરીને મને સમજાવશે?—તો, આભારી થઈશ.'

જવાબમાં ગુરુજીએ કહ્યું: 'જ્યાં સુધી, જેટલું હું પોતે અમલો છું તેટલું હું તમને કહી શકીશ. જો કે, શાંતિનિકેતન એક આશ્રમ નથી રહ્યું, પણ એક વિદ્યાલય છે. તો પણ, ગુરુદેવ કવિરે પોતાના પિતાશ્રીના મુળ આદર્શ—કે ધ્યેય—ને સાચવી રાખ્યા છે; જો કે, જુદા આકારમાં. એમના પિતાશ્રી આત્મમહાન હતા પરંતુ તમાનું જાન દાય છે એમ માનના-કર્મીના અને એ આદર્શનું પાલન કરતા અને એવા આત્મમહાન મોટા હિંદી વાતાવરણરૂપે આ સ્થાન, આ શાંતિનિકેતનની જગ્યાને પસંદ કરીને એક આશ્રમ સ્થાપ્યો.'

હું વચ્ચેમાં બોલી બેઠો—'પણ આપે દમખાં કહ્યું ને

કે આને તો આશ્રમ એક વિધાપત્ર છે તો વિદ્યાવનમા વિદ્યાર્થીઓ આત્મગાન કેવી રીતે મેળવી શકે ? મેં તો એનું સામ્યુષ્ય છે કે વિદ્યાવનમા તો ભાગ ગણિત બ્રહ્મોદય દત્તાદિ શીખવવામા આવે છે

ગુરુજીએ જવાબમાં કહ્યું હર, ખીજા બધા વિદ્યા સપામાં એનું ગદ્ય શીખવવામા આવે છે અપરંતુ હું અહીં પશ્યું તે બધું શીખવવામા તો આવે છે પણ ત એવી રીતે કે વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થિનીઓને અનારાસ અગાન પો આત્માનું, પરમાત્માનું જાણ બાન થાય

ત કેવી રીતે !' મેં પૂછ્યું

ગુરુજીએ પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યું પ્રથમ તા પ્રકૃતિના બેળામાં દરેકજા રહેના તમને બિલકુલ પો સૌ દર્શન દર્શન થાય છે પ્રકૃતિને બોને તેમની તે અદ્વત સર્ગનકારને જાણવાની કૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે બ્યકુલ બની જાય છે તે વ્યકિતને દર કરવા માટે તે જાણયાગની સાથે સાથે ઉદ્યામ જાગીત કળા સાહિત્ય દાર સૌ દર્શ સર્જ નનો માગ પરખર એકપીઝનો, અને પાકેશમા વસતા માધાન આદિવાસીઓની સેવાનો માગ પોત્તના કામ અંગે ચ્વાનવી રહેવાનો માગ-આ સર્ગ ચોળોની પશ્યુ મ પના કરે છે પરિણામે વિદ્યાર્થીઓમા પાતાના સર્ગી નકીતવને નિકસાવી વ્યકત કરવાની નચ્ચા બાગે છે અને જેમ તમો તે પ્રેરણાને શાતાના જીવનમા ઉતારે છે તમતમ તમને જગતની અકળા અને પુષ્ટિની પ્રતીતિ થની જાય છે એવી રીતે તમને શીમાયક પ્રકૃતિઓ દારા અગીમ તરફ આકર્ષિત થાય છે અને પછી સીમા અને અસીમ વચ્ચે પૂન બાધવનો તમો પ્રયાસ કરે છે

ગુરુજીએ એ શબ્દો આગળને કુ ચકિત ચર્ચામાં મેં તમને કહ્યું આદ્યમકાનની અગી નાજ્બા તો મેં માફા જીવનમા આને જ અગી જ પકેતી શર જ માનગી

ગુરુજી સુપ રથા થોડા વખત પછી મોન તાડી તમો ફરી કહેવા લાગ્યા ગુરુદેવના પ્રત્યેક પ્રયાસ અને પ્રકૃતિમા તમે આસીમા અને અગીમની સમાધિ તે બેનો સંગમ જોઈ શકો છો

એમ છે ? મેં સહજ આશ્ચર્યચકિત થઈને કહ્યું- અથા સગમ ગુરુદેવે શાન્તિનિકેતનમા બસે સાધવા હેલ નમે કહે છે તે મુજબ પશ્યુ શાન્તિનિકેતનમા પશ્યુ તમણે એવો સગમ સાધ્યો છે ?

હા' ગુરુજીએ કહ્યું- જુઓને બાંનિકેતનમા રક્ત

ખેતીનું જ કામ થાય છે એકુ નથી તેની સાથે ઉદ્યોગો પશ્યુ ચનાવવામા આવે છે ચિક્ષણનું કામ પણ ત્યા થાય છે, ત્યા કળા, સંગીત, નૃત્ય પણ શીખવવામા આવે છે એવી રીતે ત્યા પશ્યુ જીવનની સંપૂર્ણતા સમમતા અને સમન્વયના આદર્શનું પાલન કરવાનો પ્રયાસ થાય છે

તો શુ આપ એમ કહેવા માગો છો કે આત્મગાન અથવા આત્મા અને પરમદયાની સંગાઈનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે પ્રત્યેક માણસે જીવનમા જ પૂર્ણતા સાધ નાનો જ પ્રયાસ કરવો જોઈએ ? મને તે માટેનું સાધન એક વિષય પ્રકારનું હોય દાખના તરીકે કળાકાર માટે કળા સાહિત્યકાર માટે સાહિત્ય સંગીતકાર માટે સંગીત ઉદ્યોગી માટે ઉદ્યોગ શ્રદ્ધા માટે શ્રદ્ધાથી બ્રહ્મચર્ય માટે વિદ્યા સ-ન્ધાસી માટે સ-ન્ધાસ અને વાનપ્રસ્થ માટે વિરાટનું સત્તન ચિતન

ગુરુજીએ કહ્યું હા જા મેં પહેલા કહ્યું છે કે મહુસની જ્ઞી જ્ઞી પ્રકૃતિઓ જીવનની સંપૂર્ણતા તરફ એક મુનારા સમાન ભર્ષ જવામા મદદરૂપ થવી જોઈએ

આ વિચારમા -' મેં અધન-એ કહ્યું- અને તો જીવનિકાના કૌપિઓની પ્રગિત આર્થયાગીનો પડાયો જ અભાય છે

તે તો છે જા -ગુરુજીએ કહ્યું- અને ત સ્વા બાવિક પશ્યુ છે મહાકવિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરે પોતાના જીવનમા જીવનિકા ઉતારી હતી તેમની અગીમ છાપ ગુરુદેવ પર પડી પ્રકૃતિશિષ્ય એકાનમિય હોવાથી ગુરુદેવે પોતે પણ કવિઓની વાગીનું મનન કરું તકાનન હતા અટનો જ કે મહાકવિને પ્રશ્યુ જાનના રૂપમા દેખાયા અને ગુરુદેવને સ્મરના રૂપમા ખીજુ, ગુરુદેવ સંગીતના શોખીન હોવાથી સદર દારો સત્તનુ જાન તેમને યશ્યુ તેથી તમણે તને સંગીતનું રૂપ આપ્યું અને જેમ તેમણે કહ્યું છે કે સંગીતને પાપ છે અને તે પાપનો મ દર્શી જ અસીમના અતરમા તે પ્રવેશ કરી શકે છે કે પ્રણના અરણ્યકમનને તે રપર્થી શકે છે જેમ કે બકતો કહે છે તથી જ તો સાહિત્ય સંગીતમય છે સૌન્દર્યથી એક પ્રાન છે કૂકમા કહ્યું તો ગુરુદેવની વાગી વારતવર્તની અમર વાગી છે

એટલું કહી ગુરુજી ગરુડ શેરી મથા અને સગલમા દોડના જ લાગ્યા પકેલા તો કુ એમની મે ઉતારવળતુ કાચુ સમન્ધા નહી પશ્યુ તરત જ મારી નબર પૂ

દિશામાં રહી, અને મેં 'નંધુ' કે ગુરુદેવ ત્યાંથી ખમાર થઈ રહ્યા છે. એક શિક્ષક ભાઈ તમને પ્રણામ કરી રહ્યા છે. મારાથી પણ રહેવાયું નહીં, હું મારી જાનને વારી શક્યો નહીં, હું મેં ત્યાં જઈને ગુરુદેવના ચરણોમાં પડી ગયો. તેમણે મને આશીર્વાદ આપ્યા અને 'નાતાન માર્ગે' આગળ વધ્યા. પણ હું તો એક મંત્ર-ચુગળની જેમ ત્યાં બેઠો જ રહ્યો. પ્રત્યેક શ્વાસ સાથે મારો આત્મા પોકારી પોકારીને કહેતો હતો: 'આ મારા જીવનના રસ્તી' તમારા પ્રકાશમાં મારા જીવનની કળી ખીણે અને તેની સુગંધ આપ સુધી પહોંચે અને આપના દારા તે પ્રભુના પ્રેમાસન પામે પહોંચે.'

તે દિવસથી હું સદાય ગયુગયુતો ને ગુજતો રહ્યો છું—

બેઠા હું મંદિર કી બાદવ,
હે દે દિલમેં આસ,
કબી તો બોલાઓએ હી,
અપને ચરણન પાસ.

તેરી ચરણછાયામે
જો હે પ્રકાશ.

ઉસમેં મેરી આતમાકા
હોમા પૂર્ણ વિકાસ.

પણ માણસના આત્મભાવે પૂર્ણ વિકાસ તો સદાય એક અમૂક-હંદમાં યાજી જ છે, એમ ગુરુદેવ કહે છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં પ્રભુ એક વિશેષ રીતે અને રૂપમાં વસે છે. તેથી જેવી રીતે તે આપ્તા જગતનો દેવતા છે, તેવી જ રીતે તે પ્રત્યેકનો આંતર દેવતા પણ છે. એ જ આંતર-દેવતાની કીમિયાઈ કળાથી જ તો કવિની કવિતામાં, કળાકારના ચિત્રમાં, પ્રત્યેક વ્યક્તિની કૃતિમાં એક જાતની સંપૂર્ણતા દેખાય છે. એક નિષ્પાત ગુરુ-કળાકાર એક નાના વિદ્યાર્થીના ચિત્રમાં એક એવી રેખા દોરી છે છે કે, તેનું ચિત્ર એક અલૌકિક સૌન્દર્યના રંગમાં રંગાઈ જાય છે. એવી જ રીતે દરેક વ્યક્તિની અંદર જે નિર્દોષતા છે—અને તે પ્રત્યેકમાં છે—તેને વિકસાવે છે આ આંતર-દેવતા. આ વિશેષત્વોની સમૃદ્ધિ એક અનંતમાં વસનાર વ્યક્તિનું સર્જન થયા જ કરે છે, એવી વિરાટ વ્યક્તિમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિનો અંશ છે, તેથી જ તો પ્રભુના દેખામાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ સંખ્યા એક એવી અમર આશા છે કે તે ધીરે ધીરે પોતાના હંદ પ્રમાણે આ વિરાટ વ્યક્તિ તરફ વિકાસ પામે, એ વિરાટ વ્યક્તિનું તે સતત.

દર્શન કરે; એટલે જ તે, પ્રત્યેક સર્જકને—અને માણસ સ્વભાવે સર્જક છે, કારણ કે આત્માની વૃત્તિ જ કે વિશેષત્વ કોઈ મુદ્દર અને સત્ત્વ તથા દુઃખ કરવાની છે.— પોતાની કૃતિની યોગ્યતાનું માપ આ આંતર દેવતાની દૃષ્ટિએ જ કાઢવું પડે છે, તે સર્જકને પૂછે છે, 'તે' તારી કૃતિ દારા, પૂર્ણતા માટેની મારી પાસને કેટલીક છિપાની-સંતોષી છે?' પણ દુઃખની વાત તો આ છે કે આપણે પોતાની કૃતિઓની યોગ્યતાનું માપ દુનિયાની દૃષ્ટિએ કરીએ છીએ. અને દુનિયાની દૃષ્ટિથી તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ કે વસ્તુનું માપ તેની ઉપયોગિતા પ્રમાણે થાય—એટલે કે એને કંઈ મદદ કરી વ્યક્તિને પોતાની કૃતિ દારા વિરાટ પુરુષ કે પૂર્ણતા સાથે યોગ-સાધનામાં પ્રત્યેક સર્જકના આંતરિક અક્ષય અસંતોષનું કારણ જ આ છે, બસે તે જાણતો ન હોય કે તેની કૃતિએ જેવો યોગ આ વિરાટ પુરુષ કે પૂર્ણતા સાથે સાધવો જોઈએ તે હજી મેં આપ્યો નથી; બાકી છે, તેથી જ તો તેના અમંતોષને દૈનિક અમંતોષ કહે છે—આનંદિક અસંતોષ નહીં, તે તો કાંઈ પણ રીતે મટી શકે છે. આત્મિક અસંતોષ દુન્યવી રીતે કે સાધનોથી નથી મટતો.

આ વિરાટ સંપૂર્ણતા વ્યક્તિ અને વિશ્વના હૃદયમાં બિરાજે છે, એવો વિશ્વાસ ગુરુદેવ કવિવર ધરાવે છે. પણ જો તેમાં દર્શન કરવા હોય તો સર્જક શક્તિ દારા પોતાના અહમ્મને પોતાની સર્જનયત્ની કૃતિમાં શોધવું પડે છે. ત્યારે જ તો, અહંકારના આવરણ પાલળ ને વિરાટ સંપૂર્ણતા કે વિજૃંભિત બિરાજે છે, તે દેખાશે. પણ અહમ્મને સંપૂર્ણ દાય ન થવો જોઈએ, અને તે થતો પણ નથી, એક સાચા સર્જકની કૃતિ તેના સાચા અહમ્મ—અસ્મિતા—નું સ્વરૂપ છે. અને માણસનું સાચું સ્વરૂપ તેનો આત્મા છે. તેથી તેની આંતરિક પ્રાપ્તિના હોય છે—

ગુજને સુજ પ્રભુજ કરી રાખું,
એટલી બસ મમતા સુજ રાખું;
સકલ દિશે પ્રભુ, જોડું ગુજને,
સકલ વિશે થઈ પહોંચું ગુજને;
નિરાદિન તારો પ્રેમ જગાડું,
એટલી બસ ઇચ્છા સુજ રાખું.
ગુજને ક્યાંય નહીં હું ડાંકું,
એટલું બસ સુજનું 'હું' રાખું.
ગુજ લીલા સુજ માણે ચાલે,
તેથી ધરી રાખ્યો સંસારો

રહુ તુજ ભુજળ ધનમાં ખાંચે,
એટલું ખમ બધન મુજ રાખે.^{*}

કવિવર મુદ્રેને આ વિરાટ વિશ્રુતિ કે પૂર્ણતાનો પરિચય આ વિરાટ વિશ્રુતિ કે પૂર્ણતાના તેમના સર્ગ મેના સગીન દ્વારા જ થયા તેઓ મીન માં અને મધુ પોતાના રાજસિંહાસનેથી તરત જ નીચે ઊતરી આવે—
તપ નિઃકાસનતા આત્મવધી આલેષે છુ ઊતરીને,
મુજ આ વિજન ભવનને દ્વારે ઊભો છુ થ બીને,
એકલ બેસી છુ મુજ મનમાં શાતી લી કઈ ગીતે,
તારે કાન રેવરે તે પહોરયા, આલેષે છુ ઊતરીને,
મુજ આ વિજન ભવનના દ્વારે ઊભો છુ થ બીને.
તપ દરખાવ વિશે કઈ ગીતે કઈકે મુજીજન ખાતા,
પણ પુણ્યકીન તણે ગીત તારે પ્રેમ ઊંઠપો ભગીને,

* શી નવીનતાસ પદેખ દ્વારા અનુવ્રિત ગીતાવલિ
(અ મેલ) કાવ્ય ૩૪ મુ

વિશ્વ તણા સ ગીત વિશે એક કંઠુલ સુર ભજિયો,
ચરણપાલ છઈને તુજ કાંઈ આલેષે છુ ઊતરીને,
મુજ આ વિજન ભવનને દ્વારે ઊભો છુ થ બીને.^{*}

તેથી જ નેઓ વારવાર કહેતા ‘ત્યારે દુ ગાઈ
છુ ત્યારે આપુ જગત રૂલેક રીતે પૂણું બાંસે છે’
આવી છે બસિકારી માણસના આત્માની સર્જન
શક્તિની અને એ સર્જનનું માધ્યમ માણસનું પોતાનું
જીવન બની જાય છે, ત્યારે સર્વવ્યાપી સર્જનદાર કહે
છે મને આ કૃતિ સૌથી વધારે ગમે છે કારણ કે, બીજી
કૃતિઓ દ્વારા માર્ગ સારી સમીપ આવી રહે છે, પણ
પોતાના જીવનની પૂર્ણતા હાગે તે મારામાં ઓતપ્રેત
મર્જન થાય છે!^{*}

* શી નવીનતાસ પદેખ દ્વારા અનુવાહિત ગીતાવલિ
(અ મેલ) કાવ્ય ૩૪ મુ

કાળનોમા રહેતા મારા એક મિત્રે સાગ પર રેવે દાગ બે વાર તરબૂચ મોહ્યા ગાડી સીધી
લખ થોડી કહેરાઈ આવે છે માવ ત્યાંથી બસ દ્વારા પહોંચી રસ્તે સમુદ્રી આવે છે અને વાર નોથા
ભાગ્યવાની પણ વધારે નરબૂચ અદરથી નીકળી ગયા કે હાડી લેવામાં આવ્યા રેવેતા આ ભણાચાર
વિશે વાર વાર મધુ કહેવાય છે હજુ પણ કહેવાય છે સરકારી કનેરીઓ વિશે તો કઈ કહેતા જોયુ જ
નથી કેમકે તે નધા જાહે છે આ દુખદ ધ નાઓના ભવ્યાર મનને કનેસથી લરી દે છે અને અરસે,
અપરિમલ આદિ તે ખોખરા માજાજરા પૂરતા જ જોવામાં આવે છે

દુ મારી ૧૯૩૧ ની ધૂરોપવાત્તા અને ૧૯૪૬ ની ચીનવાત્તા લખુ તો એક ખાસી પુસ્તિકા માથ
મિસ્ટરની ડમનિન જવા માટે કેટલોક પ્રવાસ રેવેમા અને કેટલોક સીમરમાં કરવો પડે છે મારી પાસે બે
ટક હતા મજરે એસમજથી તને તનુ લોન કરાવ્યા વિના તુર ચૂકવી સીધી લીધા વિના જ એકવાનમાં
મૂંઝી લીધા ડમનિન બિનરસે મે બને દુકાનવાની લીધા કેમકે પછુ પછુ નહી કે એ કોના છે

મારા એક મિત્રે કનકતામાં અગ્રેજીમાં નિજીની એક દુકાને કપડા સિદ્ધાવ્યા અને તેવાર ધર્મજાળ
પમા ચૂકવીને લઈ લીધા પછુ પડેવો પડી તને લાગુ કે જગતર સિવાયા નથી એની ખમગ પડી એમને
અમમાં ત્યા પેલી અગ્રેજીનીની એક શાખા હતી ત્યા અર્થને કારણ દર્સારી કપડા પરન કપો અને
પેમા પાછા મેગલી લીધા

પેકિ ગમત એનુ થયુ કે મે કાટના ગમ્મવામાં સો શપિયા મૂકવા તે ફેગળાવ ન મળ્યા બીન્દિ દિસે-
સરેગ્યા ઉતર નિમળગાર રહેને ધીથી કેટ ધીરને લઈ આપે ત્યારે એણે સો શપિયા કાઢીને મને આપ્યા
નિપેનામાં મજરેકાઓમાં બીજી થગી સગરકે સાથે પુરતકાપો પછુ છે પછુ કપાવ કેમ
કપાવ નહી નેકો પ્રમલ કઈ જાય અને વાળીને મૂંઝી જાય અને અહી મે જોયુ છે કે પુરતકોના
પાના ને પાતાઓ કાળને કાઢી નેવામાં આવે છે બોક્સરકે પુરતકા નવા ખાસ કરીને દિન્દી વિચાર્યાઓ
એ માટે અપગાથી મજાય છે

આવી પરિસ્થિતિમાં સદાચાર અને સવમની આપણને કારે જરૂર છે, સવમ એટલે કામ, ક્રોધ
મોહમયા સર્વંયા દૂર રહેતુ એવી વ્યાખ્યા મીનના જીવ અધ્યાત્મમાં બંદુ સારી રીતે આપવામાં આવી
છે એ પ્રત્ની ગતિને રોકવી એનુ નામ સવમ દેહ અને સમાજ સવમ અને સત્યાર વિના મૂર્દા સમાન છે

—ડો રીનારામ

[ગાંધીવિચારદર્શનને અવલોકતી લેખમાળા ૮ લેખાંક ૧૫ મો]

આજના વિગાનયુગે કેટલાક યક્ષપ્રશ્નો ઊભા થયાં છે. એ પ્રશ્નોના તાત્કાલિક ઉદ્ધેષ શોધો યા વિનાશ વહોરો એવી કંટાળીની રિયલિટી ખીજું વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારથી ચાલતી આવી છે. એવા યક્ષપ્રશ્નો વિશ્વશાંતિ, સહજીવન અને સમાનતા અંગેના છે. એ પ્રશ્નોના ક્રમ માટે શોખીન અને લહેરી સદેવ નકુળનું ગણું નહિ તેમ જ ભીમાશૂન જેવા કુદ્ધ શોખીનોનું પણ તે કામ નહિ, એને માટે તો સુદમાં રિયર રહે, રિયલપ્રગ રહે એવા યુધિષ્ઠિર જ ઉપયોગી થાય. જેમ યુધિષ્ઠિરની રિયર મતિ વિના યક્ષપ્રશ્ન ઉકલે નહીં તેમ જ આજના વિકટ યક્ષપ્રશ્નો માટે યુધિષ્ઠિર જેવી મતિ, શુદ્ધિ, વિચારસરણી અને દર્શન નેત્રાંએ. કારણ તે વિગાનરૂપી યક્ષે ઊભા કરેલા આ કૂટ પ્રશ્નો છે.

આજના સવાલોનું મૂળ:-વિશ્વશાંતિ, સહજીવન અને સમાનતા આદિ કોયડાઓ તીવ્ર સ્વરૂપે કેમ ઊભા થયા? કોયડામાત્રનું મૂળ છે વાદાવાદ. મૂઠીવાદ-માથી સામ્યાવાદ, તેમાંથી નાઝીવાદ અને આ બધાના પ્રત્યાઘાતરૂપે સામ્યાવાદ, એમ આજના વાદો એક પછી એક જન્મતા ગયા, એક બીજા સાથે ટકરાતા ગયા, અને વાદાવાદ વધી પડ્યો. આજના વાદાવાદ અસલના જમાનાથી ચાલતા આવ્યો છે. પરંતુ વિગાને આપેલાં અણુ આદિ ભયંકર શક્તિને ક્ષીપે આજના આ વાદાવાદ ખતરનાક બની ગયો છે. વાદનું મૂળ કોઈ ફિલસૂફી હોય છે. એટલે આ વાદાવાદ મૂળમાં ફિલસૂફીઓની જ ટકરામણ છે. એને નિવારવા શસ્ત્રાસ્ત્ર ઉપયોગી ન થાય, કારણ વિચારને વિજય વિચારથી જ થાય, તેમના સમન્વયથી જ થાય. આને એવી ફિલસૂફીની જરૂર છે કે જે આ વાદાવાદની ટક્કર નિવારે અને સર્વને પોતાનામાં સમાવી લે, ગાંધીજીની ફિલસૂફી એવી ફિલસૂફી છે એમ હવે તો દુનિયાને થયેલા તેની કામગીરીના ચોડા ઘણા નક્કર અનુભવ પરથી જરૂર કહી શકાય. કારણ અને ઇન્ડો-ચાર્જનાનાં ગૂંચવણેલાં કોકડાં વખતે નહેરુદ્વારા રાજકારણમાં પ્રગટ થતી ગાંધીજીની ફિલસૂફી એકથી વધુવાર વિશ્વશાંતિની રચાપના કરવામાં સફળ બની. આ સફળતાનું કારણ એ છે કે એ ફિલસૂફી શાંતિનો સંદેશ આપે

છે, શાંતિની રીત બતાવે છે, અને સાથે શાંતિસાધનાનું ઉત્તમ સાધન પણ બતાવે છે. એ ઉત્તમ સાધન છે આત્મ-યજ્ઞ. નિશ્ચય જેનું ભારત આત્મયજ્ઞને નામે અને આધારે જ જગત સામે ખડું ધર્મને આત્મયજ્ઞનો વિચાર આપે બળ્ય છે. આવી નીડરતા જ સ્વતંત્રતાને સાચો આંક છે અને તેથી સાચા અર્થમાં સ્વતંત્ર બનેલું ભારત જગતને શાંતિનો માર્ગ ચાંધે છે.

વિકાસશીલ ફિલસૂફી:-ગાંધીજીની ફિલસૂફી આપું ઉત્તમ કામ કરવામાં આને એમની ગેરહાજરીમાં પણ સફળ થાય છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, તે વિકાસશીલ છે અને એના અનેક ક્ષેત્રોમાં વિકાસ થઈ રહ્યો છે. નવે રૂપે તે પ્રગટ થઈ રહી છે. ગાંધીજીની ફિલસૂફીને પ્રાણ જ વિકાસ છે. આજના યુગની સતત વિકાસની માગને પહેંચી વળે એટલું તેનામાં કોવત છે. મહાપ્રશ્નોને ઉઠેલી શકે એટલી તેનામા વિશાળતા અને જોડાણ પણ છે, એના આવી વિશાળતા અને જોડાણનું કારણ એ છે કે તે જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં જરાજર કસાઈ છે. તેનાથી તેને દરેકમાં સફળતાઓ મળી અને આને પણ તેના વિકાસના અનુભવ આપણને થયા કરે છે.

આવી આશાના એંધાણ અત્યારની તેની કામગીરી પરથી મળી રહે છે. ગાંધીજીની ફિલસૂફી સમાજજીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો પર અસરકારક નીવડતી જોઈ શકાય છે. તેનાં મૂળ તત્ત્વોને વિનોબાજી વધુ રફૂટ કરે છે. અને જૂદાન આંદોલન દ્વારા સત્યાગ્રહી પદ્ધતિને સૌમ્યતર અને સૌમ્યતા આનાવી તેની સ્પષ્ટતા વધારી રહ્યા છે. શિક્ષણક્ષેત્રે ગાંધીજીએ આપેલી વધી યોગનાનું મૂલ્ય બહુ ધીમે પણ કમેકમે વધતું બળ્ય છે અને તેના અમલ કરવા પણ પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, પણ દુનિયાના અન્ય દેશોના કેળવણી શાસ્ત્રીઓનું ધ્યાન પણ વધી કેળવણી સિદ્ધાંતો તરફ દોરઈ રહ્યું છે. આજના મોટા ઉદ્યોગોના જમાનામાં ઔદ્યોગિક મજૂરો પણ દેશના ઘડતરમાં મોટો ભાગ લેખે છે. ગાંધીજીએ અમદાવાદનું મજૂર મહાજન સ્થાપ્યું અને મજૂરકાજની પદ્ધતિ અને રીતિ આપ્યાં, આને રાષ્ટ્રીય મજૂર કેમિસ એ પાયા પર જ દેશબરમાં કામ કરતું ધર્મ ગયું છે. અને તેને

અર્થાત્તા સાથી શી રહ્યાં હતાં જેને જોવા પીઠ અનુભવીની દેવરબી મળી રહી છે. અને ગાંધીજીને રિસ મહીને મજદુરોને સમગ્ર આમલ કરવાનો સરમ પ્રવલ થઈ રહ્યો છે. બાપુએ મારાં રાજકીય અને રવમતાના પ્રચાર માટે અને તેમના છેલ્લાં ચોખ્ખા રીને પરચરથી મર્યાદિત કરવા ગાંધીજીની જ રચાયેલી મુજરાત વિદ્યાપીઠ વચાર્થ પ્રવલ અને ખૂબ જલેમન ઊભી રહી છે ગાંધીજીને પ્રિય એવી દારૂ-મીનો રેલ્વે તેવા પ્રયોગ તીન વિરોધ જન્ય ભરી રહી રહ્યો છે અર્થઠારૂખ ગાંધીવિચારની પ્રમળના નથી જ્યાં તે વિનાના દેશનું આર્થિક ના સવામત નથી. એમ પણ સોના મનમાં નીમે થીમે લાગતું જ નહીં, સમાજઠારૂખ તો ગાંધીવિચાર જ એક માત્ર હિમાય દેખાય છે. અને સોશલિસ મુળ્ય ને નતુ ઈશુ માલ પળ બની રહે છે શી નહેરુ રાજ્ય હોવે તેને આનાદ રીતે સમજ કરી ગયા છે. અને તેમાં એમની પ્રતિભા પણ ખૂબ ખોળી થઈ છે ગાંધીવિચારની યાત્રા સક્રિય માને શી નહેરુને તેમની અક્રિય જળના બારત જળને સાત તેમની સક્રિય કરવા સમર્થ નવ્ય છે. બારતની વિરોધ નીતિમાં ગાંધીજીનો ખરો જળદળદ ભરા મળે છે

વિરોધી વાદોએ લાગુ જ નોંધે એવું કંઈ નથી ખબ વાદોને માનની પ્રળજો વિરોધ ટાળી એક સાથે છાંપી રહે છે. તેથી સદહવન આજનું આપકત્રન છે. સદહવનની પાછળ જેવા કેવા, કેવા કેવા વિચારો કામ કરી રહ્યા હતા તે સમજવા ચોગ્ય છે.

માર્ક્સ વર્ગવિમુક્તી વાત કરી અને દેશના મંવાદ કે સચોળતા સિદ્ધાંતને તેમણે તેના ખાસ મળેલા વાદ (ધિસિસ) પ્રગિવાદ (એન્ટીધિસિસ) અને સધાદ (મિન્ધિસિમ) ના આખ્યાતિક સિદ્ધાંતને વિગત કરી તેને રાજ્યોને, સમાજોને અને આદ્યે લાગુ પાડીને વર્ગવિમુક્તી સિદ્ધાંત ઉપજાવ્યો. આ સિદ્ધાંત ખૂબ પછે અમે સાચુ હોવા જતા તેમની તારવેલું નરન્ય લગુ જોરાગિલુ છે. વાદ અને પ્રતિવાદ

આલમની ગતિ -

શાંત રહીને દેશ નિરખું, આથી આલમની ગતિ ? - આલમમાં કમપ્રમાદે ભલ સામિથી વહી, એક સુવત નું લછ નિરખું ન નિરખું ત્યાં, વળી આંખને ઈધને ધસાઈ કંઈ સુવત યાદી જતી ! એટલું એવુ ચ જલે હોય શું શુન્દો નતી ? - કાંકરી-કત્તર, કુખારો પૂંડો છોડયે જતી..

શાંત રહીને દેશ નિરખું આથી આલમની ગતિ !

વતિલાલ-અનિલ

દેશ એકમીનથી તકલ વિરોધી જ હોય છે એવું હોયું નથી. અને હાલ તેમ હોય તોય એ બે વચ્ચેના વિરોધ એકના નાસમાં જ પરિવર્તવે નોંધે એવો પણ જીવનનો કે કુદરતનો કારો હોય એમ લાગતું નથી એ બે પદ્ધતી એક પદ્ધતો નાશ નહિ પણ બે વચ્ચેના વિરોધનો

નાશ અવશ્ય થવો જ નહીં. એ કુદરતનો અચૂક કામ હોય એમ દેખાય છે અને ત્યાં વિરોધ હોય છે ત્યાં ખબ તે થીમે થીમે ખૂબ મર્યાદિત થતો જાય છે. તેથી વર્ગવિમુક્તને બદલે ગાંધીજીએ સુમેળનો અને વર્ગમેળનો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો અને બારતમાં તે દબારો વર્ષોથી સમગ્ર થતો જોવામાં આવે છે. તાજેતરમાં રાજકીયોના વિતય અને આજે થતો મૂડીવાદનો કમિક વિતય એ વર્ગમેળના સિદ્ધાંતના ઊંડાકરો છે. વિનોનાથ જાળે આ વિચારને જ આમળ લેતાં હોય એમ સુમેળને સ્થાને સમન્વયનો સિદ્ધાંત રજૂ કરી રહ્યા છે અને પૂર્વમાં પૂર્ણનો મેળ કરી રાપુરતા સાધવનો માર્ગ બતાવી રહ્યા છે. આ સમન્વયનો સિદ્ધાંત વધુ મેડવા ચોગ્ય છે અને કાળક્રમે તેમ કરવું જ નોંધે, પરંતુ શી નહેરુ આજની ભવજનક કોઠાની નિવારવા સદહવનના સિદ્ધાંતનો વ્યાપક પ્રચાર કરી રહ્યા છે અને તેમાં તે

મહાદેવનું સૂત્ર :- વિનોનાથ જાનતમાં એક દાત, તેમની બળ અને વાતારણ બિજુ કરી રહ્યા છે. ત્યારે શી નહેરુ જાનતમાં પરચર વિરોધી બજોને શાંતિ તરફ વાળી એ બજોનું મુનગ અધોળા કરી રહ્યા છે. મહા રાજોના અનમકુક ધમેલા મૂલોનું તેઓ પરિવર્તન કરી રહ્યા છે. એમાં તેમને બહુએ કિંમત રહેશે વિના શનો ભલ તો ખૂબ કામ લાગે છે. જ્યાં તે જ મુખ્ય છે એમ માનવું જ નહીં. કેવળ ભવનો આચરો કર્તને સમાધાન થતા નથી. એમ લેલ તો કંડુ લુલ આટલો સમય માન નહિ, બજના માર્યા મહુસ માબુસ કે દેશ દેશ તરત જ લાડી પડે છે. જ્યુ એમ અત્યાર મુધી ન બન્યું. કારણ દુનિવાસ વ્યાપત એ ભવને નિવારણની સક્રિય કામગીરી બારત બજની રક્ષુ છે એ પરચર

સારી રીતે મફળ પશુ થયા છે.

ગાંીછની કિંચકીને આજના જગતના રાજકારણમાં શ્રી નહેરુએ ઉત્તમ રીતે સક્રિય ભાગ ભજવતી કરી ઝમઝમતા જગતને શાંતિના સાંકય સંદેશો આપ્યો, માર્ગ ચીંધ્યો અને છતાં તટસ્થતા જાળવી રાખી, ભારત સક્રિય રીતે તટસ્થ રહ્યું એ તટસ્થતા સમભાવથી ભરેલી છે, અગત્ય છે અને છતાં તેમાં બેપરવાઈ નથી. જગતના રાજકારણમાં ખૂબ રસ છે. પણ સત્તાની લોહપતા નથી, વિરોધી વાદ અને માન્યતાવાળા દેશો કે સત્તાઓ સાથે સાથે રહી છવી શકે છે એમ બતાવી જગતને બળે વાર બયાનક વિમ્બમાંથી ઉઠારી લેતાં; સાતિમય આક્રમક દમ્બિયાનગીરી પણ તેણે કરી.

પંચશીલ :-સહજન માટે કોઈ સિદ્ધાંત નોંધ્યો. પંચશીલના પાયાના સિદ્ધાંત પૂરા પાડીને અને અનેક દેશો પાસે તેના સ્વીકાર કરાવીને શાંતિની ઝુંબેશને શ્રી નહેરુ ધણે વેગ આપી શક્યા. જાણે અચોક્કસને અવતાર હોય તેમ તેઓ પંચશીલના સિદ્ધાંત વડે જગતની શાંતિ માટે સફળ મહાપ્રયાસ આદરી રહ્યા છે. અને મોટા મોટા દેશોની મુલાકાત લઈ જગતના લોકોમાં પડેલી શાંતિ આંદાનને જગાડી રહ્યા છે. આંદાનની ઝંખના ઊભી થઈ ત્યાં મુઠ્ઠાવાદોએ તુ ઈઈ આલવાનું નથી એવા નક્કર વિચાર તરફ તેઓ શાંતિચાહકોને દોરી રહ્યા છે. આ અસાધારણ કામગીરી વડે તેઓ ભારતની પ્રતિષ્ઠા વધારી રહ્યા છે. અને મહાસત્તાઓને પણ તેમ સાંભળવું પડે એવી નૈતિક મહાસત્તા ભારતના હાથમાં આવી પડી છે.

આજનું જગત અને લોકશાહી સમાજવાદ :-આજના ભારતમાં અને આજનાં જગતમાં પ્રવર્તતા વાદવાદનો વહેવાર નીવેડો લાવવાં શ્રી નહેરુએ એક આબાદ નુસ્ખો બતાવી દીધા, એ નવો નથી છતાં એ એવી તકે, સમયે અને એવી રીતે રજૂ થયા છે કે તેની ભારતમાં જ નહિ પણ સાવૈરિક સરસ અસર પડેલી છે. તેમણે કેમિસના અવાડી અધિવેશનમાં આપેલું સમાજવાદી સમાજ રચનાનું સૂત્ર આપીને એક અમરકારિક અસર ભારતનાં રાજકીય હોંચે પર નહીં પણ જગતના વાદવાદ પર પડેલી છે.

અમેરિકામાં લોકશાહી છે છતાં ત્યાં મૂડીવાદનું ભેર સારી પેઠે છે. એટલે ત્યાં લોકશાહી મૂડીવાદ છે-એમ કહી શકાય, એને રશિયાના સામ્યવાદનો ભારે ભય છે.

રશિયાના સામ્યવાદ છે શું? સામ્યવાદ સમાજવાદનું જ એક તીવ્ર સ્વરૂપ છે પણ સમાજવાદ સાથે મજૂરોને નામે સરમુખત્યારી આવે છે. ભારતને લોકશાહી ખપે છે. અને સ્વરાજ્ય પછી તેણે લોકશાહીની અજમાયશને પ્રકળતાને માર્ગે વાળી. ભારતને લોકશાહી ખપે છે પણ તેને અહિંસાના પાયા પર રચાયેલી લોકશાહી નોંધ્યો, તેને સમાજવાદ ખપે છે, પણ તેની પાછળ સર્વોદયની બાવના હોવી નોંધ્યો. તેથી ભારતના અંદરના પક્ષાપક્ષીના ઝગડાને અને જગતના વાદવાદના ઝગડાને શ્રી નહેરુએ એક જ સૂત્રમાં પકડી રાખ્યા - ભારતને લોકશાહી સમાજવાદ નોંધ્યો અને સમાજવાદી સમાજરચના માટે જ તે મથે છે.

લોકશાહી સમાજવાદના આ બુદ્ધ સૂત્રથી અમેરિકાને તથા એના સાથી દેશોને સચેત કર્યા. તેમની સાથે ભારતને મૈત્રી છે, એવો ભારતનો દાવો ભારતે કરેલા લોકશાહીના સ્વીકારમાં સિદ્ધ થઈ રહ્યો, મૈત્રીની આથી વિકૈષ સામિતી બીજી કઈ નોંધ્યો? સમાનતા એ જ મૈત્રીનું લક્ષણ છે; અમેરિકાની જેમ ભારત લોકશાહીને વધુ છે. તેથી ભારત અને અમેરિકા મિત્ર છે. પણ આવી મૈત્રી છે એનો અર્થ એ નથી કે તે અમેરિકાની જેમ મૂડીવાદને સાંખી લેશે. ભારત પોતાની વર્ગમંજની રીતે મૂડીવાદને વિલય કરશે અને જગતના દેશોને મૂડીવાદને વિલય કરવાની શાંત રીત પણ બતાવશે.

બીજી બાજુ સમાજવાદના સૂત્રથી રશિયા અને ચીન તથા તેમના સાથી દેશોને પણ આકર્ષિત કર્યા અને ભારતે તેમની સાથેની મૈત્રીલાવના સિદ્ધ કરી. ભારત સમાજવાદ અપનાવે છે પણ તેનાં અનિષ્ટોને કદી સ્વીકારશે નહિ; ભારતીય સમાજવાદ લોકશાહી સમાજવાદ છે. સમાજવાદ લોકશાહી વગર પેલા જ ન થઈ શકે, સમાજવાદ એટલે જ સમાજનું રાજ્ય, સમાજનો વહીવટ અને સમાજનું સંચાલન. આ તો લોકશાહીથી જ શક્ય છે. અને તેથી ભારત સમાજવાદને સાર્થક કરાશે એક સામે રસ્તા જગતને બતાવી રહ્યું છે. તેમાં સરમુખત્યારશાહીને રચના જ નથી. આ રીતે જગતના બે મહાપક્ષોને એનવીને તેમની સાથે જુદી જુદી રીતે મૈત્રીની ગાંઠ બાંધીને તેમનો વિશ્વાસ જીતીને જગત આગળ વિશ્વાસની રચનાનો લોકશાહી સમાજવાદના પાયાનો સિદ્ધાંત શ્રી નહેરુએ રજૂ કરી દીધો. આની સરસ અસર થવા પામી અને આજે સહજનનો મિદાંત

વધુ ને વધુ અક્રિય અને સહ્ય જતી રહ્યો હ
 સમાજવાદના મુલે ભાગ્યના રાજવીય પ્લો ૫૨
 જુનું સમ અમર પડેઆવી સમાજવાદી પક્ષેથી તે
 બંને તેની બેઠક જ ખસેડી લીધા એવું વધુ ! જે સમા
 જવાદના આધાર ૫૨ તેમજે અવગણી ગયા કરી તે
 આધાર જ રીથેસને આપી દીધી એમને સમાજવાદી
 પક્ષને અવગણ રહેવાનો અર્થ જ ન રહ્યા મમાજવાદી
 એને શ્રી નરેન્દ્રએ એક કરવાવધુ વાર રીથેસના નેશન
 જતા અને સદાકાર કરવા કરાવ કરી આમ ના, જુનું
 રીસાળ બાગકની એમ તેમજે મોડું ફેરવી રાખ્યું, અતિ
 મનાવ્યા ન મનાયા તે આ મમાજવાદી મુલના બજારી
 દાવા, એ જ રીતે સાચવાનીએને કઈક ચુપ કરી
 શકવા તેમના વાદના કઈ વિષેના ન રહી મિત્રાલ કે
 બામરોડ અને દિલ્હીની નીતિ આથી આશ્રી ચુટળીયા
 રીથેસ બંદુખનીથી છુટી અને સાચવાદીએને રહસ્ય
 ચેપેલ શ્રી નરેન્દ્રએ આપેલા સમાજવાદના મુલની આથી
 આતર આજ આજક અમર થઈ અને દલ થઈ રહી છે

ચુટળીયા મુલ - ૫૨ છ નરેન્દ્રના આ વિચારવત
 વધુની મામે એક મેનવ મીના મુલ જુનું નીકળી રહ્યો
 ■ ભારતની અર્થશાસ્ત્રની નીતિયા આ સમાજવાદના
 મુલનું પ્રત્યક્ષ પ્રતિનિધ ન પાડુ તે આ મદામ્ય
 પાતોના વડા એવું જ સાચવાનું અને એની અવગણ
 અસર જોડી અને કાવળી નહીં બન. એ મારે શ્રી નરેન્દ્ર
 અને રીથેસ માણીછની રિથેસની તરફ જ ખ્યાલ આપી
 પ્રમોલોએ અને મુદામોએ તરફ વધુ કોઈ આપી બાર
 તની અર્થનીનિતે વધુ પ્રામનિષ્ઠ, સોફિસ્ટિક અને વધુ
 કાઈમાધક બનાવે તે જ એમની અર્થનીતિ દાવી મો

એક મુદર, એણી બાગક દોને અને એક જોગી
 બાસિકા દલી બનેને એકબીજા વિચાર થાને નહીં. બને
 દરેકજ સાને સમારકિનારે મને બાગક પોતાના બાવિ
 છવનનું રવન બેના કરેને - "દુ નેપોસિલન બનીય"
 બાસિકા પૂછની - "અને દુ ૩"

'દુ મદારા પ્રી બનને' બાગક કહેને
 જુનું બાગકને એ માત્રાજી આનંદ ન થતો, એની
 દિલ્હી આખેમા મુદની બજ કરતા તરી આવવી અને એ
 હિરામ મર્ક કરતી. એ કહેની "દુ અને ચાદવને બને
 રાનદિવસ મુદના જ વિચારમા દુનેનો રહેશે" બાગક
 એને દિશાએ દેતો - "વાનુ ત્યારે, દુ નેપોસિલન નહીં

આપીછની રિથેસની રાજાકરજીમાં વહેવાર કરતા ૫૦
 મેળવતારે શ્રી નરેન્દ્ર અને રીથેસ છુ" તેની ઉપયોગિતા
 અર્થશાસ્ત્રમા નહિ સમજે કે આ મવાલ મુલનું છે,
 પાપાનો છે, ખૂન અગત્યનો છે

મમાજવાદ શાને ? - આવે એક બીને જુનું
 સવાસ મોઝા થાય છે - ભાતન સર્વોદયને મામું મુદે છે
 તે સમાજવાદની વાત થાને કે ભારત મર્વોદયની કમજ
 નાનું ચાદક છ જુનું મર્વોદય અતિ હિમ્ય આદક છે જે
 છેવડના આદકને દગલે ન કરનાં આગળા અવદાર્થ
 આદકને જગનની સામે રાખવે એક મે તેથી સમાજ
 વાદ જેવા સર્વને રીતીકાર થાય એવા વિચારને તેમજે
 ચરેને કરો વગી સર્વોદય કમજ ભારતના ભુજેના મવા
 ગાજવા સોઝા વિચાર કેમમા અને બદારની ફિનિયામા
 બધુ જ શોઝા તેને સમજ થો મમાજવાદ કમજ એવે
 છે કે ફિનિયાના કોઈ જુનું બામમા એક હિમ્ય કરાને
 નિશાનિયા જુનું સમજ બન એમ છે તેથી સમાજવાદ
 કમજ જ તેના પ્રચારની રિથેસે જુનું ખૂન ઉપયુક્ત
 કમજ છે તે એણે અવદાર્થ આદક રજુ કરે છે કે સર્વ
 માન્ય થાય જ, એમા ભારત મર્વોદયે ભાવ બરે અને
 તે આદકને જેવેસે અવદાર્થ કરી જગન આમગ રજુ
 કરે તેમજુ જુનું જ છ વરુ જગનને આજે સામે અ
 વદાર્થ મામું બનાવવા મરે સમાજવાદ થાને ઉપયોગ
 જ બરાબર છે એમા વડે જ જગનમા સોફિસ્ટિક સમાજ
 વાદને પ્રચાર થાય છે એમા વડે જ આગળ જતા
 વિચારાજ કુક બની જુનું સ ખાતવા રહે છે અને એમા
 વડે ભારતમા જ નહીં જુનું જગનમરમા સર્વોદયની
 શકજના દેખાય છે

બનુ * અને બાસિકા તણ થઈ જતી
 એક માણી જે સામરકિનારે મ છસા ૫૪૧૫ જગ
 નાખીને એકસો દોતો તે બનેની વાનચિન દરેકજ સામ
 બનેલ એ વિચારતો કે આ મુલમ બાસિકાને કારણે જ
 ના છેકરો નેપોસિલન નહીં બને, અને તેા દેને કેવી
 બારે મોટ બની રેજનુ કેવુ મોડું અલિન થગો દેસ
 દાખથી જ પ્રેરાને એક દિવસ રેલી બાસિકાને, તેજે
 સામરમા કુબાડી દાખી

૫૨ છ બીજે દિવસે એજે બેજુ તે પેના નેપોસિલન
 થનાર બાગકનું દુપ એવું મન સરીર સામરની છાની ૫૨,
 છાગની થપાદેથી કિનારા તરફ ઠાસે તાનુ ૬૭

૧૮. વિશ્વરૂપ દર્શન-ચોગ

[૧૩૦]

જ્ઞાનદેવ પોતાના વિશ્વરૂપ દર્શનનો અનુભવ કહી રહ્યો છે

વિશ્વરૂપ જોવા લાગ્યો—

તો પ્રથમ ચારે તરફ પ્રભુત્વ રૂપ દેખાવા લાગ્યું

થોડીવાર પછી બદલાતા બદલાતા

એનું મારા રૂપમા રૂપાતર થઈ ગયું

બધું હું જ હું,

એક જ એક,

મારી જ ભક્તિ હું કરું એવી વેળા આવી મર્ધ

કેટલાક સમય સુધી તો બને સ્વરૂપોમા સામ્ય

હતું

આગળ જતા બને મળીને એક જ થઈ ગયા,

સામ્યનું સ્થાન એકમે લઈ લીધું

ત્યારે તો ઈશ્વર નામ પણ હ્રાપ્ત થયું,

ભક્તિ કુટિત થઈ,

મારે વિચાર મારામા જ વ્યાપ્ત થયો,

સહન ન થયું

સામ્ય સુધી તો ઠીક હતું

દેવ અને ભક્તનું અદ્વૈત રહે,

પરંતુ મનની ઈચ્છા

કે સિન્નતા પારખવાનું કંઈ ઇગિત પણ રહે

એને બદલે

એકલનો માર પડવાને કારણે

વ્યાકુળ થઈને મે પ્રથમ દર્શને જ નિવૃત્તિ

નાથને કહ્યું ઇગિત કયા છે?

ઇગિત બતાવશે?

ઇગિત બતાવશે?

[૧૧]

સૌના હૃદયોની આર્તતા,

સૌનું હું બ

મારા હૃદયમા પ્રગટ થાય છે

આ સમગ્ર વિશ્વ માનુ જ શરીર છે

અને વળી એ બ્રહ્મમય પણ છે

એવો હું અનુભવ કરું છું.

પ્રેમ, જે સૌને ખ્યારો છે,

હું જ થઈ બેઠો છું

પોતાની પ્રીતિમા ભગ ન પડે,

પોતાના મનોરથો સાગી રીતે રૂળે,

એ બાળતમા હરેક પ્રાણીને જે જે વ્યાકુળતા

હોય છે

એ બધી મને જ થાય છે

મને સૂઝે તો કંઈ મળતું જ નથી,

જે મળે છે તે આકાશ સમાન વિશાળ અને મહાન

જ મળે છે,

પરી તે સૂઝ મનાયેલું જ તું જ કેમ ન હોય

અસખ્ય આકાશ એકબીજાને મળી રહ્યા છે,

આત્મ અદ્ભૂત દર્શન છે મારું

મારે માટે બધું આકાશની પાણી જ ખૂલી છે

કહેવામા આવે છે કે,

ઋગ્વેદ, કુટિલતાના વેશ લઈને, પરમેશ્વર લીલા

કરી રહ્યા છે,

પરંતુ મારે માટે, કુટિલ કે વાકા કયા ચે નથી

જે કંઈ છે એ ઋગ્વેદ સરળ જ છે

ઉપર ઉપરથી કામ ક્રોધ આદિથી,

અથવા દેવ, ઈર્ષા અમૃષ્યા આદિથી, પ્રેરાઈને,

વ્યવહાર કરતું કોઈ દેખાય,

તો પણ એના એ વિકારોના મૂળમા

શુભ આકાશ જ ભરેલી છે

મે એના હૃદયમા પ્રવેશ કરીને આ જોઈ લીધું છે

વિકારોના મૂળમા છુપાયેલી બ્રહ્મ પ્રેરણા,

વિદ્યારાની બ્રહ્મા મરતા,

ચિદને ઝાલે

મને સહજ જ મૌને મારે સહાનુભૂતિ થાય છે

[૧૩]

શરીર એટલે માટીનો પિંડ

એ ભાવનાથી સાધનાનો આભા કયો

આને એ ભાવનાનું અતિ દિવ્ય રૂપાતર થયું જ

હજી પણ તે ઠ તો માટીનો પિંડ જ

પરંતુ એના અર્થનું જોડાણ અતલ-અગાધ થઈ ગયું છે.

આજ એ બન્યો છે માટીનું જ્યોતિર્લિંગ,
એમા સ્થળ છુદિની ચેતના નથી,
મનની ગતિ નથી,
ઈન્દ્રિયોના શુષ્ક નથી,
હાકમાંસનું રૂપ નથી.
એવા એ અતલ અગાધ જ્યોતિર્લિંગને મેં હાથ
લિના, પ્રારબ્ધ શેષના બળથી ભક્તિ માટે સાચવી
રાખ્યું છે.
જે હેતુથી મેં વૈરાગ્ય ધારણ કર્યો હતો,
મારા એ બધા મનોરથો
ઈશ્વરની કૃપાથી પૂર્ણ થઈ ગયા છે.

[૧૩૩]

વિશ્વરૂપ સ્વર્ધન જ્યોતિર્લિંગ સામે દેખાઈ
રહ્યું છે.

શેષનારાયણ રૂપ આસન લાગ્યું છે,
મહુદ્રવલયોથી અંકિત પુષ્પી શિવલિંગ બની છે.
સ્વર્ગ-ભૂવાધાર-રૂપ પિંડિકા
એ દિવ્ય જ્યોતિર્લિંગની પૂજા પણ સામ્રાજ્ય
થઈ ચૂકી છે.

મેઘધારાઓએ એને સ્નાન કરાવ્યું છે,
વારવાઓના ફૂલ ચઢાવ્યા છે,
ચંદ્રરૂપ કુંભ સમર્પણ કર્યું છે,
સૂર્યરૂપ દીવાથી આરતી કરી છે,
સમસ્ત જીવકોશનું જીવભાવરૂપ નૈવેદ્ય એને
નિવેદિત કર્યું છે
વિરાટરૂપતા અંતરગત પ્રહસનદંથી એને વદન
કર્યો છે.

જ્ઞાનદેવ પોતાના હૃદયમાં
એવી એ મહાપૂજનનું ધ્યાન ધર્યો કરે છે.

[૧૩૪]

ધ્યાનની પરમ સ્થિતિમાં
જીવની કલ્પના સૃષ્ટિ સર્વથા હ્રાપ્ત થાય છે,
લગભગ સ્વરૂપ-શૂન્યતા જ પ્રાપ્ત થાય છે.
ચિત્ત ચતુષ્પદ શૂન્ય થાય છે

એનાથી પર પણ આકારી જીવ પ્રકૃતિ,
એ પણ શૂન્ય થાય છે.
ચિત્ત ચતુષ્પદની આ તરફ વ્યક્ત સૃષ્ટિ ઊભી છે.
જીવ પ્રકૃતિની ઉપર અવ્યક્ત સૃષ્ટિ એવી જ છે.
બંને, ધ્યાન કેટિની બહાર!
ધ્યાન સક્તિથી એનો લોપ નથી થતો.
ગણિતની ભાષામાં બંને અનંત અથવા નિર્શૂન્ય છે.
એક વ્યક્ત અથવા આ તરફનું નિર્શૂન્ય
બીજું અવ્યક્ત અથવા તે તરફનું નિર્શૂન્ય,
એ બંને નિર્શૂન્ય.
અને જીવની કલ્પનાના એ ચાર-પાંચ શબ્દ
મળીને વિશ્વરૂપ બન્યું છે.
આ બધું જે બન્યું છે
અને એના એનારો

બધું એક જ એક પ્રહસનરૂપ છે
એ જ આપણા સૌની પોતાની વસ્તુ છે.
શૂન્યનું નિરસન થયું છે-
તો નિર્શૂન્ય સહજ જ નિરૂપદ્રવી થાય છે.
અને પછી દર્શન થાય છે,
આપણે તે પોતાની વસ્તુનું, જે ઉભયાતીત છે.
પછી ધ્યાનની આવશ્યકતા નથી
કથેયમવતા, તદ્દૃષ્ટા થઈ.
નિરંજનતાનો ઉદય થયો,
ગિરિકૃત સામાન્ય માણસની પેઠે હવે એ દેખારો.
જ્ઞાનદેવ કહે છે:

એ અવસ્થાનો મેં અનુભવ કર્યો છે,
અને અનુભવથી જ એ સમજામાં આવી શકે છે.
પરંતુ આ અવસ્થા સમજાવવાને માટે
નિવૃત્તિનાથે સદેવનો એક શબ્દ શોધી કાઢ્યો છે:
એન્નુએ એને અતિહીન અવસ્થા કહી છે,
સામાન્ય માણસનું ચિત્ત બધી તરફ દોડતું રહે છે
આનું પણ બધી તરફ જરો
તેનું પણ ચિત્ત લીન નથી.
આનું ચિત્ત પણ લીન નથી.
પરંતુ તેનું લીન નથી એટલે કે એ 'અહીન' છે
અને આનું લીન નથી એટલે કે એ 'અતિહીન' છે

એક કહેવત છે કે પંચ ત્યાં પરમેશ્વર. પણ, પંચના માણસો કેના હોવા જોઈએ? એમ તો દરેકમાં ધર્મરત્નો વાસ છે જ. તેનું પ્રમાણ કે પ્રતીક તેનો આત્મા છે. પણ ન્યારે પાંચ માણસ પ્રેમથી જોના મળે છે, જીવનના કોઈ તત્ત્વ વિશે વિચારે છે કે કોઈ સર્વ કલ્યાણકારી રીતેનો નિર્ણય કરવા માગે છે, અંતર્યામી પ્રભુ તેના સહવાસની સુગંધ પ્રત્યક્ષપણે પ્રતીત કરાવે છે. એ પરથી એવું અનુમાન કરી શકાય કે, ન્યાં પ્રેમ, જિજ્ઞાસા 'લોક સમસ્તા સુખીનો ભવન્તુ' ની ભાવના હોય છે ત્યાં જ પ્રભુનું આગમન કે અવતરણ માણસની ચેતનામાં થાય છે. પણ ન્યાં એવી ભાવના નથી હોતી ત્યાં પંચ પ્રપંચનું ભયાનક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. તેથી પંચમા પરમેશ્વરનો વાસ છે તેમ પ્રપંચમાં ચેતના છે એમ કહી શકાય.

ભારતમાં, ગામડાંઓમાં શતાબ્દોથી સુધી પંચ કે પંચાયત-રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું. તેથી લોકોનું જીવન, શાંતિમય, સહકારી અને સુખી હતું. ઝગડાઓ થતા ખરા, પણ પંચ તેનું સમાધાન કરતું. ઝગડામાં સંડોવાયેલા બંને પક્ષોને પંચમાં વિશ્વાસ હતો, કારણ કે તેમને પ્રભુમાં વિશ્વાસ હતો. અર્થાત્ પંચના સભ્યોની પ્રમાણિકતામાં વિશ્વાસ હતો. ગામડાંઓનું જીવન સાદું અને સ્વાવલંબી હતું. તેથી ધર્મી કે એવો કોઈ બીજો અહીં કારને આડખર ઓછો હતો. ગામડું પોતાના કર્મક્ષેત્રને ધર્મક્ષેત્ર માનતું. પણ પંચ રાજ્યની એ પરંપરા પરદેશી અમલમાં ધીરે ધીરે સાવ હુપ્ત થઈ ગઈ.

પણ ભારત આઝાદ થતાં, આજે ફરી પંચાયત રાજ્ય નિર્માણની યોજનાઓ ઘડાઈ રહી છે. ક્યાં ગામડાંઓમાં તેની સ્થાપના પણ થઈ ગઈ છે, પણ ધણી વાર પંચ પ્રપંચના કલરૂપમાં ફેરવાઈ જતું લાગે છે. તેનું કારણ શું? એક પંચના સભ્યોમાં સાધારણ રીતે ઉચ્ચ ચારિત્ર્યશીલ, ગામના સર્વ લોકો સંબંધી શુભ સંકલ્પ ધરાવ-

નાર અને માણસના સ્વભાવને અનુભવની કસોટી પર પરખનાર નથી હોતા. એમની એક આંખ પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ પર મંડાયેલી હોય છે, બીજી આંખ સરકારી અમલદારોના આડખરચુકત આતિથ્ય અને ખુશામદ પર મંડાયેલી હોય છે. પરિણામે લોકોની સ્થિતિ સડી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ જાય છે. ને એવું નહીં હોય તો સહકારી મંડળો, મંડળોએનું કામ આટલું બધું અસંતોષજનક કેમ છે? એક ચારિત્ર્યશીલ અને મહેનતુ ગરીબ ખેડૂતને સહકારી સોસાયટી, ન્યારે એને પૈસાની ખરેખર તાત્કાલિક અને અત્યંત જરૂર હોય છે તેને ઘણી મુશ્કેલીએ દોડધામ ને અટપટ પછી માંડ આપે છે. ત્યારે આજસુ ખેડૂત પણ સોસાયટી કે બેન્કના કર્મચારીઓને 'ચા પાણી' પાનાર અને 'પગ પંપાળનાર'ને જલદી પૈસા મળી જાય છે. એ જ કારણે ધીરેધી પૈસા વધે સુધી પાછા મળતા નથી, તણી વાર મુદ્દલ જ પાછા ફરતા નથી, ત્યારે બીજા બાજુ મહેનતુ ગરીબ ખેડૂત સામાર થઈ એક શીશ્યખોર, બ્યાજખોર પાસેથી આકરા બ્યાજ દરે ના છૂટકે પૈસા ઉધાર લે છે અને તેનું બ્યાજ ભરવામાં જ તે અને તેનું કુટુંબ ઉતરોઉતર કરજમાં ફૂલતું જાય છે.

ગાંધીજીનું આમરાજ-રામરાજ્યનું મંગળ સ્વપ્ન, શુભ મંકરણ સિદ્ધ કરવા હોય તો, અને વિનોબાજીના સર્વોદય સમાજને ગામડાંઓમાં સ્થાપવો હોય તો પંચ પરમેશ્વરનું એક સ્વરૂપ છે, એવું વાતાવરણ ગામડાંઓમાં સર્જવું પડશે. અને વાતાવરણ તો વ્યક્તિઓના વિચાર-આચારથી જન્મે છે. તેથી ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓને જ પંચના સભ્ય બનાવવી થશે, એમ થશે તો ગામના લોકો અને સરકારી કર્મચારીઓમાં એવું વાતાવરણ સર્જવામાં સહાયક થશે. હૃદયગ્ધ, ને એવું નહીં થાય તો પંચ, પ્રપંચ બની જશે અને આમરાજ રાવણરાજમાં પલટાઈ જશે.

નિર્ધાર

જીવવા સમ જીવન કરી લઈશું,
રેતને પછ્છ રેતન કરી લઈશું;
અમને સોનાદ શુભાનીના-
સિદ્ધ જીવન-સ્વપ્ન કરી લઈશું.

‘અંજુમ’ વાલોડી

માનવી છું -

મારી દષ્ટિમાં અધકાર નથી,
જિંદગી તો ય, રંગદાર નથી!
કેમ એવું ન થાય દુઃખ મુજને?
માનવી છું, કોઈ મજાર નથી.

હુનિયા

—સંસારની વાસના એ બધી પીડાઓનું મૂળ છે.

—આ હુનિયા, બીજી હુનિયામાં દોરી જતો પૂલ છે.

—આ સંસાર દુઃખની દુકાન છે.

—મૂખાર્ધ, સંસાર ઉપર આસક્તિ રાખવી તે.

—સંસારની માયાની બધી મધુરતાને જલ્પનામાં લીધા પછી પણ હહેલું પડશે કે સંસાર ખારો છે.

—આ સંસાર એક બહેર છે, અરાની જ એ વિષ મોઢામાં નામે છે.

—આ સંસાર સાથે છુટાછેડા લો, અને તમારાં લગ્ન મુક્તિપ્રદેશ સાથે થશે.

ઉપદેશ

—બહેરમાં ઉપદેશ આપવો નકામો છે કારણ એનું કંઈ ફળ આવતું નથી.

—જે માણસ સદ્બાવનાથી તમારી ભૂલો બતાવી તમને સાચે ભાગે દોરી જાય છે તે તમારો સાચો સલાહકાર છે.

—કુમારેથી વાળી સન્માર્ગે લઈ જનાર મનુષ્ય સાચો ઉપદેશક છે.

અજ્ઞાન

—અજ્ઞાન કરતાં બીજી કોઈ મોટી પીડા નથી.

—અજ્ઞાન કરતાં બીજી કોઈ દુઃખ પીડાકારી નથી.

—લોકો જે બાબતમાં અજ્ઞાન હોય છે તેના જ તેઓ દુઃખનો છે.

—શંકા એ અજ્ઞાનનું ખરેખર છે.

—અજ્ઞાની લોકોનું વરદાન ઉઝરડા પરના બગીચા જેવું છે.

—જે માણસ આત્માનાં મૂલ્યાંકનને ઉભે છે તે ખરો અજ્ઞાની છે.

—અજ્ઞાની માણસ જમે તે પરિસ્થિતિ હશે તો પણ સુમાવશે.

—શ્રીઓનાં અજ્ઞાનને વચ થવું એના જેવું નકામું છે.

નિકૃષ્ટ અજ્ઞાન બીજું નથી.

બળજબરી

—બળજબરી મનને આંધળું બનાવે છે.

—જુદ્ધ નૈતિક બીક તરફ લઈ જાય છે.

—જુદ્ધ, નાશનો આગલી હરોળનો ખજાનો ધારી છે.

—જુદ્ધને મદદ કરવી એ સાચાને હાવાવા જેવું છે.

—કુખી લોકો પર શાતરીપણું શુભરણું એ ખરાબમાં ખરાબ જુદ્ધ છે.

—મુદ્ધા જુદ્ધીઓનું જલ્દી પતન કરે છે.

—જુદ્ધીઓની છત એ તેમની નૈતિક હાર છે.

—આવતા ભવની જિંદગીને ભોગે આ ભવની જિંદગીનાં સુખ ભોગવવાં એ પોતાની જાતને અન્યાય કરવા જેવું છે.

—અનાથ બાળકો અને વિધવાઓ ઉપરનો જુદ્ધ, જુદ્ધી પર રોષ અને વિનાશનું વાદળ ઉતારે છે અને હિંમતના યોદ્ધાને ભાગ્ય બને છે.

હજીઆ અને વાસના

—પોતાની વાસના સામે લડવું એ ઉત્તમ હતાપણ છે.

—વાસના સામે જગૂમી તેનો પરાજય કરવો એ દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

—જેણે પોતાની જાતને છતી તે સૌથી સુખી.

—તમારી વાસના એ તમારો મોઢામાં મોટો દુરમન છે.

—જાત સામેનું યુદ્ધ એ મોઢામાં મોટું યુદ્ધ છે.

—દેહની વાસનાઓને પાંખાવ્યા કરવી એ દાનવો જે દેશાવેલી બળમાં સપડાવા જેવું છે.

—તમાનું કાચું સાચા દિલથી કરો, કારણ કે કાચું અંજેની જુદાની કસોટી આકરી છે.

કાર્યો

—તમારાં કાર્યો તમારી હજીઆઓનું પરિણામ છે.

—સંસ્વાર્થ વિનાનાં તમામ કામ તરન નકામાં છે.

બનાવટી એટલે કે ભેળવાળી દવાનો મોટો જથ્થો પોલીસે પકડી પાડવાની જાણમાં અમર જોડને આસ-પાસ બેઠેલા મિત્રોને એક જાઉંએ વાંચી સંભળાવી. સાંભળનાર મિત્રો ગંભીર થઈ ગયા. પછી એ પર ચર્ચા ચાલી : 'એવા ભેળસેળ કરનારાઓને તો સરકારે શખી પર ચડાવી દેવા જોઈએ !' એકે અત્યંત યુરસે ચર્ચેને, મોન તોડીને કહ્યું- 'મરણપ્રધારીએ પહેલા માણસ સાથે, તેના જીવ સાટે, માત્ર થોડા નાણાં ખાતર આવી ફૂર છેતરપિંડી ?'

ખીજાએ માત્ર એટલું જ કહ્યું- 'મગવાન, એમને ક્ષમા કરે, પોતે શું કરે છે એ તેઓ જાણતા નથી.'

'તમેયે ફીક ઇસના અવતાર થઈ જાવ છો !' યુરસે થયેલા મિત્રે તેમને ટોણા માર્યા.

અને પછી તો ખૂબ ચર્ચા ચાલી. પણ એ પક્ષ છેવટ મુધી રહ્યા.

એક કહે કે, 'ધૂત લોકોને બરાબર પાઠ આપી સીધા કરવા જોઈએ.' ખીજા કહે : 'એવી કંઈ આવી બાબતોને અંત ન આવે. છેતરપિંડી, અને આવી બાબતમાં ખાસ, કેટલી જૂડી અને ફૂર છે તેની સમજ અને જ્ઞાન આખા સમાજમાં ફેલાવવા જોઈએ, તો જ એનો અંત આવે.' જોકે આ પક્ષ બહુ નાનો હતો.

ઈસને કૂસ પર ચડાવનારા તો એમ જ માનતા હતા કે એમ આ એક અગત્યનું કામ કરીએ છીએ. ઇસના દેહમાં ખીલા ઠોકનાર હાથોમાં 'અનુભવ' બળ હતું, તેની અરેરાટી અનુભવનાર બહુ જોવા હતા. અને કહે છે કે, ઇસના શરીરે ખીલા ઠોકતા હતા ત્યારે 'એક બાજુ કેટલાક રાજા થઈને તાલી પાડતા હતા ત્યારે થેટાનું એક અટ્ટલું બચ્યું, જાણે એનાં જ શરીરમાં ખીલા ઠોકતા હોય એવી વેદનાથી રહી રહીને ચીસો પાડતું હતું.'

શ્રુત્યુટાણે ય માણસ સાથે માણસ જે ધાતકી છેતર-પિંડી આદરે છે ત્યારે પેલાં થેટાં જેવા નિર્દોષ માણસો 'અરે રે ! આણું તે હોય !' ના જાણે દર્દીની હૃદયથી નાખતા હોય છે, પણ ચિચ્ચારી પાડી તાણી પાડતા પેલાં ધર્મોધ ટોળા જેવા રીઝા વ્યવહારકાણા, અથવા તે એવા કામમાં સંડોવાયેલાઓ કમાણીની ગણતરીએ રંજ થતા હોય છે.

ઈસને કૂસ પર ચડાવવામાં આવ્યા હતા એના કરતાં વિશ્વની માનવતાને કૂસ પર ચડાવાય હતી એમ કહેવું જોઈએ. અને કૂસ પર ચડેલી માનવતાએ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી હતી કે, 'તું આ અઘરાનીઓને મારું કરજે.' અને દિલીમાં બિરલાભવનના કમ્પાઉન્ડમાં એવા જ અઘરાનીએ છોડેલી ગોળીઓને, ઇસને છાતી પર ખીલાનો ધા ત્રીલ્યા હતા તેમ ત્રણ ત્રણ ગોળીઓ ઝીલતાં : 'હે રામ !' નો ઉદ્દગાર કાઢ્યો હતો. ઇસના ઉદ્દગારમાં પ્રાર્થના હતી તો, 'માનવજાત હજી એવી ને એટલી જ અઘરાન છે !' એવું હૃદયવેધક દુઃખ ગાંધીજીના ઉદ્દગારમાં જાણે સંભળાય છે.

થોડીક કમાણી ખાતર જીવન-મરણ વચ્ચે એવાં ખાતાં માણસ સાથે ય છેતરપિંડી કરતાં ભેળસેળવાળા ધૂતો પેલા હત્યારાઓ કરતાં કેમ રીતે જોવા દોષખાત ખરા ?

ઈસ એને ગાંધીજી પાછળ તો માનવજાતે અત્યંત આંસુ સાચી, પશ્ચાત્તાપ કયો. પણ છેતરપિંડીથી મરનારાઓ તો મૂઝા મૂઝા અનંતકાળના મુખમાં આદ્યા જાય છે-એવું દુઃખ હોય તો તેમનાં હાગતાં-વળગતાંઓને, પશ્ચાત્તાપ તો ઠોકીને ય ચતો હશે કે કેમ ?

આના ઉકેલ માટે બે માર્ગો વિચારાય છે, એક ધૂતેને શખી પર ચડાવવાનો, બીજો એમના અઘરાને ગાળીને રાહ પર લાવવાનો.

જુદાં જુદાં એવાં અનેક અનિશ્ચીને ટાળવા માટે એ જ બે વિચારધારા ચાલતી હોય છે. એક ભય ને દંડનો માર્ગ છે, બીજો પરિવર્તનનો. દંડનો માર્ગ સંસ્થા નથી નિવડતો, તેમ પરિવર્તનનો માર્ગ પંચ સંસ્થા નિવડતો હોય તો હત્યારી ધૂતલીલા ચાલતી ન હોય.

બળ પર મુસ્તાક એવી સત્તાને પણ સમજવડનો માર્ગ લેવા જ પડે છે, એ આજની પરિસ્થિતિ છે, તેના પછે ગળતું વજન છે ખરું, પણ તે બળ વાપરતાં પહેલાં સમજવડનો માર્ગ લે છે. કેવળ વિચાર-પ્રચાર કામગીરી દેવાને પીગળાવી શકતો નથી. અંધધયેલી આંખોને પ્રકાશ પ્રદાન કરી શકતો નથી.

ધૂત લોકોને પોતાની લીલાની લાક્ષણિકતા થાય છે ! ધનલિપ્સાને કારણે રાતોરાત કુબેર થઈ જવાની લાલસાને

કારણે એ એવી લાલસા કેમ સેવી શકે છે? કેમ કે, એવી પરિસ્થિતિ છે એ કાયદાની જાણના ન સંપાદન એના મારે" ધનપતિ યશસ્વિ એવી પરિસ્થિતિ છે સર્વોચ્ચ અને મહાજ્ઞાની કિન્નરુ એવી પરિસ્થિતિ જ દર કરના મારે છે અને એ જ છે એનો ખર્ચ ઉકેલ પ્રવર્ત માત્ર અનેક કૂર ધૂર્તની નાઓ અપરિમિત ધનસંગ્રહ પી છૂંતે કારણે ચાને છે અને માનવતા સનાય જાણે કૂચે ચંદેની કેપાય છે

કામના ભન વિશે ધર્મશીરો અને ધર્મશાસ્ત્રોએ બે રીતે માણુમને ચેતવેલો છે, એક તો એમ કે 'એ તને ઊંડી ગર્તામાં ધકેલી દેશે' આમ કહીને એ બેસી નરભા 'હંધમા કામ ઉદ્ધમવે જ નથી એવી પરિસ્થિતિમાં રહેવું' મોહ ઊપત્તે એવી દશામાં ચે કામને છૂતવે એ ઉત્તમ તો છે જ, પણ બધા માટે તે શક્ય નથી, માટે

મોહ જ ન જન્મે એવી સ્થિતિ હેતુપન્ન કરવી. આહાર ચિહારની મર્યાદા પશુ તે માટે સુચરી

હૃદયપ્રયુક્તો એ માર્ગ આને આ દિશામાં પશુ કેક પ્રકાશ નામે છે સદ્યત્તો સદાચાર પર બાર મુકવે એટલુ જ બસ નથી, પણ એમાથી ચલિત પશુ ન થવાય એવી પરિસ્થિતિ પશુ સર્જવી થટે

ધન સત્તા આદિના લેભે, લાનવે ને અનેક ધાનકી ધૂર્તનીવા આને પ્રવર્તિમાન છે, એ ખરાબ છે એમ સમરત પ્રજામાં હસારાનો પ્રવાસ કરીએ એ જરૂરી તો છે જ પણ તે સાથે ને કારણે એ ધૂર્તનીના પાછગ રહ્યા છે તેને જ દૂર કહે એવી પરિસ્થિતિ પશુ સર્જવી થટે અને આને એ અશક્ય નથી, અતિ કેન્દ્રિત સત્તા અને અતિ કેન્દ્રિત મુદીના રિભાજનના માર્ગે લોકશાહી પાસે બળના ઉપયોગ વિના પશુ છે જ

૪

ધર્માર્થ મિશનરીઓએ ધર્માર્થ ધર્મના પ્રચાર માટે પરદેશોમાં ખામ કરીને ત્યાની પહાત બલિઓમાં કામ કરવાનુ પમદ કહ્યું

શહેરની શિક્ષિત જનતા અને ગામડાના અદ્યત્ત સોદા ધર્મોત્તર પ્રજાતિમાં ખાસ રમ લે એ પહેલપ્રથમ તા શક્ય જ ન હતુ એટલે પહાતબલિ અને તેમાય પર્વત જ મતેમાં, તેની આસપાસ વચતા આદિવાસીઓમાં અનેક યુરોપીઓને સામનો કરીને જવુ ગવા અને વખા છુવનની જરૂરિ થાતેના અમાવથી કુ ખી થના રોગોમાં રિખાતા અને ધર્મશાનથી વચિત સોદામાં દવાદાર અને પોતાને પશુ છેવટે લાખકાવક નિહકે એના શિક્ષણથી તેમણે પમપેસાગે કષો અને ધાર્મિક ધર્માનર પ્રજાતિ આદરી

શહેર ગામડામાં પશુ સામાન્યપણે સર્વમાધારણ રોકે કરતા જ છુવનની સનનને અને લોકસન્માનના અનિયથી દિનક્રીન દશમાં છુવના લગભગ અઘાન એવા લેધોમા જ વિશિષ્ઠ ને, મિશનરી પ્રજાતિ ચિકમાર્થી મકલા

એ પ્રજાતિમાં પશ્ચિમના ધર્માર્થ દેશોમાથી મળતી નાણાકીય મદદ તે કારગત નીચડી જ, પશુ તે સાથે બનેને ત્ર્યાર્થભાવે કે ધર્મોધનાના આશયે મિશનરીઓએ ખતઅને નિષ્ઠાથી ને કામ કામ કહ્યું તેના ફાળો યોછો નથી આ દાખનો એમ સૂચવે છે કે, સાચી દર્શિથી અને નિષ્ઠાથી મિશનરી જાનનાથી કામ કરનારા સેરકે આપણે ત્યા હોય તો તેમને માટે પશુ સર્જના અને પહાત બલિના ઉદ્ધારને માર્ગે મોકલો છે

દિનકુ ધર્મ વિશે અભિમાન ધરાવનારાઓ વારવાર નટાગપ્રગતિ સામે ઉકળાટ દાનવે છે ખરા પશુ આઝાદી મળ્યાને દસ દસ વર્ષ વહી ગયા, ધર્માર્થ મિશનરીઓને પરદેશી શાસનની એથ હતી તે પશુ ચાની ગર્ધ છતા તેમનુ પ્રચારકાર્ય હજી કેમ ચાની રણુ છે? કેમ, કેટલાય શ્રીમતો માદા પડતા હજીય મિશન-હૉરિષ્ટઅથ જ જવાનો આગ્રહ રાખે છે? કેમ પોતાના બાળકોને મિશનરી એથેટ હાઈસ્કૂલોમાં લાગુદાવના આગ્રહ રાખે છે? આપણા મિશનરી સેરકે અને મિશનરી સેરકા સરથઓ આ પ્રશ્નોને જવાબ પોતાની પાસે માથે અને પોતાનામ શુ ખૂટે છે એ મતેલી કહે એ જરૂરી છે

૫

સુરત સભા જેલમાંથી સાબરમતી સેન્ટ્રલ જેલમાં લઈ જવામાં આવતાગ મત્યાગ્રહી કેદીઓનું જય લગલગ એંગીનું હતું.

સાંકડી ખોલીઓમાં ને નાનકડા વર્તુળમાં બબ્બે મહિના ગાળીને બધા કંટાળી ગયા હતા. સેન્ટ્રલમાં તો સત્યાગ્રહી કેદીઓ લગલગ ત્રણેક હજાર હતા અને દરેક બેરેક વોડમાં ત્રણસેથી પાંચસે કેદીઓ છે એવી ખબર હતી તેથી ત્યાં એટલા માણસો વચ્ચે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં ધણો આનંદ અપરે એવા વિચારે બધા ખુશ થઈ ગયા. કેટલાકોએ તો—જેમનો કેસ પતી ગયો હતો અને કેટલાક અટકાયતી કેદીઓ હતા—સભા જેલમાંથી સેન્ટ્રલમાં લઈ જવા માટે અધિકારીઓને અરજી વિન વિન્યે પણ, કંટાળીને કરી હતી.

સાતગણી રીતે તો જે દિવસે લઈ જવાના હોય ત્યારે જ ખબર પડે, પણ કેટલાક ચાલાકોએ તિકડમ પદ્ધતિએ એક-બે દિવસ અગાઉ એ ખબર મેળવીને પોતાના સગવડાલાઓને પણ ખબર પહોંચાડી દીધી. જેથી જેલ છોડતી વખતે દરવાજે જ કેટલાકનાં સગાઓ મળી ગયાં, મોટે ભાગે આસપાસનાં નજીકના ગામમાં રહેનારાઓ, અને શહેરના કેદીઓનાં સગાઓજામીતા રોશને આવી મળ્યાં. મળવા આવનારાઓ કંઈ ખાલી ન આવે, સૌ પોતપોતાથી બની શક્યું તે લઈને, બિસ્તર બિછાનાં, પુસ્તકો અને ખાવા પીવાની ચીજો લઈને આવેલાં. પોલીસો આ બધું સમજતા કે તેમને સમજતી લેવામાં આવ્યા હશે તેથી, એમણે સરળતાથી મળવા દીધાં ને ચીજવસ્તુઓ પણ આપવા દીધી. કેટલાક બીજી ત્રીજી વાર જેલ જનારાઓએ સલાહ પણ આપી કે, અમુક અમુક વધારાની ચીજો પરત કરી લો, તે સેન્ટ્રલમાં ઊલટી ભારરૂપ થઈ પડશે. તેમ પણ થયું.

ગાડીમાં બપોર થયા—ગાડી લોકલ હતી—અને જમવાનો પ્રસંગ આવ્યો. કેટલાક જૂના અનુભવીઓએ પોલીસ-અધિકારીને કહ્યું કે, ‘કેદીઓના લચ્ચાની રકમ તમને મળે છે એટલે તમે બધાને ખવડાવો!’

એક રોશને ગાડી ફીક ઊભી રહેતી હતી ત્યાં અધિકારીએ આ ગાંધિયાં મંગાવ્યાં!

અનુભવી કેદીઓ કહે, ‘અમારે તો પાકું બાણું નેઈએ, તમને પૈસા તો પાકાં બાણુના મળે છે, અમે

નારતો શું કામ કરીએ!’

‘અમે તો ચાણું જ ખવડાવીએ છીએ. લોકલમાં પાકું બાણું કેવું? અમે પણ એ જ ખાવાના!’

સરકાર સામે કાયદેસર બંધી રીતે ખાતવાનો શોખીન એવા જે-પાંચ સામે બીબા-પોણોસોક કહે કે, જવા દો, જે મળ્યું તે ફીક છે. આપણે તો ગાંધિયા ખાઈને ય મળ્યાં બગાડવાં નથી. અને આપણી પાસે તો કુણું ખાવાનું પડ્યું છે. પોલીસો આપણી વાત રાખે છે તો આપણે પણ એમની વાત ગંખીએ!’

અને, છેવટે એમ જ થયું. કેદીઓ માટે ખર્ચદાં ગાંધિયામાંથી પોલીસોએ પણ પેતાનો ભાગ લઈ લીધો! જે કે, એમને પણ મુમકરી બંધ્યું મળતું જ હોય છે.

આ પ્રસંગે મારો આગસો અનુભવ યાદ આવ્યો.

લોકઅપમાં ત્રણેક દિવસ, રિમાન્ડ પર લેવા રાખેલો. રિમાન્ડ એટલે મનકાવે ત્યારે લોકઅપમાંથી ઉઘડે પોલીસ અધિકારી પાસે રજૂ કરવામાં આવે તે, હકીકત મેળવવા ખખડાવે, ધમકી આપે અને તેમ છતાં તેમની ધાણા બર ન આવે તો, ચોદમા રતનનો. પણ ઉપયોગ કરે. —ત્યારે લોકઅપના પિંગરામાં એક ફોજદારી ગુન્હાસર પકડાયેલો કેદી પણ હતો, તે રીડો એટલે ખાવાના સમયે પાકું બાણું જ મળે ન આપે તો નારતો કરેજ નહીં, રિપોર્ટ કરીશ! એમ પણ કરે. અને નજીકની લોજ માથે રાઈમ પ્યેટ આવે તે બખડીને ખાય. પણ અમારા જેવાને તો, કોઈ મળવા આવે તે આ પાણી કગારી જાય કે ફળ આદિ આપી જાય તે પૂરી તપાસ કરીને પોલીસ આપે કે, અવનાર પાસે પૈમા લઈને પહોંચાડે—એટલે અમારાથી તો પાકાં બાણુનો આશંક રખાય જ નહીં તે?

આજે પણ, મધ્યમ વર્ગ, જેલની બહાર પણ, ‘પાકું બાણું’ મળે એમ કન્ઝે બરો, પણ બીજીત્રીજી સગવડો મળી જાય તો, નરતાથી ચવારી લે છે!

પણ મજૂરો તો બીજી ત્રીજી સગવડો ભણે રાખે ચડાવો—બાણું તો પાકું જ જેઈએ, એમ કહીને હડતાળે જતાં, માગણીઓ કરતાં દેખાય છે! અને છેવટે, રાઈસપ્યેટ મળે તો બળકાતો બળકાતો ચીકારો લે છે!

ભારતની જતોના મોરો ભાગ, હજ સત્યાગ્રહી અને અન્ય કેદીઓ જેવી જ બાવનાનો નથી શું!

હરિજન આત્રમ, સાવરમતી ના વિદ્યાવધનુ પ્રાર્થ
નામૂદ તેના બધા બારી બારણા ખુલ્લા છે શનિવારનો
દિનમ સવારનો સમય આચાર્યશ્રી પધાયા છે તેમની
આખો ધ્યાનાવસ્થામાં બધ છે તેમના ચહેરા પરથી
લાગે છે કે, તેમનું મન અહરમ, અતોક્તિક જગતમાં લીડી
રહ્યું છે તેમના આસન સામે વિદ્યાર્મિનીઓને બસરાની
જગ્યા છે તેમની મેરુ આસપાસ સડકર્મચારીઓને
મેસવા માટે પાથમણા બિઠાવ્યા છે

પ્રાર્થનાનો ઘટ પામી ચૂક્યો છે જાત્રાવરથી
બંદેનો બહાર નીકળી ચૂકી છે અને આંકે કરીને પ્રાર્થ
નામૂદ તરફ જઈ રહી છે. નાના બાળકો તે પહેલા જ
હોડીને પ્રાર્થનામૂહમાં આવી ગયા છે બધા મૂસામૂસા
પધામને આચાર્યશ્રી મામે મીટ માડીને મેઠા છે

અચાનક આચાર્યશ્રી હારમોનિયમ સાથે - 'હરિ
મોન હરિ મોન, હરિ હરિ મોન, મુન્દ માધન મોરિંદ
મોન' ની ધૂન ફરતમાં ભાદે ગાવી શરૂ કરી છે છે
બાળકો તેને ઝીને છે બંદેનો એક પછી એક પૂનના બાર
ખામાથી પ્રવેશી રહી છે તે સૌ પચ ઉત્સાહથી ઝીની
બે છે

હરિનામ ઠી ધૂન જાગી ગઈ વાતાવરણમાં એક
જાનની સુમધ વ્યાપી ગઈ એમ અદ્યુત વાતાવરણમાં
શ્રુતમાં હજુ બે આવી રહેન બંદેનોમમાં સૂરના કિરણો
પચ પ્રહવા મારણામાંથી પ્રવેશ્યા પ્રાર્થનામૂહ ઉજ્જવળ
બની ગયું ફક્ત તજ નહીં શ્રુતમાં મેડેના બાળકો પેચ
પ્રકાશના પુષ્પો જેવા લાગતા હતા ઠાઈને પોનાના
અકિતગત રૂપ રંગ જ નહીં 'પ્રાર્થના' હ્રદ પ્રકાશનું સરો
વર બની ગયું

આજે આમ કેમ બન્યું કેરોજની પ્રાર્થનામાં
અગાઉ ઠાઈ દિવસે આડું નથી બન્યું પ્રાર્થનામૂહ
આચાર્યશ્રી બાળકો, સૂરના પ્રકાશ-નણ પડેના જેવું
જ હતું તો શુ, આજે મારી આખોમા ઠાઈ જાનતો
કશોઝ ઠામિયો આવી ગયો છે કે આચાર્યશ્રીમાં એવો
ઠાઈ પ્રકાશ આવી પ્રવેશ્યો છે કે જેવાઈ બહાર પચવણ
પ્રકાશમય બની ગયું છે કે રથાન સમપરોમિત જેવું
લાગે છે રથાન અને સમયનું જાન આજે લુપ્ત થયું છે,
આજે પૃથ્વી પર સ્વર્ગ જિતરી આનુ હોય એવું લાગે

છે પણ દરરોજ કેમ એવું નથી બનુસનાવું કે
એવામાં આચાર્યશ્રી મીડી, બુવંદ અને બન્ય સાદે
લપકારી જિત્યા

'આવી, આવી રે પ્રજુ, તારી ચેતના !'

કેની ચેતના ? પ્રગુની ? પણ પ્રજુ તો સર્વન બને
સદાકાળ છે તે છતા તેનો સ્પર્શ ફક્ત આજે જ કેમ
અનુભવો ? તેની ચેતના તેની કૃપાની જેમ એક નિરંતર
વળા કરતી સરિતાસમાન છે તેમાં નિમગ્નિત જ્ઞાન કરી
ગઈ છું એવું કેમ લાગતું નથી ? બીજું એ કે, આ
ચેતના તો આચાર્યશ્રીના દૈયામાં જિતરી તેજા તો ધન્ય
થયા જ પચ બીજા એવી રીતે કેમ ધન્ય થઈ શકે છે ?
બીજાને પ્રાર્થનામૂહ પ્રકાશના સરોવરમાં પલટાઈ ગયેનું
લાગે છે તે તેની ફક્ત કંપના જ તો નહીં હોય ને ? કે,
એક િ અહર જિતરી અનિમનસ ચેતના બીજાને પચ
સ્પર્શી શકે ?

ત્યા તો, આચાર્યશ્રીએ એક ખીટું ગીન શરૂ કર્યું -
'તે રજુમાં રે આવીને અંધા ઉતારી !'

કોણ આ અમલકાર કર્યો ? અને એવો અમલકાર થાય
તે પહેલાં જાણી પેટે જ શુદ્ધ પ્રાણીન બની જવું ખરે
ખર જરૂરી છે શું ? શું એમ થયા વિના સ્વર્ગીય અગા
નહીં વડે ? શુ સ્વર્ગ પડોચા જ પ્રજુને કારણ મળે
છે ? પણ એ દેવી ચેતના કેઈનામાં જિતરી છે એવું પ્રમાણ
શું ? શું તેનું જીવન સર્વાંગે સુસજ્જિત બની જાય છે કે
તેના ઠાઈ એક ઘાગ જ સુસજ્જિત બની જાય છે ? પણ
દેવી ચેતના તો પારસ પરશ્વર જેવી હોય છે એમ કહેવાય
છે, તે તો જે વસ્તુ તેને સ્પર્શે તેને સંપૂર્ણ સુસજ્જિત
કરી શકે

ત્યા તો આચાર્યશ્રીએ ગીન પૂરું કર્યું એક મોઝ
મેલ્યા તેના કાવાચર્મ એવો હતો કે ઘાસ તરણા જેવી
નજાન, વજ્ર જેવી સહનશકિતને અપમાનિતને પચ માન
આપનાના યુગ્મે કેમ વળા

તો શુ આ 'વિમુક્તિ'ની નિમગ્નિત પૂલ કરવાથી
જ દેવી ચેતના માણસમાં જિતરી છે ? તો શુ દેવી ચેતના
ઠાઈ વ્યકિતમાં જિતતા પડેના અમુક શરતો કરે છે ? પણ
પ્રજુની કૃપા તો મિનશરતી હોય છે ' એવું કહેવાય છે
તેની કૃપા તો પ્રેમનો પ્રકાશ છે - મૂર્ખના પ્રકાશ જેવો

પણ મુર્ચના પહેલાંથી એની કશી શરત કરતો નથી કે, 'અધકાર, તું સૌથી પ્રથમ દૂર થા, પછી હું પ્રકાશ આપીશ.'

પ્રાર્થના પૂરી થઈ. વિદ્યાર્થિનીઓ એકેક કરીને પ્રાર્થનાશ્રુદ્ધતી બહાર ગઈ, પણ હજી સૌ પ્રકાશના પુષ્પો જેવાં જ લાગતાં હતાં. નહીં, નહીં-હકીકતમાં તેઓ આના જ છે. પણ આજે જ મારી આંખો તેમની એ

આધ્યાત્મિક મહાનતાનાં દર્શન કરી શકી 'નંત, આતુ' દર્શન હું પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં કરી શકું' તો કેવું સારું? પણ વાંક મારો જ છે, કે એમ કેમ થતું નથી!

જેમ કે, દિશ્વીતાળા શ્રી ઓમઆવારવાર કહેતા-

પૂર ઉત્તકા, જહૂર ઉત્તકા,
અર, તુમ ન દેખો, કયૂર ઉત્તકા?

*

એ બાઈ

વધે પહેલાંની વાત છે. એક ગામમાં બે ખેડૂત બાઈઓ રહેતા હતા, નાનાનું નામ નાનાભાઈ અને મોટાનું મોટાભાઈ. આ બાપ તો નાનપણમાં મરી ગયેલાં, એક નાનકડું ખેતર વારસામાં મૂકીને. તે સિવાય બે બળદ અને એક સારો ફતરો પણ હતા.

મોટાભાઈ કામના બાદે આજણ, ખેતરે જવાને બદલે ઘરે જ ખાટ પર પડી રહે, જમીન ખેડવી, ખેતીની દેખરેખ રાખવી એ બધું નાનો ભાઈ કરતો. આમ છતાં પણ મોટાભાઈ ને ખૂબતું કે, આ નાનો મારી સંપત્તિમાં નાહકનો ભાગીદાર બની બેઠો છે.

એક દિવસ એણે નાનાભાઈને કહ્યું 'જે ભાઈ, મા-બાપ મરી ગયાં ત્યારે આપણે નાના હતા, તેમાં તું તો સાવ નાનો-હવે તું ઉમ્મર લાયક થઈ ગયો છે. હવે આપણે અલગ થઈએ તો કીક.'

'પણ એવી શી જરૂર પડી? આપણી વધે કશી તકરાર નથી!' નાનાએ કહ્યું.

'પણ, તે તો હું કશું બોલતો નથી તેથી. જો હવે હું કંઈ સંધી-ખવડાવવા માટે નવરો નથી. રોજ રોજ હાથ બાળવા કરતાં એક દિવસ હેતું બાળીને બેસી રહેવું વધારે સારું.'

નાનાએ મોટાને સમજાવવા ઘણું શે કયું પણ જેના દિલમાં કળગુગ પેઠો હતો તે એમ માને ખરો? - છેવટે બંને જુદા થયા. મોટાએ જમીનનો સારામાં સારો ખેડાઉભાગ પોતે રાખી લીધો,

બળદ પણ રાખ્યા, નાનાને પહોતર જમીન ને ફતરો આપ્યો. આમ ભાગ વહેંચાઈ ગયા. પણ મોટો તો એવો ને એવો જ આજણ રહ્યો. બળદની સંભાળ ન રાખવાને કારણે એ ય દિવસે દિવસે ડુબળા થતા ગયા, તો પણ એની આંખ ઉઘડી નહીં. નાનો ભાઈ તો સારી રીતે દિવસો ગુજારતો હતો. પોતાના ફતરાની સાર સંભાળ રાખતો, અને નજીકના જંગલમાં લાકડાં કાપવા જતો ત્યારે પણ તેને સાથે લઈ જતો. એવામા ખેતીની મોસમ આવી ને નાનો ચિંતામાં પડ્યો, કેમકે એની પાસે બળદ ન હતા.

એક દિવસ એમ જ એ વિચારમાં ને વિચારમાં તાપણી પાસે ઓઠાં ખાતો બેઠો હતો ત્યાં તેના ફતરાએ ત્યાં આવી ભેરશોરથી ભસવા માડ્યું. નાનો ઝટ બગી ગયો. એ બેઠ્યો, કોઠાળી પાવડો લઈને ખેતરે ગયો ને જમીન સરખી કરવા લાગ્યો. થોડીવારે ખૂબ ધાકથી હાંફીને એ જમીન પર બેસી ગયો ફતરો ફરી તેની પાસે આવીને ભેરભેરથી, બાણે કશું કહિતો. હોય એમ ભસવા લાગ્યો. 'અરે તું કેમ ભસે છે? શું તું મને જમીન ખેડી આપશે?' નાનાથી પૂછાઈ ગયું.

ફતરો ખેતરમાં જઈને એવી રીતે કયોં બાણે એના પર હળ નાખ્યું છે અને એ ખેડી રહ્યો છે. નાનાએ ફતરો ખેંચી શકે એવું નાનકડું હથેળા બનાવ્યું અને તેમાં તેને બેડી એ ધીરે ધીરે જમીન ખેડવા લાગ્યો.

મોટાએ એક દિવસ બેથું કે, નાનાનું ખેતર

તો સરસ ખેડાયું છે પણ શાથી ? એને આશ્ચર્ય થયું 'નાના આ ખેતર કેણે ખેડયું ?' એણે પૂછ્યું 'મે પોતે'

'પણ બગદ કયાથી લાવ્યો ?'

'મે તો ફતરાને જોતરીને ખેડયું છે'

ખોળે કંઈ બોલ્યો નહીં 'વાડુ તું મને એક દિવસ માટે તારો ફતરો આપ મારે કામ છે' અને એમ કરીને એ ફતરો માગીને લઈ ગયો. મોટાએ ફતરાને હળે જોડ્યો પણ તેનો જેમનો તેમ જિલો જ રહ્યો મોટાને તેથી, એણે તો ચુરસો ચડ્યો કે એના માથામા કોઢાળી ઝીંકીને મારી નાખ્યો.

માજ પડી, ફતરો પાછો ઘરે ન આવ્યો એટલે નાનાને ચિંતા થઈ મોટા પાસે જઈને પૂછ્યું 'કાઈ, મારો ફતરો ?'

'બગવાન જાણે, એ કયા મરી ગયો' મને કઈ ખબર નથી' મોટાએ લાખરવાહીથી કંઈ

મોટામાઈનો અહેસાસ એઈને નાનાએ વધારે પૂછ્યું નહીં એ ફતરોને શોધતા આમતેમ ફરવા લાગ્યો છેવટે તેની લાશ જ મગી રહતા રહતા એણે શમને ઉપાડ્યું અને ગાતોગાતો એ ઘરે પાછો ફર્યો-

મને વારસા મામમઠી રે મળ્યા હતા એક ફતરો મારે માટે ખેડ કરતા મારે વ્હારો ફતરો કયા જાણિમે કયા કાળે પ્રાણુ દરી રે એનો નાના મારા કાકાકાળા બેજાન ફતરાનો

નાનાએ માટીના ટીંબા પર ખાડો ખોદી શખને ફૂનાવ્યું અને રોજ તે ત્યાં જવા લાગ્યો એમ રોજ જતા એક દિવસ એણે ત્યાં વીંચા વાસનો કોળો ફૂટેલો જોયો ફરી વાર ગયો ત્યારે તો સરસ વાસનું ઝાડ ઊગેતું તેણે જોયું એ જોઈને એ એટલો તો ખુશ થયો કે એક ખાતગ વાસને પકડીને હવાવતો ગાવા લાગ્યો-

ખુશરેર એ વામ સર્વજન નિનલી મારી માગી મોનાથી ભરી દે રિંચ તું રોજ માગી રોજ સવારે જોઈએ મારે સોનું મુઝીબર સખાકાળે રોજી માગી આવીથી તું કાર

એણે ગીત પૂરું કર્યું કે ખરેખર, વૃક્ષમાથી સોના ચાહીનો વરસાદ પડ્યો એણે તેનાથી ગજવા બર્થો અને પડી એ સવાર સાજ ત્યા જતો, લીલા વાસને હવાવતો અને સોનું ચાહી ખરતા

મોટામાઈને ખબર પડી તો એણે પૂછ્યું 'તું સોનું આદી કયાથી ચોરી લાવે છે ?'

'હું ચોરતો નથી, પણ ફતરાની સમાધિ પર ઊગેલા વાસનું ડને હવાવું છું, અને ખરે છે તે લઈ આવું છું' નાનાએ બોળાભાવે કહ્યું

'તું સાચું બોલે છે કે મને બતાવે છે ?' મોટાએ શકાથી પૂછ્યું

'ના, ના, હું સાચું કહું છું તમે પણ એમ કરી જુઓ' પડી એણે જે રીતે પોતે વાસનું પાસે જઈને તેને હવાવતો ને સોનું ચાહી ખરતા તે કહ્યું

મોટાએ અટકે જઈને વાસની ટોપવીઓ લીધી, વાસનું પાસે ગયો વાસ હવાવીને એ ગાવા લાગ્યો ત્યાં તો તેના પર સોના ચાહીને બદલે નાતનાતના કીડા મ કોડા ખરવા લાગ્યા જોતને તામા એતુ આપ્યું શરીર એનાથી ઢકાઈ ગયું, અને કદડવા લાગ્યા શરીરને ખજવાળતા ખજ વાળતા એ પાગલ જેવો થઈ ગયો. થોડીવારે એ ઘરે કોડયો, કુહાડી લઈ આવ્યો અને વામને કાપી નાખ્યા

બીજે દિવસે નાના ત્યા ગયો તો એણે કયા થેલા વાસ એવા જોતુ દ્રશ્ય વનોવાઈ ગયું અને તે ગાવા લાગ્યો-

મને વારસા-મામમઠી રે મળ્યા હતા એક ફતરો મારે માટે ખેડ કરતા મારો વ્હારો ફતરો કયા જાણિમે કયા કાળે પ્રાણુ દરી રે એનો નાના મારા કાકાકાળા બેજાન ફતરાનો એની સમાધિ પર ઊગેલો તો પડી મગનો વાસ રોજ સવારે સોનું દેતો આદી દેતો સાજ કયા જાણિમે દોન રે મારો કાપી નાખ્યો વામ પડી થઈ મુજ ફૂળિયા ફેરી એકવ એ જણ આસ' નાનાએ કપાયેલા વાસને બેગા કરી, ઘરે લઈ

જઈ તેને કાપીફૂપી તેમાંથી મરઘાં રાખવાનું એક પિંજરું બનાવ્યું. એણે વિચાર્યું કે મહિના'ક પર નજીકના ગામે મેળો ભગવાનો છે ત્યાં વેચી આપીશ. પણ થયું એવું કે આસપાસનાં ઘરોની પાલતુ મરઘીઓ અને બતકો પિંજરામાં આપો-આપ આવ્યાં અને ઘણાં ઇંડાં મૂકી ગયાં.

નાનો ફરી રાજ થયો. જીવવાની હામ આવી. ઇંડાં લઈને એ બહાર ગયો. મોટાભાઈએ એને પૂછ્યું: 'અર્યા, તે આટલાં બધાં ઇંડાં ક્યાથી થયાં ?'

ભોળાભટ્ટાક નાનાએ સાચેસાચું કહી દીધું. એટલે મોટો કહે કે, 'એક દિવસ માટે મને તું એ પિંજરું ભાડીતું આપ.'

ભોળાશમ જેવા નાનાએ પિંજરું ભાડીતું આપી દીધું.

મોટાએ ઘરે જઈને મોરીની નજીક પિંજરું મૂકી દીધું. થોડીવારમાં જ મરઘાં બતકાં ત્યાં દોડી આવ્યાં. મોટો તો એ જોઈને રાજરાજ થઈ ગયો. બધાં પાછાં ગયાં પછી એણે પિંજરામાં ભેયું તો સાવ ખાલી હતું! એને તેથી એટલો તો ગુસ્સો આવ્યો કે પિંજરાને બાળી નાખ્યું!

નાનાભાઈને જ્યારે ખબર પડી કે પિંજરું બાળી નાખવામાં આવ્યું છે ત્યારે તેને ભારે દુઃખ થયું. ત્યાં જઈને એણે પિંજરાની રાખ ભેગી કરી, ઘરે ગાતો પાછો ફર્યો—

મને વારસાભાગ મહીં રે મ'યો હતો એક ફૂતરો,
મારે માટે ખેડ કરે તો મારો બોલો ફૂતરો,
કયાં જલિમે, કયાં કારણે પ્રાચ્ય હયો રે એનો,
નાના મારા રૂડા-રૂપાળો ભેજબાન ફૂતરાનો.
એની સમાધિ પર ભેગ્યો તો પછી મગ્ગનો વાંમ,
રેજ સવારે સેતું દેતો, ચાંદી દેતો સાંજ,
કયા જલિમે હાય રે મારો કાપી નાખ્યો વાંસ,
ઘૂટી ગઈ મુજ દુખિવાડેરી એકલ એ પલ્લ આશ!
કાખા વાંસ તણું બનાવ્યું ઝડું-રૂપાળું પિંજર,
ભરી ભરીને ઇંડાં દેતાં એમાં મરઘાં તીતર.
કયા જલિમે હાય રે મારું બાળી નાખ્યું પિંજર,
ઠુકઠુકડા કયાં હદયના, પાણી આશાઓ પર.

હાથાય થયેલો ને હવે ભરણ પોષણનું કોઈ સાધન ન રહ્યું એટલે કાંધે કોદાળી લઈ ને હાથે જમીન ખેડવા ફરી પોતાના ખેતરે ગયો. જમીન ખોદી નાખીને તેમાં પેલા પિંજરાની રાખ છાંટીને ફૂંધીનાં બિયાં છાંટી દીધાં.

ખીજ બહુ વહેતાં કાળ્યાં. થોડા દિવસોમાં તો વેલાં વધવાં લાગ્યાં. થોડા દિવસોમાં તો વેલાં અને ફૂંધીઓથી એની જમીન ઢંકાઈ ગઈ. તેમાં એક ફૂંધી તો એટલી મોટી હતી કે, એની ગોળાઈ જ આઠ નવ ફૂટની હતી! નાનાએ એનું નામ 'ફૂંધીરાણી' રાખ્યું.

એક વાંદરા ત્યાં ચડી આવ્યો. ફૂંધી જોઈને તેની દાઢ સળકી. એણે એક ફૂંધી તોડી અને ચાલવા લાગ્યો. પોતાના અડા પર જઈને એણે ખીજાં વાંદરાંઓને કહ્યું કે, 'નજીકના ખેતરે ખૂબ ફૂંધીઓ થઈ છે. હાથ મારવા જેવું છે. ચાલો જલદી જઈને તોડી લાવીએ.'

વાંદરાંઓ બાકીની ફૂંધીઓ લઈ ગયાં માત્ર ફૂંધીરાણી જ બાકી રહી અર્ધ, કેમકે તે લઈ જઈ શકાય એવી ન હતી.

વાંદરાંઓએ પોતાના અડા જઈને વિચાર્યું કે લાવવા જેવી તો પેલી ફૂંધીરાણી જ છે. પણ તેને લાવવી કેમ? આપણી દેવીને આહવાન કરીએ તો તે આવીને અહીં મૂકી બલ્ય ખરી! એમ વિચારીને તેઓ પૂજા માટે રાખેલી સોના ચાંદીની ખ્યાલીઓ અને પૂપ લઈને ફૂંધીરાણી પાસે આવ્યાં અને બધું તેની સામે રાખી, પૂપ કરી દેવીને આહવાન માટે હાથ જોડીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. ફૂંધીરાણીની અંદર બેઠેલા નાનાએ એ બધું જોયું અને એણે અંદરથી દેહારો કર્યો: 'હિ... એ... ઈ!'

વાંદરાંઓ ચોંકી ઊઠ્યાં એમણે ધાયું: 'આ તો ફૂંધીરાણી બોલે છે! એટલે ભયંનાં માર્યાં મોના ચાલીનાં પૂજાપાત્રો ત્યાં જ મૂકીને ભાગી ગયાં. તેમના ગયાં પછી નાનાએ બહાર આવી મોના-ચાંદીનાં પાત્રો ભેગાં કર્યાં અને ઘરે પાછો ફર્યો.

હવેશની પેઠે મોટાભાઈ નાનાને ફરી પૂછવા

આગ્યો 'અરે, આ મોના-ચાનીની નીચે કયાથી' ઉપાડી આગ્યો ?'

'ભાઈ, મેં ચોરી નથી કરી !' નાનાએ સ્વાભાવિકપણે કહ્યું

'ત્યારે, આ બધું તારી પાને આગ્યું કયાથી ?' મોનાએ અજડાવીને પૂછ્યું.

નાનાએ ક્ષણે અને વાદસાઓની વાત જેમ બની હતી તેમ કહી

'ઠીક !' કહીને મોટો પાછો ફર્યો રાત પડી એટલે એ નાનાના ખેતરે ગયો અને નાનાની પેટે જે દૂધીરાણીની અદર જઈને એક વાદસાઓ ફરી આવ્યા પછી આ દખતે એમની સખ્યા અતિ ઘણી હતી હા, આ વખતે એમની પાસે પૂતળા પાત્રો ન હતા એમણે તો આવીને સોએ મળીને દૂધીરાણીને ઉપાડી અને ચાલવા લાગ્યા આગસુ મોના તો અદર બેઠો હતો !

મુક્તકે

૧

તારા મહા સાક્ષત વિશ્વનાથે કરી નથી રાત્રી એક રૂપ, (તારી શબ્દ એ કુલ્લુ જાગુપ) તેથી જ તો ભાર બની ન પીટે મે' ભૂતનો લાઠ-મહેલ સ્વરૂપ

એસે આહી કાળજીયુ ચ પૂક, તો આણને પાખ ભરે મરેક

૨

અમે જ બન છે અમે જ મિત્રતાદ હોએ અદે પરતુ પળમાલી સાક્ષિત, — સ્વળ આવી, પડો પડે.

૩

કેઈ પરતુ લાગતી ના અડારી, અને ન આવે અહીં નો અભાવોઃ નીતી સારે મોલથી ધૂનવારી આ જિ દગી છે લખતુલ કલાવો કેવો દયાપાત્ર લવાઈ મહેલમાં રેવતનો બહી બનેલ દાવો !

મઝગ્ન્ટ દવે

વાદસાઓ તો દૂધીરાણીને લઈને એક હાંકા ગરજા પાસેની એક દાંડી ટેકરી પર લઈ આવ્યા એવામા મોટો જાગી ગયો વાદસાઓના હાંકારો દેકારા સાંભળીને એને લાગ્યું કે, વાદસાઓ દેવીને આહવાન કરવા માટે પ્રાર્થના કરતા હશે એણે તરત અદરથી નાના પેટે જ દેકારો કર્યો : 'હે ... એ હું !' એ એવિ તા માઠથી વાદસાઓ ગણસાથ તેઓ દૂધીરાણીને ટેકરી પરથી હાંકા ગરજામા ગબડાવી જીવ લઈને ભાગી ગયા

ટેકરી સાથે અકુળાતી ઝીકાતી દૂધીરાણી ગરજામા પડી ત્યારે લોચો ઘઈ ઘઈ હતી, તો, અદર લાસેવા મોટાના હાવ કેવા થયા હશે એ તો તમે જ વિચારી લેજો !

અને, સાથે સાથે એ પણ વિચારજો કે જાતે આગસુ રહીને બીજા મહેનતુતુ સદમાગ્ય છીનવવા લઈએ તો છેવટે શું થાય ? [ચીની ભોક્ષ્યા પરથી]

મ

સૌથી સુંદર સ્વરૂપ

સચમ * મમ+યમ * યમ સમાન.

યમને તે ક ધર્મશાલ પણ કહે છે, કેમ ?

કેમ કે, જીવનનો મોટો મોટો મંયમ અને મ વ-કાક યમ છે

લોકો યમને મૃત્યુના રૂપમાં જુએ છે, અને કહે છે કે તે તો કાળ બેવા કાળો છે.

પરતુ, મૃત્યુનું આંતરિક સ્વરૂપ તો અલગ છે,

એ અમલદાર કેમ થયો * મ યમ દાખા !

જમતમાં જો મૃત્યુ ન હોત તો જીવનનો વિશાળ અને વિશાલ વિકાસ કરી પણ ઘઈ સંકેત નહીં કેમ કે, મૃત્યુ જ જીવનની મતિને સરખી રાખે છે અને તે સાથે જ તેને વેગ પણ આપે છે.

એટલા માટે જ તો યમરાજને ધર્મશાલ પણ કહે છે. મૃત્યુના કેવળ વાર વારના સ્વરૂપથી જ પાણસ મોહમાયાની ભાજ અને જ જાળમાં ફસવા-માથી બચી બચે છે.

કેમ ? કેમ કે, એ મકારના સ્વરૂપથી તેને પોતાની અનેક કામનાઓ પર મંયમ રાખવાની પ્રેરણા મળે છે.

એ સ્વેપમાં કહેવામાં આવે તેવા યમ અણુતુ સૌથી સુંદર સ્વરૂપ છે.

શુરુદવાન મકિરક

સામાર સ્વીકાર

નવલકા પ્રકાશન (અમદાવાદ)નાં
સ્વીકાર: [અનુવાદ અને રસપ્રકલ્પ]
કાકાસાહેબ કાવેલકર; મૂલ્ય અઢી રૂપિયા.

હિન્દના જવાહર: મણિભાઈ ભગવાનજી દેસાઈ;
મૂલ્ય: એક રૂપિયા.

ગુ. વિદ્યાપીઠ (અમદાવાદ)નાં

ઈસપ અને તેની વાતો: [ભાગ-૪] મગનભાઈ
પ્રજ્ઞાદાસ દેસાઈ; મૂલ્ય: પચાસ નવા પૈસા.

બોધક કહાનિયાં: [હિન્દી] લે. મુકુલભાઈ
કલાધારી, અનુ. અંબાશંકર નાગર, મૂલ્ય: છપાસી નવા
પૈસા.

પાયાની કળવણીનો પ્રયોગ: લે. શિવાભાઈ
ગોકળભાઈ પટેલ; મૂલ્ય: દોઢ રૂપિયા.

મારો જીલો અનુભવ: [ત્રીજી આવૃત્તિ] લે.
ગાધીજી; મૂલ્ય: સાઠ નવા પૈસા.

આર. આર. શેઠની 'ક'પની (સુ'ખર્ષ)નાં
અનુવાદ: [નવલકથા] લે. પ્રા. વસંત કાનેટકર,
અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાંસ; મૂલ્ય: પાંચ રૂપિયા.

વૃન્દા: [નવલકથા] લે. ડૉ. કુ. સુમતિ ક્ષેત્રમાટે;
અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાંસ; મૂલ્ય: સાડા સાત રૂપિયા.

રાગ-વૈરાગ: [વાર્તાસંગ્રહ] લે. સારંગ બારોટ;
મૂલ્ય: ચાર રૂપિયા.

ચક્ષુ પ્રકાશન (વડોદરા)નાં
શાંતિ-સેના: વિનોબા; મૂલ્ય: સવા રૂપિયા.

શિક્ષણ-વિચાર: વિનોબા; મૂલ્ય: બે રૂપિયા.
સર્વોદય-વિચાર: નારાયણ દેસાઈ; મૂલ્ય: એક
રૂપિયા.

પરોઢનાં સંમણાં: હર્ષકાન્ત વોરા; મૂલ્ય: ચાર
આના.

પ્રકીર્ણ
અંખર: [હિન્દી] મીનુભાઈ ગી. શાહ; પ્ર. ખાદી
મનોદીપ કમીશન, પો. બો. નં. ૪૮૭, મુખર્ષ-૧;
મૂલ્ય: દોઢ રૂપિયા; સર્વિદ્દ: અઢી રૂપિયા.

ધારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓર્ડરથી કાર્યાલયને
સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ માહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ
થાય છે. થોડી નફો લાભકારી પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આઠ, પરદેશ માટે
સિલિંગ ૧૬, પત્રવ્યવહારમાં માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાવતન, અનામદ

અનુક્રમણિકા ... ૧૨ એપ્રિલ ૧૯૫૯

પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ	
૧ સરદારશ્રીના પત્ર ...	સરદાર ૨	૮ હજારત અપીનાં વચન મોકિતો - અ. કાં. શાહ ૧૫	
૨ શુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ...	શુ. મ. ૩	૯ પરિસ્થિતિ પશુ સર્જો! ...	અ. ૧૬
૩ સત્યાગ્રહી જીવનદર્શન ...	શાંતિભાઈ દેસાઈ ૮	૧૦ ‘પાકુ’ બાણુ ...	રતિલાલ-અનિલ ૧૮
૪ આલમની ગતિ ...	રતિલાલ-અનિલ ૯	૧૧ પ્રાર્થનાના પ્રકાશમાં ...	શુ. મ. ૧૯
૫ શાનદેવ-ચિન્તનિકા ...	વિનોબાજી ૧૨	૧૨ બે ભાઈ ...	૨૦
૬ પંચ અને પ્રપંચ ...	એક ‘સમાજ સેવક’ ૧૪	૧૩ મુકાબો ...	મકરન્દ દવે ૨૩
૭ નિર્ધાર, માનવી કુ- ...	‘અંજુમ’ વાલોડી ૧૪	૧૪ દર્શાંતરીતી ...	કવરપેજ બોધુ

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી - રૂપાવતન મુદ્રણાલય - અનામદ

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા બાપુ [ભાગ ૧-૨-૩]

મૂલ્ય : દરેક ભાગનું પચાસ-પચાસ નવા પૈસા

પૃથ્વ બાપુજીની બહુમુખી પ્રતિભા અને વિરલ વ્યક્તિત્વનાં અનેક પાસાંઓનો પરિચય કરાવના પ્રેરક જીવન પ્રમોગ્રાની પુસ્તિકાઓ.

ગાંધી-ગુરુ

લેખક : શ્રી ગુરુદયાસ મહિંક : મૂલ્ય : સવા રૂપિયા

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેવડે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'બક્તાની બંજલિ'માં આ લેખમાળાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં લખ્યું છે :

“વૈષ્ણવ ભક્તો જેમ મયોદા પુરુષોત્તમ સમચન્દ્ર અને હીતા વિમડી કૃષ્ણચન્દ્ર વગેરે ભક્તે ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાસજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે ભલેક જુએ જ એમની બે અલેદ દષ્ટિ એમલે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિશદ કરી છે”

મસ્તીની પળોમાં

લેખક : રતિલાલ-અનિલ : મૂલ્ય : પંચોતેર નવા પૈસા

પોટેટ સાઈમના, કોંચા રંગીન કાગળ પર રંગીન ચાટીમાં છાપેલ આ સુંદર મુક્તક સંગ્રહ વિશે ભણીતા વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી લખે છે :

“તમારાં કેટલાંક મુક્તકોમાં વિચાર અને રચનાની આકર્ષક આકૃતિ છે. ‘વસત માગીને,’ ‘કહેવાતું સ્વર્ગ,’ ‘કોને ગમે?’ જેવાં એવાં ઉદાહરણો છે. ‘હમણા,’ ‘અધમતા જેવું લક્ષણ-’ ‘મુર્તિના પચ્ચદને,’ જેવાંમા ભાવને’ સ્વનિ આહ્વાનક છે.

“આમા સમૃદ્ધ થયા કરશે તેમતેમ તમારી કવિતામાં વધારે સૌન્દર્ય આવશે.”

ઠમરો અને તુલસી

લેખક : રતિલાલ-અનિલ : મૂલ્ય : બે રૂપિયા

ગીતો, ગદ્યો અને મુક્તકોના આ સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં ભણીતા સાહિત્યકાર શ્રી મુનીલાલ વર્ધમાન શાહ લખે છે :

“ભાઈ અનિલે પોતાની કવિતાઓને “ઠમરો અને તુલસી” માખ્યા છે...એ પર્ણ મંજરીમાં બે વસ્તુ જરૂર છે; ઠમરાનું સૌરભ અને તુલસીનો તીન મધુર આસ્વાદ તે ફરતાંય વિરોધ છે એ માનવ-ચિંત્નની નમ્ર કવિની પર્ણમંજરીનો દ્રવ્યગુણ, જે અદ્વય અર્કની પેઠે તેના પ્રત્યેક પર્ણમાં વ્યાપેલો છે અને તેનું પાન કરનાર પાઠક કે શ્રોતાને જીવનસ્વાસ્થ્ય આપે પચ્ચક્ષરક સરવ નીવડે તેવો છે.”

અલ્લાહના બંદાઓ

મુસ્તિમ સતો, યોવિધા, ફકીર અને ખલીફાઓના જીવનના પ્રેરણાદાયક પ્રસંગોના સંગ્રહ, મરજ, રોચક ભાગીમાં અને મુલક છપાઈમાં રૂપાયતન પ્રકાશન તરફથી પ્રગટ થયો છે મૂલ્ય છ આના : પોરટેજ ખાંચ નવા પૈસા.

ગાંધીજી સાથે જીવનમાના : લેખક : ગુરુદયાસ મહિંક

માનવજીવનને જીવે ને જીવે કર્મ જવાની પ્રેરણા આપતા બાપુના આદેશોને સુબોધ પ્રવાસવર્ણનમાં મુગી લેવામાં આવ્યા છે મૂ. ૨૦ નવા પૈસા.

રૂપાયતન પ્રકાશન, જૂનાગઢ

દૃષ્ટાંતશૈલી

અંકવાર કોઈએ હ્યાંગ રાજ્યના રાજાને કન્વિન્ડ કરી કે 'રાજા! હવેજ દષ્ટાંતો આપીને તમને સમજાવી જાય છે, બાકી એ કંઈ જાણતા નથી. હવે આવે ત્યારે તમારે એમને કહેવું કે જે કંઈ કહેવું હોય તે સીધેસીધું સ્પષ્ટ કહો; દષ્ટાંત દ્વારા નહીં. એટલે એ પાતાના વિચારો બરાબર પ્રગટ નહીં કરી શકે. અને એમનું જ્ઞાન કેટલું છે તે તમને જણાઈ આવશે.'

રાજાએ તેની સલાહ સ્વીકારી લીધી.

ખીજ જ દિવસે હવેજ રાજાને મળવા આવ્યા. રાજાએ કહ્યું: 'હવે કૃપા કરી તમારે જે કહેવું હોય તે સીધું ને સ્પષ્ટ કહેજો. દષ્ટાંત દ્વારા નહીં.'

હવેજે કહ્યું: 'તમારી વાત ઠીક છે. પણ હું મારી મુશ્કેલી કહું. માની લો કે એક માણસ છે જે ગલોલ શી ચીજ છે એ જાણતો જ નથી, એણે નજરે દીઠી જ નથી. એ તમને પૂછે કે ગલોલ દેખાવે કવી હોય છે? અને જો તમે એને જવાબ આપો કે એ દેખાવમાં એક ગલોલ જેવી હોય છે, તો તે તમારા કહેવાની મતલબ સમજશે ખરો?'

રાજાએ કહ્યું: 'હરગિજ નહીં.'

'પણ, માની લો કે એને બદલે તમે એને એમ કહો કે ગલોલ દેખાવમાં કંઈક બાણ જેવી હોય છે અને લાકડાની હોય છે, તો તે તમારા કહેવાની મતલબ સારી રીતે નહીં મમજી શકે?'

'હા, એ તો એને કંઈક સમજાય.' રાજાએ હા બાણી.

'તો પછી—' હવેજે કહ્યું— 'જે ચીજ એક માણસ નથી જાણતો તેની તુલના એ જાણતો હોય તેવી, તેને મળતી ચીજ સાથે કરીએ. હું એમ જ કરું છું, દષ્ટાંતોના આશરો લઈ છું. જેથી સાંભળનારને સમજવાનું સરળ થઈ પડે.

'જો તમે મને દષ્ટાંતો ન કહેવા દો તો હું તમને ચોખ્ખું ચોખ્ખું શી રીતે સમજાવી શકીશ?'

રાજાએ કહ્યું કે 'તમારું કહેવું ચોખ્ખું છે. તમે તમારે દષ્ટાંતોના ઉપયોગ કરજો.'

५५९१२
३०/५६
३

आ
रा
जा
पू

संवादित-नवीन गांधी

આમા હતા માણ

ભાગ ૧ ૨ ૩

નાની નાની બાપતોમાં પણ બાપુ
કેટલા સાવધાન રહેતા, માંદાઓની
કેટલી કાળજીથી માવજત કરતા, તેઓ
કેવા હિંમતવાન હતા, કેટલી કરકસરી
રહેતા, પ્રતિપાલનના કેટલા આગ્રહી
હતા વગેરે અનેક રસિક અને બાધદાયી
વાતો આ નાનકડી પુસ્તિકાઓમાં રોચક
વાર્તારૂપે વાંચવા મળશે

દરેક ભાગમાં બાપુની લાક્ષણિક
છબી આપવામા આવે છે.

બાળકો અને પ્રૌઢાને શિક્ષણ આપવાનો જે મહાન પ્રયત્ન આપણા
દેશમાં થઈ રહેલ છે તેમાં પણ આ નાની પુસ્તિકાના ૧૨ ભાગો થોડે ઘણે અંશે
સહાયબૂત થશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે

દરેકનું મૂલ્ય પચાસ નવા પૈસા.

રૂપાયતન પ્રકાશન, જૂનાગઢ

પરિચય

ઉદ્દેશભરના માનન

જા. ૧૨ [૧૨ - ૪ - ૧૯૫૮] અ. ૬ ૩ જા

જેને કૃષિ ખેતનું નથી તે જાડ
આખરે મુઠાઈ જાય છે, તેમ મારું
શરીર પણ મારી સેવાનું મારું
ધાગેલું કૃષિ નહીં આવે તો નકામું
બની જશે —બાપુ

(ગાંધીજી અને ગુરૂદેવની કૃત્યનસાધનાનું અનુસરીલન કરવું માસિક)

મારું સ્વપ્ન :

મેં કશોડો અજ્ઞાન માણસોથી બરેલા કંગાલ હિંદુસ્તાનનો ચિતાર મારા મન આગળ નથી રાખ્યો. પોતાની પ્રકૃતિ અને સંસ્કૃતિને સારામાં સારી રીતે અનુકૂળ હોય એવી ઢબે સતત પ્રગતિ કરતું હિંદુસ્તાન મેં મોંઘી કદપના સમક્ષ રાખેલું છે. પણ એ પાશ્વર્યના મરણ પામતા સુધારાની હલકી, કે પ્રથમ પંક્તિની પણ નકલ અને એવું હિંદુસ્તાનનું ચિત્ર મેં કદપ્યું નથી.

મારું સ્વપ્ન સોચું પડે, અને સાત લાખ ગામડાંમાંતું એકેએક ગામડું એવું સુદર જીવનવાળું પ્રજાતંત્ર બની જાય જેમાં કોઈ પણ માણસ નિરક્ષર ન રહે, જેમાં કોઈ કામને બલાવે બેઠાર ન રહે, જેમાં દરેક જણ કંઈક ઉપયોગી વ્યવસાયમાં રોકાયેલું હોય, જેમાં દરેક જણને પૌષ્ટિક ખોરાક, સારા હવા અજવાળાવાળાં રહેઠાણ, અને શરીર ઢાંકવા માટે પૂરતી ખાંદી મળી રહે, અને જેમાં સહુ આમવાસીઓ શરીરની અને આમની સ્વચ્છતાના નિયમો બાંધતા અને પાળતા હોય, —

તો એવા રાજ્યને વિવિધ પ્રકારની ને વધતી જતી જરૂરિયાતો રહે જ, અને તેને જો આગળ વધતાં અટકી ન જવું હોય તો તેણે જો જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી જ જોઈએ.

પણ મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે રાજ્યમાં, અતિશય ગોખપટ્ટીથી ચુસાઈ ગયેલાં મગજવાળાં અને અંગ્રેજોની જેમ અંગ્રેજ બોલવા ને લખવાનો અશક્ય પ્રયત્ન કરી કરીને જેમના મન લગભગ બહાર મારી ગયાં છે એવા બી.એ. અને એમ.એ. ની ફાજ નહીં હોય. આમાંના મોટા ભાગને કશું કામ હોતું નથી, કંઈ નોકરી કે વ્યવસાય મળતાં નથી, અને નોકરી મળે છે ત્યારે પણ સામાન્ય રીતે કારકુનની મળે છે, અને તેમાં તેમને હોઈ સ્કૅલ અને કોલેજના બાર વર્ષમાં મેળવેલું જ્ઞાન કશા કામમાં આવતું નથી. — મોંઘીછ

સરકારે ગામડાંમાં વસનારાઓને જાહેરાત કરીને જોવાવડું કે અમુક તારીખની અંદર સો સોના ગામને નોંધતી પાદી પેદા કરી લો. તે તારીખ પછી તમને બહારથી કાપડ પુરું પાડવામાં નહીં આવે. સરકારે તેમને નોંધતા કપાસિયાં કે રૂ પડતર બાવે આવડું, તેમ જ પાંચ કે તેથી અધિક વર્ષમાં વસલ થઈ શકે તે રીતે પડતર બાવે ઉત્પત્તિનાં સાધનો પણ પૂરાં પાડવાં, બ્લાં જરૂર જણાય ત્યાં શિક્ષકો મોકલવા અને પોતાની પેદારમાંથી ગામની ગરજ પૂરી પડી રહે પછી જો બાકી રહે તે ખરીદી લેવાનું સરકારે સ્વીકારવું. આમ કરવામાં આવે તો ઝાઝી ધાંધલ કે ઝાઝા વ્યવસ્થાખર્ચ વગર સહેલાઈથી કાપડની તંગી નાબૂદ થાય.

ગામડાંઓની તપાસ કરવી, અને ત્યાંના વપરાશ માટે અથવા મહારાના વેચાણ માટે સહેલો કે એછી મદદે શું શું બનાવી શકાય તેની યાદી તૈયાર કરવી, જેમ કે ઘાળીનું તેલ, ખાજ, ઘાળીમાંથી કાઢેલું બાળવળ તેલ, દાચહડના ઝોખા, તાડગોળ, મધ, રમકડાં, સાદી, હાથબનાવટના કાગળ, સાણુ વગેરે.

આમ કાળજી કરવામાં આવે તો, આપણાં ગરવા વધે જવી રહેલાં ગામડાંમાં નવું જીવન આવશે. પોતાની અને હિંદુસ્તાનનાં શહેરોની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાની તેમની શક્તિ ખીલશે. — મોંઘીછ [દરિજનજી]

ધણી વાર આધ્યાત્મિક જીવનનો આરંભ વિશે ગથી થાય છે. જેને ખૂબ જ આદત હોઈએ એવી કોઈ વિશેષ વ્યક્તિ મનુના કાશ્મીરી પમાર ધર્મને કોઈ અગત્ય પ્રદેશમાં આવી જાય. આપણી આખો તેના બાજુ ૩૫ રંગ નથી જોઈ શકતી ત્યારે તે 'કંઈ ગઈ?' એવો પ્રશ્ન જ્ઞાનાત્મિકપણે આપણા મનમાં ઊઠે છે. જીવન શું છે? મૃત્યુ શું છે? માણસ શું છે? આપણી આ કૃતિમાં મિલાવ્ય બીજી પણ કોઈ કૃતિમાં છે. ખરી? આરા અનેક પ્રશ્નો ત્યારે માણસને મૂકવે છે. તેના ઉત્તરો મેળવવા તે પોતાની રીતે મરે છે, કોઈ સાચી ચુરને શોધે છે. ધ્યાન ધરે છે, એકાંત સેવે છે, પ્રતિજ્ઞાઓ આપવાસ કરે છે, સત્સંગ કરે છે.

પણ તે છતાં, માણસને કોઈ કોઈ વાર વિયોગનું દર્દ સામે છે. જેણે એક વિરાટ સત્યને પોતાનામાં પારખ્યું હતું છે, જીવનમાં ઉતાવળ છે. એવા કોઈ મહાપુરુષને જોઈને તે તેના તરફ આકર્ષાય છે, અને પોતે પણ પેલા સત્યને આચરવાને એક ધીવાના આશક પો રાગદિન ઉઠાસે થી કરે છે.

આમ, આધ્યાત્મિક જીવનનો 'અ' વિયોગ છે, એટલું જ નહીં, વિયોગ આધ્યાત્મિક જીવનનો પ્રાણ છે. સાધના કેટલીક વાર એ તરફ જુદી જાય છે તેથી તેમની આધ્યાત્મિક જીવનની સાધના નિરમ અથવા વત વતુ બની જાય છે અને જે આધ્યાત્મિક જીવનમાં રમ નથી તે તે સમગ્રમાં 'સમગ્રમાં' તું રાખ્યું કહી કરનાર પોષકની માધના નેત્રુ છે. તેમાં કુમેલ છે પણ જીવન નથી તેથી જ તે તે વર્ષો સુધી શાની પ્રાપ્તને પૂરે છે, પણ સિવ નથી બનતો. અને એ જ કારણ છે કે, ધર્મ-આચરણના શ્રેયમાં પ્રાણમાં ફર જતી જાય છે અને અસૂચ્યતા જેવા પાપમાં પડી જાય છે તેથી, જે આધ્યાત્મિક જીવન પ્રાણમય બનાવતું હોય તે, વિયોગની ખાનગી સાચો સતત કેળવણી જોઈએ. પદ્ય વિયોગ કોના? એક એવી વિકૃતિ કે એક એવા સત્યનો જે સાર-

ભોગ અને સહાકાર છે. જેમ કે, પ્રભુ, સત્ય, સિદ્ધ, મુદરમ, અનંતમ, વિગેરે. જેમના વિશે ગમે 'તેટલું' જાણીએ તેણે એમ જ લાગે કે હજી કશું જ બાક્યું નથી, હજી તો ઘણું થે બાક્યું. આથી થવાથી સાધકની સાધનામાં ગતિ નહીં, અને એવી ગતિ, ચલિને પડેલી નહીંના પ્રવાહની જેમ નિર્ભજ રાખવા મદદ કરે છે.

આવા વિયોગો મને સૌથી પ્રથમ આવ્યા આજની સમસ્યા યોગીસ વર્ષ પડેનાં નવારે મેં એક સુદી કુશરને એક ગીતની કૃતિ પકિત વારંવાર ગાનાં માનવ્યદત્યારે, એ પકિત હતી - 'હે મારા પીતમ, હું તને કદી ના મરું, કદી ના મરું' તે શબ્દો હમણાં ગિરનારની તુમેલીમાં એક મહેન મજનને નીચેનું ગીત ગાતા સાંભળી ત્યારે ફરી વાર તાજ થયા.

મારી: અને સાચે છે હૃદ-વિયોગ ॥

અને બીજો બીજી કોઈ શ્રેય,

અને બસ સાચે છે હૃદ-વિયોગ ॥

તબિ થે થયે નથી તારી સાથે આરો ધોમ,

તેથી જો સાચે છે હૃદ-વિયોગ ॥

તબિ થે મરે પણ કોઈ દિવસ આ આરો હૃદ વિયોગ,

થાય મહે ના મારી મારી, તારી સાથે યોગ ॥

આવા હૃદની મારી, છે એક જ દવા,

'વિયોગ હૃદ' અને સદા સાચે' એવી દિલની દુઆ ॥

પણ આ મગજની મારી કોણ? એની પોતાની માર કે જાત મા? કોઈ પણ દોષ, પણ તે એક એવી વ્યક્તિ કે જેમાં તે પોતે સંપૂર્ણ એકાગ્રતા ધર્મને રહેવા માગે છે, જેને માટે ને સર્વદેશ સમર્પણ કરવા તૈયાર છે, અને જેનામાં તે પોતાને ભરત કરીને એક અદ્વિત અનંત આનંદ અનુભવવા આવે છે.

આધ્યાત્મિક જીવનનો મર્મ, અધાર, વિયોગની વેદનામાં છે, અને વિયોગની વેદનાને પ્રજ્ઞામય પ્રેમ જ વ્યજ કરી શકે છે.

આપણને કોઈ અનુકૂળ વસ્તુ મળે ત્યારે રાજ ધર્મને અને પ્રતિકૂળ મળે ત્યારે કુની ધર્મને, એ બંને સ્થિતિ ખરાબ છે. એ બંને સ્થિતિમાંથી નીકળી જવું, એ યોગ છે. મેળા એટલે દુખનો વિયોગ, દુખ ન મળવું તે.

—મીંધીલ

[ગાંધીવિચારદર્શનને અનુક્રમી લેખમાળા ૨ લેખાક ૧૬ મે]

“ મેનક ’ ના નામે કોઈ હક મળશે નહિ, પણ મધા કર્તવ્યો મળી શકશે તે કર્તવ્યોનું પાલન કરતા કોઈ પણ સંજ્ઞાન મનુષ્યોનો સહકાર લાઇ શકશે પછી જો તે ગમે તે પાટી કે પક્ષનો હોય તે ફક્ત એક વસ્તુ નથી કરી શકતો ને તે એ કે સત્ય અને અહિંસાને નહિ છોડી શકે આ જ ‘ સર્વોદય સમુદ્ધ ’ નું અર્થ છે ’ (મ સિ પા ૬૦)

વિનોદાજીની આ વાત સર્વ રીતે સાચી છે ગાંધીજીની ફિલસૂફી જોણે સમજવી છે તેણે સેનકાઈ રીતકારની ભેદ જોઈ, અને હક કે દાવો છોડ્યા જ રહ્યો પણ આટલું પૂરતું નથી એણે સત્ય અને અહિંસાને અપનાવવા રહ્યા તથા તેને સેનામાં પ્રત્યક્ષ કરવા રહ્યા તે સર્વોદયનું અર્થ છે, ભારતીય સંસ્કૃતિનું

નવનીત છે અને વધુ આગળ જઈને કહીએ તો જગતની મધી યે ફિનસૂફીનું અર્થન તત્ત્વ છે સત્ય અને અહિંસાને રચી કારવાની વાત મૂળેને વિનોદાજીએ એક બહુ મોટી અને અતિ આનંદક શરત મૂકી દીધી છે સેનાની સુદક્ષતા કે ગાંધી તત્ત્વ દર્શનનું મહાત્મ્ય સમજવા સેવકે પોતાના ચિત્તની

શ્રમિકા વધારતા જ જુદું રહ્યું સત્ય અને અહિંસાના અવિચાર આચાર વડે જ તે શક્ય છે ગાંધીજીની ફિલસૂફીને સમજવા કેવળ શુદ્ધ કે કેવળ ભાવના પૂરતા નથી પૂરતું તે બે બેના સમોગ વડે ચિત્તની સુદક્ષતા અને શુદ્ધિ વધારતા જ તે સુગમ્ય બની શકે છે એમ કયા વિના ગાંધીજીની ફિલસૂફીનું હાર્દ સમજવું કઠિન છે આ રીતે કરે તો ગાંધી ફિનસૂફીનો અભ્યાસ ઉત્તરિકારક છે, અને ખરા અર્થમાં લાભદાયી છે અચળ ચિત્તને તે સમજવી કઠિન છે, વાદપ્રિય શુદ્ધિમાન યુગને માટે તે મહા વાદનો જ વિવર રહે અને છેવટે તેને કદાચ તેમથી કંઈ જ ન મળે અતિશુદ્ધિ ડેટીક વાર કુલિત અધ્યાન જીજ્ઞાસ કરે છે અને તેને ભેદનું મહામુરકેન કામ બને છે સન્ન, સીધા અને સમજદાર સામાન્ય ચિત્તને માટે આની સમજ

લેવી સહેની છે એટલે ગાંધીજીની ફિનસૂફીને સમજવા માટે ખુનું સરળ મન જોઈએ

સર્વોદયની ગરજ :- ચિત્તની કે મનની આવી સરળતા તો આમ-જનતામાં પડેલી જ છે પણ ચિત્તની સરળતા માનવી કામ આનંદ નથી એવા ચિત્તને સર્વોદયની લગની લાગતી જોઈએ સ્વાસ્થ્ય લેતી નખતે આમ જનતાને તીવ્ર લગની લાગી, અને વારે વારે ગાંધીજીના દોષો દર દર વર્ષે સત્યાગ્રહની વડતો કરી તેમ હવે સર્વોદયની સિદ્ધિ માટે આમ પ્રગમના એક લગની જોગી થવી જોઈએ લગની વિના સિદ્ધિ નથી ગરજ વિના લગની નથી લાગતીય પ્રગમને હવે સર્વોદયની ગરજ

આ બગીચો -

નહિં કે ભાઈ,
આ બગીચો મારો નાહી,
ફૂલ જીમ્મું તે મારી જોરે
ફુલ જીમ્મું તે સૂરજ-તોરે
આતમજોરે સૂરજો ફેરે
મારુ બગીચો જોડે તે કેવળ

જોઈએ મારું મનકું મહેરે;
જોર ન કાઈ,
આ બગીચો મારો નાહી.
સરોહ

લાગવા મારી છે, પણ તે હજી જોઈએ એટલી તીવ્ર નથી એ ગરજ તીવ્ર બને તેની સાથે લગની તીવ્ર બને અને તેની સાથે ગાંધીજીની ફિલસૂફી મુજબ સમજાવ્યા પગ ના લેતાના સર્વોદય તરફ ઝડપી કૃત્ય થવાની જ તેની ગળથૂંથીમાં છે - વળી ભારતીય પ્રગમને ગાંધીજીની ફિનસૂફી સમજવી અનર્થ નથી તેનું તત્ત્વ તો એના

હાડમાં જ છે એનું પ્રથમ પાન તો એને ગળથૂંથીમાં મળે છે ભારતીય શ્રમિતુ આ કંઈપણ છે અને તેથી લાભ-નાશીએ તેના જળ ચાખી જગતને અપાડે એવો વખત બહુ નજીક આવી ગયો છે, કહો કે તે શા થઈ ગયો છે માનવજીવનના સવાનો ઉલ્લસારાની આ ફિનસૂફીની સમિત છે, એ તો આને બાગ અને જંગમ અનુભવી રહ્યા છે જીવનના મર્વાંગી સવાનો ઉલ્લસારાની શક્તિ તેનામાં પડી છે તેને માટે એ શક્તિનો વિરિધ ઉપયોગ આવડે જોઈએ તે માટે વધુ ને વધુ સતત સંગોધન કરવું જોઈએ. આને પણ તેનું સતત સંરોધન સદૃશ રીતે થઈ જવું છે અને તે પ્રાજ્ઞાન બની ગઈ છે પ્રગમ તેને જો જરાગ અપનાવી લે તે જગનમાં નૈતિક કાલિની રુદ્રઆત નાં ઝડપથી થઈ જવ. ગણિત નવી

સામ્યવાદી કાનિ ધધાદારી કાનિકારીઓએ કરતી કરા પત્રી થી છે પરંતુ આપી નૈતિક ક્રાંતિ કરવા તે બળતાએ આ સત્યાગ્રહી દર્શનને ૥ ડુંબુ બોર્ડરે અને બળતાના સુખ શાંતિ ઉત્તમ માટે એને શરણે ગયા વિના કોઈનો ન છુટકો નથી

વિનોદાશ પારવાર કહે છે કે કવિયુગ તો ગયા હવે તો ક્રાંતિયુગ શરૂ થયો. ક્રાંતિયુગ એટલે કઈ કરવાનો યુગ—સારા કામ કરવાનો યુગ અને તે જ સત્યયુગ કહેવાય. ગાંધીજીએ સત્ય અહિંસાનું દર્શન રજૂ કરી તેની પદ્ધતિ ત્યાં અમલી કરી સફળ કરી ત્યાં ત્યાં તેના પ્રભાવે આ સત્યયુગ શરૂ થયો. ગાંધી સત્યયુગને સર્જન આપ કરવો અને કાયમી કરવો ત બળતાની જવાનદારી છે તે માટે બળતાએ આ ક્રાંતિકારી વિચારદર્શનને સમજવું જોઈશે તને અમલી કરવું જોઈશે.

આત્મવિજ્ઞાનને વિજયી કહે. —આવે સત્યયુગ લાવવામાં આવતું વિજ્ઞાન પણ ખૂબ કાંચે આપી શકે એમ છે. વિજ્ઞાન તો બે ધારી તનવાર બેવું છે. અણુ બણેના અણુઓનો ઉપયોગ ગદ્યા હુએને ખતમ કરી કમયુગ પ્રવર્તવા સમર્થ છે એટલે હવે બળતાની બળતાએ પસંદગી બે વચ્ચે જ કરવાની છે. —ગાંધીજીએ બતાવેલા સર્વોદયશી સત્યયુગની કે સર્વનાશકથી કળી યુગની પણ હવે ધીમે ધીમેથી કામ કરવાની વાત આને એમ નથી દેરી આસુરી બળો નીન હરિશ્ચંદ્રના શિત્લા છે કોની તરફારી કરવી એનો નિર્ણય સત્તર કળી નેવાનો છે બીજી રીત કહીએ તો કેવળ ભૌતિક વિજ્ઞાન અને તેની બુનાવળ તથા આત્મવિજ્ઞાન વચ્ચે ા આવળી હરિશ્ચંદ્રના આત્મવિજ્ઞાનને વ્યવહારમાં અકપથી વિકસાવવું જ રહ્યું એમાં જ બળતાએ જવાણ છે. ગાંધીજીની દિવસુદીએ આત્મવિજ્ઞાનમાં અમૂલ્ય કાળો આપ્યા છે એને વધુને વધુ વિકસારી વધુને વડુ અભિવ્યક્ત કરવા તેનું સમીપન અને દૃષ્ટિ કરવી ત કે રમ્ય મહાપુરુષો અને નેતાઓની જ જવાબદારી નથી પણ મહાસાહીના જમાનામાં તેની ખરી જવાબદારી પ્રગળી છે. —આમ સમાજની છે વ્યવસ્થા નેતાઓ તો ગાંધીજીની દિવસુદીની રમ્ય કાળની જરૂરિયાત પ્રમાણે ઉત્પન્ન રીતે વિકસારી રહ્યા છે નહિ વિનોદાશ સર્વો વને માટેની ઉત્પન્ન ભૂમિકા રચી રહ્યા છે તે માટે સત્યામહત્વ સાધન લેખ કરી વ્યાપક કરી રહ્યા છે. જ્ઞ. નહેરૂ સર્વોદયના આ દર્શની સિદ્ધિ માટે જાને કે પહેલું અને છે કુ યગચિયુ રચના

દેવ તેમ લોકશાસી સમાજને વ્યવહાર કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. ગાંધીજીએ હિન્દુસ્તાનમાં વર્ણવેલા સર્વોદયને માટે પાર્લામેન્ટરી દબલુ સ્વરાજ્ય અપાવું, વિનોદાશ તે માટે બહારી ભૂમિકા તૈયાર કરી રહ્યા છે અને થી નહેરૂ તે માટેનું યગચિયુ રચી રહ્યા છે. આ મધ્ય કામમાં પ્રગળે મહી બળતાનું છે તે માટે તેણે ગાંધીજીની વ્યવહાર દિવસુદીને નહેવારમાં ગળી વેચાની છે.

દિવસુદીનો ભાવિ વિકાસ—આ થાય કેમ? દિવસુદીને વ્યવહારમાં મુકવા માટે માનવનાને આવળો મુશ્કેલ સાધન સમજ લેવો જોઈ એ. કોઈ અમ્ય શાસ્ત્રી કહેશે કે માનવતાનો કુટ પ્રકાર બેકારી છે. ગરીબોને મોજાય છે કોઈ સમાજશાસ્ત્રી કહેશે કે અસમાનતા છે કે ઊંચનીચ ભાડ છે કોઈ ધર્મશાસ્ત્રી કહેશે કે અતીનિ અને અર્થ છે કોઈ શિક્ષણશાસ્ત્રી કહેશે કે તે આગળના કે જડતા છે આ કે આ તા ગદ્યા મવાનો સાધા છે, મુશ્કેલ છે છતાં ત ગદ્યાવન મુળેના સવાન તો માણસની શક્તિના સર્વોદયને (Sublimation) તો છે માયુ સની શક્તિ કે માણસની શક્તિનું સર્વોદય થતા અગાળ, મકારી ગળાયું કે મુનામી નાજુ કરવા હરેન કમનવ છે. શિર્ષોદયનું કામ દિવસુદી કામ છે. —વ્યવહાર વ્યાપક દિવસુદી કામ છે ગાંધીજીની દિવસુદીમાં એની શક્તિ દેખાય છે પરંતુ સત્યાગ્રહી પદ્ધતિ અને પ્રક્રિયાનું હજુ વધુ મહત્વ કરવું જરૂરી છે. માણસની એવાની શુદ્ધિ વધી કરી માણસને અને માનવ મમાજને કડક વિકાસ કરે એવી એતના ર્ધક આ વાદારી દિવસુદીની વધુ ને વધુ સગા ધવની પામ જરૂરી છે. અરી દિવસુદી જ વ્યાપક એવ ન્યેના સાધનકાર કોણી શકે ગાંધીજીની દિવસુદીએ એ મેરી ભૂમિકા તૈયાર કરી છે અને દિવસુદીના વિકાસના શુભ ભાવિ એવાયુ આપી રહી છે. એવું દિવસુદીનું મહત્વ અગિયન સ્વરાજ્યને વ્યાપક કરવા સર્વોદયની કે પગ કલ્પ બનાવી.

આજનું કલ્પવૃક્ષ—આ તો ભારતીય વાન ધર્મ પણ ત માટેનું આવળું મૌનું કલ્પવૃક્ષ છે. દરેક બધુ પોતપોતાનું મમાને અને પાનાની એવના વચાવતા વ્યક્તિ મન સ્વરાજ્ય મેળવના સર્વોદય તે સિદ્ધિ માટે મથાશક્તિ મતિ લેવા કઈ જ અમ્ય આ અમે ગાંધીજીએ બધું સુદર સવાડ આપી છે. “આપ આપની દૈશિકા મે એરી

સમ્બાલતા હું !' પણ તે માર્થ વચન ગણાય છે પણ તે પરમાર્થ વચન છે હું મારુ ઉગ્મણીશ તો જ બીજાનું કરીશ મારું કર્તવ્ય મારે કરી એવું તેમા બધી કાર્ય મિહિ આવે છે " (હિ પા ૬૧)

સર્વોદયના જે ઉચ્ચ અને હૃદયગ્રાહક ધ્યેય અને ભાવિ તરફ ગતિ કરનાની છે તે એટલું ગહન છે અને તે માટેનું સત્યાગ્રહ કે સામયોગનું સાધન કઠિન કે જનક છે કે તે માટે માણસને સતત સાધના કરવાની રહે છે છતાં તેમા એટલો બધો અનત ત્વ પડ્યો છે કે સમજ દારને તે સલચાન્યા મિના રહે જ નહિ તેથી જ નિનો બાજુ સમજદાર સર્વને તેમા ઝપવાવવા આમ પે છે "સર્વોદય સમાજ એક વિશાળ સમુદ્ર છે, જેની જોડા ધની હજી આપણને ખમર નથી એટલી ખમર છે કે તે અમૃતનો સાગર છે અને તેથી તેમા ડૂબી જવાનો જર નથી, વગર સ કોયે તરી શકીએ છીએ તરના માટે બધી દિશાઓ ખુલ્લી છે, પછી બને એકલા કૂદી પડે કે દશ વીસ મળીને ભને ઉપર જ તરતા રહે કે બદર જઈ

ડૂબકીઓ લગાવતા રહે-કાઈ પણ રીતે ખેતી શકે છે " (સ સિ પા ૫૪)

નિનોગાઝનું આમ ત્રણ ભણે કે પ્રેમપથ અંગેની પ્રીતગતી વાણીની યાદ આપી ગય છે કે "માહી પગા તે મહાસુખ માણે દેખનારા દાકે મેને "

સનાતન ક્રિયાધોગ:-પ્રેમપથ કે મત્યનો પથ કે સર્વોચ્ચનો પથ અમૃત સાગર તો ત્યારે જ અને ત્યારે આ પુતકના પ્રારભમા જણાવ્યા તે તપ રનાધ્યાય અને ધર્મશર-પ્રશ્નિધાન જીવનના ક્રિયાધોગમા વર્ણા ન્તય એનાથી જ મિલસી માન ઘડાય છે, મહાન જીવો ઘડાયા છે. માનજીવન પણ ઘડાય છે ગાધીજીના નિયાર દર્શનના ઘડતરના એ જ ચાલક તરનો છે તેથી માનન જાતના પિકાસના એ જ સનાતન મૂત્રને ફરી યાદ કરી હૃદયમા કોતરી લઈએ

તપ સ્વાધ્યાયેશ્વર પ્રશ્નિધાનાનિ ક્રિયાધોગ ।
(પાતાજીનદર્શન હિ પા મૂત્ર-૬)
અમારો.

સ રકાગ અને અયમ

બાળક જન્મ્યું એ પ્રાકૃતિક ધના થઈ એટલે જ આપણે માનતા નથી, મનકે તે નિમિત્ત આપણે ધર્મશરુ રમણ કરીએ છીએ અને નના જન્મેના જનના જનનમા એને સહુલુદિ મળે, પ્રમુ એને બળ, લુદિ આપે એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ-એ છે સ રકાર કાઈ માણસનું મરણ થયું તો તેની સાથે પણ આપણે સ રકાર નેડીએ ડીએ ત્યાં સુરી ત જનતો હતો આપણી સાથે હતો ત્યાં સુધી તેને મદદ કરનાની આપણે કર્મને કર્મ કોશિશ કરતા હતા પરંતુ તેના મૃત્યુ પછી પણ આપણે પ્રાર્થના રનકે કર્મને કર્મ મદદ કરીએ છીએ એ જ પ્રમાણે વિનાદમા પણ આપણે એટલા માટે મ ગલ સ રકાર કરીએ છીએ કે જે પ્રાકૃતિક વાસના છે એનો જ એ ખેન ન બને પ્રાણીમાત્રના ચિત્તમા કામનાસના રહે જ છે એમા ત્યારે નિરૂતિ થાય છે ત્યારે એમા વ્યભિચાર ખૂન અસયમ, ભોગ નિનાસ આદિ ઉત્પન્ન થાય છે એ મધુ નિરૂતિ છે નિરૂતિ ન થવી નેર્મએ એટલું જ નહીં પરંતુ કામ વાસનાઓને એક દિન્ય રનરૂપ મળ્યું નેર્મએ એને સ રકારથી અતિથિ સેનાનું સાધન થયું નેર્મએ શુદ્ધસ્થાત્રમનો એ સ રકાર છે કે શુદ્ધસ્થાત્રમને અતિથિ-સેના થયું, અધ્યયન અને દાનનો આદેસ મળ્યો છે શુદ્ધસ્થ, સમાજ મડપનો થાલોનો છે એમા ત્રણ બામત તો એણામા એડી આવે જ છે એ સ રમણી આપણે રૂ રૂને મદદ કરીએ છીએ કે તમારા જીવનની આ જે ક્રિયા છે તેમા પ્રકૃતિ તો હોવી જ ન નેર્મએ તે એક પ્રાકૃતિક ક્રિયા પણ ન હોવી નેર્મએ-એટલે કે એ એક સાંસ્કૃતિક ક્રિયા હોવી જ નહિ, અર્થાત્ એ શુદ્ધજન જનસેનાનો સયમ અને અધ્યયનનો નમૂનો હોવો ઘટે આ રીતે ત્યારે એને સાંસ્કૃતિક રૂપ આપવામા આનુ ત્યારે શુદ્ધસ્થાત્રમમાથી વાનપ્રસ્થાત્રમ આન્યો શુદ્ધસ્થાત્રમમા પડુ મવમ, કલ્પયર્થ, આદિના અભ્યાસની બામત આવે છે અને તે બધા સાથે શુદ્ધસ્થાત્રમ બને છે, નહીં તો એ એક પ્રાકૃતિક ક્રિયા થઈ જાત પરંતુ ત્યારે તેને સાંસ્કૃતિક રૂપ આપ્યું, સ રમણવિધિ થઈ એને આશીર્વા નેર્મએ જ અનેક માણસોની સદી પણ નેર્મએ. ધાર્મિક વચનોનું બળ મળે છે એમા નામ રમણ અને ભક્તિને નેડવામા આવે છે-કેમકે એ આપણને જીને સર્વ ગય છે

—નિનોબાજી

‘અનેક વાર તે પોતાના સ્વાર્થને લગતાં જ હોય છે.’

‘પણ, સાધનામાં સ્વાર્થ કેવો ?’

‘તે જ તો, દુઃખની વાત છે ને! ઘણા સાધકો અમત્કાર કરવાની શક્તિ મેળવી છે. તે શક્તિ દ્વારા તેઓ ખીજ પર પોતાની વિશિષ્ટ ણપ પાડવા ક્ષિએ છે.’

‘પણ, ને સાધક પોતાની નયનાઈઓ પર કાળ અને વિજ્ય મેળવવા માટે શક્તિ પ્રાપ્ત કરતા કેવ તો હેવું સારું ?’

‘તે જ તો, મા કાલીની ઉપાસનાનો મર્મ છે. એમ કરવાથી જ સાધકોને માનાં ખીજ સ્વરૂપે દેખાય છે, ખાસ તો તેવું દ્રુણામથી સ્વરૂપ.’

‘તો શું આપે કાલીમાનું કરુણામથી રૂપ જોયું છે ?’

‘હા, પ્રભુકૃપથી’

‘તો તમારી સાધના સફળ થઈ.’

સાધકે કહ્યું : ‘ના, ના જ્યાં સુધી મા કાલી મારી સાથે એની રીતે નહોં મોલે-જેવી રીતે હું તમારી સાથે હમણાં વાત કરું છું-ત્યાં સુધી હું જ પવાનો નથી. હું માનો સાક્ષાત્કાર ઝાણું છું. મા મારામાં હમેશાં વસે એ જ મારું ધ્યેય છે.’

મેં પૂછ્યું : ‘આ મા કાલી કોણ ?’

તેમણે જવાબ આપ્યો : ‘મા કાલી એટલે જોમાં બધા કારો-ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય-ને કહે છે : “કાળ, આવા હું તમને મારી ક્ષિએ પ્રમાણે ઘેરીશ, તમે મારા કાળમાં છો; હું કોઈના કાળમાં નથી. આણું જગત મારા તાબામાં છે, કારણ કે તે કાળને આધીન છે, અને કાલ મારે આધીન છે.”’

‘તો શું તમારી કંપનાની મા કાલી-’ મેં કહ્યું-
‘તમે કહો છો, પ્રભુ છે ?’

‘હા, પ્રભુનાં તો અનેક રૂપ છે. પણ મારા પરમ પૂજ્ય ગુરૂદેવે તો તેમને મા કાલીના રૂપમાં જોળ્યા અને એમાં જ એતપ્રેત ધર્મ ગમા હતા.’

‘તમારા ગુરૂદેવ કોણ ?’

‘પરમ પૂજ્ય શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ.’

‘તો જ્ય મા !, જ્ય મા ! નો મંત્ર તમે તેમની પ્રાસેથી મેળવ્યો છે ?’

‘હા, તેઓ તો મારાં એવા મઝન રહેતા કે કોઈ તેમની હાજરીમાં “મા” શબ્દ ઉચ્ચારવું કે, તેઓ તરત જ સમાધિ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરતાં.’

‘તમે પોતે પણ તેવી રીતે સમાધિ-અવસ્થામાં રહે

ઝોવો તમારો પણ સંકલ્પ છે ને ? પણ, “મા” નામમાં એવું તે શું છે કે, તે નામ લેવા માનથી તમારા ગુરુ ગદ્-ગદ્-થઈ જતા ?’

સાધકે કહ્યું : ‘મા શબ્દ જ આરી મૂળ મંત્ર છે. આદી એટલા માટે કે બાળક પોતાની જનનીને તે જ નામે પ્રથમવાર બોલાવે છે અને તે જ નામ લઈને તે મૃત્યુલોકમાં દાખલ થાય છે. એ શબ્દમાં તેની અપાર ઊર્મિઓ અને લાગણીઓ સમાયેલી છે. તે શબ્દ ઉચ્ચારતાં જ તેના હૈયામાં એક પ્રકારની ગંભીર શાંતિ અને શીતળતા વ્યાપી જાય છે. તેનાથી તેને શાંતિ મળે છે, આશાસન મળે છે, ઉત્તેજન મળે છે, આનંદ મળે છે. તેથી જ તો એમ લાગે છે કે, પ્રભુએ જાણીપૂજીને માણસ જ્યારે બોલનાં શીખે છે ત્યારે પહેલાં શબ્દ તેને શીખવ્યો-“મા.”’

‘મા શબ્દની વ્યાખ્યા એવી રીતે કરતાં-’ મેં કહ્યું-
‘તમને સાંભળાને એક ભક્ત ગાઉવની વાત યાદ આવી ગઈ.’

‘તો તે તમે અને કહો.’

‘એક વાર એક વિદ્વાન અધ્યાપકે એક બાઉલને પૂછ્યું : “બાબા, તમારા ગુરુ કોણ ?” બાઉલે ઉત્તર આપ્યો : “મા.” પછી તે આનંદ-અવેશમાં આવી જઈને ગાવા અને નૃત્ય કરવા લાગ્યો. તેના ગીનનો હાવાચ કંઈ એવો હતો કે, મા વીર છે, એટલે તે ગુરુના રૂપમાં શિખામણ આપે છે; અને જનનીના રૂપમાં દ્વીર-દ્વિધ આપે છે. એ રીતે તે માનસિક અને શારીરિક આકાર પૂરો પાડે છે.’

‘મા આદાર આપે છે તે તો હું સમજ્યો. પણ તે શિખામણ કઈ રીતે આપે છે તે હું નથી સમજી શકતો.’

તો, તે હું તમને સમજાવું. સૌથી ઉત્તમ શિખામણ કઈ ? “ઓમ” નો જાપ! હવે, મા શબ્દ વારંવાર કહેતાં કહેતાં “ઓમ” માં પલટાઈ જાય છે, પરિવર્તન પામે છે, પણ વળી ફેટલાક ભક્તો એમ પણ કહે છે કે, બાળક બાંધા જાણવા બોલવા પહેલાં “ઉમ,” “ઉમ” કવી કરે છે. તે જ શબ્દથી તે માને બોલાવે છે, તે જ શબ્દમાં તે રહે પણ છે, તે જ શબ્દથી તે ખાવાનું પણ માગે છે. તે જ શબ્દથી તે માને જણાવે છે કે, મને કંઈક કદ થઈ રહ્યું છે. મા શબ્દ તો, તે, તે પછી બોલી શકે છે. “ઉમ” અથવા “ઓમ” શબ્દથી જ મા શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

‘લક્ષ્મીની સમજવાની રીત આન નિરાશી જ હોય છે. ‘મે કહ્યું.

પણ તે સાચી હોય છે તે અનુભવના આધારે હોય છે આપણા જ્ઞાન કે દલીલોને સમજવાની પદ્ધતિ પુસ્તકિયા હોય છે મનના ગુમાન અને ગૂંચાડામયથી ઉદ્ધણેની હોય છે તે જલ્દીની પાળી કે વિચારની પેડે સરળ હોતી નથી.’

‘તમારા ગુરુદેવ પણ પુસ્તકિયા જ્ઞાનથી નાનાકેડ હતા નહીં?’

‘હા, પણ તેઓ સે ઠીક વિદ્વાનોને કહ્યું એવી શીખવી ગયા કે તે મોઝોને ત્યાર પછી પુસ્તકિયા જ્ઞાન શુધ્ધ પ્રાણીન લાગતા માણસ.’

સ્વામી વિવેકાનંદને પણ તમણે જ આત્મજ્ઞાન પ્રત્યે વાંચ્યા હતા નહીં? સ્વામીજીનું એક વાક્ય મેં યોડા દિવસ અગાઉ વાંચ્યું હતું તેમાં એવું હતું કે મને એક માણસ ખીજવો ભગવાન છે.’

‘મારા ગુરુદેવ જેવી વિજ્ઞાતિઓ એ જ ખીજને વિક્રમ સારનામાં સહાયક રીતે લે છે.’

‘તેથી જ મને લાગે છે કે મારા ગુરુદેવે જ્યાં ધર્મોની પણ સાધના કરી અને સર્વધર્મસિદ્ધાન્તોને સિદ્ધાન્ત સાંખ્યો છે, તેને પ્રમાણુ પણ કરી ગયા. પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં જે ખીજવો ભગવાન છે તે પયગમ્બરોથી—રામથી, કૃષ્ણથી હંમેશા મહામદ આદિથી—અનેક ગુણ મહાન છે પયગમ્બરો તો પ્રજાના તે પુણ્યો છે જેમનામાના ખીજવો ભગવાન બહુ સારા પ્રમાણુમાં વિકસિત પામ્યા છે અને પણ કેઈ દિવસ તેમના જેવા થઈ શકીશ એવી આશા તમને જોઈને આપણા મનમાં જન્મે છે.’

‘પણ તે ખીજ અમારામાં કેમ વિકસિત પામતું નથી?’

‘તેવું કારણ કુ ખરાબર કહી શકવા નથી અને તા એમ લાગે છે કે એ બધું હંધરની કૃષ્ણ પર નિર્ભર છે.’

‘તો તેની કૃષ્ણ રૂપી રીતે મેળવવી?’

‘જેવી રીતે બાળક માની કૃષ્ણ મેળવે છે.’

‘એટલે?’

‘માને માર્કને અને તેના પ્રત્યેના પ્રેમને સેવાના રૂપમાં પરિણમતી કળિજ્ઞતા કરીને.’

‘તે તો સહેલું છે.’

તે તમે ધારો છો એવું ને એટલું બધું સહેલું નથી. બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ તેનું

વ્યક્તિત્વ વિકસિત પામે છે તે પોતાની જ વધારે ને વધારે વિચાર કરતો થઈ જાય છે અને માને તે ધારે ધારે જુઓ જાય છે, જુની જાય છે.’

‘એમ કેમ થાય છે?’ મુ પૂછ્યું.

‘મારા ગુરુદેવ કહે છે કે—સાધકે જવાબ આપ્યો—

‘પ્રેમના માર્ગે આ કામ, કે અન્ય અને કામિની—ત્રણ બાધાઓ છે.’

‘આનો અર્થ’ કૃષ્ણ કરીને તમે અને વિસ્તારથી સમજાવો.’

સાધક વિસ્તારથી કહેતા લાગ્યા ‘કામથી પ્રેમની જ્યોતિ મદ પડે છે કેમકે તે જ્યોતિ આત્મામાંથી પ્રગટે છે અને તેનથી વિરુદ્ધ કામ તો માણસને શરીરનું ભાન વધારે ને વધારે કરાવે છે તેથી તે આત્માના પ્રકાશથી વચિત રહે છે. કામનું લોભને વધારે છે, અને તે પણ આત્માના પ્રકાશ પર એક પ્રકારનું આવરણ નાખી દે છે. કામિની—સ્ત્રીના જે માનવ દેહનું રક્તું છે, તે જોવા નથી દેતી કામ કે અન્ય અને કામિની માણસની અંદરની આખરે આત્મર વિવેક હરિને આધારી કરી મૂકે છે.’

ગીતામાં પણ એવું જ કહ્યું છેવામાં આપ્યું છે, નહીં?—નકંડા ત્રણ દાર છે કામ ક્રોધ અને લોભ.’

‘હા, તમે ગીતાનો ઉલ્લેખ કર્યો તે પરથી અને મારા ગુરુદેવની એક ખીજ વાત યાદ આવી ગઈ.’

‘ને કહી?’ મે અર્ધરાઈસી પૂછ્યું.

એક વાર એક વિદ્વાન મહારા ગુરુદેવ પાસે આવ્યા. તેમણે તેમની પામે ગીતાનું તાત્પર્ય જણાવવા માગ્યું. ગુરુદેવે કહ્યું ‘ગીતા શબ્દને જોડા કરી એટલે તાગી થઈ તાગીત્વપામી ત્યાં થાય.’ તે સામગીતે પેના વિદ્વાન તો અત્યંત જાણી જાણી ગયા કે ગુરુદેવને તે વાચતા લખતા પણ આડકતું નથી હતા એક પુનિત પત્રે કેકા ગીત તુ રહ્યું પાછી ગયા. પણ એ જ તો મૂળજ્ઞ તજ્ઞાન છે પુસ્તકિયા જ્ઞાન અને અજ્ઞાનવાન વચ્ચે.’

‘હા, એ તો ખરું જાણી પણ કામ, કે અન્ય અને કામિનીથી શી રીતે મુક્ત થવું?’ મે પૂછ્યું.

‘પ્રેમની વિવિધ વેનાઓથી માને પોકારતા રહેવું, પોકારતા જ રહેવું.’ અને હેવામાં એક દંડ વિશ્વાસ હોવો. જોનં એ કે હરિ કયા જ એક સાચી કથા છે બાકી બધું જે કહ્યું છે તે વ્યથા છે જે વાણીમાં, વિચારમાં, અથવા રમ્યા જ્ઞાનમાં સત્સંગમાં સૌન્દર્ય, સાહિત્ય અને સગી તમા હરિ જ યાદ આરે અથવા તેમની તે યાદ દેરાય.

તે જ આપણને ખબર, બીજી બધું જીણું છે અને તેથી તે ત્યાજ્ય ગાવું જોઈએ, ત્યાગવું જોઈએ મારા ગુરુદેવ પોતાના સાધના કાળમાં મા કાનીના દર્શન તેમના રક્ષક માટે કેટલા તડપતા, ઉદાસ રહેતા હતા ।”

‘તો માણસના આસુઓમાં એવા કીમિયો છે કે, તે માની કૃપાને અમારા જીવનમાં ઉતારી લઈ આવે? હવે હું જરા સમજીએ એક ગીતની પંક્તિના શબ્દ મેં થોડો સમય પર જ સાંભળ્યા હતા તે મને અત્યારે નરાચર યાદ નથી પણ તેનો અર્થ કંઈ એવો થાય છે કે માણસનું બળ કેટલું હોઈ શકે છે? તે તો કંઈ રડનારું જણે છે, અને તેથી જ કહેવાતું હશે—નિર્મલ કે બગાડ’

એટલામાં પાસેના રામકૃષ્ણ મંદિરમાં ઘટ વાગેા તે સાંભળીને સાધકે કહ્યું ‘હવે મંદિરમાં આરતી થશે તમે મારી સાથે ચાલો ।’

પછી અમે બંને મંદિરમાં ગયા

ત્યા શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહ સંગી એક જ ય મૂર્તિ હતી તે ફૂનોયા શણગારાઈ હતી ફૂનો અને બળતી અગર બાતીની મુલાસથી વાતાનરજી સુગંધમય ઘર્ષ ગણુ હતું પરમહ સની મૂર્તિ પાસે મા શારદાની મૂર્તિ હતી પૂજાનું સાહિત્ય સામે રાખીને એક સ્વામીજી ધ્યાનમાં બેઠા હતા બીજા ઉપસ્થિત ઉપાસકો મૌન હતા

થોડી વાર પછી સ્વામીજી એ એક મોઝ ઉપર રવરે લનકાથી—

શુરુ કર્યા, શુરુ કર્યા, શુરુ કર્યા મહેશ્વર ।

શુરુ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ તરફે શ્રીશુરુવે નમઃ ॥

એ મોઝ સાંભળતા સ્વામીજી અને બીજા મધાના મસ્તક શ્રદ્ધાથી નમી ગયા કૈય જણે તે વખતે તેમને એમ લાગ્યું હશે કે પોતાના પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ ત્યા હાજર છે તેઓ તેમને માટે માન મૂર્તિમાં નથી રહેતા

શ્રી રામકૃષ્ણની બોધકથા

સ સારથી કટાંગીને એક માણસ વનમાં ગયો, વર્ષો સુધી મોર તપસ્યા કરી બગવાન પ્રમત્ર થયા તેણે બગવાન પાસે પાણી પર ચાવી શકનારું વરદાન માગ્યું

પ્રથમ યતો થતો તે પોતાને ઘેર ગયો મોટાભાઈને કહેતા લાગ્યો ‘મોટાભાઈ મને પૂરું સિદ્ધિ મળી ગઈ’

મોટાભાઈએ પૂછ્યું ‘શેની સિદ્ધિ?’

તે બોલ્યો ‘હું પાણી ઉપર ચાલીને ગયા, હરિયો પાર કરી શકું છું’

મોટાભાઈએ મ્હું ‘તારા બધા વર્ષો પાણીમાં ડૂબાડ્યા તે તો રોજ મેં જ પેસાની બચત થાય એમ કહ્યું’

આશ્ચર્ય પામી તેણે પૂછ્યું ‘એમ કેમ કહે છે?’

‘અરે, મેં પેસા હોડીવાળાને આપીને ગયા પાર થવાય છે એટલા માટે જના ભાઈ, આટલા વર્ષો તપ કરવાની શી જરૂર હતી?’

—“ઈન્દ્ર”

તેઓ તો તેમના હૈયામાં બિરાજે છે

પત્રી એક ઉપાસકે એક બગવાન ગાયુ શરૂ કર્યું—

મા, કળતક રખોએ દુર ? ॥

ઈન્દ્ર દુનિયાકે દુખ-દર્દન સે,

દિલ મેગા હુઆ હૈ ચકનાચૂર ॥

મા, કળતક રખોએ દુર ?

તોહે ન દેખે મેરે પ્રાણુ જલત હૈ,

જીવન મારે બયો બિન મકર ॥

મા કળતક રખોએ દુર ?

અબ તો કહે મુજ પર કૃપા,

દિખાડોએ અપને મુખડેકો નૂર ॥

મા, કળતક રખોએ દુર ?

બગવાન ગાનારની આજોમાંથી આસુઓની ધારા વહી રહી હતી થોડા બીજા ઉપાસકોની આખો પણ બીની ઘર્ષગર્હ હતી એમ લાગતું હતું કે સૌને માનો વિયોગ સાની રહી છે

એવામાં સ્વામીજી આસન પરથી ઊઠ્યા અને પરમ હસની મૂર્તિ અને મા શારદાની મૂર્તિ સામે ઊભા રહીને પ્રદીપથી આરતી કરના લાગ્યા આરતી પૂરી થતા જ બધા ઉપાસકો એક સાથે લનકારી ઊઠ્યા—

‘ગુરુદેવ મહારાજ કી બધા ।’

‘મા શારદાદેવી કી બધા ।’

પત્રી સૌએ મૂર્તિઓ સામે સાદાગ નમસ્કાર કર્યા પૂજા પૂરી થઈ સ્વામીજી પ્રમાદનો ધાળ લાઈને ઉપાસકો વચ્ચે આ-આ સીને પસાદ વહેવડેા પણ કેટલાયે કેવળ પ્રસાદ જ આપી કે,—થાળીમાં જ પ્રદીપ હતો પરમહ સની જીવનનું જલનત પ્રતીક—તેના પર પોતાની સાધનાનો દીવો પ્રગટા થો, તે સર્વ જણુનહાર પ્રભુ જ જાણે’

વંદન હળે

ઇલેન્ડની એક સુંદર વાત કહું છું.
આપણા દેશમાં પણ આવી વાતો બનતી હશે,
તે આપણે માંબળીએ તો કેવું સારું ?

પીટરબર્ગની એક શાળાને એક, બે
ગોટી નહિ પણ સવા મણ સાબુ એક માણસ
તરફથી ભેટ મળ્યો. આ ભેટ મોકલનારનું નામ
જાણવા સૌ વિદ્યાર્થીઓ આતુર બન્યા. શા
માટે ખીજું કંઈ ન મોકલતાં સાબુ જ ભેટ
મોકલ્યો એ પણ જાણવા અધીરા બન્યા. વિદ્યાર્થીઓ
સાથે શિક્ષકો પણ અધીરા બન્યા હતા.
જ્યારે મુખ્ય શિક્ષકે પાર્સલ ખોલીને તેમાંથી
નીકળેલ પત્ર વાંચ્યો ત્યારે બધા વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો ભેટ
મોકલનારને છૂપાં વંદન કરી રહ્યા હતા. અને કંઈક નવું જીવનમાં
શીખવાનું મળ્યું એવું અનુભવ્યું.

ભેટ મોકલનાર કોણ હતું !! તમે પણ તે નામ જાણવા આતુર
હો નહિ ? એનું નામ હાટવર્ડ. તેણે પત્રમાં લખ્યું હતું : “આજથી
૫૦ વર્ષ પહેલાં હું આ જ શાળામાં બાણતો વિદ્યાર્થી હતો. તે
વખતે મેં શાળામાંથી સાબુની એક ગોટી ચોરી હતી. મારા આ
અપરાધ માટે મનમાં મને હંમેશા ખૂબ પસ્તાવો રહેતો. આજે આ
સાબુની પેટી મોકલીને મારો એ અપરાધ ધોઈ રહ્યો છું; પ્રાયશ્ચિત્ત
કરી રહ્યો છું.”

ખાળપણમાં કરેલી ભૂલોનો પસ્તાવો કોઈ વિરલ માણસો જ
કરે. સવા મણ સાબુ ભેટ મોકલીને હાટવર્ડનાં મનને કેટલી શાંતિ
મળી હશે ! કેટલી અદ્ભૂત પ્રમાણિકતા અને હૃદયની સ્વચ્છતા
એમાંથી આપણને મળે છે ? આવી વ્યક્તિઓને આપણાં પણ
વંદન હળે

—ધીરેન શાંધી

૧૯. બોધ થઈને ય અબોધ

[૧૩૫]

અજ્ઞાન જતાં જ્ઞાન મળવાથી
સાધકને બોધની બાધા નટે છે.
પરંતુ, જ્ઞાન પછી મારો અબોધ જ પાકેા થયો છે.
બોધ કેવો હોય છે; હું સમજી શક્યો નથી.
આત્મજ્ઞાનનો વેગ આપોઆપ શાંત થયો !
અને જ્ઞાની થવાને બદલે હું જ્ઞાનસ્વરૂપ થઈ ગયો.
શુરુ-સુખથી જ્યારે જ્ઞાન મળે છે
ત્યારે બધી સાધના સહેજ જ સધાય છે,
અને બોધનું સંકટ ટળે છે.

[૧૩૬]

હું ઈશ્વરને બાણવા ગઈ,
તો બાણબું તો બાણ પર રહ્યું,
પરંતુ મારું અસ્તિત્વ જ સમાપ્ત થઈ ગયું.
એનું દર્શન થવા પહેલાં, હું જ તદ્દુપ થઈ ગઈ;
ઈન્દ્રિયો સહિત ચિત્તને આશ્ચર્યે ઘેરી લીધું.
કંઈને કંઈ દિવ્યનાદ સંભળાય છે,
દિવ્ય રૂપ દેખાય છે, એવું લાગતું હતું;
પરંતુ મનમાં શક્તિ શેષ રહી નહીં કે તેનાથી
અનુમાન કરી શકાય.
કંઈક સમગ્ર થઈને મને એવો પ્રયત્ન પણ કયો,
પરંતુ હારીને એ પાછળ હટયું;
એનું તેજ એાધું પડયું,
છેવટે તે નષ્ટ થયું.
પહેલાં તત્ત્વવિચાર પૂરતો કરી રાખ્યો હતો,
આત્માનાત્મ-વિવેકને પ્રકાશ પણ મેળવ્યો હતો;
પરંતુ એાધું તેની સામે ધૂણી ગયું;
બધું જ્ઞાન તેની આગળ એવાઈ ગયું.
ઈશ્વરદર્શન જ ખડું.
પરંતુ દષ્ટામાં અલગ રહીને એવા એવું દેત જોઈએ;
ઈશ્વરને માયાનો પડદો ભેઈએ.
ત્રિશુભ્ર નહીં, અર્થાત ત્રિશુભ્રોની છાયા પણ તો
ભેઈએ;

એ બધું જ ખડિત થયું.

પછી દર્શન કેાનું કરશે ?

દર્શન નહીં, તો શું એને અદર્શન કહેવામાં આવે ?

એ દર્શન પણ ન હતું, અદર્શન પણ ન હતું.

એ આસ્વાદન હતું.

શુંગાએ અમૃત આખ્યું—

એને એ કેમ કરી વખાણે ?

આખેલી કોઈ પણ મિઠાશનું વણું ન અશક્ય જ છે!!

અને શુંગા દ્વારા તો સરાસર અશક્ય!!

પરંતુ એનો કંઈ સંકેત તો બતાવશે કે નહીં ?

ભગ્વતિની ઘેરી નીંદ—

એવો એ અવસ્થાનો સંકેત બતાવી શકાય છે.

અર્થાત ઈન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ. અહંકાર, સૌ
મૂર્તા છે.

અને શરીરની અંદર પરમેશ્વર ભગી રહ્યા છે.

[૧૩૭]

એને હું જેમ જેમ ભેટી ગઈ,

તેમ તેમ તન્મય જ થતી ગઈ.

છેવટે બધી જીવનભાવના એવાઈ ગઈ,

બાણે ચૈતન્ય જ ચોરાઈ ગયું.

પછી બિચારા ચિત્તની શી મતિ ?

ઈશ્વર સ્મરણ પણ ‘બંધ’ થયું.

બધા વિકારોનું વિસ્મરણ

એ જ એનું સ્મરણ થયું.

અનાહત ક્વનિ સંભાળતો હતો

એનો જેલ ચાલતાં ચાલતાં

ઈશ્વરનું વિશિષ્ટ બાણવા પ્રયત્ન કયો,

તો, ત્રિભુવન જ એનાં નાદથી ચૂંછી ઉડ્યું

ઈશ્વરની વિશિષ્ટતાનો પત્તો ન લાગ્યો

મારાં અંતરબાહ્ય પૃથેપૃથો, ઈશ્વરથી બરપૂર
થઈ ગયાં.

[૧૩૮]

હું ચોતાના આ ત્રિશુભ્રાત્મક સંસાર રૂપ ગામને
છોડી ગઈ,

અને શાંતિથી નિશ્ચિંતા એકાત્મા જઈને વગી
ત્યા અનેકવિધ ધ્યાન ચિંતન કરતા કરતા દર્શન
થયું.

કે ઈશ્વર જ આ બધું થયો છે
જેને હું ત્રિશુલામક સ સાર સમજતી હતી, એ
પણ એનું જ રૂપ છે
એ નિરંતર મારી જ પાસે છે,
એની અને મારી વચ્ચે પરદા નથી
હવે બેઠવાનું કામ નથી,
એ અને બધું ભેટ દઈ ચૂક્યો છે
અને એ ત્રિશુલાનું ગામ જ ગાયબ થઈ ગયું છે
ત્રિશુલામક માયા પર નિશ્ચિંતા ચિંતનની
કલમ કરી,
એમાથી સયુક્ત પરમેશ્વર કૃપ્યા
ઈશ્વરે પોતે અને પોતાનું ૩૧ આપીને
મારા હાથે એવો અમરકાર સિદ્ધ કર્યો

[૧૩૮]

એને મનવ ગઈતો તે હું થઈ ગઈ
સજા બોવાઈ ગઈ
પડી ભાનમાં આવીને જોઈ છું —
તો મૂર્તિનું દર્શન જ નથી
એની ડીપ કઈ સમજમાં નથી આવતી
ચિંતનની અંતિ કુટિલ થાય છે
પરંતુ હાથેસો વેધ તો છૂંટી નથી
અનુભવથી એક વાત સમજમાં આવી
તે એના દર્શનની લાવસા રાખવાથી એ પણ
કરજ નાંખે છે
વિષયોની આસક્તિથી પણ એ છુપાય છે, દૂર
થાય છે,
તેવડું, એ આસક્તિ પણ છોડીને સ્વસ્થ ચિત્તે
સાધન આદરતા જઈએ તો એનો મેળાપ વહેવામાં
વહેલો શાય છે
એટલા માટે શુદ્ધ ચરણોમાં ભાવ રાખીને સેવા
કરતા રહીએ—
એ જ ઈશ્વર પ્રાપ્તિનો ઉપાય શાનદેવ સમજ્યો છે

[૧૪૦]

હું મારી અંદર જોઈ છું,
તો અને માત્ર અહમ બોવાયેલું જણાય છે
એનાથી મન બિવકુલ સ્થિત થઈ ગયું છે
મારી અંદર વિદ્યુત
હું પુદ્ગલ વિદ્યુત
અને વગી, આ અનુભવ કરનારી હું જ,
એને શું કહેવું ?
અહમ જ બોવાઈ ગયું, કહીએ ?
અસવા, અહમ અલગ રહું જ નથી ?
અહમ બ્યારપદ થયું, કહીએ ?
કઈ પણ કહીએ,
પરંતુ નિવૃત્તિનાથે મારી આ હાલત કરી મૂકી છે
ખરી

[૧૪૧]

એની આગળ ધ્યાન ચિંતન આદિના પ્રયોગ કરવા
એટલે અનુભૂત પ્રકાશત્વ ફરી ફરી એવું — છે
એમાથી ઝાંઝી નિબપ્તિ ચવાની નથી
આની અપેક્ષાએ જેની કૃપાથી આત્મો પ્રકાશનું
ભવ થયો,
એ ઈશ્વરની અને શ્રી શુરુની શ્લુતિ, સહજ માતા
રહેવું એ મનને સારું લાગે છે
દેહનું બિદ્યાન દીધાથી સાધના સમાપ્ત થઈ
સમાધાન થયું છે
કામના સાથે માયાનો છદ્ધ પચાવીને
પરિપૂર્ણ આત્મરૂપ આપેથી ભ્રમ્યું છે
આત્મસ્વરૂપ નિરાકાર કહીએ,
કિન્તુ અને તો એ જ વિચારકાર દેખાય
જાણે અદ્વનૃક્ષ પર કૃષ્ણ લાગ્યા છે,
પીપ્પલા પર કૃષ્ણ લાગ્યા છે,
હવે સ્વસારના દર્શનની વાલ જ ન કાટે
કેવળ સ્વરૂપાન દમાં રહેવું છે
શાનસાગર પરમાત્મા સુષ્ટિરૂપ એનાથી ઉભરાઈ
રહી છે

[લેખકૃત 'ભારતી કથા' નું પરિશિષ્ટ]

અહિંસા સત્યચિન્તન આનંદશય દ્યોષ ધૃષ્ટા ।
 એતત્ તપો નિદુર્ધીરા ન શરીરસ્ય ગોષણમ્ ॥
 શાન્તિયર્થ ૧૯૮-૧૯ ॥

અહિંસા, સાચુ બોલવું, ક્રૂરતા ન કરવી,
 આત્મસંયમ, દયા-આને વિદ્વાન્ લોકો તપ કરે
 છે, શરીર સૂકવવું તે તપ નથી
 પૌરુષનપદા યસ્મિન્ નિશ્ચય ધર્મતા ગતા ।
 યોદ્ધા નયવિપશ્ચિન્નસમન્ત્ર શ્રોતુમર્હતિ ॥૮૭ ૪૩ ॥

શહેર(પુર) તથા ગામડા(જનપદ)ના લોકોને
 જેના ઉપર વિશ્વાસ હોય અને જે ધનુર્વેદ તથા
 નીતિશાસ્ત્ર જાણતા હોય એવાને રાજાએ મંત્રી
 બનાવવા
 ન કેનચિત્ યાચિન્ ય ક્ષિતિ કિચિન્ આનાપિ ।
 ઇતિ વ્યવસ્થા ભૂતાના પુરસ્તાત્ મનુના કૃતા ॥૮૮ ૧૬ ॥

માણસ ઉપર આદર આવી પડે તે વિના કોઈ
 કોઈની પાસેથી કાર્ત્ત્વીય ન માગે એવો નિયમ
 મનુએ ક્યો છે
 નૈન દ્વિષન્તો હિષન્તે રણે નિત્ય હિ નિધત ।
 ક્રોધ નિહત્તુ યો વેદ તસ્ય દૃષ્ટા ન વિદ્યતે ॥૮૯ ૬ ॥

ન દ્વિષન્ત ક્ષય યાન્તિ યાનજ્ઞીરમપિ ધન્ત ।
 ક્રોધમેવ તુ યો દન્તિ તેન સર્વદિયોહતા ॥સુભારિતા ॥

માણસ છવે ત્યા લગી શત્રુને માર માર કરે
 તો ય તે ખૂટે નહિ, પણ એક ક્રોધને જે મારે
 તેના શત્રુમાન નાશ પામે છે
 શરીરમેતી સંજત પિતા માતા ચ ભારત ।
 આચાર્યશિષ્યા યા નતિ સા સમ્યક્ અમરમાર ॥
 ૧૦૮ ૧૯ ॥

માતાપિતા તો નાશવત્ શરીર ધરે છે, પણ
 આચાર્ય પાસે જે નૂતન જન્મ થાય છે તેથી તો
 અજરઅમર થવાય છે
 પ્રત્યાહુનોચમાના ચે ન હિ સન્તિ ચ હિંસિતા ।
 પ્રચરન્તિ ન યાયન્તે દુર્ગોષ્યતિતરન્તિ તે ॥૧૧૦ ૪ ॥

પોતાને કેઈ એ વેણ સંભળાવે તો ચે જે

સાચુ ન બોલે, મારનારને જે સાચુ ન મારે, દાન
 કરે પણ યાચના ન કરે, તે સકટ તરી બન્ય
 ચે વદન્તીહ સત્યાનિ પ્રાણ્યાગેડાપુષ્પસ્થિતે ।
 પ્રમાણભૂતા જ્ઞાના દુર્ગોષ્યતિતરન્તિ તે ॥૧૧ ॥

સાચુ બોલતા છુન બન્ય એવે પ્રસંગે પણ જે
 સાચુ બોલે તે સકટ તરી બન્ય
 પરિવા ન તપ્યન્તિ દુર્ગોષ્યતિતરન્તિ તે ॥૧૭ ॥

બીજાની જાણવાની જોઈને જેને સતાપ
 ન થાય તે સકટ તરી બન્ય
 ચે ન માનિતમિચ્છન્તિ માનયન્તિ ચ ચે પરાન્ ।
 દુર્ગોષ્યતિ તરન્તિ તે ॥૧૬ ॥

પોતાને કેઈ માન આપે એમ જે ન ઇચ્છે,
 પણ જે બીજાને માન આપે તે સકટ તરી બન્ય
 યાત્રાર્થ ભોજન યેષા સન્તાનાર્થ ચ મૈથુનમ્ ।
 વાક્ સત્યચિન્તાર્થ ચ દુર્ગોષ્યતિતરન્તિ તે ॥૨૦ ॥

શરીરને ભાડુ આપવા જ જે જમે, સતાપ
 સાડુ જ સ્વીકાર કરે, અને સાચુ બોલવા સાડુ જ
 બોલે તે સકટ તરી બન્ય છે
 માતા પિતા ચ ભ્રાતા ચ ભાવાં પુન પુરોહિત ।
 નાદ ડયો વિદ્યતે રાજ ય રસધર્મે ચુ તિથતિ ॥૧૧૧ ૧૦ ॥

મા, બાપ, ભાઈ, પત્ની, પુત્ર, પુરોહિત (ગોસ્થ)-
 આમાથી કેઈ વાકમા આવે તો અદ ડય (જેને
 શિક્ષા ન થઈ શકે એવું) નથી
 એકોહિ પ ડિત શત્રુર ન ચ મિત્રમ્ અપ ડિત ॥૧૩૮ ૪૬ ॥

શુદ્ધિમાન્ શત્રુ મારો, પણ મૃત્ મિત્ર નહિ
 સાદે
 નરક્ષતિ પ્રજા સમ્યક્ ચ સપાર્થિયતરક ॥૧૧૬ ૧૦ ॥

પ્રજાનુ રૂડી રીતે રક્ષણ ન કરે તે રાજા નહિ
 પણ ચૌર છે
 પિતૃત્વપેદક ગાવો મદ્ધેકુડુનત્તરપિ ॥૧૨૧ ૮૦ ॥

દેડકા બડ બડ ને પણ આયો પાણી પીએ જ
 નાસ્તિ સત્યાત્ પરાધર્મ નાસ્તિ તાત્પર્ય ૫ મ્ ॥૧૦૦ ૨૪ ॥

સત્યથી ચડિયાતો ધર્મ નહિ, અસત્યથી

વીરોની ભૂમિ રાજસ્થાનનું ભારતના ઇતિહાસ અને સાહિત્યમાં એક અનોખું સ્થાન છે. અહીં સરસ્વતી અને લક્ષ્મીની આરાધના સમાન ઉત્સાહ અને એકાગ્રતાથી થઈ છે. પ્રતાપ અને ગૌરા બાદશાહી જન્મભૂમિ તેમ જ સૂર્યમંદલ, પૃથ્વીરાજ રાડોડ, મીરાંની જન્મભૂમિ પણ છે, કાવ્યની અમૃતધારા અને લોહીની નદી અહીં એક જ ગતિથી વહેતી થઈ છે.

અને રાજસ્થાનના સાહિત્યની પૃષ્ઠ ભૂમિકામાં ત્યાંનું સમૃદ્ધ લોકસાહિત્ય છે. આ સાહિત્ય કાર્ત્ત્વ્ય પ્રાંતના લોક-સાહિત્યથી માધુર્ય અને સૌંદર્યમાં ઉત્તરણ નથી. રાજ-સ્થાનના લોકજીવનનું સાચું દર્શન અહીંના લોકસાહિત્યમાં જ છે. દરેક ભાવ અને દરેક વિશેષતા લોકસાહિત્યમાં પોતાનાં નૈસર્ગિક રૂપમાં વણાયેલી છે. સાહિત્ય, સંગીત અને કળાના આ સાહિત્યમાં સમન્વય છે. આ રાજ-સ્થાનના આત્મનું ગાયન છે.

“પનિહારી” નામના લોકગીતનો વિષય રાજસ્થાનની એક પ્રસિદ્ધ લોક ગાથા છે. રાજસ્થાનની આત્માનું આ સર્વોત્તમ ઉદાહરણ છે. લોકજીવનનાં નૈસર્ગિક સૌંદર્ય અને સ્થાનિક રંગનું આમાં સંપૂર્ણ આવેખન છે.

પરદેશ ગયેલ પતિની પત્નીની વિરણુજન્ય દીનતા, પતિનો મોઢો વિનાહ, નાપિકાનો કોષ અને સાસુનો સ્નેહ-ભરપૂર ઉપાલંબ આમાં સાકાર થયેલ છે. કેટલાયે મધુર ભાવોની માર્મિક વ્યંજના કમનીય સિત્તે દારા આ ગીતમાં પ્રસ્તુત થઈ છે.

વર્ષા રાજસ્થાનની સર્વોત્તમ ઋતુ છે. આ ઋતુમાં સરોવરોના તટ પર સવાર સાંજ પનિહારીઓનાં ટોળે ટોળાં સુંદર વસ્ત્રાલંકારી સજ્જને, એક સ્વરમાં ગાતાં ગાતાં જતાં આવતા સામાન્ય રીતે નજરે પડે છે. “પનિહારી” ની આ પ્રધાર્માં રાજસ્થાનના, લોકસાહિત્ય, લોકસંગીત અને લોકકથાનો સમૃદ્ધતમ સમાવેશ થયો છે. સમયના પલટાતા પ્રભાવે આ પ્રધારને સિથિલ જરૂર કરી દીધી છે. છતાં આજે પણ આ સાવ હૃદય નથી થઈ. ગામડાઓમાં આ પ્રધાર હજી પણ પૂરેપૂરા સૌંદર્યની સાથે જીવંત છે.

ગીતનો આરંભ થાય છે વર્ષા વર્ણનથી. આવશ્યક પૃષ્ઠભૂમિની રચના કરતાં કરતાં —

“કાળી એ કાળાયણુ ઉમરી એ પણિહારી એ લો
છોડીડી છોડા રે ભરસે મેહ વાલા લો ।

ભર નાહા, ભર નાહિયાં એ પણિહારી એ લો
ભરિયો-ભરિયો સંભદ-તળાવ વાલા લો ।

કિંજુજી ખુણાયા નાહા, નાહિયાં એ પણિહારી એ લો
કિંજુજી ખુણાયા તળાવ, વાલા લો ।

સુસરૈજ ખુણાયા નાહા-નાહિયાં એ પણિહારી એ લો
પિવજી ખુણાયા તળાવ વાલા લો ।

—મેધની સ્યામ ઘટાઓ ચડી છે. અરમર અરમર વર-
સાદ વરસી રહ્યો છે. તળાવ, તળાવડીઓ હવકાવ રહ્યાં
છે. સમુદ્ર જેવા તળાવો પણ પાણીથી ઉભરાય ગયા છે.
કોણે તે તળાવડી ખોદાવી છો? કોણે તળાવ ખોદાવ્યા
છો? સસરાજીએ તળાવડી ખોદાવી છે. પ્રિયતમે તળાવ
ખોદાવ્યું છે.

આ પૃષ્ઠભૂમિની પછી કથા આરંભ થાય છે —

“સાત સહેલ્યાં રે જૂલરે એ પણિહારી એ લો
પાણીડે તે બાહી તળાવ વાલા લો ।

ઘડો ન, ઘૂંઘો તાલમે” એ પણિહારી એ લો
ઈંદોણી તિર-તિર નય વાલા લો ।

સાત રે સહેલ્યાં પાણી ભરચઢી એ પણિહારી એ લો
પણિહારી સરી રે તળાવ વાલા લો !”

સાત સાહેલીઓ સરોવર પર પાણી ભરવા નય છે.
સરોવર પર જઈને સાહેલીઓએ ઘડા ભરી લીધા, પછી
તે પોતાના પ્રવાસી પ્રિયતમની યાદમાં ખોવાઈ ગઈ. ઘડો
પાણીમાં નાખ્યો પણ તે તો પાણી પર જ તરતો રહ્યો.
અને ઈંદોણી પણ. પતિની સ્મૃતિમાં તેને કંઈ ખ્યાન જ
ન રહ્યું. સાહેલીઓ પાણી ભરીને ચાલી ગઈ અને તે
એકલી સરોવર પર રહી ગઈ.

આના પછી કથામાં નાયક આવે છે —

વૈવતે એહી ન હેલો મારિયો એલંબ એહીડા એ લો
ઘડિયો ઉખણાવતો નય વાલા લો ।

ઝૌરાં રે કાળજ-દીઝીયાં એ પણિહારી એ લો
ચારોડા દે ફીકા નેજ વાલા લો ।

ઝૌરાં રે એહણુ ચુનડી એ પણિહારી એ લો
ચારોડા મેલો સો બેસ વાલા લો ।

ઝૌરાં રે પિવજી ઘર બસે એ લેલ એહીડા એ લો
ચારોડા બસે ખરેસ વાલા લો ।

કે હે રે સાસુ ધારે સાવજી એ પશ્ચિહારી એ લો
કે ધારે પીવરિયો પહેરેસ વાઢા લો ।
નહી લે સાસુ ત્હારે સાવજી એલંભ, ઓઢીડા એ લો
નહિ ત્હારે પીવરિયો પહેરેસ વાઢા લો ।”

—પોરી વાર પત્રી પ્યાનમયી જાગી. ધડા બર્થો,
પણ ત્યા ચડાનારાશું કાણુ હતું ? ચારે બાજુ નેચું
એક ઊંટ સવાર જતો દેખાયો. પનિહારીએ તેને જ સાદ
ખાંચો—હે ચતુર સવાર, જરા પડો ચડાતી દેગો ?

સવાર નટક આવ્યો અને ચોપા—નધ એ આંજણ
અને ચાંચો ક્યો છે પણ તારી આખ કેમ કીધી છે ?
અધાએ ચુદ્દી પહેરી છે પણ તારો વેશ કેમ મેનો થેરો
છે, શું કારણ છે ?

પનિહારીએ ઉત્તર આપ્યો—હે ચતુર સવાર, જપાના
પ્રિયતમ થરે છે, મારો પ્રિયતમ પરદેશ છે તેના વિગઢાં
મારી આ દશા છે.

સવાર કંઈ—હે પનિહારી, શું તારી સાસુ સાવજી
છો ? તારું પિપર ફર છે ?

પનિહારીએ કહ્યું—ન તો મારી સાસુ સાવજી છે.
અને ન તો મારું પિપર ફર છે. અને તો પતિ વિરહનું જ
ફળ છે.

આ સાંભળીને એ સવારે વિચિત્ર પ્રત્યાર મૂક્યો—
“હડો તો પદકેની તાક મેં એ પશ્ચિહારી એ લો
આલેની ઓઢીડા રી હાર વાઢા લો ।

ખાણું નો ભણું ધારી છમડી એ ઓઢીડા એ લો
એ તને કાળો નામ વાઢા લો ।

ખાલે તો ચિરાહુ ધારે પડકો એ પશ્ચિહારી એ લો
ખાલે તો દિખણી રી ચીર વાઢા લો ।

મુઢકો ચિરાસી પલ્લ રે સાંચમે એ ઓઢીડા એ લો
એલલ્લિયોં ઓઢાસે ત્હારે વિર વાઢા લો ।

—હે પનિહારી, ધડાને તળાવમાં પછાડી દે અને મારી
સાથે ભાગી નીકળ.

સાંભળતા જ પનિહારી કોપે ભરાઈ—અરે સવાર
તારી છમ બગી બધ તને કાળાવરો કરો.

સવારે કહ્યું—મારી સાથે આવે તો હું મુઢીએ
પહેરાતીશ. હમિજની મુઢી ઓઢાડીશ.

પનિહારીએ કહ્યું—મુઢી પહેરાવશે મારોરાખી અને
ચુદ્દી ઓઢાડશે મારો વીરલ. તું કાણ ?

કોધમુગા ઉત્તર સાંભળી સવાર ચામ્યો ગયો અને

પનિહારી કોધથી ભરેલી ઘરે આવી—

“હડો તો પદકેડું અબી થોક મેં એ
ત્હારા સાસુજી એ લો
વેગારે ધડિયો ઉતરાવ વાઢા લો ।

કિલ્લ ધાંને મોસો ખારિયો એ ત્હારા વહુજી એ લો
કિલ્લ ધાંને હીવી છે માળ વાઢા લો ।

એક ઓઢી ત્હાને હરોઃ મિલયો એ
ત્હારા સાસુજી એ લો
પૂછી ત્હારે મનદેરીલાત વાઢા લો ।

દેવરજી સરીસો રીવો પાતળો એ
ત્હારા સાસુજી એ લો
નલ્લદલ બાઈ સારે લલ્લિયાર વાઢા લો ।

પનિહારીનો કોપ હજી ઉતર્યો નહતો. કોધમાં ને
કોધમાં ઘરે આવીને બોલી—સાસુજી, જસદી ધડો ઉત-
રાવો. નહી તો હું આગપાપમાં પછાડી દઈશ.

સાસુ ગમરાજને બોલી—એ વહુ, શું તને કાઈએ
ટાણે માર્યો ? કાઈએ તને માળ દીધી ?

પનિહારીએ કહ્યું—મને એક સવાર મળ્યો, જેણે
મારા મનની વાત પૂછી. તેણે શરીર દિવરજી નેચું પાતળું
અને મેઘું નલ્લદનલ્લ નેચું હતું.

સાસુ પોતાની બોળી વહુ પર હસી પડી અને
બોલી—

“ધે તો વહુ બોળા પલ્લો લો ત્હારા વહુજી એ લો
એ તો ધારે હી ભરવાવ વાઢા લો ।”

—વહુ, તું તો બહુ જ બોળી છે. અરે એ તો તારો
જ પતિ હતો.

ગીત અડી જ પુરું થાય છે. પ્રવાસથી પાછા ફરતા
પતિએ જ એની સાથે વિનહા કર્યો હતો. પતિએ એને
ઝોળખી લીધી હતી. પણ તે પતિને ઝોળખી રાખી
નકેમી સાચુની વાત સાંભળીને તેના હૃદયની શું દશા
થઈ હતી ? તે સહસ્વ વાયકો પોતે સમજી લેશે. આ ગીત
લોક-સાહિત્યનો સુનાર છે.

હિંદી સાહિત્ય સંમેલનના ઉદ્દેશ અધિવેશનમાં
સભાપતિ ગોંધીજી જામણી રત. મુઢી અમરેલીજીએ
લોડો સમજાવ્યો હતો. ગોંધીજીએ ત્રણ મિનિટ આપી.
પણ નવારે મુઢીજીએ આ ગીત સંજ્ઞાપ્યું તો શ્રીતા
જનોની સાથે ગોંધીજી પણ સુગંધ થઈ ગયા અને દસ
મિનિટ સુધી આ ગીત સાંભળતા જ રહ્યા.

[હિંદી કવો અનુવાદ—પુષ્પ ગોષ્ઠી]

આ વખતે ફેબ્રુઆરીના બીજા પખવાડિયામાં પૂ. ચાચાજી હરિજન આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે વિદ્યાર્થીઓમાં સન્મત્ત ચિત્તાવસ્થા વાતાવરણ હતું. ચાચાજી વિદ્યાર્થીઓમાં ફરે. તેમને અભ્યાસ સંબંધે કંઈક પૂછે. તળિયત સંબંધે કંઈક પૂછે. આમ આશ્રમની હવામાં ચેતનના રંગો પૂરે. ગાળા અને અધ્યાપન મંદિરની પ્રાર્થના પણ સમૂહમાં ગ્રાહ્યતાથી હતી. એવી સુંદર મીવાવટની અજબ મસ્તીવાળી પ્રાર્થનામાં મંજીત અને ઢોલકના તાલ અને સૂર ત્યારે મળી જાય ત્યારે બાળકો સાથે ચાચાજી ચે ડોલી બેઠે. અને પછી પ્રાર્થનાને અંતે પૂ. ચાચાજીને કંઈ 'બાલવાલુ' થયું, તે અતિશય કષ્ટમિત્ર અને હૃદયસ્પર્શી વાણીના મવાલ સમુદાયે, એને ઝીવવાને જે આનંદ આવતો, તેનો સાર રાજનીશીને હળે આપણે બેઠા છીએ. [વિ.]

તા. ૧૬-૨-૫૬ સોમવાર

"ભવસાગરમાં મળ્યો મારો તારણહાર
મારો તારણહાર"

"બહેનોએ બજન ગાયું. સાલળીને મારા મગજમાં એક અજોડ સાહિત્યકારની વાત યાદ આવે છે. ઈસુ તારણહાર છે. પણ તેનો હાથ લંબાવેલો નજરે પડતો નથી. તો પંછી એને તારણહાર કેમ કહેવો? અર્થ એનો એમ થાય છે કે આપણો હૃદયેવતા, આપણો આરાધના દેવ પાસેથી આપણે એવું મેળવીએ કે જીવનમાં જ્યારે મુશ્કેલી આવી પડે ત્યારે તેઓ તેનો માર્ગ કેમ કાઢે, એનો વિચાર આપણે આપણી મુશ્કેલીને વખતે કરવાની ટેવ પાડવી. આપણી સંસ્થા, આપણું કન્યા છાત્રાલય, એમાં કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થાય, તે વખતે આપણા વડીલ ગાંધીજી અને હૃદયેવ શ્રીકૃષ્ણને યાદ કરવા. એમનો આદેશ કાનદર્ધને સાંભળવો. આ જાતની ટેવ પાડવાથી આપણા જીવનમાં ઊભા થતા પ્રશ્નો, મુશ્કેલીઓ વગેરેના હિલાજ મળી રહેશે"

તા. ૧૭-૨-૫૬

"ધેલાં અને, ધેલાં કે આઈ અને ધેલાં."

"શ્રી બોલવું! તમે સૌ ધેલાં બન્યાં છો! બધાં પરીક્ષામાં ધેલાં બન્યાં છો. સારી વાત છે. આજે પરીક્ષામાં ધેલાં બને ત્યાર પછી કામ કરવામાં ધેલાં બનો. અને તેમ કરતાં હરિના નામમાં ધેલાં બની જશો. પછી બસ. એ હરિના નામના રસના ઘૂંટડા સૌ પીશો. પાશો. પીળે ને પાળે. (એક મસ્તકીથી જે લહેજનથી અમૃતરસનું પાન કરતો હોય એવી જ મસ્તીમાં આવીને

એમણે "બસ એ હરિના નામના રસનો ઘૂંટડો પીળે ને પાળે." એમ બોલેલા)

તા. ૨૦-૨-૫૬ શુક્રવાર

"કહિયે ન જાગે મારો આતમરામજી"

"બજનની આ લીટી અંતળીને મારી નજર સામે પૂર્વ બગાળનો એક બાઉબ ખડો થયો. એ બાઉબ લક્ત છે. એ લક્તને મન સો સરખા છે. કોઈ મુસલમાન નથી, કોઈ શીખ નથી, કોઈ હિંદુ નથી જે માને છે તે બધાનો ધર્મ એક છે. અને એવી રીતે તે વર્તે પણ છે. (આમ ધર્મે એક છે એ જ રીતે તે સૌમાં એકને જુએ છે) માણસમાં ય બેદ તે રાખતો નથી. કોઈ ઊંચા નથી, કોઈ નીચા નથી, બધા જ સરખા છે. તે પોતાનું કામ નિયમિત કાળક્રમી કરે છે. સાધારણ રીતે મોનમાં તે દરરોજ રાત્રે બેસતો દેખ છે. બાઉબનું મીત આ છે. આપણે આપણા આત્માને આ મીતથી જગાડવો છે ને જગાડવો જોઈએ."

"હે ખુદા, જહાં દેખુ તહાં તેરા લી જલવા લ."

(૨૫૦ કલાકિર્મીએ ખજ એમની કવિતામાં ગાયુ છે કે બધાં બધાં નજર મારી કરે, ચાલી બરી છે આપની.)

એ બાઉબ જેની વાત ઉપર ચર્ચાગ્રસ્ત, તે બાઉબના સંબંધમાં ચાચાજી એમ પણ બોલેલા કે બાઉબ હતો ધૂની-મસ્તીવાળો. કોઈ દિવસ કોઈ સાથે બોલે ય નહિ. ઉદાસ થઈને ફરે. પણ એનાં કામમાં તે કદિ પાટો પડતો નહિ. એની પાસે કોઈ જાતના બેદ હતા નહિ. એવા એ બાઉબનો આત્મા જગી જગી થયો હતો, એવું માની શકાય.

‘શોનો નાનો ફે જાલજાલ આપે’ શોનો નાનો..’

આપને મને નાનો ફે જાલજાલ આપે બની જાશે, આપ દીકરા દીકરી આપે! મને નાનો ફે બધા નાના એક રહેલો નાનો. એકલો સમય હરેક એકલો મન ધને પવિત્રતાથી અચર કાનો પ્રયત્ન કરીએ એ જ ખરો નાનો

એક મૂલત માટે જુ પડેલી ત્યા અદરની આખોએ ‘નુ જનુ’ કે પના ચોઈ જાકે છે એક મૂલત માટે પ્રાર્થના કરી દરેકના સળધમા નધા મન ધને આધર રહેલ છે પજુ ત ગાપીના રહેલ જાવે રહેલો જોઈએ હરેક કામમા ગોપીનુ કલમ કુ ના ચરધુમા કુખ્ય ગોપીને જ્ઞાનમાન આપે તની કઠિનને બ ને પજુ અવે દાન સિદ્ધાંતો વિચાર તેના મનમા બળીને ને પ્રેમ કરવાનુ જાણે છે તે આપવાનુ જાણે છે અપનાવવાનુ જાણે છે આપ ની પ્રીતની રીત કેવી છે કેટલા ટકા ગોપીની પ્રીત જીતી છે તે જોઈ નખતે પોતાના નિરીક્ષણ કરીને જાણવાને પ્રયત્ન કરે છરે અનુભવે કિષ્કિન્ધુ છ કે જોઈ બીજા મટે ખાદી કમળ રાખતી છારી કરતી એને નીચે તોડી પાડવાની જ્ઞાતિ જ્યા જ્યા આપજા નર્તનમા આવે ત્યા ત્યા ગી પંજુ બીજા કોઈની સાથે નહિ એકાન્તે કમળને અંગે બેસીને રહી તેજુ પોકાવુ આ તો છે આગ એમાથી નુ જ્યાન પ્રશુ કરે ને સીની પ્રીતની રીતમા ગોપી જેની પવિત્ર બાનના દિલ્લે દિવસે રહે એ જ પ્રાર્થના

જી નહ નાવવનુ !
મહ ની જુનકુ ॥

આ મ ન સ નળા જ મારા મનને જમ ન જાણે કેમ એમ જ નાચા કહું કે જી મહ નાવવનુ’ સૌ સાથે હળીમળીને કામ કરે સદનો જુનકુ આ સીટીમા તો એમ જ જાણા છ સદન કરે મહન કરે મન કરે જાણુએ ઝરના ઘૂટડા પીધા છે એમણે પી જાવ્યા છે એમના મે આપમે એક સાવરની બીજે સેવામા બેગ આશ્રમા દુ ગલી છુ મારી નજરે આપને ડેર લીના

જોવા છે અને તે કરી રીતે દસતે મોરે બાપુ પાને નાના મોગ મો જ કરિયાદ લાવે નહી મોટી કેટી કેવા જેની આપણને તબજાના તલ્લ મમુથી લાગે એવી કરિયાદ હોય તે વ સાથે અમને એમ પજુ લાગે કે નાણુને ધના કામ છે આવી વાત કયા કયા તે આ ન્યા’ જોઈ મોવી પગુ જોઈ ‘ જાણુ તમારે થા કામ છે ’ ત્યારે બાપુ જવાન આપે કમિરના કામેમા બધાને સમાવેશ વળ સામજના જરા વ વખત નથી બજડતો ‘ જોનો શુ કહેવ છે? ’ અમ બાપુ પ્રેમથી સૌની વાતો સામજના ખાનગી (એ કે ખાનગી રાખવાપણુ હોય નહિ છતા મનુષ્ય છે એને પોતાની કેટલીક વાતો હેઈ જાકે છે ને બીજાની મમકા કહેતા તે સ કાચાતો દોલ છે નીક પજુ લાગુ નથી જોનુ) વાતો વ નાપુ એટલા જ પ્રેમથી સામજના આપુને કુખ પગુ થાય નામ નથી લેતો પજુ ધણા જણુ તો નાણુને કહેતા મે સામજ્યા છે કે ‘ બાપુ તમારી જગ્યાએ દુ દોડુ તો અંક મિનિટ માટે પજુ આવા પ્રકા રના લોકને ચલાવી નાલડુ બાપુ આ જ સામજી તેના પ્રેમથી ઘૂટડો પી જતા આલ દર્શી

એક વાર બાપુએ મને કહ્યુ કેમ મુડુદ્ય જ બિદિસ મારી હતી તે મારે વિરોધ કરતી કરીને બેસી રહેતી પજુ જ્યારે આ બધા મામ જ કહેવાય તે મને આમ પીડે છે ત્યારે મને કુખ થાય છે એનુ ’

બાપુને આમ ડેર પીતા જોઈ આપણે પજુ સમજ વાનુ છે કે કુક જમા આપણે એક સો સ્વભાવે હરેક સરખા ના દોર પગુ તેને નખાવતા શીખવાની કળા શીખતી જોઈ ને નખાવતા શીખવાની કળા શીખીએ એટલે હમણા દસતા ડેર પીતા શીખારી અને પછી જુઓ પરમજ નહતો અનુભવ થશે ‘ જી મહ નાવવનુ ’ ને માચો અર્થ ત્યારે જ પામીશુ આલે તે માન ને મોરી જનગીએ પીએ આપણે સમાન ની વાતો કરીએ પીએ પજુ તે મોટી છે ‘ સ્વ’ એટલે (આકાશ બળી આમજી કરીને) તે’ એનુ માન જાનવાનુ એનુ માન જાણવવુ એટલે સૌ સાથે નજુ મનુ અને આજ્ઞામા રહેતા અદમ્યે યોગાળી નાખવે એમા જ સમાન જવાદારો મો આપણે સૌએ આ એક વસ્તુ આ એક કળા શીખ વાની છે ડેર પીશુ અને તે આનદે પીશુ એ જ છે જી મહ નાવવનુને સાચો અર્થ

કોરિયામાં બૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર સન ૬૭૨ ઇસ્વી.માં શરૂ થઈ ગયો હતો. સાતમી સદીમાં કોરિયાથી બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ ભારતમાં આવવા લાગ્યા હતા. જે સેંકડો ભિક્ષુઓ ભારત આવ્યા તેમણે ત્રણ કાર્ય મુખ્ય કર્યા:

પ્રથમ એમણે નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલયમાં ધાર્મિક કેળવણી લીધી.

બીજું, બૌદ્ધ તીર્થોની યાત્રા કરી પોતાની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી.

ત્રીજું, એમણે અનેક બૌદ્ધ પુસ્તકોની નકલ કરી, કેટલાય પુસ્તકોના પોતાની ભાષામાં અનુવાદ કર્યો.

કોરિયાથી ભારત આવનારા ભિક્ષુઓમાં ચાર નામે સુવિખ્યાત છે—૧ વ્હાર્ધલુન, ૨ આર્થવર્મા, ૩ વ્હાર્ધનિચે, ૪ વ્હેન તાર્ધ.

વ્હાર્ધલુન

વ્હાર્ધલુનનું હિન્દી નામ પ્રજ્વર્મન હતું. ભારતનાં વિખ્યાત બૌદ્ધ તીર્થોની યાત્રા કરવા અને નાલંદામાં તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા એ કોરિયાથી આવ્યો હતો.

રસ્તામાં એ ઉત્તર ચીનની રાજધાની લોયાંગમાં થોભ્યો. લોયાંગમાં ચીનના શહેનશાહે એને ૪૬૫ કે તમે ભારત ગયેલા વિખ્યાત ચીની યાત્રાળુ વ્હેન ચિનની મદદ કરો. વ્હેન સન ૬૩૬માં ચીનથી ભારત આવ્યો હતો. ભારતમાં તે બૌદ્ધ મંથોનો ચીની ભાષામાં અનુવાદ કરતો હતો.

ભારત આવીને વ્હાર્ધલુને બધાં બૌદ્ધ તીર્થોની યાત્રા કરી. વચ્ચે અમરાવત મઠમાં લાભે સગય રહ્યો. ત્યાંથી એ તુખાર મઠમાં ગયો. એ જ મઠમાં એશિયાના તુખારિસ્તાનના બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ પોતાને રહેવા માટે બનાવ્યો હતો. અહીં જ વ્હાર્ધલુન સંસ્કૃત શીખ્યો. પછી તે નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગયો. ત્યાં બૌદ્ધદર્શનનો અભ્યાસ કરી કોરિયા પાછો ફર્યો.

વ્હાર્ધલુને પ્રગતિસવર્ણુની ચોપડી લખી છે, પણ તે હાલિયા ને હુએનસંગની ચોપડીઓ જેટલે જાણીતી થઈ નથી.

એ લખે છે કે હું ભારત ગયો તેના લગભગ પાંચસો વર્ષ પહેલાં ઉત્તર ભારતમાં શ્રીગુપ્ત નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એના રાજ્યકળમાં વીસ ચીની યાત્રા-

ળુઓ ભારત આવ્યા હતા. મહારાજાએ એમને રહેવા-ભણવા માટે નાલંદા પાસે એક મોટું મકાન બાંધી આપ્યું હતું તે ‘ચીન મંદિર’ કહેવાયું. તેના નિશાન માટે એક ગામ પણ તેણે આપ્યું હતું.

વ્હાર્ધલુન લખે છે એ મંદિરના ખંડિયેરો મેં સગી આંખે જોયાં છે.

આર્થવર્મા

આર્થવર્મા બૌદ્ધ ભિક્ષુ હતો એના કોરિયન નામની માહિતી નથી. એ પણ બૌદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન શીખવા નાલંદા આવ્યો હતો.

કોરિયાથી ભારત આવતાં પહેલાં આર્થવર્મા ચીનની રાજધાની ચાંગ ગાંન આવ્યો. ત્યાંથી ઇસ્વીસન ૬૩૮ માં નાલંદા પહોંચ્યો. નાલંદામાં એણે બૌદ્ધધર્મનાં અનેક પુસ્તકોની નકલ કરી. કહેવાય છે કે એ ‘વિનય પિટક’ ને ‘અભિધર્મ શાસ્ત્ર’નો પ્રકરક પંડિત હતો.

સત્તર વર્ષની નાની ઉંમરે નાલંદામાં જ એનું અવસાન થયું.

વ્હાર્ધનિચે

જે વખતે આર્થવર્મા નાલંદામાં હતો એ જ વખતે વ્હાર્ધનિચે નામનો એક કોરિયન બૌદ્ધ ભિક્ષુ નાલંદામાં ભણવા માટે આવ્યો હતો. થોડા દિવસ તે મહાભોધિ મંદિરમાં રહ્યો—ત્યાંથી નાલંદા ગયો—અહીં એણે બૌદ્ધ ધર્મનાં પુસ્તકોની નકલ કરીને અભ્યાસ પણ કર્યો.

ચીની યાત્રાળુ આર્ધચિંગ સન ૬૭૧ માં ચીનથી ભારત આવ્યો હતો. બ્યારે એ નાલંદાની લાવચેરીમાં ચીની ભાષાનાં પુસ્તકો વ્યવસ્થિત કરતો હતો ત્યારે એને વ્હાર્ધનિચેનાં લખેલાં કેટલાંક પુસ્તકો મળ્યાં. એ બધાં પુસ્તકો નકલ કરેલાં હતાં—એ પરથી આર્ધચિંગે મળના ભિક્ષુઓને એના વિશે પૂછપરછ કરી ત્યારે જાણવા મળ્યું કે વ્હાર્ધનિચે નાલંદા મઠમાં રહેતો હતો અને ત્યાં જ સાઠ વર્ષની ઉંમરે એણે દેહત્યાગ કર્યો.

વ્હેન તાર્ધ

એ પણ કોરિયાનો બૌદ્ધ ભિક્ષુ હતો. એનું હિન્દી નામ સર્વજ્ઞાન દેવ હતું. એ ઇસ્વીસન ૬૫૦ માં ટિબેટ ને નેપાળ થઈ ભારત આવ્યો હતો.

એણે ભારતના અધાં વિખ્યાત બૌદ્ધ તીર્થો સ્થળોની

યાત્રા કરી અને તે પૂરી થયે ઠારિયા પાછો ગયેલ.

આ ચાર જિલ્લો સિવાય ધણી બોદ જિલ્લો ભારત આ-આ દત્તા કહેવાય છે કે સાનમી સંદોષા બે બોદ જિલ્લો સમુદ્ર રસ્તે ઠારિયાથી ભારત આવતા હતા ત્યારે સુમાત્રાના જ એમનું અવસાન થયું એવી જ રીતે સમુદ્ર રસ્તે અરુરના રસ્તામાં જ એક બીજો મરણ પામેરો.

ઠારિયામાં હાલના સિત્તુઓ

ઠારિયામાં બોદધર્મનો પ્રચાર શરૂ થયો તે પહેલાં ચીનમાં બોદ ધર્મ પૂરોથી ચૂક્યો હતો. ચીનથી એ કહે: બોદ જિલ્લો ભારત આ-આ અને એ કહે: અહીંથી ચીન ગયા. ચીનમાં હિન્દી જિલ્લોએ બોદધર્મને ફેલાવવામાં સારી મદદ કરી એમના કહેનાં ઠારિયા પહોં ગયા ઠારિયા જતાં જિલ્લોમાં જ્યાંજ્યાં નામ ખાસ ઉલ્લેખનીય છે.

જ્યાંમઠ મધ્યભારતનો રહેવાસી હતા એનું ચીની નામ થે કોંગ હતું. બોદધર્મનો પ્રચાર કરવા એ ચીન ગયો હતો. ચીનમાં તે કાંઈ મેંશિયલ વસ્તુ રાખ્યું હતું. મેંશિયલમાં મેંમલ સબ્બ બન્યો છે એ જ વસ્તુમાંથી આમજ જતાં તેમુર કમગાં ને જાનરનો જન્મ થયો હતો. ચીની રહેનસાહ કુનધર્મ ખા-ચીંગ ખાનો પોત-કર બોદધર્મ હતો. મેંશિયલ કમગાં બોદધર્મ, રાખ્યું ધર્મ બનાવો હતો.

કુનધર્મ ખાએ ઠારિયા પર ચાલ્યું હતી તે પોતાના ચીન પ્રદેશમાં એળવી દીધું અને ત્યારથી ત્યાં બોદ ધર્મનો પ્રચાર એળવીથી થવા લાગ્યો તેમાં બાળ સેવા માટે જ્યાંમઠ હિંદીસન ૧૩૩૬ માં બંન ગયો અને ત્યાં ૧૭ વર્ષ રહ્યો એ દરમ્યાન એણે બોદધર્મનો પ્રચાર કર્યો અને બે બોદ પુલગોનો ચીની ભાષામાં અનુવાદ કર્યો.

સન ૧૨૬૩ માં એ ઠારિયામાં જ અવસાન પામ્યો. ઠારિયામાં બોદધર્મના ફેલાવેના પ્રકારો ઠારિયામાં બોદધર્મના પ્રકારનું સંપ્રદાયને જ પ્રચાર થયો હતો. એના જન્મજાતા કાંટાએ આમજ જતા નીકળ્યા એમાં 'સફેદ કમગાં પથ'ના મ નાનાં ગાંઠા હતા.

એ પથ ચીની જિલ્લો ડુકુંડુ અને ચીનમાં ભારતી જિલ્લો જુદાં જુદાં મદદથી રચાયેલાં હતાં એ જિલ્લોનો મુખ્ય મંત્ર એક વિશાળ તળાવમાં કહે કહે.

અને તળાવમાં સફેદ કમગાં ભીંગતા હતા એટલે એ પથનું નામ 'સફેદ કમગાં પથ' પડ્યું. એનો પ્રચાર ઠારિયામાં પહોં થયો.

એ પથના અનુયાયીઓ એમ માનતા કે અમિતાભ જુદાં જ સુલિયા સજ્જન્દાર છે, એમના જ આધારે દુનિયા ટકેલી છે એ જ ગોતમ જુદાં જ અવતર્યાં. અમિતાભનો અર્થ થાય 'અભોતિ જ અવેરિતિ.'

એ પથનો ધર્મસાર આલો છે-ભગવાન અમિતાભ જુદાં પર પૂરો વિશ્વાસ રાખો. એમની ભક્તિ કરો. પૂજા કરો અને એમને ચરણે જાતને ધરી દો-જુદાં એમની મરજ પર છોડી દો. એ જ નિર્વાણપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે.

એ પથના ઠારિયન અનુયાયીઓ અમિતાભની પ્રાર્થના કરતા કહે છે 'નામો અમીટો પુણ્ય' કે ભગવાન અમિતાભ કુ ભક્તિભારથી પૂરા વિશ્વાસથી તમારે ટણે આપુ છું.'

મહાવાની બોદોનો નિર્વાણપ્રાપ્તિનો એ ભક્તિ માર્ગ છે.

જે પથ સિવાય બોધિ ધર્મનો વાન પથનો દિગે દત્તા લાખા પથનો ચીનના તિથેનનાર્થ પથનો પહોં ઠારિયામાં કીક કીક પ્રચાર થયો એ બધા પથો ચીન ને ભારતના બોદ જિલ્લોએ રચાયા હતા.

ઠારિયામાં બોદ સાહિત્ય
બોદ ધર્મ સાથે ઠારિયામાં બોદ સાહિત્ય પહોં પડ્યું. મુ પદેસ નો ચીનથી ભારતનું બોદ સાહિત્ય ઠારિયા મુ પદેસ ઠારિયાથી જો જિલ્લો ભારત આ-આ એ પોતાની સાથે બોદધર્મના પુસ્તકો લઈ ગયા એમ દરેક બોદ સંપ્રદાય સાહિત્ય ઠારિયા ગયું ત્યાંના બોદ જિલ્લોએ એનો ઠારિયન ભાષામાં અનુવાદ કર્યો.

હિંદીસન ૧૦૦૦ ની અસપાસ ચીનથી બોદ ત્રિપિટકની એક નકલ લાવવામાં આવી એ ચીનીસ્ટ્રા દની આજ્ઞાથી છાંપ માં લેવાર કરવામાં આવી હતી. એમાં તે સમય સુધીના બધા મહત્વનાં પુસ્તકો સમાઈ જતા હતા ઠારિયાના રાજાએ એ ત્રિપિટકનું નવેસરથી ફરી સંપાદન કરાવ્યું અને પ્રગટ કરાવ્યું એના આધારે જ્યાં નક્કી હિંદીસન ૧૮૮૦ માં બોદ ત્રિપિટકની નવવાંની આજ્ઞા લેવાર કરવામાં આવી.

હિંદીસન ૧૨૫૧ માં બોદ ત્રિપિટક ઠારિયામાં પ્રથમ વાર છાંપિને પ્રગટ કરવામાં આવ્યું.

કોરિયાનો મુશહૂર ચીની યાત્રાળુ હુ એન સંગેના ભારે આદર કરતા. એણે લખેલું પુસ્તક બહુ પવિત્ર મનાવું. તે કોરિયાના દરેક બૌદ્ધ મંદિરોમાં, પુસ્તકાલયોમાં જોવા મળતું.

કોરિયામાં બૌદ્ધધર્મના પતન સાથે બૌદ્ધ સાહિત્યના પણ ખરાબ હાલ થયા. મંદિરો ને મંદિરોની બરબાદી સાથે બૌદ્ધ સાહિત્ય પણ બરબાદ કરવામાં આવ્યું. એમ છતાં જો થોડા પુસ્તકો બેચમાં તેને બચાવીઓએ મેળવીને ફરી છપાવ્યાં.

કોરિયામાં ભારતી કળા

કોરિયામાં બૌદ્ધધર્મના ફેલાવા સાથે ત્યાં ભારતીય બૌદ્ધ કળા પણ હાથપલ થઈ. બુદ્ધ મંદિરોમાં મૂર્તિઓની સ્થાપના થઈ. એના પર ભારતીય બૌદ્ધ કળાની છાપ રૂપરૂ દેખાતી હતી.

★

ખ્યારની ભેટ

એક વાર એક ગરીબ આરબ યુદ્ધા વેરાન રણમાં મુસાફરી કરતો હતો. એટલામાં તે એક સ્વચ્છ-મીઠા અને ચળકતા પાણીના ઝરા પાસે આવી પહોંચ્યો; તેને ખાડું પાણી પીવાની આદત થઈ ગઈ હતી; તેથી તેના બેભાન અને નિખાયસ દિલમાં ચલું કે; આ પાણી તો રાત્રીને આપવા લાયક છે, તેથી તેણે તે પાણીની મસક જરીને ખસીકા પાસે બંધને તે પાણી ભેટ કરવાનો મનસુબો કર્યો.

લાંબી મુસાફરી કર્યા બાદ તે તેના રાત્રી-ખલીકા પાસે આવી પહોંચ્યો. અને પોતે ત્રિમથી આજીવી ભેટ તેના ચરણોમાં ધરી, ખલીકાએ તે ભેટ ધિક્કારી નહીં. તેણે તે માંહેલું થોડું પાણી એક પ્યાલામાં રેડવાનો હુકમ કર્યો અને તે પ્યાલા માંહેલું પોતે પીધું. અને હસતાં હસતાં તેણે તે ગરીબ આરબનો અત્યંત આભાર માનીને યોગ્ય પ્રતિભા આપવાનો હુકમ કર્યો.

ખલીકાનું મોઢું કમચારી મંડળ આ અગમ્ય જવા પાળીને ગ્રાહ તાપવાને અધીરું થઈ ગયું અને એ પવિત્ર પાણી પીવા સૌ ખલીકા પાસે ધસી ગયા; પરંતુ બધાની અભયમી વચ્ચે ખલીકાએ એક પણ દીધું પાણી આપવાની સૌ કોઈને સખ્ત મના કરી અને તે ગરીબ આરબને ખુશાલી ભરેલા અંતઃકરણે વિદાય કર્યો. ખલીકાએ કચેરી તરફ પાછા ફરી પોતાની નિમિત્ત વર્તણૂકનો હેતુ આ પ્રમાણે સમજાવ્યો.

ખલીકાએ કહ્યું : “એ લઘા અને નિર્દોષ આરબે મુસાફરીમાંથી તેની મસકમાં આજીવું પાણી ખૂબ જ અસ્વચ્છ અને ગંદું થઈ ગયું હતું પરંતુ તે રક્તારી અને સ્વાદની ભેટ હતી. તેથી મેં ખૂબ ખુશી થઈને સ્વીકારી; મેં વિચાર્યું કે; જો હું આ પાણી ખીજી કોઈને પીવા આપીશ તો તે પોતાની સ્વદેશી સકળ નહીં; એટલા જ ગારે મેં તમને કોઈને એક દીધું. પણ પીવા દીધું નહીં; કે રખેને ‘તે શ્રદ્ધાળુ-નેક આરબનું અંત કરણુ ફાળાય!’”

—રબુલાઈ આપલિયા

★

[૧૫૧ થી ૧૫૩]

હું ખનૌ પછી વિચાર ન કરવો એ જ એનું
ઓસક છે, નો એનો વિચાર કરીએ તો તેથી તે
જાય તો નહિ જ, પણ જીવકું વધે

મૃત વા ચદિ વા નહ યાત્રીતમુખોચનિા

દ ખેન સમતે કું ખ દો અનશો તપવને ॥૩૭૦-૬૫॥

સ્વજન મરે કે ધીણ જ્ઞાનિ થાય તેની પાછળ
ને શોક કરે તે એક કું ખ ભોગવીને પાછો બીજુ
હું ખ પામે છ ને એવી રીતે એને જે અનશ
થાય છે

તદામે વરય ભાવસુ તુ પિત્રાન્તિ તુ પિતા જન્મસુ

મુગપક્ષિમનુષ્યાશ્ચ સોઽધમેધરૂપ લભેત ॥ અનુશાસનપદ ૧૮ ૧૭ ॥

જેના ખોદાવેવા તળાવમા પશુ, પક્ષી માણસ
પાણી પીએ તેને અન્નમેધ કર્યા જેટલું પુણ થાય
અતીતકાળન નામે પિતૃવચ્ચ એ ભારત ।

તારમેત જક્ષરોપી ચ તત્માત જક્ષાશ્ચ રાષ્ટ્રેત ॥ ૨૬ ॥

ઝાડ રોપનારો પૂર્વએ તથા વર જોને તારે
છે એટલે ઝાડ રોપવા

પુત્રનત દક્ષા તારવન્તિ પરમ તુ ॥ ૧૦ ॥

જેમ દીકરો શુભકામ કરીને તિતાને તારે તેમ
ઝાડ એના રોપનારને તારે

અનંત ક્ષણભરવૈ પતૃ વિતાનિચ્ચ મહાત

મિત્રા કનકિયુ સવામ દર્પણે સ પ્રમેહધત્ ॥

૫૮ ૧૮૨૦ ॥

ખાદ્યજી બહુ ધન લેશુ કરે તો અનશ થાય,
કેમકે લક્ષ્મીના ગદ્ગદાસથી માણસમા અભિમાન
આવે છે ને એની મતિ મૂઝાઈ જાય છે

અમૃત વે ગવા ક્ષીરમૂષ્ણાદ્ નિદશોધિપ ॥૬૬ ૪૬॥
ગાયત્રુ દ્વધ અમૃતસમાન છે એમ દેવરાજ
કહે છે

જેતુ ભક્તશ્ચ લભતે યદ્યદ્ દ્વધતિ માનન ॥૮૩ ૫૦॥

ગોસેવક બે બે છંદે તે તે એને મળે છે

ખાદ્યોહિ સિ અનધીયાન ।

તરમૈ શ્વાદ ન દાતચ નહિ ભરમનિ દ્યવને ॥૮૦ ૪૫॥

જે ખાદ્યજી વેદવિદ્યા ન બણે તેને શ્વાદ ન

દેવુ, રાખમા કોઈ હોમ કરે ખરુ કે ?

પન્થા દેયો ખાદ્યજીવ ગોમ્થો રાજમ્થ એવ ચ ।

જ્ઞાય ભારતપાથ ગર્ભિષ્ઠે દુર્બલાય ચ ॥

ખાદ્યજી, ગાય, રાજા બુદ્ધ તથા ભાર ઉપાદ

નાગ માણસ, સગભાં સી તથા દ્રુબળા, આટલાને

ભારગ દેવો

વન્થાસુ ભાન્યા વિપ્રાણુશ્ચ ત્રિવાણુ તયૈવ ચ ॥૮૫ ૪૧॥

વૈરયને ઘરે ખાદ્યજી ને ક્ષત્રિય જમી

સ્વધર્મત પ્રમુતો વિપ્રસૂત સ્વસ્ત્વમાધુને ॥

શ્વકોડપિ આગમસ પત્ની દિન્ને ભવતિ સશ્વત ॥

૧ ૬૩, ૧૧ ૪૬ ॥

સ્વધર્મથી બદ્ધ ખાદ્યજી શૂદ્ર બને, શાસ્ત્ર બાજુ

નારો શૂદ્ર ખાદ્યજી થાય

તરમાત પાપ ન ગૂઠેન ગૂઢમાન નિવધયેતુ ।

ગુણાત્સાનુષાન્મે । તે તર પ્રશમત્યુના ॥૧૬૭ ૫૬॥

પાપ છુપાવતુ નહિ કેમ કે છુપાવવાથી તે

વધે છે પાપ આપણે હાથે ચર્ધ ગયુ હોય તો તે

સાધુપુરુષોને કહી દેવુ, એટલે તે કેમ શાન્ત થાય

તે આપણને કહે

તીર સાચું, નિશાન ખોટું

છી રાત્રીના એક માણસને સોનાની વજર પડી ખજુ સોનું ખરીદનાના પૈસા તેની પાસે ન હતા
એક દિનએ સવારે એ ચોડશીખજરમા ગયો એક ચોકસીની દુકાનમા ઘૂમીને ઝડપથી ત્યા પડેલી
સોનાની લગડી લઈને તે લાગી છૂટ્યો પરન્તુ બજારમા જ પહોંચે ભરના એક બેટીસે તેને પકડી લીધો
સોનીસને આશ્ચર્ય થયું કે આ તે કેવો ભોર કે દુકાનમા માણસો બેઠા છે આખુઆખુ પણ માણસોની
અવરજવર છે અને હું ખરેખર ભૂટું છું છતાં એણે સોના દેખતા સોનું ચોરવાની હિંમત કેમ કરી? એણે
પૂછ્યું 'આટલા નધા લોકો વચ્ચે સોનું ચોરવાની તારી હિંમત કેમ આવી?'

ત્યારે એ સોનું ચેલું ત્યારે ચારી બજારમા કેવળ સોનું જ હતું - બીજું કશું જ નહીં પડી બધ
કેવો? ચોરે જવાન આખો આજ દરિએ તે રોડસરો કામ પાળી મ કવો હોત તો તારે અચૂક કશું હોત

સાભાર સ્વીકાર

નવજીવન પ્રકાશન (અમદાવાદ)

પંચાયતરાજ : ગાંધીજી; મૂલ્ય : ૩૦ નવા પૈસા.

ગાંધીજીના પાવન પ્રસંગ : [૩] - લલિતબાઈ

મકનજી; મૂલ્ય : ૩૫ નવા પૈસા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ (અમદાવાદ)

લોભ અને ક્રુરુણા : ગુજરાતીમાં ઉતારનાર

મુકુલભાઈ કસાર્યા; મૂલ્ય : ૧-૫૦

ચક્ષુ પ્રકાશન (વડોદરા)

વિચાર ક્રાંતિ : પૂર્વાર્ધ [ખંડ ૧-૨] દાદા ધર્મો-
ધિકારી; મૂલ્ય : ૧-૦૦.

સર્વોદય વિજ્ઞાન : સંપાદક : ભોળીલાલ ગાંધી;
મૂલ્ય : ૧-૭૫.

આમજ્ઞાન : વિનોબાજી; મૂલ્ય : ૦-૫૦ નવા પૈસા.

ગાંધીજીનને : વિનોબાજી; મૂલ્ય : ૫૦ નવા પૈસા.

સામ્યસૂત્ર : વિનોબાજી; મૂલ્ય : ૭૫ નવા પૈસા.

વ્યાપારધર્મ : વિનોબાજી; મૂલ્ય : ૨૫ નવા પૈસા.

બહેનોને : વિનોબાજી; મૂલ્ય : ૧૫ નવા પૈસા.

ભદાન પોથી : સુભદ્રા ગાંધી; મૂલ્ય : ૩૧ નવા પૈસા.

ભૂમિપૂજની વાતો : [૧, ૨, ૩] દરેકનું મૂલ્ય :
૨૫ નવા પૈસા.

પ્રાર્થના પોથી : મૂલ્ય : ૦-૬ નવા પૈસા.

અધીલું

સમાજજીવન માહિતીદર્શન : સંપાદક માન-
ભાઈ ન. ભટ્ટ; પ્રાપ્તિસ્થાન : જયહિન્દ મિકેનિકલ વર્ક્સ,
ભાવનગર. મૂલ્ય ૨-૫૦

સોવિયેત સંઘનું આરોગ્ય તંત્ર : જ્ઞાતીમીર
આયેસ્કી; મુખર્ષ ખાતેની સોવિયેત કોન્સ્યુલેટ જનરલની
માહિતી શાખા મુખર્ષ ૮ : મૂલ્ય ૦-૨૦ નવા પૈસા.

ધ્યારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓડરથી કાર્યાલયને
સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ માહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ
થાય છે. થોડી નફો હાથકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આઠ, પરદેશ માટે
શિલિંગ ૧૬, પત્રવ્યવહારમાં માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધ્યારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા ૧૨ મે ૧૯૫૬

૫૪

૫૪

૧ માઈ ૨૪૫૦ ગાંધીજી	૨	૮ વંદન હળો...	... ધીરેન ગાંધી	૧૧
૨ વિદ્યોગનો યોગ ગુ. મ.	૩	૯ શાનદેવ-ચિન્તનિકા વિનોબાજી	૧૨
૩ સત્યાગ્રહી જીવનદર્શન શાંતિભાઈ દેસાઈ	૪	૧૦ ભારતભારતી...	... દે. વા.	૧૪
૪ આ બગીચો- સરોદ	૪	૧૧ પત્નિકારી જુગમદિરંતાયક	૧૬
૫ સંસ્કાર અને સંયમ વિનોબાજી	૬	૧૨ ચાચાજીની વાતો વિમળાબહેન	૧૮
૬ શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા - ગુ. મ.	૭		૧૩ કાશિયામાં બૌદ્ધધર્મ જાનચંદ્ર વર્મા	૨૦
૭ શ્રી રામકૃષ્ણની બોધકથા....	“ઈન્દ્ર”	૧૦	૧૪ ધ્યાનની બેઠા...	... રણછોડા આવલિયા	૨૨

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી • રૂપાયતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

૨

આવા હતા બાપુ-૧.૨.૩ ફરેકના	૦-૫૦
ગાંધી-ગુરુ	...	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા		(૭પાથ છે)
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા
આવા હતા બાપુ-૪

આ પાણુ પથ્થર તે પાણુ પથ્થર

દેશ-દેશાવરમાં ગળના વૈભવની વાતો દરેક માણસોની જીભ પર રમતી હતી.

એક દિવસ એક પ્રસિદ્ધ મહાત્મા ભિક્ષા માગતા માગતા રાજમહેલમાં આવી ચડ્યા. રાજાએ ભક્તિભાવથી સ્વાગત કરીને ભોજન કરાવ્યું. મહાત્માએ રાજકુટુંબને ધર્મોપદેશ આપ્યો ને જવાની તૈયારી કરી ત્યારે રાજાએ રાજબંડારના રત્નસંગ્રહને જોતા જવાની વિનંતિ કરી. કારણ કે મહાત્માઓના આશીર્વાદથી જ પોતે આવો અદ્ભૂત ભંડાર ભરી શક્યો હતો. મહાત્મા તે રત્ન-ભંડાર જોઈને ચકિત થયા અને ચિંતાતુર પણ. તેઓએ જિજ્ઞાસાથી રાજાને પૂછ્યું “રાજાનું આ બધામાં સૌથી વધારે મોટો અને મૂલ્યવાન કયો પથ્થર છે? બતાવશો?” રાજાએ મુઠ્ઠીમાં સમાય એટલો મોટો જાજલ્યમાન હીરો બતાવ્યો. મહાત્મા થોડું મુસ્કરાયા અને બોલ્યા. “મહારાજ! મેં આનાથી પણ મોટો અને વધારે મૂલ્યવાન પથ્થર તમારા રાજ્યમાં જોયો છે. તમને એની ખબર નથી?” રાજા લલચાઈને તે જોવા મહાત્મા સાથે ચાલ્યા.

જ્યારે એક જીર્ણકાય ખુદ્દીની તૂટીફૂટી ખૂંપડીમાં જઈને મહાત્માએ ધંટીના બે પડ બતાવતા કહ્યું: “તમારા રાજ્યમાં આ મૂલ્યવાન પથ્થર છે. પ્રજાને કહેજે તે આ રત્નોના દર્શન રોજ કરે. ત્યારે રાજા મૌન જ થઈ ગયો. શું બોલે! શું કહે!

મહાત્મા મધુરતાભર્યા સ્વરથી બોલ્યા, “રાજાનું આ નિઃસહાય ખુદ્દીની જિવીકા આ એક માત્ર ધંટીના બે પથ્થરો છે જે ખીજના લોટ દળીને પોતાના પ્રાણની રક્ષા કરે છે. તમારા હીરા શું કોઈના પ્રાણની રક્ષા કરે છે? ઉલટું તેની રક્ષા માટે વ્યય થાય છે. તે પણ પથ્થર, આ પણ પથ્થર. પરંતુ મૂલ્યવાન તે જે ઉપ-યોગમાં આવે, જેનાથી કોઈનું હિત થાય. ખાલી સૌંદર્ય, ખાલી ભભકો શું કામનો?

રાજાની વિવેકદષ્ટિ નમ્રત થઈ ગઈ.

૧૪૬ ૧૨
જૂન '૫૬
૪

સુ
સુ
સુ
સુ

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

ગુરુદયાલ મલ્હિતક

સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવ-વાહી ગીતોના સંગ્રહથી ૧૯૧૩માં નોબેલ પરિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં ગુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રકટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુનું દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ—આ બધાં તત્ત્વોને ગુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવાં સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના રહસ્યનો શાંતથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી ગુરુદયાલ મલ્હિકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું મુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી ગુરુદેવનું ગીત તરત જ સ્પષ્ટ થાય છે અને અસાધારણ આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોકભોજ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણપદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે. આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માફક રોજ વાંચવા જેવું છે, લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને ભેટ આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસરિતાનાં નીર ત્યારે મુકાતાં જાય છે, ત્યારે ગુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને ચખાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્દુજ્જ્વલ છે. ખેતોહર મુદ્રણ માટે પ્રકાશકને અણુ ધન્યવાદ આપવો ધટે છે, દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં ભાઈબહેનો તેના લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : મે. ૧૯૫૬

કિંમત ૧-૨૫ દપાલ ખર્ચ માફ

રૂપાયતન પ્રકાશન : જૂનાગઢ

“ରାଜିନୀ ନିର୍ମଳ ସ୍ତ୍ରୀ ତଥା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତ ବାବୁ ତ”-ସ୍ବାମୀ ଗନ୍ଧର୍ବ

કારિકા

ઉદગ્રામનાત્માનામ

૧૧ ૧૨૧ ૧૨-૪૮૧ ૧૬૫૮) અક ૪ ધો

જન ગણ મન મહાત્મા જય હો

આત્મા અને શરીરનો વિકાસ
એ-માથે ન થઈ શકે આત્માનો
વિકાસ માત્ર તેમ શરીર તૃપ્ત માત્ર
આત્મવિકાસ માટે કેવળ મિત્રતા
બંધ નથી, પરંતુ એ પાપા-કુલો
જોઈએ —પાપ

(આપીસ અને ગુરુદેવની કૃપાનિધાનતા અનુસરીશ્વન મરણ માસિક)

બાપુના પત્રો

૨૦-૧૦-૩૫

થિ

મનુષ્યની વિચારશ્રેણીમાં ભેદ હોય છે તેમ જ કાર્યપદ્ધતિ વિશે છે. જુદી વિચારશ્રેણી એટલી બધી જુદી એમ હું માનતો નથી જુદા-ઈને જુદાઈ તરીકે વર્ણવતાં હું નરમાશ નથી વાપરતો એ તમારો અનુભવ સાચો છે. અવળી પદ્ધતિને સવળી કરવા સારું અહિંસક પ્રહાર કરવાતું બળ મારામાં છે એ પણ સાચું પણ એવું બળ દરેક વખતે વાપરવાનો સ્વતંત્ર ધર્મ નથી.

પ્રજાદૃષ્ટિ જેની ખુલી હોય અથવા ખુલી છે એમ જેને વિષે મનાયું છે તેઓની વચ્ચે પણ મતભેદ બહુવામાં આવ્યા છે.

—બાપુ

*

૧૩-૧૧-૨૧

... ..ગીતાણ એ મોટામાં મોટું માન-સિક્ક ભાતું છે. રેંટિયો એ મોટામાં મોટું શારી-રિક્ક ભાતું છે. હું આપી શકું એમ છું. એ ચાહુ રાખજો. પ્રાર્થનાના શ્લોકો ભલે વિશુદ્ધ હોય તો પણ એ ચાહુ રાખવા જ જોઈએ. જેમ પગવા-ડિયું બદલાયાં કરે, તેમ ગીતાણના અધ્યાય બદ-લાયાં જ કરે. ગીતાણ મોટે નથી થઈ ત્યાં મુખી વિમ્ન નકશે, તો ગીતાણ ઉઘાડીને વાંચજો. એક જ જણ રહે તેને જગત-શ્રોતા માનીને ખેડો ખેડો સંભળાવે. જે પોતાનું જીવન અહિંસક ગાળવા ઇચ્છે છે, તેને માટે આ જ યોગ છે. જેને આધ્યાત્મિક સામ્રાજ્ય લોગવડું છે તેને સારુ આ છે. જેને બીજા સામા-ન્ય મેળવવાં હોય તેને માટે નથી. દિવસે દિવસે એમાં વધારે રસ રેડતા જાણે, વધારે ચેતનમય કરતા જાણે. અત્યારે તો એ એક જ ઠવારિયાનું બાળક છે. તે પછી સૂર્યચંદ્રની જેમ ઊગતું આય-

મતું થઈ જાય. ધીમે ધીમે એ શ્લોકોના અર્થ કરવાનો પ્રયત્ન કરજો.

ગીતાણ, મેં તમને કહ્યું કે, મોટામાં મોટું જ્ઞાનભોજન છે, જ્ઞાનામૃત છે. તે એક દૃષ્ટિ રાખીને કહ્યું હશે. મોટે તો ઘણા કરી શકે. મોટે કરવું એ રાક્ષસ અને દેવ બન્નેને સામાન્ય છે. આ તો સદુ-પયોગ કરવાને માટે વાત થયેલી છે, આડંબર કરવા માટે નહીં. પણ યાદ રહી જ ગયું હોય તો ચોવીસ કલાકમાંથી કાંઈક ને કાંઈક વીજળી મળ્યાં જ કરે. કોઈ શ્લોક તો યાદ આવે જ, અને આપણું રક્ષણ કરે. એ તો પ્રાણવાયુ છે. જે માણસ શ્લોકપૂર્વક વાંચે, તેને સારુ એ દૃષ્ટપદ્ધતિ છે. આપણા પ્રજ્ઞે પ્રકારના તાપ એનાથી જઈ શકે. એ પરિણામ જાણવામાં ન આવે, તેથી એ શુદ્ધ ટળે એમ નથી. એ ન થાય તો આપણા પ્રયત્નની ત્રુટી હશે, એ વસ્તુની ત્રુટી નથી. એ રીતે વાચશું તો જ એ જ્ઞાનામૃત છે. —બાપુ

સ્વધર્મ એ ચરતો છે અને પરધર્મ ઊતરતો છે, એમ માનવું જ ન જોઈએ. અથવા તો એમ માનવું કે પોતાનો ધર્મ એ સૌથી સારો છે. માતા અને બાળકનો દાખલો લો. દૃષ્ટિ બાળક હોય તો માતા ઊભી તેની વધારે ધરદારત દરશે. તર ઊંટનારની સાથે એ કટખાટ કરશે. આમ પોતાનો ધર્મ મોક્ષદાયી છે. મહાભારતની અંદર એના અનેક દાખલા છે. શુદ્ધ અને શબ્દી પોતાના કામમાં દંધરપરાયણ હતાં એટલે તેમણે પરમપદ મેળવ્યું.

[સન્માનક આશ્રમમાં હસ્તલિખિત 'અવલોકન' નામનું મ સિદ્ધ નીકળ્યું હતું તેના 'આપુ
અંક' મટે ખાસ શ્રી મગનલાઈ દસાઈએ જી સ ૧૯૩૨ માં આ લેખ લખી આપ્યો હતો. વચ્ચેને
આ લેખમાના વાચના વિચારે મનનીય હઈ મ શ્રી એમ સમજી ગયો આપ્યા છે]

૧

ધરોહા મંદિરમાં હુ આપુજીન મળવા ગયો ત્યારે
મારી સાથે ટિબક વિદ્યાપીઠના એક અધ્યાપક પણ હતા
તેમણે આપુજીને ધરોહાને ધાર્મિક પ્રશ્નો પૂરવા તમા એક
પ્રશ્ન હતા તે મારા શબ્દોમાં શુંકું હું અહિં સક યોદ્ધા
મારીને કર્મ ન કરે પણ મરી જઈને પણ સત્યને આચરે
એ ખરું મ તુ તેને મરણુ યોગ્ય પ્રસંગ જ ન મળે તો
દાખના તરીકે એક અર્થ ન થર અભ્યાસ કરનાર સ મે
આપણે અહિં સક રીતે મૂંઝાએ પણ આ આપણેને પક
હીને હુ જ બાધી મૂકે તો ?

આપુજીએ કહ્યું અહિં સામ્ય માણસને એ અચળ
અહા હોય કે પ્રભુ તને ચ અમ મરણુનો પ્રમગ આપશે જ
અને તે એને મળી જ રહે છે એમ કે પ્રભુત દર્શનમાં
તે માણસ બંધનમુક્ત થવાના પ્રયત્નમાં કા ન મરી શકે
પણ ત્વે કરાકરીને પ્રમ એ જીવ દાનો ઘર્ષભય છે ને
શુદ્ધિ માણવાના રમણીય હોનો આપના મરિ છે

એ વાતનો જીવનત પ્રસંગ હું કહ્યા આવી લાગશે
એમ મને ખબર નહોતી આપુજીના પરમદિવસે ૨૨
પનાર ઉપવાસ આ સિદ્ધાંતના ઉદાહરણપ્ર અને લાગે છે

હસિત કેમને એક અમળા કંપો સિદ્ધિ સુર
કારને તેની ઉપર આત્માચાર આદરવા કમીનાર કંપો,
કેમકે તેની નીતિ એના કરતા કથી જ યોજી નથી
આપુજી આ અમળાનું મરણુત રક્ષણ કરવા તત્પર થયા
અત્યાચારી અને અમળા વચ્ચે પોતાની જાતને મૂકી
દીધી છે સરકારને પાલવે તે એ એમના સુકાર પર
ઘર્ષને ભય તમ કરે તો ચ માપુજીને શું ? એમને તો
અચીને પ્રસંગે પણ કર્તવ્યપાનનો અપૂર્વ આનંદ
હોવાનો અને એના મરણુને એ બંધન માનવાના એવું
મરણુ દેવાને પણ કુર્તબ હજારો વરસોના ઠાકને જ
આગે હોય

૨

પણ થયા શુદ્ધિશાળી લોક કહેવા વાગ્યા છે

આવી ગાંધીજીની કામ કરવાની રીત તો નહિ સારી
એ તો ધરણુ કહેવાય ત્રાણ થયું એથી તો દાખના
દની ન કરવાનું ચ ન રહે શુદ્ધિના માર પર તાણુ જ
વસાય આધુનિક કાળપદ્ધતિ નબે જ નહિ ને બધું
મોલમાન થઈ જાય

બલમલા વિચારવત લોકો પણ આમ કરે છે એ
પદ્યા પટે ન પગથિયુ એ જુની જાવ છે કે આપુના
ઉપવાસ એ દાખના દનીના અવેજમાં નથી પણ એ
દશા વટારી રવા પછીના છે બીજુ એમોત્રો ઉપવાસ
દ્વારા બીજા પર દનાણુ લાવવા નથી કમીના પરતુ તે
પતાની માન્યતાની તીનતાને એક અપૂર્ણ માનવીને
સકય એવી રીતે જણાવે છે ન્યા શુદ્ધિ પણ થાકે ત્યા
પડી અનુભવ શુ કરી શકે શુદ્ધિ તો શ્રદ્ધાને અંકા કર
વાનું સાધન છે તેમ જ કલ્પે પણ છે અને આપુ શરીર
પર છે આ એક શ્રી રીતે શરીરરમુ હો ન છે પોતાની
માન્યતાને ધાર્મિક દષ્ટિએ નથી વિચારતા હોતા એથી
એમને સમગ્ર જીવનના સર્વોચ્ચની દનીસ નથી સમજાતી

પરતુ એક સારો વિચાર કરીએ તોપણ આ વર્ગની
વિચારજન આશ્રમ પડે એક હિંસક યોદ્ધાનો દાખતો
લગ એ તે પોતાની કમીજ અનુભાર ન વર્તનાર શત્રુને
મારવા તત્પર થાય એમ મારવા જવામાં તે પોતાના
મરણુનો પણ સારો તો કરે જ છે પરતુ સામાને મારીને
એટલે કે એના શરીરને વશ કરીને એના મનને એને
વશ કરવું છે આ શુદ્ધપ્રથાને અવરૂપ ઉપરનો બાધો
લાગુ પડે છે કે તે વિચારને ખારણે તાણુ છે કે છતા,
એમ કમી કહેવું નથી જમાનાને અજાણે કરીને એ
દાખ આપણને કહે પડી મરે છે કુનિયા એને દાખ નહિ
પણ યોગ્યતા અને બહાદુરી પણ અન્યથે

હવે અહિં સક ચોક્કસ દર્શાવ વિચારીએ એ મારે
તો નહિ જ પણ મરે અને તે એવી રીતે કે જેથી
સામાના શુદ્ધિ તથા હૃદયને ભયત થવા પ્રેરણા મને
સકલ ચોક્કાની જેમ તે શરીરને વશ નગે નથી શત્રુમાં

માણુમાઈ હોય - અને એ તો આછીવત્તી દરેકમાં છે જ - તો તેને તે હવાવવા ધરૂં છે. તે પણ પોતાના મરણનો સોદા તો કરે છે, પણ તે વાટે તેને પોતાને જીવવું છે ને ઝતુને પણ અત્યજનમાં ગમત કરી જિવાડવો છે.

આ દે કા દાખવા પરથી જોતાં તો જીવું એમ નહીં જણાય છે કે શુદ્ધિગળને તાળાં દેનાર રીત તો હિંસાની છે અને શુદ્ધિને તથા અન્ય શુભ શક્તિને ગમત કરી વેગ આપનાર બળ અહિંસા છે. ઉપવાસનો નિરધાર જરૂર થયા પછી જે જનશ્રુતિ આપણે જોઈએ છીએ તે વિચારતાં આનો ઉત્તમ દાખવો મળી રહે છે: ખીખ કશા પુનારાની જરૂર નથી રહેતી.

૩

પણ ઘણા વળી કહે છે, આ તો આપઘાતનો રસ્તો કહેવાય. ખોરાક વિના દેહ ન ટકે. છતાં ખોરાક બંધ કરવામાં આવે એ જાણી જૂઝને મૃત્યુ વહોરવા સમાન ન ગણાય?

અહીં આગળ આપણે જરાવાર આપઘાતનું માનસ વિચારવું જોઈએ. લોકરતો સિપાઈ જાણે છે કે યુદ્ધમાંથી મરણ પણ સંભવે. છતાં તે જાય છે. તેને આપણે આપઘાત નહિ કહીએ. ત્યાં આપણે એમ વિચારીએ છીએ કે સિપાઈના ધર્મપાવનમાં એ આપત્તિરૂપ છે. તે દારા સિપાઈ જીવનને ધન્ય ઠરી જાય છે. એટલે એ મરણને આપણે આપઘાત નથી કહેતા.

આપઘાત કરવા દેખનાર માણસ જીવનથી ઉન્નમ થયેલો હોય. તેને જીવનમાં માર્ગકથ ન દેખાતું હોય. જીવન યુદ્ધથી તે કાયર થયેલો હોય એટલે તેમથી છૂટવાની બારીરૂપે આપઘાત કરી મરણ શોધતો હોય. આવો માણસ જાતે પોતાનો ઘાત કરે તો તે સાચા અર્થમાં આપઘાત છે, નિંદ્ય ગણાય પણ એક જીવનધેયો માણસ, જીવનની શૌધમાં એટલે કે કર્તવ્યના પાલનમાં, મરણની ભેટ કરવા પણ તત્પર થાય તો તે આપઘાત કેમ લેખાય? એવા માણસને મરણ નથી, એને જીવવું છે. પણ એના જીવનમાં શરત એ છે કે ધર્મ પાળાને જીવવું છે, જીવન-રહસ્ય વિકસાવતા જીવવું છે. એ જ જો મરી જતું હોય ને શરીર રહેતું હોય તો એ, એને મન, જીવવું નથી. એ તો એને મૃત્યુસમાન જ લાગે છે.

અને પુનઃ-મર્માં માનનાર એમ જ આચરી શકે. જીવન તો અનંત છે. એનો વિકાસ સાધતાં, જન્મ અને

મરણ માર્ગમાં જેમ પાડાટકરા આવે છે એવી જેમ, આવતાં જ રહેવાનાં. જ્યાં સુધી વિકાસ બારી છે ત્યાં સુધી એમને મિત્રની જેમ ભેટવું જોઈએ માત્ર એટલું જ આપણું કર્તવ્ય રહે છે કે આપણે આપણામાં મેલ્યા સનાતન સત્યને વફાદાર રહીએ, એનાથી વેગળા ન જઈએ, કાયકલેશ લાયથી ધર્મ વિમુખ ન બનીએ.

બાપુજીને ઉપવાસ કરવા છે તે મરવા સાડું નહિ, પણ અત્યજ પ્રત્યેના પોતાના ધર્મનું પાવન કરવા સાડું. મરણ જ આવે એમ તે નથી ધરૂં. તેઓ તો એમ ધરૂં છે કે પોતે જીવી શકે એવી સ્થિતિ ધાય અને પોતે વધુ એવા કરવા સાડું રહી શકે.

એ માનવું જીવજરૂર છે કે ઉપવાસનું એક જ પરિણામ મરણ છે. તેનું બીજું પરિણામ તેમને જીવતા રહેવા સાડું માર્ગ મોકળો થયો એ પણ છે. આ બીજું પરિણામ ઘણાનાં ધ્યાન બહાર હોય છે તેથી જ અન શનને આપઘાત કહેવાની શ્રુત કરાય છે એમને એમ લાગે છે કે જો સરકાર ન માને તો ગાંધીજીનું મરણ જ નીપજે. એની સાથે એમને એવી અશ્રદ્ધા કે લય રહે છે કે ન ય માને.

આ બાબતમાં એક બીજી વસ્તુની નોંધ લેવા જોઈ છે કે ખુદાપરસ્ત માણસની આ બાબતમાં શ્રદ્ધા જદી જાતની હોય છે. તે એમ કહેશે કે આ ઉપવાસ તો મારે માટે ક્રિધરની આગળ પ્રાર્થનારૂપ છે, કે 'હે ક્રિધર તે' મને એવાં કામ સોંપ્યા કે જેને મારે મારામાં શક્તિ નથી. છતાં તે સોંપ્યાં તો તે કેમ મારાથી છોડાય? મારા શરીરને ભોગે પણ હું તે કરીશ, કરતો કરતો તટી પડીશ. જેમ મારામાં તેમ મારા સામાવાળાના હૃદયમાં પણ ઈ બિરાજે છે. ઈ ધારે તો તેની દુગ્તિ કરી શકે. તારી કૃપા શું ન કરી શકે? મારે તો મારે પ્રયત્ન પૂરો કરી તારા કૃપાપાત્ર થવું એ જ દત્તિકર્તવ્યના.'

આ વિચારીએ તો 'ભક્તિ શીર ત્વું સાડું' એ મહાન ભક્તવાક્યનો કેર્તક અર્થ આપણને મળી રહે છે. ભક્તો મારે એ સાવ સાચું છે કે તેઓ મરણ વાગે જ જીવન પ્રાપ્ત કરે છે. ધર્મ દેદરજ ન દોષ રહે એનો અર્થ પછી બાપુજીના આ ઉપવાસથી આપણે ને મગજમાં મળે છે.

૪

'તત્ર સામેના સત્યાગ્રહમાં ઉપવાસ એ ઉપવન

પગન છે ત્યારે સત્યાગ્રહી ધરાવીને ગિચાનિમા હોય અને સત્યાગ્રહના ખીખ કાઢી પગ ઉપાધ લેવા એને શક્ય ન હોય તથા તત્ત્વ દ્વારા થતા અર્પણ એને એટલો સારો અર્થ હોય કે એ અર્પણ કે અન્ય યત્ને સહન કરતા જીવવું એ કેવળ મૃત્યુકીન દશાનું જીવનર અને ત્યારે જીવન હોડવાની તૈયારીથી જ એ અનશ્ન શરૂ કરે.

—કિશોરલાલભાઈ

ગાંધીનિયારદોહન

પા-૫૧ ૭

‘મરણ પર વિજય આપણે મેળવેલા જ નોંધે’ —

મરણ વસ્તુની પર નહિ પણ મરણના કાચ પર વિજય મેળવેલા નોંધે એ નોંધ જીવનનો અર્થ ન સમજનાથી ઉપજે છે એ આપણે જીવનનો અર્થ સમજીએ અને જાણીએ કે મૃત્યુ તો જીવનનો ઉપકારક અને અનિવાર્ય અતિ છે તો આપણે મૃત્યુથી ન ખીએ અને જેના ચાર વાળી ન ભગવાઈએ અને જન આપણે મૃત્યુથી ખીતા મરીએ તો આપણા શરીરને રિપેરા અહ કારથી પ્રેરણા કોઈ કતાઅટકીશું પણ આપણે અધર આત્માને અર્થ, દુઃસ્વપ્નાર્થ — જેની પાસેથી અપણે આત્મા છીએ જના ધામે આપણે જવું છે — જેનાકાર્યમા નોંધારીશું.

—દોહરદોહ

ચાચાજીની વાતો

મારા રસોડામા કેળાની જાલ પડી હતી

‘બાઈ આ જાલ પડેલા ઉઠાવી લો પડી બધી રાત’

આજ છ એટલે અમારે મન સૌના સુખદુઃખ સામજતા વડીલજન એક વિસામાનુ રથાન દુઃખિયાનો વિસામો મારી તારી જુ પડી. એવા એ એમની વાતા એટલે બ્યક્તિના જીવનની અનેકવિધ તરેહ તરેહની બાબતો બલકાવીને એમાથી યાનના અરણ્ય વહેવારવાની એક રાત મગા ભાગી જાય ત્યાં તેના તે

નિત્યનિયમ પ્રમાણ અમારા રસોડામા આવીને યાને ખાવો જ્યાં હોડે અડાડે છે ત્યાં જ એમ ની નજર મૂળામા ‘કાચથી કેળાની જાલ કે નો ઘડીક પડેલા મારા પુત્રે નાખી હતી તેના પર પડી

રમતિના બહારમાથી બાણની ન મ બોકાઈને બહાર આતી એક વાતે એમને ગદગદ કર્યા ‘બાઈ આ જાલ પડેલા ઉઠાવી લો પડી બધી રાત’ એમના મોઝાથી ઉઠારો નીકળી પડ્યા

પડી એમણે એક દશાન કથા કહી.

શ્રી સી એફ એ-ડબ્લ્યુ ૭ વર્ષની રૂપે પિતા વિકોણા બનેલા એક દિવસ એમણે એમના દાદાને પૂછ્યું ‘મારા પિતા શેનાથી અવસાન પમા?’ ત્યારે દાદાએ જવાબ આપ્યા એક દિવસ તે ફરવા જતા હતા તે વખતે એમનો પગ એક કેળાની જાન પર આવી જતા ત વખતી પડ્યા પછાટથી પગ ભાગી ગયો ને તે જ વખતે એમનું હૃદય બંધ પડ્યું ને ત્યાં જ ન અવસાન પામ્યા’

જસ એ જ દિવસથી એનું સાહેબ એવું રાત પાળી ગયા કે રત્ના પર જ્યાં ક્યાં પ કેળા ની જાલ જુએ કે તરત તે ઉપાડી લે કચરાના પીપચા નાખી દે પડી તે કાઢીની સાથે મોટરમા કથા વ જતા હોય કે એકના આદવા જતા હોય. પણ જાન જુએ કે તરત મોટર શેમાલીને વ જાન ઉપાડી લે શે અ જગાએ નાખી આલે. આ વડા ૭ વર્ષની ઉંમરથી એ રીખી ગયા હતા

—વિમળાબહેન પટેલ

વિમાનમાં યાત્રા અને વૈરાગ્ય સાધના! એ બે વચ્ચે કશો સંબંધ ખરો? હા, છે. હમણાં મેં વિમાનમાં મુસાફરી કરી ત્યારે એવું લાગ્યું.

પણ વૈરાગ્ય એટલે શું? અનેક એવી વસ્તુઓ, જે જીવનના વિકાસમાં જરા પણ અગત્યની નથી તેનો ત્યાગ, દૈનિક જીવનમાં ફેટલીએ વસ્તુ એવી છે જેના વિના આસવું નથી, એમ અનેક વાર લાગે છે. પણ વિમાનમાં ફક્ત ૪૪ રતલ જેટલો જ વજનનો સામાન મુસાફરને સાથે લઈ જવા દેવામાં આવે છે, ત્યારે વાપરવા માટે જે બીજાને જરૂરી હોય છે તેમાં વિવેક વાપરીને દુણી બીજા બાદ કરવી પડે છે. એમ કહ્યું આપણને ગમતું તો નથી, પણ એ સિવાય બીજા કોઈ ઉપાય પણ નથી. એટલે એવે પ્રસંગે અગત્યની અને બિનજરૂરી બંનેનો ખ્યાલ આવે છે.

વળી વૈરાગ્યની સાધના તો એક તદ્દરસ્ત માણસ જ કરી શકે છે, ‘હરિનો મારગ છે શરણો, નહીં કાચરતું’ કામ જો ને.’ એમ એક કવિએ કહ્યું જ છે. હરિનો મારગ એટલે જ વૈરાગ્યનો માર્ગ. વિમાનમાં પ્રવાસ માટે માણસ ટિકિટ લેવા જાય છે ત્યારે તેને પોતાની તદ્દરસ્તીનું પ્રમાણપત્ર આપવું પડે છે.

અને વિમાનમાં ઊડવા પછી? ત્યારે પણ વૈરાગ્ય ભાવનાનો પાકુ આશુ જ રહે છે. મુસાફર જેમ ઉપર ને ઉપર, પૃથ્વીથી દૂર ઊડે છે ત્યારે તેને લાગે છે કે, જે બધી વ્યક્તિઓ કે વસ્તુઓ સાથે મોહમાયાની સાકળોથી સંકળાયેા છું તેનાથી મારે કેટલું યત્ન જોઈએ. આકાશમાં ઊડતાં તેને પૃથ્વીના ઊંચા નીચાં સ્તરો નથી દેખાતા. ઊલટું, તેને એક જાતની સમાનતા દેખાય છે. એવી સમાનતાના ભાવથી પ્રત્યેક વાતને ઘટના બિનાને વિચા-

રવાં જોઈએ, એવો વિચાર સાધકના મનમાં જન્મે છે. ખીલું આકાશના આકર્ષણથી તે મુગ્ધ થાય છે, વિરાટ સત્યના દર્શનથી સાધક મુગ્ધ થાય તે જ પ્રમાણે. તે પૃથ્વીને ઉપરથી, દૂરથી જુએ છે, તેથી તે અત્યંત સુંદર દેખાય છે, તેને કળાકારની જેમ એક ‘પર્સપેક્ટિવ’ (એક એવી દૂરની દ્રષ્ટિ, જેમાં સંપૂર્ણતાનો, સમગ્રતાનો કે સમન્વયનો અનુભવ થાય છે એવી જે કોઈ દ્રશ્ય નજરે પડે છે તે સુંદર દેખાય છે) મળી જાય છે અને વૈરાગ્ય સાધના એક જાતનો પર્સપેક્ટિવ જ છે ને? વૈરાગ્યની સાધના એટલે એક એવી દ્રષ્ટિની ઝળવણી, જેમાં જીવનની સંપૂર્ણતા (પૂર્ણ ઈદમ્!) ની અખી સાધકને થાય છે. દર્શાત રૂપે મુસાફરો જુદા જુદા દેશના, જુદા જુદા ધર્મેના, જુદી જુદી રીતભાતવાળા હોય છે, પણ વિમાનમાં મુસાફરી કરતાં આ બધા બેદલાવે ભુલાઈ જાય છે—ફક્ત મુસાફરી-કાળમાં.

પણ વિમાન તો એક ભૌતિક સાધન છે, અને વૈરાગ્ય સાધના એક આધ્યાત્મિક તત્ત્વ! પણ આવી જ રીતે બધાં વિજ્ઞાનજનિત સાધનોનો ઉપયોગ આધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિથી અને ભાનથી કરવામાં આવે, તો વિજ્ઞાન પણ આત્મજ્ઞાનનું એક અગત્યનું અંગ બની જાય. અને સાધક તો ત્રણ પગથિયાથી જ તો સત્યના મંદિરમાં પ્રવેશ કરી શકે છે એ ત્રણ પગથિયાં તે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાન. પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, એ પગથિયા અદ્યયં પડેલા તેજે ‘કુ’ નાદાન છુ’તું ભાન એટલું તો ઝેળવવું પડે છે કે નમ્રતા તેનો સ્વભાવ જ થઈ જાય છે. અને નમ્રતા જ તો સાધકનો એ જ સાચો શણગાર છે.

‘કર લે સિંઘાર! અતુર અલખેલી!
સાજન દે ઘર જતાના હોમા!’

હૂણ સાગરમાં—

એ ખરું છે કે હુપાયું ઊંઝાઈ,
તો પછી જઈને એ જોતી લાવ તું!
છેડ આ સિંતા નકામી માણવી,
હૂણ સાગરમાં, ને જોતી લાવ તું!

આકૃત વસાવું!

અરે મન રહાય ત્યારે કાનની ખખી ખજરી લઉં,
અને ફેરબને માટે હેરાથી ફૂલો ખિલાવી લઉં.
છતાં એવું નથી-કું ચૂર ને ફેરબમાં રાશું પું,
અરે આનંદ અજોડો હોય તો આકૃત વસાવી લઉં!

રતિલાલ—અનિલ

પૂર્વમાં આપણે એ સંજ્ઞાઓના હોતમા પોતાના શુદ્ધ માન્યતા હતા એ સંજ્ઞાઓથી જોવાનું કામ જોખવે એ એક વાર બ્રિટિશ શાસનના નીચી ટીકા કરતા કહ્યું હતું કે, ‘બહુ જ મોડું’—આ એ શબ્દો સરકારી કાર્યવિધાના બારણે કોતરેલા છે. ‘એ ટીકા શુ આજના સ્વતંત્ર સરકારી તંત્રને પણ લાગુ નથી પડતી? એ તંત્ર સાથે આપણા કામ પણ નાણાં અને મોરોબાંધો સંબંધ રહ્યો છે તેને એવો જ કપડો અલગ પડે છે સરકારી તંત્ર ખૂબ જડીલ છે અને તેના માથેનો શત્રુત્વ છે ત્યાં કોઈ બાબતો ન તો કોઈ કરવામાં આવતા કે ત્યાંના કરકોતોમાં ન તો માણસોનો દોષો બળતા દેખાય છે એક પ્રકારના અધિકાર આપવા ત્યાં પડે છે દેખાય છે સરકારી તંત્ર પણ શિક્ષિત જીવન એક જાતનું પ્રદર્શન છે તેથી સરકારી તંત્ર જાળવી રાખે છે તે તરફ કારણ આપણે જડીલ મન પણ હોય શકે અને બધા મનની જરૂરતા છે ત્યાં માણસનું હૃદય શુદ્ધ બની જાય છે તે બીજાની પીડ જ સમજી શકતા નથી ત્યારે તે તેને દૂર કરવાનો ઉત્સાહ બતાવી શકતા નથી કે તેને દૂર કરવામાં જે ઝડપ કરવી જોઈએ તે પણ કંટો નથી.

સરકારી તંત્રની જડતા સમગ્ર એક કડીય ધટના આજથી પાંચ વર્ષ પહેલાં જાણી હતી (નાના મોટા ક્રમાલુમાં એવી ધટનાઓ હમણાં તો શેઠો-જાળુઓના હરે છે) દેશના બાકમાં પડ્યા અને પાકિસ્તાનની સ્થાપના થયા પછી નિશ્ચય થઈ ચૂકેલ એક સરકારી અમલદાર પશ્ચિમ પાકિસ્તાનમાંથી પૂર્વ પાકિસ્તાન રહેતા આવ્યો તેણે પોતાને નિયમાનુસાર પોતાને અવલોકન નિર્ણયવિતન—પેન્શન—સંબંધે પાંચ પાંચ વર્ષ સુધી સરકારને મોઝ કરવાની નિનતિ કરતા પત્રો લખ્યા એક દિવસે તેને એક સરકારી પત્ર મળ્યા કે તમારા પેન્શનના કાગળિયા હવે તૈયાર થઈ ગયા છે, અને તે સરકારી કાર્યાલયમાં જઈને ‘પે ઓર્ડર’ (જે પત્ર બધા વધાર્યા સરકારી તિબેરીમાંથી તેને દર મહિને પેન્શનની રકમ મળે) લઈ આવો. ‘એ પત્ર મળતા તે અમલદાર ઠેકી પે વાર ‘પે ઓર્ડર’ લેવા ગયે જ્યારે તેને કહ્યું શકે આપો હવે, તેણે સાચા લાચારીએ એક પ્રધાનને નમસ્કાર કરી ‘પે ઓર્ડર’ લેવા ગયો. ‘પે ઓર્ડર’ લેવા ગયો ‘પે ઓર્ડર’ મને કાઢી આપતા આપના સ બલા

મણ કરો. પ્રધાને તેની વિનંતિ સ્વીકારીને અમલદારને એ સળ કપા મોઝ કરવા બોલાવ્યું.

થોડા દિવસ પછી તે ‘પેન્શનર’ સરકારી કાર્યાલયમાં ગયો સરકારી અમલદારની ઓફિસની બહાર તે લાંબા સમય સુધી પોતાને અદર મોઝાવવામાં આવે તેની સાથે જોતો બેસી રહ્યો હવે અમલદારે તેને અદર બોલાવ્યો. અને સામે ખુરશી પર મેમના સમન્ધુ. પછી કારકૂનને પેન્શનરના કાગળિયા લાંબા કહ્યું એ કાગળિયા લાંબાની ટૂંકા લાંબામાં આવ્યા પછી અમલદારે પાંદણના કાપા ખિસ્કામાંથી એક સીગારેટ કાઢી અને કૂકા લાગતા પછી પેન્શનરને હાથેથી કહ્યું ‘જુઓ બાર્ડ. આ ટૂંકા તમારા કાગળિયા છે હવે આ ટૂંક પોતે તો મારા ઉપરી પાસે પગે ચાલીને જઈ શકતી નથી ટૂંક હશે કે, અને પણ આવો તો તેની મહાવધી ઉપરી સાહેબ પાસે જઈને કાગળિયા રજૂ કરો ટૂંક ‘પાંદ્યા’ મારો છે.’

પણ પેન્શનર બાર્ડ અમલદાર બાર્ડ શુ કહેવા માગે છે એ કઈ સમ વા નહીં એણે કહ્યું ‘સાહેબ, કુ આવું કહેવું સમજ્યો નહીં તમે શુ કહેવા માગો છો?’

અમલદારે ઉત્તર આપ્યો—‘અરે બલા માણસ, મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું તો સરળ છે કે, મને આજથી થાય છે કે તમે કેમ સમજી શકતા નથી’ ટૂંકા પૈયા એટલે રૂપિયા.’

પણ પેન્શનર પાંચે આના સાથે દોઢિયું ન હતું તો પછી તે રૂપિયા કપાથી લાવે! તેથી તે કોના મઠને અતે ખાતી હાથે જ થરે પાડે! હાં.

ત્યાર પછી થોડા જ વખતમાં તે લાંબા સમયની બુખ હતાજીને પરિણામે તે સખત મોઢો પડ્યો ત્યારે દવાથી સરકારી કાર્યાલયનો એક પત્ર આપી ગયો દર્દીએ મુશ્કેલી હાથે તે પત્ર ખોલ્યો તેમાં ‘પે ઓર્ડર’ હતો તેને જોતા જ તેના પ્રણ આકુળ બાકુળ થઈને નીકળીને લાગેલ તેણે મારેથી પાંદણના કાનમાં કતુ (તેના સળ સળથી એ પડેલા જ પર શેકળ થઈ ચૂકેલા હતા) ‘કાર્ડ કાર્ડ વાર સરકારી તંત્ર માણસને પ્રણ લઈ લે છે’ એટલું કહીને તેનો પ્રણ નીકળી ગયો.

પાંદણીએ તેના સળ પર ‘પે ઓર્ડર’ મૂકીને તેના જીતિમ—જીતિમ—સરકાર કરી.

આવી છે પૈયા રૂપિયાની દર્દીલરી દાસ્તાન.

કાનનગદ! કાનનગદ! "

એક પુનિત સુપ્રભાતે આ રોશનનું નામ મારા કાને પડતા જ હું જાગી ઊઠ્યો અને મારો બિસ્તો અને બેગ એક સાથે રાખીને ટ્રેનના ડબ્બાના બારણા આગળ રાખીને હું બેઠો રહ્યો અને 'હમાન' 'હમાન! એવી ખૂબ પાડના લાગ્યો ટ્રેન એન્જીન પર ઘોભી તે સાથે જ હમાન મારા ડબ્બામાં આ પો અને મેગ બિસ્તો લઈને મહાર તરફ ચાલવા લાગ્યો હું તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો

રોશનની બહાર આનતા જ એક બળદગાડાવાળાએ મને મૂંગાની પેઠે ઈશારો કરી પૂછ્યું કેમકે હું તેની બાપા બિલકુલ સમજી શકતો ન હતો - 'કયા જયુ છે?'

'આન દાશ્રમ' 'મે કહ્યું

એકાદ ક્ષણ તે જરા મૂઝવણમાં પડી ગયો, કેમ કે મે કહ્યું તે સ્થાન વિશે એને કંઈ સમજ પડી હોય એવું લાગ્યું નહીં પડી એકાએક મોની ઊઠ્યો 'સ્વામી!' પડી પોતાના બને હાથ મોના પર મૂકી, આકાશ સામે જોઈને કહ્યું મહાત્મા!

'હા!' મે કહ્યું કેમકે હું સમજી ગયો કે તે સ્વામી રામદાસજીનો જ ઉત્તરેપ કરી રહ્યો છે

ગાડાવાળાએ મારો સામાન બેગમાંને ગાડામાં મૂકી દીધો અને હું પણ તેમાં બેસી ગયો. ગાડાએ બીચૂડ કીચૂડ કરતા લગભગ બે કલાકે મને આશ્રમે પહોંચાડ્યો પણ ત્યાં મને કોઈ માણસ જ દેખાયો નહીં મને જરા આશ્ચર્ય થયું અને એવો શક પણ ગયો કે કોઈ બીજો ટેકાણે તો નથી આવી ગયો ને?

એનામાં દૂરથી મકાનના ખુ ના બારણા અને બારી માથો એક હદમાં મીઠા સ્વરે ગાતી ધૂન સંભળાઈ -

જય જય રામ, જય શ્રી રામ

જય જય રામ, જય શ્રી રામ

તેથી હું તે મકાન તરફ વળ્યો મળદગાડાવાળાને મે ઈશારાથી સૂચ્યું હું કે, સામાન ગાડામાંથી ઉતારી લઈને મારી સાથે ચાલ તે સામાન ઉતારી લાવ્યો અને અમે પેના મકાન તરફ ચાલ્યા ત્યાં પહોંચતા હું બારણાની બહાર બેઠો રહ્યો ગાડાવાળાએ સામાન મૂકી દીધો મે બાકી ચૂકવીને તેને વિદાય કહી બે દિવસ અને બે રાતની લાખી મુસાફરીને કારણે હું ધણે થાકેલો હતો

તો પણ ધૂન સાંભળતા સાંભળતા મારામાં એક જાતની તાજગી આવી ગઈ

ધૂન પૂરી થઈ મે બારણામાંથી જઈ તો બહાર બેઠો ન બધા એક પડી એક એમ એક ઉત્તરણ મુખાર નિદરાથી વ્યક્તિના ચરણોમાં પ્રાણિપાત કરીને બહાર નીકળવા લાગ્યો સૌથી છે ને મહાર નીકળનાર બાઈને મે પ્રણામ કરીને અગ્રેજીમાં પૂછ્યું 'હું અહીં ગઈ શકું કે?'

અત્યુત્તરમાં તેમણે કહ્યું 'હવે તો સ્વામીજી બોજન કરના અને તે પડી આરામ મળે પોતાની ઓરડીમાં જઈ તે ચારેક વાગ્યે બહાર આવીને બેસશે એટલે તમે તેમને ત્યારે મળવાનું રાખો તો બહુ જ ઉત્તમ!'

'વારુ જેવી તમારી ઇચ્છા' મે કહ્યું

પડી તે લાઈએ મારો સામાન બેગકો હું તેમની સાથે અતિથિશૂદ્ર તરફ ચાલ્યો

પણ હજી અમે વોડેક દૂર ગયા હોઈએ ત્યાં તો પાછળથી કોઈએ ખૂબ પાડી સાંભળ્યા બાઈ સામાનને તરત જમીન પર મૂકી દઈ અનાજની દિશામાં દેડ્યા હું પણ તેમની પાછળ પાછળ દોડતો દોડતો ગયો મે જોયું કે સ્વામીજી મારણાની મહાર આવી બેઠા છે નજીક જઈને તેમને મે પ્રણામ કર્યો તેઓ મને બેઠી પડ્યા હું ગહગહ થઈ ગયો પડી તેમણે મોઢે રિમન ફરકાવી મારી સામે જોયું અને ખડખડાટ હસી પડ્યા તેમના હાસ્થમાં મુક્તતા હતી, મુગવતા હતી અને ભેટ્યા તેમાં સમાનતાની સુરાસ હતી તેમની આ મોમાં બન તનુ આકર્ષણ અને આનંદ હતો તેના પ્રકાશથી સૂર્યને પ્રકાશ ચોરે વધી ગયા સ્થળના સોન્દર્યમાં વધારો થયો

પડી સ્વામીજીએ મારે આરામ સંબંધી સાંભળ્યા બાજુને કાનડી લાપામાં મૂકી કહ્યું પડી અમે બંનેએ સ્વામીજીને પ્રણામ કર્યો તેમણે મને કહ્યું 'રામદાસને ધણે આનંદ થાય છે કે તમે હેરાટ આશ્રમમાં આવી શક્યા આપણો પત્રવ્યવહાર તો અસ્પષ્ટ મળે છે પણ એજીબીબને મળવાનો મોહો તો કેવળ આજે જ મળે આખરે બહુ દુપાથી બહાર છો ગમદાસને આશા છે કે તમને આશ્રમમાં આરામ અને આનંદ બંને મળે.' મે હાથ જોડીને જવાબમાં કહ્યું 'આન દાશ્રમમ'

આનંદ તો મળશે જ અને યાદી આનંદ કેમ ન મળે? આપ બધા આશ્રમનાસીઓ શામે, શાસે આ રામ, આ રામ ઉચ્ચાર્યા કરો છો, અને જે રામને એવી રીતે બોલાવે છે તેને આનંદ અને આરામ મને મળે છે ?

મારો મિત્રમહી તર્ક સાબળીને સ્વામીજી ખુબ હસ્યા-મુકા કરે મુકા હોય મુકા આત્માએ અને એમ તેઓ કેમ ન હસે? કારણ કે તેઓ મુકિતની મુક્તિ છે, એટલે સુધી કે ભયારે કે તેઓ બોનાતી કે લખતી વખતે પોતાને માટે કું' સન્ન પણ નથી વાપરના રામદાસ કહે છે- 'એમ જ મોને લખે છે

અમે છૂટા પડ્યા થોડી વાર પડી બોજન સમયનો ઘટ વાગે. મે અતિધિગુહમા પહેલોને ઝડપથી સ્થાન કરી રીધુ અને હું રસાદા તરફ ગયો લગભગ પાંચ જણુ ત્યાં બેઠા હતા પ્રત્યેકની સામે એક પાતળ રાખવામાં આવી હતી અને તેની પાસે એક નાસ

પ્રાર્થના।' કાઈ બોલી શરૂ થુ

સૌએ સમુક્ત પ્રાર્થના કરી તે સાબળીને મે મારા મનમાં કહ્યું સમુક્ત જીવન સમુક્ત કાર્ય સમુક્ત પ્રાર્થના-એ જ આનંદ શાંતિનો આશો મત છે

પછી રજગ ધવન ભાડી પરીધાન કરેલા એક બહેને પીરસણ શરૂ કર્યું તેમની મુગ્ધ અને સીરત (સ્ભાવ) અતિશય શાંત હતા તેમના કાર્યમાં ન કેઈ જાનનો વ્યાધ બર હતો ન કેઈ દિવસમાં નિનજરગી હતાવળ તે પીરસતા હતા પણ એમ લાગતુ હતુ કે તેઓ કંઈ કરી રહ્યા છે એવો કળા બાવ તેમની પ્રગતિમાં દેખાતો ન હતો તેમના પગ પૃથ્વી પર હતા ખરા પણ તેમનુ મસ્તક જાણે કાઈ અલ્પ વ્યાકાશમાં હતુ તેમની નજર કાઈના ચરણકમ્પમાં કેન્દ્રિત હતી

પીરસાણ પૂરું થયુ કે મે મારી પાસે બેઠેના બાઈને પૂછ્ય 'પીરસનાર બહેન કશુ છે?'

તે આપણા માતાજી છે ?

'તેમનુ નામ શુ ?'

'માતા કૃષ્ણામાર્ક'

હવે મને સમજાયુ કે તેઓ સ્વતે અને સ્વભાવે શાંત છે તેઓ સદા શી કૃપણના ચરણોમાં રહે છે, તેઓ શી કૃપણમય થઈ ગયા છે, અને એવી વ્યક્તિનુ નામ કૃપણા બાઈ જ હોઈ શકે ના અને તેઓ મુગ્ધ રહીને પણ આકર્ષે એમ ન લાગે શી ?

બોજન સમાપ્ત થયુ હું અતિધિગુહમાં જાઉં ફોં

બયોરે આરામ કર્યો ચારેકના સુમારે જે મકાનમાં ધૂત આતી હતી ત્યાં ગયો તે વખતે ત્યાં કોઈ ન હતું.

હોનામા હું એકનો હતો એટલે ધ્યાનમાં મેસી ગયો

થોડી વારે સ્વામીજી પધાર્યા હું તરત જીતો થઈ ગયો અને તેમને મે શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રણામ કર્યો.

તેમણે અત્યંત લાગમીથી પૂછ્યુ 'કેમ મુસા ફરીતો થાક કીતતો કે નહીં ?'

જવાબમાં હાથની એક મુદ્રાથી મે કહ્યુ 'જી હા, તે 'હુ' થઈ ગયો.'

એ સાબળીને સ્વામીજી અડખઠાટ હમી પડ્યા તેમના એ મુકા હારવામાં મને મહાત્મા ગાંધીજીના મુકા હારવનો પ્રાંતધર્મન સંભળાયો

પડી તેમણે મને પૂછ્યુ 'આ મહિનાનુ 'નિર્જન' (આનંદાશ્રમની અમેજમાં પ્રવ્રટ થતી માસિક પત્રિકા) બેયુ ?'

ના જ મારી નકન નો મુબઈ ગઈ હશે, ને તેથી તે મને મોડી મળશે પણ સ્વામીજી, તમે તમારી એ પત્રિકાનુ નામ બહુ સુંદર રાખ્યુ છે હો.'

કેમ ?

તે નામ વાચના કે સાંભળતા જ ધૂન વગેરે પડેના મારા કાનેજ અભ્યાસકાળ વખતે વાંચેનુ એક વાક્ય વાંચ્યુ હતુ તે યાદ આવી ગય છે ?

હયુ વાક્ય ?

તે વાક્ય એ અશ્રેષ્ઠમાં તેમને કહી જ મળ્યાનુ તેનો બારાઈ કંઈક એવો થાય છે કે ન્યા ભોડા સામે દહિ નથી હોતી ત્યાં ભોડા નાશ પાયે છે પછી મે તેમને પૂછ્યુ તમે કઈ દહિ કે ખેવથી આનંદાશ્રમ સ્થાપ્યો છે સ્વામીજી ?

એક જ દહિ કેળવવા માટે.'

'તે કઈ ?'

ભોડા પોતાની સામે એક દહિ કે ખેવ રાખે કે, બહુ રામનુ છે આ જગત રામનુ છે આ જીવન રામનુ છે પ્રત્યેક વસ્તુ રામની છે, પ્રત્યેક વ્યક્તિ રામની છે- હું કયા બાળુ નિષ્ઠ રામરામ્ય છે ?

'પણ એ દહિ કેળવવી કઈ રીતે સ્વામીજી ?'

'રામદાસ તો એક જ રીતે જાણે છે તે જપતપમાં માનતો નથી તે તો રામનામના જપમાં માને છે તે જપમાં રાજકો એક અદ્ભુત જાદુ બેસે છે ?'

'તે જાપ કેવો છે સ્વામીજી ?'

‘જય, જય રામ ! જય, જય રામ !!’

સ્વામીજીએ આનંદપૂર્વક અને ઉત્સાહથી મંત્રોચ્ચાર કર્યો.

‘એમ જાપ કરતાં-કરતાં શું થાય છે, સ્વામીજી?’

‘દૂધપાકનો સ્વાદ દૂધપાક ખાવામાં જ છે. તેથી, તમે પોતે જ જાપ કરીને તે જોઈ લેજો ને!’

‘હું પ્રયત્ન કરીશ, સ્વામીજી. પણ માણસનું મન એવું ચંચળ છે—’

‘તે વાંદરું છે. તેથી તેને પકડી રાખવું જોઈએ. નહીં તો તે ઘણો ઉત્પાત કરશે. તેને પકડવાની દોરી એક જ છે, અને તે રામનામનો જાપ.’

‘મન જો શાંત થઈ જાય, સ્વામીજી, તો માણસને ખીજું શું જોઈએ?’

‘પ્રભુકૃપાથી તેનું થશે જ. રામદાસને પ્રભુની કૃપામાં અટલ વિશ્વાસ છે.’

‘પણ સ્વામીજી, મન શાંત થવાથી જાપ જ પવાથી વૈરાગ્ય તો નહીં ઉપજે ને?’

‘શાનો વૈરાગ્ય?’

‘તે જગત અને સમૃદ્ધવનથી લાગીને જંગલમાં રહેવાને તો નહીં ચાલી જાય ને!’

‘પ્રભુ તો સર્વત્ર છે. તેથી એમ માનવું કે, તે જંગલમાં જ સાધકને મળી શકે છે, એ મોટી ભૂલ છે. મન શાંત થયા પછી શું થાય છે તે તમને રામદાસ કહે!’

‘હા હા, હું આભારી થઈશ.’

‘ખ્રિસ્તીઓના ધર્મશાસ્ત્ર—બાયબલ—માં એક બહુ સુંદર વાક્ય છે, તેનો અર્થ આવો થાય છે: “શાંત થાઓ અને (અનુભવથી) જાણી લો કે હું પ્રભુ છું.”’

‘એવો અનુભવ મને થાય તો હું ધન્ય થઈશ.’

‘થશે જ, જો તમે પ્રભુની કૃપા પરનો તમારો વિશ્વાસ તમે કદી મોઢાંત ન બેસો તો.’

‘સ્વામીજી, આજે મને કૃપા શબ્દનો અર્થ બરાબર સમજાયો.’

‘તમે તેનો કેવો અર્થ કાઢ્યો?’

‘મેં મારી બિરબલી તકરીલીમાં કહ્યું—“કર અને પા એટલે કૃપા.”

‘સ્વામીજી, એવો અસાધ્ય અને પાંડિત્યથી વંચિત અર્થ સાંભળીને પોતાની લાક્ષણિક રીતે હસ્યા.

ત્યાં તો ફેટલાંક ભાઈ બહેનો હોલમાં દાખલ થયાં. સૌએ સ્વામીજીને પ્રણામ કર્યાં. ભજનનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. કાનડી ભાષાનાં બે ભજનો ગવાયાં, એક મરાઠી ત્રણ હિન્દીનાં તે મીરાંનાં હતાં. મીરાંના એક ભજનની બેચાર પંક્તિઓ મારા હૈયામાં હજી આજે પણ ઝંબી જાય છે—

મુની મેં હરિ આલનકી આવાજ ॥

જોએ ચઢ ચઢ પંચ નિહારુ’,

કૃષ્ણ આવે મહારાજ ॥

મુની મેં હરિ આલનકી આવાજ ॥

ભજનનો કાર્યક્રમ પૂરો થયો. સહુ સ્વામીજીને પ્રણામ કરી હોલમાંથી બહાર જતાં હતાં ત્યાં જ શ્રી માતાજી કૃષ્ણામાર્ષિ આવી પહોંચ્યાં. અમે સૌએ તેમને પણ પ્રણામ કર્યાં. સ્વામીજીએ મને બોલાવીને પૂછ્યું: તમે માતાજીને મળ્યા છો?’

‘હા હા, આજે બપોરે રસોડામાં મેં તેમનાં દર્શન કર્યાં હતાં.’

પછી, ક્યારેક ક્યારેક ફફટા મારતી મારી બિરબલવતિએ ફરી ફફટા માર્યાં: ‘સ્વામીજી, મને તો રસોડામાં જ માતાજીનાં દર્શન ગમે છે, ત્યાં ખાવાપીવાનું મળે ને?’

મારું કહેવું સાંભળી બધાં ખૂબ હસ્યાં.

મેં ફરી સ્વામીજી અને શ્રી માતાજીને પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

તે રાત્રે આશ્રમથી બળદમાડામાં બેસી સ્નેહન તકરી જતાં જતાં આજે રરતે હું મીરાંના ભજનની પંક્તિઓ ગળગળતો અને મુંજતો રહ્યો—

મુની મેં હરિ આલનકી આવાજ ॥

જોએ ચઢ ચઢ પંચ નિહારુ’,

કૃષ્ણ આવે મહારાજ ॥

આનંદાશ્રમે મને એવો પંચ નિહાળવાની દરિ ઝેળવાની ઝેરણા આપી, અને સ્વામીજી તથા શ્રી માતાજીએ મને આશીર્વાદ આપી મારા સાધનામાં ઉત્સાહ અને શાંતિ રેડ્યાં હતાં.

વંદન હબ્બે

આ વખતે આપણા દેશમાં બનેલી વાત કહું છું.

ગિરનારની પરકંભામાં દર વર્ષે હબ્બે લોકો આવે છે તેમ આ વર્ષે પણ આવ્યા હતા. પરકંભાના આગલો દિવસ હતો. દરેક દુકાને લોક માતું નહોતું. મહુ પોતપોતાની તૈયારીમાં પડ્યું હતું. ચાર દિવસની યાત્રા. એટલે જરૂરી વસ્તુ બાંધી લેવી બેઘચિ ન?

એક બાઈએ લીડમાં એક દુકાનેથી તેજ લીધું. દુકાનદારે તેને તેર આના પાછા આપ્યા એમ માનીને કે તેણે એક રૂપિયા આપ્યો છે. પેલા બાઈપણ લીડને લાભ શું કામ ચૂકે? તે તેલ અને તેર આના ખીરમાં નાંખીને સરકી ગયો.

પણ મનમાં વિચારોની ધુમરીઓ વળ્યા કરે. હું આ સારું કરી રહ્યો છું? આવા પવિત્ર દિવસોમાં પણ પ્રમાણિક નથી રહી શકાતું? કેટકેટલે દૂરથી અહીં પાપો ધોવા આવ્યો છું કે પાપોના પડ થડાવવા? અને તે પણ ત્રણ આના સારું! ના, ના, બે હું આ પૈસા પાછા ન આપું તો મારી જત્રા નિષ્ફળ જાય. આ બવના ફેરામાં ક્યાં મુધી ફાંફાં મારવા?

પેલા બાઈ દુકાનદાર પાસે ગયો અને રૂપિયા આપતો બોલ્યો.

“માફ કરજે! મારી જત્રાને મારે અબડાવવી નથી. મારાથી બધા બંલે અબડાય. કારણ કે હું હરિજન છું. આ તમારો રૂપિયા. મેં તમને પૈસા નહોતા આપ્યા. આ પૈસા ન આપું તો મારી જત્રા નિષ્ફળ જ જાય ને?”

આમ બોલી તે બાઈ જણે બધા પાપ ખંખેરીને હાલકો કૂચ થઈ ગયો હોય એમ ચાલ્યો ગયો.

આ બાઈ હરિજન છે એમ બ્યારે દુકાનદારે અને બાજુમાં ઊભેલા લોકોએ જાણ્યું ત્યારે આશ્ચર્ય પામ્યા. તેને જતો બેઠો જ રહ્યા અને સહેજે દરેકનું માથું નમી પડ્યું.

—પારસ માંધા

[૧૪૨]

પ્રહ્લ ચિંતન રૂપ નિર્જન અરણ્યમાં હું રહેવા લાગી.

ત્યાં નિર્ગુણે મારું મન હરી લીધું.

ચિંતન માટે નિર્ગુણ કહણ બતાવાય છે,

પરંતુ મારે માટે એ સહેલું ધર્મ ગયું છે

એતું માધુર્ય લાગવા માડ્યું છે.

એમાં જ રમી ગઈ છું.

એટલી કે, બધે હું નિવૃત્તિ શુરુની જ થઈ ગઈ છું.

નિવૃત્તિનાથની સ્થિતિ જ મારી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે.

નિર્ગુણ પરમાત્મા સૃષ્ટિરૂપથી સશુણ સાકાર થયા છે.

એવો અતુલવ કયો.

અર્થાત્ ઇશ્વર સહજ થઈ ગયો,

નિર્ગુણ ચિંતનની આવશ્યકતા સમાપ્ત થઈ ગઈ.

આમ છતાં પણ મનોવિશ્રામ માટે ઘડીભર એમા

ફળકી મારી ઝેસવું હોય, તો જોસો.

૨૦. તું તો મારો, હું તો તારો!

[૧૪૩]

કહે છે કે એક ચાતક હોય છે—

જે મેઘ તરફ મીટ માંડીને જોસે છે

અને મેઘ એને માટે વરસે છે.

અહીં ચાતક જ રહ્યો નથી,

અને ધ્યાન તો લાગી રહ્યું છે.

ચિત્તશૂન્ય નિર્વિકાર નિદિધ્યાસન ચાલે છે.

એને કારણે, પ્રસન્ન થઈને

છેવટે પ્રહ્લરૂપ મેઘે પ્રસન્ન થઈને અમૃતવર્ષા કરી.

જીવને સંજીવન મળ્યું.

જીવ પ્રહ્લ થયો.

પરંતુ મુખ્ય અમતકાર એનાથી સિન્ન જ છે.

જ્ઞાનદેવ કહે છે—

એવી એ અદૈત હાલતમાં પણ

મારું પ્રહ્લદર્શન અને સ્પર્શ ચાલુ જ છે,
આંખો વિના ને હાથ વિના.

[૧૪૪]

પ્રાપ્તગ્ય પામી ચૂક્યો.

જેને જોવાની લગન હતી તેને જોયો

પરંતુ જોતા જ દૃષ્ટિ ખેવાઈ ગઈ.

પછી બાહ્યોથી આલિંગન કરવા લાગ્યો

તો દેહ જ તૂટી પડ્યો.

માયા નિરાશ થઈ

અને ઈશ્વરદર્શનનો પ્રયોગ સમાપ્ત થયો.

સામે શુરુભૂતિ જોવા છે

સાત્ત્વિક ભાવોથી ભરી—

અને શુરુના નામનો ઉદ્ઘોષ કરીને—

જ્ઞાનદેવે શુરુચરણોમાં 'જીવનભાવના સમર્પિત' કરી દીધી.

[૧૪૫]

તું મારો છે અને હું તારો છું.

પ્રીતિની આટલી એકતા હોવાથી

પછી બીજો ભાવ રહેશે ક્યાં?

વસ્તુતઃ તું અને હું આ ભેદ મૂળમાં છે જ નહીં.

પરંતુ અજ્ઞાનવશ જીવના ધ્યાનમાં નથી આવતું.

એટલા માટે તું જ હું થયો છું આ વિવેકથી

બાજુવું પડે છે.

અને અનેકવિધ માધના કરીને દૃષ્ટિ વાળીને

જીવનું જીવનસ્થાન શોધતાં શોધતાં—

હું જ તું થવું પડે છે.

અને એટલું થવાથી ધ્યાનમાં આવે છે કે આ

બધા ઉપદ્રવ્યાપની જરૂર ન હતી.

[૧૪૬]

પહેલાની પેઠે ભક્તિપૂર્વક ભગવાનની પૂજા કરવા ગયો—

તો હું જ ભગવાન થઈ જોઠો

પૂજાની હદ સુધી પણ ભક્ત અને ભગવાનનું જુદા

પણ ન રહ્યું.

મીઠું સાગરને મળવા ગયું તો તે ઘોતે જ સાગર
 બની ગયું
 હરિ ચરાચરમા ઓગળ્યા અને પૂજા ઓગળે થઈ
 એ જ હરિ આત્મસ્વરૂપમા વિનીન થઈ ગયા
 એટલે એ પૂજા પણ છુપત થઈ ગઈ
 પૂજનના લક્ષણો -
 આવાહન અને વિસર્જન!
 પરંતુ ઓગળવાને કારણે
 અને એકાત્મતાને કારણે
 આવાહન શક્ય નથી
 પૂજાવિધિ સંપન્ન થઈ
 મરૂપાવરથા શેષ રહ્યું
 કેમ? યોગી કેમ? આચારે છે,
 અને કૃત્યાગની સુક્ષિતથી એનાથી અવિષ્ટ
 રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે
 અમારે માટે એ ઝઝટ જ નથી
 કેમકે, અમે દેહથી બિન્ન નથી
 બળિમાર્ગમા બાહ્ય સમવાનની બાંધી કરે છે
 અને ભગવાન એના પર કૃપા કરીને એને સુક્ષિત
 બને છે
 પરંતુ અમારે માટે એ માર્ગ પણ રહ્યો નથી
 કેમકે, દેવ, બ્રહ્મા, કૃપા - બધું અમારામા જ એણે
 થયું છે
 સ્વાક્ષર વિચારથી ઈશ્વરને અવગ કરીએ
 અને એણે ધ્યાન ચિત્તન કરના રહીએ
 આ જ્ઞાનમાર્ગની પ્રક્રિયા પણ અમારે માટે
 નકામી છે
 કેમકે, સોહમ્ સૂત્ર હાથ વાગી ગયું છે
 અને એટલા માટે અલગતાની જરૂર જ રહી નહી
 બધા વિચારો અને ચિત્તન અમારામા જ સમાઈ
 ગયું
 પરંતુ જ્ઞાનદેવ કહે છે -
 એવી નિર્શૂંલ અવસ્થામા પણ
 મારા મનનું સંશુલ સાકારનું આકર્ષણ તો
 કાયમ જ છે

[૧૪]

દૂધના કલ્પદ્રવ્યમા મવાઈ ચિત્ત છે
 એટલું જ કે દૂધને ગરમ કરવાથી એ જુદી
 દેખાય છે
 એ જ રીતે વિશ્વમા બ્રહ્મ બરેલું છે
 તપશ્ચર્યાથી માધનાથી, એને પ્રકટ કરવાનું
 હોય છે
 એવી હાલ સુધી જ તમે અમે - સાધકોનું કામ
 એ જેમણે કર્યું
 એમને બાજે મનાઈ અવગ કરીને આપવામા
 આવી
 જેની પ્રતિવાને એટલું દર્શન થયું,
 એને એ દૂધ ગરમ કરી
 મવાઈ કાઢવાની ત્યાજી કરે નથી
 આપ સંતોની કૃપાથી આ દર્શન મને મળ્યું
 સમગ્ર સદ્બાલુભૂતિ,
 તૃપ્તિ ૧ સહજ વાગુ સ્ફુર્તિ
 અને નિરંતર વિશ્વપ્રીતિ
 એવું મારું જીવન બની ગયું છે
 દેહ પર આગ્રા નથી
 તો એનાથી બેસ થવાનું કારણ પણ નથી
 હવે હું અવગ બીજા જીવો અવગ - એવો આભાસ
 કરવા બળે તો પણ સધાશે નહી
 જીવનમા ઈશ્વર પ્રવેશી ગયા છે
 અને તજજન્ય આનંદ શ્વેત જોઈ જ રહ્યા છે

[૧૫]

જીવવાનું દેહને સોપી સ્વસ્થ રહીએ તો મૃત્યુ
 આયોઆપ જ મગી બંધ છે,
 સમુદ્રના પુષ્પબદને સમુદ્રથી જુદો માન્યો
 તો તે ફલમા સુકાર્થ જવાનો છે
 અને સમુદ્રથી જુદો ન પાડીએ એ એ સમુદ્રમયનું
 જ છે એ ચિહ્ન તર્કએ -
 તો એ કદી નહીં સુકાય
 અસંખ્ય છુદ્ધુદાઓ આવતા જ રહેશે
 અને સમુદ્ર સુકાવાનો નથી

પ્રથિરના ચરણોમાં જીવભાવ સમર્પણ કરવામાં આવે.

જ્ઞાનદેવ બસ આ એક જ મરણ બણે છે.

૨૧. જ્ઞાનદેવના અંતિમ ઉદ્દગાર

[૧૪૯]

હવે દુનિયાભરમાં નિવૃત્તિનો ધર્મ જાગે

અને સર્વત્ર હરિનામનો ઉત્સાહ રહે

મારી ઇહપર-કર્તવ્ય ભાવના

અને પુરુષાર્થ-પ્રેરણા

દાનમાનાદિ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ,

અને ઇન્દ્રિયોની વિષય સંબંધ વૃત્તિ

બધી ખંડિત થઈ ચૂકી છે.

કેવળ એક નામ-સ્મરણની જ લગન છે.

* * *

સર્વશુરૂપ કલ્પવૃક્ષની છાયામાં

કલ્પના કરવાનું કામ જ રહ્યું નથી.

ભક્તિરૂપ અમૃતના નિત્ય સેવનથી

ચિંતા નષ્ટ થઈ ચૂકી છે.

મન હરિ-પ્રેમરૂપ વૈકુંઠાનંદમાં મગ્ન છે.

દોષ શોધન થતાં

પાપ છૂટવાને કારણે—

હઃખ પણ ભાગી ગયું છે.

* * *

વેદ શાસ્ત્રાદિકોનું રહસ્ય ખુલ્લું થઈ ગયું છે.

કલતઃ આત્મારામનો સંકેત પટ ગયો છે.

પરિણામ-સ્વરૂપ, મોહભલ-રૂપ વાસના,

વાસઓના અનેકવિધ આલંબન,

☆

“માણસ માટે શિક્ષણ છે ત્રણ પ્રકારનું.

એક કરોળિયા જેવું છે, બીજું પક્ષી જેવું છે, ત્રીજું મધમાખી જેવું છે.

કરોળિયો માનવી પોતાની બળ ભ્રમી કરે છે. પક્ષી એમાં બીજને ખેંચે છે અને તેમને

બળમાં પૂરી રાખે છે.

પક્ષી છે એ પોતે પોતાના ગાનમાં જ મસ્ત હોય છે. નથી ઠાઈને પોતાનું ગાન આપનું.

નથી પોતે ઠાઈનામાંથી લેતું. બસ, એ તો રહે છે પોતામાં જ મસ્ત.

મધમાખી છે એનું કામ માનવો સમ્રાટ કરવાનું છે. અને એ સમ્રાટમાંથી પોતે છૂટે દાશે

આપે છે. પોતે કંઈ જ રાખતી નથી.

આમ શિક્ષણ ત્રણ પ્રકારનું છે. તમે કયું લેશો?”

—ગુ. મ.

વાસનાઓમાંથી નિર્મોહ થઈ શકનારા આગામી દેહો,

અને સારા હૃદયની બધી ગ્રંથીઓ,

અચાનક તૂટી ગઈ છે.

બુદ્ધિ અને બોધ

બંનેના અનેક જ-મોનો વિયોગ

હવે ખતમ થઈ ગયો છે.

હાથપગમાં નવું ચૈતન્ય આવ્યું છે,

આંખની અંદરની આંખ ખૂલી ગઈ છે.

કિં બહુના ? હું જ આખ બની ગયો છું.

એટલા માટે બધો સંતોષ જ સંતોષ છે.

દેહનું દિવ્ય પરિવર્તન થયું છે,

બણે અમૃત-કળા જ એમાં કલ્પાર્થ ગઈ છે.

દસે દિશાઓ પહેલાંની પેઠે રિક્ત નથી રહી.

સઘન ભરાઈ ગઈ છે

બધી જ બ્રહ્મરૂપ થઈને

વિજ્ઞાન ક્ષિત થયું છે.

નિવૃત્તિ શુરુની આ કૃપા છે.

એમણે માત્ર અંધત્વ દૂર થયું;

અને એક નવી જીવનવ્યાપી દૃષ્ટિ આપી.

એના આધારે હું જીવ્યો.

આત્મારામ રૂપ રમણિય અંજન આંખમાં પડ્યું.

માયાની ક્રાંસ દૂર થઈ.

નિવૃત્તિનાથે જ્ઞાનદેવને જ્ઞાનગંગામાં સમાધિ

આપી.

હવે એમનો જ ધર્મ જાગે.

અને સર્વત્ર હરિનામનો ઉત્સાહ રહે

તે દિસે કુ' ધરમાં પ્રવેશ્યો ત્યારે વાતાવરણુ વિચિત્ર હતું. સમય સાંજનો હતો તેથી પ્રકાશ પરાળા માણુસની માફ ભાગવાની તૈયારી કરતો હતો અને અધારુ' પોતાની આત્મીયતા બતાવવા નજીક આવી રહ્યું હતું. રોજ તો ઓરિસેથી આવું' ત્યારે દસ વર્ષની નાની બહેન રોહિણી સામી આવીને મારો હાથ ઝાવે ને એની આખા દિવસની કામગીરી કંડી સંભાળાવે.

એ ન દેખાઈ એટલે કુ સંધ્યા રસોડા બાળી વળ્યો. બા માણે હાથ ટેકરી ધુવ મને બોલી હતી. કુ આન્યો તેની ખજુ લેને ખબર રહી નહિ તે તો દીક ખજુ સચડી પર મોડું' શાક ફાંચવા માગ્યું હતું એવું' જ્ય એને ખ્યાન નડેલું'. રોહિણી વિશે પૂછતા પડેલા મે' બાને પ્રસ કંપો:

'બા, આજે તને થયું' છે શું ?'

'એ થયતું હતું તે થઈ ગયું હતે શું?' કોઈ દિવસ નહિ ને બાએ આજે જ રોજ કંપો

'તું' વાત માંડીને કહીશ કે. ' મારું વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલા જ તે બોલી 'હવે બાઈ રહુ છે શું તે તને કહું ?'

'પણ રોહિણી કેમ દેખાતી નથી? કંઈ એણે તોશોન કયું ?'

'મને શું કામ પૂછે છે? રોહિણીને જ પૂછ કે એણે શું પરાક્રમ કયું' છે?'

શું બન્યું' તે તો કહેતી નથી ને...

'બનવાનું' શું હતું ? બાબુવાળા દેડની દીકરીએ મારું આજુ રસોડું' બહાનુ' ?' બાએ વદન બોલ્યું.

'રોહી! સાવિત્રીએ!' મારાથી પૂછાઈ ગયું.

'હા, એ સતી સાવિત્રીએ જ તો! તારા દેડ રોજન દારની દીકરી અને રોહિણી ના બેનપણી એ જ તો! પછુ આકરને અડવાથી કંઈ આકરણુ થયતું' નથી ને નામ રાખવાથી કંઈ સતી યવલુ નથી; આકરણુને અવતાર મેવા તો રોટોટલાં પ્રુપ્ત કરવા પડે!'

'બા, આ જગતમા તારા જેવા રોટલાક જણે જેઓને જુદા રજતા હોય પણ રામના દરગાહમા તો સૌને મટિ એક સરખી જમા છે.'

'તારા જેવા સુધરેલા વિચારના નાસિતોએ જ

એમને મટારી માર્યા છે. અને પાછાં એ લોહી પોતાની જાતને દેડ બગી નહિ પણ દરિજન કહેવાય છે' શો કગળા આન્યો છો?'

'બા, મતકુતારાં પણ રામે નીચ ગણતી સનરીનાં એકા બેર ખાધા હતા પછુ આ કળગુમાર આપણે એ જીવી મથા અને જાતિભેદ ખાડા.'

બા કંઈક દીધી પડી. એને મારામાં વિશ્વાસ હતો. પણ એ ગયની ખાસ ભક્ત હતી. એટલે મારી દળીમને જવાબ ન આપતી હતા પોતે મારી પાડોશમા રહેવા આવેલા દરિજન જાતિના જાનભાઈની પુત્રી સાવિત્રીને કંડી આડી નહિ. પણ આ બનાવ બન્યા પહેલા મે' બાની સાથે દળીનો કરી એટલે સુધી તો સમજતી હતી કે દરિજનને અડવામા કોઈ પાપ નથી. ને મારીમાથી તારા ઈશ્વરે આકરણુ' સજન કયું' છે એ જ મારીમાથી દરિજનનું' પણ સજન થયું છે. એટલે જાનભાઈની દીકરી સાવિત્રીને મારા વાચનખંડ સુધી આવવાની છૂટ હતી.

કાલુ કે મે બા આગળ એની દળીનો કરી હતી કે બંને દોરોયમા ચાનપાણી પીએ કીએ ત્યાં'શું' બધા મટિ જુદી વ્યવસ્થા લોય છે? ઓરિસમાં પણ દરિજનભાઈ હોય કે બળ વણ'ના હોય, બધાએ સાથે જ કામ કરવાનું' આ સામળીને એના દિસમાં કચરાટ જરૂર થયો હતો, પણ સુચકમં' સમજ, દરિજનને અડવાથી નાં'વું' પડે એ મિહાલ એજે વચરે બોલે કાઢી નાખ્યો એ કે આમા એની હડપપર'કની સંમતિ તો નડેલી જ.

અને તેથી કુ' કે રોહિણી જમવા બેઠીએ ત્યારે તે અમને રસોઈને અડવા દેતી નહિ. અમે તેના વ્યામદ પણ સેવના નહિ પણ અન્ને એની એ મથાંદાનો લોપ થયો હતો. જણે એને મન તો અધમં'શી રાવણે એની સીનાશ્પી પવિત્રતાનું' અપહરણુ કયું' હતું.

મોટી કુતો ના ઓનથી વાતાવરણુ હળુ' બન્યું' હતું. એટલે મે' ધીરેથી કહ્યું- 'થવાનું' હતું તે થઈ ગયું. થયેલું ન-થવાનું' બનવાનું' નથી. પછી એનો દરખ-રોડા જા મટિ? ને કંઈ બને છે એની પાછા ઈશ્વરનો કોઈ દેવ હોય છે. ઊવડું' તારે તો હવે એ સાવિત્રી અને એના કુટુંબ સાથે વધારે હળુ' એઈએ....'

'એ બધું' તને સોધું. એક વાર બને એ મારા

રસોડામાં દાખલ થઈ પથ્થુ હવે અને રસોડામાં દાખલ થવા નહિ દઉં. તારા એ પોઠોની માથેના સળખને લઈને આ વખતે દુઃકર્ષિબોલી નથી. પથ્થુ 'હું વચ્ચે બોલી પડ્યો, 'પથ્થુ બા, દૂધમાં એક વાર સાકર ભળી જાય પછી એને છૂટી પાડવા માગો તો પથ્થુ છૂટી પડી રહે નહિ' અને એ બોલી 'તમે બહેના બન્ધુ આનાક હો છો મારે તારી વાત નથી સાંભળવી તારે જેમ કરવું હોય તેમ કરજે મારે તો મારો ધર્મ ભંગો મારો ભગવાન ભંગો ને હું ભરી'

તે દિવસે આ વાતનો અત અડી જ આવ્યો. પથ્થુ તે પછીના દિવસોમાં મે ખાસ ધ્યાન રાખ્યું હતું કે સાવિત્રી અમારે ત્યાં આવતી અરે' રસોડા સુધી પથ્થુ જતી છતાં બાકી બોલતી નહોતી એવું કારણ એનામાં ધીરે ધીરે થતું પરિવર્તન હતું કે સાવિત્રીના શેઠિયો સાથેના સંમેળ હતો, કે બન્ને સરખા ઉમ્મરની સખી એને ભેટા એને બન્નેમાં પોતાની 'દીકરી'ના દર્શન થતા હતા તેથી કે પછી આ પરિવર્તન માટે સાવિત્રીની ચોખ્ખાઈ અને નમ્ર છાત્ર નિર્દોષ રૂપ કારણ જ હતો તે હું ચોક્કસ કહી શકું નહિ. પથ્થુ સાથે સાવિત્રી અમારે ત્યાં રમના-વાતો કરવા આવતી ત્યારે શેઠિયો જે ખાતી તે જ એને મળતું.

વળી આટલા દિવસોમાં મે એક વાત ખૂબ ધ્યાન પૂર્વક નીહાળી હતી અને તે એ કે, કેલાથે વર્ષોથી આખો દિવસ ખુશ્તી રહેતી પૂજનની ઓરડીને બાહ્યે સાકળ મારતી હતી તે પૂજન કરતી હોય કે ન હોય તો પથ્થુ તેના બારણાને બહારથી કે અંદરથી સાકળ વામેની રહેતી ત્યારે મને થતું બાકી કદાચ વિચારતી હશે કે આહાલ્યનો ભગવાન જુદો અને હરિજનનો ભગવાન પથ્થુ જુદો! ત્યારે મને બાને કહેવાનું મન થતું બા, ભગવાન તો બધાને માટે એક જ છે જાતભેદ પાડવાનું પાપ માનવીએ કર્યું છે. પથ્થુ ભગવાનના ભેદ પાડીને બેઠક પાપ કરતું નહિ જોઈએ અને એટલે જ ભગવાનના દ્વાર મોર્ડને માટે પથ્થુ બંધ થવા ન જોઈએ.

પથ્થુ મે બાને આમાંનું કંઈ કંઈ નહોતું, કારણ કે હું એની ધાર્મિક શ્રદ્ધા પર કટકો મારવા ઇચ્છતો નહોતો. ને કે સાવિત્રી ક્યારેક જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી શેઠિયોને પૂછી બેસતી - 'આ ઓરડીમાં શું છે?'

શેઠિયો જવાબ વાળતી, 'અમારા ભગવાન' ત્યારે હું હસવામાં કહેતો, 'ના, એમાં તો મારી

બાના ભગવાન છે'

ત્યારે શેઠિયો ચિડાઈ ને રેતી, 'તમને કંઈ ખબર નથી ભગવાન કંઈ એકવાના ન હોય! સોના હોય!'

શેઠિયોના જવાબ સામગ્રી સાવિત્રી અગમ્ય આનંદમાં ખેંચાઈ જતી.

આ વાતને બહુ દિવસ પીટ્યા નહિ હોઈને શેઠિયો ટ મધ્યેષ્ઠમાં પગ મારી પડી. તાવે પોતાનું પૂર્વરૂપ પ્રગટ કરતા માઝુ બે દિવસ ચાર દિવસ પાંચ દિવસ તાવ ન જીત્યો. સવાર સાંજ જાનભાઈ અને એમના પત્ની શેઠિયોની ખબર મળી જતા હું સનારે અને રાતે શેઠિયોની સાત્વારમાં મેસતો બાને પથ્થુ સ્નેહથી માડીને અનેક વાતનું ધ્યાન રાખવાનું હોનાથી તે આખો સમય શેઠિયોની પામે બેસી શક્તી નહિ ત્યારે સાવિત્રી જ એવી વ્યક્તિ હતી કે જે નિશાએ જવાનું જૂનીને જમવાનું અને સવાનું જૂનીને શેઠિયોની સેનામાં લાગી ગઈ હતી અને એને ઘણું સમજાવી જોઈ, બા પથ્થુ ખૂબ કહેતી તો પથ્થુ તે આટલા પાસેથી ખસતી નહિ. ટાઈ ફોઈ એવી રોગ હોનાથી મે સાવિત્રીના માનાપને એને સમજાવવા કહ્યું પથ્થુ તેણે ત્યાંથી ખસવાનો નનો જ ભયો. ને કે મે નાજી ગમ્પી પહેનેથી જ ડોક્ટર પાસે એને એન્ટીટાઇફાઇડ ઈન્જેક્શન અપાવી દીધું હતું.

એક દિવસ, ડોક્ટરની મનાઈ છતાં બાએ ઉર્મિ વશ થઈને શેઠિયોની બિરિકટ ખાનાની ઇચ્છા પૂરી કરી અને તાવ પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો. બ સાથે થેર પહોંચ્યો ત્યારે શેઠિયો બેભાન થઈ ને વનારીએ ચડી હતી બરફ ચુકનાનું ચાનું જ હતું. પથ્થુ બાના હોશમાં જોડી ગયા હતા.

હું તુરત જ ડોક્ટરને બોનાવી લાવ્યો અને તેણે જે કહ્યું તે સાંભળીને તો બધાને પરસેવો છૂટી ગયો. 'રિયાત ગભીર છે ઇશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખવા સિવાય હવે કંઈ ઉપાય નથી આજની રાત કાઠી નાખે તો પછી ખાસ વાધો નથી પથ્થુ કંઈ કહી શકાય નહિ.'

ડોક્ટર તો દવા આપીને ગયા તે રાતે કંઈએ આશુ નહિ શેઠિયો જેમ જેમ લાતી જાય તેમ તેમ સાવિત્રીની આંખો આંસુ સારતી જાય અને એ છાકરીની દયા આવતી હતી મે ઘણું સમજાવી પથ્થુ એણે ઠાળ્યો. અન્ન ખાધું નહિ બા અન્ન મનીને પગની પામે બેઠો હતો અને પથ્થુ અહવાડિવાનો ઉત્તમગરો હતો આખો કહ્યું કરતી નહોતી પથ્થુ સાવિત્રી એના રથાન પરથી હતી

નહેાળી બ્રાહ્મણ અને હરિજનના જનિબેદ મુલાઈ મયા
હતા સાવિત્રી જન્મતી પશુ અમારે ત્યા અને સુતી પશુ
અમારે ત્યા મે એને મે તણ વાર સુવા બવા કચે પશુ
તે માતી નહિ આખરે બાર વાગવા એટને મે એને આગ્રહ
કરી ઉઠાડી અને બાગુના ઉમમા લઈ જઈ સુનાડી.

હુ ફરી શેહિણી પાસે આ યો એની મેલાન આવ
રથામા કઈ ફેર પડ્યો નહેોગો એની લગરી જરા પશુ
ઓઠી થઈ નહેોતી અને એ લગરીમા પશુ સાવિત્રીનું
નામ ઘ ડી વાર મેાવતી આ જોઈ સાબળી રનેહુ છુ ?
એની પ્રતીતિ ખાને ઘવા માડી હતી

રાતે જ્યેક વાગે હુ
દિશાએ જરા જાણો ત્યારે
રાતના મે સાવિત્રી સુતી
હતી તે ઉમમા ડેકિયુ કયું
તો સાવિત્રી ન મયે મને
જાણ પડી દિવાનખડમા,
વરડામા બધે જ જોઈ
વડેના પશુ એના પતો જ
ન વાગે મે બાને રાત કરી
પશુ શેહિણી કઈ જાનમા
આવરા માડી હતી એટને
એનું ચિત્ત મારી વાનમા
પૂરેપૂરું નહેોતું તેજે કણ
'કાલ્ય એને ઘેર ગઈ હઈ'

મને પશુ એમ લાગ્યું
એટનેહું સાવિત્રીને ઘેર ગયેા
જગનજાઈને જગાડયા અને
વાત કરી સાવિત્રી ત્યા પશુ
નહેોળી જાણે શેહિણીની ચિતા ઓઠી હતી તેમા આ
ચિતાનેા વધારેા થયેા હુ, જગનજાઈ તથા તમના પત્ની
મારે ઘરે આવ્યા ફરીયા ઘરમા શોધ કરી-પશુ બ્યથા
પાછાગઈ અમે શહેરમા તપાસ શરૂ કરી પોલીસને ખબર
આપી પશુ કઈ ન વળ્યું મે કનાક પછી વિચારસૂચ
બનીને ઘરે આવ્યા અડી અમને એક મુખદ સમાચાર
મજરા શેહિણીએ લગરી બધ કરી હતી અને તે જાનમા
અડી કપાત્રેક આખ મેાવતી હતી હુ તેા વેડા સમય
મારે સાવિત્રી ખાનઈ ગઈ છે એ જ જૂની મયેા પશુ
જ્યારે સગરે જ વાગે શેહિણીના કુબેચી સાવિત્રી

નામનો ખૂબ ધીમે શબ્દ નોકતરી ત્યારે મને ફરીથી
સાવિત્રી યા. આત્રી

હુ જોયો આ પશુ જીવી હુ બાયરમ તરફ ગયેા
મનમા શકા ઉઠીબી હતી કદાચ સાવિત્રી કુદરતી
હાજરે જવા જીવી હોરને અશક્તિને કારણે ત્યા જ બેસી
પડી હોય તો ?

પશુ હુ કઈ તપાસ કરું તે પહેલા જ, સાવિત્રીની
સુધરતી જતી તમિલનમા એના રામનો આબાર માનના
પૂજની ઓરડીમા મયેા બાની આનંદ ચીસ સબળાઈ
સ્વામ આમ આન સાવિત્રી તો અહી પૂજની ઓર
ડીમા છે

આરતી

આરતી અહોનિશા રુદિયામા.

કમલવત તણી વાગે પડા.

ફર હરિના સામા.

આરતી અહોનિશા રુદિયામા.

વાચ પ્રાણના જયે દીપકા,

ટેચે મરત દસામા

આરતી અહોનિશા રુદિયામા.

અબહણ અબહણ અમે જામડી.

ચહુદિશ જ્યોતિધામા.

આરતી અહોનિશા રુદિયામા.

રેવ, અાદલી સરોડ વિનતિ.

નિચ્ચણ કરેા જુકામા.

આરતી અહોનિશા રુદિયામા.

સરોડ

અનેહું ત્યા મયેા ત્યારે
પૂજની ઓરડીમા શુ જોઈ
છું ? હરિજન' નામને
મયથક કરતી સાવિત્રી
રામની મૂર્તિ આગળ
મેસીને ઉપરના નામની
માળા ફેરવે છે એને પૂજ-
વાથી માનમ પડ્યું કે એ
આખી રાત સુતી નથી
જશુ બહી પૂજની ઓર
ડીમા રામનામ જપતી
રતી.

ડોકરે ઇશર ખર
આધાર રાખવાનું કહ્યું
હતું તે ? બા તો બધું
જૂનીને જાણે સડે રહસ્ય
હાથ લાગ્યું હોય તેના
રનેહથી તારિયીને જાતી સસરી આપી 'એટા તારી
સાચી લકિતથી જ મારી શેહિણી જીગરી મઈ'
ત્યારે જાણના મ દિરમયી કેઈએ ઘટ વગાડયો
અને બીજા શણે ત્યા ગયાના લજનની કડી અમારા
કાનેએ સાબળી 'સજ મન વસિરા એક જ રામ'
અને એ લીટી મજાજણા અમે સૌ શેહિણીના પવન
પામે ગયા ત્યારે શેહિણીનું મુખ મલકી રહ્યું હતું
આ બનાવ પડી પૂજની ઓરડીના દાર મે કહી
બધ થયેલા જોયા નથી કારણ કે બાના આમાતા દો
વજન પૂની જવા હતા

‘વેદાંત-સાધનામાં નિર્વેદ શબ્દ ઘણી વાર આવે છે, એનો અર્થ શો?’

નિર્વેદ શબ્દના અર્થ અનેક છે. સામાન્યપણે આ દુનિયાના વ્યવહારિક જીવનથી જે કંટાળી જાય છે એના અનુભવસાહેબે નિર્વેદ કહે છે. વિષયોપબોગ કરીને ઇન્દ્રિયો ત્યારે નૃત્ત થઈ જાય છે, ઝાઝામાં ઝાણું વિષયો માટે જે તીવ્ર આકર્ષણ હોય છે તેનો વેગ મંદ પડે છે, ત્યારે એવી મનોવૃત્તિને પણ નિર્વેદ કહે છે. જે થવાનું છે તેને થવા દે, હું એની ચિંતા નહીં કરું, બહુ થયું, હવે તો પારિરિયતિ જે રૂપ ધારણ કરવાની હોય તે કરે, હું એની સાથે લડવા નહીં બેસું—એવી બિનઆમીદી રૂતિને પણ નિર્વેદ કહે છે.

અંતરમુખ થઈને માણસ ત્યારે પોતાના શુભ-દોષોને શોધી શોધીને જુએ છે, પ્રદ પોતાને માટે એના મનમાં તુચ્છભાવ જન્મે છે, ત્યારે પણ એને નિર્વેદ કહે છે, હું બહુ જીવ્યો, પણ કહું કાર્થ નહીં, કશું મેળવ્યું નહીં, આખી જિંદગી નકામી ગઈ, લોકો મને જે આદર આપે છે તેનાથી સંતોષ કેમ થાય? હું મારી તુચ્છતા ભારેભાર ભણું છું. અને એટલે રાત્રિ અને આદરનાં પત્થનો સાંભળતા મનમાં વૈરાગ્ય પેદા થાય છે—ત્યારે એવી મનઃરિયતિને પણ નિર્વેદ કહે છે. ઉત્સાહનો અભાવ, અસંતોષ અને મોહનિરાશ—હૃદયમાં એ ત્રણે વધી જવાથી મનુષ્ય નિર્વેદ પામે છે.

કંઈ મન્યું તો શું ને ન મન્યું તો એ શું? મારા જીવનમાં અતે મનોવૃત્તિમાં મોટો ફરક પડવાનો નથી—એવી તત્ત્વચતા ત્યારે રિચર થાય છે ત્યારે એને પણ નિર્વેદ કહે છે. અત્યંત નિરાશાથી પણ નિર્વેદ જન્મે છે અને અતિ-તૃપ્તિથી પણ નિર્વેદ જન્મે છે. નિર્વેદમાં નિરાશા નથી હોતી પણ ભગિનિરાશ થવાને કારણે કંઈક વિષાદની માત્રા હોય છે.

આ થયો નિર્વેદ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ. નિર્વેદનો મૂળ અર્થ છે દુનિયાને એડી-એડી સુધી ઝાળખ્યા પછી જે અપેક્ષાભંગ થાય છે, અને જેમાંથી દુઃખ અને દૈન્ય નહીં, પરંતુ ઉપશમ અને શાંતિ મનમાં જન્મે છે. જીવન સફળ હોય કે નિષ્ફળ, જીવનમાં એટલોય સાર માન્યો હતો. તે તો એમાં જણાતો નથી, એટલો અનુભવ થવાથી દુનિયા પ્રત્યે જે ઉદાસભાવ, થેણું કાઢવું અને કંઈક

વિષાદ—એ સૌનું મિથન ચિત્તમાં થાય છે તે જ છે સાચો નિર્વેદ. આ સાધનાનો એક સ્થાપી ભાવ છે. એમાંથી જ માણસને સાચી શાંતિ મળે છે, તે દુઃખમુક્ત પણ કેટલી નથી, તેમ દુઃખદાયક પણ હોતી નથી. એનાથી તો પગમ સમાધાન જ પ્રાપ્ત થાય છે અને પોતાને બાજે જે પણ કર્તવ્ય આવે તેનું ઉત્સાહયુક્ત પાલન કરવામાં તેને શક્તિ મળે છે. એટલા માટે કાન્યસર્ચમાં શાંતરસની નિર્વેદ-મૂલિતા સ્વીકારી છે.

‘નિર્વેદસ્થાથિભાવોઽસ્મિત શાંતોઽપિ નવમો રસઃ’
રાજ યથાતિ સમ્રાટ અશોક અને રાજ ભત્તહરિ, ત્રણેમાં આપણે નિર્વેદની સિદ્ધિ બ્રેઈએ છીએ, અંગ્રેજ કવિ ટેનિસનનો પૌરાણિક રાજા કિંગ ઈશ્વરનું રાજ્ય સ્થાપવાનો આજન્મ પુરુષાર્થ કયા પછી નિર્વેદથી કહે છે, ‘A lesser God has created this world.’ મહાભારત યુદ્ધના અંતમાં સર્વ શત્રુઓના પરાજય પછી ધર્મરાજ શ્રી કૃષ્ણને નિર્વેદથી કહે છે—

‘અથોઽર્ષ અવચાકારૈ ભગવન્ પ્રતિભાતિ મે’
(જે ભગવાન, શ્રી કૃષ્ણ, અમારો વિજય મને તો પરાજય જેવો લાગે છે.) પશ્ચિમનો પ્રાચીન સેનાપતિ પીલ્ડરને એક યુદ્ધને અંતે પ્રત્યંક વિજય મળ્યો, પરંતુ એ યુદ્ધમાં પીલ્ડરની અર્ધી એના પતન થઈ ગઈ. ત્યારે એ નિર્વેદ સાથે કહે છે કે, મને આવો એક ખીન્ને વિજય મળે તો મારું સત્યાનાશ નીકળી જાય.

નિર્વેદથી જે હૃદય—પરિવર્તન થાય છે તે સ્થાપી હોય છે. એટલે જીવન—પરિવર્તન કરવામાં કંઈપણ પડતી નથી.

નિર્વેદનું પ્રત્યક્ષ દર્શન મેં કહું માથેમાર મન્યમાં, શ્રવણ ભલભલ નામના તિથક્ષેત્રમાં જિન્દી ટેકરીની ટોચ પર. બાહ્યજીવી ગોમટેશ્વરની સુંદર મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં જિન્દી ટેકરી પરથી આસપાસનો દર દરનો પ્રદેશ, એમાં અનેક તળાવો અને મનુષ્યના પુરુષાર્થનાં ફળ જેવાં નાનાં મોટાં ગામ અને શહેરો નજરે પડતાં હતાં. અને એની ટેકરી પર વિરાજમાન છે ૬૦ ફૂટ જિન્દી સમગ્રમાથ, સમગ્રધાન, બાહ્યજીવીની નગન મૂર્તિ. એમના મુખ પર પરમ શાંતિ સાથે સાથે વિષાદની થોડીક છાંય છે.

‘દુનિયાની પામરતા બ્રેઈ લીધી. એને કારણે દર્શનું સેવન પણ ઠીક ઠીક સમય માટે કહું’ અંતમાં ખ્યાલ

આફ્રિકાની લોકકથા

(૧)

એક ખેડૂની પોતાના બાળકને લઈ રોજ ખેતરે જતી જાળકને આડને છાંયડે સુઠાડી ખેતરનું કામકાજ કરતી

એક દિવસ રોજના કામ કરાણે બાળકને આડને છાંયડે સુઠાડી તે પોતાને કામે વળગી થોડી વાર પછી બાળકના રડવાને અસાધ્ય આ પો તરત દોડીને તે બાળક પાસે આવી તો શું જોયું? એક મોટું ગીધ બાળકને પોતાની પાખોળી પ પાગળે શાત કરી રહ્યું હતું બાળક તેની સામે દસી રહ્યું હતું રમી રહ્યું હતું આ દસ્ય જોઈને તે ગભરાઈ ગઈ અને બોલી જી

‘અરે કેટલું ભય કર પછી! મારા બાળકને ખાઈ જશે તો!’ અને તે કાનરું લઈને દોડી પછી જોડી મધુ પોતાનું કામ પૂરું કરીને તે ધરે ગઈ જાય આ વાત જોઈને કરી નહીં

બીજે દિવસે બાળકને આઠ નીચે સુવાડીને કામે વળગી જાય બાળક રાખું કે પાખું કાઠાનું ગીધ આન્યુ ને બાળકને શાત કર્યું’ રેલી સ્ત્રી તો આ જોઈને ડહાણું જ ગઈ ને મનમાં વિચારતી રહી

આ ગીધ શું કરતું હતું? ને મારા બાળકને વાચ મારતું નથી પણ પાખું ફેલાવીને હા નાખે છે અને ને આડતા જ બાળક શાત થકે ને તેની સાથે રમે છે

તે બાળક પાસે જોઈ મઈ તેણે જ પચી જોડી મધુ બાળકને લઈને તે ધરે આવી

ધરે આવતા જ તેણે તેના પતિને આ બે દિવસની આશ્ચર્યજનક ઘટના કહી જાણાવી

આ બે દિવસે ફૂનિયા તો આવી જ હતી અધિકારી અપેક્ષા કરતી જ વ્યર્થ છે એવી ફૂનિયામાં પણ અસાધ્ય સારા પ્રમાણમાં છે પ્રત્યેક છત્ર નોખા વસો ઉન્નતિશીલ છે જ ટુંબેલી ઉપેક્ષા કરવી એ માન્ય નહીં હોવાનું નિષ્કામ ભાવથી એવી ફૂનિયાને મદદ જ કરવી જોઈ એ જો જરા જેટલી બે ઉન્નતિ કરવામાં આપણે મદદગાર થઈ શકીએ તો તે સતોષનું જ કારણ છે — એવા એવા ભાવ એ મૂર્તિના ચહેરા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે મૂર્તિની આખરી આસપાસ મારવા ઉપરના સળખા

તેનો પતિ આ વાત જાણતા તૈયાર થયો નહીં. તે બોલ્યો ‘તું જુદું બોલે છે આપું’ કરી બને જ નહીં’ પત્ની મૌન રહી

બીજે દિવસે તે બાળકને લઈને ખેતરે ગઈ બાળકને છાંયડે સુવાડીને કામે લાગી બાળક રડતા જ તે બોલી ‘હમણું જ જઈ ને મારા પતિને બોલાવી લાવું તેઓને મારી વાતમાં વિશ્વાસ નથી નજરે જ ખતાવું’

અને તે ધર તરફ દોડી અને પોતાના પતિને બોલાવી લાવી

તેનો પતિ તીર કામમાં લઈને આ થો. ને જ બને તે જોડા લાવ્યો

થોડી વાર થઈ ને બાળક કરી રડના લાગ્યું જોયું બાળક રડવા લાગ્યું કે તરત ગીધ આન્યુ ને પાખું ફેલાવતું બાળક પાખું જોઈ આ જોતા જ પતિ ખૂન મળા રાઈ ગયો ને તેના પર નિશાન તાળીને તીર છોડ્ય પચું તે જોયું ગીધ જોડી મધુ ને તીર બાળકને વાચ્યું — બાળક વીંધાઈ મધુ

ગીધ કે જો જનું હતું બાળકને રોજ શાત કરતું હતું તેને જ મારી નાખવાની આપે છત્રના બનાવી તેથી ગીધ જોડતા જોડતા ચોન્યું

હા મનુષ્યમાંથી દયા મરી પરવારી કારણ કે તે પોતાના જ બાળકને મારી નાખ્યું છે તારાથી માણસો હવે એકબીજાને મારવાની શરૂઆત કરશે

અને આ જ દિવસથી માણસો એક બીજાના ખૂન કરતા થયા

અને દોરો પર અને ખાસ કરીને હોડોની કિનાર પર વિવાદની થોડી શ કા દેખાઈ આવે છે શાંતિ સદ્ભાવ કાનુસ્ય અને પ્રશમ સૌની સાથે જ્યારે વિવાદની થોડી છતા મળી જાય છે ત્યારે નિર્વેદને શાંતિભર પ્રગટ થાય છે નિર્વેદ કે ત્યાગી કમના, આસ્તિકતા અને વાસ્તવિકતાનો સાક્ષાત્કાર એના મનમાં જ જન્મે છે નિર્વેદ જ્યારે મનનાના રૂડી કરણને માટે અત્યંત જરૂરી તરત છે

[‘મગન પ્રભાત’]

આવા હવા બાબુ

નવીન ગાંધી

આશ્રમના બાળકોના શિક્ષણની બાબુ હમેશાં ચીવટ રાખતા અને માનતા કે સર્વાંગીય વિકાસ તો જ થાય જો બાળકને ઉદ્યોગ સાથે કેળવણી અપાય. પાંચમાના સફાઈ, રસોડાનું કામ, ખેતી, સુધારી વગેરે પણ કેળવણીનું એક અંગ છે એમ કોઈ

બાળક ન સ્વીકારે ત્યારે તરત બાબુ કહેતા: 'તમે બધા આશ્રમની એક વિશેષ વાત સમજ્યા હો એમ જણાતું નથી. ઉદ્યોગો એ પણ કેળવણી છે અને તેથી ખુદ્દિનો અને સાથે સાથે બીજી કેટલીક ઇંદ્રિયોના વિકાસ થાય છે. આનો એવો કોઈ અર્થ ન કરતા કે અક્ષરજ્ઞાનને હું ઉતારી પાડવા માગું છું અક્ષરજ્ઞાનની કિંમત હું બરોબર સમજનારો છું. મારા કરતાં તેના વધારે ઉપયોગ કરનારા ઘણા માણસો એકાએક નજરે નહિ ચરે. મારો હેતુ ઉદ્યોગના શિક્ષણને અક્ષરજ્ઞાનની હારોહાર મૂકવાનો છે. આટલી વાત જોયો સમજી લે તેઓ ઉદ્યોગના શિક્ષણને ભોગે અક્ષરજ્ઞાન શીખવાનો લોભ કદિયે નહિ કરે. આવા બાળકોનું અક્ષરજ્ઞાન વધારે દીપી નીકળશે એટલું જ નહિ પણ પ્રજાને એનો વધારે લાભ મળશે. આ વાત બરોબર સમજી ગયા હશે તો રસોડું ચલાવવામાં પણ તમને ઉત્સાહ રહેશે અને જ્ઞાન પણ મળશે.

બાળકોના સર્વાંગીય વિકાસનું સતત ચિંતન કરનારા બાબુને જ્યારે બપોર પડી કે બાળકો રસોડાના કામની અમૂક જવાબદારી ઉપાડવા તૈયાર થયા છે ત્યારે તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો અને આવા કામમાં પણ શિક્ષણના પાઠો

ઘડનારા બાપુએ તરત નીચેના નિયમો ઘડી બાળકોને આપ્યા.

(૧) ગમે તે થાય કંઈ બગરે કે ફૂટે તો યે મિલજ ન ખોવો, અધીરા ન થવું. ચિંતા ન કરવી પણ કારણ શોધીને તે દૂર કરવું.

(૨) સાથી કામ પૂરું ન કરે કે આજસુ કરે તેથી તેની ઉપર ચીડાવું નહિ પણ તેટલો વધારે બોલે પોતે ઉપાડી લેવો.

(૩) જે કરવું તે પાકું ને બને તેટલું પૂર્ણ કરવું.

(૪) રસોડામાં રમત કદી ન કરવી, એકબીજાને હસતાં પણ ન મારવું.

(૫) કામ વિના ન જ બોલવું એ સારું છે પણ બોલ્યા વિના ન જ રહી શકાય તો બહુ જ ધીમે સાદે નિર્મળ વિનોદ વાર્તા કરવી. પણ ધીમે ધીમે ટવ તો ન જ બોલવાની પાડવી.

(૬) વાતો કરવી જ તો યે કોઈની નિંદાની, એક બીજાની કૂચલીની વાત કદી ન કરવી.

(૭) રસોડામાં બાળકો કેવળ કંઠા-ટાવાણું ધોતિયું પહેરે તો બસ છે, બાળાએ પણ કચ્છ વાળીને બેસવું બેઠ્ઠાએ ને બકીટ બસ છે, ચોદણીની આવશ્યકતા રસોડામાં નથી. આમ કરવાથી લૂગડાંનો બચાવ થાય છે ને દાઝ

વાનો ભય બોલો રહે છે. કોઈએ પહેરણ પહેર્યું હોય તો તેની બાંધ કોણી લગી ચડાવી દેવી.

(૮) છોક્ર આવે તો રૂમાલ મોઢે રાખીને છોક્ર ખાવી કે જેથી થુંકના છાંટા શેમાંયે ન ઊડે. નાક સાફ કરવું હોય તો રૂમાલ વાપરવો. પરીના આવે તો લૂછી નાખવો. રીપાં કશામાં ન જ પડવા દેવાય. આનો અર્થ એ થયો કે બધાંની પાસે રૂમાલ હોવો જ બેઠ્ઠાએ.

(૯) વાસણ વ. લુવાનો રૂમાલ તો રસોડા ખાતે નાખો જ હોય ને તે રોજ સાબુથી ધોવાવો બેઠ્ઠાએ.

(૧૦) રસોડામાં કાંમે કરનારે ખાસ કાળજીથી નખ સાફ રાખવા. વખતો-વખત ઉતારવા છતાં તેમાં મેસ ભરાયો હોય તે સળીની અણીથી કાઢી નાખવો.

(૧૧) રસોઈની કંઈ ચીજ સ્વાદને ખાતર કંઈએ ન ઉપાડવી કે ચાખવી.

(૧૨) શાક વિ. ખારું ફિંદુ છે એ જણવા ખાતર ચાખવું પડે તો તે ચમચા વતી મુખી હોય તે ચાખે ને ચાખીને તરત ચમચો ધોઈ નાખે.

(૧૩) માંદાઓને સારુ કે ખાસ પ્રતવાળા સારુ ખાસ રસોઈ કરવાનું આવે તે બોલકપ ન માનતાં તે હર્ષ-પૂર્વક તૈયાર કરવું. અનુભવે માલમ પડશે કે બધા કામના વખત જાળવ્યા

હશે તો બોલે લાગશે નહિ.

(૧૪) જે વખત પોતાને હાજર થવાનો હોય તે વખતે જ હાજર થઈ જવું. મિનિટની પણ કિંમત છે એમ જાણવું. તેથી બે મિનિટ વહેલા આવવું મોડા કદી નહિ.

(૧૫) જેનું કામ રસોડામાં નથી તે વાતો કરવા કે અમસ્તો જોવાને ન જાણે.

(૧૬) રસોડું આખો વખત રવરછ રહેવું જોઈએ. બધી ચીજ પોતપોતાને ઠેકાણે હોવી જોઈએ. જેનું કામ થઈ રહે તે બધું સુધડ મૂકીને જાય.

દરેક નાના મોટાં કામોમાં પણ

શિક્ષણની દૃષ્ટિ રાખી અને બાળકો પાસે રસપૂર્વક મૂકાય એમ બાપુ શિક્ષકો પાસે અપેક્ષા રાખતા અને ઘણીવાર ઠકાર કરતા કે, 'આવા કામો, આપણે ગીતાને કેટલી અમલમાં મૂકીએ છીએ તે માપવાનું યંત્ર છે.'

હિંદોગો કે આપણા રોજિંદા કામો યંત્રવત્ બની જાય તો શુદ્ધતા ઊભી થવાનો ભય રહે અને તે નકરું વૈતરું બની જાય. આજના આપણા શિક્ષણમાં આ દૃષ્ટિ નહીં કેળવાય તો શાળાઓમાં ચાલતા હિંદોગો યંત્રવત્ બની જશે અને બાળકોને તે બોભરૂપ લાગશે.

શ્રી રામકૃષ્ણની બોધકથા

એક દિવસ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસને એક ભાઈએ પૂછ્યું : 'સ્વામીજી, મારા જેવા સંસારી માણસને સંસારમાં રહ્યા રહ્યા પણ સંસાર સાગર તરીકે શકવાનો કશો ઉપાય ખરો ?'

આ સાંભળીને શ્રી રામકૃષ્ણ બોલ્યા : 'કેમ નહીં ? સાધુ સંતોની વાણી સાંભળતી જોઈએ, એકાંતમાં જોઈને પ્રભુ ભજન કરવાં જોઈએ. વિવેકી બનવું જોઈએ. અને ખરાં દિલથી પ્રાર્થના કરવી કે, હે પ્રભુ ! મને શ્રદ્ધા અને લાક્ષિત્ય દે.' જો માણસને શ્રદ્ધા હોય તો તેને બધું જ સહજ થઈ જાય છે. શ્રદ્ધા કરતાં બીજી એકેય મોટી વસ્તુ નથી.

પુરાણની કથાઓમાં તો તમે શ્રદ્ધાની પ્રબળ શક્તિ વિશે વાંચ્યું હતો જ. એક કથા છે કે, ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીને લંકા પહોંચવા માટે દરિયા પર સેતુ બાંધવો પડ્યો હતો. પણ હનુમાનજીને રામનામમાં બપૂવં શ્રદ્ધા હતી. તેથી તે તો રામનામ લઈને એક જ છલાંગમાં સમુદ્ર પાર કરી ગયા. એમને સેતુની જરૂર ન રહી.

એક વાર વિભીષણે એક માણસને દરિયા પાર કરવો હતો તેને એક પાંદડાં પર ધીમાનું નામ લખીને તેના કપડાના છેડે બાંધી દાધું અને કહ્યું, 'હવે તું નિરાંતે દરિયા પાર કર. ગજરાતો નહીં. શ્રદ્ધા રાખીને પાણી પર ચાલો જ જા. પણ યાદ રાખજે કે જે પછે તારી શ્રદ્ધા આ બાંધેલાં પાંદડાં પરથી ચુમાવીશ તે જ પછે તું દુબી જઈશ.'

પેલા ભાઈ તો વિભીષણના કલા મુજબ શ્રદ્ધાથી પાણી ઉપર સરેલાઈથી ચાલવા લાગ્યો. અંધત્વે તેને વિચાર આવ્યો, 'લાવને, જરા જોઈ તો ખરો કે વિભીષણે પાંદડાંમાં એવું તે શું લખ્યું છે કે નથી ?' આમ સહેલાઈથી દરિયા પાર કરી ચકું છું !'

ધીરે રહીને કપડાનો છેડો છોડીને પાંદડું બહાર કાઢ્યું અને શું જુવ્યું છે ? ગમનું નામ. 'અરે ? આ તે રામનું નામ છે ! એમાં વિભીષણે શું મોટો અમલાર કર્યો ! એ તો હું જે લખી શકું.'

આ વિચાર આવતા જ એની શ્રદ્ધા હચમચી ઊઠી, અને તે સાથે એ માણસ દરિયામાં તરત દુબી ગયો.

"દુઃખ"

માત્ર રામાયણ વાચનાથી કે સાળજનાથી કર્તન પળે તે એવો ઉપનામી ગ્રંથ છે કે તેના સંબંધે સંબંધે આપણને નવું ને નવું જાણવાનું મળ્યા જ કરે છે પણ એ જાણીને પ્રસંગ આવે ત્યારે જીવનમાં ન મૂકીએ તો એ જાણ નકામું છે. યુગ્મક હોય તે આપણને ડૂબતા બચાવે ખૂબ, પણ કિનારે ન લઈ જાય એ તો આપણા હાથ પગ દારે તો જ કિનારે જવાય તેમ રામાયણ એ યુગ્મક છે એનું મનન કરીને જીવનમાં ઉતારીએ તો જ તારી શકે રામાયણમાં આપણને ધર્મ કેને કહેવાય અને અધર્મ કેને કહેવાય એ સ્પષ્ટ સમજાયું છે.

ધર્મ એ અતરમાથી જીએ છે એનો એક દર્શનો આપણે તપનપુરમાં ગયા કુષ્ઠજી પગે તે એક દિવસ ગોળ પડ્યો. મોઢકામ કરતા નધા મજૂરોએ જે જી લીધો પણ એક છોકરીએ લેવા ના પાડી. ઘણો આશ્ચર્ય કર્યો પણ તેણે ના જ માન્યું કારણ પૂછ્યું તો કહ્યું કે મારી બાએ મહત્ત્વ કહ્યું પ લેવાની ના પાડી છે અને નવાઈ લાગી કે વગર મહેનતનું ત ખવાય એ 16 ધર્મ એને કેણે શીખવ્યો હશે? મને એ માતાને મળવાનું મન થયું અને એક દિવસ પસંગ પડ્યો એને ઘર ગયો. ગયા ત્યારે માથે આધુ ઓઢીને એ બાઈ બેઠી હતી અને બેઠીને એ જીમી ધર્મગર્ભ ને આરંભાર આપ્યો એ વિધવા હતી થોડા વખત પડેલા જ અને જીવાન ધણી અરણ્ય પામ્યો હતો એ પૂછ્યું બેઠી કરી છો?" ત્યારે તેણે કહ્યું હવે નથી કરતી મેં બગડેલા તે વેચી નાખ્યા અને ત્રીસ વીધા જીમીન હતી તે એવરમાં મૂકવા મહાજનને

આપી દીધી આ મારી છોકરી છે તે મજૂરીએ જાય છે, અને હું ઘરનું કામ જાણ્યાપાકડા કરું છું. આમ માત્ર મુજરાન ચારે છે એ જાણતા છો? રૂપિયા ઉપન્યા. તે મેંકને આપા છે અને કહ્યું છે કે મારા ધણીનું કન્યાય યાય તેમ મેંક સારા કામમાં વાપરવો શેઠ બનું બસા છે તેમણે એ રૂપિયા એક વરસ પોતાની પાસે રાખ્યા અને બાજુના એક ગામમાં પાછાંતું બનું દુધનું હતું ત્યાં ગામ લોકોએ મજૂરી કરી બેઠી રા ૧૫૦) મા એક દૂધ અને હવડો બનાવી દીધા છે બાકીના પચાસ અને બીજા બ્યાજના થયા તે મળીને ગામમાં પરમ ચલાવે છે " એ કહ્યું કે તમે એ રકમ તમારા બંરણુરોણ્ય માટે રાખી દોન તો? તેણે મારી સામે આંખો ઠગઠગાવ્યાં કહ્યું " મારો ધણી બનું જીવાન હતો ધણી મહેનત કરીને તમે જાન આપ્યા હતા એની મહેનતનું અમારાથી કેમ ખવડાવે? " ત્યારે આ જીમીન એકલી છોકરી માટે રાખી હોત તો? " ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો છોકરી એનું જીવન સંધને નહિ આવી હોય? " આ જવાબ સાંભળી હું તા આંખો જ નળી ગયો અને થયું કે આને કેણે આ શાઓ જણાવ્યા હશે? મેંકા મેંકા તરતવાની કહે વાપ છે તે સાચા કે ખુશામાં પડેલી આ કેળા બાઈ સાચી? કયા આજનો બીજાની મજૂરીનું હાપકરી જતો છતાં પ રિસિન કહેવાતો સમાજ અને કયા અણુઘડ કહેવાતા આ ગામડિયા? એમથી કેણે અણુઘડ? હજુ ખાસ મનમાં મારો ધણી બનું જીવાન હતો એની મજૂરીનું અમારાથી ખવાય? " એ શબ્દો યુક્ત્યા જ કરે છે

*

ત્રેત્યેક સતજનના ધરની આસપાસ નાનકડો બાગ રહેલો જ નેત્રએ બારણાની સામે વૃક્ષસીતા છોડ અનશ્ય હોય અને તેની આસપાસ રમેણી પૂરવા માટે પણ પૂરેપૂરો આવકાલ હોયો જ નેત્રએ પૂળને માટે નિત્ય થોડા ફૂલ આપી શકે એવા છોડ પણ ધરની અસપાસ હોવા નેત્રએ અને તે પછી નાના મોટા નેચાર વણે પણ રેવા નેત્રએ કુટુંબ નેની જાણમાં બેસી શકે વાર્તાલાપ કરી શકે કહે છે કે આબોના આશર્યને માટે લીલા રંગનું દર્શન અત્યંત જરૂરી છે આપણે જુદી ગયા છીએ કે ભારતીય કુનાની સૌમ્ય અને ઉત્કટ સુગંધી અનેક માનસિક રોગોને દૂર કરે છે અને નિત્ય-રાત્રિ ખસે છે અને બાળકોના સિદ્ધાંત અને સુતોને માટે પણ ઘાસ ફૂલ, પાદડાવાળા છોડોનું કિંમતીય - રમકડાં અને માન્યાખ્યા ગ્રેમ નેત્રેલા જ જરૂરી છે

પણ બાગમાં મૂળ ઉદ્ભવ જ એ છે કે તે પદ્ધતિએ અખડ નોતરણ આપે છે નાના મોટા પદ્ધતિ અને શત મિષ ગાય વિના તમારી શાંત નહીં આવે. માથુસ માટે એવો સહવાસ થયું અત્યંત જરૂરી છે એવેક બાગ આકાશમાં ઉડનારા અને આનારા પ્રકૃતિના પૂણેને આમ તથા આપે છે

—કાકા મહેવંકર

ખોટી દિશા

એક વાર વેઈ રાજ્યના રાજ્યએ ચાઓની રાજ્યની હાનતાન પર આક્રમણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચી દ્યાંગ એ વખતે અવાસમાં બહાર હતો પણ જ્યાં એને ચાની જાણ થઈ કે તરત પાછો ફર્યો, અને રાજ્યને મળવા ગયો.

એણે રાજ્યને કહ્યું: 'રાજ્ય! હમણાં પાછા ફરતાં ચાઈહાંગ પર્વત પર મને એક માણસ મળ્યો. એ રથ પર સવાર થઈને ઉત્તર તરફ જતો હતો, એણે મને કહ્યું કે, 'હું છું રાજ્યમાં જાઈ છું.'

મેં એને પૂછ્યું: 'તો પછી તું ઉત્તર દિશાએ કેમ જાય છે?'

એણે ઉત્તર આપ્યો: 'તેથી શું થયું? મારી પાસે સરસ ઘોડો છે.'

'તારી પાસે બહુ સરસ ઘોડો હોય તેથી શું? તું જાય છે તે દિશા જ ખોટી છે.'

'તો એમાં શું થયું? મારી પાસે દણી રૂપિયા છે.'

'એમ પણ હોય-પણ તેથી શું? દિશા જ ખોટી છે.'

'કેઈ વાધો નહીં, મારો સારથિ બહુ હોશિયાર છે.'

મેં કહ્યું કે, 'તારા ઘોડા જેટલા સારા હશે, તારી પાસે જેટલા વધારે રૂપિયા હશે, તારો સારથિ જેટલો કુશળ હશે, તેટલો જ તું છું રાજ્યથી વધારે ને વધારે દૂર જશે.'

✽

પ્યારા બાપુ

વાર્ષિક સવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે શિશિંગ ૧૨. સવાજમ મનીઓડરથી કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આદરે નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. થોડી નકલો કાર્યાલય પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક સવાજમ દેશમાં આ, પરદેશ માટે શિશિંગ ૧૧, ખતમ્બહારમાં આદર નંબર અવસ્થ સખવો.

'પ્યારા બાપુ' કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા ૧૨ જૂન ૧૯૫૬

	૫૪	૫૪
૧ બાપુના પત્રો...	... ગોપીજી ૨	૧૦ સજમન ખસિયાએક જ રામ • સલિન શામ્રી ૧૫
૨ મરણ માટે જીવન	... મનભાઈ દેસાઈ ૩	૧૧ આરતી ... 'અગા' ૧૭
૩ ચાચાજીની વાતો	... વિમળાબહેન ૫	૧૨ નિર્વેદ ... કાકા કાચેવર ૧૮
૪ વિમાન-ચાત્રા અને વેરાજ સાધના	... ગુ. મ. ૬	૧૩ દયા મરી પરવરી ... પુષ્પા ગોપી ૧૯
૫ બે મુકતક	... રતિલાલ-અનિલ ૬	૧૪ આવા દના બાપુ ... નરીન ગોપી ૨૦
૬ પેચે ઝોર રૂપેચે...	... 'સમાજ સેવક' ૭	૧૫ શ્રી રામકૃષ્ણની બોધકથા ... 'મિન્ડ' ૨૨
૭ સ્વામી રામદાસ સાથે જીવનચાત્રા	... મલિકજી ૮	૧૬ કાલ્પ અનુક્રમણિકા ... રવિશંકર મહાશય ૨૩
૮ વંદન હળે	... ધીરેન ગોપી ૧૧	૧૭ ખોટી દિશા ... ૨૪
૯ માનદેવ-ચિન્તનિકા	... વિનોબાજી ૧૨	૧૮ પ્રીત્યુ ... તનમુખ બટ • કવર પેપર ૪

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા વ્યાપુ-૧-૨-૩ દરેકના	૦-૫૦
ગાંધી ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાનિર્લે એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના ખંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પગોમાં ...	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	”
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	”
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	”
આવા હતા વ્યાપુ-૪	”

પ્રીત્યુ'

☆

પેલી પેલી પ્રીત્યુ' સમઝું જનુની જનક કેરી
 દીધાં કેહનાં જેણે દાન છ
 બીજી બીજી પ્રીત્યુ' સમઝું ભાંડુ ને ગોઠિયાની
 બાળપણ સ્વરગ સમાન છ — પેલી૦
 ત્રીજી ત્રીજી પ્રીત્યુ' સમઝું વિવાહતાર શુરુની
 પૂજાબ્યા સરસતી પાંચ છ
 ચોથી ચોથી પ્રીત્યુ' સમઝું ઘરની નારીની જેણે
 દીધી સંસારે શીળી છાંચ છ — પેલી૦
 પાંચમી પાંચમી પ્રીત્યુ' સમઝું સફળશુભરણા કેરી
 દરશાવી અનહંદ કેરી વાટ છ
 છઠી પ્રીત્યુ' રે સમઝું દુરીજન કેરી જેણે
 ઘડિયલ ઘણથી રૂઝ ધાટ છ — પેલી૦
 સાતમી પ્રીત્યુ' સમઝું ધરતીમાતાની જેણે
 દીધાં છે અલગજને હામ છ
 ઈ રે પ્રીત્યુ'થી અદકી પ્રીત્યુ' શ્રીહરિની નેનાં
 કાટિ સૂરજથી જળહળ ધામ છ

વર્ષ ૧૨
જુલાઈ '૫૬
૫

સા
રા
જા
ન

સંપાદક-નવીન . ૭

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

શુરુદયાલ મલ્લિક

સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવવાહી ગીતોના સંગ્રહથી ૧૯૧૩માં નોબેલ પારિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં શુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રગટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુનું દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ-આબધાં તત્ત્વોને શુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના સ્પર્શને શાંતિથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી શુરુદયાલ મલ્લિકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગાહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી શુરુદેવનું ગીત તરત જ સ્પષ્ટ થાય છે અને અસાધારણ આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોકભોજ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે... ..આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માર્ગ દર્શક રોજ વાંચવા જેવું છે, લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને ભેટ આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસંસ્કૃતિનાં નીર જ્યારે મુકાતાં જાય છે, ત્યારે શુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને ચમ્પાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્ભાગ્ય છે. મનોહર મુદ્રણ માટે પ્રકાશકને પણ ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં બાઈબલનો તેનો લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : મે, ૧૯૫૪

કિંમત ૧-૨૫ રૂપાઈ અર્ધ માત્ર

રૂપાયતન પ્રકાશન : જૂનાગઢ

કારિકા

ઉદ્દેશાત્મનાત્માનમ્

૧૧ ૧૨ [૧૨-જુલાઈ-૧૯૫૬] અંક ૫ મે।

અત્યારનું વાયુમંડળ અનીનિમય
બની ગયું છે એ તો આપણે બેઠું
રાકીએ છાએ. એવી સ્થિતિમાં
મૂઠ્ઠાએવા એ જ મુવર્ણ માર્ગ છે.

—ગાંધીજી

(ગાંધીજી અને ગુરુદેવની જ્ઞાનપ્રાધિકાનું બહુશીલન કર્યું માસિક)

બાપુના પત્રો

તમારા માયાશુ કાગળ માટે આભાર. જે ભાગવાન પંડિતોને જ મળી શકતા હોય તો એ મહા કરુણ કહેવાય એ તમારી વાત સાચી છે. મારી લાગણી તમારી ધોબણની સાથે મળતી આવે છે.

એક વખત ઇશ્વરની શોધમાં બધા વૈજ્ઞાનિકો નીકળી પડ્યા હતા. વાત એવી છે કે એ વૈજ્ઞાનિકો હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા. ત્યાં એમને બ્રાહ્મણના ઘરમાં કે રાજાઓના મહેલમાં ઇશ્વર જડ્યો નહીં; પણ એક અસ્પૃશ્યની પડીમાં જડ્યો. તેથી જ ઇશ્વરને હું કહું છું કે મને અસ્પૃશ્ય બનાવ. પચાસ વરસની પરીક્ષા પછી અસ્પૃશ્ય બનવાને હું ચોખ્ખો થયો છું અને તેથી મને આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો છે.

* * *

..... ઇશ્વરનાં દર્શન આંખથી નથી થતાં. ઇશ્વરને શરીર નથી એટલે તેના દર્શન શ્રદ્ધાથી જ થાય છે. આપણને જ્યારે હૃદયમાં કોઈ પણ ભાવના વિકારી વિચાર ન થાય કોઈ પણ પ્રકારનો ભય ન રહે અને નિત્ય પ્રસન્નતા રહે તો એ સૂચવે છે કે હૃદયમાં ભાગવાન વાસ કરે છે. એ ત્યાં હાંમેશાં છે જ પણ આપણે તેને જોતા નથી કેમ કે આપણામાં શ્રદ્ધા નથી અને તેથી અનેક ભાવનાં સંકટો ભોગવીએ છીએ. ખરી શ્રદ્ધા આવ્યા પછી બહારથી લાગતાં સંકટો પણ એવી જોને શ્રદ્ધા છે તેને નથી લાગતાં.

* * *

..... ઇશ્વર નિરાકાર છે. માણસ તેના ભાવ-ભાવના આકારો કલ્પે છે; એટલે રામનામને સ્વરૂપે તમારે ઇશ્વરનું દર્શન કરવું હોય તો સહુથી

પ્રથમ તમારા અંતરમાં હાંડા ઊતરી આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. તમારે તમારા પોતાના દોષ હજાર ગણા મોટા કરીને જોતાં અને તમારા પડોશીના દોષ માંડી વાળતાં શીખવું જોઈએ. સાચી પ્રગતિનો એ જ એક રસ્તો છે બીજો નથી...

* * *

.... તમારા કાર્યનું તાત્કાલિક પરિણામ ભલે કોઈ જ ભોવામાં ન આવે તેથી લવકેશ પણ નિરાશા ન થવી જોઈએ. શુભ હેતુથી નિઃસ્વાર્થ-પણે અને ઇશ્વરપ્રેરણા બુદ્ધિથી કરેલી સેવા કદી નિષ્ફળ નથી જતી, એવો વિશ્વાસ રાખીને આપણે તો એક ધ્યાન ધર્મ લીધેલા કામને વળગી રહેવું જોઈએ. શુભ કાર્યોમાં ઘણી વેળા માણને પોતાનું આપણું જીવન અપીં દીધેલું છે, અને પરિણામ તો એની પછીના જ જુએ છે, એવું પણ બનેલું આપણે જોઈએ છીએ.

* * *

.. ઇશ્વરની પ્રાર્થના ગમે તે નામે કાંય કરવાની રીત હૃદયથી પ્રાર્થના કરવામાં છે. હૃદયની પ્રાર્થના શીખવાના માર્ગ મેવાધર્મ છે. આ યુગમાં જે હિન્દુ અત્યંતની સેવા હૃદયથી કરે છે તે શુદ્ધ પ્રાર્થના કરે છે. હિન્દુ તેમ જ હિન્દુસ્તાનના બીજા વિધર્મી કાંગોળોને અર્થ ને હૃદય પૂર્વક દેવિયોચવાવે છે. તે પણ સેવાધર્મ આવડે છે અને હૃદયની પ્રાર્થના કરે છે. —આપ

એક નાર સામે દરિયાને કાંઠે થોડા સાધકો સત્ સંગ કરી રહ્યા હતા સત્સંગ એટલે સંયત્ની સાથે સંગ એક સાધકને અન્ય સાધક સાથેનો લાગા સમય સુધીનો સત્સંગ સંગ વિરહના દર્શન દ્વારાજ થાય છે તેવી સાધકોએ દરિયાકાંઠે પસંદ કરી હતો કેમકે તે અત્યંત જીવનના પ્રવાહનું એક પ્રતિક છે પ્રથમ તો સાધકો મૌનમાં મેદા મૌનમાં સામરત્ય મેળવેલા કાંઈ સંયે અધ્યાના અને જે પવન ચતો તે સાધકોના કન્યા 'આમ' એવું યુગ્મન કરતો હતો તે સામંજસામ જતા તેમનો ખાસ ખજુ 'આમ' પગી કરે છે એવું તેમને લાગ્યું એવામાં એક સાધકને ગાવાની ટ્રેરણા સર્ધ તેમજે એક ગીત ગાયુ —

જ કે, અપને આપડે પલ્યાન ॥
જમડો પુ' તો કામ કરે હૈ,
અપને આપ ઠે બી પલ્યાન ॥
સાથ તો તે તેરે બીતર બાઈ
જુ તલ્લર ઔર ચ્યાન ॥
જમ તાનસે હોયે તેરી પલ્યાન,
ઉસમે હી તેરી શાન

ગીત પૂરું થયું પણ સાધકો હજીયે યૌનની અત્તીમાં ઝમન હતા અચાનક એક સાધકે પૂછ્યું 'પોતાને પડે ચાનવો એટલે શું ?'

એક ખીજ સાધકે જવાબ આપ્યા હકીકતમાં આપણે પોતે શું છીએ એ જાણુ ત'

'તે કઈ અધર નથી— પડેના સાધકે પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું— 'કેમ કે આપણે જાણુ એ છીએ કે આપણે માણસ છીએ'

પણ માણસ એટલે શું ? એક ત્રીજા સાધકે પૂછ્યું 'માણસ એટલે માણસ એક માણા સાધકે જરા ચીડાઈને કહ્યું— જલા મણમ એટલી ચ તમને ખબર નથી'

'જો ખબર હોત તો બાર્ડ કુ આ ક્રમ જ શું કામ પૂછતો મારી જ્ઞાતિમાં અને વાસ્તનામાં કેટલીએ વાર પશુ જેની હોય છે નેથી મને કેઈ વખતે એવી શકા થાય છે કે હું માણસ છું ખરો ?'

તમે એવું રાનિરીક્ષણ કરી શકો છો તે પછુ સાડું

છે ? એક પાંચમો સાધક બોલ્યો— 'કારણ કે માણસોમાં કેટલાક એવા છે જેમને પશુતા અને માનવતા વચ્ચે રિવેક કરવાનું નથી ચૂગ્યું તેઓ તો એમ જ રચીકારી લે છે કે પશુતા કે પશુત્વ માણસાઈનું જ એક અંગ છે, જેનાથી કોઈ દિવસ છૂટકારો થવાનો નથી તેથી જ તો તેઓ એવી જ્ઞાતિઓ અને વાસ્તનાઓને પોષ્યા જ કરે છે

'અને એટલા માટે જ તો પોતાને પિતાનવ નો અર્થેસ માણસને આપવામાં આવે છે'

'પણ શું કેઈ કેઈ વાર—' એક સાતમો સાધકે પૂછ્યું— 'પ્રત્યેકને કેઈ શુભેચ્છા વ્યક્ત કરવાનું અથવા કશું શુભ કરવાનું મન નથી થતું'

તે તો થાય જ છે !' કેઈકે બોલી ગઈ

તા શુ મન બે પ્રકારનું હોય છે ! કેઈ વખતે તે માણસને પશુત્વ તરફ બેવી જાય છે તો કેઈ વાર ફક્ત તરફ લઈ જાય છે' પડે ॥ સાધકે કહ્યું

તે જ તો સમજાવું નથી મન તો આપણને અનેક દિરંગા દેરી જાય છે તે તો સાચે જ આપણને ન્યાયે છે મહારી વાદરને કુમકૂચી વગાડીને ન્યાયતો પોષ તેમ' જ્ઞાનમમાં ખીજા સાધકે કહ્યું

તથી જ તો મનનો નાશ કરવા માટે સાધના કરવી પડે ॥

પણ મન જ નહી રહે તો માણસ ક્યા રહેશે ? તમા પણ નાશ થઈ જશે કાગ્યુ કે માણસ તો મનનું પુતળું છે'

તેથી જ તો મનની ઉપરની અવરથામાં તેનાથી પર જવું પડશે તે ઉચ્ચ ભૂમિકાએ રહીને મન જેટલા અને જેવા પુણ્યા બનાવશે તેમને જર્ધ લઈશું, અને તમાથી નિર્લિપ્ત રહી રહીશું'

'એટલે કે, આપણે એક સાક્ષીકરે જે બધું બની રહ્યું છે તેને જોઈએ'

'હા'

'પણ સાક્ષી તો તે જ ચર્ધ શકે જે ક્ષય નથી પામતો અને તેથી સ સારની બધી નાશવત વસ્તુઓ અને ધન નાઓને જોઈ રહે છે'

'તેથી મારા જીવદોશમાં 'સાક્ષી'નો અર્થ મે એવો કર્યો છે કે સ+અક્ષયી, અર્થાત જેનો ક્ષય

નથી થતો તે.'

'તો શું આપણામાં કંઈ અડચણ તરત રહેતું છે?'

'હા, અને તેને શોધવું અને પિછાનવું તે જ તો પોતાની પિછાન છે.'

'અને જે અડચણ હોય છે તે પૂર્ણ હોય છે.' કાન્નએ ઉમેર્યું.

'તે તો છે જ તો. એક મહંતેએ કહ્યું છે કે, તે (પ્રજા) પૂર્ણ છે આ (માણસ) પૂર્ણ છે.'

'એવું ન્ને હોય તો આ પૂર્ણતા જે આપણામાં રહી છે તેવું જ્ઞાન આપણને કેમ સહેલાઈથી નથી થતું?'

'કારણ કે, અને એ પૂર્ણતા પર એક આવરણ ચૂંથી લીધું છે.'

'તો આજના આપણા આ વાર્તાલાપનો સાર ફક્ત એટલો જ કે, મનથી સુક્તિ મેળવવાની સાધના કરતા રહીએ?'

'ત્યાર પછી સાધકો ફરી મૌનમાં બેસા, તેઓ થોડા સમય એમ બેસા હશે કે ત્યાં હમણાં સુધી સાધકોથી થોડે દૂર રેતીમાં રમતાં બે ચાર બાળકો આવી પકોચ્યાં અને મોટીથી કહેવા લાગ્યા: 'બાપુ, બાપુ! હવે ચાલો બહુ મોડું થઈ ગયું છે. નહિતર મેઘાં બા વરશે.'

અને સાધકો મૌનમાંથી ઊઠ્યા. બાળકો સાથે સૌ પોતપોતાના ઘર ભણી વળ્યા.

એ ઘટનાને બીજે દિવસે સાધકો રહેતા હતા તે શહેરમાંના એક લતામાં વહેલી સવારે એક પ્રભાતફેરી નીકળી. તેમાં લાગ લેનારાં: 'શ્રી રમણાય નમઃ', 'શ્રી રમણાય નમઃ' મંત્રોના ગદ્યર સ્વરે જાણ જાણતા પસાર થતાં હતા.

મંડળીમાંના એક સાધક તે શૈરીમાં નહેતા હતા. તેમણે એ મંત્રધ્વનિ સાંભળી પોતાની પત્નીને પૂછ્યું: 'આજે આ પ્રભાતફેરી શૈરી નીકળી છે?'

સ્રીએ કહ્યું: 'આપણા પાડોશમાં રમણિકાજીને છે ને, તે કહેતાં હતાં કે, આજે તેમના ગુરુદેવનો જન્મ-દિવસ છે. તે અંગે આ પ્રભાતફેરી નીકળી છે.'

'તેમના ગુરુદેવ વળી કોણ?'

'મહર્ષિ રમણ.'

'પણ, મેં તો તેમનું નામ આજ પહેલાં કદી સાંભળ્યું નથી.'

'તો, આજે સાંજે તેમના જન્મદિવસ નિમિત્તે શહેરમાં સભા ભરાવાની છે તેમાં જાઓ. ત્યાં તમને રમ-

ણિકાજીનેના ગુરુદેવ મહર્ષિ સંબંધમાં ઘણું ઘણું બહુવા મળશે.'

'તે બરાબર છે—' સાધકે કહ્યું—'આજે ઓક્સિડી પરવારી ડું સીધી સભામાં જમશે. તેથી મને ઘરે આવનાં જરા મોડું થશે.'

'તોંધો નહીં—' સ્રીએ કહ્યું—'પણ મારી એક શરત છે, ત્યાં તમે જે કંઈ સાંભળો તેનો સાર તમારે મને જરૂર જ કહેવો.'

'બલે!'

સાંજ પડી. સાધક સભામાં બેસા છે. ત્યાં બીજા સેંકડો યોતાઓ પણ બેસા છે. કાર્યક્રમ હજી શરૂ નથી થયો, સભાપતિની રાહ બેવાય છે દરમ્યાન યોતાઓના મનરંજન માટે રેકડો વાગી રહી છે અને ગીતના મુશ હવામાં રેલાર્ડ રણા છે. પણ બ્યાં સભાપતિનું આગમન થયું કે તરત રેકડો વાગતી બંધ પડી, સભાપતિ તેમના સ્થાને બેસા. સભાનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. પ્રથમ એક અહેને ભાવબીના સ્વરે એક ભજન ગાયું શરૂ થયું—

મૈં દેહન હું? મૈં દેહન હું?

મૈં કયા ભનું, મૈં દેહન હું॥

મૈં તો ઈક નાદાન હું,

મૈં તો ઈક નાદાન હું॥

મમર દેહ હું મેરે દિલમે બસતા,

એ મૂળે સુપકે-સુપકે કહતા:

મૈં સત્-ચિત્-અનંદ હું,

મૈં સત્-ચિત્-અનંદ હું॥

ગીત પૂરું થતાં એક બાઈએ મહર્ષિ રમણની જીવનરેખા ટૂંકમાં કહી. પછી મહર્ષિના આશ્રમમાં રહેના એક સાધક બાઈએ સાધનાનો ચર્ચો સમજાવતાં કહ્યું:

'અમારા ગુરુદેવનો આશ્રમ અરણ્યાવલમ્બની તરે-ટીમા છે. તે અમારા ગુરુદેવના આત્માનું એક પ્રતિક છે. અરણ્યાવલમ્બ એટલે પ્રકાશનો પહાડ. અમારા ગુરુદેવ સાચો જ પ્રકાશના એક પહાડ જ છે. પણ તેમાં તો કહેતા કે ત્રયેક વ્યક્તિ પણ પ્રકાશનો અંકે પૂર્ણ છે. પણ તેની પ્રતીતિ જે પોનાના અધઃકારનું આવરણ ફરે કરી છે એ તેને જ યાચ છે. આપણે રાતદિવસ રેટલા અધઃકારમાં યોગપ્રાપ્ત રહીએ છીએ! આપણે તે સારી પેઠે જાણીએ પણ છીએ અધઃકારમાં યોગપ્રાપ્ત રહેવાથી જ તો આપણું જીવન અધઃકારમય બની ગયું છે. એ અધઃકારમાંથી, આપણી અંદર જે પરમ પ્રકાશ છે તે તર-

જવાનો, તેને જોવાનો માગે કાલો જ પડશે

‘તે કેવી રીતે આત્મ વિચાર દ્વારા આત્મ વિચાર એટલે જે વિચાર આપણને આત્મજોઈ પરિચય કરાવે તે

‘એવો પરિચય સાધવા અમારા ગુરુદેવે એક બીજ મંત્ર રીખ-યો છે તે છે એક પ્રશ્નના રૂપમાં— ‘હું કોણ છું ?’ એ પ્રશ્ન પ્રત્યેક સાધકે સાધનાના મૌનમાં અમુક સમય સુધી પૂછવો જ જોઈએ તે ઉપરાંત પણ દિવસ દરમિયાનની જુદી જુદી પ્રતિભામાં પણ જ્યારે આપણે સૌકાયેના કોઈએ પ્રશ્ન કોઈએ ત્યારે પણ વચ્ચે વચ્ચે એ પ્રશ્ન તેમણે પોતાને પૂછવો જ જોઈએ દશાંત રૂપે આપણે જ્યારે વખત કોઈએ કોઈની સાત સાલગતા કોઈએ ત્યારે તેમની કોઈ બાબત વાત બંધ જ ગમી નહીં ત્યારે તરત જ તમે પોતાને મનમાં કોઈ ન બોલો એમ પૂછો ‘આ વાત-આમત કોને ગમી ? હું કોણ છું ?’ પછી પોતાનું કામ કે વાત ચાલ કરી લો મનને જ્યાં જ્યાં પહોંચાવો જરા પણ દુઃખાનું ન કરો એવી રીતે બીજા સંજોગમાં પણ એ પ્રશ્ન પોતાને પૂછવાની રેખ પાડે.

‘એવો એભ્યાસ કરતા કરતા તમને અદરથી અમુક સમય પછી લાગવા માડશે કે હું કેવળ શરીર નથી મારે કેવળ ભાવના જ નથી મારે કેવળ મન જ નથી મારે કેવળ શુદ્ધિ જ નથી મારે કેવળ હૃદય જ નથી—તો હું કોણ છું ?’ કોઈ કોઈ વાર તમને તેનું જ્ઞાન-જ્ઞાન થશે તમારું વ્યક્તિત્વ જેને તમે ‘હું’ કહીને જોળાવો છો ત એક કાં નેનું છે અર્થાત્ તેના એક પડ પછી બીજું પડ, બીજા નીચે ત્રીજું પડ છે— એવા અનેક પડ કે પડ દામો છે તેથી એ- એવો હું હોવા જોઈએ જેમાં આ અનેક ‘હું’ સમાર્પિત થાય છે અને તે છતાં તે તે મુદ્દાથી પર, નિર્લિપ્ત પણ છે એવી રીતે એક સર્વ-આપણે ‘હું’ ની તમને નિત્ય જાણી થશે.

‘પછી અનુભવ પછી તમને પ્રતીત થશે કે જેમ આ જાણી મને થાય છે તેમ જ મને એક અદ્ભુત જ્ઞાન હતો પણ અનુભવ થાય છે એવી રીતે તમે મૂળે સત સિદ્ધિ જ્ઞાનદ છો એવો વિશ્વાસ તમને થશે એ વિશ્વાસની હૃદય મન ભાવના અને શરીર પર પણ છાપ પડે છે તેથી તેમણે પણ પોતપોતાના વ્યક્તિત્વને અંકુશમાં રાખે છે

‘પણ, આ બધું અનુભવના માટે મૌનમાં બેસવું એ અગત્યનું ને આવશ્યક પણ છે ખરેખરા ખરેખરા જન-જનના વિચારો આવશે પણ તેને આ રવા લો અવગત

એ જાનતમાં એક વાતનો ખાસ અવશ્ય રાખવો કે, એમાં કોઈ વિચારને વળગી ન રહેવું સામાન્યપણે કોઈ સારા વિચારને કે કોઈ સારી રમૂતિને માણસ વળગવા છાંછે છે, અને જે વિચાર કે રમૂતિથી દુઃખ થતું હોય તેને દૂર ફેંકી દેવા છાંછે છે પણ મનની રાજાના તેને ચોટી રહેવાનો છે એક દરિયો મન ચમળ છે અને બીજી દરિયો ચોટી રહેવા છાંછે છે તેથી જે વિચારો હૃદયને તેની તરફ દ્રક્ષા જોડે જ, એમ કરતા કરતા દર જે વિચારો વચ્ચે એક કાટ દેખાશે તે કાટ પર પોતાના જ્ઞાનને કેન્દ્રિત કરવું તે કાટ અથવા અવગતમાં કોઈ વિચાર તો હોતો જ નથી, તેથી તેના પર જ્ઞાન કેન્દ્રિત કરવાથી માણસના મનની અદર એક જાતનું ધોખરા પણ કે આવીપણ આવી જાય છે તેમાં આત્મા સંપૂર્ણ પણે આવીને વાસ કરે છે પછી આત્માનો જે સ્વભાવ છે તેની ખબર પડે છે અને પોતાના અસ્તિત્વને સતત અનુભવવું તેમાં ચેતવતા રહેવું, અને એવી ચેતનામાં આનંદમાં રહેવાનો અને તેથી એવી રીતે આત્મ વિચાર કરવા કરતા, પ્રયુની રૂપાથી, ગુરુની રૂપાથી સાધકને તે હરીકૃતમાં કોઈ છે તેની પ્રતીતિ જન્મે છે, ‘હું કોણ છું’ આ પ્રશ્નનો જવાબ તેને મળી જાય છે— ‘હું સર્વ સિદ્ધિ જ્ઞાનદ છું’ ત્યારે તેનામાં અચ્છાદ્યનમનું એક પ્રકાર કિરણ પ્રવેશી જાય છે અને બધું પ્રકાશમય કરી દે છે આત્મચરાસીએ પોતાનું બાળ્ય સમાપ્ત કર્યું પછી તેમણે એક ધૂન શરૂ કરી અને સમામાન્ય ધણીઓએ તે ઝીલી—

જય શ્રી રમણાય !

જય શ્રી રમણાય !

જય અમૃતચામલ !

જય શ્રી રમણાય !

જય શ્રી રમણાય !

જય સત સિદ્ધિ જ્ઞાનદ !

જય શ્રી રમણાય !

જય ગુરુદેવ રમણાય !

ધૂન પૂરી થતા જ બધા બીધા અને મદર્પિની ઊગિ સામે જઠાપૂર્વક નમસ્કાર કરીને તેમની સામે જોઈને ગુરુદેવ સાક્ષાત સામે હોય તેમ દોરખથી બહાર નીકળ્યા

આપણે સાધક મિત્ર એક જાનની મુખાવરમાં બેરે ખોડાએ જમવાનું તૈયાર હતું તેથી હાથ મોઢોઈને તે રસોડામાં જમવાના પાટલા પર બેઠા તેમની પત્નીએ પ્રેમથી આવાનું પીરસ્યું તે ધીરે ધીરે ખાવા લાગ્યા

તેમનું મન કયાંય બીજે હતું, એમ તેમની પત્નીને લાગ્યું,
કેમકે, તેઓ સામાન્યપણે ખાતી વખતે વાતચીત કરતા
પણ આજે તો મૂંગા મૂંગા ખાતા હતા. તેથી તેણે પૂછ્યું:
'આજે કેમ સાવ મૂંગા થઈ ગયા છો?'

'એમ જ, ખાસ કંઈ નથી.'

'સાવ એવું' તે હોય? તમારે મને ન કહેવું હોય તો
ન હો, પણ હા, આજે સલામાં શું સાંભળી આવ્યા
તે મને કહેશો કે નહીં?'

'જરૂર. ને કે, ખાસ કંઈ કહેવાનું નથી. મહર્ષિની
ધ્યાન-પદ્ધતિ વિશે તેમના એક આશ્રમવાસીએ સારો
પ્રકાશ નાખ્યો.'

'તે પદ્ધતિ કેવી છે? સહેલી હોય તો હું પણ જરા
તેના અભ્યાસ કરું.'

'તે લાગે છે સહેલી, પણ જ્યાં સુધી હું તેનું જ્ઞાન ન
નેઉ ત્યાં સુધી કેમ કહી શકું કે, તેના અભ્યાસથી એટલું
બધું થાય છે, જે આશ્રમવાસીએ કહ્યું છે.'

'શું થાય છે?'

'પ્રત્યેક સાધકને પ્રતીતિ થાય છે કે, તે સત્ ચિત્ત-
આનંદ છે.

'એટલે?'

'તે આત્મા છે. ઉપર ઉપરથી જે દેખાય છે—શરીર,
મન, શુદ્ધિ, હૃદય, ભાવના—તેનાથી તે પર છે.'

'પણ મહર્ષિની ધ્યાન પદ્ધતિ કેવી છે, તેની તો
તમે વાત જ નથી કરતા!'

'તે પદ્ધતિ એવી છે કે, વારંવાર પોતાને પૂછવાનું:
“હું કોણ છું?” જવાબ માટે ઉતાવળ ન કરવી, અને
કોઈ જાતની ઈન્તેજારી પણ નહીં. એક દિવસ, પ્રુથ-
વ્યજે સત્યની ઝાંખી થશે.'

'તે સત્ય કેવું?'

'માણસનો આત્મા પ્રજુના મહાન આત્માનો
અંશ છે.'

'પ્રજુનો આત્મા કયાં છે?'

'તે સત્-ચિત્ત આનંદ છે.'

'તો, શું જીવનમાં દુઃખ, શોક, મૃત્યુ જેવું કંઈ
નથી.'

'આત્મા માટે તેની કોઈ દરતી નથી.'

'તો પછી આપણને પીડા કેમ થાય છે? તેનું
કારણ શું?'

'આપણે આત્મામાં નથી વસતા તે; શરીર, મન
વિગેરેમાં દુખેલા રહીએ છીએ તે.'

'તો તે બધાંમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે આ ધ્યાન
પદ્ધતિ મહર્ષિએ સૂચવી છે?'

'હા.'

'તો આવતી કાલથી આપણે તેના અભ્યાસ-પ્રયોગો
શરૂ કરી દઈએ તો કેવું?'

'બહુ સારું! મને તો તે ખૂબ જ ગમશે.'

સાધકે ભોજન પૂરું કર્યું બહાર જઈ ખુરશીમાં
બેઠો અને આકાશ તરફ નેઘ લાગ્યા. સત્ની શાંતિમાં
તે મગ્ન થઈ ગયા મોતના જગતમાં તારાઓનું સંગીન
સાક્ષાત્કાત્ હતા—

વહ હૈ, વહ હૈ, વહ હૈ ॥

વહ સત્ હૈ,

વહ ચિત્ હૈ,

વહ આનંદ હૈ.

વહ સત્-ચિત્-આનંદ હૈ.

વહ હૈ વહ હૈ, વહ હૈ ॥

સંસ્કૃતિની રક્ષા

સર તેજબહાદુર સમ્રાને કોઈએ દુઃખિત મને સવાલ પૂછ્યો, 'સર સાહેબ, અમે સાંભળ્યું છે કે તમે તમારી
દીકરીને પર્શિયન ભાષા શિખાડાવી રહ્યા છો, તમને ડર નથી લાગતો કે કુટુંબની સંસ્કૃતિ આથી ભદ્ર થઈ જશે?'

સર તેજ બહાદુરે જરા પણ શેલ અનુભવ્યા વગર જવાબ આપ્યો. "મારી વાત તો પછી વિચારશું, પણ મેં
સાંભળ્યું છે કે તમે તમારી દીકરીને ફ્રેન્ચ શિખાડાવી રહ્યા છો. શું તમારા કુટુંબની સંસ્કૃતિ અદ્ય નહીં થાય!
પર્શિયન ભાષા થોડી ઘણી તો સંસ્કૃતની બહેન છે. શું ફ્રેન્ચ સાહિત્ય ભારતીય સંસ્કૃતિનું પોષક છે અને પર્શિયન
સાહિત્ય પ્રતિકૂળ છે?"

સંવાદ આગળ ન વધી શક્યો.

ગાંધીજીના મુખે જ સાતળેલો એક કિસ્સો હોવ યાદ આવ્યો. જેવો યાદ રહ્યો છે તેવો જ મારા શબ્દોમા આપુ છું.

દક્ષિણ આફ્રિકાની વાત છે. એક દિવસ એક ગેરાર સંજ્ઞન ગાંધીજીને મળવા આવ્યા અને કહેવા નામ્યા —

“મિસ્ટર ગાંધી, હું આપનો એક પ્રશ્ન સક છું. કેઈ પણ દિવસ આપની પાસે આવીને આ પની સ્તુતિ મેં કરી નથી. પણ આજ મુખી આપને માટે મારા મનમા અસીમ ભક્તિ હતી તે હવે નથી રહી એ જ કહેવા આવ્યો છું.”

“ગાંધીજી ખૂબ ધ્યાનથી સાતળવા લાગ્યા તે સંજ્ઞને પોતાના મનની વાત સ્પષ્ટ કરી —

“મિસ્ટર ગાંધી, હું આપને એક અધ્યાત્મ પુરુષ માનતો આવ્યો છું. મારો અભિપ્રાય છે કે જેના જીવનમા શુદ્ધ અધ્યાત્મ છે. હોક તેનો સ્વી કાર લાગ્યે જ કરે. ગેરસમજ (જન) તો એને માટે હોવાની જ ભેદ એ અને તે એકલો અટ્ટલો પોતાના માર્ગનું આક્રમણ કરશે. આજ મુખી આપની એવી જ સ્થિતિ હતી. પણ હવે ભેદ છે કે હોક આપની કદર કરવા લાગ્યા છે. સમાજ આપની વાત માનવા લાગ્યો છે. આપને અનુ યાથી પણ મળવા લાગ્યા છે.

“તેથી હું અનુમાન કરું છું કે આપની પાસે હવે શુદ્ધ સત્ય નથી રહ્યું. તેમા વ્યવહારની કેટ લીક વાતો આવી ગઈ આપની સત્યનિષ્ઠામા પણ સકળતા મળવાની વૃત્તિનું મિલન થયું હશે. દીન અને હુનિયાનું મત મિલન નથી થતું મનુ

અની વાત માનવાને સમાજ તૈયાર પણ નથી થઈ શકતો. ગમે તે હો, આપને સકળતા હવે મળે, પણ મારી આદર ભક્તિ હવે ઓછી થઈ ગઈ છે. આ વાત આપને કહ્યા વગર મારાથી ન રહેવાયું.”

જીવનનું અને તેના રહસ્યનું ચિંતન કરવા વાળા હોક કેવું કેવું વિચારે છે એનો એક નમૂનો ખતાનવાની દૃષ્ટિથી ગાંધીજીએ ઉપરનો કિસ્સો સમજાવ્યો હતો. એ સંજ્ઞનનું નામ પણ ગાંધી જીએ આપ્યું હતું. પણ તે હું ભૂલી ગયો છું.

અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમા પણ મનુષ્યની વિચાર શક્તિ યાત્રિક દગની બની શકે છે, એટલો બોધ કાઢીને મેં આ કિસ્સો મારા મનમા રહેવા દીધો હતો. આજે જ્યારે એને યાદ કરું છું ત્યારે નજ રની સામે તે ચિત્ર ખડું ધાય છે, જ્યારે જેની સેવા ગાંધીજીએ એકનિષ્ઠાથી અને અળ ક કરી તે તેમની વાત માનવા તૈયાર ન હતા. આખી જિંદગી ગાંધીજીના મુખેથી અહિંસાનો બોધ પાક સાતળીને પણ હિંદુ મુસલમાન બને દેશના લાગવા પાડવા તૈયાર થઈ ગયા અને લાગવા પડ્યા પછી પરસ્પર હત્યાનું અર્થવિહીન ઘેર કમ કરી શક્યા અને છેવટે દિવસોમા ગાંધીજી એટલા એકાકી થઈ ગયા કે તેમના જીવનભરના સાથીઓ પણ તેમની વાતો માનવાને તૈયાર ન હોતા. ગાંધીજીના આવા અતિમ દિવસો જોયા પછી દક્ષિણ આફ્રિકાનો તે ગેરાર ઈસાઈ જરૂર આ ખ્યાન પર પહોંચ્યો હશે કે ગાંધીજી કુસ પર અહવાવાળા ઈશુનો જ આધુનિક અવતાર છે.

[મગન પ્રભાત

મદદમાળુઓ દાવો મેં કરી કબી નથી. તમારા સોના જેવો જ હું એક સામાન્ય માણસ છું અને વધારાના તમારા કરના ધણો નામયો છું. મારી તરફેણમાં ગણાવી શકાય એનો તમારી વચ્ચે મેં મારી વચ્ચેનો એક ફરક છે. સજ્જ છે કે ઈશ્વર વિશેની મારી અદા તમારી મદદના કરતા વધારે દુઃ છે વ

—ગાંધીજી

જેમ કેઈ શ્રદ્ધાળુ યાત્રી હરદ્વારમાં કુંભમેળા સમયે ગંગા સ્નાનાર્થે કે નારીકમાં સિંહરથના મેળા સમયે ગોદાવરી તીર્થ કરવા ભાવનાથી ભય છે. એવી ભાવનાથી પ્રેરાર્થ ગાંધી મેળામાં ભેરીઆવરમાં તાપી તીર્થે આવ્યો છું. જેમ તીર્થ જતારાએ નીકળેલા યાત્રી પોતાના પાપ ધોવા ને પુણ્ય કમાવા અંખતો હોય છે તેમ અહીં હું એક જમાનામાં ગાંધીજીનો વરસો સુધી અંતવાસી રહેવા છતાં સત્ય કે અહિંસાનું જે પાથેય જીવનમાં સંતોષ થાય તે રીતે પચાવી શક્યો નથી તે આપ જ્ઞવા શ્રમજીવી સાધકોના સાલિધ્યમાં રહી પ્રાપ્ત કરવા મારી મથામણ છે.

બાપુ પાસે રહીને ધણું શીખ્યો છું. પણ તે શીખ જીવનમાં ઉતારતાં અણીને ટાકણે સરી પડું છું. આવી અનન્યતા જીવનમાં દિનપ્રતિદિન ઓસરતી જાય તે માટે આજે પૂ. બાપુજીના શ્રદ્ધાંતિને મારા જીવનના પ્રસંગો તાળું કરી તમારા સમક્ષ વર્ણવી સહચિંતન કરવું ઉચિત સમજું છું.

૧૯૨૦માં અસહકારના આંદોલન સમયે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના સમાજશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થી તરીકે સંશોધન અર્થે શિષ્યવૃત્તિ મળતી હતી તે હોડી હું ગાંધીજીને મળ્યો. બાપુએ મને સહભાષ્યે અપનાવ્યો ને સાબરમતી આશ્રમમાં રાષ્ટ્રીય શાળાના નાનકડા શિક્ષકથી જીવનની શરૂઆત કરી. ૧૯૩૦માં દાંડી કૂચ સત્યાગ્રહ આશ્રમમાંથી ગાંધીજીએ શરૂ કરી ત્યારે હું આશ્રમમાં વ્યવસ્થાપક પદે પહોંચી ગયો હતો.

આ દાયકામાં મારું જીવનનું ધડતર થયું. એ સમયના નાના મોટા બાપુ સાથેના બધા પ્રસંગો અત્યારે ન વર્ણવતાં જે પ્રસંગોની છાપ મારા જીવનમાંથી આજે પણ જૂંસાર્ધ નથી અને જે પ્રસંગોથી આશ્રમ મતોનું મહત્વ હું સમજ્યો છું તે તાળુ કરવાં યોગ્ય લાગે છે.

હું છેલ્લા પચીસ વરસથી સૌરાષ્ટ્રમાં હરિજન સેવક તરીકે કામ કરું છું તેના પહેલો પાઠ અને પહેલેજ દિવસે ગાંધીજીએ આશ્રમમાં આડકતરી રીતે આ રીતે રાણાવ્યો.

સાબરમતી આશ્રમમાં સંયુક્ત સ્ત્રીઓમાં પ્રેરિસર બજાણી રશિયાના પ્રવસેથી નવાજ આવેલા, શ્રી બદ-રુલ-યંગ હીડીયાના મદદનીશ તંત્રી, દાડુ ને અહીંથી

હિંદ કેવું બરબાદ થઈ રહ્યું છે, તેના સમર્થ વિવેચક- અને હું હૃદયકુંજની પડથાર પર સાંજે જમતાં જમતાં અંગ્રેજીમાં દેશ પરદેશની મલકની ચોવટ કરતાં દ્વામરકરી કરતા હતા. અમારા સામે ઉત્તર ગૂજરાતના ગામડામાંથી બે વણકરો બેઠા હતા. અમે પાટલા પર બેઠા હતા. આ વણકરો જમીન પર નીચે બેસી જમતા હતા ત્યાં ગાંધીજી હાથ મેં ઘોઈ અમારા આગળથી પસાર થતાં મને કહે, “કેમ છગનલાલ ખીચડી ભાવે છે ?” મેં હાથ કળી ડોકું ધુણાવ્યું. ત્યારે તે બાપુ મોઢું મલકાવતાં મલકાવતાં અંદરના ઓરડામાં ચાલ્યા ગયા.

પણ ખીજે દિવસે સવારે ૪ વાગ્યાની પ્રાર્થના પૂરી થઈ ને બાપુ પ્રવચન શરૂ કરતી વખતે પહેલાં જ પૂછ્યું કે, “છગનલાલ બેપી અહીં છે ?” મેં હાજરી પૂરાવી ને બાપુનો વાકપ્રવાહ શરૂ થયો.

‘સમૂહ બોજનમાં ભાગ લેનાર દરેક વ્યક્તિએ જાં તો બોજન સમયે બધાની સગવડ ને શાંતિ માટે ભ્રોન જાળવવું નોઈએ અને વાતો કરવાની હોય તો વાતો એવી કરવી નોઈએ કે જેમાં વધારે જમનારા સપૂર્વક ભાગ લઈ બળી શકે. ગર્ભ કાસે, તમે બધા બળ્યાએ અંગ્રેજીમાં અલક મલકની વાતો કરતા ટો ને તમારી સામે બેઠેલા હરિજનો કેઈ ગમાર છે એમ ભણી તેની સામુયે ન જુઓ. તમે પાટલે બેસો ને હરિજન વણકરો નીચે બેસે આ બેદભાવ આપણે આશ્રમ જીવનને બંધ બેસતો નથી.’

આવી મતલબનું ગાંધીજીનું પ્રવચન રહ વાસ પડેલાં મેં સંભળ્યું છે. પણ તે મીઠો કપોઠો જીવનમાં ત્યારથી મોંસરવો ઊતરી ગયો છે.

અને હરિજન સામે કેવી રીતે બજોલાએ વર્તવું નોઈએ તે સમજી શક્યો છું.

આશ્રમમાં અરપૂષ્પતા નિવારણનો અહિંસાનો જે પદોનો પાઠ શીખ્યો તે પરથી ગાંધીજીએ સૌરાષ્ટ્રની માત્ર કરી ત્યારે હરિજન સેવક તરીકે કામ કરવાનું બળ મેળવી શક્યો.

પણ આમ છટા છટા પ્રસંગો ટાંકવાને બદલે એકાદ મતના ઉદાહરણ બાપુના જીવનમાં મેં જેવા તે નોંધાવી ચોગ્ય કામ જળવાઈ શકશે.

અહિંસા - અહિંસાનું જ્યાં સત્યાગ્રહ જામે ત્યાં પેર લગાવવાના વિકલ ધર્મ જન છે એના અભિપ્રાયો પર ગાંધીજી પ્રત્યક્ષે આશ્રમમાં કરતા નહિ પણ મેં બાપુજીને આશ્રમની ઝોરણામાં મરણ પધારી પડે ન વાહ્યાની કવાકોના કનાક સુત્રી બાન પૂર્વક સેવા કરતા નેવ્યા છે આશ્રમની સમગ્ર પ્રાથના વખતે બાપુજી પડેલી પર સર્વ ચડેનો હોય તે જતા પણ અવરોધ વિના ખ ખેરી નાખતા આશ્રમવાસીઓએ જોયે ન છે આશ્રમ માથી નાની મોળ ચોરી કરનાર બારાઓને પકડીને બાપુ પાસે રજૂ કરવામાં આવતા તેમને સમજાવીને બચાડતા મેં નજરે નજર જોવા છે રક્તચિત્તથી પીડાતા પરચુરે દાહીના ધા પોતા તો મારા જેવા ધણીએ જોવા છે આશ્રમમાં મારી દીકરીને સખત માતા નીકળ્યા હતા ત્યારે બાપુને છોકરાઓની શારીરિક શુભાસ કરના આશ્રમ વાસીઓએ નીહાળે ન બાપુને શ્રેષ્ઠ માતા છોકરાથી માઠી કોઈ અમમ્મ્યા આગતુક મરેજાન પર એક જ પ્રકારનો વરસતો આશ્રમવાસી રોજ એ જોવા યરના જોવામાં ફેદીને વીછી કરડે પણ હેર બાપુએ અગ્રેા મુશીને ઉતારેમ એ તો હવે સૌ કોઈ બાપુ છે આશ્રમમાં મિત્રિસજ પત્નીના મૃત્યુ બાદ પોતાના કેથી પતરમના પુત્ર પુત્રીને લઈ આવે ન આ બાળકોને પોતાના ાક રાઓની પેઠે આશ્રમની જોના ઉઠેલી ધર્મ ગર્જાની

નેપાનમાં એક વીર યુરખા દનમદુરગિરિએ બહે નોની રક્ષા માટે મૃત્યુને અપનાવ્યું તેનું કુટુંબ સામર મતી આશ્રમમાં બધાની સારે એક કુટુંબીજનતરીકે બચી ગયું હતું આવા પ્રમ ગા રોજ દા જીવનમાં જનના હોવાથી ૧૯૩૦ માં આશ્રમની બહેનો એ તાના બાળકોને આશ્રમમાં રાખી દારુ નિરોધની મરણજા પૂ. બાની સરકારી તમે માયી નીકળીને જેવાસને મ દિનેની જાત્રા સમાન ગણી શકી હતી

સત્ય - આશ્રમ રાષ્ટ્રીય શાળામાં રાષ્ટ્રીય સત્યાગ્રહ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓ ને શિક્ષેા ગળા અખડ રેટિયો આપતા હતા સામાન્ય રીતે આ દિવસોમાં બધા બાઈ બહેનો ઓછામાં ઓછા આઠ કલાક તો કાંતણ ચડ કરતા હતા આવા તારની નેપાળીમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ઈરાનપૂર્વક સરસાઈ દાખરવા માટે બોટો પધારે તાર લખાવા છે એવી બાપુને ખાતરી થતા બાપુ અલ્પ ત દુ ખી થવા હતા અને આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓના અલ્પ માટે મોવડી તરીકે પોતે જાગ્યા પર છે એમ જાહેર કરી સાન

અપવાસ કરી હતા આ શુદ્ધિ સત્યાગ્રહ દરમિયાન આશ્રમ ને શાળામાં ઘણીએ ગુટિયો પ્રસિદ્ધ ધર્મ અને માતા પરણ્યા નેવા પ્રણુ કમકાના લાગેલ હોતો

ગાંધીજી રોજ ૧૧૦ તાર તે દિવસોમાં કાંતના હતા મેટા રેટિયા પર બાપુ રોજ મધોરે જામેને તે રાત્રે સુતા પડેલા કાંતના હતા ૧૬૦ તાર ગણતા ને મેં ચાર તાર જોઈયા હોય તો ફરી માગ રેટિયા પર ચાકી પાટવી પર બેઠી ચઢ પૂરો કરતા હતા એ મેં સાક્ષાત અનુ જ ગુ છે

આશ્રમવાસી નાની હોય કે મોટા પડી આશ્રમના વ્યવસ્થાપક હોય કે પૂ. બા હોય તેમની નાનકડી જેટલી જૂન ધર્મ અર્થ હોય હિસાબમાં રૂપિયા મેં શ્રમિયાની અનિ ધમિતના ધર્મ હોય તો બાપુ છુટાવતા નહિ એટલું જ નહિ પણ સત્યમેવજયતે એ સત્યનો જ જળ થાય છે એમ સમજી બહેર જાપામાં પોતાની જુઓનો એકરાર કરતા હતા

એથી અને આશ્રમવાસીઓ ઘણી વાર કહેતા હતા કે સુર્વ પાસે રહેવા જતા માયુસ બગીને બરમ ધર્મ જળ છે હરથી તેની ઉખાથી માણસ જીવ ત રડી શકે છે તેમ બાપુના સાન્નિધ્યમાં રહેનારે તો અસિધારા પર ઠકવું પડે તેમ સતત જાગ્રત રહેવું પડતું હતું

૧૯૨૧ માં મેં મેંસની વિષયવિચારીથી સમિતિમાં પાત્ર મેળવવાથી હાજર રડી શકેલો હતો પણ મેંડા ક્રિયા સમિતિના પ્રણે વિષયવિચારીથી સમિતિમાં બાય લેવા બોટા પાસના ઉપયોગ કર્યો તેની જાહેરાત નાજીવનમાં કરી મેંસનીઓને બાપુએ જામન કરી હતા

અરતેય - બાપુને ને મોર્ધ માનવત્રે હારિ કારકેટો બેટ દક્ષિણ આફ્રિકામાં મળ્યા હતા તે તો ત્યાં જ હરરાજ કરી સા દૈનિક કાર્યોમાં એ રૂકમને ઉપયોગ થકો હતો એ તો જળ જાહેર છે પણ આશ્રમમાં અરતેય નવ પાળ વાનું છે તે તો એક વખત વડેરી સવારે બાપુ સાથે કુ આશ્રમના બવરથાપક હતો ત્યારે ફરતા ફરતા મને કહેા લાગ્યા કે આશ્રમના ઓપડમાં આને નેાધ કરી લેને કે મારા મરણ પછી મારી અસત ચાલિકાની એકે એક વસ્તુ આશ્રમમાં જતી બોઈએ પણ વસ્તુત બાપુ પાસે ધડિયાળ, કોઈનું ન પેન કે બે ચાર પ ચિયા સિવાય કોઈ ચીએ જ નહોતી

બાપુને ને પુરુષો બેટ તરીકે યળના તે કાગજ પૂર્વક આશ્રમની લાવજેરીથી જ્યાં ધર્મ જતા

ગાંધીજી પાસે લાલ પેન્સિલ ચરવડા જેલમાં વપરાતાં વપરાતાં ત્રણેક ઈંચ જેટલી ટ્યુકડી રહી હતી તે ગાંધીજીએ 'પર્ણકુટી' માં રહેવા ગયા બાદ ચરવડા જેલમાં મારી પાસેથી શોધાવી મેળવી હતી.

પગ ધોવા માટે નાનો પથરા જોવાઈ ગયો હતો તે ગાંધીજીએ મનુ પાસે નેઆખલીમાં જોતાવી મેળવ્યો હતો. ચાર આંગળનો રૂમાલ આડેઅવળો ચઈ જાય તો તે શોધી કાઢવા માટે પ્યારેલાલ પર ધૂંઆપૂઆ ચતાં મેં નેયા છે.

જમનાલાલજીની માતૃશ્રી હાથે કાંતીને ખાદીની ચાદર વાપરતા હતા તે ગાંધીજીને જેટ મળેલ તે ગાદર વરસો સુધી કાળજીપૂર્વક વાપરતા હતા.

લાખો રૂપિયાનો વહીવટ કરનાર ગાંધીજી પાર્શ્વપાર્શ્વનો હિસાબ રાખતા અને પોતે દરિદ્રનારાયણના સેવક છે એ સાથે રહેનારા રોજ અનુભવતા.

બ્રહ્મચર્ય :— આશ્રમમાં ગાંધીજીએ પોતાના પુત્ર રામદાસ, પૌત્રી રામી બહેન, ઈશ્વાર સાહેબની પુત્રી શક્તીમા, અમીનાબહેનના લગ્નવિધિ સાદાઈથી ઉઠેલ્યા હતા. પણ આશ્રમવાસીઓની સાધના બ્રહ્મચારી બનવાની હતી.

આશ્રમમાં આશ્રમની શાળામાં એટાં હોકરા હોકરાઓના જાતીય સભ્ય શુદ્ધ નથી રહી શક્યા એમ ગાંધીજીને ખાતરી થતાં ૭ અપવાસ કર્યા હતા.

ગાંધીજી બ્રહ્મચર્ય પાલન વિષે વ્યાખ્યાન કે ઉપદેશ આશ્રમમાં ભાગ્યે જ આપતા પણ આશ્રમની રહેણી કરણી આખા દિવસની એવી કટ્ટર નિયમોથી બાંધી દીધી હતી કે સામાન્ય રીતે માણસ જાગૃત રહી શકતા હતા.

આશ્રમમાં કાકાસાહેબ કાલેલકર, મગનલાલબાઈ ગાંધી, કિશોરલાલભાઈ મશાલાલા સખતી રહેતાં હોવાં છતાં તેમનું દાંપત્ય જીવન બ્રહ્મચારીને ધડાકા અને તેવું હતું. વિનોબાજી, બાળકોબાજી, છોટલાલજી, સુરેન્દ્રજી જેવા નૈદિક બ્રહ્મચારીઓ આશ્રમ વતના રખેવાળ બની ગયા હતા.

આશ્રમમાં કે શાળામાં રહેનાર હોકરા હોકરી ભાઈ બહેન જ ગણાય. ગુરુકુળમાં રહેનાર એક ખીજ સાથે પરણી

ન શકે એવી પરંપરા અંધાર્ ગઈ હતી.

આ જમનામાં વિદ્યાપીઠમાં એક અવ્યાપક પોતાના વર્ગમાં બણ્ણી એક બાળા સાથે લગ્નધર્મીની નેડાયા તૈયાર થઈ ગયા છે એ ગાંધીજીએ કુળપતિ તરીકે સાંભળ્યું ત્યારે તેઓ વચમાં પડી આ વ્યવહાર અતીતિમુત્રક ગણાય એમ જાહેર કર્યું હતું. અધ્યાપકને ગૃહરાત વિદ્યાપીઠ છોડવી પડી હતી.

આવા બનાવો વચ્ચે રહેવાથી આશ્રમીઓ વ્રતપાલનમાં સ્થેર કડક રહી શકતા હતા.

અસંપ્રાપ્ત :— ૧૯૨૯ માં ગાંધીજી એક વરસ લગતાર આશ્રમમાં રહ્યા હતા ત્યારે આશ્રમવાસીઓ વિષે એક નિયમ કરવામાં આવ્યો હતો કે ને ત્રણ જૂથ આશ્રમવાસીના હાથે થાય તો પોતાની મેજે આશ્રમમાંથી, ઉલ્લોગમંદિરમાંથી રજા લઈ શકિત મેળવે.

સમૂહ પ્રાર્થના, સમૂહ જોજન, સમૂહ કંતાઈ થયના કામમાં લશ્કરી તાલીમ પામી મિનિટ મિનિટ સમયસર કાર્યક્રમમાં હાજર રહેવાનું હતું.

આ તો બાહ્ય નિયમો થયા. જો આશ્રમવાસી પામે અગત પૈસા હોય તે પૈસા આશ્રમમાં જમા કરવાના હતા. આ નિયમને આધારે જમનલાલભાઈ ગાંધી પામે દસિબ આફ્રિકાની કમાઈ હતી તે આશ્રમમાં જમા કર્યા. નરેન્દ્રભાઈ પાસે વીમા પોલીસી હતી તે પેટ્રોલ અપ કરી તેના નાણાં તથા મરિબહેન ને દુર્ગાનદેનના દાગીના આશ્રમની તિજોરીમાં જમા થયા.

તે વખતે આશ્રમવાસીઓને મંચુક્ત રસોડે જમવાનું હતું તે વ્યક્તિ દાહ ૧૦ ર. ખર્ચે આવવું હતું. બાળકોને દૂધ ફળ મળતા હતા.

આજે વધુ કોણ કમાય છે તેની પ્રતિષ્ઠા સમાજમાં થાય છે. ગાંધીજી પાસે કોણ વધારે સમાજના દિનાઈ લાગ કરે છે તેની કિમત અંકાવા લાગી હતી.

એટલે જ શ્રીમંતેનની રહેવાની ઓરડી નાની, ધરં વખરી ઓરડી પણ બાહ્ય સંકાર અપર પાર એ જીવનને આદર્શ ગણાતા હતા.

[આગ્રી]

હું નીતિ અને વ્યવહાર વચ્ચે બેઠ કરી શકું નહીં. નીતિની નજરે જે યોગ્ય લાગે તે જ સાચું અને તે પ્રમાણે વત્તવા શકિત ન હોય અને કરવામાં દીલાસા રહે એને હું વ્યવહાર કહું. બાહી મારે માટે નીતિ એક અને વ્યવહાર બીજો એવું નથી.

—ગાંધીજી

સૌરાષ્ટ્રના એક નાનકડાં ગામડાની આ વાત છે.

૪૦૦-૫૦૦ની વસ્તીવાળું છવાપર નામનું ગામ. નિશાળ ખરી પણ પંચાયતના મકાનમાં બેસે. જુદું મકાન નહીં. આબુબાબુના નાનાં મોટાં ગામોમાં નિશાળ બંધાવવાનો વા વાયો. તેની આપટ છવાપરને પણ લાગી.

લોકો ભેગા થયા. પણ કોઈ કંઈ બોલે નહીં. ત્યાં એક બાપા લાકડીને ટેકે ઊભા થયા અને બોલ્યા : “આમ મૂગા મૂગા શું બોલો છો? જેની પાસે ચેસા હોય તે તેની શક્તિ મુજબ આપે અને બાકીના બધા હલો મહેનત કરવા. પારકા સાટું થોડું છે આપણા છોકરાં સાટું તો પેટ પાટાય બાંધવા પટે! વહેલી મોડી તો નિશાળ બાંધવાની છે તો આપણે જ તેનો જથ્થો શું કામ ન બાટીએ?”

તણખાતી જરૂર હતી. ગામ આખું નિશાળ બાંધવા હેલે ચડ્યું. એક બાબુ પથરોના ખટારા ફલવાય છે, બીજા બાબુ પાયા ખોદવાની શરૂઆત થાય છે ત્યાં એક જુવાન બ્રેથ યુવાન પથરોના ખટારા પરથી ગળડી ગયો અને માથું ફાટી ગયું. પ્રાણપ્રેરુ ઊડી ગયું.

ગામમાં સત્રાટો ટસરી ગયો. ગામ શોકમાં ડૂબી ગયું. યુવાન પણ જે બાપાએ ગામને ચાનક ચડાવી હતી તેમનો દીકરો હતો. નિશાળનું કામ ખોરવે ચડી ગયું. કોઈને કંઈ સૂઝતું નથી. ત્યાં બાપા લાકડી ને ત્રિકમ લઈને ગામ વીંધીને નિશાળના મકાનનો પાયો ખોદવા નીકળી પડ્યા પછી બાકી શું રહે? નાનાં મોટાં સહુ ભેગાં થયાં. અને બાપા બોલ્યા : “શું ગામનાં બધાનાં છોકરાં મરી ગયાં છે તે બધાં હતારા થઈને ઊભાં છે? શુભ કામમાં નાળીએર કેમ વધેરીએ છીએ તેમ મારો દીકરો આ શુભ કામમાં ખપી ગયો એમાં શોક ન હોય.”

ગામનાં માર્યા બાપાના પગે નમી પડ્યાં અને બમણાં બેરથી કામ કરવાં લાગ્યાં આપણે પણ એ બાપાનું નામ લઈને પાવન થઈએ. તેમનું નામ બેઠા બાપા.

મામા દેવા બાપુ

‘નવીન ગાંધી

રનેહ અને કારણુય વરસાવતાં બાપુના નેત્રોએ ધણાને મુગ્ધ કર્યા છે. એમના જીવનમાં એક આકર્ષક તત્ત્વ હતું અને તે એમનું ‘અકોદિન જિને કોધ.’ અકોધથી કોધને જીતવાની એમની શક્તિ અજબ હતી પોતાની સામે ઊઠતા વિરોધનો તેઓ શાંતિથી

અને વિશ્વાસપૂર્વક પ્રતિકાર કરતા.

કોઈકવાર વિરોધીઓ સામે કડક હાથે કામ લેવાનું પણ મિત્રો મૂચવતા. બાપુ શાંતિથી કહેતા: ‘મારા વિરોધીઓ પહેલાં હતા ને આજે પણ છે છતાં મને તેઓના પ્રત્યે રોષ નથી આવ્યો. સ્વપ્નામાંયે મેં તેમનું ભૂંડું નથી ઇચ્છ્યું. પરિણામે ઘણા વિરોધીઓ મિત્ર બન્યા છે. કોઈનો વિરોધ મારી સામે આજ લગી કામ નથી કરી શક્યો. ત્રણ વાર તો મારી જાત ઉપર ગયા છતાં હજી લગી ઊભો છું તેનો અર્થ એમ નથી કે વિરોધી કોઈ દહાડો પોતે ધારેલી સફળતા ન જ મેળવે. મેળવે કે ન મેળવે તેની મારે લેવા દેવા ન હોય; મારો ધર્મ તેમનું હિત ઇચ્છવાનો છે, અને પ્રમંગ આવ્યે તેમની સેવા કરવાનો છે. આ સિદ્ધાંતનો મેં યથાશક્તિ અમલ કર્યો છે. એ મારા સ્વભાવમાં રહેલી વસ્તુ છે એમ મારી માન્યતા છે. લાખો ‘લોકો’ મારી પૂજા કરે છે ત્યારે મને ધાક ચડે છે કોઈ દહાડો એ પૂજામાં રમ આવ્યાનું કે તેથી તેને યોગ્ય છું એમ મને નથી ભાસ્યું. પણ મારી અયોગ્યતાનું ભાન રહ્યું છે. માનની ભૂખ મને કોઈ દિવસ રહી હોય એવું યાદ નથી. પણ કામની ભખ રહી છે. માન આપનારની પાસેથી

કામ લેવા મથ્યો છું. તે નથી આપ્યું ત્યારે તેના માનથી ભાગ્યો છું. હું કૃતાર્થ નો ત્યારે ચાહે કે જ્યારે મારે જ્યાં પહોંચ્યું છે ત્યાં પહોંચ્યું.’

આશ્રમમાં પણ બાપુ બાળકો, યુવાનો તેમ જ મોટાઓ આવી ઉદારતા વિરોધીઓ સામે કૃષ્ણવે એમ ધરજતા.

આશ્રમમાં ભણતી એક બહેનને સંગેશવશાસ્ત્ર ભાવનગર જવાનું થયું. બાપુના આશીર્વાદ મેળવવા જ્યારે તે બહેન વહેલી સવારે પહોંચી ત્યારે બાપુએ જોરથી ધખ્યો મારી પ્રેમલ હાસ્ય વેરી કહ્યું: ‘શરીરને લોખંડ જેવું બનાવી તારા અભ્યાસ સાથે ખાદીનો પણ પ્રચાર કરજે.’ બહેને વચન આપ્યું અને બાપુની વિદાય લીધી.

થોડા દિવસ પછી એ બહેનનો બાપુ ઉપર લાંબો પત્ર આવ્યો. ખાદીની વાતો કરતા આજુબાજુના પડોશીઓ એને ન અપનાવવા માટે કેવો જુલો બચાવ કરે છે અને કેવી ગરમ ચર્ચા થાય છે તેનું એમાં વર્ણન હતું.

બાપુએ તે બહેનને લખ્યું:

“જે બાઈની સાથે તે ખાદીની વાત કરી તેઓની સાથે એક જ જાતનો વહેવાર હોય. એ જ વસ્તુનું વિનયપૂર્વક સિંચન કર્યા કરવું. બીજાઓનાં ઉદાહરણ આપવા. નિદારા ન જ થવું ને તેઓની

સેવાના પ્રસંગ શોધી લેવા. સેવા ને ખાદીને સંબંધ નથી છતાં સેવા પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે ને એની ઉપર પ્રેમ પેદા થાય તેની વાત વહેલી ગળે ઊતરે છે.”

સેવાનું કાર્ય અત્યંત મુશ્કેલીભર્યું હોય છે. એમાં ધીરજની પણ ધારૂં જરૂર રહે છે. સેવાના કામમાં ધણીવાર એવું બને છે કે જેઓની આપણે સેવા કરવા મચ્છીએ છીએ તેઓ અજ્ઞાનને કારણે અથવા ચાલી આવતા રીતરિવાજોને કારણે કે ગંદછીકરણને કારણે તેમ જ આળસ, મદતા કે શિક્ષિતતાને લીધે આપણે તેઓને કેટલીય સારી વસ્તુ કહીએ તોયે તેઓને એવાત ગળે ઊતરતી નથી અને બહુ વાર તેઓ સારી વસ્તુનો પણ વિરોધ કરવા લાગી જાય છે. એવે સમયે આપણે બહુ ધીરજ ધરીને તેઓ પર જરાયે ગુરસે થયા વિના, બંધા વિરોધ હસતે મુખે સહન કરીને તેઓની સાથે પ્રેમભાવથી વર્તવું જોઈએ. શુદ્ધ પ્રેમભાવ સામી વ્યક્તિના હૃદય પર અસર કર્યા વિના રહેતો જ નથી. અવશ્ય એ પ્રેમ બાહ્ય દેખાવ પૂરતો નહિ પણ હૃદયની સરચાહમિયો હોવો જોઈએ. પ્રેમભાવે કરેલી સેવા જ શુભ ફળદાયી લાંબે ગાળે પણ બને જ છે. તેથી આપણામાં પ્રથમ પ્રેમભાવ અને તેમાંથી નીપજતો સેવાભાવ હોવો જરૂરી છે એમ બાપુ માનતા

ઈટાલીના જિનિયા પ્રાતના નાનકડા શહેર અસીસીમાં કાપડનો એક ધનનાન વેપારી હતો એનું નામ પાર્દો બનીડોન એને એક દીકરો હતો એની માતા એને 'બ્હોન' કહેતી લોકો એને 'ક્રાસિસ' કહેતા ક્રાસિસ નાનો અને નાજુક હતો તેની આખો તેજસ્વી હતી સમૃદ્ધિ એની ચારે બાજુ વીટળાયેલી જ હતી એટલે એને દોરતો બહુ સહેનાઈથી મળી આ-યા

ધનિક યુવાનો જે જાતનું ધનાડી ઉઠાડે, મનરની, રંગીનું, મેતમાં જીવન ગાળે છે તેવું જ તેનું જીવન હતું પૈસાની કિંમતનો તેને ખ્યાલ ન હતો પિતાની તિબ્બે રીમાં પૈસાને પડપાર કરેલા દેના તેના કરતા મિત્રોને રગરાગ કરાવવામાં એનો ઉપયોગ કરેલો તેને વધુ ટીક લાગતો જર પ્રત્યે જેટલો લાપરવાહ હતો તેટલો જ બેદરકાર તે જીવન પ્રત્યે પણ હતો શહેરની રમતો અને રમૂજોનો તે રાગ હતો

પિતા કરકસર કરનારો હતો માતા ગ્રેનડવાળી હતી—ધરપટુ ચુલિણી હતી દીકરાના આ રગ રગને પિતા કોષે બરાતો માતાનો જીવ બળતો પણ ઈટાલીના નનજીવાનોને ક્રાસિસ લાડીનો નાયક હતો એને તો એક સાથે બે બાજુ હતું—શાવર અને સેનાર્પાત એને ગાંધો હતો પ્રભુ પ્રેમ પ્રભુષ અને ઉન્ન્ય આદર્શ માટે દોરવું હતું સૈન્ય

ઈસુની ખારમી સદીનો છેડનો અને તેરમીનો પહેલો દાયકો હતો પુરાણ રોમન સામ્રાજ્ય નાના નાના નગર રાજ્યોમાં વહે ચાઈ ગયું હતું ઈટાલીના શહેરો નગર રાજ્યો એકબીજા સાથે સતત સંગ્રામ ખેલ્યા કરતા વેનિસ પેરુગીઆ સામે, પેરુગીઆ અસીસી સામે અને અસીસી વેનિસ સામે પ્રત્યેક યુવાન રીઝર થવાના રવ ખા સેવતો નજીવા કારણે માટે લડતા નગર રાજ્યો મધ્ય યુગની સંસ્કૃતિનો વિનાશ કરી રહ્યા હતા યુવાનો નકામ મેજ મજાહ કરતા કે આવેશમાં જોખમો ખેડતા

ક્રાસિસ ઓગણીશ વર્ષનો થયો ત્યારે તેના શહેર અસીસીને પાડોશના નગર પેરુગીઆ સાથે યુદ્ધમાં જીતરવું પડ્યું ક્રાસિસે પોતાના શહેર અસીસી પ્રત્યેના વતનપ્રેમને લીધે એ સંગ્રામમાં આગળ પડતો ભાગ લીધો ક્રાસિ સનો પક્ષ હારી ગયો ક્રાસિસને કેદ પકડવામાં આવ્યો

તેને એક વર્ષ કેદમાં રાખવામાં આવ્યો

કેદમાં તેને ઘણી યાતનાઓ ભોગવવી પડી પરિણામ એ આવ્યું કે કેદમાંથી છૂટતાની સાથે જ તે માટે પડ્યો માદગીને બિછાને તે પડ્યો હતો ત્યારે જૂનકાળના દરેકે તેના મન સમક્ષ ખડા થવા લાગ્યા પોતે કેવા પ્રકારનું મારામારી, કાપાકાપી અને દુહુદીથી ભગ્નર જીવન ગાળ્યું હતું ' કેવા રગરાગ થયો હતા ' એને પસ્તાવો થવા લાગ્યો પણ સાજા થતા બધું ભુલાઈ ગયું ' ફરી પાછું એ જ જાતના મોજરોખનું જીવન શરૂ થયું અને ફરી પાછી માદગી આવી, અને એ માદગીએ ક્રાસિસને માટે નનજીવનનું દ્વાર ખોલ્યું

હવે તે જીવન વિશે, જીવનના રહસ્ય વિશે ગંભીરતાથી વિચાર કરવા લાગ્યો પડેલા રમ્ય લાગતી યુદ્ધની વાત હવે યાદ કરતા તેને કમકમાટી આવના લાગી પશ્ચાતાપ પામી તે સન્માર્ગે વળવા લાગ્યો એનું અત મરણ એને પૂછતું હતું “માનવી માનવીની વચ્ચેના ઝઘડા થતા વધા માટે શું તરવાર કરતા બીજું કોઈ વધારે સાદું સાધન નહીં હોય?” મન જવાબ માગતું હતું ઉત્તર સૂઝતો ન હતો અત કરણ વનોવાઈ જતું હતું દિલ સવાલ કરી રહ્યું હતું ‘ મનુષ્યે કેવા પ્રકારનું જીવન જીવવું જોઈ?”

એનો અતર આત્મા જાગ્યો જાગેલા એ અતર આત્માએ જવાબ આપ્યો ‘ બિચારો મનુષ્ય ' ફરી નકામી વસ્તુઓ પાળી તે દોડાદોડ કરી રહ્યો છે તમારે માનવી માનવી વચ્ચે શાન્તિ અને મુમેજ રચાવવા છે ટીક ' એને માટે એક જ માર્ગ છે બસ, એક જ માર્ગ, અને તે માનવતાનો ' એક જ શસ્ત્ર છે અને તે પરસ્પર નમ્રતાનું, દયાનું, પ્રીતિનું બધુતા—બાંધારો એ જ માનવતા જે પોતાના બધુંને રક્ષી શકે તે જ પોતાની જાતને ટકાવી શકે જે લોભે રોદ અને શાંતિથી રહે છે તેઓ જ સાચા મુખી છે માટે માનવીઓ ' પરસ્પર હેતુભાવ રાખો અને એક બીજાને મદદ કરેલ ' માદગીએ તેને જીવનનો આ નવો જ માર્ગ સમજાવ્યો અને ઘણા જ ટૂંક સમયમાં ક્રાસિસને માટે દમોદીનો પ્રયત્ન પણ સામે આવી જીતી રહ્યો

એક દિવસ અધીઆના ખેનરોમાં યર્જને ક્રાસિસ

પોતાના પાનીનાર પોતા પગ પર ચર્મ રહી છે રસ્તામાં એક રક્ષાપિત્રીઓ કાસિસે તે જુએ છે પડેના બ્યારે તે આડું કદરૂપ કે ગદુ મેતેતા ત્યારે તેને અનુગ્રામો થતો, સૂત્ર ચડી આવતી, બની કપારી શરીર મોમરી ચાલી જતી તેના નોકનુ રેગુ છિયુ ચડી જતુ. એનું રસિક હાસ (એ) કુરપના અને ગદમીયી દૂર દીવી જ્યા તેને પોતાર કરતુ.

પડુ આગે તો એથી જીનકુ જ કઈક બન્યુ. ખૂદ ઠંધર પગુ એનાથી દૂર દીવી જાત એવો એ રક્ષાપિત્રીઓ જ્યારે સામે આવો ત્યારે કાસિસ પોતાના પોતા ઉપ રથી કોમોડમર નીચે ફરી પડ્યો તને પેમા આપ્યા એટલ જ નકિ પગુ તેને સાવધાનક બેઠી પડ્યો અને મોતી કાઢ્યો "ધારા ભાઈ ગબનનક નકિ તુ પગુ મારે ભાઈ જ છું. મારાથી જે કઈ મનગ તે તારે માટે દુ કરીય "

અને આજે કાસિમનો બાળમાં ભૂતની ન શકાય એવો આનંદ અનુભવી મ્નો હતો આજે એનો હર્ષ સમાપ્ત ન હતો પોતાનો બોલાવ મયનો એક સ્વેદ ભાઈ જ્યે બનુ દિવનો પડી પાડો અપ્યા હોય તેમ તેને લાગતુ હતુ

હવે તે પત્રીએક પડેનો ઘવા આવો હતો દવાનુ એક કામ કરત તેને અક દિવમ પોતાના પ્રિય પોતાને પગુ વેગી તાખો. તે ઉપરાંત પિતાની કુમતેથી કાપડની એક ગામડી પગુ વેગી દીધી પિતાને તે પૂજ્ય જ રેખા હતુ ?

કાસિમના માથે આ વાત ની અતર પડી ત્યે કાસિસને મોન-યો કોપથી સમગી વીઠા પિતાએ કહ્યુ 'મારો તુ મુ' કરે છે તેનુ તને કંઈ ભાવ છે? તારી મા અને હુ તારે માટે કેનુ જનુ દુષ્ક વેગી છીએ' અને તુ આવ પેમા હાકતી કે છે પેમા દીકરા, કમલને તે લાગે પડી અતર પડને કે પેમા કેમ બારે છે? વગર મેડને દીકરા દાનેધરી ચર્મ બેઠા છે? સારા મારા રેખા પડેરા છે અને રખડુ છે? કાપડનો એકાદ કુકોડો તે ભર્ષને 'આવો કે જાત બ્યાપ આવે કે વાપ દોદિયુ ના આપે તો કેમ જવાય છે? "

આ સાંનથી કાસિમને ખૂબ લાગી આવ્યું. બધા રેખા કોતારી પિતાના પગ અગમ પછાડી તે કોપ અને દીનતા અનુભવતા મ ન્નો થયો દોહીને તે એક દેવગમા ભાઈ ગમેલ દેવ ના ધર્મગુરુ થસે જઈને ક્યુ "હવે

ધર્મ મારે પિતા છે " ધર્મગુરુએ કાસિસને એક વચ્ચ પડેરા આવ્યું. કાસિમ તે વચ્ચ લઈ બહાર ચાલી નીકળ્યો

સિધામાંની સખત દહી પડની હતી અધૂરામાં પૂરું આકાસ અરધ પગુ વરસારુ હતુ. કાસિમ પાસે એને પેમા ધર્મગુરુએ આપેર એક માત્ર વચ્ચ હતુ. રસ્તે ચાલતા એના અતરમાં એક વિચાર પોતામાં કરતો હતો: "આજે મારા જેવા કેટલાક વચ્ચ વગરતા આવી મથ કર રાત્રિમાં દહીથી મૂજતા હશે" સો દુ ખનુ મૂળ પત્ર છે: આ માટે આ તારું એવી માનવતા છે આ માટે આ તારું એ બેદમાર કપારે કુર થાયર કાઈ રેચકાથી ગૂંચીથી મરીમીના રીકાર કરે તો "

હવે અરધમાં કે એકાદ મઠમાં બેમી તપ કરવાને જાહેરે તે પાતાનો બધા વખત પોતાથી બીજાને માટે જે કઈ મને તે કરવામાં ગાળતો તેને વિચાર આવતો "મારા કેટલાય ભાઈમાનુને ખાસ તરી મળતુ, પીરા તરી મળતુ । અરે! કેટલા બધા જીવનેસુ માંગીથી પીડાય છે? અને પેના નિચારા ગ્રાપિતીઆઓ ? તો વાન જ શી કરવી? અરે પ્રભુ! આ બધાને શી રીતે મુખી કરી છડાય? "

આરા અનેક વિચારો તેના હૃદયમાં ભપકર પુલ્ક અથાવના. હવે તે માત્ર એક સાદું વચ્ચ જ પડેતો મગી ન બનવા એને શરમ ન આવી મરીમીને એજે ગીરવ બની જના ની હતે કાસિમે દેવરથાનોનુ સમારકામ, મરીમીના-દીન, દપિત, રંક તિતરુન, રહે મી તથા રક્ષા-પિત્રીઓની માવજત શરૂ કરી. ધર્મગ્રચાર અર્થે તે મામે મામ કરવા લાગેલ

કાસિમના આ મેવાકાર્થમાં મદદ કરવા તેમને બે અનુકાષી ગળા. ત્રણેક વર્ષમાં ખાર માણસોએ કાસિ સનુ કામ ઉપાદી લીધુ ધર્મના વડા પોપે કાસિસને મેવા-કાર્થ આડુ સખવામી સખનિ આપી. કાસિસે પોતાનો મિત્રુમ થ સ્થાપેલ. ત્રધ વર્ષ પડી, અસીમીના ઉચ્ચ કુટુંબની એક કુમારિકા કનારા ની મદદથી દિગ્ગુપ્તી-સ થ જનુ સ્થાપેલ

અગિયારમી સદી (૧૨૧૬)માં પેતેટર્લન અને જેરમનેથ ગુકું સરકાર પાસે હાન ગુકું સરકાર જેરમનેથ મના ચાલીએને કનડચન કરાવે. બિસીએને એ ગમતુ નહી પોતાની કુમર ગુ ડી મુખઅચ્છા આથે બિસીએએકે હર્ષ ગુદ આરંભુ

મનુષ્ય માત્ર તરફ સમજાવ રાખનાનું બને તવ વારના ધાના બદલામાં પ્રેમ આપનાનું શીખવનાર ઇસુની જન્મભૂમિમાં એના જ અનુયાયીઓ આમ ખૂનખાર જગ મચાવે એવી ક્રાસિસને આઘાત થયો.

ઈજિપ્તના સુવતાન મનેકે-હિન કામિનનો દુકમ હતો કે ખ્રિસ્તીઓના માથા કાપી લાવનાર સૈનિકને માથા દોઢ એક સોનામહોળ બહિશ આનવામાં આવશે ક્રાસિસે આ દુકમને ગણકાશે નહિ એ તો ગીધા પહોંચ્યા સુલ તાનની ઓવરીમાં તેમણે સુવતાનને કહ્યું 'આપણા સનના એક જ પિતા-પ્રભુને ખાતર આ લોહી રેડતું બંધ કરો' સુવતાને ક્રાસિસની અરજ વિશે વિચાર કરનાનું વચન આપ્યું, પણ ક્રાસિસ ઓવરી છોડીને ગયા કે તરત જ ફરી પાછો જ બ શરૂ થયો પરંતુ ક્રાસિસની વિશ્વપ્રેમ અને અહિંસાની ભાવનાથી સુલતાન ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો હતો.

સમગ્ર વિશ્વને ક્રાસિસ પોતાનું કુટુંબ માનના પુણ્ય, વૃક્ષ પશુ પાણી અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર એ બધાને ક્રાસિસ પ્રભુના જીવત અ શરૂ થ માનતા બાળકના હૃદય જેવું જ નિર્દોષ તેવું હૃદય હતું પરંતુઓ પણ તેમને જોઈ આનંદ અનુભવતા પંખીઓ વાર વાર ઊડી તેમના ખભા ઉપર અને ખોળામાં બેસી આવતા.

ઈ સ ૧૨૨૪નો સપ્ટેબર માસ આલતો હતો એક ખૂં પડીમાં એક સાથી સાથે બેસી ક્રાસિસ પ્રભુ પ્રાર્થના કરતા હતા. એટલામાં આકાશમાંથી ઊડી એક દેવદૂત ક્રાસિસ તરફ આવતો હતો એ દેવદૂતનું શરીર 'કોસ' પર જડી દીધેતું હતું તે દેવદૂત ધણો મુદ્દર હતો પણ મો પર દુખની અમર દેખાતી હતી આ જોઈ ક્રાસિસનું હૃદય ભારાઈ આવ્યું દેવદૂતે ક્રાસિસને ધર્મના કેટલાક ગૂઢ રહસ્ય સમજાવ્યા અને પછી તે અદૃશ્ય થઈ ગયો. પોતાના શરીર તરફ જોતા ક્રાસિસે જોયું કે પોતાના હાથ પગ અને છાતી પર લાલાની ચોટના નિશાન હતા, જેવા ચિહ્ન 'કોસ' પર ચડેલા ઇસુના શરીર પર હતા તેના જ આ ઘટનાનું રહસ્ય એવું મનાય છે કે દેવદૂત 'કોસ' પર ચડેલા ઇસુનો આભાસ હતો અને ક્રાસિસને યેશુના ધાના ચિહ્ન ક્રાસિસે કંઈ સમર્પણ પ્રભુએ સ્વીકાર્યું છે તેની સાબિતી રૂપ હતા.

હવે ક્રાસિસનું શરીર વ્યાધિમગ્ન રહેતા લાગુ થા થયા પછી શરીર નમણું પડતું ચાલ્યું આખે ઝખ વળના લાગી આ માદગી દરમ્યાન ક્રાસિસે અનેક કા પો લખ્યા એનું મહાન કાન્ય 'સુર્પરોતોન' આ સમયે જ રચાયેતું પૂર્ણ અધ્યાપાત્રી બનવા એક આખે ડામ દેનાવનાની સનાહ તેમને આપવામાં આવી ગાવ તથા આખ પર પણ ડામ દેનામાં આવ્યા પણ આખો સુધરી નહિ રોગ વધતો ચાલ્યો મોમાંથી લોહી પડવા લાગ્યું ક્રાસિસને જીવનનો અત પાસે આવેનો દેખાયો તેમણે પોતાના અનુયાયી ભિમુઓ અને બિષ્પ્પોઓને બોલા વ્યા ક્રાસિસે કહ્યું 'મારા વસ્ત્રો ઉતારી લો મને ધરી માને ખોગે સુનાડો મારું કર્તવ્ય મે કયું છે હૃદય તમારું કર્તવ્ય તમને બતાવે.'

સૌની આખોમાં આસુ ઊભરાવા લાગ્યા.

ક્રાસિસે 'સુર્પરોતોન' ગાનાનું કહ્યું એક સાધુને તે ગાયુ બીજું એક લજ્જન ગાનામાં આવ્યું અને ક્રાસિસને આત્મા આ લોકને છોડી ગયો.

અગીસીના સત ક્રાસિસ તરીકે આજે પણ એ સૌમ્ય કમરોગી સતને જગત ભાવબીની વદના અપે છે.

તનારીખ

ઉમરવર્ષ ઈસ ૧૧૮૨ જન્મ

૨૦	૧૨૦૭	લરકરી કારકિર્દીના ત્યાગ (માદગીને લીધે)
૨૪	૧૨૦૬	ક્રાિયાની સારવાર
૨૫	૧૨૦૭	ધરછોડતું ગરીબીનો રવેઝાથી રવીકાર
૨૭	૧૨૦૮	ઉપદેશ કાપે શરૂ બિમુ સધની રચાપના
૩૦	૧૨૧૨	બિમુણી સ ધ રચાપના બગિની કનારાની સદાયથી
૩૭	૧૨૧૬	ઈજિપ્તના સુવતાનને અહિંસાનો ઉપદેશ
૪૨	૧૨૨૪	દેવદૂતનું દર્શન ધાના ચિહ્ન
૪૪	૧૨૨૬	આખે ડામ દેનારનો
૪૪	૧૨૨૬	નિર્વાણ ઓકટોબર, ૩

માનવી માથે જોત, જોત શિર નહિ માનવી;
જોડવું જોળા જોત, હાલી જશે હાથથી

— પ્રો. તનસુખ બંદ

કહેવાય છે કે એક વખત એક ગ્રીકલ ઉડતી હડતી એક મરીમ ડેસી પાસે ઘસી થયેલી. ડેસીના પગમાં થાડું પડી ગયું હતું અને દુઃખથી રીનાતી હતી. ડેસીના પગનું થાડું ત્રેપને ગ્રીકલ મેલેલી. "અરરર" કેવું ભયંકર થાડું છે! આજા થાડાથી અને તેટલી મહેનત કરવા છતાં તમે ચાલી શકો છો ખરા?"

ડેસીમા મોલ્યા: "એઈ" માડ થોડું."

ગ્રીકલ મોની: "તમે માન્યુંસો પેલા કરતા હમણા હમણાં સાત બદનાઈ મયા હો નહીં કેઈ પળ તમારું આને બધું કરે તો કાને તેનું બદવામાં જુઠું જ કરીને." ડેસી અધિન સ્વરે મોની: "હીહ, હુ એમ નહી કહું."

ગ્રીકલ મોની: "તે વું એમ નહીં વર્તે તો હું તને મદદ કહું." થોડી સમય પછી તેણે ડેસીને આખ બંધ કરીને ઉપાડવાનું કયું.

ડેસીએ આખ બંધ કરીને ઉઘાડી.

ગ્રીકલ મોની, "તારા પગ સાધું એ."

ડેસીએ પગ સામે ભેલ્યું તો ધારણું નાખનિયાલ પળ નથી. ગ્રીકલે ફરી ડેસીને આખ બંધ કરીને ઉપાડવાનું કયું આખ ઉપાડના જ જગમ અદરજ થઈ ગયું અને કુંદર મેદાન થઈ ગયું.

ગ્રીકલે ફરી આખ બંધ કરવા કયું.

ડેસીએ આખ બંધ કરીને ઉઘાડીને ભેલ્યું, તો મેદાનમાં ધણું મરમ મકાને ભેલ. ફરી ગ્રીકલે તેને આખ બંધ કરવાનું કયું. તેથી આખ ઉઘાડી તો તેણે મોઢું સહેર વસેલું ભેલ્યું.

ગ્રીકલ મોની: "ડેસીમા, આ બધું તમારું."

ડેસીમા મોલ્યા: "આખાર, આખાર!! આનો બદનો હું શી રીતે વાઘું?"

ગ્રીકલ મોની: "હું કયું જ નથી કમઘી. હમ પેનુ ફર એક સોનેગી ફરનું ગાડ છે તે જ માંધું છું."

ડેસી મોની: "અરે જે, માંધીને આ જ માંધું. જરૂર તેનું જઈ દોર છે."

ગ્રીકલ ઉડતી ઉડતી તે ગાડની ડોચે ભેળી, અને

તેના પર માથો પાથરો. અને ઉડત મૂક્યાં. થોડા સમયમાં એ ઉડામાંથી સરમ જમ્યા નીકળ્યા. ગ્રીકલ તેને માટે દાણાં લેવા નીકળી.

આમ દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. ત્યાં એક દિવસ ડેસીમાનો પોત ખૂન રડવા લાગ્યો. કેમે થ જાને રડે નહિ ડેસીમાએ ખૂન સમજાવ્યો, કારણ પૂછ્યું ખાજક મોલ્યું "મારે ગ્રીકના બચ્ચાને ખાવું છે."

ડેસીમા મોની "પણ હુ ગ્રીકના બચ્ચાને ક્યાથી લાવું?" નાનુ બાજક તો ફરી ધમપછાડા કરવા લાગ્યું અને એમો પાડીને રડવા લાગ્યું.

ડેસીમા ગભરાઈને મોની: "પણ એ સિવાય ખીયું કઈક માગ."

ખાજક મોલ્યું "મને ગ્રીકનું બચ્ચું જ ભેડીએ છે. ભેડું ગ્રીકનું બચ્ચું નહીં ખાઉં તો મરી જઈશ."

ડેસી મોની: "એઈ હુ મારો ખાજક ગ્રીકનાં બચ્ચા વગર મરી જશો ના, ના."

અને તેને પેલી ગ્રીકલુ થાડ આવી, નોડરોને ખૂન પાડીને કયું: "ભલેલ, કુઠાડી લઈને પેનું સોનેરી ફરનું ગાડ ભેળું છે તેને ફાળીને ગ્રીકનાં બચ્ચાને લઈ આવેલ."

નોડરો કુઠાડી લઈને દોડવા અને ગાડ કાપવા મકયા. ગાડ લગભગ કપાઈ જતાની અણી પર હતું ને ગ્રીકલનું મોઢું બચ્ચું ગાડની ડોચ પરથી તેની માને મોલાવવા લાગ્યું.

ગ્રીકલ તરત પાખ ફફડાવતી ધડી આવી અને તરત મત લાગીને ગાડને પાછું હતું એમ ફરી રીડું. નોડરો ગભરાઈને લાગી ગયા બચ્ચાએને આવાનું આંખીને કયું: "હુ ફરી ખાવનું લેવાને જાઉં છું." તે પેલી ડેસીમા થાડાએ આવે અને તમને લઈ જાય તો કઈ મોલ્યા નહીં, ચારદા જાળે."

ડેસીએ ખીજઈને ફરી નોડરો મોકલ્યા અને કયું: "ભલેલ, ગાડને કાપી નાખેલ અને મારા પોત માટે બચ્ચાને પકડી લાવેલ."

ફરે નીકરી ગાડ કાપવા ગયા ગાડ કાપવાની અણી પર હતું ને મોઢું બચ્ચું ગાડની ડોચ પર જઈને તેની

માને બોલાવવા લાગ્યું.

હુમે પાડી પાડીને થાક્યું પછી મા ન આવી તે ન જ આવી. અને ઝાડ ધરીંગ અવાજ સાથે પડ્યું.

તોફરોએ ગીધણના બચ્ચાને પકડ્યાં. અને ડોરડી-માને આપ્યા, પછી એક બચ્ચું ઊડી ગયું અને એક બીજા ઝાડ પર બેસી ગયું.

ડોરડીએ બચ્ચાંનું માંસ રાંધીને બાળકને આપ્યું.

થોડા જ સમય પસાર થયો હશે ને ગીધણ ઉડતી ઉડતી પોતાને ઘરે આવી પછી ત્યાં તો બધું સાફ સ્વચ્છ થઈ ગયું હતું દૂર એક ઝાડ પર પોતાના એક બચ્ચાને ભેળું. ત્યાં જઈને તેણે બધી વાત પૂછી. બચ્ચાએ બધી વાત કહી.

આ સાંભળી ગીધણ ડોરડીમાને ઘરે ગઈ. ન્યારે

★

અબ્બુ અબ્બાસ નામે એક મુસલમાન લાઈ હતો. તે પોતાનું જીવન બહુ જ સાદગરીથી વ્યતીત કરતો હતો. ટોપી સીવીને તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. રોજ એક ટોપી સીવી બે પૈસા કમાતો, જેમાંથી એક પૈસાનું દાન કરતો ને બાકીના એક પૈસામાં પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો. એ જમાનો જ એવો હતો કે એક પૈસામાં પચ્ચ માથુસ પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકતો હતો. અબ્બુ અબ્બાસ ન્યારે પોતાની એક ટોપી વેચાય ત્યારે જ ખીજ બનાવતો અને તેના બે પૈસા લેતો. તેમાંથી પચ્ચ એક પૈસો દાનમાં આપી દેતો ને એક પૈસામાં પોતાનો નિર્વાહ કરી લેતો. એવો એક સખધી બહુ જ ધનવાન હતો. તેણે પોતાનું બધું ધન અનીતિથી એકઠું કર્યું હતું. પણ તે ભારે જિજ્ઞાસુ હતો. એક દિવસ તે અબ્બુ અબ્બાસ પાસે આવ્યો ને કહ્યું: ‘ભાઈ, મારે થોડા રૂપિયાનું દાન કરવું છે. તમે જેને કહેો તેને એ દાન આપું.’ અબ્બુ અબ્બાસે કહ્યું: ‘ભાઈ તારો વિચાર છે તો સારો, પણ તારાં પૈસા અનીતિના છે. અનીતિના પૈસા જેની પાસે હોય તે તેની બુદ્ધિને બ્રષ્ટ કરે છે અને જેની પાસે નય છે તેની બુદ્ધિ પણ બગાડે છે. મારી આ વાત ઉપર તમને વિશ્વાસ ન બેસતો હોય તો ભલે તમે દાન આપો પણ પછી તેનું પરિણામ ભેજે.

અબ્બુ અબ્બાસની વાત સાંભળીને તે ખજારમાં ગયો અને ત્યાં એક ગરીબ આંધળાને તેણે એક મથોરનું દાન કર્યું. આંધળા લિખારીએ તે મથોર દારૂ પીને અને વેશ્યાને ત્યાં જઈને વટારી ખાધી. શંકરાચાર્યે જે- ‘અર્થમનથ’ ભાવય નિત્યમ’ કહ્યું છે તે વચાર્થ છે, એવું અનર્થકારી ધન જેની પાસે હોય છે તેની બુદ્ધિ તો એ બગાડે છે, સાથે સાથે જેના હાથમાં નય છે તેની બુદ્ધિ પણ બગાડે છે. ન્યારે તે માથુસે તે આંધળા લિખારીનું વર્તન જોયું ત્યારે તે અબ્બુ અબ્બાસની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો: ‘ભાઈ, તમારું કરેલું ખરાબર હતું. મારા પૈસાએ ખીજની બુદ્ધિ પણ બગાડી.’ પછી અબ્બુ અબ્બાસે તેને પોતાની પાસેથી એક પૈસો આપ્યો અને કહ્યું: ‘લો આ પૈસો કોઈ ગરીબને આપી દેને અને પછી તે તેનું શું કરે છે તે નિહાળજો.’ તે પૈસો લઈને તે બહાર નીકળ્યો તો ચાલતાં ચાલતાં તેણે એક એવા જૂખા માથુસને જોયો જે મરેલાં પક્ષીને ભાઈ જવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો. ન્યારે તેણે એ પૈસો એ જૂખા માથુસને આપ્યો ત્યારે એ બહુ જ ખુશી થયો અને બોલ્યો: ‘ભાઈ, ઈશ્વર તમારું ભણું કરો. હમણાં જ હું આ પક્ષીને ખાવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો. હવે આ પૈસાના ચણા લઈને ખાઈશ! અને ભવિષ્યમાં મજરી કરીને જીવનનિર્વાહ કરીશ.’ આ વાત ન્યારે તેણે અબ્બુ અબ્બાસને આવીને કહી ત્યારે અબ્બુ અબ્બાસે કહ્યું: ‘અન્યાય અને અનીતિનો પૈસો ન્યાં નય છે ત્યાં તે અન્યાય અને અનીતિ જ પેદા કરે છે.’

પશ્ચિમ દેશની વાત છે એક માણસ પોતાના ધાર્મિક પથ તરફ અધ્યક્ષિ રાખતો હતો કાયદા બેઠવા પૈસા ન હોય ત્યાં પાછાનો વિચાર કર્યા વગર પોતાના ગિરજાધરને દાનમાં આપી દેતો હતો. મિત્રોએ તેને ખૂબ સમજાવ્યો કે તે ગિરજાધરના અને તેના મકાન સંચાલક ધર્મિષ્ઠ તો હતા પરિત્ર માણસ પણ નથી પરંતુ તે આપણી આખા ન ખૂની તે ન જ ખૂની બિચારી પત્ની દુરિયાદ કરી કરીને યાકી ગઈ તેની દુરિયાદની એટલી અસર જરૂર થઈ કે તેને પત્ની તરફ જરાય સહાનુભૂતિ ન રહી.

અચરે તેના જીવનના આખરી દિવસો આવ્યા અને શક્તિ ક્ષીણ થઈ ત્યારે તેની પાસે કુત્ર એક ઉમદા ઘોડો પોતાના ગિરજાધરને આપવા વિચાર્યું પણ પુરોહિત અને મુખ્ય પિયોડો રાખીને કરે શું ? અને વેચવા કયા બચા ? ત્યારે પોતાના એક ધનિષ્ઠ મિત્રને વસિયતનામાની અનુસાર અમલ કરવાનો અધિકાર સોંપી દીધો.

પત્રી તેના ધ્યાનમાં આવ્યું કે મિત્રના કામ ઉત્તરધિકારી સગાનું નામ ન લખે તો કોર્ટમાં ફીલ થઈ શકે છે. વસિયતનામું ફરતી વખતે તે સગાનું સ્મરણ તેને ન થયું સ્મરણ થાત તો અરૂર કંઈક દઈ દેત આખી ફની વજાણેનો ઈલાજ પણ કામદાર પડિતોએ સોંપી કાઢ્યો છે.

જેને કંઈ પણ દેવાની ઇચ્છા નથી પણ જેને કંઈક અધિકાર થઈ શકે તેવાઓને અઠેક રિહાજ અથવા અઠેક રૂપિયો વસિયતનામામાં નામ આપીને કંઈ શકાય છે.

આપણા ધર્મોનક શાઈએ વિચાર્યું કે જાનીને

અધિકાર પણ આ રીતે મુક્ત કરી શકાય તેણે વસિયતનામામાં લખ્યું કે ‘મારો ઘોડો હું મારા ગિરજાધરને આપી દઈ છું અને ધરની બિવાડી મારી પત્નીને આપી દઈ છું મારા આ વસિયત નામાની અનુસાર નીએ વેનીને પૈસા પહોંચાડવાનું કામ અને અધિકાર મારા કુવાણા મિત્રને હું નોપું છું.

આટલો પૂરો જાહેરાત કરીને ભાઈ સાહેબ પોતાના ધર્મક્રમોમાં વળવેલ વિશેષ સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવ્યા અને વસિયતનામાનું અમલ કરવાનું કામ તેના મિત્રની પાસે આવી ગયું. જિહ્વીભરની દોસ્તીનો મિત્ર આ વ્યક્તિમાં માર્ગ ને પૂરી રીતે જાણતો હતો તેણે એક મુક્તિ શોધી કાઢી તેણે છાપામાં બહાર કઢ્યું કે ‘એક ઘોડો અને એક બિવાડી વેચવાના છે અવગ નહીં વેની શકાય જે ખરીદશે તે એક સાથે ખરીદી શકશે ઘોડાની કિંમત ચાર આના અને બિવાડીની કિંમત સાત હજાર રૂપિયા ગામના લોક આ જેનું બરાબર સમજી ગયા કેમકે સહાનુભૂતિ તો હતી જ એ જ પરેષાકારી મહાશયે તે ઉમદા ઘોડો અને ખારી બિવાડી ખરીદી લીધા ઘોડાના ચાર આના ગિરજાધરને મળ્યા અને બિવાડીના સાત હજાર રૂપિયા બિચારી વિધવાને મળ્યા જે પૈસા પર બિચારી પોતાનું શેષ જીવન કોઈ પણ રીતે દીનતા વગર પૂરું કરી શકી અતુર મિત્રને આખા ગામના આશીર્વાદ મળ્યા.

અને જે જે લોકો આ કિસ્સો સાંભળે છે તેના આશીર્વાદ પણ તે મિત્રના નામે જમા થતા બચ છે. [સમય પ્રમાણ]

તવર તજ જ સંસ્કારના સોગંદો ગરીબને મારે સમજાતી
સાખી રાખી તેમને કી તરોડી ન દેવા ભેઈએ. સોગંદો તરુ તે
સાચે કે દુગુ તે સાચે આપતિમાં દિય ને નીચા બચવા તવર ને ગરીબ
મેરા બધા બેદ દયી બધા ભેઈએ.

—આપીય

એક ગામમાં એક ખેડૂત રહેતો હતો. તેને બે પુત્ર હતા; અને બે વહુ હતી. બધાં સંપત્તિને રહેતાં હતાં. અને પોતાપોતાનું કામકાજ કરતાં હતાં. આમ કેટલાંય વર્ષો પસાર થઈ ગયા. અને એક દિવસ નમાલી વાત પર બંને વહુ વચ્ચે ઝગડો થઈ ગયો. બીજે જ દિવસે વૃદ્ધ ખેડૂતે બંનેને જુદા કરી દીધા. અને ભાગ પાડી દીધો.

બિચારા સસરાણ એકલા જ હતા. નાની વહુએ સસરાને પોતાના ભાગમાં લઈ લીધા. મોટી વહુ ખૂબ સુખચેતની આનંદમાં દિવસો પસાર કરવા લાગી.

દિવસો પસાર થતા થતા કારતક મહિનો આવ્યો. વૃદ્ધ ખેડૂત સવારના પહોરમાં ઉઠતા અને નદીએ જઈને પ્રાતઃસ્નાન કરીને આવતા અને બીનું પોતિયું આંગણમાં વાવેલ કોળાના વેલાનાં મૂળિયામાં નીચાવતા. આમ કરતા કરતા કારતક મહિનો પૂરો થઈ ગયો. અને કોણું પાકીને ઢોલ જેટલું મોટું થઈ ગયું.

પૂનમનો દિવસ આવ્યો. સસરાએ વહુને કહ્યું કે બેટા, કારતક મહિનો પૂરો થઈ ગયો, તું પ્રાદ્યણને જમવાનું નિમંત્રણ આપી આવ. વહુએ એક કણ પણ બગાડ્યા વગર સસરાની વાત સાંભળીને પ્રાદ્યણને ઘેર જઈને નિમંત્રણ આપી આવી.

ઘરે આવીને સસરાને કહ્યું: પિતાણ, પણ ભોજનમાં શું બનાવું? આપણા ઘરમાં તો શાક-ભાણ પણ નથી. વૃદ્ધે કહ્યું:—‘બેટી આપણાં આંગણમાંથી કોણું તોડી લે. ખૂબ સરસ પાકી ગયું છે.’ વહુ કોણું તોડી આવી અને જંતુ તેને કાપ્યું તો એની આંખ અંબઈ ગઈ. આખું કોણું બહુમૂલ્ય રત્નોથી ભર્યું હતું. આટલા બધા રત્નો ભેંધને એણે સસરાણને કહ્યું. પિતાણ આ શું? તો સસરાએ સ્વભાવિક રીતે કહ્યું. બેટી એ લઈ લે. ‘સૌ સૌનું ભાગ્ય.’ અને યોગ્યરીતે પ્રાદ્યણ ભોજન કરાવ્યું.

વાતવાતમાં આ વાત મોટી વહુને કાને પહોંચી. બીજે દિવસે તેણે ખૂબ પ્રેમથી સસરાના ચરણ સ્પર્શ કર્યો અને મધુર સ્વરમાં બોલી: ‘પિતાણ, હવે એક વર્ષ અમારે ઘરે પણ રહો, હું પણ તમારી વહુ છું અને તમારી સેવા કરીશ.’ વૃદ્ધ સરળ ભાવથી સ્વીકાર કર્યો અને તે જ દિવસે પોતાની લાકડી અને ચેલો લઈને મોટી વહુને ઘરે ગયા.

મોટી વહુના ઘરે પણ રોજ સસરાણની ચીવટથી અને આનંદથી સેવા થતી.

ભેતભેતામાં એક વર્ષ વીતી ગયું. પાછો કારતક મહિનો આવી ગયો. વૃદ્ધ પાછા પ્રાતઃસ્નાન કરવા જતા. વહુએ કોળાની વેલ વાપી દીધી હતી. વૃદ્ધ તેમાં બીનું પોતિયું નીચાવતા. આમ કરતા કારતક મહિનો પસાર થઈ ગયો. કોણું પણ ઢોલ જેટલું મોટું થઈ ગયું. સસરાએ નિમંત્રણ માટે જંતુ વહુને કહ્યું કે વહુ ઝટ કરતીકે પ્રાદ્યણને ઘેર જઈને નિમંત્રણ આપી આવી.

અને ખૂબ ઉતાવળથી કોળાને તોડીને ચીરવા લાગી. પણ ચીરતા જ એમાંથી કોળાના ઝોળે-ઝોળા નકામા બી નીકળ્યા. અને વહુ તરત જ સસરાની સામે ભેતી જ રહી ગઈ.

વહુએ પૂછ્યું. ‘આ શું થયું સસરાણ, મેં પણ તમારી સેવા નાની વહુએ કરી હતી તેવી જ કરી હતી.’

સસરાએ એક જ ઉત્તર આપ્યો:—‘બેટી સેવા બંનેએ એક સરખી જ કરી છે. પણ તેણે નિષ્કામ સેવા કરી હતી અને તો સકામ સેવા કરી છે. તેમાં મારો શું દોષ. આ તો સૌ સૌનું ભાગ્ય છે.’

તો પણ મોટી વહુ બળકટી જ રહી. અને તે જ વખતે નાની વહુ હાથ પકડીને સસરાણને પોતાને ઘરે લઈ આવી. [દિવર પંચી]

વિરક્તિ: વૈરાગ્ય અને આત્મસાક્ષાત્કાર એક જ વસ્તુ છે. એ એક જ અવસ્થાનાં બે પાયાં છે. જે અનાત્મ છે, તેનો ત્યાગ કરવો એનું નામ વૈરાગ્ય. આત્મામાં રિચર રહેવું એનું નામ શાન—એ જ આત્મસાક્ષાત્કાર છે, સત્ય એક છે, વૈરાગ્યનું નિષેધાત્મક રૂપ છે અને આત્મસાક્ષાત્કાર એનું ભાવાત્મક રૂપ.

મૌન: ચાર પ્રકારનું હોય છે: વાણીનું, આંખનું, કાનનું અને મનનું. મનનું મૌન જ ખરું મૌન છે—અને મૌનથી ચઢિયાતો કેઠ્ઠી ઉપદેશ નથી.

શુરુ: ભક્ત ભારે સાધનાની એક વિશેષ કક્ષાએ પહોંચે છે ત્યારે તેના આરાધ્ય ઈદેન જ તેના શુરુ બની જાય છે અને તેને આગળનો માર્ગ ખતાવે છે. એ શુરુ ભક્તને ખતાવે છે કે, ‘ધૈર્ય તારી અંદર જ છે, અંદર શોધ, એને તું પામશે.’ ધૈર્ય, શુરુ, આત્મા—આ સર્વ એક જ છે.

આત્મસમર્પણ: આત્માર્પણની વાત તો પોતે પોતાને અર્પણ થાય એવી છે. આપણે કહીએ છીએ કે, આપણે મન, આત્મા અને સર્વસ્વ ધૈર્યને અર્પણ કરીએ છીએ. પણ સમર્પણ કરીએ છીએ તે બધું શું આપણું છે? બહુ તો આપણે એટલું કહી શકીએ કે, ‘ભગવાન, ભ્રમને વશ થઈને આ બધી ચીજોને હું મારી માની બેઠો હતો. હવે હું સમજી ગયો છું કે સર્વ કંઈ તમારું છે. હવે હું એની માલિકીનો દંભ નહીં કરું.’

મનોનિમગ્ન: આત્માર્પણ વસ્તુન: મનોનિમગ્ન જ બીજું નામ છે. જ્યારે આપણું ‘અહમ્’ જુએ છે કે ખરે સ્વામી તો આત્મા છે, અને તે બળવાન છે, ત્યારે તે નમી જાય છે. એ સત્ચરમતિ જ આત્માર્પણને આરંભ છે. આત્મા વિના ‘અહમ્’ની સત્તા જ નથી, તો પણ અચાનકે કારણે તે બળવો કરી બેસે છે, મન માન્યું કરે છે. સાચી શરણાગતિમાં ‘અહમ્’ ઓગળીને પોતાના મૂળ સ્ત્રોત (આત્મા) માં સમાઈ જાય છે.

કર્તવ્ય: રહેવિમાં મુસાફરી કરતી વખતે પોતાનો સામાન માથે મૂકવો એ મૂર્ખાઈ છે. તમે તમારો સામાન માથે રાખો કે રેંકમાં, રહેલ તમને ને તમારા સામાનને નહીં કરેલા સ્થાને પહોંચાડી જ દેશે. સામાન માથે મૂકવાથી કંઈ ગાડીને ઓછો ભોજ પડવાનો નથી. એના

ભાર તો સરખો જ રહે છે. અલગત, તમારી ડોક ટુંખશે ખરી, તમારું કર્તવ્યભિમાન પણ એવું જ છે.

સંસાર: મીઠાના પૂતળાને સમૂદ્રમાં નાખીએ તો જરૂર ગળી જશે. ભરેને એને ગમે એટલાં કપડાં પહેરાવ્યાં હોય. આપણું શરીર એ કપડાં જેવું છે. આત્માને જૂની જાંઘે છીએ ત્યારે જ સંસારનો અનુભવ થાય છે. આત્મા બે આત્માનું જ ચિંતન કરે તો રહે તો બાહ્ય સંસારનો અનુભવ પણ સમાપ્ત થઈ જશે.

જ્ઞાની: નાના બાળક અને જ્ઞાનીમાં એક સમાનતા છે. કેઠ્ઠી ખતાવ ખનતો હોય ત્યાં સુધી જ નાળકને એમા રસ હોય છે. બનાવ પૂરો થતાં એનું મન ખીન્ને વળે છે. એ બનાવની એના મન પર કરી અસર, સંસ્કાર પડતા નથી. જ્ઞાનીનું પણ એવું જ છે.

ધ્યાન: ધ્યાન શું છે? વિચારોનું નાશકરણ. આપણાં બધાં દુષ્ટો વિચારોથી જન્મે છે, દુષ્ટ પોતે વિચારરૂપ છે. વિચારોને દૂર કરો એ જ સુખ છે, એ જ ધ્યાન છે. વિચાર વિચારક માટે છે, વિચારક છે આત્મા. આત્મપ્રતિષ્ઠ બની રહો. વિચાર આપોઆપ ક્ષીણ થઈ જશે.

એકાંત: ખરું એકાંત મનમાં છે. સંસારનાં કાર્યોમાં મૂંઝાયેલ રહીને પણ કેઠ્ઠી શાંત રહી શકે છે. એવી વ્યક્તિ માટે બધે એકાંત છે. ચોર વનમાં રહીને પણ મનને વશમાં રાખવું કેઠ્ઠીને કઠણ થઈ પડે છે. એને માટે વનમાં એકાંત ક્યાં? આસક્તિ માટે ક્યાં? એમનું નથી, અનાસક્તિ માટે મર્ત્ય એકાંત છે.

ઉપલેખ-ઉપશમ: ઉપલેખથી મન તૃપ્ત અને વિષયવાસના શાંત થતી હોય તો તેમ કરવામાં કશું ખોટું નથી. પણ મુરકેવી એ છે કે કામનાઓ એમ શાંત નથી થતી. બોળ દારા તેને શાંત કરવાની ધ્રુજા ઘી નાખીને આગ બુઝવવા જેવું છે, પણ કામનાઓને ક્યારે નાખતી એ ચે દીક નથી; એનું પરિણામ હાલકું આવે છે. કામનાઓને શાંત કરવાનો સાચો ઉપાય એ છે કે, ‘કામના કોને થાય છે, ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે?’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મળતાં જ કામનાના મૂળ ઉખડી જાય છે. પછી તે કોળી નથી.

થી કૃપણના પત્ન ભક્ત સનાતન ગોસ્વામી ગોકુળની પાસેના વૃંદાવનમાં એકચિત્ત થઈ તે ભગવાનના નામને જાળ કરતા બેસા છે. કોઈ વાર પછી એક ગરીબ જેવો દેખાતો પ્રાણી આપ્યો અને તેણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યો.

ગોસ્વામીએ પૂછ્યું 'કયાથી આવેલા બાઈ તમારું નામ શું?'

આવનારે કહ્યું: આવ્યા છું તા બહુ દુરથી, અને તે તમારા દર્શન માટે જ. મારું નામ 'જીવન' અને હું વર્ષમાન બિસ્વાના એક ગામડામાં રહું છું.

ગોસ્વામી: કાર્મ ખાસ કામે અને મળવા આવ્યા છો? જીવન. રામીછ, મારા જેવો મગીબ બીજાને કોઈ નહિ હોય' અને ગરીબીનું મોટું દુખ છે જેમ તેમ કરીને માટે મુશ્કેલી કરું છું.

સનાતન ગોસ્વામી: ગરીબાર્થ કેટલું પાપ નથી. ગરીબ મહાત્મ પણ સદાચારી, સગારી અને પ્રભુભક્ત બની શકે.

જીવન: હું એમ તો શ કર ભગવાનની ભક્તિ કરું છું. અને હું એમની પાસે મારી ગરીબી દૂર કરવા માટે ખરા અંતરથી પ્રાર્થના પણ કરું છું, એટલે તો હું તમારી પાસે આવી શક્યો.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવી રીતે?

જીવન: એક દિવસ શ કર ભગવાને રાખત આવ્યાને મને કહ્યું: 'જીવન, તારી મનકામના દુ પૂર્ણ કરીશ' જમના નદીના કિનારે સનાતન ગોસ્વામી કરીને એક સાધુ પુરૂષ રહે છે તેની પાસે જુ બન અને તારા પિતા તરીકે ગળુંને પ્રણામ કરજો. તારી ગરીબી દૂર કરવાને ઉપાય એની પાસે છે.' આજ કહીને શ કર ભગવાન અંતર્ધાન કર્યો ગયા. એટલે તો હું આપની

પાસે આવ્યો છું.

સનાતન ગોસ્વામી: એ કેવું વિચિત્ર! મારી પાસે વળી છે શું? ને હતું તે બધું છોડીને હું અહીં આવ્યો આવ્યો, અને હવે તો શિખા માગીને નિર્વાહ કરું છું.

જીવન: એમ કેમ બને? તમારી પાસે તો.....

સનાતન ગોસ્વામી (જીવનને અટકારીને) હા, હા, છે, એક ઉપાય છે. એક વાર નદી કિનારે ફરતા ફરતા પારસમણિ અને મગી મળે હતા. કોઈ વાર કોઈને આપવાને કામ લાગે એમ ધારીને મે કિનારાની રેતીમાં દમી દાણા છે તમે તે લઈ જાઓ. એના કપરા માથે તમારું દળદર ફીટી જશે.

જીવન તો સનાતન ગોસ્વામીએ બતાવેલી જગાએ ઉતારવા પડેલી ગયો રેતી બોગી ત્યારે અદરથી પારસ મણિ મળી આવ્યો. જીવન તો ખુશ ખુશ થઈ ગયો. પોતાના હાથ પર બાંધેલા એ મહાશય પોતાના પતરાના દળા તેમને અડકાડના ચકચકના સોનાના ચર્મ ગયા!

જીવન તો વિગમન પામીને પછીથી કોડા વિચારમાં પડી ગયો.

જમના નદીના પ્રવાહ તો આન દમેર વધી જ નવજ છે જીવનને મળેલા પારસમણિનો એને જરાયે ખ્યાલ નથી અને જીવને સામે કિનારે નજર નાખી તો મોનાના લાન ગોળા જેવા સુરજ અસ્ત પામતો હતો.

જીવન વિચારમાં કોડા બેસી ગયો અને કીડીને સનાતન ગોસ્વામી પાસે થાકો આવ્યો. અને કહ્યું, "રામીછ! જે ધન મેળવીને તમે આ પારસમણિને પણ દૂર મૂકી શક્યા હો તે ધનમાંથી મોટા ભાગ મને આપો." એમ કહીને એણે સનાતન ગોસ્વામીને પ્રણામ કર્યા અને પારસમણિને નદી કિનારે ફેંકી દીધો.

[ભાલ દક્ષિણ: એપ્રિલ ૧૯૫૬]

ભાલ દક્ષિણ

ત્રિમાસિક

સ્થાપક: ૨-૦૦, શ્રી અરવિંદ આશ્રમ પોલિયેરી

આ મુદ્રે માસિકમાં શ્રી અરવિંદના વિચારોને વધુ લોકોએ જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

સમજાવકનું ધર્મપાલન

શ્રી રમણ મહર્ષિના આશ્રમમાં એક વાર ચોર આવ્યા: શ્રી રમણ મહર્ષિને એની ખબર પડતાં જ તેમણે ચોરોને કહ્યું કે, 'તમને જે ગમે અને જેટલું જોઈએ તેટલું ખુશીથી લઈ જાઓ.' આમ કહીને તેઓ પોતાના સાથીઓની સાથે બહાર ચાલ્યા ગયા.

ચોરોને એમ કે આ લોભી અમારી સાથે ચાલાકી વાપરે છે તેથી બધા બેસાડવા દરેકને એક એક લાકડી ફપકારી. શ્રી રમણ મહર્ષિને પણ હોડવા નહીં.

સાથીઓમાંથી એક જણને આ ન ભર્યું. ઉશ્કેરાઈ ગયા. તેણે પાસે પડેલા લોખંડનો સળિયો લઈ ચોરોને મારવા જવાની તૈયારી કરી.

પોતાના સાથીને આ પ્રમાણે તૈયારી કરતો જોઈને શ્રી રમણ મહર્ષિ શાંત અને ગંભીરપણે બોલ્યા: 'ભણ બાઈ, તું ખાતો હોય છે ત્યારે કોઈ વાર તારી જીભ દાંત વચ્ચે કચરાઈ જાય છે; તે વખતે શું તું શરસે થઈને તારા દાંતને તોડી પાડે છે? નહીં જ; ત્યાર પછી તું સંભાળીને ખાય છે અને ફરી વાર જીભ દાંત નીચે ન કચરાય તેની ચીવટ રાખે છે. કેમ ખરું ને?

'ચોરે આપણા જ બાઈઓ છે. જીભ અને દાંતનો સુમેળ સાચવીને આપણે જેવી રીતે ખાઈએ છીએ તેવી રીતે જ આપણે અને ચોરોનો સુમેળ સાચવીને આપણે મમાજમાં રહેવું જોઈએ. જેમ આપણે દાંત પાડી નાખતા નથી તેમ ચોરોને પણ સમાજમાંથી ફેંકી દેવાના નથી.

'આપણે આપણું ધર્મ જરોબર બજાવીએ અને તેનું સમજાવક પામન કરીએ તો ચોરો પણ કોઈ દિવસ જરૂર સન્માર્ગે વળશે.'

—'કેન્ડ'

ધ્યાન બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પંદરશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનાઓઈરથી કામોલપને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ માલકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે બંકે પૈસા માય છે. થોડી નફો દાખકારણ પર હપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં બાબ, પંદરશ માટે શિલિંગ ૧૧, પચવ્યવહારમાં માલક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધ્યાન બાપુ' કાચોલપ, રૂપાકતન, બુનામક

અનુક્રમણિકા... ૧૨ જુલાઈ ૧૯૫૬

		૫૪	૫૪
૧ બાપુના પત્રો ગાંધીજી ૨	૧ મનુષ્ય સ્વભાવ ...	૫૫૫ માર્ચ ૧૭
૨ શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનચાત્રા ... મહિલકટ ૩		૨ વસિયતનામું ...	૫૫૫ માર્ચ ૧૬
૩ સાંચનો અનન્ય ઉપાસક ...	હાકાસાદેબ ૭	૧૦ મો કોનું બાજ ૧૧
૪ પાવન પ્રસંગો અનલાસ એથી ૮	૧૧ પાપ-પુણ્યના પ્રયોજનો મુ. મ. ૨૧
૫ વંદન હત્તે ધરિન એથી ૧૧	૧૨ માધના પદનું બાજુ ...	૨૩૧૫ માર્ચ ૨૬
૬ આવા હના બાપુ નવીન એથી ૧૨	૧૩ વાગમજિની વારના ...	અનલાસ પુસ્તક ૩૩
૭ સંત ક્રાસિસ પ્રો. ઉપેન્દ્ર ભટ્ટ ૧૪	૧૪ અમજાવકનું ધર્મપાલન ૧૬ ૪૪

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

૨

આવા હતા બાપુ-૧-૨-૩ દરેકના	૮-૫૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંર્ગલ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અહ્લાહના બંદાઓ ..	૦-૨૭
મસ્તીની પળોમાં ..	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ...	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૧૧
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા ...	૧૧
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૧૧
આવા હતા બાપુ-૪	૧૧

સમજપૂર્વકનું ધર્મપાલન

શ્રી રમણ મહર્ષિના આગ્રમમાં એક વાર ચોર આવ્યા: શ્રી રમણ મહર્ષિને એની ખબર પડતાં જ તેમણે ચોરોને કહ્યું કે, 'તમને જે ગમે અને જેટલું જોઈએ તેટલું ખુદીથી લઈ જાઓ.' આમ કહીને તેઓ પોતાના સાથીઓની સાથે બહાર ચાલ્યા ગયા.

ચોરોને એમ કે આ લોહો અમારી સાથે ચાલાકી વાપરે છે તેથી બચ બેસાડવા દરેકને એક એક લાઠી કપકારી. શ્રી રમણ મહર્ષિને પણ છોડવા નહીં.

સાથીઓમાંથી એક જાણુને આ ન રુચ્યું. ઉશ્કેરાઈ ગયા. તેણે પાસે પડેલો લોખંડનો સળિયો લઈ ચોરોને મારવા જવાની તૈયારી કરી.

પોતાના સાથીને આ પ્રમાણે તૈયારી કરતાં જોઈને શ્રી રમણ મહર્ષિ શાંત અને ગંભીરપણે બોલ્યા: 'બધા બાઈ, તું ખાતો હોય છે ત્યારે કોઈ વાર તારી જીભ દાંત વચ્ચે કચરાઈ બચ છે; તે વખતે તું તું શરમે ધઈને તારા દાંતને તોડી પાડે છે? નહીં જ; ત્યાર પછી તું સંભાળીને ખાઈ છે અને ફરી વાર જીભ દાંત નીચે ન કચરાય તેની ચીવટ રાખે છે. કેમ ખરું ને?

'ચોરો આપણા જ બાઈઓ છે. જીભ અને દાંતનો સુમેળ સાચવીને આપણે જેવી રીતે ખાઈએ છીએ તેવી રીતે જ આપણો અને ચોરોનો સુમેળ સાચવીને આપણે અમાનમાં રહેવું જોઈએ. જેમ આપણે દાંત પાડી નાખતા નથી તેમ ચોરોને પણ સમાજમાંથી ફેંકી દેવાના નથી.

'આપણે આપણો ધર્મ બરાબર બજાવીએ અને તેનું મમજપૂર્વક પાલન કરીએ તો ચોરો પણ પોઈ દિવસ જરૂર સન્માર્ગે વળશે.'

—ઈન્દ્ર

ખ્યારા ખાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરીશ માટે શિસિંગ ૧૦. લવાજમ મનીએડરથી કાર્યવાહન સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ પ્રાદો નોંધાય છે. દર મામની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. થોડી નફો દાખલાગળ પર લખાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આ, પરીશ માટે શિસિંગ ૧૧, પત્રવ્યવહારમાં માલક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ખ્યારા ખાપુ' કાર્યાલય, રૂપાવતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા...				૧૨ જુલાઈ ૧૯૫૬			
				૫૪			
૧ ખાપુના પત્રો	ગાઈ ૮	૨	૧ મનુષ્ય રૂબાઈ ...	૫૫૫ ૩. ૫	૫૫
૨ શ્રી રમણ મહર્ષિ માર્ગે લવનવાત્રા - મલિકાજી	૩	૬ વર્ગિયનન.નં	૬૫૬ ૩. ૫	૫૬
૩ સત્યનો અનન્ય ઉપાસક...	૫	૧૦ સૌ સૌનું જાણ	૫૭
૪ પાવન પ્રમજો...	...	૧૧ કાચ પુલ્કર્ણ પ્રેમજો...	૫૮ ૩. ૫	૫૮
૫ વંદન દળે	૧૨ માધ્યમ પથનું જાણ	૫૯ ૩. ૫	૫૯
૬ આવા દના ખાપુ	૧૩ પાસમલિની વાગના - અમારો પુ.નં	૬૦ ૩. ૫	૬૦
૭ સંત કોસિમ	૧૪ અમજપૂર્વક દરજી...	૬૧ ૩. ૫	૬૧

હથોડાના ઘા

ઘટમાં પડે રે હથોડા કેરા ઘા.
કોને કહીએ, રે ! દિલડાની લ્હા ?
ઘટમાં પડે રે હથોડા કેરા ઘા.

સવળે વળાકે જીગી ! તરુવર કાલ્યુ,
થુ રે વારો હુનિયાના વા;
અવ રે ભાંધું હું એને કચકોડી રાણુ,
સુણુભે નહિ કોઈ એની ધા.
ઘટમાં પડે રે હથોડા કેરા ઘા.

નદીએ બદલીને જહેણાં રણકાંઠ લીધા,
મૂકી દીધા અસલી પ્રવા';
મૂળ રે બદલાવું, મથણા એને ઠાજ કારી,
લોગણું એ કૃતની સબ,
ઘટમાં પડે રે હથોડા કેરા ઘા.

અગન પેટાબ્યો, મહીં લાઈ ઇધણાઓ હોમ્યા,
હતા નહીં એ આરોગ્ય પ્રદા;
અવ એ ખૂમાડો ખૂણીને અણિયાંને મુંઝવે,
ધૂસકે રૂવે છે ૫ રૂદિયા.
ઘટમાં પડે રે હથોડા કેરા ઘા.

મહીં તોય બેઠો નિરખીને મનડા થું મ્હાલે,
કહે છે હર ફેરી, વાહવા';
એના રે દુવારે દુઃખમાં મસ સુખ માણું,
રૂદનમાં અનેર. મલ
ઘટમાં પડે રે હથોડા કેરા ઘા.

વર્ષ ૧૨
ઓગસ્ટ '૫૮

૬

આ
શ
ન
ક

સત્યાગ્રહ

૧ ગાંધી

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

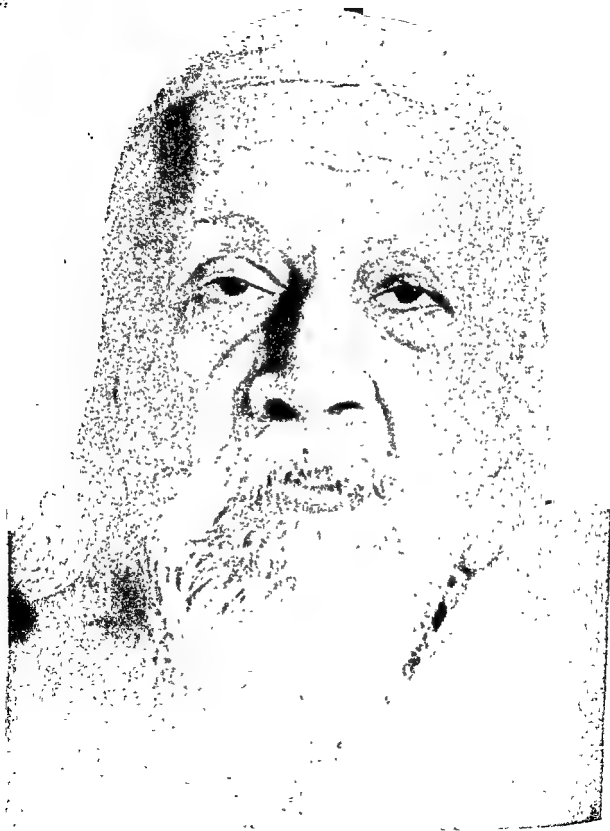
ગુરુદયાલ મલ્હિત્રક

સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવ-વાહી ગીતાના સંગ્રહથી ૧૯૧૩માં નોબેલ પારિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં ગુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રગટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુત્વ દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ-આબધો તત્ત્વોને ગુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના રહસ્યનો શાંતિથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી ગુરુદયાલ મલ્હિત્રકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન દયુ છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી ગુરુદેવનું ગીત તરત જ સ્પષ્ટ થાય છે અને અસાધારણ આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોહભોજ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે.....આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માફક રોજ વાંચવા જેવું છે, સ્વનજેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને બેઠે આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસરિતાનાં નીર ન્યારે મુકાતાં જાય છે, ત્યારે ગુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને ચખ્ખાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્ભાગ્ય છે. મનોહર મુદ્રણ માટે પ્રકાશકને પણ ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં ભાઈબહેનો તેના લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : મે, ૧૯૫૫

કિંમત ૧-૨૫ રૂપાઈ અર્થ માફ

રૂપાયતન પ્રકાશન : જૂનાગઢ

ભારતીય

ઉદ્દેશભનાભાવ

૧૯૧૨ / ૧૨ - એપ્રિલ - ૧૯૫૬ / અ ૬ ૬૨

યુદ્ધ એ કંઈ મનક નથી. કોઈને
યુદ્ધ બંધતું નથી, જોઈએ નહિ. કેમકે એ
રરતે મર્વાના વિનાશ છે. પરંતુ અન્યાય
મહન કરી લેવાની સલાહ હું કોઈને
ન આપું. ન્યાયી કામને અર્થ લડતો
લડતો એકેએક ભારતવાસી ખપી જાય
તો તેની હું પરવા ન કરું. —આપુ

(ગોપીજી અને શુક્રેવલી કલ્પનસાધનાત્મક ચિત્રણ કરવા માટે)

બાપુના પત્રો

[બાપુનું પ્રતિભાષીત વ્યક્તિત્વ ખરેખર અશૂનપૂર્વક જ હતું. એમનાં લખાણો અત્યંત પત્રો દ્વારા એનો આપણે પરિચય કરીએ છીએ, પરંતુ એમનાં સાંનિધ્યમાં રહેવાને ભાગ્યશાળી ય-વેશી વ્યક્તિઓએ પણ એમના વ્ય-

ક્તિત્વની આપણને ઝાંખી કરાડી છે. પૂ. નારણદાસ કાકા ઉપરના બાપુના પત્રોનો સંગ્રહ એક અનોખી જ ભાત પાડે છે. ૧૯૩૨ની સાલમાં બાપુ યરવડાની જેલમાં હતા ત્યારે તેમની સાથે પૂ. સરદારસાહેબ અને મહાદેવભાઈ પણ હતા. આ અરસાના પૂ. નારણદાસભાઈ ગાંધી સાથેરમતી આશ્રમના વ્યવસ્થાપક હતા. આશ્રમના સંચાલનનો બધો જ જોખમ તેમણે ધણી જ કાર્યદક્ષતાથી ઉપાડી લીધેલો. બાપુ નારણદાસકાકાના કાર્યથી મુગ્ધ હતા. એક ભાઈને આ વિશે લખતા બાપુએ લખ્યું: “નારણદાસની દૃઢતા, સહનશીલતા, પવિત્રતા, ત્વાન શક્તિ, વિવેકબુદ્ધિ વગેરે મારા જેવાને પણ ખરેખર પાઈ કરવા જેવાં લાગે છે. એણે મને આશ્રમ વિશે તદ્દન નિશ્ચિત કરી મૂક્યો છે.”

ભાદરવા સુદમાં પૂ. નારણદાસકાકાની ૭૫મી વર્ષગાંઠ આવે છે. દર વર્ષે બાપુ, કાકાને ઉમંગલાભથી કામળ લખી આશીર્વાદ મોકલતા. આજે બાપુ સ્થૂળ હોયે આપણી વચ્ચે નથી. પણ તેઓ તો ‘વાસ સિ છણ્યાં’ ના સિદ્ધાંતને માનતા હતા. જ્યુલ તો તેમના ભૌતિક શરીરને જ આપણથી દૂર કરી શક્યું છે. પરંતુ તેમના આશીર્વાદ તો દરેક શુભ કાર્યમાં ભિતરે જ છે. પૂ. કાકાની રેડિયોની એકધારી અખંડ ઉપાસના અને અવિચળ શ્રદ્ધાએ કેટલાયને રેડિયોના ચેપ લગાડ્યો છે. “રેડિયો તો સતસંગ કરવા જેવી ચીજ છે હું તો એમાંથી આનંદ લઉં છું.” અને એવો આનંદ લઉં છું. મારે સૌને લલચારી રહ્યો છું.” રેડિયો તો કામધેતુ છે. જે જોઈએ એ આવે. જેન સ્તરની ઠોકડી જોઈતી હોય એને સ્તરની ઠોકડી આપે અને જેને રામ જોઈતા હોય એને રામ પણ આપે.” આવા શબ્દોમા રેડિયો ઉપરની

શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતા પૂ. કાકાને મેં ઘણી વાર સાંભળ્યા છે.

બાપુએ ચીંધેલા કાંઈ પણ સેનાના કાર્યમાં આટલી છવંત શ્રદ્ધા અને બાપુના આશીર્વાદ આપણા સૌમાં ભિતરે એ જ આ દિવસની પ્રાર્થના છે.]

પૂ. નારણદાસ કાકાને ખૂબ જ નિવસે બાપુએ યરવડા જેલમાંથી પોતાને અશ્વરે નીચે પ્રમાણે જીભરતો આશીર્વાદ મોકલ્યો:

“અત્યારે ધુધવારની પ્રભાત છે. બકરી માતાઓ દોવાઈ રહી છે ને પોતાનું ગાન સંભળાવી રહી છે. તમારી ટપાલ નિયમસર સાંભળી. તમને મારા આશીર્વાદ જોખા ભરીને છે. કા ન મોકલું? મારી બધી આશાઓ તમે મંદુર કરી રહ્યા છે ને તમારી અનન્ય અને જ્ઞાનમય સેવાથી અમને ત્રણેને જ આશ્ચર્યચકિત કરી રહ્યા છે. બધી અગ્નિ પરીક્ષામાંથી પસાર થવાની શક્તિ તમને ઇશ્વરે બક્ષી જણાય છે. ઘણું છવે ને સત્યનારાયણને અહિંસા દેવી મારફત સાક્ષાત્કાર કરો ને બીજાઓને કરવામાં સહાયભૂત થાઓ.” ૧૦-૬-૩૨ યરવડા મંદિર

આશ્રમના એક ભાઈ વિશે પૂ. બાપુએ ના. કાકાને લખ્યું: “પ્રાર્થના વખતે તેણે મંત્રિનતાનો ત્યાગ કરવા જ જોઈએ. જેમ કોઈ મનુષ્ય તેને જુએ ત્યારે મંત્રિન ઠામ કરતાં તે શરમાયે તેમ જ તેણે ઈશ્વરની સમક્ષ પણ મંત્રિન ઠામ કરતાં શરમાવું જોઈએ. પણ ઈશ્વર તો હંમેશાં આપણા દરેક કૃત્યને જુએ છે. વિચારને જાણે છે. એટલે એની એક પણ ક્ષણ નથી કે ન્યાયે તેનાથી છાતાં કંઈ ઠામ કે વિચાર થઈ શકે. આમ જે હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરશે તે ઉપર ઈશ્વરમય જ થશે એટલે નિષ્પાપ થશે.”

આ સરંદ છે આ તમને મારા જોડી છે " એક દિવસે એક મિત્રના પ્રાર્થના થી મારા દિવસે એક પગલા પડેલા શબ્દો સાંભળી તે સાંભળે જ અને નરત જ એક મનુષી રાજના અનુક્રમ દેવા આ જ તેના આગળ કહેવામાં છે " અનુક્રમ કહી " મારા નિવાસ કોઈ તે મારા મનમાં રહી પડેલી કહી " પછી મને તે મુખ્ય વિચારો આપ્યા એ એકે રોજના કોઈ જાન અને જાનના રજાના દારના પ્રથમ દર્શન તેની માતા મુખ દારા થાય, બીજા કે મા જાણકારી પ્રથમ કહે છે પણ મારા મિત્રે કે પોતાની સાથનાની મુખ મિત્ર મારા માં એવું પાટિયુ હતું છે તે જાણવાનું મને કુતૂહલ થયું તેથી મેં મારા મિત્રને પૂછ્યું " હવે આ પાટિયુ દારા પાછા કોઈ રહેલું કુપાવન છે શું ?

મારા મિત્રે જવાબમાં કહ્યું " હવે એવી જોઈએ એવું જોઈએ દિવસો દિવસો પ્રથમ કહી કો કોતો ત્યારે અનુક્રમો પોટીયુ પડેલી રોજ અજના મનમાં એક વેધારી રોજ દિવસે રહેના જુદા જુદા સામ્રાજ્યો કહી રહી હતો એક કુપાવન પર મેં એક ગુજરાતી અપને લેવા તેમને સારું કપડા પહેલી દના તમના માથાના વાળ મરંદન સુધી મૂળના કપડા પડે તમને આ આ મોજા અમાપ વળી કામી તેમા એક વિચિત્ર પ્રકારે જોઈતી નમના સાદમા અપાદનો રાજકાર દના તેમના વતન અને વાળીમા એક અદ્ભુત શાન્તિ અને સરંદના દની એમ લાગતું હતું કે તેઓ દિવસ માં પડેલા જના તેની મેં હાથાથી કહી રિચન પ્રાપ્ત્યુ નોતવા તેમને પીટનાઈ વધુ હતું તેથી એક તે તેમનું અગ્રી કિક આરોગ્યમ અભિનંદન અને બીજું તે તેઓ મારી આરત્રાત્રાત્રો મારા જોડે જ-પાલ જગતમા જન્મથી દિવસે-એક પુત્ર હતો તેથી મારા શ્રેષ્ઠા તેમની માથે વાનચીત કરાડી અ રજ કાર શ્રેષ્ઠ

"જાવ જાવ" કહી, તમે કપાલના પોટીયુનીમા આપ્યા છો !

"જાવ જાવ વર્તી" તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો

"તમે મહી રજી મરંદિ કરો છો ?"

"હવે એક જાપાનમા કામ કહે છે "

"તમે રડો છો ક્યા ?"

"શ્રી અન્વિદના આશ્રમમાં"

"તમા આશ્રમ તરફથી કોઈ પત્રિકા પ્રાપ્ત થતી હતી, આ તમે જાપાનમા કામ કરતા છો ?"

હા પ. આશ્રમમાંથી કદા એક જ પત્રિકા પ્રાપ્ત થતી નથી બીજા પત્રિકાઓ તેમ જ પુસ્તકો પણ પ્રાપ્ત થાય છે "

કનકનનાથ પુસ્તકો પત્રિકાઓ ?

"શ્રી અરવિ ના વર્ણન (દિવસ) ને લગતા

"પણ તેઓનાં કે, છો આ પડેલા તે, મેં તેમનું નામ સાંભળ્યું નથી "

"તેઓનાં કોઈ છે તે તમે પોતે જ આરત્રી માંને આશ્રમમાં આવીને જોઈ જાઓ તે ? આરત્રી માંને તેમને જન્મદિવસ છે અને ત્યારે તેઓ સોને દર્શન આપશે "

પણ આરત્રી માંને મારે જરા હાડેલા કામ છે તે કુ પ્રથમ તિસે આવું તે કદા ?

તે તમે લખના દર્શન નહીં કદા કદા કારણ કે તેઓ થી-એમને આમે આશ્રમવાળીઓ અને બદાના કોના નોંધ મુરુદેર કદીને સંતોષીએ હોએ-વર્તમાન રહેલું જ દર્શન આપે છે "

તો તે કુ આરત્રી માંને જ અમમમા આવી જાય ?

જરૂર પડેલો "

તે રમાણે-મારા મિત્રે કહેતું વાતુ રાખ્યું -

કુ પ મો જોઈએ બેવેળના એક વાગર આપમમા મા. મે કદા માળે એક દારમા કોમા જના દરેક માણસ સાન કરો કુ પડ્યું તેમની સાથે હા માળીના રજો પછી એક પછી એક એમ અને પડેલા આપમમા મુખ્ય ભરતમા માગ પડતા એક રાત્ર મોડા મા દાખલ થયા "

"અને પડી ?" મેં જરા અસીરાત્રી પૂછ્યું

તેમણે કહ્યું પડી ? મેં જોલેતું તે તમને શાંદોમા કેમ પૂરેપૂરું કદી રહ્યું ? તે અપરંપરી હતું "

પણ કહેક તો કદા ?" મેં તેમને વિનંતિ કરી

"મેં કહ્યું-અને સમુદાને અમમમનેરો" મિત્રે કહ્યું

"હવે મમમમ નહીં" મેં મારી કુરોટી દર્શાવી

અમ વાત જતી બાંધ, કે વ્યારે કુ આગમમા

દાખલ થયો ત્યાં એક સોફા પર બે વિભૂતિઓને મેં
મેટ્રી નોંધ. એક હતા શ્રી અરવિંદ અને બીજા શ્રી
માતાજી. જીવનની એ એક પુણ્ય પળે મેં એમનાં દર્શન
કર્મો હશે ત્યાં તો મારી આંખ સામેનું દરજ્જા બદલાઈ
ગયું. જ્યાં શ્રી અરવિંદ બેસી હતા ત્યાં મેં એક મૂર્તિને
પ્રકાશમાન જોયો, અને જ્યાં શ્રી માતાજી બેસી હતા ત્યાં
એક સાગરનો પ્રવાહ. શિવ અને શક્તિના હૃદય અને
હસ્તમિલાપ. સાગરમાં મારા આંખાએ સ્નાન કર્યું અને
મૂર્તિના પ્રકાશમાં હું પુનઃજન્મ પામ્યો.

મેં કહ્યું. તમે આ બધું વર્ણન કરી રહ્યાં છો તે
પરથી મને વર્ષો પહેલાંની એક વાત યાદ આર છે.

‘તે કઈ?’ મારા મિત્રે અચૂત માર્યું. -

‘એક વાર એક બાર્થએ હિમાલયમાં એક ઋષિ
પાત્રે દીક્ષા લીધી દીક્ષા લીધા પછી તેમણે જે કંઈ બોલ્યું
તેનું વર્ણન કરતાં તેમણે પણ આંત્રી જ એક વાત કરી
હતી.’

‘તે હોઈ શકે છે, પણ એ તો એક નક્કર હકીકત
છે કે, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિને તેના સાચા ગુરુની વિશદ
વિભૂતિનાં દર્શન થાય છે ત્યારે તેને એવો જ અનુભવ
થાય છે કે, પોતે કરુણાના સાગરમાં સ્નાન કર્યું છે અને
આત્મસાન અને અતિમનસના આકાશમાં જે સૂર્ય પ્રકાશે
છે તેના એક કિરણ પોતાના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો છે.’

‘અતિમનસનું આકાશ.’ મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું. -
આવા શબ્દો તો, આ પહેલાં મેં કોઈ દિવસ સાલબ્યા
નથી! આત્મસાન વિશે હું થોડું ઘણું અને તે પણ બુદ્ધિ
દ્વારા જ-તેને મેં હજી સાચા અર્થમાં જીવનમાં નથી
ઉતાવળું-ગણ્યું છું; તેથી કૃપા કરીને મને સમજાવો કે
અતિમનસનું આકાશ શું છે, અને એ શબ્દો યોગના
ક્ષેત્રમાં કોઈ નવા સત્યને સૂચવે છે?’

‘હા-’ મારા મિત્રે જવાબ વાળ્યો. - ‘અને આ
અતિમનસને અવતારવતી પ્રયોગ જ ગુરુદેવ શ્રી અરવિંદ
શ્રી માતાજીના સંપૂર્ણ સહયોગથી વર્ષોથી કરી રહ્યા છે.’

‘પણ, એ પ્રયોગનું ખૂબ કે લક્ષ્ય શું છે?’

માણસ પોતાને સંપૂર્ણ પણે દેવી એકતાના રંગમાં
રંગી દે તે.’

‘એટલે?’

‘આજ સુધી યોગમાં માણસના વ્યક્તિત્વનાં અગ્રુક
અંગોને બાકાત રાખવામાં આવ્યાં હતાં. તેથી અગ્રુક
ક્ષેત્રોથી તેને દૂર રહેવાની શિખામણ આપવામાં આવે

છે. જગત મોહમાયાની એક ફિસાવનારી નાળ છે, એક
જાળ છે, એવું તો તમે કેટલીએ વાર સાંભળ્યું હશે.
તેનાથી દૂર રહેવું, બાળવું, નહીં તો આ જગત એમ જ
નકચા કરશે.’

‘તો શું, મોહમાયાની એ જાળ જાળમાં સપ-
ડાયેલાં જ રહેવું?’ તેમ તો, માણસને કોઈ દિવસે ય મુક્તિ
નથી મળે.

‘મુક્તિ એટલે શું?’ મારા મિત્રે પૂછ્યું.

‘જગતથી છૂટકારો!’

‘પણ છૂટકારો શા માટે?’

‘મુક્તિ મેળવવા માટે!’ મેં જરા આવેશમાં કહ્યું.

‘જો આ જગત ભગવાને તમને ફિસાવવા માટે જ
રચ્યું હોય તો તેમણે તમને અહીં મોકલ્યા જ શા માટે?
કોઈ પિતા કે માતા કોઈ દિવસ પોતાના સંતાનને ફિસા-
વવા માટે કંઈ કરે ખરાં?’

‘ના!’

‘તો પછી, પ્રભુ જેવા પિતા શા માટે એવું કરે?’

‘તમે કહો છો તે યોગ્ય લાગે છે.’

‘તેથી જ તો, હું કહું છું-’ મારા મિત્રે કહેવું

આજ રાખું-’ કે, આ જગતમાં રહીને જ મુક્તિ મેળ-
વવી અને તે પણ કાચ કરતાં કરતાં.

‘આ તો તમે જગતનાં લોકોથી ઉઠવું જ બોલ્યા!’

‘કેમ?’

‘કર્મ જ તો, માણસને બાંધી રાખે છે. અને તેમાંથી
મુક્ત થવા માટે જ તે મુક્તિની અવિશ્વાસ રાખે છે.’

‘પણ, કર્મ તો ત્યારે જ બાધે છે જ્યારે તેમાં કોઈ
સ્વાર્થ, કોઈ આસક્તિ રહ્યાં હોય, પરંતુ જો પ્રત્યેક કર્મ
સમર્પણના લાવણી કરવામાં આવે તો તે મુક્તિનું દારૂ
બની જાય છે. તેથી અમારા ગુરુદેવ અને શ્રી માતાજી
પણ અમને કહે છે કે, તમારું પ્રત્યેક કાર્ય-’ નાનું કે મોટું,
જો કે પ્રણુની નજરમાં તો પ્રત્યેક કાર્ય એકસરખું જ
અગત્યનું અને ઉપાસનારૂપ હોવું ધટે-પ્રણુને સમર્પણ
કરવું નોંધ્યું. ખાવું-પીવું, સ્નાન કરવું, કપડાં પહેરવાં,
ઊંઘવું, બોલવું, લખવું, ચિત્ર દોરવું, સંગીત કે કવિતા
રચવી, આરોગ્ય વાળવો, પાણી ભરવું, ખેતી કરવી, ઉદ્યોગ
કરવો આદિ આદિ.’

‘પણ, મેં પૂછ્યું-’ એ-પ્રત્યેક કર્મને પ્રણુએ
સમર્પણ કરવાની લાવણી મેળવવા શી રીતે?’

‘તેની જ જગતથી આશ્રમમાં આપવામાં આવે છે.

અને તેના સંબંધમાં તમારે કંઈ જાણવું કે.વ તો શ્રી માતાજીના પુત્રો પહેલાં વાણી જાણ્યા.

‘શ્રી માતાજીના પુત્રો કેમ પહેલાં વાંચનારો તમામ શુરૂદેવ શ્રી અરવિંદનાં જ કેમ નહીં ?’

‘કારણ કે, બાળક માટે સારી મીઠી સરળ બાબા સમજતી મહેતી પડે છે.’

‘તો, તેથી જ તમે નમારી માધનાની ઝોડકીમાં જ નહીં પણ ધરના પ્રત્યેક ઓરડામાં એવું પાટિયું દિવાન પર ટાંચ્યું છે કે, “મા સર્વજ્ઞ છે મા તમને સારું જણી રહી છે.”’

‘હા, કારણ કે, એ જાણે અમને સતત માતાજીનું સ્મરણ કરાવે છે. એમનું સ્મરણ કરના એમની સિખર-મધ્ય પાંક આપે છે તેવું સ્મરણ ધના જ સાવધાન ધર્મ જીવંત રાખે છે. સદા સાવધાન રહેવું એ જ સાચી સાધના છે.’

‘કોના સંનધમાં સાવધાન રહેવાનું ?’

‘શ્રી માતાજી તરફ’

‘કેમ ?’

‘કારણ કે, ત્યારે અમે અમારું પ્રત્યેક કાર્ય સમર્પણ કરીએ અને સુદર દીતે કરીશું’ અને તે કરના માટે તેવી બાના કેમવડું એવી સહાયાતા અને કૌશલ્ય કેળવવા માટે જે સર્વો મી પવિત્રતા જીવંત રહે તે મેળવવા મટે રાનિવિસ મથીશું; અને એવી પવિત્રતા જ નો, આત્માની સચ્ચાઈ છે. એથી અનિમનસને અમાસ જ નામો બીતરવાનો રસ્તો ખૂબી જાયે, જુઓને, અમારા શુરૂદેવના બાધમમાં શ્રી માતાજી જ, સોથી ન હારે કામમાં અસત અક્ષિત કે વિજિત છે. સમારથી તે મોટી રાનચુંદી તે જ પનાં નથી ફક્ત એ જળ કાક જ નંચાઓ નિશામ કરે છે. ભે કે નિશામ દશમિયાળ જણ તમેા ધનુ અથ શૂત રેકે છે.’

‘જીધમાં અને મથમૂનાં’

‘પણ, તેમનો નિશામ જીવ નથી તેમો લાન કુદરત જાનના વગે છે, એમ તો પહે પહે એક નેના નમનની જાનના વગે છે, જ્યાં રચુડા મુદનનો નેનના નવી પણ નિશામમાં બહારનું કોઈ સાધન કે નિમિત્ત તે માટે તેમને જરૂરી નથી તેમો જુદા જુદા ને જીવની રૂંદે સાધકોને આશી રીદ આપે છે સિખામતુ આપે છે મનિત આપે છે, પ્રેરણા આપે છે, અને ...’

‘અને?’ હું વચ્ચે જ બોલી કીર્યો.

‘અને માનવજાતની પ્રકાશમય પ્રગતિ માટે, તેની યોજનામાં સક્રિત રહે છે, તેમ જ જીવ્યા અને સાત્વિક બાદનો અને વિચારોને જીવનમાં અનુલેખિત હોવામાં જન્મ આપે છે.’

‘તો આની જાતનો જન્મ તમારામાં પણ થયો છે ?’

‘તેના ખમર તે શ્રી માતાજીને જ હશે’ હું તો

શ્રી માતાજીના ચરણોમાં રહેકોનો સતત પ્રયાસ કરું છું.’

‘પણ, તમે તો હજી સફેદમાં વેપાર કરો છો !’

‘તેમાં શું તમને અજાણ થઈ જાયું’ વાગે છે ?’

‘વેપાર અને અનિમનસની સાધના? એ બંને એક બાથે શી રીતે મ નરિત છે ?’

‘એ જ તો શ્રી શુરૂદેવ અને શ્રી માતાજીના સંપર્ક’ કે સચુક સમન્વય દેખાતી ખૂબી છે, મેં તમને આ પહેલાં કહ્યું છે કે, પ્રત્યેક પ્રગતિ પ્રયત્ને અપરંપુ કરી રાકાય છે હા, આ શુરૂદેવ અને શ્રી માતાજીની અપાર કૃપા મારા પર ન કાન તો ફક્ત કથારનો વ ગમતી પડ્યો હોત.

અહીં કહીને મારા તે મિત્ર અચાનક ધબકી ગયા. અમે જે ઝોડકીમાં મેંદા દના તેવી પાસેના ઓરડામાં ટેલીફોનની ઘટ્ટી વાળી રહી હતી તેથી તેઓ લ્યા ગયા. ઘોડા વખત પડી તેઓ પાલકુ મેંદા દનો તે ઓરડામાં આવ્યા, અને મને મેંદા સાચ્યા. ‘મારે હમણાં જ એક દોરિષ્ટકમાં જવું પડે ?’ કેમ કે, ત્યાં મારા એક મિત્ર છે તેમને વિશે એવી ખમર મળી છે કે તરત જ ગયા નિદા ચાને એમ નથી. તેમણે મને આનાદિયે એક મળીર કહી સકાય એવું ઓરિષ્ટકન કરાચું હતું. તેમની સિખાનું કાલ મળીર છે, એમ દોરિષ્ટકનેથી એક બીજા મિત્રે ટેલીફોન કરી મને જણાવ્યું તેથી, મને મારું કર્યો.

‘તમારી મારા પા એક મોટી મહેતનાની ધર્મ કે, તમે મને શ્રી અરવિંદ અને શ્રી માતાજીના મુખ્યચોગને મમજવાને માટે એક દરિયાજી આપ્યો !’

તેમને પ્રેમપૂર્વક તપસકાર કરી ફ પાનદાર આપ્યો.

ધરે પાંદા કરનાં અચાનક એક ઝાક પર મારી નજર પડી મૂવના પ્રકાશમાં તે ઘડતી તે રોચ સુધી સ્પાન કરી રહ્યું હતું. તે જોઈને, મું સાવ જ દેહજાન બની ગયો. જ્યારે જરા બાનમાં આવ્યા તો મને એક મીન રહી આવ્યું. ને મીન હતું—

યલ લો સૂરજની કિરણ,
તેરે પ્રેમ ઠા આવરણ.

આપસમે સંબંધે મિલાવે,
કરે એક વર્ણ.

તેરે પ્રેમ જય સરળવે,
ચેત-અચેતકો નાચ નચાવે;
સકલ સૃષ્ટિ સાજ સળવે,
પદ્મર કરે કચન.

તેરે પ્રેમરો સૂરજ ચમકે,
ચાંદ ચમકે, તારા ચમકે;
નદી ઓર સમુદ્ર જળકે,
કરે આકર્ષણ.

તેરે પ્રેમ ભેદ મિટાવે,
પરસ્પર કે સંબંધ બનાવે;

ગીત ગાતાં ગાતાં ધરે પડેંગો તેવો જ અંદર
પ્રવેશી મસ્તક જમીન પર મૂકી આનંદના ઊંચા સ્તરે મેં,
લલકાર્યું: 'તમારો જય હો, અતિમનસના અવતારે!'

અવતાર અને વિકાસક્રમનો સંબંધ

અવતારનો જો વિકાસક્રમની સાથે કાંઈ જ સંબંધ ન હોય તો પછી એનો કાંઈ અર્થ રહેતો નથી. હિંદુ ધર્મમાં દશ અવતારની જે માળા આવેલી છે એ પોતે જ જાણે કે વિકાસક્રમની એક વાર્તા છે. પહેલો તે મત્સ્ય અવતાર છે, એ પછી વાણી અને જમીન બંને ઉપર ગતિ કરતું ઉભયચારિ વાણી આવે છે, કૃષ્ણ અવતાર. એ પછી જમીન પરનું વાણી આવે છે, એ પછી માણસ અને પશુ એ બે વચ્ચેનું સંધાન કરતો નરસિંહ અવતાર આવે છે. પછી આવે છે વામન રૂપનો માનવ, નાનકડો, અવિકસિત સ્થૂળ દેહધારી, છતાં એ પોતામાં પ્રભુને ધારણ કરતો હોય છે અને જીવનનો સ્વામી બનતો હોય છે. એ પછી રાજસિક, સાત્ત્વિક અને તિયુષ્ણ રીતના અવતારો આવે છે અને તે માનવના વિકાસક્રમને પ્રાણમય રાજસિક, મનુષ્યમાંથી સાત્ત્વિક મનોમય મનુષ્યમાં પડેંગાડે છે અને ત્યાંથી અધિમાનસ સ્વરૂપના પરમ માનવમાં લઈ જાય છે. કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને કર્તિક તે આ છેડેલી ત્રણ કક્ષાઓના, આધ્યાત્મિક વિકાસની કક્ષાઓના પ્રતિનિધિ છે. કૃષ્ણ આવીને અધિમનસની શક્યતાઓને ખોલી આપે છે. બુદ્ધ તેથી પણ આગળ વધીને પરમ મુક્તિમાં પડેંગવતો પ્રવર્તન કરે છે. પરંતુ એ મુક્તિ હજી નકામતક રીતની છે, એમાં વિકાસક્રમને બાવાત્રક રીતે પૂર્ણ કરવાને માટે પૃથ્વી ઉપર આવવાનું બનતું નથી. આ ક્ષતિને કર્તિક પૃથ્વી ઉપર પ્રભુનું રાજ્ય લઈ આપીને તથા વિરોધક આસરી બળોનો સંહાર કરીને પૂરી કરી આપવાના છે. આમ આ પ્રગતિ રૂપ ક્રમ બહુ ધ્યાન યેએ તેવો અને અસંદિગ્ધ રીતનો જ છે.

અવતાર રૂપ જન્મોની વચ્ચે થતા બીજા જન્મો વિષે એ વાત યાદ રાખવી નોઈએ કે કૃષ્ણ પોતાના ભૂતકાળમાંના અનેક જન્મોની વાત કરે છે, આત્મ અસુક મહાન જન્મોની જ નહિ. અને બીજી વાત એ કે કૃષ્ણ પોતે પરમાત્મા છે એમ કહે છે તોપણ એક સ્થળે તે પોતાને એક વિશ્વતિ તરીકે, વૃષ્ણીનાં વાસુદેવ: એમ વર્ણવે છે. એટલે આમાંથી આપણે એમ જરૂર તારવી શકીએ છીએ કે તેમણે અનેક જન્મોમાં પોતાનો વિશ્વતિ તરીકે આવી-બીવ કરેલો છે અને પોતાની અધિક પૂર્ણ ચેતનાને ઢાંધી રાખેલી છે. આપણે જો એ વાતનો સ્વીકાર કરીએ કે અવતાર તે વિકાસક્રમને આગળ દોરવા માટે થતા હોય છે તો આ વસ્તુ તદ્દન સમજી શકાય તેવી બને છે. જગતની મહાન સ ક્રાંતિકાળની અવસ્થાઓમાં પ્રમુ અવતાર તરીકે પ્રગટ થાય છે અને નાની સ ક્રાંતિઓના કાળમાં તે વિશ્વતિઓ તરીકે આવીને મદદ કરે છે.

[દક્ષિણ : એપ્રિલ ૧૯૫૬]

—શ્રી અરવિંદ

[ગતાકીર્તી ચાન]

શરીર શ્રમ - જ્યાર સાતરમની આશ્રમમાં ન્યસ્થાપક બન્યા હતા ત્યારે ગાંધીજી ૬૦ વરસના થઈ ગયા હતા. પણ હજી રોજ નિર્મમિત પીજવા વાડાના ડેવામાં આવીતા મારી શકે સમારવ્યા હતાજી સાર કરવા સંયુક્ત રસોડામાં અપેક્ષા કરાઈ ગઈ. સર્વર સાજ અવસ્થાએ ફરવા જતા રાતના ટૂંકમાં જ વાગે આવે તો પણ તેમણે અપેક્ષા કરાઈ ચાલી જ રહ્યા હતા. તો પડકારમાં ફરી લેના એક વાર ૧૨૨માં અમદાવાદમાં અખત હિમ પડ્યું હતું. પણ નિયમ પ્રમાણે પ્રાથના સમાપ્ત થયા પછી સવારે પાચ વાગે તેમની સાથે કુલ્યાઈ જવાય એવી કડકડની કડીમાં કડક જવાને બહાવો મને પડ્યું મળ્યો હતો.

ગાંધીજી પાવખાન સ્વચ્છતાનો નમૂનો ગણાવે તેથી જ રજૂઆત ગાંધીજી પાવખાનને લાવેલો નગીકે યોગપાવતા હતા.

૧૯૨૨માં રાષ્ટ્રીય શાળામાં અધ્યાપકોને વિદ્યાર્થીઓએ આઠ કલાક કાલવા પીજવા શરૂવાત કામ કરવાનો નિયમ એક વગર મુખી પાળ્યો હતો. એમ એ બધા પછી ચાર નમરના મુશ્કેલી રહેલા સ્થળને કાળક પરથી કાઢવા મારી આખ અને કમર કુખી હતી પણ મારા સથી તરીકે ખેડેલાઓ કવિ દરિદર બદ ને ન્યાયશાસ્ત્રી અપાસદેશ પદવર્ધન જેવા હતા એટલે એ વખતો દિવસો દોઢના ન જાનના સાવનાનો દિને બન્યા હતા.

અસ્થાયી કામ - આશ્રમમાં એક જ સંયુક્ત રસોડા થઈ જવાથી અસ્થાયી વત કોળવામાં મુશ્કેલી નહોતી આવતી. સામાન્ય રીતે દાળ રાંધે માફવા નળા વધાર વળાઈ ગણાતા કોળાને સાંકે નિયમિત બનતું પણ આ કોળાક બધાને સારી ગયો હતો. આશ્રમમાં રહેનારાઓ એસેવામાં માનનાર દેવાથી ગાળવા દૂધથી મિત્રાવ ખીજ બેસતું દૂધ ઘીનો આશ્રમમાં ત્યાજ હતો. ગાયન ઘી તે જમાનામાં સહેલો મેળવવું મુશ્કેલ હતું. પ્રયોગ વીર વિનોબાજીએ વર્ધામાં પોતાના શરીર પર પ્રયોગ કરી સાબીત કરી બતાવ્યું હતું કે બોરાકમાં તપ કે મગજીના તેવને બદલે અગળીના તેલનું સેવન

કરનામાં આવે તો શરીરનું વજન વધારી શકાય છે એ રીતે વિનોબાજીએ મોં માસમાં બાવીસ તવન પોતાનું વજન વધાર્યું હતું. અગાસી તેનો પ્રયોગ આશ્રમના રસોડામાં શરૂ થયો. ને ઘીને બદલે કડવું અગારીનું તેનું રેટની ૫૦ તરફના ચોપડી અને ખાવા લાગ્યા હતા. જાનની સાધનામાં અસ્થાયી સ્થતી ઘણી મોટી કિમત છે તેમ જ સરદાર સાહેબ પણ ગાંધીજીના સ્થતિ ગાંધી સમજવા લાગ્યા હતા. ગાંધીજીના સહકારમાં આના નાદ સરદારશ્રીએ સિંગારેટ છોડી એટલું જ નહિ પણ રોજ સાંજે બેઠવા બેળ કપનમાં ખાતા તેને સાન વિદાય આપી તે છેવટે છેવટે બાંધેના હાથ શક ખાઈ નિસંગો પચાર કરી ધણી રોગમાંથી તેમણે મુક્ત મેળવી હતી.

અસ્થાયી - કુ નવો નવો આશ્રમમાં આવ્યો હતો અને તરત જ નાગપુર કોલેસમાં જવાનું ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યાં એક બરોડે બગાડી વિધવવાનો એક ગાંધી હતો તજીમાં મળવા આ થા હતા કુ ખૂણામાં મોકો મોકો ગાંધીવાપ સાબીત રહ્યો હતો. શ્રી પ્રફુલ્લ મોર, શ્રી મુરેશ મેનરજી વગેરે જાઈએની અહિં સામા ગાંધીજીના જીવત તજીખાવા યી શકા પ્રયત્ન ને હિંસામાં શકા રાખ નર આ તજીવી વિદાઓએ આશ્રમ રજા પી ખાંડી કામને અપના યુ ગાંધીજીએ આ આશ્રમનું નામાનિ ધાન અગળ આશ્રમ કુઈ હિંસામાં માનનારો પોતાના નજીકના માળીઓ પર સો ટકા વિશ્વાસ મુકી શકતા નથી. આશ્રમ આશ્રમના સંસ્કાર કોલે પોષ એક વખત બગાડના મુખ્ય પ્રધાન બન્યા.

ગાંધીજી ઘણી વાર કહેતા કે પોતાને કો સાચું જાગતું હોય તે કહેવામાં જો જૂઠું પણ સામો આવે તો પણ અગળ વહિ સોરાઈના એક ખાંડી સેરકના બાથમાં ચાર વારે અને શકા આપી એ ગાંધીજીને લખ્યું ગાંધીજીએ મારી કાળાએ મુશ્કેલ સંસ્થાપિત ખાંડી કાળાને મોંઘી આપ્યો. મારી કસોટી થઈ બગવાનની કૃપારી મારી વાત સાબીત કરી પણ અશ્વ વત પાળવું કેટલું કપડું છે તે સમજ્યું.

મારા પત્ની જુ કસ્તુરબાની સરદારી તમે મુરત નિસ્વામાં કાઢીઆએને પાંધિયાને સમજાવવા એકલા

કેમ જઈ શકતા હતા તે હિ મત કચાથી ત્યારે આવી હતી તે તેને ય આને અમજતું નથી

પણુ દેવી સ પતિમા અબવની સોથી મોટી ગણતરી છે એ ત્યારથી સમગ્ર ગયું છે

રાજકોટ સત્યાગ્રહ વખતે ત્યાના રાજા ને દીનાન વીરાનાળા ॥ પેરવીયા ગરાસીઆઓ માપુ સામે ધૂળ હોડાડવા લાગ્યા હતા કોકરીઓ ફેફાં યાળા કરતા લાગ્યા હતા ત્યારે અમને બધાને દૂર ખસડી સામે પગને દોડના ગયા હતા એ નજર આગળ આને તરરે છે

બ ગાળામા માનીકાદામા ગાંધી સેનાસ ધના વાર્ષિક સમાર ભ સમયે સીઆલ્ડા રેશન પર સુનાપ બોઝના સાથીઓ કાળા વાન્ટા લઈ ગાંધીનાદ પ્વ સ હો એરા નારા ચેકારતા સેકડોની સ પ્યામા ધસી આન્યા હતા ત્યારે પણ ગાંધીજી તેમની સામે હસતે મોઢે તેમનો સત્કાર કરતા ગયા હતા તે જોઈ બ ગાળાના પોલીસ અમલદારો મોળામા આગળા ધાવી ગયા હતા

સર્વધર્મ સમભાન — આશ્રમમા ધર્મામ સાટે, કેશન છુદ્ધ સાધુ એન્ડ્રુ ડ. મીરામહેન એલિન, અમ તુલ મહેન અમ્ડુન ગકાર ખાન કોસાનીજી પૂનનાઈ કે રનાથજી, રામી આનંદ જુલ જુદા ધર્મોના રનામ, ખ્રિસ્તી જૈન, છુદ્ધ નરાશ્વરવાદના અનુયાયી હોના હતા એક કુટુંબના જન તરીકે વરસો સુધી રહી સત્યા ને દેવેક ધર્મ ॥ મહત્તા ને ખૂબી સમજી પોતાનું જીવન ચિકિત્સાની શક્યા હતા એ અમે રોજ જોના હતા આશ્રમની રાષ્ટ્રીય શાળામા બધા ધર્મોના મુખ્ય મુખ્ય ઉત્સવો હજવાના ને આશ્રમની પ્રાર્થનામા છેવટે છેવટે તો છુદ્ધ ધર્મામ, જરથોસ્ત ધર્મના પ્રાથનામા ય્લોકો ઉમેરી દિ દધર્મની સક્રિય બાનનાને તોડી નાખી હતી

સ્વદેશી — બાપુની રેટિયા વિષે બિ અનન્નલભિ જાણીતી છે ગાંધીજીને દેહાત ૧૮૪૮ ૨૦ જન્મુઆગીના રોજ થયો તે ગોઝારા દિવસે પણ કાલ્યા વિના રહ્યા નહોતા ગાંધીજી ૨૧ અપવાસ દરમિયાન રેટિયા કાત વાનું જૂલ્યા નહોતા યરવડા જેલમા શ્રી મહાદેવભાઈ, સરાર સાહેબ ને પૂ બાપુજી સાથે હુ હતા ત્યારે મહા દેવભાઈને ફેન્યાના અજ્યાસને કારણે એક વખત કાત વાનું રહી ગયું ને તે સમયે જે ગોધપાદ આપ્યા હતા ત્યારે હુ હાજર હતા પણ આ તો આત્મનેષ ઉપાસના ધર્મ ગાંધીજી ન્યા જતા ત્યા બધે ખાદીનો આગ્રહ રાખતા ૧૯૨૧મા અમદાવાદની કોંગ્રેસમા તબુ ખાદીના

પહેરીવાર થયા બાપુ હજમન જે વાળદ ખાદી ન પહેરે તેની પાસ ન કરાવતા દક્ષિણ મારતમા પત્નીનું મોઢું મ દિર દરિજન માટે ખુ નૂકાણુ ત્યારે બાપુ પાનખીમા બેસી ૫૦૦ પગચિયા ચકચા હતા હુ સાથે હતા ત્યારે કોકરોજીને સાધા શુદ્ધ ખાદીના ચડાવતામા આ વાહના

બાપુના ખ દીના આગ્રહથી પડિત જવાદરાના નરેર સુ પીમા ને શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ મિહારમા ને તામીનાડમા રાજગોપાલાચારી જેવા ધુરધર રાષ્ટ્ર નેત્રો આ ચગપા સ ધના એજન્ટો બન્યા હતા

તે દિવસો દરમિયાન કોંગ્રેસના મેમ્બર થયા ૨૭ મહિને ૨૦૦૦ વાર સુતર કાતિને આપવાનું હતું

આવી કટર લાવના ન્યા પ્રગટતી હોય ત્યા રમહેશીનું વાતાવરણ જમ્યા વિના કેમ રહે

સ્પર્શભાવના : વિષે તો મને આશ્રમમા પહેરે દિવસે દીક્ષા મળી તે વર્ણવતા લખ્યું છે જેને ગાંધીજીએ પોતાનો જીવન સિદ્ધાંત માન્યા તેમાથી કોઈ રીતે તેઓ અનાયમાન થતા નથી એનો એક દાખવો વાહ આવે છે જૂઝરાત વિદ્યા રીક્ષા ફાળામા મુખર્મના એક વૈષ્ણવ ભાટીઆ જુદરથે મોગી રકમ આપવાની છબ્બ રાગરથ મણિનાન કોઠારી દારા અહેર કરી પણ તેમા શરત હતી કે એ રકમ હરિજનોના સિંચણમા કે લાખમા ન વપરાય ગાંધીજીએ એ લાખ રૂપિયા વિદ્યા રીક્ષ માટે ન રીકાર્યા

આશ્રમમા રી પોતાના મેહામહેન રણિમાનમહેને લક્ષ્મીના દત્તક નેરાના નાદ રિદાય વી રી પણ હરિજન તા આશ્રમના મૂળ અગ તરીકે રહ્યા

આશ્રમસતીની લાવકાન સામિન કરતા માટે નના ને જૂના કાર્કતોઓએ પાપખાના સકાંતુ સનન કામ કરીને પોતાની શક્તિ પૂરવાર કરના રી રહેતી હતી

ઉપનિસદ ન ગીનાના અખાસી લાઈ સુરેન્દ્રજીને બાપુજીએ અમારું કામ સુપ્રત ક્યું હતું મરેલ ગાય બળદના આમગા ઉતારવાનું કામ પવિન આભય અથ મીઓ કરતા કોન ત્યા આભડગને અનોપ થયે જ છુટકો

નમ્રતા : — ૧૯૨૪મા પૂનામા સામુન હોગિપ્લમા ગાંધીજી એપેન્ડીકલનું ઓપરેશન જેલ કારાસ દર મિયાન થતું હતું ત્યારે મી નગરિનાઈમાથે હુ બાપુના દર્શનાર્થે ગયા હતા અમે ન્યારે દોરિપહના આર ઇમા ગયા ત્યારે પૂ બાપુ સામે જરૂરીના રેશમી સાઈમા સમજ થોવા એનીમિસેન્ટ માતા ચુરતેગો કરતા હતા વિવેક

ખાતર એની મિમેન્ટે પોતાની મોઝડી કિનારી દર અડી
હતી એપરેશન તાજુ હોતથી માપુને કિદા જેસતાની
છૂટ ઠાક રે નેમની આપી રિપ્રગરાગો પડતુ હતો
નીચે એસડી વખત કે જમની વખતે કરવામા આવતો
પણ એ ઈમિસે ટ રિપ્રગર્ સર્વ જવા લાગ્યા ત્યારે
ખાપુએ પોતે એ ઈમિસે ટની મોઝડી હાથમા લઈ
એ ઈમિસેન્ટને પરેશવાન બની કુ લા રનમ્બ બની
મથો હતા આ દૃશ્ય એસડી એ ૩૫ વરસ થવા આ વા
છે પથુ કુ એ જુની સકતા નથી

ચરનડા નેવમા કુ ખાપુનો અતેરાસી જન્મ્યો હતો
ખાપુના ફાલગુની ચીર કરવી વીજુ માડા તૈયાર કરવુ
ગરમ પાનુ સત ની આખીને આખી પેશીઆ ઊભવી
મથ તૈયાર કરવુ ખાપુના અવ સાથે કરતા પગના ધૂળ
વસા આગળ નળીઆ લઈવા વગેરે કામ તો ન લીધ
લીધા પડી થોડે ઘણે અમે કુ કરી શકતા હતા પથુ દેહ
સુધી કુ ખાપુના પગ કે છતી મહસિસ કરવામાં ખાતરથી
ન બની ર કમો

માનિશ કેમ કગથ તે માપુ મારા પગને પોતાની
હથેલીની માલિશ કરીને શીખનના વાગ્યા હુ રોઈ પડ્યો
ખાપુ નમ્રતા પાર વિનાની હતી ખાપુ તા મેટા
સિક્ક રથા મેટા કમરે માપુએ રાખદાસને નિયમિત
એક વરસ મત દર્ષી શીખવ્યુ હતુ સ ય સ ના ભેદ
ન સમજી શકે એવી આક્રમની જાહેરોને સ્થિતપ્રજ્ઞના
મોક અપાર ધીરજ રાખીને શીખન્યા છે ખાપુ મને
માલિશ કરતા ખાપુએ શીખનવા જે મકેન લીધો છે તે
યાદ કરતા ગીતાને મોક યાદ આવી જાય છે

અખેતિ મત્તા મસમ ચકુખ
કે કુણુ કે યાદવ કે સુચેતિ ।

અજાનતા અધિપાન" તયેદ
અથા મમદાદમધ્યેનવાધિા

~ તત્ત્વમક્ષ
તત્ત્વમધ્યેત્વામરમમધ્યમ્

પથુ ગાધીજીના કુલુ રાવન કરતા કરતા મારુ
પારાયણ વચમા આવી ગયુ
આદિને અકાંગસિ અર્જવા મેગા થયા છીએ ત્યારે
મારા પર જે બીજી એ ત્રણ વાતોની ફેરી જાય રહી ગઈ
છે તે ટાપી આ કપા પૂરી કરીયુ

આમનના વ્યવસ્થાપક નરિંદ્ર જરેલાને, ગિદ્દાના,

અમડાને કારણે મારા પર સરકારી સમન્સ આવેલ સત્યા
મડી ગાધીજીને જીવનમા કોઈ ને કોઈ કારણે રોજ
સત્યામહાત્મા કસ મા કિયા ચર્ચા આપતા હતા

સમન્સની તાત સાલ ધી માપુ કકે જીવનના ન તોડ
જતાના પૈસા તમે કયાથી કા પાડી સરકાર પડેના પૈસા
બદા બદ્યાના મેકની આપે પડી કોઈમા હાજર ચર્ચ
શકે પણ સરકારનો આવે નિયમ નહોતો કુ નક્કી
થતુ દિવસે મમન્સને માન આપી કોઈમા ન ગયો
બીજે રિસ નિયમ મુજબ મારા પર પકડ વોરન્ટ નીક
ળ્યુ ને સાગરમની આશ્રમમા વ્યવસ્થાપકને મને સર
કારી પોલીસ પકડીને તનાવ લઈગર મેજસ્ટ્રેટ માસે
મને ર જે ખડો કરવામા આ વા ત્યારે માટ્રેપ્રે જ ખ
વર્ધિ ગયા ને મને જ મારી જુવાની લઈ જતાના પૈસા
આપી છુટા કરી

પથુ મ ધીજી તા દરેક જામનમા ગતીમ કિદીએ
કેમ રત્તુ બેઠાએ તે જ વિચારનારા રથા મારા કેસ
પડી ખાસ કેસમા સમન્સ કા તી વખતે સાક્ષીને
ભાડાના પૈસા આપવાના રિવાજ થયો હતો

બારડોની તાતકામા મે જીવનમા મે કિમની વરસે
ગાળ્યા છે તે સમયના અનુભવ વર્ણવવા જેવા છે ૧૯૨૨
મા ગાધીજીએ ચોરીચારાના હતાકાસને વીધે બારડોની
સત્યાગ્રહની લડત મોકુફ રાખવાનુ જાહેર કર્યુ ત્યારે
કિદના પ્રથમ પકિતા નેતાઓ બહુ નારાજ થયા
હતા ૨૧ રિમ વિનનાર્ડ પટેલ તા નારાયણ નારાયણ
મોનતા જતા ને કહેતા જાય કે આ ડોમાને સ્વરાજ
કળા સત્યાપાસના આત્મચાલની વધારે પડી લાગે છે

સાને સમજ પ્રાર્થનામા બાપુ સાથે વિદુનનાઈ
જોડાયા હતા જુન આમજવાસી સ્થિતપ્રજ્ઞના મોકે
એલવા લાગ્યા તે કમગાએ 'પ્રજ્ઞાદાન વડા કામાન
સર્વાન વડો મોક મેલના આમજવાસી જુડી મવા
પ્રાર્થના પૂરી થયા બાદ લખુ નેતાઓની સમક્ષ પ્રાર્થ
નામા મોકેલા ૧૬૦મા આવી બપુર જુનો રહેવા માટે
ગાધીજીએ જે કપડાના માગખા વીડ્યા ત શબ્દો હજી
કાનમા ગુએ છે

તે દિવસે પડી પેના સાથેક આમજવાસીનુ જીવન
બદલાઈ ગયુ ને અત્યારે આત્મચાલની ઝાબી થઈ
હોધ ને તેનુ તમોર જીવન બુદ્ધ ગયા સમન્સ આમજમા
ગાળી રથા છે

આરુને ખત પ્રાર્થના, મિત્રાકુ જોતા પે મેટા રિમની

ચીજ હતી. રાજકોટ સત્યાગ્રહ હાલ વખતે રાષ્ટ્રીય શાળામાં મોટા સફુદાય પ્રાર્થના સમયે એક જ થયેલ અને સાથે પ્રાર્થના શરૂ થઈ. પોંધાટ ચાલુ રહી. પ્રાર્થના ઊભા ઊભા કરવામાં આવી પ્રાર્થના વખતે સાવચેતી કે અગમચેતી ન રાખવા માટે સ્થાનિક કાર્યકર્તાઓને કપડા આપવામાં બાપુએ મણા રાખી ખાંદિ. એટલું જ નહિ પણ રેશને બધા મળવાં ગયાં ત્યારે પણ બાપુના મનમાં એ પ્રસંગની વેદના ચાલુ જ હતી એટલે પ્રવૃત્તિમાં મો લાગવા ગયો ત્યારે બાપુએ એ દુઃખ વ્યક્ત કર્યું અને પોતાની લાક્ષણિક દબે જોરથી ધબ્બો મારી ટકાર કરી કે, 'તારી પાસે તો જનન ઝીલનારાઓનું એવું શુષ્ક હોવું જ નહીં એ કે નથી ધાંધલ હતી હોય તો પણ એ બધાં જનન ઝીલી શકે.'

ત્યારથી રાજકોટમાં સમૂહ પ્રાર્થના બ્યારે બ્યારે થાય છે ત્યારે નવો પ્રાણ પ્રગટે છે એમ બહારથી આવતા નેતાઓ સુક્ષ્મ કંઈ રીકારે છે.

આજે શ્રાદ્ધ દિને એકાદશ મન પ્રાર્થના બાપુજીના જીવનમાં કેવા એતપ્રેત થઈ ગયા હતા તેનું માત્ર સ્મરણ કરું છું ત્યારે પણ એક જાતની મહત્તા અનુભવું છું. અને રોજ બરેજના જીવનમાં અણીને ટાકણે કેવી અજબ રીતે મોહ લાક્ષ્યમાં આપણે સપડાઈ જઈએ છીએ એ વિચારવા બેસું છું ત્યારે કું મારા પંડ્યા શરમાતો હોઈને એમ લાગે છે.

રામકૃષ્ણની બાધકથા

નાનપણની ગણેશજીની આ વાત છે. એક વાર રમત રમતમાં તેમણે એક બિલાડીનાં બચ્ચાંનાં શરીર ઉપર વીંચકા ભરીને ઉઝરડા પાડ્યા.

રમત ગમત પૂરી થઈ અને તે પાર્વતી માતાજી પાસે ગયા, અને તેમનાં બોલામાં બેસી ગયા. ત્યાં તેમની નજર માનાં શરીર પરના ઉઝરડા પર પડી અને અમણીને બોલ્યા:

'મા, મા. આ તો જો તારાં શરીર પર આ ઉઝરડા ક્યાની?'

મા સ્મિત કરતાં બોલ્યાં: 'બેટા એ તો તારું કરતૂત છે.'

ગણેશજી દયામણું મોઢું કરીને બોલ્યા: 'મા, મેં એવું ક્યારે તને કહ્યું? મેં તને ક્યારે વીંચકાં બધાં?'

પાર્વતીજી બોલ્યા: 'બેટા હું જૂલી ગયો દર છાં જ બિલાડીનાં બચ્ચાંને વીંચકા ભરીને આવ્યો. તે. જો આ આખું જગત મારું શરીર છે. કાંઈને પણ જરાયે દુઃખ થાય, લાગે તો મારે એ બધું સહન કરવું પડે છે.

ગણેશજી તો આ વાત સાંભળીને ઊંડા વિચારમાં પડી ગયા. હવે તો તે બધાંમાં પોતાની માતાની જ મૂર્તિ નેવા લાગ્યા. બધાં બાળામાં તેને માતાનાં જ દર્શન થવા લાગ્યા. આથી ગણેશજીએ હમને વિચાર માંડી વાળ્યો.

વધુ વિચારતાં એમ પ્રતીત થાય છે કે તે દિવસોનો પ્રભાવ સ્વપ્નદૃષ્ટાંતો નહોતો. જેમ વટાળિયો જોડે ને ઝઝાવાતમાં નાના મેટા વેલાં ઝરઝાંખરાં ને ખરી પડેલાં પાંદડાં પણ બિચે ઊડવા લાગે તેમ આપણે ઉપર જાએ ઊડવા મંડવા હતા. ઝઝાવાત સમી જતાં પાંદડાં મોટાં છોડવાં દેહા બેસી જાય છે તેમ ગાંધીજી ગયા ને તેમની સાથે અહિંસક સત્યવીરની મરદાનગી ને મુમારી પણ આપણે જોઈ બેઠા હોઈએ તેમ લાગે છે.

આજે પુણ્ય સંવત્સરી નિમિત્તે બ્યારે આપણે ગાંધીજીના વારસદાર તરીકે નામના મેળવનાર બાર-ટાલીના રાનીપરજ ભાઈઓ ને બહેનો ભેગાં થયા છીએ તેઓ વ્રતપાલનમાં આવેલી શિથિલતા ખંખેરી સામા માનવ બનીએ.

બાપુજી આપ તો મહાત્મા છો, અમે પામર જીવ છીએ. અમારાથી આવવા ભગીરથ કામ ન થાય એમ કોઈ કહેતા હતા ત્યારે તેમને આ વચનો ગાળ નેવા લાગતા હતા. જે બાપુ પુરુષવાચક થઈ બધું સાધી શક્યા તે આપણે પણ તાપીની સાક્ષીએ ફરી આપણી પ્રતિભાઓ તાજ કરીએ. ને બાપુએ મીઠાઈ મારી આલવાનો દંડ સંકલ્પ કરીએ. આ સત્ય સંકલ્પ પ્રમાણે વર્તવાનું બળ હથેર આપણને સૌને બધે એમ અંતઃકરણ પૂર્વક હથેર પાસે પ્રાપ્તું છું.

શિયાળાની વહેલી સવારની દૂંઢવી નાખતી ઠંડીમાં સૌરાષ્ટ્રનાં કેઈ ચૂંટાં નાનકડાં સ્ટેશને ગાડીની રાહ બેતા હોઈએ ત્યારે કેઈ આપણી પાસે તાપણું કરીને ચાલ્યા જાય, તો તે વખતે કેવા ભાવ આપણાં મોઢાં પર તે અનણ્યા માણસ માટે પથરાય!

આવા એક અટૂલાં સ્ટેશનથી જરા દૂર એક તૂટી-કૂટી ઝૂંપડીમાં એક ચમાર રહે. તેની આ વાત છે. સાવ ગરીબ, ખાવાનાં સાંસાં. મહેનત મજૂરી આજુ-બાજુનાં ગામડાંમાં જઈને કરે ને વળતી વખતે આંખરાં, સાંઠીકડાં, ભેગા કરીને ઝૂંપડીની બાજુમાં ખડકલો કરે. શિયાળાની ટાઢ ઉડાડવા કોની? પોતાની? ના, ના. તો?

આજુબાજુનાં ગામડાંના લોકોને મોરબી કે માળીયા જવું હોય તો આ નાનકડાં ભાવપર સ્ટેશને વહેલી સવારમાં ટ્રેન પકડના આવવું પડે. શિયાળાની થીજવતી ઠંડીમાં આ સ્ટેશન પર સવારનાં પહોરમાં ટ્રેનની રાહ બેતા બેમણું એ એવું તો અકારું થઈ પડતું પણ શું થાય?

પણ આ અકારાં સ્ટેશનને એક ચમાર ભાઈએ એવું મીઠું હૂંફાણું કરી દીધું હતું કે હજુ ય ત્યાંથી પસાર થતા મુસાફરો તે ચમારભાઈને યાદ કરીને શિયાળાની ઠંડીને શરીર પરથી ખંખેરી નાખે છે.

આ ચમાર ભાઈ આખા વર્ષના ભેગાં કરી રાખેલાં નાનાં મોટાં આંખરાં, સાંઠીકડાંના ઉપયોગ શિયાળાની વહેલી સવારમાં સ્ટેશનનાં કંપાઉન્ડમાં મુસાફરોની ટાઢ ઉડાડવા તાપણી માટે કરતો. વર્ષો સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો.

આજે એ ચમારભાઈ નથી પણ ભાંગી તૂટી ઝૂંપડી તેના માલિકની સતત યાદ આપતી જોલી છે. ત્યારે ભાવપર સ્ટેશનથી ગાડી ઉપડે ત્યારે સહેજે આજે પણ ગાડીમાં બેઠેલા બીજા મુસાફરોને ભાવપર સ્ટેશનના મુસાફરો પેલી ઝૂંપડી બતાવીને બોલી જોડે છે: "જુઓ પેલી હીરા મૂળુની ઝૂંપડી. જોણે પોતાની કાયા બાળીને બીજાને હૂંફ આપી છે" માનવતાભરી આ કથા સાંભળીને મુસાફરોનાં મોઢાં ઝૂંપડી તરફ સહેજે ઝૂંપી પડતાં.

આખા હતા ખાખ

નવીન ગાંધી

ખાતું અજ્ઞાત તપ

૧૯૨૯માં બાપુજી હિમાલયમાં આવેલા કૌસાનીમાં ગયેલા. આ જ જગ્યાએથી બાપુએ ‘અનાસક્તિ યોગ’ની પ્રસ્તાવના લખેલી.

હિમાલયમાં આવેલી આવી જ આમાં પણ બાપુ ખુલ્લામાં જ સૂઈ

રહેવાનું પસંદ કરતા. એક રાતે વાઘનું બચ્ચું બાપુની પથારી પાસે જ આંટા મારી ચાલ્યું ગયું.

બાને આ વાતની ખબર પડી અને ખીજે દિવસે સખત ઠંડી હોવા છતાં પોતાનો ખાટલો ઘર બહાર કાઢી ખુલ્લામાં બાપુ પાસે જ નખાવ્યો. બાનો ખાટલો બહાર જોઈ બાપુ ક્ષણ ભર તો વિચારમાં પડી ગયા પણ જ્યારે વાઘના બચ્ચાંની વાત સાંભળી ત્યારે ખડખડાટ હસી પડ્યા અને કહે, ‘સેવાગ્રામમાં પણ એક વાર હું બહાર સૂતો હતો ત્યારે મારી પથારી પાસેથી જ સાપ ચાલ્યો ગયો. છ એવી બાને ખબર પડી કે ખીજે જ દિવસે ખુલ્લામાં ભોંય પર પથારી કરી મારી પાસે જ સૂવાનું બાએ પસંદ કર્યું.’

બાપુનું તપ જગતે જાણ્યું; પણ બાનું ધૂપું અજ્ઞાત તપ તો ઈશ્વરને ત્યાં જ જમે થયું.

★

‘ખરો વિયોગ તો... ..’

બાપુનું જીવનદર્શન અતીવ સ્પષ્ટ હતું, બાહ્ય સંબંધ કરતાં આંતરસંબંધ જ સત્ય છે એ વિશે બાપુજીના મનમાં જેરાયે શંકા ન હતી. તેથી જ એમના વિચારોમાં સ્વસ્થતા અને છાડી દૃષ્ટિ નજરે પડે છે. લડત દરમિયાન કેટલાંયે

ભાઈબહેનોને પોતાનાં સ્વજનોનો વિ-
યોગ સહવો પડતો હતો. આ પ્રસંગ
૧૯૪૨ની લડતનો છે આશ્રમની એક
બહેને હિમ્મત કરી લડતમાં ઝંપલાવેલું.
બાપુને એ ખૂબ ગમ્યું અને તેમને લખ્યું:
“આ વખતે તમારો ત્યાગ ને દૃઢતા
મને બહુ ગમ્યાં છે. મુદ્દલ ચિંતા ન
કરવી. પ્રભુ જે કરે છે તે સારું જ છે.
વિયોગ તે વિયોગ નથી. ખરો વિયોગ
તો જ્યારે અંતર નોખાં પડે ત્યારે જ
થાય છે. જેનાં અંતર નોખાં છે તે એક
સાથે રહેતાં હોય તો ચે શું? જેનાં
અંતર નોખાં નથી તે પ્રિયમાં પ્રિયજન
હોય ને કર્તવ્યવશાત્ નોખાં થાય તેથી
શું? આટલું આપણે ગીતાને પાને પાને
ગીખીએ છીએ. શરીર સંગ તે ક્ષણિક
છે, દુઃખકર છે. આત્મસંગ નિત્ય છે ને
સુખકર છે. આત્મસંગ તો આખા જગ-
તની સાથે હોય.”

બાપુજી કર્તવ્ય પર બહુ ભર મૂકી
આ વિયોગ એ સાચો વિયોગ નથી, પણ
એમાં જ આત્માની સાચી કસોટી છે
એ સમજાવતા. જ્યાં આત્માનો સંબંધ
છે ત્યાં તો ‘તદ દુરેતદ અતિકે’ એવી
વિરોધાભામી એકરૂપતા જ છે. દૂર હોય
કે પાસે એ બધું જ એને મન સરખું
જ હોય છે. આ ગહન ક્વિજ્ઞસૂત્રી બાપુ
પોતાના લોકો અનુભવ અને મનનને

આધારે કેટલી સરળતાથી સમજાવી
શકતા!

સમજાપૂર્વક કરેલો ત્યાગ અધર્મ નથી

આત્મોન્નતિકર મુમાર્ગે જ્યામાં
ઐહિક બંધનો બાધારૂપ નીવડતાં હોય
તો એનો ત્યાગ કરવામાં જ માનવધર્મ
રહેલો છે એમ બાપુ માનતા.

આપણા દેશમાં સ્વરાજના ધર્મ-
યુદ્ધ વખતે ઘણા ભાઈઓને દેશ અને
કુટુંબ એ દંડ ધર્મસંકટમાં મૂકી દેતું
હતું.

૧૯૩૧ની આ વાત છે. બાપુના
નિકટ પરિચયમાં આવેલ એક ભાઈ દૂર
બેઠા બેઠા પણ દેશની આઝાદી ખાતર
નાની મોટી પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડી એમાં
સક્રિય ભાગ લે છે. કુટુંબના વડીલોને
પુત્ર આ રંગમાં રંગાય એ પસંદ નથી.
માતા-પિતા આપઘાતની ધમકી આપે
છે. માનવધર્મ શું એની મુંઝવણમાં પડી
જતાં આ ભાઈને બાપુ લખે છે: ‘જ્યાં
ધર્મ સ્પષ્ટ દેખાય ત્યાં તે આચરતાં માત-
પિતાની આપઘાત કરવાની કે બાવા
ચર્ચ જવાની ધમકીથી ડરવાતું કારણ
નથી. એવી ધમકીનો અમલ ભાગ્યે જ
થાય છે. પણ થાય ત્યાંયે કલ્યાણ જ છે.’

આપણા સંતો-ભક્તોનાં જીવનમાં
એવા કેટલાય પ્રસંગો વારે વારે ઉપ-
સ્થિત થયેલા છે. પ્રદુષ્ટાદે, ભગવાનની

બકિતની આડે આવનાર પિતા સામે
બંડ ઉઠાવ્યું. નચિકેતાએ પણ પોતાના
પિતાના અધર્મચરણ સામે માથું ઉઠા-
વ્યું હતું. મીરાં. પયુ સૌ સ્વજનોના
ત્યાગ કરવા સર્વદા તત્પર જ હતી.
વળી આપણા કવિઓએ પણ એ જ સૂર
પોતાનાં પદોમાં ધ્વનિત કર્યો છે. નર-

સિંહ મહેતાએ પણ ગાયું છે ને :

નારાયણનું નામ જ લેતાં વારે તેને તણએ રે:
કુળને તણએ, કુટુંબને તણએ,
તણએ મા ને બાપ રે.....,

એથી ધર્મને માર્ગે જતાં સ્વજનોનો
સમજપૂર્વક કરેલો ત્યાગ અધર્મ નથી
એમ બાપુ ધણીવાર સમજાવતા.

૪

કસાર્ધની અહિંસા !

પૂર્વ આફ્રિકાના એક નાના શહેરમાં ગયે વર્ષે ગાંધીજીની જન્મજયંતીના પ્રસંગે
સભા સમક્ષ આશ્રમની ઝૂંપેડીનાં દરેકની રચના થતી હતી, તેમાં એક બકરી પણ હોવી
જોઈએ એવી એક ભાઈએ સૂચના કરી. પણ શહેરમાં બકરી ક્યાંથી મળે? એમ કાર્પેટાએ
કહેવાથી, સૂચના કરનારે પાસેનાં ગામડામાં પોતાનો એક ઝાળખીતો આફ્રિકન કસાર્ધ છે
તેની પાસેથી એક રાત પૂરતી મેળવી આપવા કહ્યું. તેઓ વરત જ મેટરવા કસાર્ધને ઘેર
જઈ પહોંચ્યા અને તેની પાસે એક રાત માટે એક બકરી બાંહે આપવા ની માગણી કરી.
કસાર્ધએ એ બકરીનો શો ઉપયોગ કરવાના હો તે જણાવવા માગ્યું. જવાબમાં કહ્યું કે,
શહેરમાં આજે મહાત્મા ગાંધીજીની જયંતી ઉજવાય છે તે પ્રસંગના દરેક માટે એક
બકરીની જરૂર છે.

ગાંધીજીનું નામ દુનિયાના ગમે તે ખૂલામાં અને ગમે તે જાતિમાં નહીં જાણીતો હોય
એવો માણસ બાપે જ મળી આવશે. આ આફ્રિકન કસાર્ધ પણ ગાંધીજીના 'નામથી
અપારિચિત નહોતો બલ્કે ભારતના રાષ્ટ્રપિતા પ્રત્યે તેને આદર હતો એટલે કશું પણ
બાહુ' લીધા વિના પોતાના વાઙ્મામાં કતથને માટે ગોધિયાં કેટલાંક બકરાઓમાંથી એક
સારી બકરી પસંદ કરીને તે પેલા ભાઈઓને આપી.

રત્ને સભાના શેજ પર ખડી કરેલી ઝૂંપેડી પાસે આજે ચરતી બકરી પણ લોકોના
જોવામાં આવી. સવારે પેલા કાર્પેટા ભાઈ, બકરી લઈને કસાર્ધને ઘેર ગયા ને તેનો
આભાર માની બકરી સુપ્રત કરી. તેને બીજા બકરાંના રોજામાં બેઠો દેરા અગાઉ તે
કસાર્ધએ તેમને કહ્યું : આ બકરી હવે મારાથી કનલ થાય એમ નથી. માટે બીજા બકરાંથી
એલુદી ઝાળખી શકાય તે માટે એના ગળામાં બાંધવા એક પટો આપી જવ તો સારું.
એ સાંભળી પેલા કાર્પેટાઓને આશ્ચર્ય થયું અને એવું કારણ પૂછતાં કસાર્ધએ કહ્યું :
“અમારામાં એવો રિવાજ છે કે, એક વસ્તુ શુભ નિશાથી જોઈશ્વરને અર્પણ થઈ હોય તેનો
નાશ ન કરવો. આ બકરી ગાંધીજીના નામ પર આપેલી જેથી તે ગાંધીજીની મણાય, માટે
એનો મારાથી નાશ ન થઈ શકે. હું એને તમારા માટે સંતાળી રાખીશ તમને જ્યારે જોઈએ
ત્યારે ફરીથી ઉત્સવ માટે એ લઈ જાએ.” — ‘ઘઠરિ’ (‘શોભા’ના આધારે)

૫ ગાંધીજી સાહેબો મારો સંબંધ એ કું મારા
દુ:ખની ધ વળાનો પ્રસંગ ગણુ છું હું તેમનો પુત્ર
જ્યારામ છું અને આગત રીતે ગૌરવન કારણ ગણુ તો
રોડ તો પા, તે પી વાત નુ અહીં નથી કહેતે પણ મારી
દયાની માર્ગના અમલમાં ને અની સ નિષ્પત્તિ રહેવાનો
મને વાત રહ્યા અને એમને લીધે હું છતી રાકવા છું
એને કું કેમ કન્યા ન ગણુ ? ૫ ગાંધીજી પોતાના
આશાન્ય નવરા મા કેવી રીત વર્તતા અને ત્યા પછી
તેમ પી મહાન વિશ્વાસુ દરેક ને કું અતુ એ વિષયો
એમને કું કમવા માગુ છું

હું એ ના કેટલાક વર્ષો મુખ મા રહું છું અને
અહીં કામચોરો કામ કરુ છું સન ૧૯૩૬ની આરમ્ભ
પામોસ વર્ષ ની ઉભરે માત્ર શરીર ઘસાવુ આ પુ વળન
પછી જતુ હતુ મિત્રો ની સલાહ અને આમદશી મે
સર હાડકાસનકાસ લેરિપાલકો મારી કાકતરી તપામ
કરવી તે તપામમાં કાખી બાળના ફેકસામાં કાવના
જતુઓ હોવાનું મનુષ્ય પ પુ કાકતરોએ મને એ પી
સેવાની બલામણુ કરી એ પી હાતાના ઉંઝકાનો)
એને નુમેચોરિસ દીકમેન્ટ) કવવાય :

હું અને મારા કુટુંબીઓ મુઝાયા એ મારી માદ
બીના સમાચાર ૫ ગાંધીજીને જણાયા અને મારે શું
કરવું, કયા જુવુ એ લખે તેમની સલાહ આગી પરતુ
મને તેમના તારથી જવાબ એ તે પહેલા જ કેટલાક
રેનીડીઓના આચદથી હું એ જ જવા ઉપરી મથેલ

મૌરજના હવા પાણી કાવના દરેકીએ માટે સારા
મણ્યા છે આશી મેએક મહત્ત્વ દૂર વા મેમવાડીમાં
કાવના મેનેટોરિયમમાં દાખલ થવાનો રૂબન કર્યો, પરતુ
ત્યા જવા ખાની ન દોનાથી દાકતરોએ અને જહાપ
રહીને એ પી લઈજવા ની બલામણુ કરી મામમાં પછી
દયાના દરેકીએને જવા બાડે બાએ જ એ તેથી કું
અને માતા પત્ની જેમ તેમ કરીને ધર્મશાળામાં રહ્યા
મે મારી કુટુંબીઓ લખે ગાંધીજીને જણાવ્યું જવા
જમા લખે કામ્યુ

“મે તે તમારે સારુ નગાપુરની તેવારી કરી રહ્યા
હતા. નાપુરમાં મેનેટોરિયમ નથી પણ સંવના
દાકતર કુલળ, અનુભવી ને પરમાર્થિક છ વાળ

કોના અને મેલ્યુ (મે જતા આશ્રમવાસી
નુ કોઓપેરી કા એએ જ કરી પણ તમે મૌરજ
મયા એકને ઉત્પાદકથી આગી ન આવવાનો
તાર ક્યાં ગરેમને સમાન- અગતઃ કોલારની
જ પડે છ તથી ત્યા રહેવાનું ધોરસાદન આ પુ
હવે ધીજીથી જીજી રહેઈ એ આવે તે દૂર
કરી સાલ થનો હોય તો લખે. લાલ ન થાય
તો ગુરન લખએ શું થાય છે તે લખ્યા કરએ.”

૮-૧૦-૩૬ સેગાર વર્ધો બાપુના આશ વૌ
મૌરજમાં કું અકાદ મહિના રહી પછી ત્યા મેલ્યુ
સારવારના અમારે મારી તલિવતમાં કાઈ દેર ન પડ્યો
હોરે ગાંધીજીએ મને વર્ધો બોલાવ્યા અને કામ્યુ,

તમારે જવારે આવવું હોય તમારે આવી જાઓ
રહેવાનું તા વર્ધો સેગાર વન્યે જ ગાંધીજી -
ત્યા બાપુ અને રાખ્યા હતા ત્યા-મારી સાથે
તો એવી સાદ છે કે તમે મુઝાયા જાઓ
પછી એ તો તમે આએ અર્ધ રહેશે નિશારદ
દાકતરને દેખાડવા લખને નાગપુર મોકલવા પડશે
આમ જ તા સાલ થયા મોઝ તમે પણ થશે
ગમીને આવાની જરૂર નથી, પણ આવે તો હરે
જવ નથી જેમ તમે બને દીક સમને તેમ કરએ
એ ત્યા અનુજ ન હોય તો અહીં આવવામાં
હીન ન કરશે.”

૨૬-૧૦-૩૬ સેગાર વર્ધો બાપુના આશ વૌ

બાપુને પત્ર વાચી કું નિર્મય થયો અને અમે વર્ધો
જવાની તેવારી કરીન તમને અજર આપ્યા. એ દિવસે
અમે વર્ધો પડોચા તે જ દિવસે સવારે બાપુજી વાર્ધક
ગેલને થયવા માટે દિલ્હી જવાના હતા એટલે તેઓ
હા સુશીલા નયર અને થી પાચેલાજી સાથે અમને
રોસન પર જ રહ્યા અમે પમે સાચા બાપુએ માત્ર
કાકુ પકડેનેહવાનુ સામાન્ય રીતે તમે કામો મારતા,
જ્યુ કું તે સહન કરી કાકુ તેવી મરી નિર્ધાત નહેતા.
તેઓ દિલ્હીથી પાછા ફરે ત્યા કાકી સ લખાને રહેવા
અને બલામણુ કરી અને અમને આશ્રમમાં જવા માટે
રવાના કર્યા

આશ્રમમાં પુ. બા વમેરે દના તેઓએ અમરકાથી

અમને આવકાપી. પ. બાને મારી ચિંતા ખૂબ થતી હતી. અમે ત્યાં પહેંચ્યાં એટલે તેમને નિરાત થઈ, મને પણ સાંત્વન મળ્યું. શરૂઆતમાં મારા માટે રહેવાની ગોઠવણ તો બાપુજીએ આશ્રમથી બેઝેક મઠલ દૂર જ્યાં બાળકો-બાને રાખવામાં આવ્યા હતા તે જ જગ્યાએ કરી હતી. પૃ. બા તથા આશ્રમના લાઈઓ બહેનો અમારી પ્રેમ-પૂર્વક સંભાળ રાખતાં હતાં. પણ કમનશીએ બંબ જ દિવસથી મને તાવ લાગ્યું પડ્યો અને બેઝેની લાગવા શરૂ. માંદગીની શરૂઆતમાં મને તાવ બહુ ઓછો રહેતો અને ઉધ્વસ પણ ઓછી હતી તેલુ જ્વર વધવા માડ્યું. પૃ. બા ગભરાયા તેમણે શહેરની હસ્પિતાલમાંથી દાક-તરોને બોલાવ્યા. દાકતરોએ મને તપાસને જુદી જુદી જાતની દવાઓ આપી. જેમ તેમ કરીને મેં થોડા દિવસો વિતાવ્યા. પાચ દિવસ બાદ બાપુજી દિલ્હીથી પાછા ફર્યા અને તે જ વખતે સાંજના દા. સુશીલાબહેનને મારી પાસે મોકલ્યા. તેઓ મારી તબિયત જોઈ ગયા. ખીજે દિવસે સવારે તેમની સાથે બાપુજીએ મારા પર ચિકિત્સા મોકલી લખ્યું :

“હું ત્રણ દિવસ મોઢા આવ્યો ને તમે તો તાવને અવકાર આપ્યો. આજે તો મારો ‘હિજન’ તો દિવસ છે એટલે હું નહીં આવું. વળી મૌન છે. એક રાવ છે તમે પૂર્ણ આરામ નથી લેતા. આરામ પૂર્ણ લેવો જ જોઈએ. સુશીલાબહેન કહે તે બધું કરજો. એણે રાતે મને બધું કહ્યું. હું આરામ લેવાથી તાવ તો જશે જ. પછી નાગપુર લઈ જવાનું થાય. અગત્ય તો નથી કે? હોય તો સુશીલાબહેનને કહેજો મને લખજો. કાસે તો મળીશ.”

૧-૧૧-૨૯

બાપુના આશીર્વાદ.

ખીજે દિવસે સવારે વહેલાં, બાપુજી, દા. સુશીલા-બહેન સાથે મારી ઝુંપડીએ આવી પહોંચ્યા. મારી તબિ-યત જોઈ મેં મને એકાંતમાં દૂર હોડા દેવાનું તેમને યોગ્ય ન લાગ્યું. વળી એટલે દૂર તેઓ અવાર નવાર મારી પાસે આવી પણ ન શકે તેથી ફરી મને આશ્રમમાં પાછો લઈ જવામાં આવ્યો, અને આશ્રમમાં જ એક બાજુના છોડા પર મારા માટે સ્વતંત્ર રહેવાની ગોઠવણ કરવા લાગ્યા. અતી રીતે-બાપુજી પોતે મારા માટે તકલીફ લેતા હતા તે જોઈ મને મારાથી જરા વિવેક થઈ ગયો. “બાપુજી આપ પોતે મારા માટે આટલી બધી તકલીફ

શા માટે લ્યો છો? મારી ગોઠવણ તો થઈ ગઈ.” આમ મારાથી બેવાઈ ગયું. બાપુજી વિનોદમાં જવાખ આવતા કહ્યું, “તમે જમાઈ થઈને અહીં માંદા પડીને આવ્યા એટલે મારે તકલીફ લેવી જ જોઈ એ ને? જમાઈઓ તો બવાને હેરાન કરે જ.” આ સાંભળીને બાપુજીએ ઉઘેલાં બા અને ખીજાઓ હસી પડ્યાં હું પણ ખૂબ જ હસી પડ્યો. એ વિચારે કે બાપુજી પણ કોઈના જમાઈ તો ખરા જ ને! પછી બાપુજી કહ્યું કે તમારે આ રોગમાં વધારે હસવું પણ ન જોઈએ.

ખીજા દિવસથી પૃ બાપુજીની દેખરેખ નીચે મારી સારવાર શરૂ થઈ. મારી રહેવાની જગ્યા મારે બાજુ ખુલ્લી હતી. ઉપર ફક્ત છાપરું હતું. મને સંપૂર્ણ આરામ મળે એ દિશ્વે મારા ખાટલા પાસે જ કુદરતી હાજતો વગેરેની બધી વ્યવસ્થા રાખી હતી અને પધારીમાંથી ઉઠવાની ખાસ બધી કરવામાં આવી. ખાવાપીવાનું પણ બધું પધારીમાં જ બેઠા બેઠા, હું જ આરામ લેતો હતો તેના કરતા આ જુદા જાતના આરામ હતો. આ રોગમાં દરદી સંપૂર્ણ આરામ લે તો જ સાજો થઈ શકે. અને એ આરામની વ્યાજબી બાપુજી મને આ પ્રાણે સમજાવવા લાગ્યા

આરામની વ્યાખ્યા

“તમારે બાદશાહની જેમ પડ્યા રહેતા શીખવું જોઈએ. ખાવાને માટે પણ કોઈ અમર્યાદા પડવાને અને તમને સતોપ થાય તો તમારે હાથ હલાવવાની તકનીક ન લેવી જોઈએ. માખી ઉડાડવાને પણ તમારે હાથ ન હલાવવો જોઈએ આનું નામ સંપૂર્ણ આરામ” જરૂર વગર બેઠવાની પણ મને બધી કરી હતી. કોઈને જરૂર પડે ત્યારે બેઠાવવા માટે મારી પાસે એક ટાકરી મુકવામાં આવી હતી.

આ જાતના આરામથી અને તાત્કાલિક ફેર પડવા લાગ્યો. મારો તાવ હજોતો ગયો અને કુ’ હીક હીક બોરાક લેતો ગયો. નાગપુરથી દા. રૂચીને મારી તબિયત જોવા માટે બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તેમણે મારી તબિયત જરા હીક થાય ત્યારે તેમના કિલ્લિનકમાં લઈ જવાની અને જરૂર પડે તો એ પી. અપવાની લકામણ કરી હતી. પરંતુ બાપુજીએ મારા પર પોતાનો પ્રયોગ ચાલુ રાખ્યો અને તેમાં દિન પ્રતિ દિન સફળતા જણાવા લાગી. સંપૂર્ણ આરામથી, અને સાદા સાંસ્કૃતિક બોરાકથી, મારો તાવ બિલકુલ હટી ગયો અને મને મારી રીતે ચૂલિ

આના લાગી

રૂરોજ સવારે બાપુજી દા. સુશીલામહેન સાથે મારી સલામ નેના આના જા પચુ આરમની દિલ્હીએ પિલેકની ખાતર પચુ પધારીમાથી ઉભાની મને મનાઈ હતી એન બરા પધારીમાથી મેથ મયા દોહ તો પચુ દરથી બાપુજીને આતા બેઈને તરત જ લામો થઈને સર્વ જતો એક દિવસ બાપુજીને મે પચુ મને દાદી કરવાની રજ બાપો તો સારું" ત્યારે બાપુજીએ કહ્યું, "હમણા તે તમારે પચેસ વધારા ભોજન" આ રાત મારા ગમે ન હોતી

આરામનું મહત્વ

એક દિવસ જ્યારે મારા પતી પત્નીને મારી જાતમતી પેગી માગી ત્યજે બાપુજીની રજ ગર આના કાનીથી માઝ આપી પતી પધારીમા મેઠા મેઠા તકીરાને બેઠીને મે હજમતની કિવા પતાવના માડી પા અને તેમા થમ વાગરાને નીધે સાજામા થોડા પાન ચડા માઝો હુ સમજી મરા કે મને બગામ પાઠ મગી ગયા પચ કોઈને કહેવપ તેમ નહોતું સાજનુ મે જન જેમ તેમ પનાઈને મે બરામર સાઝ તાત્રી કષિત્તુ તામ કષિને આપી રાત આરામમા ગાગી અને તેની કૃપાથી સવારે માઝ ઠેકાઠે આવ્યા બાપુજીને મે આ વાન ન કરી તેને મને પગતોથા થરા પચુ આરામનું મહત્વ " બરામર મમજો

આ રોગમા અશક્તિની સાથે ખીજ મહત્વની વસ્તુ ખોરાકની છે તે પચુ જાગ્ર સમજની ખોગક સારો સારિતક અને પૌષ્ટિક કોલેસ્ટ્રોલને લાગુ ફાટ માખણ-પચા વગેરે છૂટકી લેવા બેન એ ખોગકમા ગરમ મસાનો અને તજીની વસ્તુઓ નુકસાનકારક છે પચુ લસણને પ્રયોગ - કોઈ પચુ પ્રકારે ચાવુ રાખવા બેવો છે તપી ફાલો થાન છ આગમના સાદા અને સાલિતક ખોરાક સાથે તાજુ ફાટ માખણ અને કોળા વગેરે પૂરતા પ્રમાણમા લેવાથી મારું વજન વીક વીક વધતુ જતુ હતુ વજન દર અનાડિયે લેવાનો નિયમ રાખ્યા હતો

અન તીજ અગત્ય વસ્તુ હતી તે બોખા હરા પાણીની સપા પુ ની અને તાજુ હવાથી ફેસાને ધજો આરામ મને છે બેજાગ્યા અથવા અધારી જબામ રોચા ફેસાને ધજુ નુકસાન થાય છે અકુદરની હવા અને પ્રકાશમા પચુ વધારે વખત રહેવું સારુ નથી

ફામના દરને કુતેલી ઉપચારની સાન જવા માટે

ઉપરની નજી વસ્તુઓ આરમક છે એમ મને સમજાનુ અને એ રીતે-મારી તમિતમા ઝડપી સુધારો લાવી શક્યા જેમ જેમ મારુ વજન વધતુ જતુ હતુ તેમ તેમ મને હરા ફરા તજેરેની છૂટ મગતી હતી મારે કોર્ડ ખાસ દગ લેવાની પતી જર પડી નહોતી પરંતુ દા. સુશીલામહેનના આમદથી થોડા ગોઠવા અને થોડા કે લીપમના ઈંડેકસનો વારાફરતી મને આપતામા આવ્યા હતા ત્યાર બાદ મે આજ સુધીમા કોર્ડ પચુ જાનની દરા લીલી નથી એ પી. નેસી પચુ મારે કહી જવુ પડી નહી

સામ થમ પતી ચારેક મહિના બાદ નાગપુરના દાકતર ડૉકીઝ પાસે મને સુશીલામહેન લઈ ગયા ત્યારે મારી તતિવત બેઈને દાકતરને ખૂમ સતોપ થયેા મારે કોર્ડ પચુ જાનની સારવારની હવે જર નથી એમ તેમજી જણાનુ અને ઉનાળામા કોર્ડ સારી જન એ રાખવાની જાનામજુ કરી પરંતુ બાપુજીને ઉદ્દેશ જેમ અને તેમ ગામડ મા જ મને રાખવાને હતો એટલે નાગપુરથી ચોડે દુર િદવાડામા મને તથા નાગોમાને રાખવામા આવ્યા ત્યા મે મહિના અમે રથ્યા પચુ ગરમીનુ પ્રમાણ મને ધારે લાગવાથી અમને નન્નેને નાપુએ પચમની મોકનવાની ગોઠવણ કરી પચાનીમા વાડીમાન સારા બાઈ આશંચ ભુવનમા વુ ચારેક મહિના રહી ત્યા મારી તતિવતમા વજી સારી સુધારો થયેા એમાનુ લગમજ પુરુ થતા હુ પાકો વધી નાપુજી પાસે ગયેા ત્યારે ફરીથી નાગપુરના દા. ડૉકીઝ પાસે થી પાડેનાજી સાથે મને મોકવરામા આ પા એ વખતે મારી તતિવત સતોપકાર બેઈને દાકતરને સાન કાલિય પચુ અને મને મુક્તિ મળી

આજ અરસામા મહારાષ્ટ્રના એક નિકાન દાગી જેઓ (Leprosy) રોગપિતાના દરથી પીડાના હતા તેઓ પોતાની આખર રિશતમા પૂ બાપુજીને દરજી આપી ચડ્યા હતા તેમને આશય આતા બાપુએ કહેા " કૃપથી પીડાના જમાઈને જો હુ આશ્રવ આપી શકુ તો તમને મારાથી ના કેમ કરી શકાવું તેની સજાળ રાખનાર તો બા વગર છે જ પચુ તમારી સલામ કોણુ રાખશે" આમ કહીને શાસ્ત્રીજીને તેમજી પોતાની નજ દમા જ રાખવાની ગોઠવણ કરીને તેમની સેવા કરવાનુ પેતાને માથે લીઝુ સ્વ મહાદેવભાઈએ પોતાના એક બેગમા છ નતી સફાઈનુ લખી છે

૫. બાપુજીએ મારી જે શુશ્રૂષા કરી તે કેવળ સગા તરીકે જ નહીં પણ પોતાનો આપદ્ધ ધર્મ સમજીને કરી હતી. તેમણે સગપણના સંબંધો તો ક્યારનાય છોડ્યા હતા. ખરું જોતાં તેમના સાચાદારો અને આશ્રમવાસીઓને જ તેમણે પોતાના સગા તરીકે માન્યા હતા. એટલે જ્યારે હું સાંભળે થઈને મુખઈ આપવા માટે તેમની રજા લેવા ગયો ત્યારે તેમણે પોતાનો મિદાંત અમનવતા કર્યું, “તમે જાણો છો કે હું જલદેને પૈમે આશ્રમનો ખર્ચ નશાણું છું” તેથી સગા તરીકે તમારી માદગીના ખર્ચ હું આશ્રમનાં માથે નાખું તે મને શોભે નહીં. એટલે તમારી માદગીના અગે જે કામ ખર્ચ થયો હોય તેનો

દિમાગ તમે વર્ષ જમ્મે અને તે તમે ભરી આપવાની ગોઠવણ કરજો.”

હું બાપુજીની મદદતા બરાબર અમલ ગયો. તેમણે મને જે નવું જીવન આપ્યું તમા હિસાબે મારી માદગીનાં ખર્ચની રકમ જે આશરે ૫૦૦ રૂપિયા હતી તે નજવી હતી. જે અમારી કામરસીના વૈદ મુગતરામ-ભાઈએ ભરી આપવાની ગોઠવણ કરી અને તેથી બાપુને ઘણો મતોષ થયો.

પૂ. બા, બાપુજી અને આશ્રમવાસી બાઈઓ બધે નોએ મારી જે સેવા કરી તે ખરેખર અમૂલ્ય હતી. જે કરી હું બહી શકું તેમ નથી.

ખેતી અને ચારિત્ર્ય

રાજમણું કામ સુધારવાને માટે સૌથી મોટી જરૂર બે વાતની છે—ખેતી અને ચારિત્ર્ય. આપણા દેશને માટે અત્યારે આ બે વસ્તુની જરૂર છે, અને એ પાયાની જરૂર છે આપણી ખેતી સુધરવી જોઈએ અને આપણું ચારિત્ર્ય સલામતું જોઈએ. આ તદ્દન આવશ્યક છે. ખેતી સુધારો તો રાષ્ટ્રનો દેહ સારો થાય, અને ચારિત્ર્ય સુધારો તો પ્રજાનો આત્મા સારો થાય. ‘વધુ અન્ન પેદા કરો’ એ વાત આપણે અમલમાં આણવાની છે. તેનો પોકાર કર્યો જ્યારથી કે લોકોને માત્ર કહેવાની તે નહિ અને ખેડૂતોને એ કરવામાં આનંદ આવે એમ કરવાથી તે વસ્તુ બનશે. ... આપણે ખેતી તરફ ખ્યાન આપવું જ જોઈએ. મારું મન બીજો કયાંય જતું નથી ઉલોગની પંચાત ન કરો; તે તો પોતાનું ફેડી લેશે. ખેતી અને ચારિત્ર્ય બે વાત જે સાચી હો, તો સૌ સારા વાના થઈ જશે... ..

કુ ધરડો થયો છું એટલે જુવાનિયા કરતા ઈશ્વરમાં વધારે માનવા લાગ્યો છું. જુવાનિયા પોતાના શરીર અને લોહીના જોમ પર વધારે ધુસ્કાર રજે છે. તેઓ એમ માને છે કે દુનિયા એની મેળે ચાલે છે અને તેમાં ઈશ્વર-બીશ્વર નથી. એક છોડ કે ઝાડ એમ કહ્યે કે માણા કે ખેડૂત તો કાઈ નથી; એ તો બધું તો ફળાલ લેવા આવે છે. પણ એ ખેડૂં છે કેમ કે બધું વીક કરી, ઝાડનાં માવજત માણી કરનાર માણા છે; તે તેમને ઉછેરે છે. તેમ જ જુવાનિયાઓ માને કે, ઈશ્વર છે નહિ, અમે જ અમારાં શરીરને જોરે જતે નબીએ છીએ. પણ એ મેહ છે. જેમ એક વિમાની વિમાન ચલાવે છે, તેમ બધું સર્વસમર્થ ઈશ્વર ચલાવે છે. ઈશ્વર બધે હાજર છે એ વાતને પણ તમે એકમતથી સ્વીકારો. તમે તેને માટે તૈયાર છો? યાદ રાખો કે, ઈશ્વરની હયાતીની વાત માનો એમ હું નથી કહેતો; તેની હાજરીની વાત માનો એમ મારું કહેવું છે. તમે કોઈ કામને બીજાથી સંતાડી શકો, પણ ઈશ્વર તો તે જુએ છે. કોઈ ખેડૂં કરીએ તો તેથી આપણે પડીએ જ છીએ એમાં શંકા નથી..... તેથી સૌએ તેની હાજરી માનીને ચાલવું જોઈએ. તો દરેક પગલું સાચું પડે. બીકથી નહિ પણ પ્રેમથી વર્તીએ એમ હું ચાર્ડ છું કોઈ પણ માણસ પોતાની માતાની હાજરીમાં હલકું કામ કરે? તેમ જ ઈશ્વરને આપણી માતા માનવી જોઈએ અને યોગ્ય વર્તન રાખવું જોઈએ તો સૌ સારું થશે.

એક બર્બાલાદથી કુટુંબમાંથી એક ડોસી જ બની વિધિએ તેના પર શુભરવામાં કહ્યું જ બાકી રાખ્યું જ નહતું તે નાની હતી ત્યારથી જ વિધિ તેની દરમન બનીને બેઠી હતી મા બાપની શીળાં છાય શુભાવી, સુભાવર્યામાં પતિ શુભાચે અને ઘરડે ઘડપણે માડ પગ વાળીને બેસવાનો વખત આવ્યો ત્યાં તેણે પુત્રો, પૌત્રો અને વહુઓ શુભાચ્યા, મગા સ બધીઓમાં કોઈ કરતા કોઈ બાકી ન રહ્યું અને અપૂરામાં પૂરું ઉમરે પછ તેને તદ્દન ધમી નાખી હતી આથી તેને લાગતું હતું કે છેવટે અને પછ વિધિ પોતાના કુર પબમાં ઘસડી જશે - પછ નહિ - તેનામાં એકાએક પરિવર્તન થવા માડ્યું અને તે સુવાન ઘડ મધ તેના પગમાં ભેરે આવ્યું તેણે મહત્તમ નિર્ણય કર્યો કે પ્રભુને શોધી ન પુછીશ કે મારા પર જ શા માટે આ દુ ખના કુગર ખડકયા ? આકાશમાં તે કયાકતો રહેતો જ હશે, તેને શોધીને જ જ પીશ.

અને તેણે જાંચા ડાંચા વૃક્ષો ઠાપવા માડયા અને એકબીજાને ભેડવા સાગી મનમાં ધારેલા ધ્યેયે પહોંચવા જેટલું જાંચુ કરવા ગઈ ત્યાં તે નીચેથી બહુ તૂટી ગયું તે પોતે પડી, પલ ન તો તે મરી ગઈ કે ન હાડકે ભાંગ્યું, બીટીને ફરી માગ્યું તૈયાર કરવા મળી પડી. પછ પાયો હલ બલી બેઠ્યો અને તૂટી પડ્યો તેણે હવે આ પ્રપલ હાડકો પછ પોતાનો મહત્તમ નિરધાર હાડકો નહિ. વિચાર્યું કે પૃથ્વી પરથી આકાશમાં જવાનો બીજો કોઈ રસ્તો તો હશે જ

હવે તેણે મુસાફરી શરૂ કરી એક પછી એક

ગામડા, એક પછી એક પ્રદેશ, એક પછી એક સભ્ય મૂકતી બાય છે અને મનમાં વિચારે છે કે, “હું જરૂર બધા પૃથ્વી અને આકાશના છેડા મળે છે ત્યાંથી રસ્તો શોધી પ્રભુ પાસે પહોંચીને પૂછીશ કે, ‘મેં શું ખાપ કયું છે કે તું મને આવી રીતે રીભાવે છે, સતાવે છે, દુ ખ દે છે’”

પ તુ જમી પૃથ્વીનાં છેડા પામી નહિ. બે કે નિરાશ થઈ છતાં તણ પોતાની શોધ છોડી નહિ તે જુદા જુદા દેશમાંથી પસાર થતી હતી ત્યાં માણસો પૂછતા કે, “તમે શા માટે આવ્યા છો? અને કયા બાબો છો? માણ”

ડોસી જવાળ આપતી, “હું પ્રભુને, વિધિને શોધું છું”

“બિધને શોધો છો? શા માટે?”

“મારા બાઈ બો, તમે મને પૂછો છો? તમારા આ દેશમાં મેં જેટલું દુ ખ ભોગવ્યું છે જેટલું કોઈએ ભોગવ્યું છે?”

માણસોએ પૂછ્યું “તમે શું દુ ખ ભોગ વ્યું છે?”

અને તમે ભોતા નથી મારે કોઈ જ સમુ વહાલું નથી” હું તદ્દન એકાદી વૃદ્ધા છું.”

માણસો એકી અવાજ બે દયા, “હા, અમે બોઈએ છીએ કે તમે તદ્દન એકાદી છો તમારા સગા, વહાલા કિતો સ બધીઓ અધાને વિધિએ ગૂંટવી લીધા છે ખરું ને? તમે કહ ર્ તે બીજાથી જુદા પડો છો? વિધિ તો દરેકની પાંડે બેઠી જ છે તેને આપણે ખંખેરી શકીએ નહિ”

પછ ડોસીની પ્રભુને મળીને પૂછવાની ઇચ્છા કદી પૂરી થઈ નહિ તે સમજ હૃદયે મૃત્યુ પામી.

તાલેા દુભે નીચમાં માલેા મરે કટાર
વાલી વરિાચલ કબથી (મર)કિડમત કરેા હભાર.

મો. તનમુખ બાદ

૧૫મી ઓગસ્ટ અનેક પુણ્યસમૃતિથી અંકિત થયેલો દિવસ છે. ૨૫. મહાદેવભાઈનું નામ પણ તેની સાથે નોંધાયું છે. તેમણે તે દિવસે પૂના પાસે આગાખાનના જન્મ-મહેલમાં પોતાનો દેહ છોડ્યો. તે નિમિત્તે આજે આપણે તેમના જીવનકાવ્યની ઝાંખી કરીએ અને તેમાંથી પ્રેરણા મેળવીએ.

ગાંધીજીના સેવક મહાદેવભાઈ:-૨૫. કિશોર-લાંઝભાઈએ ગાંધીજી સાથેના તેમના સંબંધ વિશે લખ્યું છે કે “બાપુજી મહાદેવભાઈનો પ્રાણવાયુ હતા અને તેથી જ મહાદેવભાઈના ચિત્તના સંચાલક અને નિરાધક હતા. એમની સર્વ શક્તિઓ, સર્વ સાધન-બળ વચન-ચાતુરી આપુને અર્પણ હતા.”

“બાપુજી ને મહાદેવભાઈના પ્રાણવાયુ હતા તો મહાદેવભાઈ આપુનું ફેફસું હતા.”

આનું કારણ એ હતું કે, મહાદેવભાઈએ તન, મન અને ધનથી પોતાની જાનને ગાંધીજીનાં ચરણોમાં સમર્પિત કરી હતી. ગાંધીજીની ઉત્તમોત્તમ સેવા કરવી તે જ તેમણે પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર માન્યું હતું. ગાંધીજીનું દરેક કામ પોતે કરે, જે કામ તેમનાથી ન થઈ શકે તેમ હોય તે સરજ અને તેણે પ્રયત્ન કરે. આ કામની આશ્રૂ આશ્રુ તેમણે પોતાનાં તમામ કામો ગોઠવ્યાં હતાં. મહાદેવભાઈને આ કામ કરવામાં પોતાના શરીરનું પણ ભાન નહોતું. ગાંધીજીને હંમેશાં સતત કામ રહેતું. ગોળમેજી પરિષદ જેવા પ્રસંગોમાં તો ગાંધીજીને વીસ વીસ કલાક સતત મહેનત કરવી પડતી, એ વખતે મહાદેવભાઈને બાવીસ કલાક કામ કરવું પડતું. બાપુજી કોઈ કામ કરતા હોય ત્યારે તેમની સંભાળ રાખવાની, ઉપરાંત રોજનીશી લંબવાનું કામ હોય જ.

રાજજીના કહેવા પ્રમાણે ગાંધીજી સાથે ઝઘડનારાઓમાં મહાદેવભાઈનો નંબર આગળ આવતો તેથી કોઈને શંકા નહોતી કે ખરેખર તેમને ગાંધીજી પ્રત્યે નિષ્ઠા એકાંત હતી શું? પણ ગાંધીજી સાથેની ચર્ચાઓમાં મહાદેવભાઈનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ દેખા દે છે. ગાંધીજીને કહે તે એકદમ વગર વિચાર્યું તે સ્વીકારી લેતા નહીં. મતભેદ હોય તો બરાબર ચર્ચા કરી લે. ઘણી વખત બાપુજીને પણ તેમનું કહ્યું માનવું પડતું. ઉપવાસની બાબતમાં

મહાદેવભાઈને ખૂબ ઝગડવું પડતું કારણ કે, મહાદેવભાઈને તેમની તળિયતની બહુ ચિંતા હતી.

મહાદેવભાઈ પોતાના વિચારો બરાબર પ્રગટ કરે પણ બ્યારે બાપુનો વિચાર દર થયેલો હોય ત્યારે તેને માટે બરાબર મંડી પડે. પોતાના વિચારો જુદા પડતા હોય તો જતા કરે. ગાંધીજીના વિચારોને પચાવે. તેઓ ગાંધીમય બની ગયા હતા. તેમણે બીજા ગાંધી થવાનો પ્રયત્ન કરી ક્યો નથી. તેમની પાસે શક્તિઓ તો હતી જ. તેઓ ધારત તો રાજકીય નેતા બની શકના પણ તેમની તેજસ્વી શુદ્ધિ સમજતી હતી કે દેશને શાની જરૂર છે, પોતે કયાં કામ કરવું નોંધે છે.

ગાંધીજી માટે એમને એટલી બધી ચિંતા હતી કે એ ચિંતાને લીધે બાપુને થતું દુઃખ પણ તેમનું ઘડતર કરતું હતું. બ્યારે બા અને દુર્ગાજીદેવને મહાદેવભાઈએ જગલાયના મંદિરમાં જવા દીધાં ત્યારે હરિજન મંદિર પ્રવેશ માટે પ્રયત્ન ચાલતો હતો. બાપુને આનાથી બારે આઘાત થયો. આ આઘાતે મહાદેવભાઈમાં ગતિમંથન જગાડ્યું. તેમણે જ લખ્યું છે કે, “મને થયું કે, ‘નીકળ જવ તાનું સ્થાન બાપુ પાસે નથી,’ ... રાત ભગવાં ગાળી. પ્રભાતે ચિઠ્ઠી લખીને મને વિદાય દેવાને ગાંધીજીને વિનવ્યા. આથી એમને અધિક દુઃખ થયું. બહુને હાથે, મરવું એ અવકાશ હાથે જીવવા કરતાં બહેન છે. તમારે તમારી જીવ સમજી બીજો દિવસે સંધ્યા પુરી પડેલું નોંધવું હતું. તેને બદલે રાત્રી બેઠા, એ કેવી કાપરતા! વગેરે કડવાં વેણાં મને સાંભળવા મળ્યાં.”

આમ ગાંધીજીના સેવક તરીકે તેમને સતત જીવંત રહેવું પડતું. તેમાંથી તેમનું જીવન અનેરો ધાંડું લેતું.

સ્વાતંત્ર્યની લડતના આદેશ સેવક:-ગાંધીજીએ સ્વરાજ લાવવા માટે જે જે બગીચા કાપ્યાં હોય ધર્મો તે તે કાગો પાર પાડવા માટે મહાદેવભાઈએ પોતાની કર્તવ્ય શુદ્ધિથી બનવું કર્યું.

નાનપણથી જ મહાદેવભાઈને રાજકારણમાં રસ હતો. ૧૮ વર્ષની ઉંમરે મહાસત્યાગ્રહ અધિવેશનમાં રહે અટકાવાદ ગયા હતા. એ એમનો રાજકારણનો રસ મુકવે છે. ૧૯૧૮માં ચંપારણના સત્યાગ્રહમાં પહેલ વડેતું અંબલાબુ અને તેમનું નામ ફોર્મ કમિટીના સ્વયંસેવકોની

માદીમા આનુ

દેવકે દેશના મુકિતસ પ્રાપ્તિમાં સાહિત્યકારો અને પદ
કારો વિચારે છે. જેવીને પોતાનું સેવાની પદ સાચવતા
હોય છે તેમ મહાદેવભાઈએ પોતાની કવિમંદિરા ભાર
તની આખી લડતનું કામ રખડ કરી સૈનિકોમાં જોડ
પેદા કરવાનું કામ જાણે કે માથે લીધું હતું તેમના
પેખોડી સત્યાગ્રહના વિચારો વધુ રખડ થતા અંગ્રો
પ્રચાર કે અર્થઘટનમાં જરા પણ ફેરફાર થતા માન્ય
પડે તો તરત જ મ હિંદુઓની કપમ સીધુ કરી દેતી
લડત માટે જરૂરી એકે એક કાચ કમનો તેમણે ગડી
અભ્યાસ કરીને જનતા આગળ તબીબી નાણાંમાં મૂક્યો
છે અને તેમાં પોત આ જાણ પડના ભાગ નીધો છે પ્રાપ્તિ
લોગ હરિજન પ્રતિ અહિંસા અસહકાર કોમી
એકતા વગેરે તમામ બાંધવોમાં જાણ પાતાનાથી બનતું
કર્તું છે

બારેકોનીના સત્યાગ્રહમાં આગળ પડતો બાગ બજ
બો સરદારના મ ની તરીકે કામ કર્યું અને વિગતોનો
અભ્યાસ કરીને સરકારી આકડા ખોટા દેરાયા

તેમણે નાગપુરના ડાહ્યા સત્યાગ્રહમાં પણ આગેવાની
બધો ભાગ લીધો હતા તે જ પ્રમાણે મીઠાના સત્યાગ્રહમાં
તેમની ધરપકડ થઈ ગઈ રાજાજી લડતમાં ગુજરા
તમાં ફેર ફેર કરી તેમણે લડતને વેગ આપ્યા હતા આમ
ભારતની આઝાદી માટેના હરેક કામમાં એમનો ઉત્સાહ
અને અમીન પરિશ્રમ ભારતના નેત્રોહિયા યુવકો માટે
પ્રેરણા રૂપ હતા આજે પણ ત પ્રેરણા રૂપ છે

મહાદેવભાઈના સત્ય વખતે ગાંધીજીએ કહેલ આ
અવિદ્યમ કિહની મુકિતને દિવસ નહીં લાન્ના વિના
નહી રહે "

પત્રકાર મહાદેવભાઈ - એક પત્રકાર તરીકે
મહાદેવભાઈની કારકિર્દી ખુબ જ જીજ્ઞાસુ હતી તમે
જીજ્ઞાસુઓ "યુગ ઇન્ડિયા" અને "નવજીવન" માં જેઓ
લખતા હતા નિયમિતતા અને નીડરતા પ્રવચનમાં
નોંધે છે તેમની પાસે હતા ૫ મેકીલાન્ટના દૈનિક
'ઇન્ડિપેન્ડન્ટ'ના ત્રી તરીકે ગાંધીજી પાસે મહાદેવ
ભાઈની માગણી કરવામાં આવી 'ઇન્ડિપેન્ડન્ટ' માના
કડક લેખો સરકારથી સહન ન થતા તેથી તેમને પ્રથમ
જેસવાલા કરવાનું સંદેશમાં પ્રાપ્ત થયું અરકાર પડેલા
તો 'ઇન્ડિપેન્ડન્ટ' પાસેથી જામીનથી લીધી પણ
પત્રમાં મીતમાં ફેર ન પડતો તેથી જામીનથી અપ

કરવામાં આવી ફરી જામીનથી માગવામાં આવી તેની
મહાદેવભાઈએ ના પાડી તેમણે ઇન્ડિપેન્ડન્ટની હરત
નિયમિત નકલો કાઢી આપી તેમની ધરપકડ થઈ તેમને
મખન જેવની સજા થઈ

આખું ત્યા વર્તમાનપત્રોનું સાહિત્ય ક્ષણથી
ગણ્ય છે તેમાં ભારા અને જોડણીને મહુ ખ્યાલ રાખ
વામાં આવતો નથી મહાદેવભાઈએ પોતાના અભ્યાસના
ગ્રંથાલય અને બાહ્ય કિતથી નવજીવન પત્રોના નખ બો
ચિત્તન મનાયા છે એમણે 'યુગ ઇન્ડિયા' અને
નવજીવનના ત તરીકે કામ કરીને ગાંધીજીએ ત ત
માટે જે જેનો આદર આપ્યા છે તેનો કામગીર ભાર
નના પત્રોને આપ્યા છે

જ્યારે જરૂર જણાય ત્યારે મિત્રો સારે કનમ જી
વરામાં પણ તેઓ અચક ના નહી કનમલાઈ જેવા
માથાએ જ્યારે અમકકારના વિરોધમાં આજે કરના
લાગ્યા ત્યારે તમણે મધાની ખમર લઈ લીધી હતી

સંજ્ઞા પત્રકાર થવા માટેના યુક્તિ જેવા કે અખૂ
કાર્ષકાલિ અવિચાર આત્મવિશ્વાસ ભાષાઉપરનો કાચ
મિદાન નિખા અને રચિત નિષ્ક્રિયકાર તેમ જ
હતા જ ૧૯૧૬માં જરા રવી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
વખતે પત્રકારિત વિભાગના કુખ્યપદેથી એમણે જ
પ્રચલન કર્યું તે અજે પણ હિંદુસ્તાનના પત્રકારિતમાં
માર્ગદર્શન આપે તનુ છે અને સદાને માટે રહેશે

સાહિત્યકાર મહાદેવભાઈ - પહેલી જ સાહિ
ત્ય મહાદેવભાઈના રસના નિષાહનો એ તેઓએ આજે
અપવાનુ કોત તેઓ સારા સાહિત્યકાર થાન આટ
આટથી પ્રતિભા વાળે પણ તેમણે સાહિત્યકારે અમ
લ્ય હોગો આપ્યા છે એ એક હકીકત છે

પ્રથમ તો મહાદેવભાઈ એક સંજ્ઞા અનુવાદકના
બારીસ વર્ષની ઉંમરે આખા ગુજરાતના અનુવાદકોની
હરિશ્ચંદ્રા પ્રથમ આવ્યા અને 'જોન કોમ્પ્રોમાઈઝ' ના
અનુવાદ માટે ઇનામ જીત્યા

સરદારાણુના પ્રથમ પરિચય આપણને મહાદેવ
ભાઈએ કરાયા 'વિરાજ વહુ' અને સરદારાણુની ત્રણ
વાતામાં ના અનુવાદોમાં મૂળ ભાવ તો ઊંઘાઈ જ છે,
એટલ નહી પણ તે ભાષાનર જેવા ભાષાના જ નથી
રચન ગુણ ઝીતો તથા 'ચિત્રગદ્ય' તથા 'પ્રાચીન
સાહિત્ય ના અનુવાદો ફરી ગુજરાતને તેમનો પરિચય
કરાવે અવાહરભાવની આત્મકથાના સંજ્ઞા અનુવાદ

પણ તેમણે કયો છે.

કોઈ પણ પુસ્તકનો અનુવાદ કરવાનો હોય તો મહા-
દેવભાઈ બહુ જ સફળતાથી મૂળ લાવેા સાથે અનુવાદ
કરી શકના, એટલું જ નહીં પણ મૂળ લખાણ ઘુઝ
હોય તો તેને પણ રસિક બનાવી શકના.

મહાદેવભાઈએ મૌલિક ગ્રંથોમાં જીવનચરિત્રો
લખ્યાં છે. 'સંતકાન્તિસ', 'વીરવદ્ભાઈ', 'મોહના
અશુભ ક્ષામ આઝાદ', 'સાધુ નંદ', 'સંત તુકારામ'
અને 'બે ખુદાઈ' (ખદગનગાર)માં સરહદના ગાંધી અને
તેમના બાઈનાં જીવન ચરિત્રો વ્યાખ્યાન છે. સત્યને નજર
માં રાખીને વિવેકપૂર્વક તેમણે આ ગ્રંથો જીવન ચરિત્રો
લખ્યા છે. નકામે વિસ્તાર કયો નથી તેમ જ તેમાં
અધૂરાપણું ન રહી જાય તે માટે પ્રયત્ન કયો છે.

મહાદેવભાઈએ બારડોલી સત્યાગ્રહ તથા બીજા
પ્રસંગોના ઈતિહાસ લખ્યા છે. અમદાવાદના મજૂરોની
લડતનો ઈતિહાસ પણ 'એક ધર્મયુદ્ધ' પુસ્તક લખીને
આપ્યો છે. આ ઈતિહાસ ગ્રંથો પણ પૂર્વગ્રહ રહિત
તટસ્થતાથી લખ્યા છે. તેમાં આવતાં ચિત્રો, વર્ણનો,
ઘટનાઓ વગેરેમાં માધુર્ય અને જ્ઞાનની લહાણ આપ
ણે મળે છે.

મહાદેવભાઈની ડાયરીનું સંપાદન કાર્ય શ્રી નર-
હરિભાઈએ કયું છે. આ ડાયરી પણ સાહિત્યક્ષેત્રે ઉત્તમ
નમૂનો સાબિત થયો છે.

આ ઉપરાંત મહાદેવભાઈએ રાજકારણ, અર્થ-
કારણ, નીતિ, ધર્મ તથા અનેક પુરુષોનો જીવનપરિચય
આપના સંખ્યાબંધ લેખો નવજીવન, યંગ ઇન્ડિયા
વગેરેમાં લખેલા છે. આ લેખો જ્ઞાન વિજ્ઞાનના હોવા
છતાં ઉત્તમ સાહિત્ય જેવા છે.

મહાદેવભાઈનું ગદ્ય શુરશતી ગદ્યના ઉત્તમ નમૂના
જેવું ગણાય છે. સરળ અને સ્પષ્ટ લેખનશૈલીને લીધે
ભાષાપ્રભુત્વ મેળવવા ક્ષિત્તિનારે મહાદેવભાઈનાં લખાણો
વારંવાર વાંચવા જેવાં છે.

એક માણ મુસ્લિમ રાજકર્તાએ ડૉ. આબેડકર તેમને ધર્મ છોડીને ઈસ્લામ ધર્મ
અંગીકાર કરે તો શું થયું કરોડની રકમ આપવાની છવ્વળ બતાવી હતી. સર અકબર
હેદરીએ આ સંબંધમાં ડૉ. આબેડકરને પત્ર લખ્યો હતો જે તેમણે શ્રી નાખ્યો હતો ને
બહેર કયું હતું કે કોઈ પણ વ્યક્તિ બીજા કોઈ પણ વ્યક્તિનો ધર્મ નાણાંથી ખરીદી
શકતી નથી.

— 'મુબિન સમાચાર'

આમ મહાદેવભાઈનું જીવન વિવિધ પાસાઓમાં
અગ્રગતું દેખાય છે. પોતાના અમિરત શ્રમ, અભ્યાસ,
ચિંતન અને મનનથી; અટલ શક્તિ અને બકિતથી, ચૈત-
ન્ય અને સૂતિથી બરેલા જીવનની સુવાસથી તેમણે
અનેકના જીવન નુવાસિત કર્યાં છે. અને યશ રજાં છે.

એમના નિર્વાન બાદ પણ એમની યાત્રાગરીમાં ગ્લા-
પેશું મહાદેવ દેસાઈ સમાજસેવા મહાવિદ્યાલય સમાજ
સેવકોની હારમાળા તૈયાર કરી રહ્યું છે. મહાદેવભાઈના
આત્માને શાંતિ આપવા આગી વધારે સારું બીજું શું
સ્મારક હોઈ શકે? મહાદેવભાઈ પાને અભ્યાસી છતાં નમ્ર,
અને કર્તવ્યનિષ્ઠ હતા; કુદિશાળી છતાં મેવા ભાવથી
તરબોળ હતા, અખૂટ શક્તિભંડારવાળા છતાં નિરાભિ-
માની, ચારિત્ર્યવાન પુરુષ હતા. આજે આપણને જેવા
સેવકો ભ્રષ્ટ્ર છે તેવા સેવકો પેદા કરવાના કામમાં
મહાદેવભાઈને પ્રેરણારથાને મૂકીએ છીએ. તેમણે ખંડાની
ધાર ઉપર ચાલીને, સખત અને સતત શ્રમ કરીને, લક્ષ્મી
અને શ્રીતિની બેવના બતી કરીને યુવાનોને આદર્શ
સમાજ સેવક બનવાનો ધોરી માર્ગ બતાવ્યો છે. તેઓ
કર્તવ્યમાં સાચા સેવકની જેમ પોતાનું અસ્તિત્વ પણ
વિસરી ગયા હતા તેથી તેઓ સેવકોના ક્રુરતારક બન્યા
છે. શ્રીકાકા સાહેબ કાલેલકરના શબ્દોમાં કહીએ તો
“જન મહાદેવભાઈ સ્વરાજ્યપરાયણ, વિદ્વાન, ચારકાર
પરાયણ, ચારિત્ર્યશાળી કુશળ રાષ્ટ્રસેવક હતા. એમનું
નામ સમાજસેવા મહાવિદ્યાલય સાથે જોડીને આપમે
જેમ એ મહાન સેવક પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરીએ છીએ,
તેમ જ શુજરાનની તરુણીને દીક્ષા પણ આપીએ
છીએ.”

આપણે તેમની લાવના જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન
કરીએ એ જ પ્રાર્થના

• તા. ૧૫-૮-૧૯૪૬ને રોજ શ્રી મહાદેવ દેસાઈ સમાજ
સેવા મહા વિદ્યાલયમાં વાંચેલા નિબંધમાંથી કાઢાયેલ.

જ

આમારી સન્નિસભા

સુદર મળતુ વાતાવરણ સન્નિતી સીતગતા ઉપર નીલઆકાશમાં દેખાતના તારાના ઝૂમખા એમાં જાત જાતની આતૃતિઓની વેલખાત. એ જોતી હુ બેવી હતી મનમાં થતુ હતુ આખુ સરસ વૈનજીનાશશુ ની નરગી પોણુ પહેરિને એક નરોડા અમરી સામે મરકતા હોરો ઊભી છે અને આપણે કેમ ના આતકાનીએ જોને આન કારવામાં સજનહારનાં ખુબ લીન તો થઈ શકે? ત્યાં વાતાવરણમાં સગતગાંઠ થયો આચાજ રવ ખી રામ તીર્થમાં મે વાચ્ચુ કે ત વરસના બરકને યોગી જના કોતા આ બાનતમાં શુ મનાય? એક કોનજિવન મિત્રે પ્રશ્ન કરી.

ભાઈ મરી આમે જા લી વાન કુ કંઈ ગરુ દેવના મોટાભાઈ (દિનેન્દ્રનાથ દ કુર) જમને સો બડો ।।” કહેતા તે બડો હા જવારે પકાના ખડમાં બેસીને મેમાં કુડાની નેહુ ને અને ગુડ મુડનો અરાજ કરે કે જમવાન જાણે કમાણી બે જાણે સદા સજાણીને મેવી ના હાય એની જ રાહ જ જોઈ ન બેવી ના હોય એમ ચકાસી પિસગોનીઆ વગેરે નાના નાના પશુ થાપી આવીને એમના સરીર ઉપર જેન કરવા ગે. બડોજાણતા કુકમ હતો કે સગાં પાચ ન મતા પકેલા ડોઈએ એમન બ મને જણુ નહિ કારણ કે તે સમાધિમાં બેસી જતા હોય છે ડોઈ ડોઈ વાર વડેની પરાંટે ઊડી જતા ડોઈ વાર તે થગી વાગ્યાના ઊડી જતા અને આચાણુ ઉદર થન કરીએ નહિ.

પશુ મારી જિદાસા જા તી ને તેને સતોધના કુ એક કાઠની પાછળ મતાર્કને જોતે કે મડાદાદા આ બધા જ પશુ થાપીને જેન દેરા કરવા દેતા સિમચ પુરો થતા કહેતા બસ જાએ કારે આ રાને જલ્યાલ’ આચાર્ય સારે આન દની વાન કે તમની અણા પછી સો ચાલ્યા જતા ખીજે દિવસે જરજર એ જ સુમદ સો પાછા હાજર થતા બરોદાદાના રસોઈવાને મે કહી રામે : એ મને આ દશ્ય જોડાની સગ વડ કરી આપલ રેજ આ કુ જાતો તે વખતે તો પાંડવાળા રેડિયા, કે એવા સમયમાં પાના સાધનાની છૂ થી વપરમ્મ હાઈ નહિ પશુ બડોદાદાના આ ચકાસી પિસગોની બરજર વગલ

સર હાજર થતા એનાથી મને મારા સમયનો કાંટો નજરમાં દેતો આ ઉવરથી ખાતરી થાય છે કે ચેતન આપક છે અને આપણે સમજાવી શકીએ ખરા એ એની સાથેનુ આપણુ તા તમ થન ગતુ હોય તો થગી તે જડ ડોર કે મજીર ડોર ડોર પશુ પદાર્થમાં સિદ્ધિ હોય પશુ આ આચાર આપણી તાદાત્થતા ઉપર અવન છે અર્થાત જની આપણી તા તમવાલ.”

* * *

ગુડાકાંડેનો દિવસ

આચાજને મે નવાની ચિનતિ થઈ ઉપાસના મ દિ રવા એમે સો સિદ્ધક જાણકે એહા હતા પ્રાઈના પૂરી થઈ વાહ મેથના ન કે તમામે વાચીધારા દર કરી

આને ગુડાકાંડેનો દિવસ

ઈસાહ લોકનો દિવસ કસાઈનો ધર્મ એ છપ્પી ધિસ્તના ધર્મ વાત કરવા અને કબીરસાહેબની વાત વાંચ આવે છે કબીરસાહેબ કાશીમાં હતા એમને રિરાજ હતો માજ પુ જે એમને સત્સંગ કરવા ને ને લોક આવે ને તે સારે કંઠી દેતા પેર ખમર આપીને આવે. નમારી ડોઈ વાહ જુએ નહિ કેમ સત્સંગર કનાક એ કનાક ગણુ અને ચાર કપાક પશુ થઈ જતા કરી ઓનખ તા કરી સમાધિમાં વખત પસાર થઈ જતો ડોળ ને તેનુ જાન રેણુ નહિ ઉપદેશ દેવાનુ સુચી આવ તે વખ નહીતર સો એહા રહે આમાં ડોઈ તપી સુખા કૃતિ નજર પડે તા તરન કબીરસાહેબની નજર તેના પર પડે અને તેની ખમર અતર પૂછી લે તેના ધર્મ વિષે થ પૂછી લે એક વાર નેડસનેમથા એક ભાઈ આતી ચાપો ને સત્સંગીઓ સાથે તે મેં હતા કબીરસાહેબે એને પછડુ “કથાથી આવો છો ને તમારો કપો ધર્મ છે?”

હુ નેડસનેમથી આવુ છુ કસાઈ મારો ધર્મ છે.

જરા તમારા ધર્મની વાન કહેશો?” કબીર

સાહેબે પૂછ્યુ

આમરા મ દિરઆ ભગવાનની પૂજા કરવા મારે વચ્ચા પુરોહિત રહેતા તેને ઈડુધિરને દૂર કરવાને આદેશ અમને આપ્યા ભગવાનની સાથેના સબંધ બાધના માટે વચ્ચા પુરોહિતની જરૂર નથી” આટલુ જ વાંચ્યુ એમે અથકતા કબીરસાહેબની આખમથી

ફેફડાં આંસુ વહેવાં લાગ્યાં. વાત કરનાર જોડસલામીભાઈ પણ થોભી ગયા. તે વિમાસણમાં પડી ગયા. કળીર-સાહેબને ગદગદ થવાનું નિમિત્ત પોતે તો નથી આવ્યું ને? કળીરસાહેબે તરત કહ્યું: "હાં, તમારી વાત આજ રાખો. અવ્યકાઓ નહિ."

વાત પૂરી થઈ. ભગવાન ઇશુખ્રિસ્તનો આ ઉપ-દેશથી ધર્મનાં અનુગામીઓએ વિરોધ કર્યો અને દેહાંત દંડની સજા વિચારી લીધી. પણ એ પુરુષ પકડાય શી રીતે? પકડી મેણે લાવે? પ્રશ્ન ખડો થયો. કેમકે સમ્યું. શિષ્યમ્ ડગમાંથી કાઢકેને આપણે ફેડવો. થયું એમ. એક શિષ્ય ફૂટ્યો. એ તૈયાર થયો. એણે કહ્યું: "મારી સાથે ચાલો. હું એમને પકડાવી આપીશ."

ભગવાન ઇશુખ્રિસ્ત દિવસના શિષ્યો વચ્ચે રહે, રાતના પોતાની આત્મશાન્તિ માટે શહેર બહાર દૂર

પહાડમાં ચાલ્યા જતા. એક રાત્રે ભગવાન ઇશુખ્રિસ્ત બહાર ટેકરે જઈને બેસા હતા. એનો લાલ લઈને શિષ્યે આંખના ઇસારાથી તેમને દેખાડી દીધા.

કહેવાય છે કે ભગવાન ઇશુખ્રિસ્તનો દેહાંત થયા પછી ત્રણ દિવસે તેઓ સૂક્ષ્મ દેહે શિષ્યોને દેખાયા હતા.

કળીરસાહેબની આંખમાંથી આંસુ પડવાનું કારણ પૂછવામાં આવતાં તેમણે જવાબ આપેલો કે 'હું' જાણતો હતો જ કે પુરોહિતને વચમાં ન રખાવવાના ઉપદેશ બદલ ધર્મઅનુગામીઓ જરૂર ભગવાન ઇશુખ્રિસ્તને દેહાંત દંડ કરશે. એ જાતના વિચારમાત્રથી કળીરસાહેબનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું હતું.

શુક્રવાર તો બધા જ ભગવાનના છે. પણ ભગવાન ઇશુખ્રિસ્તને એતનાનાં દર્શન થયાં, તેનો આપરી દિવસ શુક્રવાર હોતો માટે તે 'શુક્રાષ્ટમી' તરીકે ઓળખાયો છે."

ધારાખાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીએડરથી કાપોલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ ગ્રાહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. થોડી નકલો હાથકાગળ પર છપાય છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આદ, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૧, પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધારાખાપુ' કાપોલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમશીલકા ૧૨ ઓગસ્ટ ૧૯૫૬

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧ ખાપુના પત્રો ગોંધી ૨	૮ કસાણની અદિસા 'સહરિ' ૧૪
૨ શી અરવિંદ સાથે જીવનકાળ ... મલિક ૩	૯ માગે હાથ અને ગોંધી ૭ ... વરજ પારખ ૧૫
૩ અવતાર અને વિકાસક્રમનો સંબંધ-શી અરવિંદ ૬	૧૦ ખેતી અને આરોગ્ય ૧૮
૪ પાવન પ્રસંગો જગનલાલ જોષી ૭	૧૧ વિધિ દરેકની પોઠે બેડી જ છે - પુષ્પા ગોંધી ૧૬
૫ રામકૃષ્ણની બોધકથા 'ઈન્દ્ર' ૧૦	૧૨ મહાદેવભાઈનું જીવનકાળ - અંબાલાલ પટેલ ૨૦
૬ વંદન જન્મે ધીરેન ગોંધી ૧૧	૧૩ ચાચાજીની વાતો ... વિમળાજી ૨૩
૭ આવા હતા ખાપુ નવીન ગોંધી ૧૨	૧૪ કાલિયાની એક કથા ... આતાજી કવર પેજ ૪

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા પાપુ-૧.૨.૩ દરેકના	૦-૫૦
ગાંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પગોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	,,
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા . . .	,,
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	,,
આવા હતા પાપુ-૪	૦-૧૧

કાલિયાની પ્રાચીન કથા

ધણાધણા જૂના કાળની વાત છે. અત્યારે જોને અગમરતાન કહેવાય છે તે મુકાં વેરાન દેશમાં એક દેવી પુરુષ થઈ ગયો. પ્રજાના પરમ પ્રેમનો આદિર્ભાવ કરવાને તે જગતમાં આવ્યો હતો. અને આવા મહાપુરુષો અંગે બનતું આવ્યું છે તેમ એની વાત કાઈ સમજ્યું નહિ, લોકો એના વિષે શક લાગવા લાગ્યા, લોકોએ એના વિરોધ કરવા માંડ્યો, એના પર અત્યાચાર ગુજારવા માંડ્યા. એક વખતે તો પછી લોકોએ એને મરણતોય ધાવવ કરી નાખ્યો. એને ઘણું કે મરણ તો થયાનું જ છે, પણ હું જો શાંત રહીને મરી શકું તો જ મારું કામ સિદ્ધ થયું બની શકે અને એટલે કાઈ એકાંત સ્થળ પહોંચીને મૃત્યુ પામવાને તેણે દોડવા માંડ્યું. અને એના શત્રુઓએ એની પૂંઠ પકડી દોડતા દોડતાં એકાએક એ વિશાળ વેરાન સ્થળમાં એક દાડમનો છોડ દેખાયો અને એ દેવી પુરુષે સાતિથી દેહત્યાગ કરવા માટે એ છોડની ઝૂંપી રહેલી ડાળીઓ હેઠળ આશ્રય લીધો. અને એ જ ક્ષણે એ દાડમનો છોડ પ્રભત્કારિક રીતે મોટો થવા લાગ્યો, ફાલવા લાગ્યો. એની ઘટા ખૂન મોટી, ઘેરદાર બની ગઈ. અને એમ વધતાં વધતાં એ છોડ એવું તો મોટું ઝાડ થઈ ગયો કે પૈસા પાછળ પડેલા શત્રુઓ ત્યાં થઈને પસાર થઈ ગયા, તોપણ તેમને શંકા ન આવી કે જંમને પકડવા તેઓ નીકળ્યા છે એ તો ત્યાં નજીકમાં જ છુપાયેલો છે. અને એ બધા અંધ પોતાને રસ્તે ચાલ્યા ગયા.

એ દાડમના જુદા નીચે એ દેવી પુરુષનું લોહી ટીપે ટીપે આખી જમીનમાં સી ચાઈ ગયું. એ જમીન ફળદ્રુપ બની ગઈ અને એ દાડમના ફૂલ પછી તો મોટાં મોટાં, લાલચટક બની ગયાં, એની પાદડીઓ અરચક બની રહી, જાણે કે લોહીનાં જ અસખ્ય ટીપાં....

આપણે મોટે જૂન દિવ્ય પ્રેમની અભિવ્યક્તિ તથા મૃતિ રૂપ છે તે આ દાડમનાં ફૂલ છે.
[બાલ હાંસી : ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૬]

—ધી માતા

જાન ૧૨
સપ્ટેમ્બર ૫૬

૭

સુ
ર
ક
પ

સુરકપ

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

ગુરુદયાલ મલ્લિક

સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવ-વાહી ગીતોના સંગ્રહથી ૧૯૧૩માં નોબેલ પારિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં ગુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રગટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુનું દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ-આ બધાં તત્ત્વોને ગુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના રહસ્યનો શાંતિથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી ગુરુદેવનું ગીત તરત જ સ્પષ્ટ થાય છે અને અમાધારણું આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોકલોચ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે.....આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માફક રોજ વાંચવા જેવું છે, લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને ભેટ આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસરિતાનાં નીર જ્યારે સુકાતાં જાય છે, ત્યારે ગુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને અખાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્ભાગ્ય છે. મનોહર મુદ્રણ માટે પ્રકાશકને પણ ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં બાઈબલો તેના લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : મે, ૧૯૫૮

કિંમત ૧-૨૫ ટપાલ ખર્ચ માફ

રૂપાવતન પ્રકાશન : જૂનાગઢ

આર્યામ

ઉદ્વેગાત્મનાત્માનમ

જ ૧૨ | ૧૨ - સપ્ટેમ્બર - ૧૯૫૮ | અક ૭૫૦

જ્યારે જ્યારે ધાગેલુ કામ પાર નથી
ઉતરતું ત્યારે ત્યારે અંતર્ભુજ થવાની.
આત્મપરીક્ષણ કડવાની એક અમૂલ્ય તક
આપણને મળે છે જેમ માણસ મદિદ પરે
છે તેથી જ દેહને અનુભવ મળે છે તેમ જ
જ્યારે ખૂલ થાય છે ત્યારે જ આધ્યાત્મિક
મૃષ્ટિના સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ નિયમેતુ
આપણને દર્શન થાય છે —આપુ

1. આપણે અને મુરુદેવની જીવનસંપ્રધાન અનુસારીને કરતા આશિષ 1

બાપુના પત્રો

[ઝીણમાં ઝીણી બાબતમાં પણ બાપુ અતિશય ચોક્કસાઈ રાખતા. એ એમની સત્યની અખંડ આરાધનાનો જ એક ભાગ 'એમ માનના'. ૧૯૩૩માં બાપુ ચરૈડા નેલમાં હતા ત્યારે બે હરૈરિષિય બાઈઓ સાબરમતી આશ્રમમાં સેવા કરવાના ગુજ ટેનુથી આશ્રમ છવનનો અનુભવ લેવા બાપુની સૂચનાથી આવેલી. આશ્રમના નિયમોનું કડક પાલન કરવાનો બાપુ કેવો આમંદ રાખતા, આ બાઈઓની ખાવા-પીવાની બાબતોમાં પણ બાપુ ફર બેઠા બેઠા કેવી ઝીણવટથી તપાસ રાખતા વગેરે અનેક નાની બાબતો આ પત્રો પરથી બહુવા મળશે.]

ચિ. નારણદાસ

***

નાગિની બાબત કાલે તમારો કાગળ મળ્યો. એ ઉપરથી લલભભાઈનો અર્થ સાચો ઠયો છે એટલે તેને ત્યાં મોકલવાની તૈયારી કરું છું. કદાચ સોમવારે મોકલી શકીશ એમ સમજીને સાબરમતી સ્ટેશન ઉપર કોઈ માણસને રોકી સાથે મોકલજો. કદાચ હોં માર્ગેટ સ્પાઈગલ પણ સાથે હશે, કેમકે એ બાઈને વિષે તો તમારી સંમતિ નહીં આવી હોય તો પણ હું તે માની લઈશ. ગુજરાત મેઈલની સાથે જે નાનકડી ગાડીનો સંબંધ છે, એ ગાડીમાં તેઓ સ્ટેશનેથી બેસી જશે. બન્ને હરિજન સેવાને સારું તથાર થાય એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તેઓને અને કોઈ પણ યુરોપીઅન જેને આપણે લઈએ તેને સવિનય ભંગની સાથે કશો સંબંધ રાખવા ન જ દઈએ, એ નિયમ રાખવાનો છે. આ બે બહેનો વિષે હું સરકારને ખાસ લખું છું. આ બન્ને બહેનોને કે જે આવે તેને આશ્રમના નિયમોનું કડક પાલન કરવાનું છે, તમારે કરાવવાનું છે. બે નિયમોનું પાલન ન કરે અથવા તમને તકલીફ રૂપ થાય તો એને આશ્રમમાં રાખ-

વાનો મુદ્દવ ઈરાદો નથી. એમ થાય તો મને તુરત લખજો. ખોરાક બન્નેનો સારો જ છે. બર-બાજરો પચશે કે નહીં એ વિષે મને શંકા જ છે. બન્નેને ફળ અને દૂધ ઠીક પ્રમાણમાં આપવા પડશે. નહીં તો શરીર નહીં નભાવી શકે. નાગિની તો અત્યારે દૂધ, ઘી નથી લેતી. નવ ઈંચિના બા-સના બડા ઘઉંના રોટલા બે વાર શેકેલા એટલે કડક થયેલા ઘી માખણ વિનાના બન્ને બહેનો સ્વાસ્થી ખાય છે અને તે એકલા જ આવે છે. નાગિની હાલ ઘી દૂધ નથી ખાતી. એનો ખોરાક આવા રોટલા, પપૈયું, અને કાકડી, ટમેટા, કેળી, આજર વિગેરે કાચું શાક છે. પણ ત્યાં એને જરૂર જણાય તો એ દૂધ લેશે એના દિકરાને ત્રણ રતલ દૂધ અપાય છે. એ પણ ખાખરો ખાય છે અને ફળ લે છે. બહુ સમજાવીએ ત્યારે કાચું શાક ચોડું લે છે. મીઠાઈનો મુદ્દવ ચોખ નથી. કાચું દૂધ અત્યંત સ્વાસ્થી થી બળ છે. પ્રત્યેક વસ્તુ નોખી નોખી ખાય છે. મારી ઉમેદ છે કે આ બાબતને કોઈ પણ આ કે કોહી, મીઠાઈ કે એવી કોઈ પણ ચીજ આપીને નહીં બગાડે. એના ઉત્સાહનો પાર નથી. એના જ જેટલા તોફાની છોકરા આપણી પાસે આશ્રમમાં છે પણ એ માવડીઓ છોકરો નથી, ગમે તેની પાસે રહી શકે, એવો છોકરો મને લાગ્યો છે. કોઈ પણ બહેન કે ભાઈ ખોટું હેત કરીને ન ખાવાનું ખાવાને સારું એને ન લલચાવે, એ બહુ ઇચ્છવા જેવું છે.

બીજું તે તેના અને આપણા નમીબમા રહે તે થશે. નાગિનીને બહુ મોટી આશાથી ત્યાં ગો કહ્યું છે. તેને ત્રણ કે ચાર માસ થવા દીકરીની માફક સેવનો આવ્યો છે. તેના ઘણા કાગળો મેં માચ્યા છે. એની પામે આ જગતમા કાર્ય જ છાતું નથી. જે જે માણસો તેના ખાશમા આવ્યા હતાં તેઓનાં નામ દાટી દેવાનું મેં એને સુચવ્યું છે. પણ પોતાનો એકે દોષ કે વિચાર સુદા એ છુપાવવા નથી ઇચ્છતી એવી એણે મને ખાતરી આપી છે અને મારા પ્રાથમિક વિશ્વાસ મંપાદન કર્યો છે એની ખોળાપત્રી આપવાની માગી શક્તિ નથી. પણ હું પોતે પૂર્ણ વિશ્વાસ કરીને મારા ઋણકાર ચલાવી રહ્યો છું. ગભ્ર પ્રમાણે એને કામ મોખ્યા કર્યો, એનામા ધર્મી શક્તિ છે. બહુ સંચાર છે અને શુભ હેતુ છે. એ એ ગુપ્તતાનો મંત્ર માધી શકશે તો ઘણું કરી શકશે. એ પોતાની શક્તિનો અથવા તો શુભ હેતુનો કે શુભ કાર્યનો તેને ગર્વ થશે નો એ પછડાશે. હામ્યાં તો તેને શારીરિક કામ કરી શકે એટલું આખા કર્યો. હિંદી અપાટાબંધ સીખી શકે એમ કર્યો. એની મહત્વશક્તિ સરસ છે થોડું હિંદી આવડે છે.

માર્ગદેશ જૂદા પ્રકારની બાઈ છે. એ ઉપ વર્ષની છે. એટલે એના કાટે બરાઈ ચૂક્યા છે.

એમ કરી શકાય. વિદુષી છે, ગોખલ શક્તિ સારી છે, પણ જરૂર પુલિ છે, છદ્દી છે, બાવના શુદ્ધ છે. મને લાગે છે કે એનું જીવન પવિત્ર રહ્યું છે. આશ્રમ ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે, પણ એના જોતવામા જરાય દંગ ધડો નથી. અડીંથી આવી ગઈ ત્યારથી આશ્રમનું જીવન કપી કપું છે, તેમા યદીઓની સામે જમનીમાં સિંચાલ શકે થઈ એટલે રહેશે અડીં તણાઈ આવી છે. નાગિનીને હું ઈશ્વરપૂર્વક અને હોંશથી મોકલી રહ્યો છું. માર્ગદેશને હોંશથી નથી મોકલતો, પણ એને તરમોડી ન શકાય. કેવળ આશ્રમમાં રહેવાને ખાતર આવેલી છે. એને શું કયી શકાય? એનું શરીર ર્ધ શકે એ બધું કામ તો કરશે જ દેવતાય વરો થયાં શિક્ષિકા છે એટલે એની પામેથી અંગેજી ગીખવવાનું કામ તો દુરત લઈ શકે છે એ ગીખવવાને મુજે પણ છે. ગીખવનાર તરીકે જન્મ વધારે શક્તિ તો નાગિની દેવીની છે પણ એ પ્રાચીન કરવા ત્યાં આવે છે. તેથી એકાએક નમારે એની પામેથી મેવું કામ લેવું કે નહીં એ વિષે મને સ્પેષ શક્તિ રહે. બાકી લેવું હોય તો નમે વર્ષ શકે છે.

આથી વધારે સૂચના આપવાની જરૂર રહેતી જણાતી નથી. —આપના આશીર્વાદ ચરવડા મંદિર ૧૪-૩-૩૩

ગ્રાહક બંધુઓને

હિંમત્તા, વડીલોના આશીર્વાદ અને સોના મહકારથી 'આરામાયુ' ૧૧ વર્ષ પૂરા કરી ૧૦મા વર્ષમા પ્રવેશ કરી ચૂક્યું છે.

'આરામાયુ' તરફ કહ્યું ત્યારે હાથકાગળમા જ છપાય એવા અમારો આમહ હોતો પણ અનેક મુશ્કેલીઓને કારણે એ અપ્રમદને અમ આ મુશ્કેલીને કારણે રૂપાવનનમા આવતી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિએ માં હાથકાગળ કેન્દ્ર પણ એક છે આ વર્ષથી અમે અમારા હાથકાગળ કેન્દ્રમાં છાપકામના કાગળો પણ બનાવવા શરૂ કર્યાં છે. હરેથી 'આરામાયુ' રૂપાવનનમાં અનેના હાથકાગળમાં જ કાપેનું તમે જોગો. ઘણા વર્ષથી સેવના સ્વખને મૂલે સ્વરૂપ મળના અમે હિંમત્તા ને આનંદની સામગ્રીઓ અનુભવીએ છીએ. હાજરમનો વધારો કરી વખત જ અમે આ શુભ શરૂઆત કરી છે આજ રાખી છીએ ગ્રાહક બંધુઓ 'આરામાયુ'ને બહેલો દેવાનો કરના નવા માર્ગો બનાવી અમારા આ પ્રયત્નમાં પૂરો સહકાર આપશે

‘આરો આવવું છે ને?’

‘ક્યાં?’

‘દર્શન કરવાં.’

‘કોનાં?’

‘મા આનંદમાનાં.’

એક મંગળ પ્રભાતે મારા બે પાડોશી મિત્રોને ઉપર મુજબ વાત કરતા મેં સાંભળ્યા, ‘આનંદ મા’ નામથી હું મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયો. એ મા સદા આનંદમાં રહેતાં હશે, તેથી તેમનું ‘આવું’ નામ રાખવામાં આવ્યું હશે! તો તો તેઓ આ બાલ જગત અને જીવનનાં અંતરમાં જે અટલ આનંદ રહ્યો છે તેની માત્ર ખબર જ નહીં પણ તેનો અનુભવ કરતા એક જ વાર નહીં કર્યો હશે પણ તે સતત કરતાં જ હશે. તેઓ જરૂર તે નિરંતર આનંદનો કેમ અનુભવ કરવો તેની સાધના પદ્ધતિ સારી રીતે જાણતા હશે. અને તે સાચા જિજ્ઞાસુઓને શીખવતાં પણ હશે. તો તો, આરો, હું પણ તેમનાં દર્શન કરી આવું. થોડા વખત સુધી આવા વિચારો મને આવ્યા અને મારા પાડોશી મિત્રોની પાછળ પાછળ હું પણ ‘મા’નાં દર્શન કરવા આવી નીકળ્યો.

લગભગ એક કલાક પછી ‘મા’ બધાં ઉતર્યા હતાં, તે સ્થાને અમે પહોંચ્યાં. તે વખતે એક મોટા મંડપમાં લગ્ન કીર્તન થઈ રહ્યાં હતાં. કેઈ જુલુંદ અને મધૂર સ્વરમાં ગાઈ રહ્યું હતું.

હરિ જોલ, હરિ જોલ હરિ, હરિ, જોલ.

મુકુંદ આપ, ગોવિંદ જોલ!

બંધ હુએ છે દાર દદય કે,

કૃપા કરકે જોલ ॥

અને પ્રભુની કૃપાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં. એક ઝોર-લીવું દાર જુલ્યું અને તેમાંથી મા આનંદમા બહાર આવ્યાં. તેમની સાંભળ અને શાંત મુર્તિ જોતાં જ મને એમ લાગ્યું કે હું મારાં મનનાં બંધ દારથી એક ક્ષણને માટે બહાર નીકળી આવ્યો છું. અને જેવી રીતે એક પક્ષી ચોતાનાં પિંજરામાંથી બહાર નીકળીને આકાશમાં ઉડે છે અને મુક્તિને આનંદ અનુભવે છે તેવી જ રીતે મારો આત્મા પચ્ચૂતનાં પિંજરામાંથી—જે પિંજરાનાં બારણું ઉપર મનનું મોઢું તાણું છે—બહાર

નીકળીને આનંદનાં આકાશમાં અને કમ-ચક્રથી મુક્ત થઈને અવકાશનાં અનંતમાં ઉડવા લાગ્યો.

શું કારણ હશે કે ભવારે આનંદમા પોતાનાં આસન પર બેઠાં અને બધાએ અને મેં પણ તેમને નમીને બને હાથ જોડીને પ્રેમપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા, ત્યારે એક નદી જેમ દરિયામાં આવીને અસીમ આંતરિક સંતોષ અને શાંતિ અનુભવે છે તેમ જ મેં પણ એક જગતની અનહદ એકાન્તતા અનુભવી. દિલનું દાર ખુલી ગયું અને મારું ભાગ્ય ઉપડી ગયું.

ફરીથી કીર્તન—જે થોડા વખત માટે બંધ રાખવામાં આવ્યું હતું—સર થયું. માના એક ભક્તે મીરાંડું એક ભજન લવકાયું.

“દરસ બિન દુઃખન લાગે નયન”

તેનાં ગળામાં દદં હતું. તેની આંખોમાંથી આંસુ-ઓની એક ધારા સરવા લાગી. મને કેઈએ મારાં હૃદયને બાળથી વીધી ન નાખ્યું હોય, એમ લાગ્યું. માનાં દર્શનથી જે અસીમ આનંદ મેં અનુભવ્યો હતો, તે અચાનક અપાર વેદનામાં બદલાવ ગયો. પણ એ વેદનામાં પણ એક અલૌકિક આનંદ હતો.

તે થોડા હોય છે તે જાણવું હોય તો પૂછો, તેને, જેને લાગ્યું છે પ્રભુ પ્રેમનું બાણ. વિરહનાં આંસુઓ જેનો ખોરાક છે. અને તે ખોરાકથી તેને પોતાના પ્રીત-મના નામની ખુમારી ચડે છે. તે ખુમારી તેના આનંદનું ખમીર છે. તેથી જ તો પ્રેમીની વિરહ વેદનામાં જ સાત્તિક, સીમા વિના મુખની સમાનતા અને સ્થૂંમતા છે.

ગીત ગાવાનું પૂરું થયું. એક જિજ્ઞાસુએ માને પૂછ્યું, ‘મા, પ્રભુનાં દર્શન કેમ થઈ શકે?’

‘ઉસકે લિયે રાત દિન રોને સે,’ માએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો.

આગે દૂકા ને સચોટ જવાબ માંબળીને તો તે જિજ્ઞાસુ સ્તબ્ધ થઈ ગયો કારણ કે તેની એવી ધારણા અને આશા હતી, કે તેના પ્રશ્નના જવાબમાં મા તેને ખૂબ લાંબું તકથી મુક્ત પ્રવચન સંભળાવશે. પણ અહીં તો માએ એક પ્રવિણ બાણ ચલાવનારના તીરની જેમ જે બરોબર સ્થાને પહોંચીને નિશાનને વિષે તેમ એક જ

વાક્યમા બધું કહી ગયું

એક બીજા જિજ્ઞાસુએ માને કહ્યું 'જો ચાર વે' છે તેનો સાર મને સશિષ્ટતા કૃપા કરાવે સંભળવડો'

'વેદાન્ત' માં એ જ્ઞાનમા કહ્યું

એક ત્રીજા જિજ્ઞાસુએ માને પૂછ્યું 'મા, પ્રભુના નામ આપેનો પ્રેમ ચતુર્થા પ્રેમ જાણ કરી શકાયો'

'જેસ તુલે તુમ્હારે અપને નામ કે વિષે પ્રેમ હૈ'

એટલેમા પદ વાગ્યા સાદા પેશાકમા સંભળ થયેન એક ભાર્ગમીની પાસે આ-આ અને તેમને ધીરેથી કહ્યું 'મા બોજન તૈયાર હૈ'

'સખતે સિયે નહી' માંએ પ્રજ્ઞ

'હુ, હા'

તો સખતે ભુવાવો'

'મા પહેને આપ આ હો બાકી સજ લોગ પીછે આ લેજે'

'વહુ ફેરે દો સકના હર આ બચ્ચોરો પહેને ખિલાતી હૈ, ખુદ બાદમે ખાતી હૈ'

મા પોતાના આમન પ્રરથી ઉદ્ધવા અને મડપની બહાર ગયા તેમની પાછળ પાછળ બધા ગયા પછી માંએ માની સાર બોજન કયું

જમતા જમતા, માની પાસે જો સંભળન મેલા હતા તેમને કુપકાવશ થકને મે પૂછ્યું 'ભાના, જો ભાર્ગ માંએ બોલાવવા આ-આ હતા, ત કમ્યું છો'

'ઉદાર ભાર મા એક નાનકડા રાજ્યના રાજા' નેમલે કહ્યું

આ સામગીને હુ જરા આશ્ચર્ય પામ્યો કારણ કે મોલાવનાર ભાર્ગમા રાજા જેવો જરાય આશ્ચર્ય કે અભિમાન ન હતું તેઓ નમ્રતાના એક ઉત્કલ્પન નમુના જેવા હતા

હરી મે મારા તે પડોશીને પૂછ્યું 'રાજાને પ્રજા પ્રત્યે અકિા થાય તેથી જ માના ચરલે આ આ-આ હયે પછી અપી અકિા થાય તેવો વિચાર કે તેના માટે પ્રેરણા તેમને કેમ થઈ હકો'

પડે રીએ કયું, 'મૃત્યુ હાર તેમને પ્રજા પ્રતિ દેતી હા-યુ.'

'તુ મૃત્યુ હાર જ, જો અમર છે તેની વરદ માણ મને સજ બાય છે?'

'હા રા છુ કે આંખે ફેરો રસો જ નથી પોતાના અદમ્ભતા અવસાનથી અત્યા પોતાના ફેરો પ્રિય રવ

બનના અવસાનથી જ જો કુખ દઈ જન્મે તેને રાત કરવા માટે કેવળ એક જ ઉપાય છે અને તે છે પ્રજાના ચરણની શરણ સાથે જ, તે જ કુખ હરણ છે.'

'તો તુ તેથી જ પ્રજાને હાર કહે છે તે હરએક જ કુખ હરણ કરે છે?'

'હા અને તેથી જ તેને હાર કહે છે અને તે હર એકનો છે'

તો તુ એમ જોઈ શકે છે 'મે અતમા, બોજન સમાપ્ત કરતા કહ્યું, 'કે માને હરિતુ નામ એટલા માટે જ અતિપ્રિય છે અને તેમની પ્રિય ધૂન હરિ મોન, હરિ પ્રેમ છે?'

મારા એ મિત્રે જવાબ વાળ્યો, (તેમનું બોજન પણ સમાપ્ત થઈ ચુક્યું હતું) 'માની વાત તો મા જ બાલ્યું. પણ જ્યારે જ્યારે મે આ ધૂન મ્વાના સાનળી છે ત્યારે ત્યારે મને તો એમ જ લાગ્યું છે કે મા હરિને કહે છે હરિ, મોહ હરિ મોન'

'હોજ શકે છે કેમકે હરિ તમનું સર્વ છે, પ્રીતમ છે પિતા છે, મા છે, મિત્ર છે તથા તે ધી વાત સામ ગવા તમો સતત આગ્રહ, ઉત્સુક લેાય છે જેવી રીતે ડાઈ પ્રેમી પોતાની પ્રિયાની વાત સામગવા માટે સદા હિત્સુક લેાય છે અને તની વાત તે સામગી શકે તે માટે તે પોતે મોન જ રહે છે'

'એવું બધું કહેવું તો તેમના માટે ગૌણ થઈ ગયું છે તેમની જ્યોતિષજ્ઞ આપોથી તમને એમ નથી લાગતું કે તમો તમના અતરવામીને જ સર્વદા નિહાળી રહ્યા છે, અને જહારના જગતથી તેઓ તદ્દન એ પરવાહ છે?'

'મને પણ તેમ લાગે છે મા અમર અને અમત માટે સદા હિંસીન રહે છે પણ મુદ્દાની વાત કહેવાની તો તમે જૂની જ ગયા અને તે અ કે રાજા સાહેબને મા પ્રત્યે અટની બંધી લાકિા કેમ થઈ?'

મારા મિત્રે કયું 'રાજા સાકેમનો એકનો એક ધુત એક અકરપાનમ અચાનક મૃત્યુ પામ્યો કુખથી માતા પિતા પાગલ જેવા થઈ ગયા. પોતાનું કુખ દર કરવા માટે કયા કિર્તન મંદિતાઓ સુધી સામગ્યા હેવાય મહાત્મ્યોના તેમજે દશન કયા કેટલાયે તાઈરે જ્યાં પણ ગળ સાકેમ અને રાણી સાકેમને શાંતિ થઈ નહીં છોટે તેમને ડોડાંએ સુચન કે મા આનંદ માના અધઃપત્ત બન્યો ત્યાં કદાચ શાંતિ મળરા. તેઓ

ત્યા ગયા અને માને જોના જ તેમને સાદાગ દંડવત પ્રણામ કર્યા. તેમનું દુઃખ આનંદમાં પરિવર્તિત થયું. ત્યારથી માના યુવનની જેમ ગમ સાહેબ ગમે છે પણ કેવા યુવન? તેઓ એક આદર્શ સેવક છે. હવે તો તેમનું રાજ્ય નથી રહ્યું. અમુક રકમ દર વર્ષે તેમને પેતાના પરિવાર માટે મળે છે. આથી તેઓ કેવળ સતુલ જ નથી પણ તેમનું રાજ્ય સ્વતંત્ર હારતમાં મળી ગયું છે અને તેથી તેઓને એક સાધારણ વ્યક્તિની જેમ રહેવું પડે છે તેને તેઓ પ્રભુનો એક વિશેષ આશીર્વાદ માને છે. કારણ કે આમ થવાથી જ તેમની પૈરાગ્ય વૃત્તિ વધી છે. અને પૈરાગ્ય વૃત્તિની વૃદ્ધિ જ તો સાચી બાકાત છે.

હરી ઘટ વાગ્યો અને મા અને બીજા બંધા બપોરના વિશ્રામ માટે જુદી જુદી જગ્યાએ ચાલ્યા ગયા. હું પણ એક વૃક્ષની નીચે - બપોથી હિમાલયના દર્શન સારી રીતે થઈ શકતા હતા - એકઠો જરા આડો પડ્યો. હિમાલયનું એક જોડું શિખર શિનહીની જટા જેવું મને દેખાયું. તે જોતો જ હું બોલી ગયો, 'મા આનંદ મા!' અને તરત જ મને એવા વિચાર આવ્યા, કે શિન હમ વાને પોતે તો ઝેર પીધું પણ બીજાઓને અચૂત પાશુ. એ જ આનંદ પામવાની સાચી આવી છે તો, શું માએ પણ એવી જ રીતે અનેક લેખના દુષ્ટનું ઝેર પાંધું હશે અને આનંદને પામ્યા હશે? અને તેથી જ લોકોએ તેમને આનંદ મા નામ આપ્યું હશે?

કદાચ એમ પણ હોઈ શકે છે - મારી નિચાર ધારા વહી રહી હતી - કે મા આનંદને પામ્યા હશે અને તની આખી પામીને. તે આખી તેમને કઈ સાધનાથી થઈ હશે? તે તો કાણ કહી શકે, પણ એટલું તો જરૂર બન્યું હશે કે આનંદની આખી - પ્રભુ અથવા પોતાના યુગની

કૃપાથી પામીને તેઓએ આનંદનું આસ્વાદન કર્યું હશે. એમ વિચારીને કે બીજી બંધી વસ્તુઓના અંત થાય છે તેથી જે તેમાં આસક્તિ ધરાવે તે તે દુઃખી થાય છે. આનંદની આખી થવાથી તેમને અલૌકિક આનંદ થયો હશે, આનંદની આખી સર્વદા કેમ થતી રહે તે માટે આનંદનું આસ્વાદન કર્યું હશે અને તેનો આશ્રય લીધો હશે.

પણ કોઈને આસ્વાદન કરવા માટે કોઈ નામ તે જોઈએ ને? તેથી તેમણે તે આનંદને કેટલાય નામથી બોલાવ્યું હશે. હવે, અમુક એક નામથી તેમની ચેતનામાં, આનંદ તેમની પાસે આવ્યું હશે. તે નામ કયું હશે? કાણ કહી શકે સાચી હકીકત શું છે? શક્ય ન કે તે નામ 'હરિ' જ હોય કારણ કે ત્યારે તેમને આનંદની આખી થઈ હશે ત્યારે તેમની આખી આનંદના આયોગ્યા અનર્જ હશે. પછી તે આખીથી તેમને સર્વે રથે આનંદના દર્શન થવા હશે ત્યારે તે તે મોની બિજાં હશે; 'હેરિ,' 'હેરિ,' (જેલું છું - હું જોઈ છું - હું આનંદને જોઈ છું. હું તેને જોઈ છું.) અને 'હરિ' 'હેરિ'નું રટણ 'હરિ'માં બદલાઈ ગયું હશે.

પણ માની મહિમાનું રહસ્ય અને રસ તો મા જ જાણે. તેથી મારા જેવા અજ્ઞાની માટે તો 'જય મા' 'જય, મા'નો મંત્ર જ પૂરતો છે બીજું કાંઈ નહિ તો એટલું તો ખરું કે આ મા ની હ' માનો જય છાજી' છું, મારો પોતાનો નહિ અને માનો જય છાજીવો એટલે પ્રભુનો જય છાજીવો. કારણ કે પ્રભુના સંતાન માટે જે છાજી દોષ છે, કે સદૃષ દોષ છે, તેને સંતાનના જીવનમાં ઉતારવાની પ્રતિજ્ઞા અને તે પ્રતિજ્ઞાને પાળવાનો પ્રયાસ મા જ કરે છે ને! 'જય મા!' 'જય, મા!'

૪

નદી કંઠે એક આશ્રમ યુગ અને એણે ધર્મરક્ષકિતમાં લીન. એવાને યુગ પર અસીમ ભક્તિ અને શ્રદ્ધા. યુગને એવા પર અસીમ પ્રેમ.

એક દિવસ ધોધમાર વરસાદ વરસી રહ્યો હતો સામે કંઠે ગામ. ગામમાંથી ભિદા લેવા એનો રોજના કામ પ્રમાણે ઉપડ્યો, યુગે ખૂન વર્ષો, સમજાવ્યો અને કહ્યું, "ભાઈ, હમણા રહેવા દે, વરસાદ બંધ થાય, નદીનું પાણી ઊતરે પછી જજો, નદી તો આવા વહેણમાં તણાઈ જઈ શકે."

પણ એવા તે એવા. તેને તો પૂરી શ્રદ્ધા યુગના નામ પર શું કામ મુંઝાય કે ગભરાય. યુગ, યુગ નામ રટતો તોફાને ચઢે ની નદી પાર કરી ગયો યુગ તો જય પાડતા જોઈ જ રહ્યો. "અરે મારા નામમાં આટલું બધું બળ અને ચમત્કાર!" એ અભિમાનમાં ઉપડ્યા. 'હું' 'હું' કરતા નદી પાર કરવા. પણ યુગ તણાઈ ગયા.

ભગવાન બુદ્ધના ભિક્ષુ સઘમાં જાતજાતના ભિક્ષુઓ દાખલ થતા અને તે ભિક્ષુઓને કેવી રીતે તેના અવગુણો, દુષ્ટાતો આપીને બુદ્ધ બતાવતા અને તેના પર કાળુ કેમ રાખવો તે કેવી સુંદર શૈલીમાં કહેતા તે જાતક કથામાં જોવા મળે છે તેમાંની આ એક માધા છે.

આ ગાથા બુદ્ધે જોત વનમાં વિહાર કરતી વખતે એક કોધી ભિક્ષુના સંપર્કમાં કરી

એક ભિક્ષુ પૂજ્ય કોધી સ્વભાવનો હતો. પૂજ્ય જ અરિયર મન, નાનકડી વાતમાં પણ ક્રોધે ભરાય, ચિદાય ભિક્ષુઓ એક વાર ધર્મસભામાં વાત ચીત કરતા હતા કે અમુક ભિક્ષુ કોધી છે, અસ્થિર થિત્તનો છે, ચૂવામાં નાખેલા મીઠાની માફક તડ તડતો ફરે છે તે બરાબર છે? આ જાતના અકોષ (બુદ્ધ) શાસનમાં દાખલ થઈ ગુસ્સાને પણ રોકી નથી શકતો.

બુદ્ધે જ્યારે આ સાંભળ્યું, ત્યારે, એક ભિક્ષુને મોકલીને તે ભિક્ષુને યોગ્ય નીચી પૂછ્યું ‘હે ભિક્ષુ, શું તું સાચે જ, કોધી છે?’

‘હા, બતો સાચી વાત છે.’

બીજા ભિક્ષુઓ તરફ નજર ફેરવીને બુદ્ધ બોલ્યા ‘ભિક્ષુઓ, તમે આનો દોષ ન જુઓ, આ કેવળ આ જન્મમાં જ કોધી નથી, પૂર્વ જન્મમાં પણ આ કોધી હતો.

‘હું તમને તેના પૂર્વજન્મની કથા કહું છું

તે શાંતિથી સાંભળે.’

પૂર્વ સમયમાં વારાણસીમાં પ્રહલ્લ નામના રાજાને એક પ્રહલ્લ કુમાર નામનો પુત્ર હતો. જુના કાગમાં રાજા પોતાના કુમારોને રાજ્ય-મા પ્રસિદ્ધ આચાર્યો હોવા છતાં પણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા ફર દેશાવર મેક નતા હતા. જેથી તેનું માન મહાન થાય, શરીર ગરમીથી ટેવાય, શરીર કસાય તથા લોકવ્યવહારને નાણકાર બને. આ રાજાએ પણ પોતાના ૧૬ વર્ષના કુમારન બોલા

વીને તેને એક જોડી જોડા, પાદશાની છત્રી અને એક હલ્લર કાપાંપણ આપી કહ્યું ‘વનસ, આટલું લઈને તક્ષશિલા જઈને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે.’

કુમારે ‘સારું’ કહી માતાપિતાને પ્રણામ કરી વિદાય તીથી આવતા આવતા તે તક્ષશિલા પહોંચ્યો. આચાર્યનું ઘર પૂઝી આચાર્યના ઘરના દરવાજા પર તે પહોંચ્યો. જે જગ્યાએથી આચાર્ય દેખાયા તે જગ્યાએ જોડા ઊતારી, છત્રી બાંધ કરી, આચાર્યને પ્રણામ કરીને જોબો રહ્યો.

આચાર્યે તેને યાત્રેલો જાણીને તેનું આતિથ્ય કર્યું.

રાત્રી કુમારે જોજન બાદ થોડો વિશ્રામ લઈને આચાર્યની યાત્રે જઈને પ્રણામ કર્યો.

આચાર્યે પૂછ્યું ‘પુત્ર! કયાથી આવ્યો?’

‘વારાણસીથી’ જવાબ આપ્યો.

‘કોનો પુત્ર છે?’

‘વારાણસી રાતનો.’

‘શા માટે આખો છે ?’

‘વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા.’

‘આચાર્ય-ભાગ (ફી) લાખો છે કે ધર્મ-શિષ્ય (વગર ફી આચાર્યની સેવા કરીને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી તેને ધર્મ શિષ્ય કહે છે.) બનવા મુશ્કે છે ?’

‘ગુરુજી, આચાર્ય-ભાગ લાખો છું.’ કહી કુમારે આચાર્યના ચરણોમા હજાર કાપોપણની થેલી મૂકી પ્રણામ કર્યો.

ધર્મ-શિષ્ય દિવસમાં આચાર્યનું કામ કરીને રાત્રે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરતા, આચાર્ય ભાગ આપવા વાળા ઘરમાં મોટા પુત્રની જેમ રહીને કેવળ વિદ્યા જ પ્રાપ્ત કરતા.

આમ કુમારને મોટા પુત્રની જેમ રાખીને આચાર્ય શુભ સંહત જોઈને વિદ્યા શીખવવાનું શરૂ કર્યું.

વિદ્યા શીખતો કુમાર એક દિવસ આચાર્યની સાથે નદીએ નહાવા ગયો. એક ડોશીમા તલને સાફ કરી, પાથરને ચોકી દરતી બેઠી હતી કુમારે સાફ અને સુંદર તલ જોઈને તેમાથી એક મુઠ્ઠી ભરીને ખાધા ડોશ માએ વિચાર્યું : ‘આ કોણી છે.’ તેથી વધુ ડહાન બોલી અને ચૂપ રહી.

બીજે દિવસે પણ આમ જ બન્યું ત્યારે પણ ડોશીમા કંઈ ન બોલ્યા પણ ત્રીજે દિવસે કુમારે એમ જ કહ્યું ત્યારે ડોશીમા રોતાં રોતા બોલવાં લાગી : ‘મલિન આચાર્ય તેમના શિષ્યો મારફત મને લૂંટી રહ્યા છે. આચાર્ય આ સાબળયું તેજે બિભા રહી પૂછ્યું : ‘મા, શું છે ?’

‘સ્વામી, તમારો શિષ્ય મારા સાફ કરેલા તલની આંખે એક મુઠ્ઠી ખાધી, કાલે એક મુઠ્ઠી ખાધી અને પરમદિવસે પણ એક મુઠ્ઠી ખાધી. શું આ રીતે ખાઈને તે મારા તલ પૂરા નહીં કરી નાખે ?’

‘મા, રા નહીં, તને તેની કિંમત અપાવીશ.’

‘સ્વામી, મને કિંમત નથી જોઈતી પણ આ

કુમારને એવી શિક્ષા કરો કે તે કદી આવું ન કરે.’

‘તો મા, જો,’ એમ કહી આચાર્યે બે શિષ્યોની મદદથી તેને પકડીને વાંસની સોટી પીઠ પર ત્રણવાર ભેરથી ફટકારી. અને કહ્યું : ‘કદી આવું ન કરતો.’

કુમારે ક્રોધિત થઈ લાલ આંખથી આચાર્યને પગથી માથા સુધી બદલો લેવાની દૃષ્ટિએ જોયું. આચાર્ય સમજી ગયા કે કુમાર આવું વેર લેશે.

કુમારે આચાર્યની આ શિક્ષાની ગાંઠ વાળી. વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરી આચાર્યને રાત્રય તરફથી નિમ ત્રણ આપીને મારી નાખીશ.

વિદ્યાભ્યાસ પૂરો થયો. વિદાય વખતે આચાર્યને પ્રણામ કરી ખૂબ રનેહથી કહ્યું : ‘આચાર્યજી, હું વારાણસી પહોંચી રાજ મેળાવીને તમને બોલાવીશ તો તમે જરૂર આવશે આવું વચન આપો.

આચાર્યે વચન આપ્યું.

કુમાર વારાણસી પહોંચ્યો. માતા પિતાને પગે લાગ્યો. રાત્ર રાખી પુત્રના વિદ્યાભ્યાસથી ખુશી થયા. રાત્રએ ‘જીવતા પુત્ર જોયો હવે જીવતા જ એને રાત્રય મોખી દઉં.’ એમ વિચારી પુત્રને રાત્રન આપી દાખું

કુમારને રાત્રય અંભાળતા જ આચાર્યની શિક્ષા યાદ આવી અને ક્રોધિત થઈ વિચાર્યું : ‘તેને મારી જ નાખીશ. અને તરત જ આચાર્યને બોલાવવા હૂતને તક્ષશિલા મોકલેલો.

તરુણ અવસ્થાને લીધે તેને સમજાવી નહીં શકે વિચારી આચાર્યે હૂતને પાછો વાળ્યો.

વર્ષો વિત્યા અને હવે પ્રૌઢ અવસ્થાએ રાત્ર આવ્યો છે તેથી સમજાવી નહીં શકી મારી, આચાર્ય રાજદ્વાર પર જઈને બિલા રહ્યા અને કહેવડાવ્યું : ‘તક્ષશિલાના આચાર્ય આવ્યા છે.’

રાત્રતો કેટલા વયવેંશી નેની રાહ જોતો હતો અને તે આમ રાત્રે આવીને આવ્યા તેથી તેજે ખૂબ ક્રોધે બરાઈને કહ્યું : તેને જલદી ચડી બોલાવો.

આચાર્યશ્રી રાજા સામે બિમા રહ્યા

આચાર્યને જોતા જ ગત્યએ લાવ આ મો દાદી મ રીએને કહ્યું 'જે સ્વાત પત આચાર્ય' મને માયું હતું તે હતું આજ પશુ મને હુ જે છે આચાર્ય મોતને માયા પર લઈને ગા ના છે, આજે તે જીવતા નથી નહે જેવું કહી તેણે આગથી કયા અ અચર્યને કી

'આજે પણ તે વાત મારા મનમાં ભર્યા રહે છે તમે મને તબની મહીને માટે આવડાથી ઝાલીને વાસની મોટીથી કુ' રી કોનો ચોક્કસ દે બ્રાહ્મણ' તને જીવવું આનું નથી લાગતું નહીં તો તું, કે જેને મને આપડ થી બીજા દ્વારા ઝાલીને ફટકાયો છતાં મારા બોવાવવાથી ચાલ્યો આવે ખરો'

આ રીતે દુખારે આચાર્યને જુજ મૃત્યુ ભય બતાવ્યો છતાં આચાર્ય તાતિથી માનગી રહ્યા અને વધુ ત્રીહાશથી બેઠ્યા

'વત્સ! જે આચર્ય બનાઈ કર' કરવાવાળાનું મનુશીવન કરવાને માટે તેને હકથી દડિત કરે છે પડિતગલ તે (આચર્ય)ના તે (કર્મ)ને લેર નથી કહેતા'

'મનુષ્ય હો અથવા પશુ હો જેનું આચરણ શ્રેમ છે તે ગાર્હ છે'

આ રીતે આચર્યના લખાણે સમજાવતા આચાર્યે કહ્યું 'માટે મહારાજ તારે પણ આ રીતે મમજી, લેર નની કરવું ગેમએ મહારાજ જે મે તને આ ગીતની તે વખતે શિક્ષા ન કરી હોત તો જેમ જેમ મમજી લીંગો જાત તેમતેમ તું ચોરકર્મમાં વધુ આગમત થઈને વધુ ફસાતો જાત

'હે બિંબજો તમે જાગ ધર્મના વારસ થઈને જ્યારે લીધે તમને શાખ થતા લાખના વારસ ન થતા તમે ધર્મના વારસ થાઓ અને વાલના વારસ ન થાઓ એને માટે હું અહીં કાગજી રાહ છું ધર્મના વારસ ન થતા જે તમે લાખના વારસ ક્યો તો નેકા તોડો તમારા તત્ત આગળી ચી ધશે તે શુદ્ધા શિષ્યો આમ વર્તે છે એમ લોકો મોનને મા તરફ જાય તોડો આગળી ચી ધીને કરે છે કે આ શુદ્ધા આ શિષ્યો આ આગી ગીતે વર્તે છે પદ્ય જ તમે ધર્મના વારસ થયો તે તોડો તમને કે ગમે દોલદર્ સુકરાના નથી માટે હે બિંબજો ધર્મવારસ થવું પડે લાખવારસ ન થવું એવી બગાવર અગરદારી રાખજો તમારે મને ખૂબ લાખગી કે માટે હું તમને આ કહું છું'

અને એક દિવસ એવો આવત કે તને પકડીને રાજાની મનુષ્ય લઈ જવો પડત ત્યારે રાજા કહેત 'બંબો, એને લેના અપરાધ અનુસાર દડ કરે' ત્યારે તું કેટલો ભયમીન થાત અને રાજા કમ મમત'

જેમ થાત તો અત્યારે જે માન બને સ પત્તિ મગી છતે મગત? શુ મારા જ કારણથી તને આ જૈશ્વર્ય નથી મળ્યું?'

ગા ન વી દબાઈને બેઠેલા મનોએ પણ આચાર્યની આ વાત માનગીને કહેવા લાગ્યા 'દેવ તમને જે આ જૈશ્વર્ય મળ્યું છે તે તમારા આ આચાર્યની વિશ્વાસથી જ મળ્યું છે'

તે જ વખતે રાજા આચાર્યના પગમાં પડી ગયો અને ગદગદ કહે 'તું આચાર્યશ્રી, માફ કરો આ બધું જૈશ્વર્ય આ રાજા તમને આપું છું સ્વીકાર કરો'

આચાર્યે તેના અસ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું 'વત્સ, મને શબ્દની કે જૈશ્વર્યની ઇચ્છા નથી'

રાજાએ તક્ષશિપા કત મોદનીને આચાર્યની પત્ની, પુત્રોને યોગાવી, ૧ બસ પત્તિ આપી તથા આચાર્યને પુરોહિત બનાવી પિતાને સ્થાને સ્થાપિત કર્યો તેમતા ઉપદેશાનુસાર આચરણ કરી, ક નાદિ પુણ્યકાર્ય કરી, સ્વર્ગ પરાયણ થયો

શુદ્ધની આ ગાથા શ્રવણ કરી કોમી બિંબુ બનાગામી કુડમા પ્રતિમિત થયો તેમ જ બીજા શિષ્યો પણ સફળગામી તથા બનાગામી થયા શુદ્ધે માથા પૂરી કરતા કહ્યું હે બિંબજો, તે વખતે રાજા આ કોમી બિંબુ હતો અને આચાર્ય તો હું જ હતો

એક વાર મને દાદર ચર્ચા આવી. બાપુને ખગર પડી એટલે તેમણે જોઈ. તેમને ઉપચાર કરવાનો શોખ હતો એટલે મારી દાદરનો ઉપચાર કરવા લાગ્યા. ત્યાં ત્યાં દાદર હતી ત્યાં ત્યાં રોજ તેઓ પોતાને હાથે હવકા તેમજ લગાડતા. ઉપચારમાં તેમજ લગાડવા ઉપરાંત મારે એક દિવસનો ઉપવાસ કરવો પડ્યો. અને રોજ શુદ્ધ કુરેલા ગંધકના બે પડીકાં લવા પડતા તથા એનિમા લેવી પડતી.

૨૧ ઉપચાર દરમિયાન એક દિવસ બાપુએ દ્રાક્ષ ખાવા કહ્યું અને તે લેવા બા પાસે મોકલ્યો. હું મેં ચાર ડગલાં ગયા હોઈશ એટલામા બાપુએ મને પાછો બોલાવી ન કહ્યું, 'પણ જોએ, કડવા અનુભવ માટે તૈયાર થઈને જાજો અને પાછા આવીને જો બને તે મને જણાવજો.' બાની ઝેરારી નદીકિનારે હતી મેં ત્યાં જઈને દ્રાક્ષ માગી. બાની જમર ચડી ગઈ અને ખારેલાલછને ખૂબ પાર્ડને કહેવા લાગ્યાં, 'ખારેલાલ, જુઓ આ કોણ છે? બાપુની દ્રાક્ષ તમારે આપ્યા છે?' અરેખર, બાપુએ મને પહેલેથી ચેતવ્યો ન હોત તો મારો નાજુક સ્વભાવ આ આઘાત બાપુએ જ સહન કરી શકત. ખારેલાલછ આવે તે પહેલા જ મેં કહ્યું, 'બા, હું નવો જ આવ્યો છું.' મારી પડી ગયો છું અને બાપુએ મોકલ્યો એટલે ઇચ્છા ન દેવા છતાં દ્રાક્ષ લેવા આવ્યો છું.' બાપુ હવ્ય પીગણ્યું. તેમનો ચહેરો ખાલાઈ ગયો અને બોલ્યા, 'કંઈ હરકત નહીં. દ્રાક્ષ તો મારી પાસે ધણી હતી. બાપુએ ખામારોને વહેલી દીધી. આ થોડી એમને માટે રાખી હતી. તમને દ્રાક્ષની વધારે જરૂર હતી એટલે મોકલ્યા હશે. લઈ જાઓ.' હવે મને ખગર પડી કે હું બાપુના લાગતી દ્રાક્ષ લઈ જાઉં છું. મને મારી જાત પર તિરસ્કાર આવ્યો અને મેં દ્રાક્ષ લેવાની આનાકાની કરવા માંડી. પણ બાપુએ દિલાસો આપ્યો ને આમહૂં પૂર્વક દ્રાક્ષ મારા હાથમાં મૂકી, અને કપાથી આવ્યા હોઈ શું કરતાહતા? ધરમાં કોણ છે? વગેરે પૂછપરછ કરીને મને વિશ્વાસ કર્યો. હું ખુશ થયો. બાપુએ તો કદાચ મારું જીતરેણું મોં જોવાની આશા રાખી હશે. મેં બધી વાત કહી એટલે કહેવા લાગ્યા, 'બસ, બાપુ' આમ જ છે. મારી કાઈ વસ્તુ કાઈ પડાવી જાય છે એમ લાગે એટલે ચૂસે થઈ જાય છે.

પણ હવ્ય અચાગ સમુદ્રની જેમ સહાનુભૂતિથી બરેણું છે; બીજાનાં દુઃખની ખગર પડી કે પીગળી જાય છે. પછી તો મારો મોહ પણ ખૂલી જાય છે. બાના પતિ-વ્રતા ધર્મ અને માયાળુ હૃદયના આ વર્ણન સાથે મારું મન અક્ષરેઅક્ષર સંમત હતું. વખત જતાં એ અનુભવ ઘણી વાર નાજ ને દદ થયા.

એક દિવસ સરદાર વલ્લભભાઈ અને બાપુ એકા હતા. બાપુની સામે બાજુ પર તેમનો લખવા વાચવાનો સર-જમ રહ્યો. પેન્સિલ જગણી બાજુ રહેતી હશે. સરદાર સાથે વાત કરતાં કરતાં તેમણે પેન્સિલ લેવા જમણી બાજુ હાથ લખાવ્યો, તો ત્યાં પેન્સિલ નહોતી. ડાખી બાજુએથી મળી. બાપુના ચહેરા પર વ્યવ્રતાની આછી છાયા જણાઈ. એટલે તરત ખારેલાલછને ખૂબ પડી. ખારેલાલછ આવ્યા એટલે તેમને પૂછ્યું: 'મારી પેન્સિલ ક્યાં મૂકી દીધી હતી?' સવાય પૂછવાની રીત અને બાપુનો ચહેરો જોઈને ખારેલાલછ સમજી ગયા અને નિડુતર થઈને છત તરફ જોવા લાગ્યા. તેમને અખવાણ પડેલા જોડને સરદારે બાજુ સલાળી લીધી, જરા સ્મિત કરીને બોલ્યા: 'એ તો કવિ છે.' બાપુ હસ્યા. અને સરદાર તો ખડખડાટ હસી પડ્યા. મેં જોયું કે બાપુ ખૂબ જ વ્યવસ્થિત માણસ છે અને તેઓ તથા સરદાર બંને કવિઓને અવ્યવસ્થિત પ્રાણી માને છે સરદારના ગયા પછી મેં પૂછ્યું: 'બાપુ આ તો બહુ સામાન્ય બાબત હતી.' બાપુ તરત ગંભીર થઈને કહેવા લાગ્યા: 'માણસના જીવનમા વ્યવસ્થિતતા કેવી બહુ જરૂરી છે ને સુખ, ચંદ્ર અને પૃથ્વી કુદરતના નિયમોનું પાલન ન કરે તો કાણ વારમાં આખું વિશ્વ વેરણુછેરણુ થઈ જાય. મારા જેવા માણસની એક એક કામચી બરેલી રહે છે. મારી વસ્તુઓ તેને ફેકાણે ન મળે તો મારો કેટલો સમય બગડે, મને કેટલી અગવડ થાય અને કામને કેટલું તુકથાન થાય? મારા નિકટના સાથીઓને તો આ બધી બાબતોનો ખ્યાલ રહેલો જ જોઈએ. અને અંગ્રેજીમાં ગંદકીની વ્યાખ્યા શી છે, તે જાણો છો?' ના જ કહીને મેં મારું અગ્રાન પ્રગટ કર્યું એટલે બાપુ બોલ્યા, 'Anything out of place is dirt. (જે કંઈ વસ્તુ પોતાને સ્થાને ન હોય તે કચરો છે.)

['બાપુ-મારી નજરે' વાંચકમાં બહાર પડેલ પ્રસ્તુતમાંથી સાચાશ: નવજીવન મંડાશન મંદિર: કિ: ૨-૨૦]

ગોહિલવાડ જિલ્લામાં એક નાનકડું ગામ આવેલું છે. ગામમાં નિશાળ ખરી પણ પાકી નહીં. ગામના છોકરાઓને વરસાદ, ઠંડી, ગરમીમાં ઠીક ઠીક મુરકેલી પડે. શિક્ષક બચારો મુંઝાય પણ કહે કેને? કોક કો વાર ગામના ડાહ્યા, સમજી ગૃહસ્થોને નિશાળની મુરકેલીની વાત કરે પણ કશું વળે નહીં.

આમ કરતાં વર્ષો પસાર થયાં. ને સ્વરાજ આવ્યું. ગામના લોકોને ખબર પડી કે એક ભાગ ભેગો કરીએ તો બે ભાગ સરકાર આવે છે, તો કરીએ ફંડ ફાળા. પણ કોઈ કે'તા કોઈ ફંડમાં પૈસો ન નોંધાવે. ગામની વજનદાર વ્યક્તિઓ પણ ફંડની શરૂઆત ન કરી શક્યા. અને નિરાશ થયા. આમ નિશાળનું કામ અભરાઈએ ચડ્યું.

પણ કોણ જાણે ગામના પુણ્યે એક વિધવા બાઈના હૃદયમાં પ્રભુ વસ્યા.

‘પનિ થોડાં ધણાં ધરેણાં મૂકી ગયા છે તેના આધારે આખું આયખું પૂરું કરવાનું તે બે આપું તો છંદગી આખી ગામની ઘંટી ફેરવ્યા કરવાની ને? બે ન આપું તો ગામનાં બાળકોનાં ભાવિનું શું? એક બાજુ મારું જીવન અને બીજી બાજુ કેટલાં બધાનાં જીવન’ આવા વિચારો વિધવા બાઈને આવે છે.

આમ દિવસો પર દિવસો પસાર થાય છે. વિધવા બાઈને ચેતન પડતું નથી. કંઈ સમજ પડતી નથી. ધમસાણુ મુદ્દ મરચું જાણે ગજગાદ જ ચાલ્યો.

અને એક શુભ મંગળ પ્રભાતે વિજયીની જેમ એક વિચાર અબકયો અને હાથમાં જે ગણ્યાં ગાંઠ્યાં ધરેણાં હતાં તે લઈને ઉપડી ગામના આગેવાનો પાસે અને બોલી.

‘મારાં જીવનની આ મારી આધાર લાકડી જેવી મૂડી છે તે ગામની નિશાળના ફાળા માટે આપું છું. મારું જીવન તો અનાધાર થઈ ગયું છે પણ ગામનાં બાળકોનાં જીવન આધારવાળા થાય એ જ મારી અંખના, એ જ મારી ઇચ્છા.’

આટલું બોલીને તે વિધવા બાઈ ધરેણાં મૂકીને ચાલતી થઈ ગામના આગેવાનો તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા. મોઢાં જરૂર અંખવાયાં પણ માથાં ઢળી પડ્યાં. એ ઢળેલાં માથાં જ જાણે વિધવા બાઈને વંદન ન કરી રહ્યાં હોય!

આખા હવા ખાખ

નવીન ગાંધી

“આ જ સાચી કળા છે.”

બાપુજી કોઈ પણ નવા પ્રયોગ શરૂ તરત જ એનો ચેપ આસપાસના ન લગાડતા. પછી તો એ પ્રયોગની યોગ્ય બધે થતી હોય, એને લગતા જ પ્રશ્નો બાપુને પુછાતા હોય અને બાપુ પણ ઉલટભેર એનો ઉત્તર આપતા

હોય. બધે જાણે એ પ્રયોગનો વા પ્રસરી જતો.

બાપુએ જ્યારે જેલમાં આકાશ-દર્શન શરૂ કર્યું ત્યારે આશ્રમનાં નાનાં મોટાં બધાં પર બાપુએ વિશે જ પત્રમાં લખવા લાગ્યા અને આશ્રમમાં પણ બસ તારાઓની જ વાતો થવા લાગી. એક પત્રમાં બાપુએ લખ્યું, ‘મારે સારું એ ઈશ્વરદર્શનનું દ્વાર થઈ પડ્યું છે. અહીં આ વખતે એકાએક એમ થઈ આવ્યું કે આકાશદર્શન એ તો એક ભારે સત્સંગ છે. તારા પણ આપણી સાથે મૂળી વાત કર્યાં કરે છે.’ બીજા એક પ્રસંગે આ વિશે લખ્યું, ‘જેવું આકાશ સ્વચ્છ છે તેવાં આપણે સ્વચ્છ થઈએ. જેવા તારા તેજસ્વી છે તેવાં આપણે તેજસ્વી થઈએ. તેઓ જેમ ઈશ્વરનું મૂકસ્તવન કરતા લાગે છે તેમ આપણે કરીએ. તેઓ જેમ પોતાનો માર્ગ એક ક્ષણે સારું પણ છોડતા નથી તેમ આપણે આપણું કર્તવ્ય ન છોડીએ.”

બાપુએ આકાશદર્શનમાંથી પણ અનેક અર્થો ઘટાવી બધાંને એમાં રસ લેતા કરી મૂક્યા. માણસને નીતિમાં એક પગલું આગળ વધારે, એના આદર્શ ઊંચા કરે એવું કંઈક પણ વાતાવરણ સર્જાય એટલે બાપુ હર્ષભેર કહે, ‘બસ, આ જ સાચી કળા છે.’

“હા, હવે સાચો કલાકાર”

રેંટિયાના મોઢિયામાં ચમરખાની જરા પણ ખામી હોય તો એમાંથી જરા કંકર શ અવાજ નીકળે. એક વાર સેવા-આમમાં મેં બાપુને રેંટિયો ગોઠવીને આપ્યો પણ એમાં કેવો સૂર નીકળે છે એનો ખ્યાલ જ ન રાખ્યો. બાપુએ રેંટિયો ચલાવવો શરૂ કર્યો અને એનો બેહુદો સૂર નીકળતો ભેઈ બાપુએ તરત મારી સામું ભેઈ ટોકાર કરી કે, “તું તો કલાકાર છે. તારી કૃતિમાંથી બેહુદો સૂર નીકળે તો તને કેવી અકળામણ થાય?” બાપુની બેચેની હું તરત જ કળી ગયો. ખામી ક્યાં છે એ હું સમયસર બગી શક્યો. મેં ચમરખાની સૂતરની દોરી બદલી નાખી, તેમાં જરાક તેજ પૂર્યું અને રેંટિયાનું મધુર શુંજન શરૂ થયું.

બાપુએ હસતાં હસતાં કહ્યું: “હા, હવે હું સાચો કલાકાર.”

જીવનમાં શું કે બચહારમાં શું, ક્યાંયે ભેદમાત્ર વિસંવાદિતા દેખાતી કે તરત જ બાપુ અકળાઈ ઊઠતા. બાપુમાં રહેલી કલાદષ્ટિ બધે સંવાદિતા અંખતી હતી.

સ્વદેશીતા જ આમદ રાખો

કેટલીયે વાર ધ્યાનમગ્ન બાપુને ભેતાં થઈ આવે કે બાપુ તો કોઈ ઉચ્ચ-તમ સૃષ્ટિમાં વસનારા છે, પણ બાપુનું

હૃદય સાચા ગૃહસ્થાશ્રમીનું જ હતું.

જેમ કુટુંબના વડીલ આખા કુટુંબની સંભાળ રાખે છે અને સૌનાં સુખે સુખી અને સૌનાં દુઃખે દુઃખી થાય છે તેમ બાપુ પણ એમના સુવિશાળ કુટુંબનાં સુખદુઃખમાં સહભાગી થતા હતા. કેટલીયે નાની નાની વસ્તુઓ પર બાપુ પોતાનાં જરૂરી કામોને પડતાં મૂકી અથવા ગોણ ગોણી સ્વજનને દૂર હોય તો પત્રો લખીને પણ ધ્યાન રાખતા.

એક વાર એવું બન્યું બાપુનાં જ્યેષ્ઠ પુત્રવધુએ બાળકોને ખાવામાં પરદેશી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો શરૂ કર્યો. સ્વદેશી વસ્તુ જ વાપરવાનો અતિ આગ્રહ રાખનારા બાપુને આ કેમ ગમે? બાપુએ તેમને લખ્યું: “બાળકો સાડુ તમે મેક્સિન્સ ફૂડ વાપરો છો એ મને તો ઠીક નથી લાગતું. પરદેશી એક પણ વસ્તુ હિન્દુસ્તાનમાં વાપરવી તેમાં હું તો પાપ સમજું છું. તેમાં વળી ખાવાની વસ્તુ વાપરવી એ તો હવે જરાએ ટૂંચતું નથી. તેઓની બનાવેલી નમામ વસ્તુઓ ભ્રષ્ટ છે એમ લાગવા કરે છે. તેઓને ચરખી તથા દારૂ વાપરવાની બાધ નથી હોતી એટલે જ્યારે વસ્તુઓમાં દારૂ ચરખી ઈ. નથી હોતાં ત્યારે પણ તેના સ્પર્શથી મુક્ત તો નથી રહેતાં એમ મેં જોયું છે. આપણાં બાળકો અમાઉ તેવી

વસ્તુઓ વિના ઉછરતા એમ જાણીને
માની આપણે પણ તે વસ્તુઓ વિના
ચલાવવું એવી મારી તો સલાહ છે.
ઘઉંને ખૂબ શેકી તેને ઝીણા દળીએ ને
તેમાં સહેજ ગોળ ને પાણી મેળવીએ
તો તે મેલિન્સ કૂડની ગરજ સારે છે.
તેવી વસ્તુની અવેજીમાં આપણે ઘણી
ચીજો બનાવી શકીએ છીએ.

બાળકોને આપણે તદ્દન સ્વદેશી
કેઈથી ઉતરે એવા નથી

જહાગીર બાદશાહનો દરબાર બરાબો છે. મોગલ શહેનશાહનો એ મધ્યકાળ હતો.
એ દરબારની રાનક અનોખી હતી. આ કાળ સમૃદ્ધિનો હતો. આવાંતની સમૃદ્ધિથી
આકર્ષાય યુરોપની જુદી જુદી પ્રજાઓએ હિંદના કિનારે વ્યાપારી થાણાઓ બનાવ્યા હતા.
ઈંગ્લંડના રાજા જેમ્સ પેલાએ પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે જહાંગીરના દરબારમાં સર ટોમસ
રેને મોકલેલ મોગલ દરબારમાં ટોમસ રેને પોતાની લાગવગ બનાવી હતી. વ્યાપાર
માટે તેણે સારી છૂટછાટ મેળવી હતી. શહેનશાહના પુત્ર સાથે તેણે દોસ્તી બાંધી લીધી હતી.
એક વાર ઈંગ્લંડથી તેના પર એક તસવીર આવી. તે તસવીર તેણે શહેનશાહને ભેટ
તરીકે દરબારમાં ધરી. જહાંગીરનો બરાબેયો દરબાર, તસવીરની ભેટ અને એમાં પોતાની
છાપ પડે એટલા માટે રેને જહાંગીરને કહ્યું, “આ તસવીર હું આપની સેવામાં સાદર
પેશ કરું છું. આપના આ હિંદુસ્થાનમાં તેની નકલ તૈયાર કરાવી તે સાથે આ તસવીર
મૂકશો તો ખુશ મને ખાતરી છે કે આ તસવીર પરબાયા વિના રહેશે નહિ.” રેને ગર્વ હતો
કે બારતમાં આના જેવું કામ થઈ શકતો નહિ.

થોડા દિવસ બાદ ફરી એ જ દરબારમાં દરબાર બરાબો. જીડીદારે જીડી પેઠાકાં.
સૌની સવામો ઝીવતો જહાંગીર તખ્ત પર વિરાજમાન થયો. પોતાની દિપ્તિ દરબારના
પ્રત્યેક માનવી પર નાખી. એક આસન પર ઈંગ્લંડના પ્રતિનિધિ ધને બેસે. તેણે તેને પાસે
બોલાવ્યો અને સામેની તસવીરો પરનો પરદો બિચકવાનું નોકરોને ફરમાન કર્યું. ત્યાં ત્રણ
તસવીરો હતી. એ જ આજેહબ્દ! બાદશાહે કહ્યું, “તમારી તસવીર પારખી કાઢો.” રેને
ખૂબ પ્રબલ કર્યો પણ પોતાની તસવીર તે શોધી ન શક્યો. ત્રણ તસવીરોમાં અંશમાત્ર ફેર
ન હતો, રે કેવી રીત પારખે!

શહેનશાહ બોલ્યો, “જાઓ એ બધી તસવીરો લઈ જાઓ, અને એટ તરીકે ઈંગ્લંડ
મોકલજો. હિંદુસ્થાનના શહેનશાહની ભેટ ત્યાં સવેળા પડેંચાડજો. અને ત્યાંના લોકોને કહેજો
કે હિંદુસ્થાનના કલાકારો કેમથી બિતરે એવા નથી.” બાદશાહ ખડખડાટ હતી પડ્યો.
એ સમયની કલા અને એ વેળાના કસબીઓ માટે ભારત ગૌરવ લગ્ન સહે છે.

—કેશવ દીવાચંદ ૫૧૬૫

ન્યારે હું સન ૧૯૧૫ના આ વરસા મું મર્યા બાપુ
છને ખજો હતો તે વખતે જોખનેના 'ભારત સેવક
સમાજ' ના સ સ્ત્રી આગેકરને માગ દાઢથી મરા
ડીમા પત્ર લખા યો હતો. 'ભ્યાર મરાડીમા લખવાનામા
મરાડી પાસે કે ઈ છે ત્યારે હું અગ્રેહમા છા માટે લખુ ?'
એવી પ્રસ્તાવનાની સારે બાપુછએ મરાડીમા પત્ર
લખાવ્યો હતો. 'દરેક જણે પાતાના પડોશી પ્રાતની
બાપા જનશુદ્ધી જ નેમ્એ એના તેમના આમહની મને
ખખર હતી

પછી હું ન્યારે આગ્રમમા દાખન થયો અથવા
આગ્રમની સાળાની સાથે મારે. મ મધ ન પ્રાથે ત્યારે
સાળાના પાદચક્રમા બાપુછએ ગુજરાતી હિન્દી સરક
તની સાથે મરાડી લાપાન પશુ એક વિષનમરૂપમા રા મી
હતી. 'અનમામકમમા ધ ડી બાપાએનો પોલો નડી કેવો
નેડેએ' આ દનીનની સાથે મે મરાડીને દાખન ન
થના દીડી મે કશુ કે, 'મામા કડકે નાતન ગુરાવ ખરે
વિનોયા બાવે અને હું અટના મહારાષ્ટ્રી આગ્રમમા
રડીએ ડીએ અમારા સહનાસથી વિધાર્થીએને જેટની
મરાડી આવડે એટની જસ છે' મારી સૂચના માન્ય
થઈ ગઈ

અમારી મહારાષ્ટ્રીએની (મે તથુ મરાડી બાળકો
પશુ આગ્રમમા હતા) આવશ્યકતા ખ્યાનમા સહને તાપુછ
સાળની પ્રાદીના પછી સમયે રામદાસ રવામીના મનાયે
'મોક' વચ્ચવતા અને તેનો અર્થ કરવાનો પશુ પ્રયત્ન
કરતા. એક વાર તેમણે કશુ હવુ કે દક્ષિણ આફ્રિકાના
ગિરમિટિયા લોકોની સેવા કરવાને માટે ભ્યારે મે
તારિલ શીખી, તે મુખર્ષ ઇલાકામા રહીને મરાડી ન

જવની અવમા મહારાષ્ટ્રી વિનાજ અનુસાર મે લખ્ય
કળાવ, લેજ અસાધા ટે વિનતી' અથ વાનીન અજીજ
થમજી મથા અને પૂજા લખ્યા. લેજ નસ થા થા
અસ થા ઈ મે કશુ મહડીમા લે બનો અર્થ' સ્નેહ અથવા
પ્રેમ થાજ છે 'લેજ' એટલે લેજ નહી અગ્ર તીમા
'મ થા રાખજે કહીએ છીએ, એવા જ આ પ્રકાર છે સરક
નમા જવની અવમા. 'હતિ રામુ લને છે કેજી જ રીતે
મરાડીમાં કળાવે લે વિનતી લને છે વિનતી' સી વિગી
જી જુની મરાડીમા 'હી ને જતે' 'ટે કહેવા હવા એટલે
આને પશુ 'હી વિનતી નથી લખી' કતા

બાપુ તો કેમ ચારે?' મરાડી શીખવાનો આ અવસર
તેમને વરવડા જેલમા મળ્યો પછેની સંજમા તેમણે
પ્રો બાનુનો કરેતો ગીતાનો મરાડી અનુવાદ વાચ્યો
હતો તો પશુ એમ ન કહી શકાર કે એમને મરાડી
આડે છે આ વખતે જેલમા હું સાથે હતો એટલે તેમણે
મારી મદદથી મરાડી શીખવાનો મનમુનો કર્યો અને
મને કહે કે, 'બહારથી એક પશુ પુસ્તક ન મગાવજો
જેલના પુસ્તકાલયમા જેટલા મરાડી પુસ્તકો હોય
એમાંથી જ કામ ચતારવુ છે' મામની કેદીએને માટે
અન્ય નિશ્ચિત દગથી રત્તેના આ પુસ્તકાલયમાથી મરા
ડીના ચાર પાંચ પદ્ય પુસ્તકો મળ્યા તેનાથી અમે કામ
શરૂ કર્યું બાપુછ વાચતા જાય અને હું રાજદોનો અર્થ
કેતા જતું ન્યા સમજવામા ન આવે ત્યા પૂછી લેતા
રોજ થોડી મિનિટ જ મરાડીને અપાની એક દિવસ
કવિનાના પાંડમા અનુબધના હરનાશ્વરના વિશે 'દાસમેધ'
મા આવેની રામદાસ રવામીની કાળ્ય પ કિતિઓ હતી

બાપુછને આ પ કિતિઓ એટલી બધી ગમી મર્ષ કે
તેમણે તે લખી બીડી કેટલીયે વાર વાચી અને ન્યા
સમજમા ન આવે ત્યા પૂછી લે આટલાથી પશુ સતોષ
ન થવાથી તેમણે ત પૂરા અમને પોને જ ઉતારી કીધી
અને આથમ પરના સાપ્તાહિક જવની સાથે મોકનના
સૂચના આપી કે આગ્રમવાસી અને ખ્યાનથી વાચીને
મોટે કરે બાપુછના પોતાના હરનાશ્વર સારા ન હોવાથી
મારા હરનાશ્વરની કદર તેમને વધુ હતી

મરાડી વાચતા વાચતા એક દિવસ 'આલ્ફ્રેડ ધી
ગ્રેટ'ના પાદ આલ્યો છીને ડોના આ પ્રાચીન રાજા એક
વાર સત્વથી હારીને અન્ય તરાસમા એક જુડી સ્ત્રીની પાસે
રહેતો હતો તે જુડી સ્ત્રીએ રાટની શેકવાનુ કામ તેને
સોંપ્ય પોતાની ચિત્તામા મોચાયેના આલ્ફ્રેડનુ ખ્યાલ
રાટથી તરફ ન રવુ અને જગી મર્ષ જુડી મા તેની આ
જેદરકારીને માટે વડી

આ પાદ અમે સાથે વાચ્યો ત્યારથી ન્યારે ન્યારે
મારા હાથથી જુન થતી, ક્ષર્ષ વરવુ હું જુની જતો અથવા
આલ્ફ્રેડ ખ્યાલ અપાણ ત્યારે બાપુછ મને 'કિંગ આલ્ફ્રેડ'
કહેવા લાગરા

કૂરી બગવદ્ગીતા કહ્યું કરના ધ્રુવ દક્ષિ
આક્રિમતા સમયથી બાપુજી રા િ ગ્વા હતા સના
દાત કરતી વખતે દીના પર ગીતાના ને ના
શોક લખી રાખતા અને કહ્યું કળતા તેમ પી આ
પદ્ધતિ અને પ્રયત્નની વાતે તેમ પી પાસેના મે માબગી
હતી

પરવડામા ધગી સારી સગવડતા અને કુ સદ છે
એમ સમજીને બાપુજીએ રહ ઉચ્ચારણની સાથે ગીતાના
નોક કહ્યું રનાનો નિશ્ચય કરી પગી મને જેડા
લાગ્યા, 'કાકા મારે ગીત ના નોમના શબ્દ ઉચ્ચાર
શી મવા છે આત્મના બાળકોને ભણાવતા મે તનન
ભેલા છે તમા ઉચ્ચારણ પર મોહિત હતું કે
પ્રારબમા શોક ગીતાના તમારી પદ્ધતિમા જેટલું
માધુમ હતું તેટલું હરે નથી રહ્યું ન્યા મારા ઉચ્ચારણ
પરોપર ન થાય ત્યા ટોચને મોખીન સુધાગી લાઈ
'મેટો' છુ મહાત્મા' છ, મને કેમ કહેવાય વગેરે
સમજીને મારા ઉચ્ચારણમા શ્યા થ કયાશ રેવા દેગો
તા તેલુ પાપ તમારે માથે મને વિદ્યારા સમજીને એ

પગુ જુન ન રહે ત્યા સુધી મને સધારતા બાપુજી
અમારી ગાડી રીક આની ન્યા હ બૂલ બતાવતો
ત્યા મોપરીમા બાપુજીએ અખી નિશાની કરતા અને
તેનો બાગ વાગ વાગ સાબળે ઝોક બ લીટી અથવા
શબ્દ વાગ વાગ ગોની છુ કટાળી ન બતો કેમકે હુ નહ
હુ કે વાર વાર સભાગી કાન બગી દેરા એજ શબ્દ
ઉચ્ચારણ શીખવનાનો એ ગાત્ર દુદગતી નિયમ હ
બાળકો આ રીતથી ઉચ્ચારણ અને નેની સાથે દાળ
પણ શીખે છે

સાજની ગીતાની સામે મતારની પાથનાના વીસ
સરત નાન પણ મે માપુજી પામે રીક કરાયા
શુભગતિઓમા કહ્યું 'અ'નો િ નાર ગી ઉચ્ચાર
ણ કરાય છે અને ના યુખાક્ષરનો પડેનો ખટકો
અથવા ભાર આપવો નહીંએ ત્યા 'હા કહ્યુંનો દીર્ઘ
કગી દે છે આ બાજુ મે અનેક ઉપદેશોની સાથે
બાપુજીને ખ્યાન એ મ્યુકા છુ કે તેમની ધગીબગી જુનો
જે આ પ્રકારની હતી તે હુ યદ્ય અને શોક મોવવાનો
આનંદ તેઓ સારી રીતે લેરા લાગ્યા મિ ગળ પ્રભાત

ધુરોપમા માધકેન એ જિલો નામનો એક ચિત્રકાર હતા તેની ચિત્રકના બદ પ્રખ્યાત હતી તેની લોક
પ્રિયતાની એક ખીમ ચિત્રકારને અદેખાઈ આવી તેને થયું હુ પણ ચિત્રકાર છ છતા લોકો મારા વખાણ કેમ
કરતા નથી? એક વાર હુ એવું ચિત્ર બનાવ કે લોકો માત્ર એ જિલોને જુની ભવ અને હુ લે કોને છમે
અડી જાઉં' એમ વિચારીને ત્યુ એક સ્ત્રી ચિત્ર બનાવવું શરૂ મ્યુ દેશ વરેશમ કરીને સુદર સ્ત્રીઓનું
નિરીક્ષણ કર્યું અને વિવિધ અવયવોની સુદરતાનો સમન્વય કરીને એક સુદર ચિત્ર દોરવા માંડ્યું ન્યારે ચિત્ર
પુરુ થઈ ગયું ત્યારે દૂર જઈને તે એનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો ચિત્રમા તેને પ્રધિક ખામી દેખાવા લાગી
પરંતુ ખામી કયા હતી તે તેને સમજાયું નહી

એક દિવસ માધકેન એ જિનો તે રસ્તેથી જઈરેલો હતો ન્યારે તેની નજર એ ચિત્ર પર પડી ત્યારે તેને એ
ચિત્ર મા સુદર લગ્યું પણ તેમા જે ખામી રહી ગઈ હતી તે તેની નજરે તરત પડી અથવા તે પેના ચિત્રકારના
ધરમા ગયો અને કહેવા લાગ્યો 'માધ તમારું ચિત્ર ને ધણુ જ સુદર છે પણ તેમા એક ખામી રહી ગઈ છે
ચિત્રકારે કહ્યું ખામી છે એમ તો મને પણ લાગે છે પણ કયા ખામી છે તે જ ખબર પડતી નથી'
માધકેને કયું 'તમારી પીછી જરા મને દો હુ તે કીક કરી દઉં'
ચિત્રકાર કહે 'ના નાર્ તમે મારું ચિત્ર બગાડી દો તો મારી બધી મકેનત પાણીમા જાય'
માધકેને કયું મારા પર વિશ્વાસ રાખો હુ તમારું ચિત્ર જરા પણ મગાડીશ નહીં'
ચિત્રકાર ચિત્રમા આખોની કીકી કરાવું જ જુની ગયો હતો' માધકેને મને પાખોના મે ટપકા વગારી
ગયા પગી તો તે ચિત્ર જાણે છત કેમ ન ભેલ તેવું લાગવા માંડ્યું
ચિત્રકારે આ ધરની લાગણી અનુભવ નહ્યું 'નાર્ તમારું નામ શુ?' માધકેને પોતાનું નામ મ્યુ ત્યા
ચિત્રકારે તેના ક્ષમા માગતા નહ્યું 'નાર્ તમે જ ખરા ચિત્રકાર છો મે તમાગી કરી કરીને ગઈ એક કઈ છે'

નાના મોઢા મધ્ય જ એને ભક્તથી જતાવે કોઈ ભક્તરાજથી ન નાનું કોઈક પુષ્પ તામાઈ એનું શરીર પોતું નાનું માથું માથે મોટી પાછલી બપેટે. લગ્ન દીથી એનું શરીર સપેટે રસ્તે હરિજીની જૂમ મારવા જન મધ્યને મોટું નાનાઈગીએ નામ વ ખાસ કરીને પોતાની જાતને જ ન મળેન કારણે મુકેના મનાવ રાવે એના તો એને પામત જાણે' પણ એ તો રહ્યો મરતાની ભયદાનના નામ પર જનનારો એને પડે એ તો જાય આ રા. મને સદસા જિનાસા થઈ પાગ ની પાગનનામા એવું હીરે પડ્યું હોય છે કે જે આપ ખતે મત્ય રમને મારો' લ્હ જવું ના છે છુલેવા ધૂળમાંથી જ ન ના કલ્લ બેળી કરના હોત છે એન મે પૂછ્યું 'ભક્તરાજ પોમા મને તમારી વાત કહે

ભરના મારી પાસ મળ્યું એવું શું હોય / તમને કહું ?'

'તો હોત ત' હું એ' આમ તા એની પાછળ પાછળ મુમરી નેના ધરૂય જ બી વીટળાતા મે જોવા જોના જ લાગ્યું કે સેન-પદશાળી આ પુરુષ કે મને એની મહત્તા જાણી મનમાં આદરમાય જગરા. પ્રત્યક્ષાન પેદા થયો

આમ તો આદીતેડી ઘ ઠી વાત થઈ આપણી જરૂર રાખી પડેની કેવી ન શક્તિએ અરુપિયથી પડી છે જેનો સહયોગ થયો નથી અને ભક્તગના ધમાલિના જગતમાંથી અલુશ કિતે પાછા માનવી પોતાની જાતને જ ભરખી મેલે એવી અવગા મોખ કરતો હોત છે અને એની માથાકુતમાં જનન આપ્યું ખર્ચી નાખતો હોય છે નજીક પડેની મહાશક્તિ સામે જોવાની થે એ ખરતા દરતા નથી જાને આ વાત મને ગીખતી હૃદયનોસરતી પાર ઉતારી દીરી

એની જનનનાવના કપરી ઇ એક પાછામાં ને તે થ છેક અવરતા ભાગમાં ત વખી રહ્યો છે મ્હે છે ત્યા નહીને કહી ને મેં રાય છે કે ત્યા રીંગ ન હતું જુના પુરાના મમતા એક જાણતી ચડી દની એ જગા એણે પસદ કરી જલુ ના જાય ત્યા તને મોટી મળુ વાત નીકાતા ન કપી વડેની પડે રે એથી થે કષ્ટક વડેન એટલે કે તરેક વાગે નીખળુ થો જ્ય એકને

આનું હોય તો મે પૂછ્યું
ભક્તરાજ, એ વહેવી સચારે મુશ્કેલી ખરી જ ને મોર લ મરતો ભય પડ્યું ખરો તે નખતે આપનું શું ?' દીકરી ભગવાન જેવા ધરૂરી માથ હો હાય હરકત નહી નથી પણ કે કિ વાર આટી આવી થ જાય / કષ કહેનાય નહિ પણ તે વખતે રામનામનો મોટો સદારે કામ લાગી જાય છે '

'બાપુ તાર પછી કેઈ વાહન મગારી લેના કા તો ? આમે થ આશ્રમને જાણ મને તા છે જ તમારી એ નવરમા થઈ શકે

દીકરી તારી વાત સાચી પણ આશ્રમને નામે આરત નાણા અગત કેમ ખર્ચાય ?' સરગમાવે જવાન નાખ્યો

બાપુ આશ્રમ કેનો ? આપને આપે (માધનાને કાન્ને) એ વસાવતો છે પડી આપને શું છૂટ નથી નાણાનો વહીવટ કરવાની ? આશ્રમ આપને નાણા આપના નાખતી શકત જરૂર જણાય ત્યા મારા મનની આખરત માટે મે રક્ષો થાત રાખ્યા

દીકરી આ વાત બંદોશર નહી વાહનની જરૂર મને જાગે થઈ આશ્રમને નહી તો પડી એ અગત ઉપયામ દુણ તે અત વાન જી નહિ આજે હાનરો દાન મળે પણ એમમથી એક રાતી પાઈ મારી ના મળ્યાથ

અને કેઈ અગત ઉરંગેગ માટે કહીને આપે તો ?' હા તો વિચાર થઈ શકે ખરો ને ત્યારે અગત ઉપયોગતા નાણા જરૂર જોઈએ ત્યા વાપરી શકું, તો ન વાજળી ગણાય પણ આશ્રમના જમ પર આરતા નાણામાંથી એક પાઈ ના ખની શકું '

છેના વાકજ પર ભાવનું દ. મનોમન અને સાર સેનાની અગૂરી જેની પ્રમાણિતતાની મકોર સાગની હતી વાન એટલે ની પતી મળ

* * *
બીજો પ્રયત્ન
નાની લેળા હતી સામે કાઢેની નત્તાગિના પીડા ભૂગ પ્રકાશથી નીનશ નીર જાજના દુ તે જોઈ રહી હતી દત્ત સુદગ હતું ભક્તને મોદે રી મોટી જુગ જાની

માનવના જેવી અનલન વાળી નીકળતી ઓ સાનળતા બેઠા હતાં. ધબ્બી અનકમવકની વાતો ચર્ચા રહી હતી. સૌને ઘેરાવારો આવ્યો. લકાને ડ્રેપામ કરના ગર્ધ. એક સ્થાનરો માડવો પહેરીને બેઠેલા બહેનને કહેતા મેં સાંનળ્યા: 'બેટા, આ માડવો રાખી મૂકજે અને મને આપજે હો.'

સૌને આશ્ચર્ય થયું. બહતને સાડવાની શી જરૂર પડી?

પોતે જ રમૂશ વાણીમા કહેવા લાગ્યા કે 'મારે આ સાડનો માથે વીંટીને એક જગાએ જવાનું છે'

'કયા?' કોઈકે હસતા હસતા પૂછ્યું.

'એક વાગ છું એક ગામ ગએલો. ત્યાં મને હાઈ-સ્કૂલના કિશોરો ટોળે મળ્યા. કહેવા લાગ્યા 'અમારે ત્યાં આનો, મહારાજ.' મેં કહ્યું 'કબૂલ. આવીશ કોઈકવાર. પણ એક શરતે. હું જો શરતો મૂકું, તેનો તમારે અમલ કરવો પડશે. બોનો છે કબૂલ? શરત મૂળે, પ્રેમભરી રીતે. તેમજો માન્ય રાખી અને બોલ્યા. 'હા, જરૂર પાળીશું. પણ તમે આવો.'

શરતો મૂકાઈ ન ટક, સિનેમા જોના નહિ, નનલ કથાઓ વાચી નહિ, અજવાસકાળ બગાડવો નહિ. વગેરે.

શરતો મ જરૂર થઈ.

'જુઓ આ બીડી શરતમાંથી એકપણનો બ મ જો થશે તો હું માથે કાળો સાડનો વીંટીને તમારે ત્યાં આવીશ. નહિ માનજો એ પણ સાથે સાથે જાણી લેજો' નહિ થયું.

થોડા દિવસો થ નથી થયા ત્યાં તો એ જ કિશોર

મિત્રોમાના એક મિત્રનો કાગળ આવ્યો: 'એમા લખી જણાવ્યું કે કેટલાક મિત્રો રાતના છાનામાના સિનેમા જોવા ગયા હતા. રાત બીડી એક ધમ્મશાળામા ગાળીને વડેવી સારે પોતાની ઓરડીઓમા બરાઈ ગયા હતા. આ 'ધુ' એવી સિસ્તાઈથી થયું' કે કોઈએ કાંઈ જ નહોતું નહિ

પત્ર લખનાર પણ એમા હતો જ અને તેને આ દૃષ્ટી થીક ન લાગનારો હામા પ્રાર્થનાનો પત્ર લખ્યો હતો.

આ રીતનો પત્ર લખનારને માફી તો મળી જ ચૂકી પણ માથે કાળો સાડનો વીંટીને મુનાકાતે જવાની વાત ખડી થઈ. મેં એવી જાણ કરતો જવામ મોકલ્યો. પેના મિત્રો ગલરાવા. હાઈળા ફાઈળા થઈ ગયા. સામેથી કાગળ લખ્યો, બધા થ બેગા થઈને કે: 'મહારાજ, અમારી બૂલ થઈ છે અને ફરીયા એ બૂલ નહિ કરીએ એવી તોદારી રાખીશું. આ વખતે માફી આપો અને અમને વધારે શરમાડજો નહિ, કૃપા કરીને'

મેં જવામ આપ્યો. 'મિત્રો, તમારી વાત સામગી. આનંદ થયો પણ આપણે તો અવસરસ શરતો રાખેલી, એ કેમ તોડાય, તમે તો બંગ કયો, મારાથી થોડો જ બંગ થાયર એ તો માથે કાળું શાળીયું વીંટીને છું આપવાનો.'

બકતરાજની આ વાત સામગીને મને થયું કે યુવાનો કહેા, કિશોરો કશે એવાઓને આના નેતા ઓળી જરૂર છે. ટીકાકારોની જરૂર હવે ગઈ નથી, એથી કઈ જ વળે નહિ ને મેંઈમાની વખે જ જવાની

* * *

બકતરાજને મેં નમન કયું

★ નકલ કે અકલ?

જૂની ઢમછમ હવેના જમાનામા નહીં ચાને મેં નાગપુરમા જોયું હતું. બે ભાઈ એક થાળીમા ખાતા હતા એક મુસલમાન હતો અને એક હિંદુ હતો

મેં પૂછ્યું, 'આ શું ચાની રસ છે?'

જવાબ મળ્યો, 'ભાઈચારો! હિંદુ મુસ્લીમ એકતા!'

મેં કહ્યું, 'તમે ચારો તો નથી ખાતાને? આ તો દાળ ભાત છે! આ કેવો ભાઈચારો?'

એમજો કહ્યું, 'અરમસ્તાનમા આપું જ ચાય છે.'

મેં કહ્યું, 'તમે ત્યાં જઈને જોયું છે કે? ત્યાંના લોકો એક થાળીમા ખાય છે ગે ખરું. પણ શું ખાય છે-

દાળ ભાત? ના એ લોકો તો રોની અને ખજૂર ખાય. પણ તમે તો અહીં હિંદુસ્તાનમા છો. અહીં જમાનામા ખજૂર કેવું? પણ તોયે તમે તો જોડુ ત્યાં તેવું જ અહીં કરો છો! અરે ભાઈ અહીં દાળ-ભાત એક થાળીમા ખાશે તો બીમારી ફેલાશે!'

—વિનોબાજી

એક બ્રાહ્મણ હતો તેને બગીચાનો ખૂબ જ શોખ પાતેની જેટલી મૂલ્ય હતી તે બધી ખરવીને અને ખૂબ મહેનત કરીને તેણે એક સુંદર મંત્રાને બગીચો બનાવ્યો. જાતજાતના ફૂલ ફગાદિના રોપા રોપ્યા, જાતજાતના ફૂલો પણ બગીચાની શોભા વધારવા લાગ્યા તે પોતે જ બગીચાનું કામ કરતો અને દેખરેખ રાખતો. માણસવત્ કઈ જ નહીં એક દિવસ શરત ચૂ થી સુખ દરવાજો ખુલે રહી ગયો હતો તેને એક ગાય બગીચામાં ધૂમી આવી ને બગીચાના સુંદર, નાનુક કુંમળા રોપા ચરવા લાગી બ્રાહ્મણ બગીચાના બીજા છેડે નવા નવા રોપા ફોડાઈ શાપી રહ્યો હતો. કામ કરતા કરતા તેની નજર પાછળ ગઇ તો પોતાના પ્રેમથી રોપેના રોપાને આ રીતે ગાડને ખાતા અને કચરાતા જોઈ કોપથી ઠાપી ડોકો ગાયને મારવા લાડી વર્ધને દોડ્યો અને જોરજોરથી ગાયને મારવા લાગ્યો. ગાય ભાગી તો ખરી પણ એક ધા એવો મરજતોત લાગ્યો કે તે બગીચાની અદર જ ફસડાઈ પડી ને મરી ગઈ.

બ્રાહ્મણ આ જોઈ દિગ્ભ્રમ થઈ ગયો. ગાયને મરેલી જોઈને તેને ખૂબ ચિંતા થઈ, પસ્તાવો થયો, દુઃખી થયો. અરુડ ગાય મરી ગઈ, મોટું પાપ થયું. કોઈ જોઈ જાયે એ બીકે ઉતાવળથી ગાયને બગીચાની બહાર જ ગલ્લમાં ઘસડીને મૂકી આવ્યો.

આ મનાવ કોઈએ જોયો નહોતો છતાં પણ બ્રાહ્મણના મન પર ચિંતા સવાર થઈ ગઈ. ગોહત્તાની કેટલું મોટું પાપ છે કોઈ અનાય કયાં પડી અથવા કરતી વખતે સહિવેક તેને ખરાબ કહે છે પણ મનુષ્યનો મિથ્યા વિચાર તેને અનાય નથી કહેતો. મનને ફોડાવાની લે છે એથી તે નિશ્ચિત થઈ ગયો છે.

આ બ્રાહ્મણભાઈના મનમાં પણ આવો જ

મિથ્યા વિચાર સવાર થયો. નાનપણમાં થોડાંક શુભાશિતો ગોળ્યા હતા એક શુભાશિતમાં એમ હતું કે મનુષ્યના હાથ પત્ર, આખ, કાન વગેરેમાં એક એક દેવતાની શક્તિ કામ કરે છે. હાથના દેવતા ઈન્દ્ર છે. ઈન્દ્રની શક્તિથી હાથ કંઠે ચઢે છે, કામ કરે છે. આથી બ્રાહ્મણ મનને સમજાવવા લાગ્યો, ‘ગોહત્તા થઈ છે ખરી. મેં કયા માગી છે? મારા હાથે ગાયને લાડી મારી છે અને હાથ નો ઈન્દ્રની શક્તિથી કામ કરે છે, માટે ગોહત્તા મને માટે દેવરાજ ઈન્દ્ર જ જવામ દાર છે. પાંચ લાગે તો તેને જ લાગે મને શું?’

આમ પાપનો પોઠલો ઈન્દ્ર પર ચડાવી, નિશ્ચિત થઈ ને બ્રાહ્મણ બગીચાનું કામ કરવા લાગ્યો. ખરાબ ચા સાદુ, કમનુ ફૂલ મળે જ છે કુકર્મનુ ફૂલ લોભાળ્યા વિના છૂટકારો શેનો? ગોહત્તાનું પાપ ભયારે બ્રાહ્મણની પાસે આવ્યું તો તે જોયો. ‘માગી પારે તું શું કામ આવ્યો છે ગોહત્તા શું મેં કરી છે? મારા હાથે ઈન્દ્રની શક્તિથી મારું છે ગોહત્તાને માટે કોઈ જવાબ દાર હોય તે તે છે તેની પાસે જાયો.’

પાપ શું કરે? એ તો પહોંચ્યો. ઈન્દ્રની પાસે ઈન્દ્ર તો તેને જોઈને ચકિત થઈ ગયો. પાપે ઈન્દ્રને અલ્પથી ઇતિ સુધી વાત કરી બધું જ્ઞાન થી સાબળીને ઈન્દ્ર યોગ્યો, ‘તું જરા યોશ, હું બ્રાહ્મણ સાથે થોડી વાતો કરીને પાડો આવું છું.’

સુદ્ધા બ્રાહ્મણનો વેષ ધારણ કરીને ઈન્દ્ર બગીચામાં આવ્યો. બગીચાનો માલિક થોડે દૂર કામમાં મગ્ન હતો. ઈન્દ્રે જાણે એને જોયો ન હોય એમ તે બગીચાના ફળફૂલના વૃક્ષો અને રોપા તરફ જોઈ જોઈને કહેવા લાગ્યો, ‘વાહ શું સરસ, અદ્ભુત બગીચો છ’! શું કળાત્મક રચના છે! કેટલી સુંસ્તાની પરખ છે! કોણે આ અનુપમ ઉપવન રચ્યું હતું? ગમે તે દિશા તરફ જુઓ આખને કેટલી સાદિ વળે છે.’

ઈન્દ્ર આ શબ્દો એટલા ભેરથી બોલતો હતો કે પેલો કામ કરતો પ્રાદાણ સંભળી શકે. પ્રાદાણ એક વૃદ્ધને બગીચામાં આવતો અને બગીચાની અત્યંત પ્રશંસા કરતાં બેસે. યુથામત કોને વહાલી નથી હોતી? પ્રાદાણ પણ આ સંભળીને કૂલ્યો ન સમાયો. તરત જ તે હાથ બેડેતો વૃદ્ધની પાસે આવ્યો. પ્રાદાણને બેઠાને વૃદ્ધે પૂછ્યું, 'કેવો અદભૂત બગીચો છે? કોનો છે?'

પ્રાદાણે કહ્યું: 'હા, આ મારો છે.'

વૃદ્ધ :- 'ઓહો, તમારો છે? અહા, ધન્ય છે તમારો બગીચો અને ધન્ય છે તમે. તમે કેટલી મહેનતથી આ બધાને ઉછેરી રહ્યા છો! તમે તો ઉદ્યાન કપાના કોઈ મોટા મર્મજ લાગો છો. શું આ બધું તમે પોતે કર્યું છો?'

પ્રાદાણ :- 'હા, હા, બધું જ મેં કર્યું છે. આ જે બધું તમે બેઠા રહ્યા છો તે મારા હાથની જ કળામત છે.'

વૃદ્ધ :- 'શાબાશ ભાઈ, શાબાશ ચાકો જરા તમારા બાગમાં ફરીએ અને બધું બેઠા રહ્યું.'

પ્રાદાણ ખૂબ જ રસથી વૃદ્ધને ફરવા કરતાં એક એક ઝાડ અને રોપા બતાવવા લાગ્યો.

વૃદ્ધ :- 'આ બધું કામ તમારા હાથથી જ

કરો છો, ભાઈ?'

પ્રાદાણ :- 'હા, હા. હું મારા હાથથી જ બધું કામ કરું છું. નોકર ચાકરથી આવું સરસ કામ ન થઈ શકે. હું જ ખાતર નાખું છું, હું જ પાણી પાઉં છું. હું જ દેખરેખ રાખું છું.'

આવી વાતો કરતા કરતા અને બગીચો ભેટા ભેટા તેઓ બાગને સામે છેડે પહોંચી ગયા, જ્યાં પેલી મરી ગયેલી ગાય પડી હતી. જાણે અકસ્માતથી ગાય દેખાઈ ગઈ હોય, એવી રીતે વૃદ્ધ અમકીને બોલ્યો, 'અરે, આ ગાયને કાઢી મારી?'

પ્રાદાણ અત્યાર સુધી બધી વાતોમાં 'મેં' કર્યું, 'મેં' કર્યું, કહેતો હતો પણ આ પ્રશ્નના જવાબમાં તે એમ ન કહી શક્યો કે મેં ગાય નથી મારી, પણ ઈન્દ્રે ગાય મારી છે. શું જવાબ આપવો તે ન સૂઝવાથી પ્રાદાણ ચૂપ રહ્યો. ત્યારે ઈન્દ્રે પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને બોલ્યો, 'ભાઈ મારું નામ ઈન્દ્ર છે. જે કંઈ સાડું છે, પ્રશંસનીય છે, આ બધું કરવાને વખતે તું, અને ગાય મારવાને વખતે ઈન્દ્ર આ શું બરાબર છે? જે હાથે બાગ બનાવ્યો, પાણી પાડ્યું, રોપા રોપ્યા, તે હાથે જ ગાય મારી છે. માટે આ પાપ તું સંભાળ, હું ભઉં છું.'

✽

એક વાર પેટલાદની એક મિલનું એક જન બગડ્યું હતું. તે સિટડેન્ડેન્ડની કંપનીએ બનાવ્યું હતું. તેથી તેના સમારકામ માટે કંપની તરફથી માણસ આવ્યો અને બીજી સવારે બરાબર સાડા છ વાગ્યે તેણે કપડાં બદલી ચૂકી પહેરીને હથેડિા લઈ ખંતપૂર્વક કામ કરવા માંડ્યું. એની કામ કરવાની ધમશ બેઠાને મિલનો માલિકે પણ ખુશ ખુશ થઈ ગયો. અને તેને લાગ્યું કે જે આ માણસને શોડા અંગન પૈસા આપીએ તો એ વધુ કામ કરે જેથી આપણી નિલ વડેની ચાખુ થઈ જાય. આમ વિચારી તેને ખાનગીમાં પૂછ્યું. 'તમે જે રાત્રે પણ કામ કરશો તો હું તમને વધારાનો પગાર આપીશ.' પેલા ઈન્દ્રને જવાબમાં કહ્યું: 'હા, હું કામ તો જરૂર કરીશ. પણ પગાર માગતી ન લેવાય. તમે અમારી કંપનીને લખી નાંખજો. મારે કામ તો આઠ કલાક કરવાનું હોય છે, પણ હું ચોવીસ કલાકને માટે આપીઈ ગયેલો છું.'

મિલમાલિકે આ ઉત્તર સંભળીને આજો જ થઈ ગયો ક્યાં સિટડેન્ડેન્ડ? ક્યાં કંપની? છતાં આ માણસનાં દિલમાં ટેટલી પ્રમાણિકતા બેસી છે! આ પ્રમાણિકતા એ જ સાચો ધર્મ ગણવાય. આજે આપણી પ્રમાણિકતાની મૂડી ધસાતી જાય છે જેથી જ ભારતની સરકાર તરફથી હરણાં લાંચ ફરવત ન ચાલે તે માટે એક ખાતું બોધવામાં આવ્યું છે. પણ તે ખાતું વળાં લાંચ ન લે તે માટે તેની ચાકી કરવા માટે પણ અમલદારો રાખવા પડ્યા છે. એ અમલદારો પણ લાંચ ફરવત કે બક્ષિસ ન લે તેની કાચી દેખરેખ રાખશે?

—લલિત

લોકકથા

(૪)

દુનિયાની હજુ શરૂઆત થતી હતી ત્યારની આ વાત છે મનુષ્યનો તો હજુ પગરવ થવા માડ્યો હતો ત્યાં એક બધ કર દુકાન પડ્યો કર્મ કેના કર્મ ખાત્ર માટે મળે નહિ. ચારે બાજુ દુનિયા થતી ગયા છતાં ખાત્ર માટે વક્ષા મારી રહ્યા હતા ત્રીજી દિશામાં બધા ખોરાકની શોધમાં નીકળી પડ્યા એક યુવાન પણ બીજા એની માફક ખોરાકની શોધમાં નીકળતા બળવસ થા. જગલમાં જ્યાં તેણે કી પળ પા મૂક્યો તરોતો ત્યાં આતી અડ્યો જ મલની વક્ષા એક ન સમજાય અને ન જાની શકાય એવી વસ્તુ પથરાયેલી જોઈ તે નજીક ગયો. તો તેણે શુ જોયું કે એક જગલજન રામચંદ્ર શરીર તેના વાળ જગલના એક ઘેરથી બીજા ઘેરે પડેલ્યા હતા યુવાન તો આ રામચંદ્રને જોઈને સૂનમ થઈ ગયો અને નાની છૂપાવો વિચાર કરે કે ત્યાં રાક્ષસનું ખાન તેના પર પડ્યું અને ખૂન થીડા શબ્દોમાં પૂછ્યું કે 'તારે શુ જોઈએ છે?'

યુવાને બીના મીના દુકાન વિષે વાત કરી અને થોડા ખોરાકની માગણી કરી. રામચંદ્રે એક શરને તેને પોસક બ પવાન કહ્યું કે જો તુ મારી નોમી કરે ને તેના બદલામાં હુ તને ખોરાક આપુ માટે નામ મૃત્યુ છે એ વાદ રાખજે. આમ કહી તેણે યુવાનને સ્વાદિષ્ટ માસ આપ્યું.

યુવાને આવેલા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક નો જગલમાં કી આખો નરોતો તે તો રાજીના થક કર્મ ગયો અને તેમણે તેમણે રાક્ષસની ધક્કા લાના મધ્ય સુધી આવ્યા સ્વાદિષ્ટ ખોરાકના બદલામાં મેવા કરી.

વર્ષો પર વર્ષો તીનપ ગયા અને એક દિવસ તેને ધર સંભળું રાક્ષસની રજ માગી રાખસે કહ્યું 'તે મારી ખૂન પેચળી સેવા કરી છે તેથી તને રજ આપું' પણ એક શરત કે તારી બાદને થઈ બીજાને મોકલ. યુવાન કબૂલ થયો તેણે તેના બાઈને મોકલ્યો.

પોતાના ગામમાં થોડા દિવસો પસાર થયા અને તેને પેતો સ્વાદિષ્ટ ખોરાક વાદ આપ્યો. તે રાક્ષસ પાસે જ્યાં હિપડયો જોયે રાક્ષસ પાસે પડેલ્યો કે રાક્ષસે

પૂછ્યું 'તારે શુ જોઈએ છે? કેમ પાડો આપ્યો?'

યુવાને દાંદે વળોવા સ્વાદિષ્ટ ખોરાકની માગણી કરી ત્યારે રાક્ષસે ગમે વખતે જે શરત મૂકી હતી તે જ મૂકી અને ખોરાક આપ્યો.

યુવાન તો પડેલાની જેમ ખાઈ પીને મજા કરતો અને રાક્ષસની સેવા કરતો પણ આ દરમિયાન ક્યાંય તેના ભાઈ પેચળાએ નહીં તેથી તેણે એક દિવસ રાક્ષસને પૂછ્યું 'મારો ભાઈ ક્યા છે?'

રાક્ષસે હસતા કહ્યું 'વેપાર અથે' બાજુના દેશમાં ગયો છે.'

આમ દિવસો પર દિવસો પસાર થવા માડ્યા ને વળી યુવાન ઘરે જવા બેચેન બ ગયો પણ આ વખતે રામચંદ્રે એ શરતે જવાની રજ આપી કે મારી સાથે જગલ કરે એવી છાકગી લાવી દે તો જગલ દઈ યુવાન કબૂલ થયો અને ઘેર ગયો.

ગામમાં ઘણી છાકગીએની મોટી મોટી વાતો કરીને રાક્ષસને પગલાવા માટે સમજાવી પણ થઈ ત્યાર મધુ નહીં ભેવટે પોતાની બહેનને સમજાવીને રાક્ષસ પાસે મોકલી.

હજુ તો થોડા જ દિવસો થવા હજી ત્યાં પાછી પેવા સ્વાદિષ્ટ ખોરાક માટે જગલમાં અટપટી હિપડી ને હિપડયો રાક્ષસ પાસે.

પણ આ વખતે રાક્ષસ મુસ્તે થઈ ગયો ને મેલ્યો, 'વળી પાછા અને જરાન કરવા આપ્યો હજુ તારી લાખસા, તુજી ખોરાક થરથી અઈ નહીં જ પેવી મૂ પડીમાં અને જે ગમે તે થઈને લાખ.'

યુવાનને તો સ્વાદિષ્ટ ખોરાકનો અગો લાગ્યો હતો તે તો ગમે તે સહન કરવા તૈયાર હતો પીમે પચને અંધ ડીની અદર ગયો તો શુ જોયું કે ત્યાં માસ અને હાંકા પડ્યા હતા પણ તે કેનાઈ તેના ભાઈ અને બહેનના.

તે ખૂન ભવબીન થઈ ગયો ને જીવ ધાવીને પોતાના ન પ બહી જાગ્યો. જગલમાં જે બન્યું તે પોતાના વડોને કહ્યું બધાને આ રાક્ષસને જોવાની તાવાવેની લાગી બધા જગલમાં ગયા ને રાક્ષસને જોઈને બી ગયા.

અને આખ મીઠીને ગામ લાણી લાગ્યા.

કોઈ ડાહ્યા માણસે કહ્યું કે, તેના વાળ જંગલને પેટે છેડે પડે એ છે ત્યાંથી બાળી દર્ધે. બધાને એ ડરતાવ ગમ્યો અને ઉપડ્યા આગ ચાંપના. જંગલને બીજે છેડે વાળને દીવાસળી ચાપી ને દૂર ઝાડને ઓલેથી રાક્ષસની શું હાલત થાય છે તે જોવા લાગ્યા.

આગની ઝાળ લાગવાથી રાક્ષસ પછાડા ખાવા લાગ્યો. તેની ચારે બાજુ લાખા લાખા પથરાયેલા વાળને લાગેલી આગની જવાબાથી તે મારું પછાડી પછાડીને મૂલુ પામ્યો.

ઝાડની ઓથે બરાયેલા ચોકો દબાવે પગલે પાસે ગયા. યુવાને તેના માથા નીચે છુપાવેલ એક અદુર્લભ જૂઠું અને અડપર્થા લઈ લીધી. અને બધાને તે બતાવી. પણ કોઈ કંઈ તે વિષે કહી શક્યું નહીં કે તે શું દરો. ખૂબ વિચારતા એક દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા જુદાએ કહ્યું કે, 'જૂપડીમા પડેલા હાડકાં અને માંસ પર ને જૂજી ઝાડી જુઓ તેનાથી કંઈ વધુ તુકશાન તો નથી થવાનું.'

આ વિચાર બધાને ગમ્યો અને જૂપડીમા પડેલા

હાડકા અને માંસ પર જૂજી છાંટી. બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે પેલા યુવાનનાં લાખ જાહેન આળસ મરડીને આખ ઝોળવાં લાગ્યાં.

યુવાન પાસે દંતુ થોડી જૂજી બાકી રહી હતી. તેને વિચાર આવ્યો કે જે મારે કાયમને માટે ગ્રાહિણે ખોરાક મેળવવો હોવ તો વધેલી જૂજી રાક્ષસ પર છાંટીને તેને જીવતો કરવો જોઈએ. આથી તે બાકીની વધેલી જૂજી રાક્ષસ પર છાટવા જતો હતો ને બધાએ દેકારો કરી મેલ્યો કે, 'આ બચ'કર રાક્ષસ જે જીવતો થશે તો ઉદ્ધાપાત મચાવી મૂકશે.'

આખરે યુવાને વચ્ચો માર્ગ શોધ્યો. તેણે પહેલા રાક્ષસની આંખમા જૂજી છાંટી. જેની જૂજી આંખમાં ગઈ કે રાક્ષસે આંખ પટપટાવા માંડી. ને ચારે બાજુ વિટળાયેલા લોહો લયના માર્યા દોડવા લાગ્યા.

પણ આ પટપટાવતા આંખ ત્યારથી આપણાં કેમ નશીમે આપણાં મૂલ્યનું કારણ બની. ત્યારે રાક્ષસ આંખ બંધ કરે છે ત્યારે એક માણસ મરે છે. અને રાક્ષસ કાયમ માટે દર ક્ષણે આંખો પટપટાવ્યા જ કરે છે.

જેની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થતી નથી તે ગરીબ છે

એક સંન્યાસીએ પોતાનું ધન કોઈ ગરીબને દેવાનું વિચાર્યું. આ સાલળી ઘણા ગરીબ લોકો તેની પાસે આવ્યા. એકે કહ્યું: 'મારી પાસે વસ્ત્ર નથી. બીજાએ કહ્યું: 'મારી પાસે અનાજ નથી માટે મને તમારું ધન આપો.' સંન્યાસીએ તે બધાને કહ્યું: 'તમારા માટે આ ધન નથી, તમારાથી પણ વધુ ગરીબને આ દેવાનું છે.'

એક દિવસે રાત્રીની સવારી ત્યાંથી નીકળી, તે સંન્યાસીએ પોતાનું બધું ધન રાત્રીને સોંપી દીધું રાત્રીને આશ્ચર્ય થયું અને બોલ્યો: 'મહારાજ, તમારું ધન મને કેમ આપો છો? કોઈ ગરીબને આપો તો કેમ?' સંન્યાસી શાંતિથી બોલ્યા: 'રાત્રી, તમારી વાત બરાબર છે. ગરીબને જ મારું ધન આપવાની મારી ઇચ્છા હતી અને તેવા માણસની યોષ કરતો હતો; આપ સૌથી વધુ ગરીબ માણસ પડ્યા તેથી તે ધન હું આપન આપી રહ્યો છું.' રાત્ર વધુ આશ્ચર્ય પામ્યો અને બોલ્યો: 'મહારાજ, હું તો રાત્રીનો માલિક છું, છતાં મને ગરીબમાં કેમ ગણા છો?' સંન્યાસીએ કહ્યું: 'રાત્રી, જેની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થતી નથી તે મારી દૃષ્ટિમા ગરીબ છે, તેથી આપ જ મારા ધનને સ્વીકાર કરો.'

'પૈસા ઓછા હોવા છતાં પણ જે પોતાની ઇચ્છાઓ પર કાબુ મેળવી શકે છે તે શ્રીમંત છે. ધનનો દગલો હોવા છતાં પણ જે પોતાની ઇચ્છાઓ પોતાના કાબુમાં રાખી શકતો નથી, જે ઇચ્છાનો દાસ છે તે ધનવાન હોવા છતાં પણ ગરીબ છે.'

—ઉચ્ચવલકુમારીજી

અમે કોઠણમાં હતા ત્યારે પિતાજી વડોદરા રહેતા હતા તે વચ્ચે વચ્ચે ઘેર આવ્યા. તે પ્રમાણે દિવાળી વખતે તે ઘેર આવેલા બાએ કહેલું કે તારા પિતાજી આવશે ત્યારે તારે માટે મીઠાઈ લેતા આવશે પિતાજી આવ્યા ને હાક મારીને મને બોલાવ્યો. એમના હાથમાં લાવણીમાં રંગની ચોખંડી મીઠાઈ હતી. મને લાગ્યું, બરફી હશે. પત્રી તો એમણે ઉપરનો કાગળ ઉધાડ્યો અને કહ્યું, ‘હે આ રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવતની મીઠાઈ!’ હું બા પાસે ગયો અને કહ્યું, ‘બાપા આ મીઠાઈ લાવ્યા છી તે જો!’ મારી માતાની આખોમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી તે બોલી, ‘આનાથી વધુ સારી મીઠાઈ બીજી કઈ હોઈ શકે?’ છેક ત્યારથી મને ધાર્મિક પુસ્તકો વાચવાનો નાદ લાગ્યો અને હવે પણ તેવા પુસ્તકો મેનું સેવન થાય છે.

અત્યા બાળકો, તમને મોવર્ધન પર્વતની જેની વાતો યાદ છે કે? એ કેવી રીતે જીવો થયો એ કોઈ જાણે છે? કૃષ્ણે આગળી બહાડી અને એ જીસો થઈ ગયો, એ વાત તો જાણે સાચી, પણ એણે આગળી બહાડી ક્યારે? એ વાત તો તમે જાણતાં જ નથી. થાકો ત્યારે હું તમને સંભળાઉં.

પોદમાર વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. ઓઝળના બધા માણસો તો ભાઈ જબરાઈ ગયા કે આજે તો ખસ આખેઆખુ ઓઝળ પાણીમાં ગરક થઈ જવાનું. એ નૌ દોડ્યા ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા, તો ભગવાને શું કહ્યું? ‘અરે, એમા શી મોટી વાત છે? આપણી પાસે મોટો મોવર્ધન પહાડો થાકો એને જીવડી લાવીએ અને એની છત્રી બનાવીએ. પછી ભલેને ગમે તેટલો વરસાદ વરસે, આપણને એની શી પરવા છે?’ આ સાંભળીને મોઢો તો ભાઈ મોઢા આગળ પાણી ગળા..

સવાલ થયો કે આ પહાડ જીવડાય કઈ રીતે? ભગવાને કહ્યું, ‘અરે! શી વાત છે? તમે સૌ પોતપોતાના હાથ લગાવો - બધ્યાં છુટ્ટા, ભાઈ, બહેન સૌ, અને તો ય નહિ જીવડાયો તો પત્રી હું બેઠો જ છું’ બધાંએ હાથ લગાવ્યા, પણ એ તો ભાઈ જીવડાયો નહિ પણ ભગવાન પત્રી કઈ જોઈ રહે? એણે તો એને આગળી બહાડી, અને મોવર્ધન પર્વત અટ જીવડાઈ ગયો.

તે ભગવાન પોતાની આગળી ક્યારે બહાડે છે? ક્યારે સૌના હાથ લાગે ત્યારે. પણ એ સૌના હાથ નહિ લાગે, તો એવા આગમુ દોડે માટે ભગવાન તો કાઈ નવરો છે?

* * *

મહાભારતમાં એક કથા આવે છે. સામસામા ક્રોધાચાર્ય અને અર્જુન બહા છે કોઈ કોઈ પર બાણ છોડતું નથી લડાઈ થતી મર્યાદા. એક છે શુરુ ને બીજી છે શિષ્ય આવો તાલ જામ્યો છે, ત્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે. ‘અરે! તું શું જોઈ રહ્યો છે? એ તો તારા શુરુ છે તું પહેલા એમની પૂજ કરીશ ત્યારે તને એમનો પ્રસાદ મળશે કે એમને એમ જ?’

કેવી બજબજ ભાષા છે?

અર્જુન પ્રણામ તરીકે ત્રણ બાણ શુરુના ચરણ પાસે છોડે છે, એટલે શુરુ ક્રોધ એને માથે આરીખાઈ એડીને પ્રહાર લગુ કરે છે, ને લડાઈ જામે છે આ બધું તમે જાણો જ છો. આ રીતે સામસામા પ્રાણધાતક લડાઈ લડનારા પણ એક-એક પર પ્રેમ વહાવી શકે છે પ્રાંતિનું આવું અદ્ભુત લક્ષણ આપણા મહાકાવ્યોએ આપણને શીખવ્યું છે.

* * *

એક સાધુ હતો, એનો એક દુર્જનની સાથે પનારો પડ્યો. સાધુ એને સમજાવવા બહુ બહુ મહેનતો લેતો એ પેટા સમજાવતો નહોતો. પેટા શુરુને

...મમ્મ સાથે ત્યાંથી જતો રહ્યો. તે રાતે સાધુને સ્વ-
પ્નમાં ભગવાને દેખા દીધી અને કહ્યું, 'અદ્યા
ગુરુ! એ દુર્જનને હું તો વેડી લઉં છું, મેં એને
આ મારી મુદ્દિમાં આશરે આપ્યો છે, તે તું
મારા કરતાં ય શુદ્ધ થઈ ગયો. કે તારાથી એને
જરાયે વેડી એવાનો નંથી?'

સાધુ ગેંગેકે'કે થઈ ગયો ને કહેવા લાગ્યો,
'આપ તો પરિપૂર્ણ શુદ્ધ છો.'

ત્યારે ભગવાને કહ્યું, 'હું અભિશુદ્ધ હોવા
છતાં જો આ દુર્જનને વેડી લઉં છું તો તને શું
ભેર આવે છે?'

આનો અર્થ એ છે કે ભગવાન પર જેને
આસ્થા હોય એણે ભગવાને સરજેલા બધા મા-
નવી પર પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ.
માનવીના હૃદય પર શ્રદ્ધા ધરાવવી એનું નામ જ
આસ્તિકતા.

આજકાલ જાત્રા કરવી એ સહેલ વાત થઈ

ધારાબાપુ

વાર્ષિક સવાળમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. સવાળમ મનીએડગથી કાર્યાલયને
સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ માહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ
થાય છે. પત્રવ્યવહારમાં માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધારાબાપુ' કાર્યાલય, રૂપાચતન, ભૂનામદ

['ધારાબાપુ'માં વપરાયેલા કામળો રૂપાચતન હાથકામળ કેન્દ્રમાં અનેલા છે.]

અનુક્રમણિકા..... ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧ બાપુના પત્રો...	...	ગોંધીજી	૨	૭ વિદ્યાર્થી બાપુ	...	કાકા કામેવકર	૧૫
૨ મા આનંદમયી સાથે જીવનકાત્રા	...	મલ્લિકજી	૪	૮ એક બક્તની મલાકાતે...	...	વિમળાખેન	૧૭
૩ કીધી ભિમુ	...	'ગિરિગજ'	૭	૯ સમકુળની બોધકથા	...	'મન્દિ'	૧૯
૪ બાપુ-મારી નજરે	...	સામનારાયણબોધરી	૧૦	૧૦ જ્યારે વખાણે મૃત્યુને જગાડ્યું	...	પૂષ્પા ગોંધી	૨૧
૫ વંદન હળે	...	ધીરેન ગોંધી	૧૧	૧૧ શેડીક વાતો	...	વિનોબાજી	૨૩
૬ આવા હતા બાપુ	...	નરીન ગોંધી	૧૨	૧૨ મુકાબો	...	તનમુખ બદ્	૨૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગોંધી-રૂપાચતન મુદ્રણાલય-ભૂનામદ

उपायतन प्रकाशन

नूनागठ

१

*

आवा तना प्याउ १ २ ३ फ्रेन्ना

५

गायी गुड

१-२५

गीताञ्जल ओक अध्ययन

१-२५

अटनाहना पदाओ

० २७

भस्तीनी पुगेभा

१-७५

गाधीछ साथे छननाना

—००

गुरुदेव साथे छननाना

—

श्री रामकृष्ण परमात्मस साथे छननाना (छपार छे)

श्री रामकृष्ण भक्ति साथे छननाना

श्री भद्रस साथे छननाना

,

श्री अर्जुन साथे छननाना

”

आवा छता पापु—४

”

પ(ર)ડકું પાનંગને કહે,
શેષ કહે સુણ બાળકા,

થાવું ધરણીધર;
ગરુડને હામી કર.

ચાહો ચૌદશનો કહે,
(પછી) ધરણીયિયું, ઘાંટી ગિયો,

અંબર ઉજળું કયું;
કાજળ મુખમાં રયું.

ટીડ કહે તોખારને, (મને) ઘોડવાનું મન થાય;
(ઈ) ડાબા માંહી ડટાઈ ચું (પણ) તોખારને ન કળાય

કાગ કહે છે હંમને (મને) ઊડવાની ઐકાગી કળા;
(પણ) મેરામણ મધ્ય આવતાં, કળ ને બળ ગઈ જળા.

ઓક્ટોબર '૫૮

૮

જી
સા
હા
પ

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

શુરુદયાલ મલ્લિક

સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવ-વાહી ગીતોના સંગ્રહથી ૧૯૧૩માં નોબેલ પારિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં શુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રગટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુનું દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ-આબધાં તરવોને શુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના રહસ્યનો શાંતિથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી શુરુદયાલ મલ્લિકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી શુરુદેવનું ગીત તરત જ સ્પષ્ટ થાય છે અને અમાધારણ આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોકભોગ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે. .. આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માફક રોજ વાંચવા જેવું છે, લગ્નજેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને ભેટ આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસરિતાનાં નીર જ્યારે સુકાતાં જાય છે, ત્યારે શુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને ચમ્પાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્ભાગ્ય છે. મનોહર રૂપણ માટે પ્રકાશકને પણ ધન્યવાદ આપવો ધટે છે. દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં ભાઈબહેનો તેનો લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : મે, ૧૯૫૬

કિંમત ૧-૨૫ ટપાલ અર્થ માફ

રૂપાયતન પ્રકાશન : જૂનાગઢ

D.M.VOLZ

હિંમતી ત્રી મેહરબાની માંગના અપની આઝાદી બેચના હુ. —બાપુ

અશ્રિવાળ

વિદ્યારેદ્ધાત્મનાત્માનંધ

૧૯૧૨ [૧૨ - એક્ટોબર - ૧૯૧૬] અ ૪ ૮ મે

અશાતિ મિવાય શાતિ નથી પણ
તે અશાતિ આપણી પોતાની
આપણા મન જ્યારે વલોવાઈ જશે,
આપણે જ્યારે દુઃખના અગ્નિમા
ભૂમતપશુ ન્યારે જ ખરી શાતિ પ્રાપ્ત
કરી શકવાના છીએ —પ્રાપ્ત

(ગોપીજી અને મુદ્દેશવનો જીવનસાધકાનુ અનુશીલન ૩૨૬ માસિક)

બાપુના પત્રો

ચિ. ...

હું તો જરૂર ઇચ્છું કે જેમ તેમ વર્ષ આશ્રમમાં કાદયાં તેમ હું જન્મારો કાઢ, અને તે અનિશ્ચિત પણે રહીને અનાયાસે નહીં પણ નિશ્ચય કરીને. હું આશ્રમની છો અને આશ્રમ તારું છે એવું દંઠના-પૂર્વક માનીને, જાણીને પણ આનો આગ્રહ ન હોય. આની મારા તરફથી તો ઇચ્છા જ હોઈ શકે. તને જ્યાં સુધી સહેજે આશ્રમ તારું જ ન લાગે ત્યાં લગી હું નિશ્ચય ન કરી શકે. આ તો મેં તને મારી ઇચ્છા બતાવી.

આ તો થઈ તારા આશ્રમ જન્મની વાત. બીજો જન્મ દિવસ ૧૩મી જુલાઈએ છે. મારા આશીર્વાદ તો છે જ. તારી ઊંચામાં ઊંચી અભિલાષાઓ બર આવો. તે દિશામાં તારા પ્રયત્નો છે જ એટલે મને શંકા નથી એટલું આશુ અને એટલાં આરોગ્ય પણ સાથે હોવાં જોઈએ તે પણ રહેશે એવું હું માનું છું. પણ ત્રણેનો આધાર છેવટે તો તારી કે મારી ઉપર નથી. બધું તેને સોંપ્યું છે. તેને ફાવે તેમ કરે. અને જે કરે તે કુશળ જ હોય તેરમી તારીખનો તારો હિસાબ મોકલજે. તે દિવસે કયા નિશ્ચય કરે છે તે લખજે. જન્મતિથિને દિવસે કંઈક પણ નવો નિશ્ચય કરવાયું હું સહુને સૂચવું છું એ તો હું જાણું છું ના? જ્યોતિષિના કથન ઉપર કથો વિશ્વાસ ન રાખ. તેનો વિચાર સરખો ચે છોડી દે. તેમનાં કથન ખરાં હોય તો ચે તે જાણવાથી કથો લાભ નથી. હાની સ્પષ્ટ છે. જેના સંજમાં-વ્યક્તિ,

સમાજ કે મંડ્યા-માં અપૂર્ણતા લાગે ત્યાં પૂર્ણતા લાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો આપણો ધર્મ છે. જો શુભ કરતાં દોષ વધી જતા હોય તો તેનો ત્યાગ-અસહયોગ-ધર્મ છે. આ શાસ્ત્રવત સિદ્ધાંત છે ચેં તો તને અમુક સ્થિતિમાં મનુષ્ય માત્રનો જે ધર્મ માન્યો છે તે બતાવ્યો.

બંગાળમાં તો રાજ ધોળે દહાડે સેંકડો બકસં કે ઘેરાં કાપી માતાને કલકત્તામાં ચંદાવવામાં આવે છે તે અટકાવવાને સારુ યોગ્યતાની યાચના ઈશ્વર પાસે કરી રહ્યો છું.

મનુષ્ય પોતાને ગોપીની ઉપમા આપે છે તે કેવળ ભક્તિભાવે થતું હોય તો તેમાં હું કંઈ ખોટું નથી જોતો. ઈશ્વર આગળ બધા અબળા જ છે.

સ્વાજમાં માણસો હિમાલયની ટોચની ને ઉત્તર ધ્રુવની શોધ કરવા જરૂર નીકળશે. સામાન્ય ભૌતિક શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન લાભદાયી માનું છું. મારા ખોરાકના પ્રયોગોથી મને ગેરલાભ નથી થયો. તે આઠ વર્ષ સુધી પણ ચાલ્યો છે ને સાત દિવસ પણ ચાલ્યો છે મોનો ડાયટમાં લાભ છે જ.

૩૦-૬-૩૭

હજારોને આપણને માણસોના અવતાર આપ્યો છે તે સફળ કરવાનો હિસાબ જો લે, કે રહિતને મુશ્કેલી કરી છે (સોસમી એક વિલીન ૧૮૯૧ની પ્રતિભાના) તેમ આપણે બે અરીસા રાખ્યા, અને એકમા એક આપણુ મુખ ભોળાએ તેમ ખીલત અરીસામાં આપણુ મન જોયું. તથા કામદોષમદનોભામેદ્યાદિબદ્ધથી મેલ ધોઈ તાખાને મનને સ્વત્વ, પ્રીતિ, દલ દયા, ચરાતન આદિ સદગુણોના મુશ્કાર સળવવા આત્મ આપણે કરિએ એટલે આપણા પિતા પરમેશ્વર જેવા પુત્ર છે એવા પુણ્ય આપણે પશુ જનિએ અથવા બીજી રીતે કહિએ તો, 'સુ દરવર સામ વિયા'ના દર્શનાર્થે પરમાધમને શકેત સ્થાને પહોચવા બની હતીને નિકળા પડેલી બાલિકા સારિકાની યોગ્યતા આપણે પ્રાપ્ત કરિએ

દેશને કેમ વારવા અને શુભ કેમ ખીલવવા તે વિશે અધિકારીઓએ કરેલા સફરફોરોનો તથા એ સફરફોરોને અનુસરનારા મહાકવનો પરિચય આપણે આ સો પાનામાં કરવાના છીએ.

અપ્રજ્ઞ* અપ્રજ્ઞેશ નજા અવિતઆમનના

કિ* મે પશુભિસુ વૃક્ષ કિ અવૃક્ષ કુષઃ સુભઃ

'નિત્ય જીવેને માણસે પોતાના વર્તન વિશે વિચાર કરવો, કે એ વર્તનમાં પશુને શોભે એવું શું છે અને શાશ્વત્તેશ્વરની સતતિને હાજે એવું શું છે'

આપણા શાનીઓ સમજે છે કે માણસે આત્મદર્શન કરવું એટલે પોતે પોતાને જોવા એ જ પ્રમાણે દેહીમાં વર્તન(મીક) ભોળાનું મોઝું દેનાલય હવે તેના ઉપર સોનેરી બહારે ડોલરેલા પ્રજ્ઞ મહાવાક્ય માલવ એક મનાવાક્ય આ છે

તને પોતાને જાણુ છું

'આપણે જિએ યાવુ હોય તો તેનું પડેન પશ્ચિયુ એ છે કે આપણે આપણને પોતાને જાણ પિએ એટલે આપણી નનજાઈએ જુનો શ્રીલગ્ન અને પાપ જાણિએ જ્યા કરીને પ્રથરમુપાથી આપણે તેજા પરાગલ કરિએ અને તેનાથી આપણુ મુન ફેરડીને બચવત્સુખ જનિએ' (શિવેન એવડાસ* વિચારોદય)

*૨૧ પડે એટલે આપણે આપણી આત્મજથી લેખુ વેળુ. આજ કઈ નવજાઈનો એ પરાજય કયો છે? કયા

*વિદેસ દિલ્લ ના આગમી ત્રીબ મ લગી આ પ્રસંગવા બે.

મનોવિકાસના કુ સામો સમય છું? કઈ લાલમનો મે વિરોધ કર્યો છે? કયો ગુણ મે પ્રાપ્ત કર્યો છે? દિવસે દિવસે જો આપણે આપણા દુર્ગુણને હંફવના ન્યાયાસન આગળ અપરાધીના પાલકમાં ગીલા કરિએ તો તેની બાજુ પાતળા પડે' (સેનેકા)

*ત્યા લગી તું નિદાન કરતો ન્યા લગી તે વીતેલા દિવસના કામકાજન સિદ્ધાન્તોકન કરી લીધું ન હોય સદાચારથી કું કયે દેઠાણે ચાનિત થયો છું? કયું કન*બ્ય કરવાનું કું શુદ્ધી મયો છે? આમ પહેનેથી છે એ લગી જોઈ જા અને જતે શુક કહ્યું તોપ તેનો પસ્તાવો કર તથા જન કહ્યું હોય તેથી આનંદ પામ' (પ્રથમોરાસ)

પોતાના મનને રાખ જ એક સાચો રાખ છે' (કેડ)

*કાળ ઉપર તારી કાઈ જાતની સત્તા નથી અનેક આરમ્ભા શુદ્ધી પુદ્ગીનો ઉદ્ધાર કરવા તે કાઈ તારાથી ન બને. પશુ એક માણસ ઉપર તારી નિરકુલ પ્રભુતા છે એને તું મનુષ્યસાસરણથી બચાવી લે ને સત્ત્વન બચાવી દે' (કાવોઈય)

*તને પોતાને તું જાગે માણસ બનાવી દે, એટલે જન્મતમા એક લાગે તો જોહો થયો જ એ વાત નક્કી થઈ જાય' (કાવોઈય)

જે પોતાનો સ્વભાવ સ્પષ્ટ છે તે જોયું પોતે એક અગ્ર છે તે અખિલમહાસને સુધારે છે' (રીડ)

જે એકેએક માણસ એક મહાસને સુધારે તો માનવ જાતિ સમસ્ત સુધરી જાય' (શ્રી સુદરમાદાસી)

કુ આજ એવું કાર્મક કરે જોથી કરીને કુનિયાના શોકરાશિમાંથી થોડોક શોક તો જોહો થાય અને પ્રજ્ઞ આરા ઉપર એટલી દયા કરે કે આનંદની નાનકડી દમ લીધા કુ એક કચ્છીને જ જાને પશુ વધારો કું સ્વાર્થી કામથી કે વિચારો વિના કિચ્છારેલા સપ્તથી શત્રુને કે મિત્રને કું સત્તાયુ નહિ જેને સહાયતા કરવી થયે એવા કાર્મના સત્તા જોયા વિના કું હાલતો ન થાઈ અને કઈ નેર બચાવ કરવો થયે ત્યા મોન ધરીને દોરે ન ભરાઈ'

[પ્રવચ્ચા]

ભગવાન પુદ્ગલ જીવનમાં વિહાર કરતા હતા. તે વખતે એક અવા ગૃહસ્થની શિશુ-ઓને વાત કહા કે જના પુત્ર મરી ગયો હતો.

સામાન્ય રીતે આયુ-બાલુમા કોઈનું પણ મૃત્યુ થાય ત્યારે ભગવાન પુદ્ગલ આશ્વાસન આપવા ઘેર જતા. તેમ આ ગૃહસ્થના પુત્રનાં મૃત્યુ વખતે પણ પુદ્ગલ ભગવાન તમને ઘેર ગયા. ભગવાન પુદ્ગલને જાતા જ તે ગૃહસ્થ તેમના પગમાં પડી ગયો અને ગળગળો થઈ ગયો. પુદ્ગલે પૂછ્યું, ‘આયુભાન! કેમ, શું ચિન્તા કરે છો?’

‘હા, ભન્તે! ન્યારથી પુત્ર મર્યો છે ત્યારથી હું હઃખમાં પડ્યો છું.’

‘આયુભાન! જેનો તૃટ-વાનો સ્વભાવ છે તે તૃટી જાય છે. જેનો નાશ થવાનો સ્વ-ભાવ છે તે નાશ પામે છે. તે ન એકના પર આવે છે કે ન એક ગામમાં. ત્રણે સવનમાં કંઈ પણ એવું નથી જેનો નાશ ન થાય. તે જ અવસ્થામાં રહેવાવાળો એક પણ શાશ્વત સંસ્કાર નથી. બધાં પ્રાણી મરણ-શીલ છે. સંસ્કાર અનિત્ય છે, તૃટવાવાળો છે. પૂરાણ પંડિતોએ પણ પુત્રોનાં મૃત્યુ પર ‘નાશ પામવા-વાળો નાશ પાર્યો.’ વિચારી ચિન્તા ન કરી.’

આમ કહી પુદ્ગલે પૂર્વ જન્મની એક કથા કહી.

પૂર્વ સમયમાં વારાણ-સીમાં પ્રહલદત્તના રાજ્ય કાળમાં યોધિસત્વ વારાણ-સીની બાલુના ગામમાં પ્રાણલુપ્તમાં જન્મ લઈ ખેતીકર્મ કરી જીવન વિતાવતો હતો. તેને પુત્ર અને પુત્રી એમ બે બાળકો હતા. મોટી ઉંમર થતાં તે પુત્રને માટે સમાન કુળની છોકરી લઈ આવ્યો અને તેમનાં લગ્ન કર્યાં.

દાસીની રાધે તેઓ જ જ્યાં થયાં—યોધિસત્વ, પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધુ અને દાસી. તેઓ ખૂબ સંપત્તી, આનંદ અને પ્રેમ-પૂર્વક રહેતાં હતાં. યોધિ-સત્વ પાચેયને આ રીતે ઉપ-દેશ આપતો—તમે, જે મળે તેમનાં દાન કરજો, શીલની રક્ષા કરજો, ધાર્મિક મતો પાળજો, મરણ-સ્મૃતિ ધ્યાનમાં રાખજો, પોતાનાં મર-ણને વિચાર કરજો. બધાંનું

મરણ નિશ્ચિત છે, જીવન અનિશ્ચિત છે, બધા સંસ્કાર અનિત્ય છે, ક્ષય-વ્યય સ્વભાવવાળો છે. રાત દિવસ અપ્રમાદી થઈને રહેજો.

પાચેય ‘સારું’ કહી, ઉપદેશ અહણ કરી, અપ્ર-માદી બની, મરણ-સ્મૃતિ ધ્યાનમાં રાખી રહેતાં હતાં.

એક દિવસ બોધિમત્વ પુત્રની સાથે ખેતર પર જઈ, ખેતર ખેડી રહ્યો હતો. પુત્ર ખેતરનો કચરો ભેગો રી બાળી રહ્યો હતો તે રી નજીક એક દરમાં એક ઝેરી સાપ રહેતો હતો. ધુમાડો ઝાંખોમા ગયો. આથી કોપિત થઈ, મહાર ની કળી ચારે વ દાત બેઠી દબાવી તેને કચરો તે તરત જ નીચે પછડાઈને મરણ પામ્યો. હમ હાકતો બોધિમત્વ પાછો કયો ત્યારે પોતાના પુત્રને નીચે પડેલો જોયો. બળદને ઊભા રાખ્યા અને જોયું તો તે મરેલો લાગ્યો. તેને ઉપાડી એક વૃક્ષના છાયા નીચે સુવાડી દીધા. તે ન ગયો ન પોત કમી આમ અનિત્યતાનો વિચાર કયો કે તુલાનો સ્વભાવવાળો તુડી ગયો, મરણ સ્વભાવ વાળો મરી ગયો, બધું અનિત્ય છે, મરણ શીવ છે ને તે શાંતિથી પૂર્વવત ખેતર ખેડવા લાગ્યો.

ચોડી બાર પડી તેણે ખેતર ખસેથી નીકળતા એક વિદ્યાર્થી માણસને જોઈને પૂછ્યું, 'મિત્ર ઘેર જાઓ છો?'

‘હા’

‘તો મારે ઘેર જઈને પ્રાર્થાગીને આટલું કહેશો? કે આજ હ મેશની જેમ બે જણનું ભોજન ન મોકલે પણ એક જ જણનું ભોજન મોકલે. રોજ હામી જ ભોજન આપી બંધ છે પણ આજ ચારે જણા રૂંદ વસ્ત્ર પહેરી, હાથમા મુગધિ ફૂલ લઈને આવે’

તેણે ‘હા’ કહી જાણીને જોમ જ જઈને કહ્યું

‘તાત! આ સંદેશો તમને કોણે દીધો?’

‘આરો’ પ્રાર્થાએ

પ્રાર્થાણી સમજી ગઈ કે મારો પુત્ર મરી ગયો છે પણ તે જરાય મૃત્યુ નથી કે અસ્વસ્થ થઈ નથી, આમ સુમયમ ચિત્ત વાળી તે સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી, હાથમા મુગધિ ફૂલ લઈ ભોજન લઈ બાકીના બીજાઓની સાથે ખેતરે પહોંચી એક પણ ન રોઈ, ન અસ્વસ્થ થઈ બોધિમત્વે નવા પુત્ર પડ્યો હતો ત્યા જ બેગેનિ ભોજન

કયું ભોજન પડી બધાએ લાકડા ભેગા કર્યા થિયા પર પુત્રને શખી, સુગંધિત કૂંડોથી પૂજા કરી આગ લગાવી કોઈની પણ આજમાથી એક છુદ પણ આતુ ન પડ્યું. બધાએ મરણાનુસ્મૃતિનો અભ્યાસ કયો હતો તેમના આ શીલના તેજથી ઈન્દ્રનુ ભવન ગરમ થઈ ગયું.

ઈન્દ્ર મહારાયો અને વિચાર્યું - કાણ છે? કે જે મને આસા સ્થાનથી વ્યુત કરવા માગે છે? જનાર જાણ્યું કે તેઓના શુભ તેજથી જ મારો મહેલ ગરમ થયો છે ત્યારે તે પ્રમત્ત થયો અને વિચાર્યું કે મારે તેઓની પાસે જઈ વધુ પરીક્ષા કરવી અને પડી તેમના ઘરને સાત રત્નોથી ભરી દેવા તે તરત ત્યા પહોંચ્યો અને અગ્નિદાહના સ્થાન પર એક બાથુ ભીભો રહીને બોલ્યો, તાત! શું કરા છો?’

‘સ્વામી એક મનુષ્યને બાગી રહ્યા હીએ’

‘મન તો એવું લાગે છે તમે મનુષ્યને નથી બાગી રહ્યા પણ એક હરણને મારીને રોકી રહ્યા છો’

‘નહી, સ્વામી! મનુષ્યને જ બાગી રહ્યા હીએ’

‘તો કોઈ દુરમન મનુષ્યને બાગી રહ્યા હશે?’

‘સ્વામી! દુરમન મનુષ્ય નથી, આરમ પુત્ર’

‘તો અમિય પુત્ર હશે’

સ્વામી! મારો અતિ પ્રિય એકનો એક પુત્ર છે’

‘તો શેતા કેમ નથી?’

પ્રાર્થાએ ન શેવાના કારણ આપના કહ્યું -

‘તેની રીતે સાપ પોતાની કાચગીને ઉતા રીને ચાડે છે બંધ છે તેની રીતે (પ્રાણી) પોતાના શરીરને છેડીને ચાડે છે બંધ છે આ રીતે બોગ હીન શરીરનો નાશ કરવા બધારે તેને બાગી નખાય છે ત્યારે તે સગાવહાલાના આક્રમને નથી બાળતો માટે હુ તેનું દુઃખ નથી કરતો, નથી શેતા તે જે એની અંતિ હશે ત્યા ગયો.

ઈન્દ્ર બોધિસત્ત્વની વાત સાંભળી બ્રાહ્મણીને
પૂછ્યું, 'મા! તારો તે શું થતો હતો?'

'સ્વામી! દમ મહિના કુળમાં રાખી, સ્તન-
પાન કરાવી, પાછો પોષ્યો પુત્ર.'

'મા! પિતા ભરે યુગ્મ હોવાને લીધે ન રૂવે,
પણ માતાનું હૃદય તો કેમભણ હોય છે. તું કેમ
નથી રોતી?'

તેણે ન રોવાનાં કારણ કહેતાં કહ્યું: 'વગર
બોલાવ્યો ત્યાંથી આવ્યો, વગર આજ્ઞાએ અહીંથી
ગયો. જેવી રીતે આવ્યો તેવી રીતે ચાલ્યો ગયો.
તેમાં હવે રોવું, ફરવું શું? સ્વગતો જતો તે
સગાવહાલાનાં રોવાફૂટવાને નથી ભણતો. માટે
હું તેનું દુઃખ નથી કરતી, નથી રોતી. તે જે
એની ગતિ હશે ત્યાં ગયો.'

પછી ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણીની વાત સાંભળીને બાદે-
ને પૂછ્યું. 'અમ્મ! તારો તે શું થતો હતો?'

'સ્વામી! મારો ભાઈ થતો હતો.'
'અમ્મ! બહેનોને ભાઈ પર જુબ પ્રેમ હોય
છે તું કેમ રોતી નથી?'

તેણે પણ ન રોવાનાં કારણ કહેતાં કહ્યું - 'જો
શરૂં તો કૃપ થઈ જઈ, તેથી મને શું ક્ષાયદો થાય?
અમારા ભતિ મિત્ર તથા રૂઢોને તેથી વધારે
ધૂષા થશે. સ્વગતો જતો તે સગાવહાલાનાં
રોવાફૂટવાને નથી ભણતો માટે હું તેનું દુઃખ
નથી કરતી, નથી રોતી. તે જે એની ગતિ હશે
ત્યાં ગયો.'

ઈન્દ્ર બહેનની વાત સાંભળીને તેની પત્નીને
પછી પૂછ્યું.

'અમ્મ! તારો તે શું થતો હતો?'

'સ્વામી! મારો પતિ હતો.'

'પતિનાં મૃત્યુથી સ્ત્રીઓ વિધવા થઈ જાય
છે, અનાથ બને છે. તો તું કેમ નથી રોતી?'

તેણે પણ પોતાનાં ન રોવાનું કારણ બતા-
વતાં કહ્યું.

'જેમ બાળક આપ્યા જતા ચંદ્રમાને ભેળને
(તેને દેવા માટે) રૂવે છે. તેણે જ તેનું વર્તન છે

જે કોઈ મરેલાંને માટે રૂવે છે. સ્વગતો જતો તે
સગાવહાલાનાં રોવાફૂટવાને ન ભણતો. માટે
હું તેનું દુઃખ નથી કરતી, નથી રોતી. તે જે એની
ગતિ હશે ત્યાં ગયો.'

ઈન્દ્રે પત્નીની વાત સાંભળી દાસીને પૂછ્યું.
'અમ્મ! તારો તે શું થતો હતો?'

'સ્વામી! મારો આર્ય.'

'જરૂર તેણે તને હેતુ કરીને, મારીને કામ
લીધું હશે, તેથી જ તું વિચારતી હઈશ કે હાથ,
સાડું થયું તે મરી ગયો. અને તેથી જ તું રોતી
નથી. કેમ ખરું ને?'

'સ્વામી! આણું ન બોલો. આ તેમને યોગ્ય
નથી કામ, મૈત્રી તથા દયાથી ભરેલા આર્ય-પુત્ર
હૃદયથી માનવા યુગ સમાન હતા.'

'અમ્મ! તો તું કેમ રોતી નથી?'

તેણે પણ પોતાનાં ન રોવાનું કારણ કહેતાં
કહ્યું. 'જેમ તુટેલો ઘડો સંધાતો નથી (અને તે
માટે રોવું નકામું છે.) એણે જ તેનું વર્તન છે
જે મરેલાં માટે રૂવે છે. સ્વગતો જતો તે સગા-
વહાલાનાં રોવાફૂટવાને નથી ભણતો. માટે હું
તેનું દુઃખ નથી કરતી, નથી રોતી. તે જે એની
ગતિ હશે ત્યાં ગયો.'

ઈન્દ્રે બધાંની ધર્મ-કથા સાંભળી પ્રસન્ન થયે
અને કહ્યું, 'તમે અપ્રમાદી થઈ મરણાનુરૂપ-
તિનો અભ્યાસ કર્યો છે. હવેથી તમે પોતાના
હાથથી કામ ન કરતા. હું ઈન્દ્ર દેવ છું. હું તમારું
ઘર અનંત સાત સ્વર્ગાર્થ ભરી દઈશ. તમે દાન
કરજો, શીલ રાખજો, ધાર્મિક મત કરજો અને
અપ્રમાદી રહેજો.'

આમ ઉપદેશ આપી. તેમનાં ઘરને અત્રીમ
ધનથી ભરી ઈન્દ્ર અલોપ થઈ ગયો.

શુદ્ધની આ કથા સાંભળી તે ગૃહસ્થને જૂબ
શાંતિ મળી અને દુઃખ શમી ગયું. વાત આટો-
પતા શુદ્ધ બોલ્યા: 'તે વળતે દાસી અભ્યુત્પન્ન
હતી, છોકરી ઉત્પન્ન થઈ હતી. પુત્ર રાહુલ હતો,
માતા જેમા હતી અને બ્રાહ્મણ તો હું જ હતો'

સામરમતી આશ્રમમાં ગાંધીજી કકડાડી ટા માં પથ્થુ નહી કહી હૃદયકુ બ'ના ફગાવામાં સુરજીવતા. ૧૯૨૩ના શિયાળામાં એક રાતે હિમ પડ્યું છતાં તેમણે ખાટો ને બસેડા પો ખાત કાળની કા ઝંના બેમે અતિશય ઠંડી લાગ વાધી ખુલ્લામાં ન કરતાં એકાદરી પર કરી ગાંધીજી સવારમાં ગરમ પાણી પી છ વાગે નિશ્ચ પ્રમાણે ફરવા નીકળ્યા આશ્રમનો મંત્રી દોવાળી કુ પથ્થુ તેમની સાથે ફરવા બેનો અપલમ ટો ને લીધે પણ ન પેસે. છતીર ઠંડીથી મુજબ લાગ્યું પથ્થુ ગાંધીજી ને નિશ્ચ પ્રમાણે સામરમતી જેલના ફરવાબંધના ધાલનાને લાકડી અડાકવા ભાદ બ' પાછા ફર્યા આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે પપૈવના ઝાડ હિમથી બળેલા એવા કુડીનું પાણી ફરીને હિમ ધર્મ ગયેલ તે બરફના કકડા પાછા ડેમે બતાવ્યા ત્યારે ગાંધીજીને ખાતરી થઈ કે આશ્રમમાં રાતે ૩૦ કે તેથી નીચે થારી બીનથી હશે એવી હાલમાં પથ્થુ તેમણે પ્રકાશ સુરજ ગયેલા એ બ' ખત આશ્ચર્યની વાત હતી.

ચેલ્યું, ને આગળથી પગ ધસવા ને દવાવવા લાગ્યો. ગાંધીજી કહે 'જમનવાલ માવિસ આમ ન થાય હથેળીથી થાય. એમ કહી મારી પિડી પર હથેળીથી માલિસ કરી અને પદાર્થ પાકે આપ્યો સરદાર સાહેબ બાનુભા બેડા બેડા પરબી કિલા બનાવના હતા કુ તો સર માત્ર ને ભોવ બેગો ઘર્મ ગયેલ પાચ મહિનામાં થોડુંક માલિસ કરતા શીખ્યો ગાંધીજીની છાતી પર માલિસ કરના તે પરના વાળ તણાતા મારા કરતા કેગે હળમ માલિસ કરે તો સાડુ, એમ સરદાર સાહેબને હાથે એ સ્વાભાવિક હતું પથ્થુ ગાંધીજીએ મારો એ 'અધિ કાર' બીજા ઠાકને લેવા દીધો બ' નહીં એ વખતે મે એકુ કે ગાંધીજી સાથે જ યુગાદેશ છે છાતી પર વીસ ઓનીટ કે બ' થો કવાક મે મ લિસ ક્યું છે ને એ ફર મ્બાન ઘમ્મિયે વાર તેમને ધસમસાટ લીધતા એવા છે.

* * *
૧૯૩૩ના એપ્રિલમાં ગાંધીજીએ વરવડા જેલમાં ફગિબન કાપને અંગે ૩૧ દિવસનો ઉપવાસ કરવાના નિશ્ચય જાહેર કર્યો. ઉપવાસ દરમિયાન મેથી છઠ્ઠા વખતેના હલો ઉપવાસ ન આદરવાની વિનવણી કરનારા તારા ને કામગીરી દેશ પરદેશથી આવતા લામ્બા તે ઉપવાસ અંગેક શુભેચ્છાઓ મિત્રો, સગાઓ વગેરે મળીને પથ્થુ સમ નવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ ચર્ચાઓ આશ્ચર્યજનક વાળા જે વિમાનમાં થતી ત્યાં સરદાર સાહેબ અર્ધ ઘડના નહીં પણ આજ પડચ ત્યાંથી આવ્યા પછી ફરી વખતે

વરવડા જેલમાં અને ગાંધીજી પામ મૂકવામાં આવેલાં તે વખતના આ પ્રસંગ છે કુ સાવ અલ્પકા માધુસ રકો માલિસ કરતા બ-મારમાં છાંખેને નહીં બોર-કના પ્રયોગને લીધે ગાંધીજીની તમિલન લથડી હતી. પગની પિડીની માલિસ કરવાનું અને ફેરવામાં આવ્યું મે ગરમ તેજ નીચ અગળા વડે પિડી પગ તેજ

ગાંધીજી યા મહાદેવભાઈ તે દિવસે કોની કોની મુલાકાત થઈ, શી શા વાતો થઈ, તેનો સાર સરદાર સાહેબને કહેતા. તે કુ પણ સાબળતો. ઉપવાસ શરૂ કરવાનો દિવસ જેમ જેમ નજીક આવતો હતો તેમ તેમ ગાંધીજીના ઉત્સાહ અને આશા વધતા ક્રેતા. તે અરસામાં રામજી ને શી શ કરવાલ મે કરે ગાંધીજીને બહુ આજ્ઞ વ પૂર્વક કહ્યું કે, 'તમે ૨૧ ઉપવાસ કરી શકો એવું હવે તમારું શરીર જ રહ્યું નથી ન કરે નારાયણ ને અમને એમ લાગે કે હવે તો તમારા હેઠા આસ આપે છે, અને ડાકટરો પણ અમારા મતને મળતા થાય, ને તમારું શરીર તપાસી ડાકટર ઉપવાસ છોડવાની આમ્રહલરી સલાહ આપે, તો તમારે ઉપવાસ છોડવો જોઈએ.' આ ઉપવાસ કરવાનો આદેશ આ તર્કથી તરફથી મળ્યો છે એટલે તેમા કુશળ જ થનાર છે એવી ગાંધીજીને પાડી ખાતરી હતી એ દંડ શ્રદ્ધાને હલાવે એવી સમજ દલીલો રામજી ને શ કરવાલભાઈએ કરી એટલે ગાંધીજીનો પુષ્પપ્રકોપ ભગ્નકાં બીકો, ને તેમણે કહ્યું. 'તમે મારી છવ્વ ત શ્રદ્ધાને હણાવવા મગો છો? કુ જે કહું તેના પર તમને આરથા બેસતી નથી; અને ડાકટરો મારી નાડ તપાસ, હવના ધખકારા જીએ, લોહીનુ દનાથ માપે, તે જે કંઈ કહે તેના પર તમે શ્રદ્ધા રાખો છો? આવી ડાકટરી તપાસ ન જ કરવી જોઈએ, એવો મારો આમ્રહ છે.' આથી પણ વધુ આકરા વેણ ગાંધીજીએ સંભળાવ્યા હશે ત્રણ કલાક પછી સાંજે ફરતા વાતો કરતી વખતે પણ એ ઉકળાટ શરૂએ નહોતો બીજો દિવસે સવારે નિત્યનિયમ પ્રમાણે ગાંધીજી રાતના ત્રણ વાગે બેઠા, ચારની પ્રાર્થના થઈ જેલ ખૂલવાના પોણામાત્રના ઘટા થયા. પણ જોસર હજુ અમારા ચાંદ્રમા આવ્યા નહી. એટલે ગાંધીજીને તાનાવેની થવા લાગી. ગાંધીજી કહે: 'હજનલાન, આ ચિંટી પણ કુટીમા રામજીને તરત જ પડોડાએ એવું જોસરને કહેવડાવે. એ ચિંટી રામજીને નામે હતી ને તે આ પ્રમાણે હતી: 'તમે અને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય છે. કોને મે તમને ને શ કરનાનને બહુ જ દુભવ્યા. મને ક્ષમા આપો એમ કહેવાની જરૂર નથી, કેમકે ક્ષમા તો તમે મને માગવા પડેલા જ આપી છે. પણ મે કાવે બેવફૂરીથી જે વસ્તુની ના પાડી ને જ વસ્તુ કરવા હવે કુ તૈયાર છું. દમણા તેમ જ તમે બ્યારે છો છો ત્યારે કુ કોઈ પણ ડાકટર પાસે તપાસ કરાવવા તૈયાર છું. શરત એટલી જ કે સરકારની પર

વાનગી મળવી જોઈએ. મને લાગે છે કે એ તપાસનું પરિણામ પ્રસિદ્ધ ન કરવું જોઈએ, કેમકે એનો રાજદારી ઉપયોગ થનાનો ભય રહે છે. મારે એ પણ કહેવું જોઈએ કે ડાકટર પાસે તપાસ કરાવે તો તેથી ઉપવાસનો આરંભ અટકવાનો નથી. આપણે મળીશું ત્યારે વધારે વાત કરીશું. આ ગઈ કાવે મારા હૃદયમા મેલ ગરી ગયો તે કાઢી નાખવાને માટે જ લખું છું. તમને તથા શ કરવાલને રહેરમરણ —આપુ. ૫-૫-૩૩.*

* * *

શ્રી દેવદાસ એક વરસ દિલ્હીની જમિયા મિલિયામાં કાલચથી જીજીના શિક્ષક તરીકે કામ કરતા હતા તે વખતે તેઓ તેમના ભત્રીજા—શ્રી હરિલાલના નાના દિકરા—રસિકને પણ સાથે લઈ ગયા હતા. તેને ટાઈ ફોર્મડ થયો, તે જીવથેણ નીવડ્યો. તેના અવસાનના ખબર આશ્રમમા આવ્યા, તેને બીજો દિવસે સવારે કુ ૨.૩૦ મેતા મુળજી ગાંધીજી સાથે ફરવા ગયો ત્યારે તેમણે અંગ્રેજ અને દેશી વૈદકને લગતી વાતો કરી આવા ટાઈફોઈડ તાવમા પણ ઘણા ડાકટરો દરદીને દુધ આપવાનો આમ્રહ રાખે છે એ બરાબર નથી નિસર્ગોપચાર પ્રમાણે આવા તાવમા દુધ તો અપાય જ નહી, થોડીક વાર પડી કહે. 'હાલો ધીએ હોજરી કામ કરતી બંધ થઈ ગઈ હોય ત્યારે પણ, ઇન્કેક્શન દ્વારા દરદીએને ખોરાક આપવામા ડાકટરો માને છે' એના એક બે દાખલા આપી પડી કહેવા લાગ્યા.

'હજનલાન, આટની વસ્તુ તમે ઉદ્યોગમ દિરની રોજનીશીમા નાંખી રાખાને. કુ એશુદ્ધ થઈ ગયો ફોર્મ ને મરવા પડ્યો ફોર્મ ત્યારે, ગમે તેવા મોટા કુશળ વૈદો કે ડાકટરો જારપૂર્વક કહેતા ફોય તોપણ, કૃત્રિમ રીતે ખોગક આપી અને જિવાડવાનો પ્રયત્ન કરવા દેશો નહીં. ઇન્કેક્શન થા ગુદા વાગે મારા શરીરને ખોરાક ન અપાવા દેશો આ વાત ઝીપડી જ છે ત્યારે બીજી પકડ બે વાત કહી દે. મને લાનમા લાવવા માટે કોઈ ડાકટર ધાન્ડી કે બીજો દારૂ શરીરે ચોપડવાનું કહે તો તમે તે િ સામે જીજીને તમને બાધા કે વેદિવાનો શિરપાવ ડાકટરો કે વૈદો આપે તોપણ—તમે મારા વારસ છો, નજીકના સગા

* ચિંટી મળી તે જ દિવસે સળજી દસના દસના જેલમા થયા ને કહ્યું 'આપે ક્ષમા માગવાની કરી જરૂર નહોતી આપના કરતા વધારે તો અમે ચિડાયા હતા અમે તમે વપાસ ન કરાવવાનું જ નહિ કંઈ' છે '

છો એ વધારે સમજો, એમ માની - મારા જોવાન થયેના
શરીરને દાઢ ન જ આવે તે માટે કાળજીવત પ્રવર્તન
કરજો અને છેવટ મોરો હેઠળ પડે ત્યા જ, એટલે
કે તે જ ગામમાં અગ્નિસરકાર કરજો. મારા શબને કોઈ
પણ બીજો રચે સર્જનાનો આગ્રહ રાખનાનો નથી "

આ ત્રણે વસ્તુ મારી તે દિવસની વાસરીમાં લખી
રાખી હતી પણ ૧૯૩૩માં આશ્રમ વી ખાર્જીજતા એ
વાસરી રહેતું થઈ ગઈ. એટલે ગાંધીજીના ચોક્કસ
શબ્દો ટાંકી શકાય નથી, પણ તેનો આવાર આપ્યો.

* * *

૧૯૨ ની લાંડોરની મહામહા પઠી, મહાસભાની
તમામ કચેરીઓમાં તેમ જ મહાસભાનો પ્રધાન જેના
પર હોય એવી સરકારોમાં રાષ્ટ્રીય જ્વળ ચડાવે
જોઈ એ એવો પ્રચાર કરવાની કોલેસા હાડીકર ગાંધીજી
પાસે આ-આ આશ્રમમાં જ્વળ રોપવો જોઈ એ ને જ્વળ
વહની ક્રિયા નિયમિત થવી જોઈ એ એની હસી-ન
ગાંધીજી સાથે કરવા લાગ્યા ગાંધીજીએ મને બોલાવે.
શબ્દાતમાં તો જ્વળનું શ્વપ જ્વળત બની જીવાઈ
જ્વળ વગેરેની વાતો થઈ પણ એ ચર્ચા આલ્પી હતી
ત્યા જ ગાંધીજી મેલી ગઈ. "સત્યાગ્રહાશ્રમમાં ખાતુ
જ્વળરોપણ આજે કરવું મને વાળખી લાગતું નથી
એક વાર આશ્રમમાં જ રહેકાવ્યો, તો તે ઝડપે પ્રણ
સમાન સાચવવાની આશ્રમમાં તાકાત દોવી જોઈ એ
જે હાની શાન સાચવવાને જાળની કુરબાની કરવા આશ્રમે
તૈયાર રહેવું જોઈ એ એ તૈયારી આજે આશ્રમ-ઉદ્યોગ
મંદિર-માં નથી જ્વળને કારણે કદાચ આશ્રમ ભરખી
જૂન થવા તૈયાર નહી થાય તેથી હા. હરકીરે, મારી
સલાહ છે કે આશ્રમમાં રાષ્ટ્રજ્વળ રોપનાનો આગ્રહ
હાન ન રાખવો."

* * *

૧૯૨૪માં ગાંધીજીએ શ્રી. રામદાસને જોઈ એક
ક્યાક યુગવર્તી સંસ્કૃત, અંગ્રેજી ભણાવવાનો નિયમ
કરેના તેમાં "હિન્દુ ધર્મની બાળપોથી" તથા "વંચ
ધર્મિન્ડયા"ના લેખો તે તેનું લાખતર વગેરે શીખવવા
ને અરસામાં અમદાવાદમાં મ્યુનિસિપાલિટીના નવા
હોલમાં મહાસમિતિની બેઠક જરૂર તેની સભાએ.
મેહી રામ મુધી ચાલવી સવારના ૫ થી રાતના ૧૦ સુધી
ગાંધીજી દેશનેતાઓ સાથે કઈને કઈ મંત્રણાઓમાં
ગણાયેલા હોય એ દિવસોમાં એક વાર મેંએ રાતે ૧૧

વાગે આશ્રમમાં પાછા આવ્યા, ને બાને પૂછવા લાગ્યા
'રામો કયા છે' બા કહે 'સર્જાયો છે ચાકચો
પાકચો છે ઉઠાડવો નથી' ગાંધીજી કહે 'પણ એને
જોઈ એક કાલ ભણાવનાનો નિયમ કર્યો છે રામો
ના પાંચે તો જ મારાથી સર્જ શકાય' પણ એમ કઈ
નિયમભંગ થય' રામદાસને જગાડી યો. ૫ પણ શીખ
વ્યુ ત્યારે ગાંધીજીના દિવને શક્તિ થઈ

* * *

ગાંધીજીના કેટલાક કામગીરી મારી પાસે છે તેમાંના
એકમાં પોતાના કોધને વિષે તેમણે ને બંધુ છ તેના
ઉતાવો બધી આપના જેવો છે 'ખરી વાત જ એ છે
કે સ્વચ્છતા કોઈની બતાવી મળતી નથી પોતાની અદ
રથી નીકળવી જોઈ એ વૃ પોને અત્યારે કોધ રાક્ષસની
સામે ઝૂટી રહ્યો છું નિઃસ્વર્તી કોઈથી કઈ જૂન થઈ
કે મારી ઉપર કોધ રિપુએ સવારી કરી જ છે એ શરીર
અને મન બંનેની નુનજાઈ સ્વચ્છ છે મન સાન ઉઠા
મીન થયુ હોય, તો શરીરની નિમજળતા તેને શુ કરે
જુદા આ જાણે છે હૃદયને તેના સ્વચ્છ નથી થયે. પણ
કેક દાહો એ કોધને પાપુ અથે છુટો છે પણ
એમ મારી મેલે જ ધર્મર કૃપા ચેલવવી રહી છે તેમ જ
તમારે કરવું રહે છે આપણા મેમા કૃષી. ફેર ન જાણ્યો.
મને એક જ આત્મા છે બંનેમાં પશુતા રહેવી
છે મૂર્ખા જાય તો પશુના જાવ' બાપુના આશીર્વાદ

* * *

૧૯૦ ના માર્ચમાં ઘાડીકૂચ રાજ થવાની હતી
કમભાગ્યે ફેબ્રુઆરી માસમાં જ આશ્રમમાં બાળકોને
શીતળા નીકળવા માડવા પરિતપ ખરે તથા ખાદી
સેવક મથુરાદાસભાઈના બે બાળકો શીતળાના મોઝા થઈ
મુજરી ગયા તે ઉપરાંત બીજા આઠેક બાળકોને શીતળા
નીકળવા હતા તે બધાને 'વેટ શીટ પેક' એટલે બીની
બડી ચાદરમાં લપેટી મુકવમાં આવના પરમે ગેનેટ એફ
પોટાજવાળા પાણીથી ઘા ધોવાના ગાંધીજી પોને અગત
કાળજી રાખી સમચાર કરતા પ્રાર્થનામાં પ્રવચન કરતા
તેમણે કહેજ "શીતળાના નિવારણ માટે રસી મુકા
વવાની હું વિગદ છું" ને મારેના કારણે પણ સમજા
વ્યા હતા. અને કહેતું કે "અહ છતા ને માવાપે પોતાના
બાળકોને રસી મુકવવા પ્રયત્નતા હોય તે જરૂર મુકાવે"
તેમનો પોતાનો મત તો તે વેળાએ રસી ન મુકાવવાની
તરફેણમાં જ હતો

શિષ્યો શુરુજીને વીંટળાઈને બેઠા હતા. રાજ શુરુજી પ્રાર્થના પછી થોડો ઉપદેશ શિષ્યોને આપતા.

પ્રાર્થના પૂરી થઈ. શુરુજી યોદ્ધા, ‘દરેકે દરેક પ્રાણીમા ઈશ્વરની હસ્તિ છે. એમ માનીને નાનામા નાના પ્રાણી ઉપર પણ પ્રેમ કરજો, અને તેમાં ઈશ્વરનાં દર્શન કરજો.’ શિષ્યો શુરુજીના ઉપદેશનો પ્રસંગ આવે પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ઉપયોગ કરતા.

એક વાર એવું બન્યું કે એક શિષ્ય કામ પ્રસંગે શહેરમાં ગયો, ત્યાં દુરથી કોણાહલ ચંલ-ળાયો: ‘ભાગો, ભાગો, નાસો, બાણુએ ખસો, ગાંડોત્તર હાથી આવે છે.’

આ બધો ઘોંઘાટ સાલગીને રસ્તા ઉપર ચાલતા લોકો દૂર ખમી ગયા. પણ પેલો શિષ્ય કે જેણે તાજે જ ઉપદેશ સાંભળ્યો હતો કે, ‘પ્રાણી માત્રમાં ઈશ્વરનાં દર્શન કરજો.’ તે જરાય ખરચે નહીં કે ડયો નહીં, પણ નીડરતાપૂર્વક રસ્તાની વચ્ચે જમ ચાલતો હતો તેમ આગળ ચાલવા લાગ્યો. અને મનમા વિચારવા લાગ્યો: ‘આ હાથીમાં પણ ઈશ્વર ને તો પછી મારે શા માટે એનાથી ડરવું નેઈએ!’

અને તે રસ્તાની વચ્ચેવચ્ચે બે હાથ જોડી હાથીને ઈશ્વર-સ્વરૂપ માની તેને નમન કરવા. બિલો રહ્યો.

હાથી ૧૨ બેઠેલા મહાવતે દુરથી આ શિષ્યને રસ્તાની વચ્ચેવચ્ચે બિલેલો જોયો. તેથી તેણે મોટે સારે ખૂમ મારી: ‘ઓ સિદ્ધ, હટી જાઓ, જલદી હટી જાઓ.’

પણ ખસે એ બીજા. પેલા ઉપદેશ પરની અચળ શ્રદ્ધાએ એ જરાય ડગ્યો નહીં. જાન-બૂદ્ધિમાં હાથીને થોડી વિવેક બુદ્ધિ હોય છે! તેણે તરત તે શિષ્યને સંદર્શી પકડીને દૂર ફેંક્યો.

શિષ્યનાં હાડકાં ભાંગ્યાં ને બેલાન થઈ ગયો.

આ બખર શુરુજીનાં આશ્રમમાં વાધુવેળે પહોંચી ગઈ. શુરુજી જાને શિષ્યો બેલાન પડેલા શિષ્યની પાસે ગયા અને તેને જાંચડીને આશ્રમમાં લાવ્યા.

ઘણા દિવસો મુખી પાટાપીંડી ચાલી ને આખરે શિષ્ય હરતો ફરતો થયો. એટલે એક બીજા શિષ્યે પૂછ્યું: ‘અદ્યા ભાઈ, તું જોતો તો હતો કે, તારાં માથે ગાંડોત્તર હાથી આવ્યો આવતો હતો, રસ્તા પરના લોકોને પણ દર ખસતા અને ભાગતા જોતો હતો. અને મહાવતે પણ તને ચેતવ્યો હતો છતાં તું કેમ ખમી ન ગયો?’

શિષ્ય હજુ પણ એ જ શ્રદ્ધાપૂર્વક બોલ્યો: ‘ભાઈ, થોડા દિવસો પહેલાં શુરુજીએ જ આપણને નહેતો ઉપદેશ આપ્યો કે, ઈશ્વર જુદાં જુદાં રૂપમા બધે જ વસેલો છે. પછી હું શા માટે ગભરાઈ કે બાણુએ ખસું? હાથીને મેં ઈશ્વરરૂપે જોયો પછી મને શેનો ડર! માટે હું નિશ્ચિંતતાથી હાથ જોડી બિલો રહ્યો.’

આ વાતની જ્યારે શુરુજીને ખબર પડી ત્યારે, તે શિષ્યને બોલાવીને તેની પીઠ પર હાથ ફેરવતા બોલ્યા: ‘વત્સ, તારી શ્રદ્ધાને ધન્ય છે, અને તારું કહેવું પણ સાચું છે કે ઈશ્વર હાથીનાં સ્વરૂપમાં આવતા હતા. પણ હાથી પર બેઠેલા મહાવતમાં તે ઈશ્વર કેમ ન જોયો? એ ઈશ્વર તો તને બાણુએ ખમી જવાનું કહ્યું હતું ને? બધામાં ઈશ્વર છે તે તને હજુ પણ હું કહું છું. પણ તે વખતે વિવેકબુદ્ધિ વાપરતી નેઈએ. જો તે વિવેકબુદ્ધિ વાપરી હાથીરૂપે રહેલ ઈશ્વર અને મહાવતરૂપે રહેલ ઈશ્વર એ બેમાંથી તે વખતે મહાવતરૂપે રહેલ ઈશ્વરનું કહ્યું માન્યું હોત તો તારી આ દશા ન થાત.

દિલ્હીથી પંદર સોળ માઈલને અંતરે સેહાની નામનું નાનકડું ગામડું છે.

થોડું ભણેલી, નજરમાન, અને દેખાવડી એક બાળા પરણીને આ ગામમાં આવી. પિયરમાં માછલાંની જેમ પાણીમાં હિરેલી સાસરિયામાં પાણી વગર તરફડવા લાગી.

એક દિવસે બાળાએ પાણીના આ ત્રાસથી અકળાઈને ધરના વડિલોને કહ્યું, 'આપણા ગામમાં કૂવો નથી તેથી બીજે ગામ પાણી ભરવા દૂર જવું પડે છે. તો આપણે ગામના લોકો સંપની કૂવો ખોદીએ તો?'

વડિલો તો આ સંપની અને સાથે મળીને કૂવા ખોદવાની નવી વાતો સાંભળીને હસ્યા અને બોલ્યા, 'ઓ ગાંડી, કેવી વાત કરે છે! ગામના લોકો ભેગા મળીને કૂવો ખોદશે! આવું તો કાંઈ બને! જો જો આવી હાસ્યાસ્પદ વાત બીજે કરતી.'

પણ બાળાએ તો આમ વિકાસના કામો નજરે ભેંચેલાં હતાં. તેણે મનમાં ગાંઠ વાળી કે કોઈ પણ હિસાબે રોજના માઈલો સુધી ચાલી બીજા ગામના કૂવામાંથી પાણી ભરવાનું ગામની બહેનોનું દુઃખ ટાળવું જ રહ્યું.

પોતાની બહેનપણીઓ સાથે પાણીએ જતાં એક દિવસે વાત ઉઠેલી, 'આડલે દૂર પાણી ભરવા જઈને જેટલો વખત બગાડીએ છીએ તેટલો વખત જો આપણે કૂવો ખોદવામાં ગાળીએ તો આપણું આ કાયમનું દુઃખ ટળી જાય. બોલો છો મહેનત કરવાની તૈયારી?' સંપનીઓ તો આ વાતથી ખુશ થઈ અને એક શુભ ચોઘડીએ કૂવો ખોદવાનું મુદ્દત કયું.

લોકો ભેટા રહ્યા. મશકરી કરતા રહ્યા અને કૂવો દિવસે દિવસે જોડો ખોદાતો ગયો. લોકો તો માનતા જ હતા કે આ છોકરીઓ થોડા દિવસમાં થાકીને કંટાળશે. આમ કંઈ થોડાં પાણી રેતાં પડ્યાં છે!

મામા કેસા માણ

નચીન ગાંધી

બાપુનું જીવન એટલે સત્યનું અ-
થાક શોધન. બાપુના નિકટના સાથીઓ
કે પરદેશના મિત્રો કોઈ પણ બાપુ
પાસે કંઈક રમરણરૂપે લખાવે એટલે
બાપુ ઘણું ખરું સત્ય ઉપર જ કંઈક લખે.
લખનાર કોએસ વખતે એક નિકટ-
ના ભક્તજનને બાપુના હસ્તાક્ષર

લેવાનું મન થયું. બાપુની ગાદી ઉપર
તેણે સુંદર મળની ડાયરી મૂકી. સાથે
ફળો લાવેલા તે પણ તેણે બાપુનાં ચર-
ણોમાં ધર્યા અને કહે, ‘જીવનમાં મને
માર્ગદર્શન બતાવે એવું કંઈક આ ડાય-
રીમાં લખી આપો.’

હસતાં હસતાં બાપુ કહે, ‘તમે
ડાયરી તો ઘણી રૂઢી રૂપાળી લાવ્યા છે.
પણ એના કાગળો બધા પરદેશી છે,
પારકી વસ્તુ સુંદર હોય તો પણ આપ-
ણને શા કામની? તમે અહીં કોએસ
નગરમાં ખાદી આમોઘોગનું પ્રદર્શન
ભરાયેલું છે તેમાં હાથકાગળ વિભાગ
જેવો કે? તે જો જો, અને હવેથી હાથ-
કાગળ જ વાપરજો. આપણા રોજના
વપરાશની બધી ચીજો હવે આમોઘોગની
જ વાપરવી જોઈએ.’

પેલા ભાઈ તો સાવ ઝંખવાણા પડી
ગયા. બાપુની વાત એને ગળે ઊતરી
અને બીજે દિવસે તો હાથકાગળની
ડાયરી બાપુનાં ચરણોમાં તેણે મૂકી, અને
ખાલ્યા : ‘મહાત્માજી, હવે તો હું દેશી
વસ્તુઓ જ વાપરીશ.’ બાપુનું મૌન
હતું એટલે ડાયરી હાથમાં લઈ બાપુ
ખડખડાટ હસી પડ્યા અને નીચે પ્રમાણે
લખી આપ્યું.

‘જે સત્યકી સેવા કરતે હેં વહી
ભગવાનકી ઓર મુલકકી સેવા કરતે હે.’

બીજા એક આવા જ પ્રસંગે બાપુએ લખી આપ્યું: 'સત્ય મારો ધર્મ છે અને અહિંસા તેની સિદ્ધિનું સાધન છે.'

સત્યાગ્રહાશ્રમ સાબરમતીના એક અતેવાસી ભાઈએ હસ્તલિખિત માસિક શરૂ કર્યું. નવરાશના વખતમાં તે આશ્રમના શિક્ષકો અને વડીલો પામેથી લખાણો મેળવતા, બાપુની મુલાકાતે કોઈ આગેવાન આવી ચડે તો તેમને પણ તે છોડતા નહીં. એક વાર તે ભાઈએ હિમ્મત કરી બાપુને તે માસિક ખતાવ્યું અને લેખની માગણી કરી. બાપુ તે દિવસે ખૂબ પ્રમન્ન હતા તરત જ બાપુએ એક પાતું ભરીને લખી આપ્યું. તે ભાઈના આનંદનો તો પાર ન રહ્યો! અને અમને સૌને એ લખાણ ફરી ફરી વચાવ્યું. બાપુએ લખેલું:

'સત્યને પહોંચવું એટલે પરમેશ્વરને પહોંચવું એટલે પરમ સુખ મેળવવું' એટલે મોક્ષ મેળવવો. સત્ય વિના આ જગતમાં ખીજું કંઈ જ નથી. તેથી જ શંકરાચાર્યે જગતને માયારૂપે વર્ણવ્યું

છે. આ સત્યને કેમ પમાય? તેની શોધ પાછળ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેથી ધનનો, માનનો, માતાનો, પિતાનો, સ્ત્રીનો, પુત્રનો, મિત્રનો અવસર આવ્યે ત્યાગ કરવાની તૈયારી હોવી જોઈએ. જે પ્રયત્ન અને જે જોખમ આપણે ધન, માન મેળવવા ખેડીએ છીએ તેના હજાર ગણા પ્રયત્ન અને જોખમ સત્ય મેળવવા, ખેડવા ઘટે છે. એમ છતાં સત્ય એ આત્માનો સ્વભાવ હોવાથી એટલું જ્ઞાન મળ્યા પછી સહજ પ્રયત્ન સાધ્ય વસ્તુ છે.'

આપણાં ઉપનિષદો કહે છે: 'સત્ય-સ્ય રૂપમ્ નિહિતમ્ ગુહાયામ્' સત્ય તો અંતરના અંતરતમ ખૂણે છુપાયેલું છે. એ અતક્ષ મહાસાગરમાંથી મરજવા જ એને હાથ કરી શકે. બાપુ પણ એવા જ મરજવા હતા અને તેથી જ એમના મુખમાંથી સત્ય વિશેનાં વાક્યો ચિર-કાલીન કાવ્યની પેઠે અત્યુચ્ચ સંવેદના આપણા હૃદયમાં જગાડે છે અને સત્યની ગહન કિલસૂદીનું આપણને દર્શન કરાવે છે.

ગાંધીજીની નમ્રતા

ઈસ્ટ આફ્રિકામાં કાકા કરનેન્દરના પદપગના પ્રતાપે દરમ્યાનનાયો બીમાર એક પ્રવચન મોતેમેલેસે તે પ્રસંગે ત્યાની જગતને ગાંધીજીની નમ્રતાનો ચોક્કસ ખ્યાલ આપતા તેમણે કહ્યું:

"હિ હોમા એક કહેવત છે કે, જ્યાં સુધી નાનોભાઈ મોટાભાઈને મોટાભાઈ તરીકે સ્વીકારે ત્યાં સુધી એ મોટાભાઈ એના જ્ઞાન પકડી શકે પણ જ્યાં નાનોભાઈ મોટાભાઈને માને તો મોટાભાઈ એ નાનાભાઈના પણ પકડવા

અર્થાત્ નમ્રતા ગાંધીજીના જીવનમાં વજ્રાવેલી હતી "

—'સહારિ'

એક ચોર હતો.

એને ભારે ચોરી કરવાની ટેવ આપી જિંદગી એણે એમ જ વીતાવી. એક દિવસ એ ખેડે હતો. એકા એકા વિચાર કરતો હતો. વિચાર કરતાં કરતાં એને એક વિચાર આવ્યો. આખી જિંદગી ચોરી કરવામાં ચાલી ગઈ પણ હોયે ન અવાધુ! કહેવન છે: 'ભીખની હાંતલી શીકે ચડે નહિ.' એ વાત સાચી છે. એને વાલિયા લુંટારાની વાન યાદ આવી. મનમાં પાકો વિચાર થયો, ખસ આ ધધો હોડી ફેવો અને ખાડીનું જીવન સરસ રીતે શુભરખું પથ આ ધધો હોડાવે કોણ? મોઈ ગુરુ વિના પત્તો નહિ ખાય. અને આ મથુખા દેહ સુધરશે નહિ!

એ તો ચાલ્યો ગુરુની શોધમાં.

જતાં જતાં એક ગામ આવ્યું. ત્યાં એણે કોઈ સારા ગુરુની તપાસ કરી. એનાથી એને સતોષ ના વળ્યો. તે આગળ આવ્યો. એમ ને એમ તે આગળ નીકળી પડ્યો ખૂબ ખૂબ આધે ગયો. ત્યાં એને એક ગુરુ મળી આવ્યા. એ રાજ થયો. મનમાં ખૂબ આશ્વાસન પામી એણે ગુરુનાં ચરણમાં મથું મૂકી દીધું.

ગુરુ સમાધિમાં હતા. આસપાસ એના શિષ્યો વીંટળાઈને બેઠા હતા. ધૂણી ધખાવીને સૌ મસ્તમાં આવી નામ સ્મરણ કરી રહ્યા હતા.

ચોડી વાર યંઈ. ગુરુ સમાધિમાંથી જગ્યા.

'કેમ બેટા, કેમ આવવું થયું?' ગુરુએ પ્રેમવત્સલતાથી પૂછ્યું.

'શુદ્ધ, પાપનિવારણ કરવા. આખી જિંદગી ખૂબ પાપમાં ગુજરી તો પ દહાડો ના વળ્યો. હવે થયું કે શુદ્ધના પગમાં પડી ખાડીની જિંદગી સુધારી આ મનખા દેહને કંઈક પાવન કરું' ચોર ગળગળે અવાજે બોલ્યો.

ગુરુ હસ્યા.

'બેટા, કેમ પાવન થવાનું હોય તો જોઈએ શું? પાવન થયું એ કંઈ જેવી તેવી વાત નથી.' ગુરુ બોલ્યા.

'ગુરુજી, આપ કહોશો એ પ્રમાણે કરવા તૈયાર છું' ખાપજી.

'એ...મ. પણ તારે બંધી હાકરાં છે?' ગુરુએ પૂછ્યું.

'હા. છે, ખાપજી...એ હાકરા છે. બે હાડીઓ છે.

બંધી પણ છે ને આંધળી મા છે.' ચોર બોલ્યો.

'એ બધાં તો વિચાર કર્યા છે?' ગુરુએ કહ્યું.

'એટલું તો ચપટીટ્ટી છે એનાથી એમનું ચાલી રહેશે. પછે તો હાકરા બે મોટા મોટા છે. એ ધધોખાપો કરસે ને? એમાંથી હવનું ગજરાન નેકળશે...' ચોર રંગમાં આવીને જવાણ આવ્યો.

'બલે ત્યારે અભિ' રહે ને સૌ સાધે તપ-ધ્યાન કર.'

ગુરુએ બરડે હાથ પ'પાળતાં કહ્યું.

ચોર ગુરુ પાસે રહી પડ્યો.

સૌ સાથે હળીમળી ગયાં ને સૌ કરે તેમ કરવા લાગ્યો. તપ ધ્યાનમાં પણ ખૂબ મંડી પડ્યો ને ગુરુને પણ સમજવા લાગ્યું કે ખૂબ અઢો આદમી છે મનની ઈન્દ્રિયોને એણે ઝટ વાળી દીધી!

આમ સૌ શિષ્યોમાં એ એકેકા ગણવા લાગ્યા. ગુરુ પણ એના પર પસલ રહેવા લાગ્યા.

એક દિવસ એવું બન્યું કે બધા શિષ્યો નાની ધોઈ લગોટ સુકવીને પોતાના કામોમાં પડ્યા હતા તે વખતે પેલા ચોરના જૂના સંસ્કારો ઓગિતો જાગી ઊઠ્યા. લગોટ બધા લોધા. પોટલી વાળી ખાળ ખાંડમાં જઈ મૂકી આવ્યો.

ખીંતે દિવસ થયો. ત્યારે એ પોટલી ખીળ ખાંડમાં મૂકી આવ્યો. આમ લગોટની પોટલીની દેરદેર કરતાં કરતાં એક દિવસ ગુરુની નજરે પડ્યો. 'બેટા, આમ કેમ કરે છે? પોટલીઓ કેમ ફેરવે છે?...' ગુરુએ પૂછ્યું.

'ખાપજી, આખી જિંદગી ચોરી કરવામાં ગઈ. એ એકદમ જૂલી જવાય? એટલે પોટલીઓ આમ-તેમ ફેરવું છું...!' ચોરે મનમાં પડેલી વાત કહી નાખી.

'બેટા-સંસ્કારોની ઘરેડમાંથી ઝટ છૂટાવું નથી અને એમ પાવન થવાનું નથી!! એ મેં પડેલે જ દિવસે કહ્યું હતું ને? કંઈ નહિ પાછા જૂઠ્યા ત્યાંથી ફરી ગણે. એક દિવસ એવો આવશે જ કે તદ્દન પાવન થવાશે. પણ એને મારે પાકો નિશ્ચય સંકલ્પ અને ધીરજ જોઈશે. મત ગમરડા' ગુરુએ માથે હાથ ફેરવ્યો.

ચોર મનમાં સમજી ગયો. એણે કરીધો ગણવા માંડ્યું.

ભારત ૧૧ જનતાની આપી કમ પૂર્વ તૈયારી હતી કે જેથી તે ગાવીછને પગલે પગલે ચાલી શકી અને ગાધી છતાં કાર્યક્રમને સમજી જનારી શકી ?

પછી મધ્ય જ મહત્વનો છે. આનો જવાબ તો જ આપી શકે છે જો તમે અને દુનિયાને કાલિદાસ સારી રીતે જાણે છે. ભારત ૧૧ જનતાની શક્તિ અને અશક્તિ ને જનતાની નિરક્ષરતા ભારતના પગ પગપાળું પડુપાડું જો જો છે.

આ પ્રશ્નો જવાબ તદ્દલ શકે જો સમાજજ્ઞ જાણે જોડા અજવાબ કરીને જાય છે કે કયા કયા મુદ્દા હતા અને કાંઈક માનવીના જીવન પર અસર કરે છે અને આવી અસર કયા સુધી પહોંચે છે.

અને ભારતનું માતા આવા પ્રશ્નો જવાબ તો આપી શકે છે જેણે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર અધ્યયન ચિંતન અને અનુભવ કરી છે અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં તત્ત્વચક્ર અને સમાજનો ભેદ પણ નથી રહેતો. ભારતના સત એ અધ્યાત્મના બળ પર જ કાર્ય કર્યું તે જ અસર યકિન જોના જીવન પર થાય છે અને અમાજનો અંતર પણ ઉમે ચડે.

અધ્યાત્મના જાતી રીતે વ્યક્તિ અને સમાજ બંને ભેદ નથી એવી રીતે જડ અને અતનના અંતર પણ નથી ભૌતિક વિદ્યા જુની અને આત્મિક વિદ્યા જુની એવા ભેદ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કદી કયા જ નથી નિવે ચાલે માટે, બાળશુદ્ધિ નોખે સમજાવવા માટે જરૂર કુખ્ય ભેદનો સ્વીકાર અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કરી શકે છે. પણ એટલે અધ્યાત્મને માટે અને દૃષ્ટિ જ સાચી દૃષ્ટિ છે.

જીતાએ સ્વભાવને જ અધ્યાત્મ કહ્યો છે. આ અધ્યાત્મને સાત લક્ષણે આપણે કહી રહીએ છીએ કે ભારતના આવા સ્વભાવને આજખ્યાલ વગર ન કોઈ ભારતના પુરુષાર્થને સમજી શકે છે ન કોઈ ભારતને અનુ જ્ઞ આવી શકે એવી પ્રેરણા પણ આપી શકે છે.

ભારે સવાય સામે આવીને ઉભો છે. ત્યારે ઉપર અતવેડા ત્રિવલ્લ ભોગવના હો કે ન તો કંઈક ચિંતન તો કરવું જ રમ.

આ પ્રાચીન સદૃશ્ય નવજીવન જાગૃત કરવાનો ભાર નેના સિર પર નાખવાનો હતા એવી નિમિત્તે ભારત

બાજવ વિધાતાએ તૈયારીને માટે દક્ષિણ આફ્રિકા મોકલી આપુ. રહસ્ય બેટન આને આપણે સમજી શકીએ છીએ તેટલું તે દિવસમાં કોઈના ધ્યાનમાં પણ નહીં આવ્યું હોય અને આને પણ આપણે પોણું જ કહી શકીએ છીએ કે તે ઘટનાનું પૂરું સ્વરૂપ આપણા ધ્યાનમાં આવી રહ્યું છે.

અંગ્રેજોને આ દેશમાંથી હટાવી મુકનાના પ્રયત્નો કન્યકા અને આપણા દેશના હિન્દુ મુમત્ત માનોએ પણ કર્યા. થોડા પ્રયત્નો એવા હતા કે તેને લીધે જ અંગ્રેજોનું રાજ અડી મજબૂત થઈ શક્યું. સન ૧૮૫૭ થી લઈને સન ૧૯૦૭ સુધી જેટલા પ્રયત્નો આપણે કર્યા તેનું કળા આપણે ૧૯૧૫ સુધી જાણીએ છીએ. હિન્દુ દિલ્લિ તથા પોતાના મતમાં આ વિચાર પર આવા કે જે રહેને આપણે જાણ રવા છીએ તે રહેને રાષ્ટ્રને છે જી મુમત્ત નહીં લઈ જાય ચક્રનો રહેતો આપણે અજમાવી નવા પ્રયત્નો અને નિવેચનો રહેને પણ અજમાવે. ઔદ્યોગિક પ્રગતિમાં આપણા કૌશલ્યનો અભાવ અને અંગ્રેજોનો કૃત્રિમ વિરોધ એટલું પણ આપણા કિરણ ન દેખાય. થોડામાં મામા શિક્ષક સુધારણા આદે ન આપણું ધર્મનિષ્ઠા વધારવાના પ્રયત્નો થયા. આ બધી વસ્તુઓની કઈ ને કઈ અસર જરૂર થઈ પણ દેશની આઝાદીનો રહેતો દેખાયો નહીં. ત્રાસવાદી લોકોના પ્રયત્નોના તરફ ભેજોના સર્વાવધૂન હતા. તે અંગ્રેજોને રાષ્ટ્રહૃદયના આસીવાદ મળી મુકવા હતા પણ કન્યકાએ આવા રસ્તાને માટે તૈયાર ન હતું. આ પશ્ચિમનો મંદિર હતા અને પશ્ચિમના રાજકર્તા તરીકે પરિચિત હતા. તેનો ઉપાય પણ તેની પાસે હતો જે ઉપાય આપણે ત્યાં પશ્ચિમથી પણ વધારે અસરકારક સાબિત થયો. આવી દશામાં આધીષ્ટએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક ભારતીય કલિજ અઝમ રીને ખતાબે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ન આપણું લખ્યું હતું ન આપણે દેશ હતો ન આપણી ત્યાં જાદુ મતિ હતી ન ત્યાં આપણું વાલુમડળ હતું. તો પણ અંગ્રેજોએ ત્યાં મિત્રકુલ અમલ અમલ રકારી અને બધી રીતે દુરંદેવી ભારતીઓની મદદથી એક આરિખન ચલાવીને ખતાબ.

અવતન સાધનોથી સજ્જ સરકારનો સામનો કરવાવાળા ગાંધીજી ભારતીય સભ્યતાની ધર્મનિષ્ઠાની અને આત્મ શક્તિની વાતો કરતા. રાષ્ટ્ર-હૃદયે 'નેપુ' કે આપણી પ્રાચીન સભ્યતામાં પણ કેઈક અઘોરિકે તેજ છે. અને એના ભેર પર આપણે પશ્ચિમનો સામનો કરી શકીશું.

આપણે અનુભવ છે કે ભારે ઠેટલાય વરસોથી માતા રડેતા માણસના સમાચાર પૂછવા આપણે જઈએ ત્યારે લોક સામાન્ય રીતે કહે છે: અરે માર્ડ, શું કરીએ! ભગવાનની લીલા! એસોપેથિક દવાઓ કરી, યુરોપિયન ડોક્ટરોને બોલાવ્યા, મોટી મોટી ફી આપીને સિવિલ સર્જનોને લાવ્યા આયુર્વેદિક દવાઓ કરી, હોમિયોપેથિક દવાઓ અજમાવી, દોરા ધાગા બાંધ્યા, શ્રદ્ધાશાંતિ કરી, પીર અને ઝોસિયાઓને પૂજ્યા, અને જૂરા ધુણાવ્યા, પણ કંઈ ફેર ન પડ્યો. રોગ વધતો જ ગયો. એટલામાં બાહુના જંગલનો એક સાધુ આવ્યો. તેણે જંગલની જડીભૂટી આપી પરજમાં ફક્ત મીઠું ન ખાવાની વાત કરી અને દરેક ભેતભેતામાં સારો થઈ ગયો. સત્યરૂપને ઈલાજ અજમાવવાનો ઈન્કાર ન કરવો જોઈએ. કે: કાલો: ફલકાશ્વક: । ખજર નથી પડતી કયો અમય અને કયો ઈલાજ અસરકારક સામિત થઈ શકે.

ગાંધીજીના તરફ લોકોના મનમાં આદર હતો. ગોખલે જેવાઓએ એમના વખાણ કર્યો હતો. રાજનૈતિક પક્ષાપક્ષીમાં ગાંધીજી પડ્યા નહોતા. સરકારી કમ ચારીઓની તેઓ કદર કરતા હતા. નરમ દળને તેઓ પોતાના આધ્યાત્મિક બંધુ કહેતા હતા. અને ગરમ દળની તેજસ્વિતાને આદર કરી શકતા હતા. ત્રાસવાદીઓની ધોર નિંદા કરતાં કરતા પણ તેઓની બહાદુરીની ગાંધીજી કદર કરતા હતા. એટલું જ નહીં, પરંતુ પોતાને તાત્વિક અરાજકતાવાદી પણ બતાવતા હતા.

આવા વિચિત્ર આધાર પર દેશનેતાઓને વિશ્વાસ કેમ જોડે? ન ગોખલે ગાંધીજીના 'હિન્દ સ્વરાજ' વાળા આદર્શને પસંદ કરતા હતા, ન તિલક તેમની નરમ દળની નિષ્ઠાની સ્તુતિ કરી શકતા હતા. ત્રાસવાદી તો

ગાંધીજીને એક આધ્યાત્મિક પાગલ જ માનતા હતા. તેમનો વિરોધ કરવા જેટલી તેમની કિમત નથી આ હતો ત્રાસવાદીઓનો અગિયાર.

પણ જનના કરેતી હતી કે અમે આજ સુધી આ ડાહ્યાલોકોના એકેએક ઈલાજ અજમાવ્યા છે. હવે આ એક જંગલનો સાધુ આવ્યો છે. ધર્મની ભાષા બોલે છે. રૂઢિવાદી નથી પણ ત્યાગી, સંયમી, તપસ્વી છે. અમારી ભાષામાં બોલે છે. સંમતની દુહાર આવે છે. અંગ્રેજોને હાથ પણ બતાવ્યો છે, તો ચાલો જોઈએ. આની વાત અજમાવીને જોઈએ તો ખરા. અને વાત પણ કેવી? આપણા રાષ્ટ્રીય સ્વભાવને અનુકૂળ. ખર્ચો જરા પણ નહીં જોખમ છે ખરું. પણ તે કેઈ વધારે નહીં. અને કેઈનું ખરાબ કરવાની તો વાત છે જ નહીં.

ઠેટલાય ધૂનવાળા માણસો ગાંધીજીને મળ્યા. ગાંધીજીએ દેશનું પર્યટન કર્યું. આ સેતુ હિમાલય ક્યૂં. અને જેતાં જેતાં ગાંધીજીના હૃદયનો તાર રાષ્ટ્ર-હૃદયના તારની સાથે એકે રાગ યર્ષ ગયો. મૂલ વાત તો એ છે કે રાષ્ટ્ર-હૃદય અને ગાંધીજીનું હૃદય આમ હવું જ એક. એક હવું ભાષા હૃદય અને બીજું હવું મુગ્ધ હૃદય. 'ચિરાગથી ચિગગ સળગે છે.' આ દર્શાવે આ જમાનામાં ગાંધીજીના સંબંધમાં ચિરતાર્થ થયું.

કુંકમાં કહીએ તો બધા ઈલાજો અજમાવીને નિરાશ થયેલ રાષ્ટ્રની વચમાં ગાંધીજીએ પોતાને નેપા. ચાલો હવે એક ઈલાજ અજમાવી જોઈએ એવા ભાવથી લોકોએ તેમને અપનાવ્યા. ગાંધીજી લોક હૃદયની જ ભાષા બોલતા હતા. હાજરો વરસથી ચાકી ચારતી ભારતીય સરકારના અને ભારતીય પ્રજાઓના ગાંધીજી પ્રતિનિધિ હતા. વળી ગાંધીજીનો ઈલાજ આપણા રાષ્ટ્ર સ્વભાવને અનુકૂળ હતો. તેથી લોકો ગાંધીજીની પાછળ જવા તૈયાર થયા. અને ગાંધીજીના ઉલ્લેખ જતા ચોક્કસના લીધે જોખમને રસ્તે તેમની પાછળ જતા લોકોને સંકેત ન થયો.

લોકોએ ગાંધીજીનું નેતૃત્વ પ્રસન્નતાથી માન્ય કર્યું. જેનું જીવું ઐતિહાસિક કારણ પણ છે. જેનું ચિંતન આપણે અવરસ કરવું છે. [મંગલ પ્રભાત]

કાઠી કણ ના ઝોળવે,
શીડું શીરાવે નહિ,
કાઠી ચરે ન પીત.

તનમુખ ભટ્ટ

હાલ તો એવો સમય આવ્યો છે કે, રસોડાના વગર કે ઘાટી વગર ચાલે જ નહિ. અને મોટા શહેરમાં તો કહેવનરૂપ થઈ ગયું છે કે, “જો દિવસ ધણી વગર ચાલે, પચ્ચ ઘાટી વગર ન ચાલે.” સૌ હાડકાં હરામ થઈ ગયું છે. આને તો ગામડાના ખેડૂતમાં પણ એવી મનોવૃત્તિ પેસી ગઈ છે. પહેલાં ખેડૂત ખાડોના માર્ગે લો સુખી ચાલનાં ન થાકતો, ને આજે ચાર માર્કિલ જવું હોય તો નથી જઈ શકતો.

પરિવર્તનમાંથી મધ્યમવર્ગનાં ઉદ્ધવ થયો તે ધણી જુદાશાળી છે, પરંતુ તે તેનાથી મોટા-વધુ પમા-દાર તરફ જોઈને જવના રીત્તો અને એના દુખ વધવા માડ્યાં. મધ્યમવર્ગના તો એક કમાય ને બીજા બેસીને ખાય. બચત કરવાની કોઈની વૃત્તિ જ નહીં.

ધીમે ધીમે જુદાજીરી અમળી અને ધનજીરી એવા ભેદ પડી ગયા, અને એની પ્રતિજ્ઞામાં પણ આપણે ત્યાં ભેદ પડી ગયા. શ્રમ કરવો કોઈને અમતો નથી થોડીક વ્યાવક હોય પરંતુ ધર યસાવતારી કુશળ શુદ્ધિથી કુશલતા હોય તો ધણું વધે. “બચાવવું” એ તો ખેડ કરવાનું બીજું ન મ છે. અને એમ કરતા મજૂરશાળ આવશે પણ આપણને કયું સુખ નહિ આપી શકે એનાથી શરીરને સુખ મળશે એમ માનવું, ખય એ તો બોગે જમ છે. મહેનત કરવાની વૃત્તિ આપણે કોઈ પણ દિસાને વિકસાવવી પડશે. નહિ તો આપણી સ્થિતિ કેવી થઈ જશે એ જ ખ્યાલ નહિ આવે.

સૌએ અન્યોન્ય મદદ કરીને જવના શીખવું જોઈએ, અને એમ જીવીએ તો બચત મોટી થાય. વાપરવા તરફથી પ્રતિમુખ થઈ બચત તરફ અભિમુખ થઈએ ત્યારે જ કાયદાકારક થાય આપણી પૈસા કમાવાની રીતમાં પણ નીચતા પેસી ગઈ છે. પરિનાં લોકો પૈસા મેળવતા ખરા, પણ માનવતા નહોતા મુખાવના.

સામાન્ય રીતે જાધને સુખ જોઈએ છે એ સુખ ભોગવવાનું સાધન શરીર છે. શરીર ઈન્દ્રિયોનું બનેલું છે અને એ ઈન્દ્રિયોના સુખને સુખ માની તેની શોધ માટે મોટા મોટા શાલો રચાય છે. પરંતુ સાધનો મળે છે તેમ તેમ સુખ બોગવું જાય છે. વચસ વરસ પહેલાં આશુએ એ વસ્તુએ વાપરતો હતો. રોળી ચઢાવે સુખી

હોતો, પછી વસ્તુઓ વધી ત્યારે સુખ ઓછું થયાં. છેવટે છેવટે તો ખૂબ સામગ્રી વધી ગઈ છે, છતાં દિવસે દિવસે દુખ વધતું જાય છે. મેં મીનમાં કેટલાય માણસો કપડાં યજ્ઞમાં જોયા, જ્યાં હસતો મુખે રીસા બેસ્યાં હોય. ઘાસ લાવનાં હોય, કાપના રોટલો હોય તે ખાતા હોય અને આનંદ કરતાં હોય, અને અહીંથી ગયાં ત્યારે અરમ કપડાં પરેરીને ગયેના, છતાં સાદાઈ કહેવાય, જ્યારે ત્યાં પહેરવા વસ્ત્ર નહોતું છતાં આનંદી લાગતા હતા. ત્યારે સુખ કોને કહેવું? બીનશાલોમાં મર્યાદા શબ્દ આવે છે દરેક વાતમાં મર્યાદા જોઈએ. જીવન શા માટે તેની પણ મર્યાદા જોઈએ જાણત દશામાં રહીને મર્યાદા નહોતી કરી હોય તો જરૂર સુખ મળે છે. મર્યાદા નથી દેતી તો કરોડો રૂપિયા અને અનેક સાધનો હોય તો પણ સુખ મળતું નથી. એ સુખ કયું તેની ખબર નથી છતાં આપણે બધા એની યાજ્ઞ પાડાઈએ. એક વખત મારો નાનો ભાઈ આવેલો તે કહેતા હતા કે, ગામ નાનું છે છતાં ચાનીસ દળાર રૂપિયાનાં ખાત્રાનાં પાન ખાય છે! પહેલાં સાત માર્કિલ ચારીને જતા હવે મોટર સિંચાય જવાનું નથી આમ જરૂરિયાતો ખૂબ વધારી રીધી છે ત્યારે ઉત્પન્ન તે જનીન ઉપર ચાલ તે જ છે વસતિ વધી અને જરૂરિયાતો વધારીને મળતું સુખ જોઈએ-એ ક્યાંથી લાવવું? એટલે કોઈનું વડી લેવાનું (જુદાશાળી) કોઈનું પડાની લેવાનું વાતા વરણ આવે છે.

આજે બજારમાં સુખની અને રોગની જે મોહ રાખીને વેશનિક રીતે શોધ ચાલ્યા કરે છે તે મોહ ફેરબા વિના દોડ્યા કરીયું તો ક્યાં જઈને જીવેશું તે કહી શકાવું નથી. કેટલાક મતા માટે પડાપડી કરે છે કહે છે કે સુખા વ્યક્તિ અને લોકોને સુખી કરી દઈયું. ખાતાનું, પીવાનું, નાચવાનું જવું આપીશું અને એવું સુખ આપીશું કે જાધને સરખા કરીશું. કેટલાક કહે છે કે જો વધારીને સુખનાં સાધનો વધારી શકીશું. આમ કોઈ જાળના પાયા વગર આકેષક બધા ટોડે છે. દોહ રમે સુખ મળે, તેવ નામે સુખ મળે, સિનેમા જોયે સુખ મળે, એમ જુદાં જુદાં સાધનો શોધે જ જાય છે વિતો જાણ કહે છે કે કમ ખૂબ વખો છે. કામથી કામના

ધાય છે. આ નેષ્ટએ ને તે નેષ્ટએ! અને હમણા પાર ન પડે તો કોઇ આવે છે એટલે જામ અને કોઇ વચ્ચે દુનિયા એવાં પાય છે. મૂડી એકઠી કરતાં કાલ રોકે તો તરત લડાઈ થાય છે.

આ વસ્તુથી આપણે પાછા હડીએ નહિ તો દુઃખ જવાનું નથી, ને સુખ મળવાનું નથી. અત્યારે તો ચારે બાજુ ધૂળના ગોટા ઊડે છે. ઘોડું વાળીએ છીએ ત્યાં ધરના ધર પાછા પડે છે એટલે હવે તો ત્રીજી લોચન ઊધડે તો જ કંઈક રરતો જરે. આપણા શાસ્ત્રોએ તો એ લોચન બતાવ્યું છે, પણ તેનું આચરણ કરીએ તો

સુખરૂપી ફળ મળે. શાંતિને ઝોળખીએ તો સાચી શાંતિ મળે. ભગવાન પાસે જઈએ તો પણ સુખના ભાવમાં દુઃખ જ માનીએ છીએ. ચીનમાં એક માતાનું મંદિર નેષ્ટને મેં પૂછ્યું કે આ શું છે, તો કહે, 'માતા છે. એ લક્ષ્મી વધારે તેવી માતા છે. પણ અમે તો ભૂમિમાતાને જ પગે લાગીએ છીએ. તે અન્ન વધારે આપે છે જેથી અમને કાંઈક સુખ મળે છે.' આપણે સુખને માટે પ્રયત્ન તો કરીએ છીએ, પણ મોડું ના ફરે ત્યાં સુધી તે મળતું નથી. અને મળશે જ નહીં. સુખ તો અંદર મોડું કરે-વાથી, અર્પાદાને માગે વળવાથી જ મળી શકશે.

૪

સફળતાની ચાવી

માથુસ હંમેશા સફળતાને ઝંખે છે. દરેકને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાઓ હોય છે અને તેની સિદ્ધિ માટે તે આકાશપાતાળ એક કરે છે. પરંતુ સફળતા માટેનું રહસ્ય શું છે?

અમેરિકાના એક વખતના પ્રમુખ હેરી ટ્રુમન. દુઝાનને પ્રમુખ તરીકેની તેની સફળતા બાબત કોઈએ પૂછ્યું. ટ્રુમને જવાબ વાળ્યો:

“સફળ પ્રમુખ માટે તેની નીતિ જીવ્યા આદર્શોવાળી અને સમગ્ર દેશને લાલદાયાી હોવી નેષ્ટએ. એ માટેના તેણે થોગ્સે કાર્યક્રમ માટે તેની નિષ્ઠા અવૃટ્ત હોવી નેષ્ટએ, અને ગમે તેટલા અવરોધો છતાં પણ પોતાના કાર્યક્રમ અમલમાં આણવાની મક્કમતા હોવી નેષ્ટએ. તમારે શું કરવું નેષ્ટએ એ કોઈ બીજો શા માટે કહે?

“પોતાની આસપાસ સલાહ, મદદ અને દૈવવણી આપવા માટે સારા માથુસો રાખવા નેષ્ટએ. તેઓ પ્રમાણિક હોવા નેષ્ટએ. પ્રમુખને તેઓએ નક્કર સત્ય હકીકતો જ કહેવી નેષ્ટએ. પ્રમુખને આ ગમે છે માટે અસત્ય કહેવું ન નેષ્ટએ.

“પ્રમુખે લોકો અને લોકમતના સંપર્કમાં રહેવું નેષ્ટએ. કું રાજના પાંચથી ૭ અખબારો વાંચતો અને રોજ જેટલા બની શકે તેટલા વધુ જુદા જુદા માથુસોને મળતો. દેશના પ્રવાહની મને આથી વિશેષ ખબર રહેતી.”

આમ આગેવાનોએ, નેતાઓએ અને મહત્વાકાંક્ષી વ્યક્તિઓએ જેમાં પોતાનું જ માન લઈ હોય તેવા કાર્યક્રમોને બદલે સમગ્ર દેશના હિત માટે પ્રમાણિક પ્રયત્નો કરવા નેષ્ટએ, ‘હાજી હા’ કરનારાઓને બદલે સમગ્ર આખે સાચા કડવા ઘૂંટડા પાઈ શકે એવા સલાહકારો રાખવા નેષ્ટએ. અને જેમનાથી આગળ વધ્યા તેમને જીવી જવાને બદલે તેમના સંપર્કમાં વિરોધ રહેવું નેષ્ટએ. આ છ શાસ્ત્ર સફળતાની ચાવી, નહિ તો મળેલી સફળતા ઘણી જ નીવડશે,

—કિશોર હીરાચંદ પારેખ

તા. ૧૫ી નવેમ્બર '૫૫ હતી
અમે સૌ મેઘ હવા જુલજુલી વાતો કરેલા વડ
પાર્કમાં નાખીને એક ઘણા ર વડનો મેડો દોર એમ
ધીળી મ્વેનકેરી દારી લઈને ચાચાજી મેડા હતા અને
મેને વીઠમ્બઈ અનકમવજની વાતો કરી રહ્યા હતા
'માર્ગી બહુ દિવસની હજી છે આપણે માઉન્ટ
આબુ ચાલે જઈએ ક ભણે રથો ધ માત નજીકનો

તમારા સાથે જવાનું લખાણ છે.' ચાચાજીએ વિનંદ
ક્યો સારો સાથે રમુજ અભિનય કર્યો. સૌ હસી પડ્યા
ચાચાજીએ માઉન્ટ આબુ જવાનો ને તે ય છેક મુરુ
સિખર અને વસિસ્થાશ્રમ જેવા કપરા ધામે કે ત્યા
જતા બદલનાના બાપના યા. જોનારે અને યાજીને
ટે કરાવી દે એવા સ્થાનેએ જવાની મક્કમ હજી
બનાવી ત્યારે માગ અનમા એક વિચાર આ યા કે 'આ

આબુ રહી જાય છે ને તે જોવા તમામી જવાની સાથે
જવું છે' ચાચાજીએ પે તાના મનની વાત કહી.
'એમ શું કરો? હો?' અમારા આચાર્યશ્રીએ
આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યું 'આપ આવ તો આખો દેસ ધૂમી
વત્સા છે ને આપ શી નજીકનો આબુ નથી જાઓ ?
'ખરેખર ના' ચાચાજીએ જવાબ આપ્યો
ચાચાજી આપ દિલ્હી જાઓ છો ને ત્યારે માર્ગમાં
આબુ તો આવે છે.' એ વળી સાદ પૂર્વા
હા જન્મા જની વાત ખરી પચ મારા ભાગ્યમા

કે ચાચાજી ને કોઈએ સહ પડોઅમે! ' (પછી આ મુર
અને ખજાર ન હે કે કારમીર જેવા પ્રદેશના પહાડોની
રેશન સોળા હજાર જેટલી બીયો હોંચી રાખે ઉપર ધૂમી
વજનારા એક પહાડી 'સાડુ'ની તાકાતનું ગજ માધ
નામી હ એક વેલિવલુ કોચુ?) મીજી પોજ 'યવા દે
મસ્લિવલુની અદર 'માલિક' મેડો છે એ એવું ફોડી
લેશે એની કૂપાવડે ને યવાલુ હરી તે ધશે! ' મનને
સમજવી દીધું
વિસ નહી થયો

તા. પમી નવેબર (૧૯૫૫)ની વહેલી સવારે સંઘ ઉપર્યો. નવેક જણ અમે હતાં. સંઘમાં નાનામાં નાની તેર વર્ષની અને એનાથી એક વર્ષ મોટી જરાક, પણ બંને એક જ વર્ગમાં—સાતમા ધોરણનાં—એવી બે વિદ્યાર્થી કન્યાઓ હતી. બાકી અમે સૌ મોટાં. ચાચાજી અમારા સંઘ નાયક. ખીન્ન કુટુંબી શબ્દમાં કહીએ તો ‘દાદીવાળા દાદાજી.’ સંઘ જોવા જોવા હતો. પેલી બે વિદ્યાર્થી કન્યાઓમાં તો એક જો નાની હતી, તે ગયેજ વર્ષે ભયંકર ટાઇફોઇડની પથારીમાંથી ઊઠેલી હતી! દવા તો ચાલુ જ હતી. છતાં તેને પણ લીધેલી. એ બગવાનને હારેસે.

વહેલી પહેલને વખતે નીકળેલાં અમે આશુરોડ રોડને બેપોરના એકાદ વાગ્યાના શુભારે ઊતર્યાં ને ‘માઉટ આશુ’ તો લગભગ ચારેક વાગે મોટરથી પહેચી ગયાં હોઈશું.

હોકરાં ભમરડાની આરવીટ, એમ અમારી મોટર ચકાવે. લેતી ઉપર ચડતી હતી, કેટલાક લોકને ઊલટીએ કરતા નેર્ષ, ચાચાજી સામે મેં નેર્ષ લીધું. એક સાઠ વર્ષનો વૃદ્ધ આદમી જવાનને પણ શરમાવે એ જાતના નેમનથી બારી કેને જેસી ખડારની સુદર, હૃદયગમ કુદ્દતની લીલામાંથી કશાકની ખોજ કરી રહી હોય એ રીતે એમને બેઠેલા નેર્ષ ઊલટી અને શરમ આવી ગઈ!

અગાઉના નક્કી કરેલા, અમદાવાદના એક સરખાન શેઠિયાનાં, બધી જ જાતની સોઈસગવડ અને પુરશી, ટેબલ, ખાટલા પાટલા, પાણી ગરમ કરવાના બંબાથી માંડી રસોડામાં નેર્ષતી એએક ચીજ સાણસી, ચીપીએ, સગડીએ, અનાજ પાણી ભરવાના ડબ્બા, અને વાસણ-કુસણ ઉપરાંત આડું વાગવામાં મદદ કરાવે, એવી બાઈ સુઢા તેવાર. આવી થેર ખજ ન મળે, એવી પૂરતી સગવડવાળા બંગલામાં અમારે ઊતરવાનું હતું. બસ રોડે મોજસ હાજર હતો. અગાઉથી તે પણ કાગળ લખી નખેલો, કેટલે તે પણ ઠોપવાનું ના રહ્યું. અમે મુકામે પહેંચી ગયાં.

નાહાં ધોયાં. રસોઈ કરી જમીને સુઈ ગયાં.

‘ખીજે બધે જવાતાં જવાશે ખજુ યુરુસિખર અને વસિહ આશ્રમે તો પહેલા જ જવું છે.’ પ. ચાચાજીની આ ખાસ ઠગ્ગા. કાંઈક એ જ પ્રમાણે ઘડાયો.

ખીજે દિવસે તા. ૬ ફીએ વહેલાં ઊઠ્યાં. માર્ગ માટે નાસ્તાના ડબ્બો લીધે. ચા પી નીકળી પડ્યાં.

પહેલાં દેવનાડાનાં દરેકાં જોયાં. અસવના કારી-ગરોનો કસગ જોયો. એની ચિદપકળા જાણે જલ્દી-જાગતી જમી જમી એની વાનો સંભળાવતી ના હોય! એમ દીસતી હતી. એની કનેથી પુરાણી કથા સાંભળતાં સાંભળતાં અમે દરેકાંના ગોખને ગોખલા લમી વળી યુરુસિખરનો માર્ગ લીધો.

જેમ જેમ ઊંડાણમાં જતાં ગયાં, તેમ તેમ આગળનાં ઋષિમુનિઓના ફેલક પી ખચર પડવા લાગી! સામે ગગનચૂંબી એકખીમની ચડે એવા પહોરો, એનાં ઊંચાં ઊંચાં શિખરો, ઊડી ઊડી કાતરો ને બેબડો નેર્ષ, આ વેંતિયા મગજે પાછું માપવા માંડ્યું—‘ચાચા ઠશે ચડશે?’ ત્યાં તો ટોચની ઉપર ઊડતાં પક્ષીએને તથા અમારામાં પી પેલી નાની કન્યાએની હરણ ફાળ નેર્ષ મનમાં પાછો વિચાર આવ્યો: ‘હટ! પ્રહ્લાદજીને એના પિતાએ બધારે ધીકેલા યોહનસંબને, ભેટવાની આંદા કરી, તે વખતે પ્રહ્લાદજીની નજર ધીકી ગ્રેઠેલા લાલ-ચોળ સ્તંભ ઉપર જતી કોડીએની હાર ઉપર પડી. પ્રહ્લાદજીને શ્રદ્ધા-બકિત વધ્યાં ને તે સ્તંભને ભેડી પડ્યા! (જીવન માટે શ્રદ્ધા વધે. ભકિત વધે. ને અંદર બેઠેલા અંદરજ લાવવાન શરૂપ મારેતો પ્રેમ વધે. મટે આપણા ઋષિમુનિઓએ આ જાતનાં દટીતો આપ્યા હશે!) મારી નજર ફેરવાઈ ગઈ. કુદકા માર પી કન્યાએ, નીલઆકાશમાં ગોળ ગોળ ઊડતાં પખીએને નેર્ષ ‘એ તો ચડશે.’ એમ પાકું થવાયું.

રસ્તો કપરો થતો ગયો. માંડ પગ ટેકવીને ચાલવું પડ્યું. ઊભી ઊભી શિલાએ આવે તો વળી ગોળ ગોળ નાના પથ્થરો આવે. એટલે પગને કાણમાં લઈને ચડવું પડ્યું. ધીકી ચળણ, ધીકી ઉતાર. શી કુદરત! આવા રસ્તાઓમાં પણ અમને કંઈ કંઈ સૂઝી આવવું ને અલકમલકના તુલ્કા ગ્રેહતા. એના ઉપર વિનોદ દહામ-શ્કરી કરતાં. ચાચાજી એમાં સાદ પૂરાવતા. અને એ તો વળી પાછા સામે જિભેલાં ખડકોમાંથી જુદી જુદી આકૃતિઓ કટપી લઈ એક પ્રેમવત્સલ ઋષિ પોતાના વત્સલને કંઈક શીખવતો હોય એવી અદાથી ચાલતાં ચાલતાં જિભા રહી હાથમાંની લાંબી લાકડી વડે અમને આકૃતિ રેખાઓ સમજાવતા. એમાંથી કોઈ કથા ઉપજતી કાઢતા. ખરેખર! આ વિગાનના જમાનામાં ત્યાં જુદી પોતાના બળથી એટલેજાં, આજુબેજાં વગેરે વિનાશક શસ્ત્રો ઉપજતી કાઢે છે, પણ ત્યાં પ તેજે કુદરતની બેખડમાં

પરેવી મૂતા આગળ નગુ જળખનુ પડે છે' ચાચાજી
આ શ્રેષ્ઠ સમજાવતા હતા.

આમ વાતો કરતા કરતા અમો પહાડ ટેકરા ધુમતા
હતા એવામાં અમારામાંના એક 'આનમ' તો રીંછા
બાઈએ હરિજન મો અમરન વાનાવરણને આનમ
નિથા ઘેરી યેતો નાહ ઉપાડ્યો અને એ જાદુઈ રક્ષક
સોને ઝડપી વીધા એના પડધા હેક ઉપર નીલચાકા
શમા મુકતપણે વિહરતા વિહગોએ ત્રીયા નીચેના બેડા
હોડા કોતરેએ ત્રીયા સાથે ચાનતા પ્રવાસીઓએ પગ
ઝીલ્યા અને પણ ઝીન્યા એમ એક જાદુમ્મ હવાના જોરે
સોની પાખડીઓ ખીની ઝીપી અને ખાડાકરના ગોઠા માગે
અમારે માટે સહેનો યર્ષ પડ્યો.

કેવળ જુલિના પ્રદેશમાંથી તોળાઈને આવતી મારા
મનની ગડમથતો પણ ઘડીભર થઈ ગઈ અને હરિના
નામની રસમમયી માતા અંગે અમારે રનાઈ ૦ ઈ માન
અંગે અમારો દુલ્લભા ઝકાર સભળાયા હતા.

'બસ લુકમ છે મુરશિખર પડેના ૦ વાતો જમ્યા
એ સોનો' આચાજી આગળ ચાને ને પાણુ વળી
અમારા સામે ટ્રેમલરી નજર નામે હાથમાં એમણે દડ
નીચેનો મારે શાવ પીટિયા કેડે ઉપણુ ખાધે ૦ ખાધે
ચાર આગળ હોવા એવો એમનો ભેગો અને માથે ધોળા
પાળ ધોતી દાઢી જાડો કોઈ એ વધા પરજ અથવા
સાધુપુરુષ ચાક્યો જતો હોય એવા ત લાગતા હતા કયા
આ સાં નાંતો શ્રદ્ધાળુ જુવાન પડ્યા અને કયા સાડે
જુલિનાની પાળા મનનો કેળાળ પુરો ૦ કે તો પછી
પાછળ ચાવતી હતી અને ચાચાજી ચાનતા ચાનતા

એમની કારગીર વગેરે પ્રદેશની વાતો કરતા તે સાબળતી
જતી હતી.

માર્ગમાં વચ્ચે વચ્ચે રેકો આપણે પડતા તે કામ
અમારા સંવામાં અકબરે, એક જાડા આપણે જતા
હતા મારી તો જુવાન જોધને વશરમાવે એવી અદાથી
એમના પગ ઉપડતા હતા જે જોડને અમને મોઢપાહ
મગતો હતો અને એમની જીવન માટેની શ્રદ્ધા એને
માટેનો ઉત્તમ અને પોપમની કિંમત આકરાની શક્તિ
જનક મળતી હતી.

ચાવતા ચાનતા રામાયણની કથા વાદ આવી રામ
સનુ બધાને હતો તે વખતનો ખિસકોની વાળો પ્રસંગ
નજર સામે તરતથી ચાલુ ઉતાર વેળાએ સૌ પોતની
સમા આપરાની નકલરના બતાવતા તે વખતે મારા મનમાં
આ વાદ આવી ગઈ અને બગસન જાણે એની પ્રવળતા
એવી તો વર્ષા પડી કે જેના આરોધન જમીને હવામાં
ફેંચ્યા એની અસર અમારી નાનકડી મુધને પડેલી
૦ ઈ એણે રામાયણુ એક વચક તૈયાર કરી નાખ્યું ને
એમ અમારે માટે એક મળ લૂટવાનો પ્રસંગ જોરે
શરૂ થયા.

મને ધામે જોયા ને હેમએમ અને અમારો પ્રવાસ
પૂરો કર્યા દોડે આજ આજુ ગિરિરાજ એવા
વાળપણમાં ૦ જી ગરેત પડેમાંની આ શીંગ દિલમાં
મૂછ જોવી તે ગાતા ખાતા ગિરિરાજને નમસ્કાર કર્યા.

સાથે સાથે મારા પછીનામની ન મનેની સુગંધ
અમારા આ નાનકડા પ્રવાસમાંથી પામ્યા જેની મહેક
હજીયે તેવી ને તરી સાબૂત છે.

હરિપૂરાની કેમસમાં એક જોડતને રસોડાના લાકડા સાચવવાનું કામ સોંપાયું હતું
તેને રીક નહોતું લાગતું તેણે વાતચીત કરવામાં ગવિશ હર મહારાજને કહ્યું 'અમારી
ગોષ્ઠી કદર જ નથી કરતું'

મહારાજે તેનો જવાબ આપતા કહ્યું બધા બાઈ તુ જીત જૂલો છે ગાંધીજીની કૃતિ
આગળ પીસા રહેવાનું અને લાકડા સાચવવાનું એ બંને કામ કરવા જ અગત્યના છે જો
આ વસ્તુ તને સમજાઈ જાય તો આ કામમાં તને આનંદ જ થાય

કાકા કોનેકર ૧૯૫૦ના જુલાઈમાં જ્યારે ઈસ્ટ આફ્રિકાના પ્રવાસે આવેલા ત્યારે
કેપ નામાં તેમનું પ્રવચન જોવાનું હતું મેગાવડાના અતમા એક આફ્રિકન રીશ્તે લાગણી
વરા યર્ષને અમિન હન આપવા કાકાસાહેબ સાથે દાષ મોલાવતા કહ્યું 'મને એવું લાગ્યું
અપર' કયા દો કે જે હાથે મહાત્મા ગાંધીજીનો રક્ષક કરેલા છે'

૬૫૭૭

લોકકથા

(૫)

જુગજુની વાત છે. ત્યારે કાચબાની ઢાલ લીંટી મગાની હતી. પણ આજે આપણે તેમાં તડા ભેળવે છે. તે કેવી રીતે પડી ખબર છે? કેટલાએ વર્ષોથી એકને મુખેથી ખીબને મુખે રમતી દુરતી મારી પાસે આ વાત આવી. તે હવે તમને કહું છું. તમે ખીબને કહેશો ને? એને બાંધીને પૂરી ન મૂકતા.

એક કાચબો અને એક કાચગી એક મોટા તળાવમાં રહેતાં હતાં. કાચબાને મિત્રો ઘણા હતા પણ વધુ ગાઢ મિત્રાચારી તો એને એક ગીધ સાથે હતી. ગીધ કાચબાને ઘરે ઘણી વાર આવ જ કરે પણ કાચબો મંદગતિનો તથા પાંખ વિહોણો હોવાથી ગીધને ઘરે વળતી મુલાકાત આપી શકતો નહોતો તેથી તે ખૂબ વ્યથ રહેતો અને ઘણી વાર ઉદાસ બની સૂનમૂન પડ્યો રહેતો.

પોતાના ગાઢ મિત્રને વળતી મુલાકાત કેવી રીતે આપવી તેના વિચારે દિવસ રાત તેને સતાવ્યા કરતા હતા. આખરે એક દિવસે તેની પત્નીને કહ્યું: ‘અહીં આવ તો જરા.’

નજીક આવતાં કાચબી બોલી: ‘શું, બોલો.’

કાચબાના મોં પર ઉદાસીનતા છવાઈ હતી તે બોલ્યો: ‘તને એમ નથી લાગતું કે આપણે આપણા મિત્રની નજરમાં અવ્યવહારું દેખાતા હઈશું?’

મોડું મલકાવતાં કાચબી બોલી: ‘કેવી રીતે અવ્યવહારું.’

કાચબાના સ્વરમાં દુઃખ હતું. બોલ્યો: ‘અવ્યવહારું એટલા માટે કે તે જ દર વખતે આપણે ત્યાં આવે છે. તેને ઘેર એકે ચ વાર હું હજી સુધી જઈ નથી શક્યો; તે મારો ગાઢ મિત્ર હોવા છતાંય.’

કાચબી સહેજ હસતાં બોલી: ‘હું નથી

માનતી કે ગીધ આપણને અવ્યવહારું ગણતો હોય. હા, જો આપણે ઊંડી શકતાં હોઈએ ને તેને ઘરે ન જઈએ તો જરૂર આપણે અવ્યવહારું ગણાઈએ.’

પણ કાચબાએ વધુ વ્યથિત થતા કહેવાનું ચાલુ રાખ્યું: ‘તું ભલે ન માને. પણ આપણે અવ્યવહારું ગણાઈએ જ.’

કાચબી ઠાવકાઈથી બોલી: ‘ઠીક એમ માને, તો પછી કયાંકથી પાંખો ચોંટાડીને ઊડો અને મુલાકાત આપો તમારા મિત્રને.’

કાચબો પાણીમાં પગ હલાવતાં નિરાશ થતા બોલ્યો: ‘દુઃખ જ તે છે ને કે હું પાંખ કયાંયથી લાવી શકતો નથી કારણ કે હું એ યોનિમાં જન્મ્યો નથી. પણ તું આમ મશ્કરીમાં વાત ઉડાડી ન મૂક.’

કાચબી કાચબાને દુઃખી થતો ભેઈ ગળગળે સાહે બોલી: ‘તો શું કરશો?’

કાચબો ઊંડો નિસાસો નાખતા બોલ્યો: ‘હું કોઈ પણ હિસાબે રસ્તો શોધી જ કાઢીશ. તે વગર અંપવાનો નથી.’

કાચબી જરા અભરાતાં બોલી: ‘શોધી કાઢીને મને કહેજે હોં. જો જો, મને કહ્યા વગર મિત્રને ઘરે જવાની તાલાવેલીમાં લાગી ન જતા.’

કાચબો દુઃખમાં પણ જરા હસી પડ્યો; અને બોલ્યો: ‘અરે ગાંડી, એમ તે કંઈ એછો તારી સલાહ વગર લાગી જવાનો છું.’

અને બંને છૂટાં પડ્યાં.

કાચબો તો તળાવને કાંઠે પગને શરીરમાં સંકેલીને મુનિની જેમ ધ્યાન ધરતો ન હોય એમ વિચારમાં પડ્યો રહેતો. આવાપીવાનું પણ બાન ન રહેતું. કાચબી મુંગાતી પણ શું કરે? તે તેની ચોંટી રાખતી અને વાંકી ઠાકે બેસી રહેતી.

અને એક દિવસે ખુશ થતો. કાચબો કાચ
ખીને કહે 'જલદી અહીં આવ, સાબળ ને, મને
તમાકુના પોટવામાં એક મૂંઝે મૂંઝી બાપી દે
અને જાન્યારે મારા મિત્ર ગીધ આવે ત્યારે તેને
પોટવી આપતા હોજો કે, આમાં તમાકુ છે જે
દાણા પેચાતા લેવા માટે છે'

કાચખીએ કેળના પાંડામાં તમાકુનું પોટલું
બાંધ્યું અને તેના એક ખૂણામાં કાચબાને
મૂંઝ્યો

દર વખતની જેમ ગીધ કાચબાની મુલાકાતે
આવ્યો અને કાચખીને પૂછ્યું, 'કાચબો કયા છે?'

કાચખી બોલી 'આવો, બેસો અને પછી
રહતા બધાને કહ્યું 'મારા પતિ, અમને દાણા
વગર ભૂખે ટળવડતા મૂંઝી દૂર બીજા મિત્રોને
મળવા ગયા છે ધરમાં એક દાણાનો કણ નથી'

ગીધ જરા દુઃખી થતા બોલ્યો, 'અરે રે!
તમે કેટલી મુશ્કેલીમાં મૂકાઈ ગયા છો! શું તમારા
દેશમાં દાણા જ નથી મળતા?'

કાચખી આસુ પાડતા પાડતા બોલી 'કોઈ
પક્ષ પ્રાણીએ નહિ અનુભવી હોય એવી મુશ્કેલી
મા અમે મુકાઈ ગયા છીએ' અને આસુ લૂગતા
કહ્યું 'બાઈ, તમારા દેશમાં દાણા મળે છે?'

ગીધ સહાનુભૂતિ બતાવતા બોલ્યો 'બહેન
નેંધ એ એટલા

કાચખી ધરમાં જઈને પોટલું લઈ આવીને
બીની આવે બોલી 'મારા પતિ આ તમાકુનું
પોટલું મૂંઝી ગયા છે ને કહેતા ગયા છે કે જે
મારા મિત્ર આવે તો તેને આ તમાકુનું પોટલું
આપજો તે તને આને બંદેલે દાણા લાવી આપશે
તો તમે અમને દાણા લાવી આપશો?'

ગીધે રાજ્યપુરીથી પોટલું લેતા કહ્યું 'જરૂર,
બહેન હું તમને દાણા બોઈએ એટલા લાવી
આપીશ મારા મિત્રનું આવે વખતે આટલું કામ
નહી કરુ તો કયાં રહીશ'

અને ગીધ પોટલું ચ ચમા બરાબરીને પોતાને
દેશ જવા જાયે જાયે આકાશે ચડવા લાગ્યો જેવો
તેનો દેશ આવ્યો કે તે નીચે ઉતરવા લાગ્યો ત્યાં
પોટલામાંથી અવાજ આવ્યો 'મિત્ર, મને છોડ,
હું તારા મિત્ર કાચબો છું મેં તને નહોતું કહ્યું
કે હું જરૂર તારા દેશની મુલાકાત લઈશ'

ઓચિંતા અવાજથી ગીધ ગભરાઈ ગયો
અને તેની પોટલા પરની પકડ ઢીલી થઈ ગઈ
અને પોટલું નીચે જમીન પર પડ્યું જમીન
પર પડતાની સાથે પોટલામાંના કાચબાની લાવના
કંટકા થઈ ગયા અને કાચબો મરી ગયો

ત્યારથી કાચખાની અને ગીધની મિત્રાચારી
તુટી અને તમે પણ ત્યારથી કાચખાની દાલમાં
પડેલી તરફ આવજો પણ બોઈ શકો છો

રશિયાની રાજધાની મોસ્કોની દિવાનો ઉપર લખ્યું છે કે 'ધર્મ' જનતાને મારે
અધીરુની ગોળી સમાન છે' સામે જ ધર્મ અધીરુની ગોળી છે! ધર્મ નહિ પણ ધર્મને
નામે બાપેલી સામ્રાજ્યાધિપતિ જ વસ્તુતઃ અધીરુની ગોળી છે ધર્મ ખરાબ નથી પણ ધર્મને
નામે થતા લગાઈ અગડા ખરાબ છે ધર્મના સ્વરૂપ અકિંસા સત્ય અસ્તરે અલગ્ય કોઈ
ખરાબ નહી કહી શકે એ કોઈ તમને વતી એ જી સાચામાં માને જ છે પણ તેમને નામે
બેસી થતી સામ્રાજ્યાધિપતિ ખરાબ છે એ જ ન અધીરુની ગોળી સમાન છે તે જ ધર્મ ને
નહી પણ વતી માને દાલિકત્યનો ત્યાગ કરવો બોઈએ

ધર્મના પરિગ્રહ એ અધીરુ છે તો રાષ્ટ્રીયતાએ પરિગ્રહ એ દાઝ છે આને અણ
મેઝમની દુનિયા નથી કે તે આ રાષ્ટ્રીયતાના પરિગ્રહનું ફળ છે અનુભવ્યુ ધ્યેય કેવળ પોતાના
ગણ પરતુ નહીં હોવુ બોઈએ પણ તેમાં વિશ્વબંધુત્વની ક વાણિકારી બાવાનાનો સ્થાનવ્ય
મયે બોઈએ

એક દિવસે ગામે સાંભળ્યું કે કૂવામાં સરવાણી ફૂટી છે ને પાણી કૂવામાં બરાયું છે. સહુ પોતપોતાનાં અધૂરાં કામો મૂકીને કૂવા બાણી દોડ્યાં. કૂવામાં પાણી જોઈને સહુનાં દિલ નાચી ઊઠ્યાં. અને તે બાળા અને તેની સાહેલીએને વીંટી વળ્યાં.

ગામના મુખીએ અને ગામના વડિલાએ આનંદની મસ્તીમાં જાહેર કર્યું કે, 'આ કૂવાનું પાકું ચણતર ગામને પૈસે થશે.'

અને જોતજોતામાં કૂવાનું ચણતરે ય થઈ ગયું. ને એ કૂવાનું નામ ગામે શું પડ્યું ખબર છે?

એ બાળાના નામ પરથી 'મીનલ-કૂવો.'

★

ધારાબાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬, પરેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીએડગ્રી કાંપોલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ ગ્રાહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધારાબાપુ' કાર્યોલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

['ધારાબાપુ' માં વપરાયેલા કામગીરી રૂપાયતન હાયકામળ દે-કર્મી બનેલા છે.]

અનુક્રમેણિકા.....૧૨ ઓક્ટોબર ૧૯૫૬

પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧ બાપુના પત્રો...	...	ગાંધીજી	૨	૮ સંસ્કારોનું પ્રાપ્ત્ય ...	વિમળાબહેન પટેલ	૧૪
૨ અરીસા રાખજો બેબે-દેસાઈવાલજીગવિ-દેજી	૩			૯ દેશ શા માટે ગાંધીજીને પગલે ...	કાકાસાહેબ	૧૫
૩ તો શેતાં કેમ નથી?	...	'ગિરિરાજ'	૪	૧૦ સુખ કેને કહેવું?	રવિશંકર મહારાજ	૧૭
૪ છૂટાછવાયા પ્રસંગો	...	જગનલાલ જોષી	૭	૧૧ સફળતાની આવી	કિશોર પારેખ	૧૮
૫ રામકૃષ્ણની બોધકથા	...	'ધન્દ્ર'	૧૦	૧૨ આચાર્યની સાથે	વિમળાબહેન પટેલ	૧૯
૬ વંદન હળે	...	ધીરેન ગાંધી	૧૧	૧૩ કાચ્છો અને ગીધ	પ્રધ્મા ગાંધી	૨૨
■ આવા હતા બાપુ	...	નવીન ગાંધી	૧૨	૧૪ મુક્તકો	તનુસુખ બદ	૨૪

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

*

આવા હતા બાપુ - ૧ ૨ ૩ દરેકના	૦-૫૦
ગાંધી ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્પાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પગોમા	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	"
શ્રી રામદાસ માથે જીવનયાત્રા	"
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	"
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	"
આવા હતા બાપુ-૪	" "

૫૫૧ ૧૨
નવેમ્બર ૧૯૬૬

૬

સાધુજી
સાધુજી
સાધુજી
સાધુજી

સાધુજીના પત્રો ગાંધી

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

શુરુદયાલ મલ્લિક

સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવ-વાહી ગીતાના સંગ્રહથી ૧૯૧૩માં નોબેલ પારિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં શુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રગટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુનું દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ-આબધાં તત્ત્વોને શુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના રહસ્યનો શાંતિથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી શુરુદયાલ મલ્લિકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી શુરુદેવનું ગીત તરત જ રપટ થાય છે અને અમાધારણ આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોકલોગ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે... .. આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માફક રોજ વાંચવા જેવું છે, લગ્ન જેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને ભેટ આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસરિતાનાં નીર જ્યારે મુકાતાં જાય છે, ત્યારે શુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને ચખાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્ભાગ્ય છે. મનોહર મુદ્રણ માટે અકાશકને પણ ધન્યવાદ આપવો ધટે છે. દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં બાઇબલોનો તેનો લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : મે, ૧૯૫૬

ઉદ્ભવ ૧-૨૫ ટપાલ અર્થ માફ

રૂપાયતન પ્રકાશન : જૂનાગઢ

“THY WILL BE DONE”

“जो मारि ईच्छा
होए पूर्ण”
३०.१०.४८

બાપુના પત્રો

ચિ.,.....

ઘણી વેળાએ આપણને હુદ વિચારો ન લાગીએ તેવી રીતે ગમે છે, પણ તે નથી ગમતા એમ મનને મનાવીએ છીએ. જેમ ઘણી વાર આ પુરુષ એક બીજા સામે

મોઢું ચડાવે છે તેમ. આવે વખતે અચકચોગ એ જ એક સુવર્ણ સાધન છે. યાદ રાખો કે એ વાત કરી છે હુદ વિચારોની, હુદ આચારની નહિ. હુદ આચાર તો આકૃતિમાન છે તેનો તો નાશ જ કરવો રહ્યો. વિચારોને ભૌતિક આકૃતિ નથી એટલે તેની હસ્તી જ નથી એમ આપણે કલ્પી શકીએ છીએ. મતલબમાં હુદ વિચાર આવે ત્યારે “હું આવીશમાં” એમ કહેતા તે ઘર કરે. પણ તે નથી જ એમ સમજી માની ત્યાં સુવિચાર જ ભરી દેવા એટલે હુદને સારુ જગ્યા જ ન રહી. આ અતુલવસિદ્ધ વસ્તુ છે. બે ભિન્ન ક્રિયા છે. “હું આ વિચાર નહિ જ કરું” એમ કરતા તે વિચાર આવે જ. પણ “હું આ જ વિચારમાંથી નવરો નાહુ થાઉં.” એ ક્રિયા સહેલી ને સંભવિત છે. કેાઈ ઘી ગોળના હિસાબ કરતો હશે તે વખતે કરિયાણાના દાખલા નહિ ગણે તેમ. પણ મગજ ખાલી રહેવા દે તો કરિયાણાના દાખલા પણ ત્યાં આવે ને ઘી ગોળના થે આવે. અશજ-કતા પેદા થાય. હવે કંઈ સમજાય છે કે? પરવડા મંદિર

૩-૧-૩૧

ચિ.,.....

તમારો કાગળ મળ્યો. હ.ખદ કથા છે જે સાચા છે તેને હું ત્યાજ્ય એમ નથી. કેમકે તેની આશા હું કદી છોડતો નથી. પાપ તો બધાથી થઈ જાય છે. પણ પાપની સાથે યુદ્ધ કરવામાં પુરુષાર્થ છે અને જે યુદ્ધ કરે છે તેને જય મળે જ-છે. તમે એવો જય મેળવજો કદી હારતા નહિ. હૃદય હવડું કયું છે એટલે હવે મને લખ્યા કરજો. બનતા

લગી થાહી વાપરજો. અક્ષર મારા કરજો. ઉકેલ-વામાં મને હરકત નથી આવતી પણ સારા અક્ષર કરવાનો મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ છે. અક્ષર ગમે તેવા કરવામાં આવચાર અને હિંસા છે. વળી પાપમાંથી છૂટનારને પ્રત્યેક કામ સુઘડ કરવાથી પાપ સુક્તિમાં મદદ મળે છે. —બાપુ

....શેષશાયી ભગવાનનું ચિત્ર કાંઈક ગુપ્ત અર્થ સુથવનાડું છે એવી મારી માન્યતા છે, અને તેમાં અતદ્રિન કમને બાધા નથી આવતી. મજદૂર શ્લોકનો અતદ્રિતનો આટલોજ અર્થ થઈ શકે કે પ્રત્યેક કામ કરતી વખતે સર્વથા ભગતિ જ રહે છે. કામ કરતાં આગસ નથી હોતું પણ એનો અર્થ એવો નથી કે ચોવીસે કલાક કામ કરે છે. આમ ભગવાનને પ્રકૃતિ મનુષ્યની સાથે સરખાવનાં કહેવાતું રહે છે. અને આ શ્લોકમાં એ જ સરખામણી છે, બાકી તો એ ભગતો પણ નથી. એ સૂતો પણ નથી, એ કરતો પણ નથી. નથી કરતો એમ પણ નથી. એટલે એને કેાઈની પણ ઉપમાં કેાઈ પણ બાબતમાં આપી શકાય એમ તો છે જ નહીં. આટલું કહ્યા પછી શેષશાયીનો હું પોતે અર્થ આમ કરું છું કે ભગવાન એવા નિભય છે કે એ સર્પના ઝોળામાં પણ નિશ્ચિત પણે સૂઈ શકે છે. આ તો કેવળ મારા પોતાના સંતોષ પૂરતો અર્થ છે અને મને તેમાંથી બળ મળે છે, એટલે કે આપણામાં સંપૂર્ણ આહસ પ્રગટે તો સર્પની નિકટમાં રહેતાં છતાં મુદ્દવ ભય ન રહે અને તેથી વિશેષ એ કે સર્પને આપણો ભય ન રહે. —બાપુ

આ સાતમા તું કઈ છે ?

‘ગિરિરાજ’

[પ્રવચ્ચા]

પ્રવચ્ચ ભગવાન જેવ
વનમા વિહાર કરતા હતા
તે વખતે અનાથપિંડિકની
પુત્રવધુ, ધનજય શેઠની
પુત્રી, વિશાખાની નાની
બહેન સુખતા વિશે આ
વાત કરી

સુખતાએ ખૂબ ઠાઠ
માડી અનાથપિંડિકના
ઘરમા ત્રણ મૂક્યો ‘મોટા
ઘરની અને મોટા કુળની
છોકરી છું’ આ અભિમાને
તે ખૂબ કોપી, તીષ્ઠી અને
કઠોર હતી સાસુ સસરા
અને પતિ તરફ સારું વર્તન
રાખતું જોઈએ તે જાણતી,
છતાં રાખતી નહીં ઘરના
નોકર ચાકરોને વગર વાકે
હરાવતી, ધમકાવતી અને
મારી પજુ લેતી

જે- દિવસ પ્રવચ્ચ ભગ
વાન પાસે બિમ્બોની
સાથે અનાથપિંડિકના ઘરે
પધારી મહાશ્રેષ્ઠી અનાથ
પિંડિક ધર્મકથા સાંભળતા
પ્રવચ્ચ ભગવાન ઠી પાસે જોશ
હતા તે વખતે ઘરના ત્રણ

રના ભાગમા સુખતા નોકરોને ખરાબ શબ્દોમા
આપેા દઈ રહી હતી આ શબ્દો પ્રવચ્ચ ભગવાનને
કે ને પડ્યા પ્રવચ્ચ ધર્મકથા અટકાવીને મહા
શ્રેષ્ઠીને પૂછ્યું ‘આવા શબ્દો કેણે બોલે છે ?’

‘જાતો આ અમારી કુળવધુ છે સાસુ,

સસરા અને સ્વામીની માન
મર્યાદા સાચવતી નથી તેઓ
પ્રત્યે કેવું કર્તવ્ય હોયુ જો
ઈએ તે તે જાણતી નથી ન
દાન, ન શીવ અશ્વઘાવાન
અપ્રસન્ન રહે છે દિવસ રાત
બધાની સાથે ઝગડા કરતી
કરે છે

‘તેને અહીં યોવાવો’

સુખતા આવી ભગ
વાનને પ્રજ્ઞામ કરી એક
બાજુ ઊંચી રહી

પ્રવચ્ચે પૂછ્યું ‘સુખતા,
સાત પ્રકારની ભાથો હોય છે
આ સાતમા તું કઈ છે ?’

‘જાનો’ હું હું કમા કે
જેલી વાતને અર્થ ન સમજી
મને વિસ્તારપૂર્વક કહો

‘તો ધ્યાન દઈને સા
ભળ’ કહીને ભગવાન પ્રવચ્ચે
નીચે પ્રમાણે આ વાત કહી -

“કોપી, અહિંત કરવા
વાળી, નોકરચાકરને માર
વાને માટે દંતશુક, જે આ
પ્રકારની ભાથો છે તેને
‘વધક’ ભાથો કહે છે”

“સ્ત્રીને માટે સ્વામી જે

ધન દાખાય છે, ભણે કળાથી, વેપારથી અથવા
જેતીથી પણ જે તેમથી થોડું પણ ચોરવાની
ઇચ્છા રાખે છે તે ‘ચોર’ ભાથો, કહેવાય છે”

“કામ ન કરવાવાળી, જાળસુ, ખૂબ આવા
વાળી, કઠોર, તીષ્ઠા સ્વભાવવાળી, અપશબ્દો

બોલવાવાળી, નોકરોને દબાવીને રાખવાવાળી જે આ પ્રકારની આંતરેને ‘આખ્યા’ ભાષા કહે છે.”

“હમેશા પ્રેમ અને અનુકંપા રાખવાવાળી, જેમ માતાપિતાની રક્ષા કરે છે તેમ જ પતિની રક્ષા કરે છે, પતિનાં કમાયેલાં ધનની રક્ષા કરે છે તે ભાષા ‘માતા’ ભાષા કહેવાય છે.”

“જેમ નાનીબહેન મોટીબહેનની સાથે ગૌરવ પૂર્વક રહે છે, તેમ જે પતિ તરફ ગૌરવશીલ છે, પતિના વશમાં રહેવાવાળી છે તે ‘ભગિની’ ભાષા કહેવાય છે.”

“જે પતિને જોઈને એવી રીતે પ્રસન્ન થાય છે જેવી રીતે ચિરકાળ આવેલા સખાને જોઈને સખી. જે કુત્સીન, શીલવતી, તથા પતિવ્રતા છે તે ‘સખી’ ભાષા કહેવાય છે.”

“કોઈ સામે જે શાંત રહે છે, માર અને હંકશી દબાઈને રહે છે, સારા ચિત્તવાળી હોય છે, પતિના શરસાને સહન કરવાવાળી હોય છે, કોઈ નથી કરતી, પતિના વશમાં રહે છે આવા પ્રકારની જે ભાષા છે તે ‘દાસી’ ભાષા કહેવાય છે.”

‘સુભતા! આ સાત પ્રકારની ભાષા છે. આમાંથી ‘વધક’ ‘ચોર’ અને ‘આખ્યા’ આ ત્રણે નરકમાં પેદા થાય છે. બીજી ચાર દેવલોકમાં.

‘જે આ ‘વધક’ ‘ચોર’ અને ‘આખ્યા’ દુરશીલ, કઠોર, અનાદરવાળી ભાષા છે તે મૃત્યુ પછી નરકમાં જાય છે.

‘અને જે માતા, ભગિની, સખી અને દાસી શીલમાં રિયત, ચિરકાળ સુધી સંયત રહેવાવાળી ભાષા છે, તે મૃત્યુ પછી સુભતિને પ્રાપ્ત થાય છે.’

બુદ્ધ ભગવાનને આ શાંત અને ધીરગંભીર ઉપદેશ સાંભળી સુભતાનાં અહંકાર અને મોટાઈ પીગળી ગયાં. બધે નડું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું એમ લાગ્યું અને બુદ્ધનાં ચરણોમાં ઢળી પડી.

ત્યારે બુદ્ધે પૂછ્યું:—‘સુભતા! આ સાત ભાષામાંથી તું કયા પ્રકારની ભાષા છે?’

‘દાસી સમાન’ કહી, બુદ્ધ ભગવાનનાં ચરણો

પકડીને રડી પડી.

બુદ્ધે કુળવધુ સુભતાને એક જ ઉપદેશમાં શાંત કરી, લોભન સમાપ્ત કરી, જેતવનમાં આવી, લિહુસંઘ દ્વારા આદર સ્વીકારી, પોતાની કુટીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

ધર્મ-સભામાં લિહુઓએ બુદ્ધની ગુણગાથાની ચચો ચલાવી: ભાઈઓ, ભગવાને એક જ ઉપદેશમાં કુળવધુ સુભતાને કેવી શાંત કરી સન્માર્ગે વાળી દીધી.

આ ચચો ચાલતી હતી ત્યાં બુદ્ધ ભગવાન ફરતા ફરતા આવી પહોંચ્યા અને પૂછ્યું: ‘લિહુઓ, બેઠા બેઠા શું વાતો કરો છો?’

‘ભન્તે, આડીઅવળી વાતો.’

‘લિહુઓ! સાંભળો, આજે જ નહિ પણ પહેલાં ય સુભતાને મેં એક જ ઉપદેશમાં શાંત કરી સન્માર્ગે વાળી હતી.’ એમ કહી બુદ્ધે પૂર્વ જન્મની એક કથા કહી:—

પૂર્વ સમયમાં વારાણસીમાં બ્રહ્મદત્ત રાજાના રાજ્ય વખતે બોધિસત્વે એની પટરાણીની કૂખે જન્મ લીધો. મોટી ઉંમર થતા તત્કાલિના જર્થ અવ્યાસ પૂરો કરી, પિતાના મૃત્યુ પછી રાજ્ય લઈ, ધર્માનુસાર રાજ્ય કરવા લાગ્યો. તેની માતા કોઈ, તીખી, કઠોર, મહેળાં મારવાવાળી, મશકરી કરવાવાળી, હતી. આથી તેણે માને ઉપદેશ આપવા વિચાર્યું. ‘વગર ઉદાહરણે સમ-ભવણું ઠીક નથી’ માની તે ઉપદેશ આપવા માટે ઉદાહરણ શોધવા લાગ્યો.

એક દિવસ તે બગીચામાં ગયો. માતા પણ પુત્રની સાથે ગઈ. રસ્તામાં એક ઢાંગડો બોલ્યો. બોધિસત્વના અનુયાયીઓએ આ શબ્દ સાંભળીને કાનમાં આંગળી નાખી દીધી. અને બોલ્યા. ‘હે તીખા અવાજવાળા, કઠોર અવાજવાળા, બોલ મા! ચૂપ રહે.’

પોતાના અનુયાયીઓથી ઘેરાયેલા બોધિસત્વ માતાની સાથે પુરોપાથી ખીલેલા બગીચામાં પ્રવેશ્યો, ત્યારે બાળુનાં શાલવૃક્ષમાં સંતાયેલી કોયલ

મધુર સ્વરથી ટૂંકી આથી અનુયાયીઓ કોવ
લના મીઠા મધુર સ્વરથી પુલકિત થઈ હાથ ભેડી
બોલ્યા, ‘હ પીઠા સ્વરમા બોલવાવાગી! હે
કોમળ સ્વરમા બોલનાવાળી! હે મુહુભાષિની!
બોલ બોલ રૂબ બોલ’

માતા ક્યાલ દર્દને ત્યા જીજી ભેઈ રહી

જાધિમત્તે આ જ ને પ્રસન્ન મેઈને વિચાર્યું -
હવે માને ઉ હરણ આપીને સમજાવી શપીશ’
તેણે કહ્યું ‘મા! રતનાના કામકાના શબ્દો સાલ
ગીને વાડોએ બોલ મા, બોલ મા કહી કાનમા
આગળીઓ તાપી હીધી કઠોર વાણી કોઈને
પ્રિય નથી હોતી’ એમ ઝૂકી બેધિસત્ત્વ આગળ
બેલ્યા -

‘સુન્દર, રૂસંગા, નાચુક અને બોલવામા
પ્રિય હાગવાવાળા પછ ભે કઠોર વાણી બોલે તો

તે ન ત્યા લોકમા પ્રિય થાશે કે ન બીજા લોકમા
‘શુ મા! આ કાળી, ખરાબ રંગ વાળી
માથલને નથી ભેતી કે જે મધુર વાણી બોલીને
લોકોને પ્રિય થાશે છે’

‘માટે મધુરભાષી, કોમળભાષી અનુદત
બોલવાવાગા અર્થ’ અને ધર્મનો પ્રકાશ પાડે છે
તેમણે બોલવું મધુર હોય છે’

આ રીતે બેધિસત્ત્વે માતાને ઉઠાહરણ આ
પીને સમજાવી તેથી માતા પ્રમત્ત થઈને સન્માજે’
વગી

આમ એક જ ઉપદેશથી માતાને ઉઠાહરણ
આપીને બેધિસત્ત્વ સમજાવી શક્યા
વાત પૂરી કરતા બિહુઓને મુધે કહ્યું - ‘હે
બિહુઓ! ત્યાર વારાણ્યની આ રાજમાતા
આ સુભાવા હારી અને રાજ્ય તો હું જ હતો

૬

ન્યાય

કેકુ અને રતન બંન્ની પડયા કેકુએ મરણીતુ બન્યું પોતાની પાને લઈ લીડુ રતન કેકે એ બન્યું મારું
હ અને વાત વધી થી

રતન થ કી અને તેણે કી ન દ કઈ કાજ પાસે ગયા રતન અને કેકુ બન્ને પાડોથી બન્નેના ઘર સામસામે
પણ જનાય બન્નેમારી કોઈ ક્રિષ્ને પ્રત્યેક ન દે

કાજએ કેકુને બા ની રતનને બે વારી અને રતનને પૂછ્યું, ‘આ બન્યું કોનું છે?’

રતને રક્ત રક્ત કહ્યું એ બન્યું મારું છે જુદા દિવસથી મારી પામે છે ચારા પર વિશ્વાસ ન હોય
તા જુ સાફીઓ રજુ કરું’

રેડીના ઠોકરાઆને તે બે લાવી લાવી ગોપાને એ બન્યું રતન પાસે ભેળુ હતું બીજુએ એ બન્યા સાથે
રતનને બેતરી ટેલકા દિવસથી ભેઈ હતી, ધનજીને એ બન્યું ગમતું હતું સૌંદર ગના બન લાલ કલગીવાળા
એ બન્યા રાતે ત્ણે ભેઈ એ તેવા પેમા આપવાનું કહ્યું હતું પણ રતન માની નહિ

બન્યું જોતા જ રમી બન્યું એતું હતું કેકુને પૂછ્યું એને કેકુ બેતરી ‘બન્યાની મા માટે ત્યા છે એની
જ રહે મરણી આ બન્યાનો બન્યું મારો ઘરમા થયો છે રતન પાસે કલાથી ગયું’ તે બનર નથી પણ મે
નું ભેળુ કેકુને સર્વ લીડુ મારું બન્યું અને કેકુ મા માટે આપુ’

કાજ વિચારમા પડયા શુ ન્યાય કરેલાં તેણે હવાપદારને બોલાવ્યો અને કહ્યું ‘આ બન્યું તમે લઈ
ગયો ના બન્નેના ઘર સામસામે છે બન્યાને બનર રક્ત બન્યું છોડી દો જેના ઘરે જઈ તેનું આ બન્યું’

કેકુ અને રતને ત્યા ન્યાય મજૂર રાખ્યો અને હતા રે બન્યાને બનર રક્ત વચ મૂકી દીડું
બન્યું જ આપમેજે ન્યાય હોનારશે’

[એક સત્ત્વ ઘટના]-કિશોર હીરાચ દ પારેબ

અહંકાર મનના મેલમાં જૂઠામાં જૂઠો છે એમ કહ્યેએ તો કાંઈ અતિશયોક્તિ ન થાય. આપણામાં ડોષ ને ન હોય તે સર્વ શુભોત્તુ આપણા ઉપર આરોપણ કરીને મારા જેવું ઠાપ નથી, હું શિષ્ટ છું, નિશિષ્ટ છું આમ માણસ ચિંતવે એવું નામ અહંકાર. આ અહંકાર થી શંકરાચાર્ય કહે છે (ગીતા ૧૬-૧૮) તેમ દોષ-માત્રનું અને અનર્થમાત્રનું મૂળ છે. તે જ પ્રમાણે મહાકવિ તુલસીદાસ પણ કહી ગયા છે કે 'પાપમૂલ અભિમાન,' કિસ્તીમાં સાત મહાપાતક ગણાય છે, તેમાં પહેલું અભિમાન છે. આતમકથાને છેડે ગાંધીજીએ અમાનિતા અથવા નમ્રતાનો જ મહિમા ગાયો છે.

‘અભિમાનથી આપણું પતન થાય છે. આપણી શક્તિ, સુદ્ધ કે સંકૃતિનું જે દિવસે આપણને અભિમાન આવે તે દિવસથી આપણી પ્રગતિ થતી નથી, કેમ કે કોઈની પાસેથી કાંઈ જણ શીખવાની આપણી ઈચ્છા રહેતી નથી.

‘વળી અભિમાનથી આપણે આપણને ઊંચા ને ખીજાને નીચા ગણીએ છીએ અને તેથી કરીને એવું કંઈકાણે કેમ કરવું, એનો પ્રેમ કેમ શત્રુતા, તેની આપણને એવના રહેતી નથી. પરમાત્માના દર્શન નમ્રને જ થાય, એટલે અભિમાની જેમ માનવવિશુદ્ધ તેમ પ્રમુદવિશુદ્ધ પણ બની નથી છે.’

(ઉપદેશકનું એંગ્રેજી, ૧-૨, ૧૯૪૯)

એટલે તો આપણા સંતોએ પોતાને સંત નહિ પણ પાપી માન્યા છે. કુદૃષ્ટિ કરનારી આંખને ફોડી નાખનારા સૂર્યાસ કહે છે:

જુજ સમ કોણ કુટિલ ખલ કામી ?...

પાપી કોણ વડો તે હુથી.

પતિતમાત્રમાં નામી ? જુજ સમ.

એ જ પ્રમાણે દેહરથી વસ જોડું લગવાન પાસેથી મળ્યું હતું એવું ને એવું પોણું ફૂલ જેવું પોતે અતે ધરી દીધું એમ છેવટે કહી નાખનારા કબીરસાહેબ બીજે પ્રસંગે કહે છે:

જુરા જો દેખન મેં થલા. જુરા ન મિલિયા કોય ।
જો દિલ જોલ્લ આપના, સુઝસા જુરા ન કોય ॥
નિતના ગુનાહ મેં કિયા, નિતના કરે ન કોય ।
કોલા હુવા સુખહા પે ન ચકું કોય ॥ ઈશ્વરિત ૧૮ ॥

આમા ગુરુ હરકૃષ્ણદેવનું વચન છે, કે ‘જેમ વર્ણનું પાણી ઊંચે ઠેકણે ટકવું નથી તેમ ત્યાં પ્રભુપ્રેમનું ખીજા જગતું નથી ને બક્તિના મોલ લણતા નથી.’

મુસલમાન સતો પણ એ જ મતના છે. હૉ જલાહુ-ફીન ફત્વી મરનવીમાં કહે છે:

‘ન્યા નીચી જૂમિ હોય છે, ત્યાં પાણી વહી નથી છે.

‘પ્રમુદવાનાં પાણી તારે જોઈએ તો જા, તું મેં નીચો થા.’

ચીનનો ચાની લાઓતઝે (તાઓ ૬૬) કહે છે:

‘મહાનરીને તથા મહાસાગરને પાણીમાત્ર જર્મને મળે છે તેવું કારણ આ છે, કે તે નીચાં હોય છે; નીચા-પણથી જ તે શ્રેષ્ઠ બને છે.’

મૃશુ પોતાની પાર્વતી દેશનામાં કહે છે, ‘જે નમ્ર છે તે ધન્ય છે; કેમ કે તેને સાગરરશના વસુધરા ભાગમાં મળશે.’ (મૃશુચરિત, પુાતું ૨૫).

★ ★ ★ ★

સંમાનાત્ ક્ષાણ્યો નિત્ય ઉદ્ધિજેત વિષાદિવા ।
અમૃતસ્યેવ આકાંક્ષેત્ અવમાનસ્ય સર્વહા ॥
મનુ ૨-૧૬૨ ॥

‘માણસે પોતાને માન મળે એવી ઇચ્છા ન કરવી, ને ખીજા સૌ પોતાનું અપમાન જ કરે એવી ઇચ્છા કરવી, તથા અપમાનકારીને ક્ષમા કરવી.’

જુજ હાવમતઃ શેતે જુજ થ પ્રતિજુધયતે ।
જુજ અચિત્ લોદેસ્મિન્ અવમન્તા વિનયતિ ॥ ૧૬૩ ॥

‘ખીજના અપમાનથી જે ખિન્ન ન થાય તે મુખે સુએ છે, મુખે જાગે છે ને મુખે સંસારમાં વિચરે છે, પણ અપમાનકારીનો નાશ થાય છે.’

અમંભાના તપોવૃદ્ધિઃ સંભાનામ્ય તપઃ સ્વયા ।
અર્ચિતઃ પૂજિતો વિમઃ કુમ્ધા યોઃ ધન સીદતિ ॥

‘માણસનું અપમાન થાય તો તેનું તપ વધે છે ને
એને માન મળે તો તેના તપનો ક્ષય થાય છે. પૂર્ણ
પામેલા માણસની દૃઢતા યાજ છે.’

રામજી તારુ જાડુ એવા એમ પ્રેમજી તારા આગળ
આવીને વાત કરે તો તું તારો બચાવ કરીશ મા, ખણ
કહેને, કે “રામજી મારા બીજા બધા અવયુજી શું નાહું?
એટલે તો એણે આટલા જ અવયુજી ગણાવા.”

એપિકૃતસનેઃ ઉપદેશ પ ૧ ॥ (ચૈતન્યનું જાણ
નતર રહ્યું)

‘તે મન’ નથી જે મનોભૂત હાથી સાથે યુદ્ધ કરે
છે; મન તે તે જ છે, જે પોતાને કોષ યગ્યો હોય જતા
અર્થાત વેળા ઉચ્ચારે નથી.

‘એક દુષ્ટ કોષને માળ દાખી એટલે તેણે કહ્યું,
“અરે ભવા માણસ, તે” કહ્યું તેથી ખણ કું તો વધારે

જૂડા છું, કારણ તું મારા કોષ એટલા નથી નાણુતો
કે એટલા કું નાણું છું.”’

સાદીની કૃપાદી

સાસાવના રખી મેમી લેછમે પોતા આગળ છેલે
રૂપિયો હતો તે એક નામી દુછને આપ્યો. આ તે તરે
શું ક્યું એમ એના ચેલાએ પૂછ્યું, તો કહે, ‘કું પાત
છું’ કે કુપાન તેના વિચાર કર્યા વિના ભગવાને મને
રૂપિયો આપ્યો તો પછી મારે ભગવાન કરતા વધારે
વચાત શું કામ કરીશ?’

હસ્તિકવાર (ચૈતન્ય-કૃપાવર્ષ, પેનગિન)

દેનેવાહા ઔર હે એ દેતા દિનદૈન ।
હોઠ અરમ કમરે કહે વાતે મીઠે મેન ॥ સ્ત્રીમળા
હાતા કહે છે, ‘દેવાનાં તો ભગવાન છે, જે રાત-
દિવસ દેતા રહે છે. પણ લોકોને એવો ભ્રમ છે કે કું
દલ છું; એટલે કું હાથને નાચી આપ કરી નાડું છું.’

(અપૂર્ણ)

અરીસા રાખતે બે બે

દસાઈ વાલજી શાવિન્દજી

અરીસામાં મુખકં બેવાની રીત

‘હે તારું માણસો, તમે તમારું મોઢું અરીસામાં
અવરજી જુઓ. પછી જો તમે કયાળા છો એમ તમને
હાથે તો તમારા રૂપને ન જોને એવું જુદું કામ તમારે
હાથે ન થાય તે જોનો. અને તમે વિરજ કે કહૂવા છો
એમ હાથે તો તમારા આતમાના સદૃશ્ય ખીલવજો.
અને એવી રીતે વરજા કરીશો જાપ જુસી નાખવાનો
પ્રયત્ન કરજો.’

મુકુન્દ (મોતીલાલ મુનશી - જુલ વાચના)

અરેયાં રાગ્યાં ભયતીવાસ્યાં ન કિંચિત શુભભાવરેણ ।
તરેવ જન્ય દિવસ પ્રાતિ લિલવાત વિચક્ષણઃ ॥

દિવસ વીતી ગયો. હોજ ને રાત પડી હોય, ખણ
દિવસમાં આપણે હાથે શુભ કામ ન બન્યું હોય તો તે
દિવસને વાઝિયા બીજો

(અમુતમનદઃ વ્યાખ્યાનમાળા).

વિમત્થના . સુએતોનિઅસ ‘બાર સીઝર’ મા
હાથે છે કે સમ્રાટ તીરસને રાતે નાણાં કે દિવસમાં પોતે
જોનું જાતુ કું નરી તો તે પોતાને કપડાં આપતો
કહેતો, કે “મેં એક દિવસ ખોલો.”

(સંધ્યેતે કોણે કહ્યું! ફરેજ)

વિતા ન કિંચિત્ વિવિત ૧૨૨૪

કયા ન વિતા ન અ નાવ્યમુક્તમા

અરિમ્ન દિને નિષ્કલતાં પ્રયાતમ

આપુ સ કાઠિ ૧૨૨૬નરેય ॥

જોએકઃ મુકુવાઈરાતક ૧૨૨૬

પારશન કાર્ન જાતુ ન કહું, ન ધનનું દાન કહું,
ન સત્વ વચન બોલવા- આમ જ દિવસે આપણે નિષ્કળ
ગણ એમ આપણે બીજાં તે દિવસે શોક કરેલા.

એક રખારી તેની પત્ની સાથે રહેતો હતો. તેને એક દીકરો હતો. તેની પાસે સો દોર હતાં જેના પર તેનો ગુનગે આકર્ષતો હતો.

છોકરો હજુ યુવાનીમાં પગ મુકવા જતો હતો ત્યાં તેના બાપ મરી ગયો. અને ત્યાં રૂઝો દોરો ફૂટવાની શરૂઆત થઈ ત્યાં તેની મા મરી ગઈ. તેના બાપ વાર-સામાં સો દોર સિવાય બીજું કંઈ જ રૂઝી નહોતો ગયો.

હવે ધરમાં તેને એકલવાયું લાગવા માંડ્યું. તેમ જ ધરકામમાં પણ મુશ્કેલી પડવા લાગી, તેથી તેણે પરણવાનો વિચાર કર્યો.

તેના પાડોશ તથા સગાંવહાલાને તેણે કહ્યું: 'મારા માબાપ મરી ગયાં તેથી હું હવે એકલો ચર્મિ ગયો છું. તેમ જ ધરકામમાં અને ધંધામાં એકલો હોય પહેલો-ચાલુ નથી. મારે મારે પરણવું જોઈએ. તો મારે લાયક કન્યા શોધી રાખજો.'

પાડોશીઓએ કહ્યું: 'તારી વાત સાવ સાચી છે. તારે હવે પરણવું જ જોઈએ. એકલો હોય બે પડોશીય નહીં. અને જરૂર થોડો કન્યા શોધી આપીશું.'

થોડા દિવસો પછી એક પાડોશીએ આવીને કહ્યું: 'હું તારે માટે થોડો કન્યા શોધી લાવ્યો છું. તે આ ગામની નથી. પણ અહીંથી ઠીક ઠીક દૂરના એક ગામની છે.'

યુવાને પૂછ્યું: 'તે કોની કન્યા છે?'

પાડોશીએ જવાબ આપ્યો: 'તે એક ખૂબ પૈસા-દારની એકની એક રૂપાળી કન્યા છે. તેના બાપ પાસે ૧૬ હજાર તો દોર છે.'

યુવાને પાડોશીની બધી વાત સાંભળ્યા પછી, તે રૂપાળી પૈસાદાર કન્યાની સાથે પરણવાનું મનમાં નક્કી કર્યું. તેણે પાડોશીને વિનંતી કરી, 'તમે મારો સંદેશ પહેલાંકોઈને કે હું તેને પરણવા તૈયાર છું.'

પાડોશી બોલ્યો:—'જે ભાઈ, તેના બાપ ધ્રુવે છે કે જે કોઈ સો દોર આપે તેના બહાલામાં તેને મારી કન્યા પરણવું.'

'કેટલા સો દોર!' અને યુવાને વિચારમાં પડ્યો. તેની પાસે દોર જ સો હતા. જો સો દોર આપી દે તો પરણવા પછી તે અને તેની પત્ની ખાવ શું? વારસામાં સો દોર સિવાય બીજું કંઈ મિલકત તેના બાપ મૂરી નહોતો ગયો.

પાડોશી બોલ્યો: 'તારો વિચાર કોણ તો મને કહે, નહિં તો બીજા મોઢને કન્યા વિધે વાત કરું.'

યુવાને મુંઝવે અને થોડીક વાર વિચારમાં પડી ગયો. અને તરત માથું ઊંચું કરીને બોલ્યો: 'કંઈ વધી નહિ. જાઓ અને તેના બાપને કહો કે, મને તેની વાત મંજૂર છે.'

સો દોર આપીને યુવાને, કન્યાને પરણીને પોતાને ગામ આવ્યો. થોડા દિવસો તો ધરમાં જ કંઈ થોડું ધણું હતું તેનાથી આવ્યું. ત્યારે ખાતાનાં સાંસાં પડ્યાં ત્યારે તેણે તેની પત્નીને કહ્યું.

'જો, સાંભળ, હવે મારી પાસે કંઈ જ નથી રહ્યું. લગન પહેલાં મારી પાસે સો દોર હતા. તેના પર હું મારું ગુજરાન ખૂબ સરેલાઈથી ચલાવતો હતો. પરંતુ તે બધા દોર તો તારા બહાલામાં મેં તારા બાપને આપી દીધા તેથી હવે આપણું નિર્વાહ મારે કરવું જ સાધન રહ્યું નથી. હવે તો મજૂરી કરીને કમાવું પડશે અને તેના પર ચલાવવું પડશે.'

પત્નીએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો. 'શરે.'

યુવાને હવે બીજીની ગાયો દોહીને, મજૂરી કરીને કુટુંબને નિર્વાહ જેમ તેમ મુશ્કેલીમાં આપવો હતો.

એક દિવસ તેની પત્ની રૂબીના ફરવાળમાં ગઈ હતી તે વખતે એક સુંદર દેખાવડો યુવાને પસાર થયો. યુવાનીની નજર તે બાઈ પર પડીને ધંબી ગઈ. તેણે આ બાઈને લગાડીને લઈ જવાનો વિચાર કર્યો, અને એક નાના છોકરા સાથે સંદેશ મોકલ્યો.

બાઈએ જવાબ મોકલ્યો: 'તમારો સંદેશ મળ્યો. હું નક્કી કરું ત્યાં સુધી તમારે થોડી રાહ જેતી પડશે. હમણાં આથી વધુ જવાબ નથી આપી શકતી.' અને

ધુવાન આશના ઘેનમા આલ્યા મયો.

સગનના છ મહિના પછી કન્યાના બાપે વિચાર કર્યો કે 'મારી દીકરીનું ઘર કેમ આવે છે તે બ્લેઈ આવુ' અને તે પીકરીને ઘેર આવવા માટે નીકળ્યા. દીકરીને ઘરે પહોંચ્યા દીકરીએ આવકાર આપીને બાપને પોતાના આમના બધા સમાચાર પૂછ્યા.

માડી આવથી વાલે પરી ચતા બાપ બો વા

'બહેન તારો સસાર કેમ આવે છે?'

દીકરીએ મોઢા પર હાથ રાખીને જવાબ આપ્યા 'પિતાજી પૂન જ સારો.'

અને તે જીવિને અદરના ઝોરડામા જઈને કુસકે કુસકે મોઢ પડી મન હળુ કરીને પોતાના પિતાને ખવડાવવા માટે ઘરમા કંઈ જ નહતુ તથી પાડોશીને ત્યાથી કંઈક લેવા માટે તે પાછળના દરવાજેથી બહાર નીકળી ત્યા તેની નજર પેલા ધુવાન પર પડી જે તેને બગાડી જવા કહ્યો હતો. તે ધુવાનને બ્લેઈ ત તેની ખાસ ગર્હ તા ખમર અતર પૂછ્યા.

ધુવાને જવાબ આપ્યો તમે વિચાર કરીને મને જીવાનવાનુ કહ્યુ હતુ પર તમે તા કર જ સમાચાર મોકલ્યા નથી જે દિવસે મે તમને જોવા તે દિવસથી મને રાત્રે ઊંઘ પડ્યુ આવતી નથી અને રાત્રે સ્વપ્ન પશુ તમારા જ આવે છે.'

બાઈએ મીઠાકથ જવાબ આપ્યો હવે કે તમને વધારે સેરાન નહીં કરે તમે મારી રાહ જુઓ છા તા જે વગર વિવખે આવીશ જ પણ સૌથી ખંડલા અને ચોડા લોટ લાવી આપે મારે ત્યા મહેમાન આના છે તમને રાધાને ખવડાવી શકુ પછી હુ જરૂર આવીશ.

ધુવાને પૂછ્યુ, 'મહેમાન કેમ્યુ છે?'

બાઈએ જવાબ આપ્યો 'મારા પિતાજી'

ધુવાન મોખ્યા તમે બાકી જ ગેહા રહેને હમણા જ લોટ વગેરે લઈને આવુ છુ ' અને તે ઉત્સાહનો આમો દેડપો અને ચોડી વારમા તો લોટ વગેરે કેટલો મ સામાન લઈને આપના બોલ્યા હવે ધવાન રાહ જવ આવશે તો નહીં ને?'

બાઈ બોલી 'વધારે રાહ નહીં જોવડાનુ હા.'

અને તે લોટ વગેરે લઈને ઘરમા ગઈ પતો ધુવાન તો ત્યા રાહ જાતો આઠા મારવા લાગ્યા કે હમણે જ ચોડી વારમા ચોડી બાઈ પિતૃકુ વચ્ચે બાઈ આવશે બાઈએ રાધવાની તૈયારી કરવા માડી ત્યા તેનો

પતિ બહારથી આવ્યો અને તેના સસરાને દરથી ઘરમા જોવા ને તે અચક જ ચર્ચ મયો 'શુ બોલ્યુ' ને શુ કરવુ તે સંગ્રહુ નહીં ખાસે આરિને ધરે લાગ્યો અને ખમર અતર પૂછ્યા અને રસોડામા ગયા ત્યા તેની ખતી રાધની હતી તેણે પૂછ્યુ શુ રાધે છે?

પત્નીએ કહ્યુ 'શોરો વગેરે કરુ છુ'

પતિએ પૂછ્યુ 'આ બધુ કયાથી લાવી?'

તે મોલી 'બાળુના પાડોશી ખાસેથી'

આ સાંભળી પતિ ચૂપ રહ્યો અને પોતાની અત્યત ગરીબાઈથી દુ ખી થયો.

ધામે સ્કેમિ તે મો 'હવે આપણે શુ કરશુ કે સાક આપમે મે જાણુ રાડની સપીએ છીએ ત્યા આ મહેમાનને કેવી રીતે માવવશુ ફ

પત્ની નખાનેલા સ્વરથી મોલી 'મને કંઈ જ સમજ્યુ પડતી નહીં કે શુ કરવુ

પછી પતિ મોલ્યા નીક છે બેઠે છુ મારા માથાણુ રહેને ઠકીશ કે મને ચોડા ઉછીના પેસા આપો મારે ત્વા મહેમાન આ વા છે' અને તે ગંધ્યો અને પોતાના રહેને ત્યા મયો રકે તને રાજપુશ્પીથી ચોડા પેસા આપ્યા ધુવાન ખુગ થતો ઘરે આવ્યો આ દરામયાન તેની પત્નીએ રસોઈ તૈયાર કરી રાખી હતી અને તેની રાહ જોતી બેળી હતી જેવો ધુવાન આવ્યા કે તરત ધાળી પીરક્ષી અને જમવાની તૈયારી કરી.

પેતો દુષ્ટ ધુવાન કે જે આ બાઈની રાહ જોતો ખાજવા દરવાજે આમતેમ આઠા મારતો હતો તે અકળારા માડપો વચન આપ્યા સુજન બાઈ ન આવી તેથી તબ વિચારું કે વધુ સારે તો એ કે તેના આગવા દરવાજા પસેથી પસાર થઈ ધરતી અદર બેઠે કદાચ તેને બંદી શકીશ ' વિચારીને આગલા દરવાજા પાસેથી પસાર થયા અને તમે સસરા જમાઈને વાતો કરતા જોવા જીવ્યા પતિની નજર તેના પર પડી પેલા દુષ્ટ માણસે તેને નયરકાર કર્યા સીના પતિએ સામા નમ રકકર કહ્યું અને તેને અદર આવવા આમ ત્રણ આપ્યુ થવા દુષ્ટને તો એ જ બોમ્બે હતુ તે હસતો હસતો અદર આવ્યો અને તેની બાળુમા મેરો.

તમે જણા વાલોએ વળગવા સીના પતિને આ દુષ્ટ ધુવાનના કષતરતા ખમર ન હતી તેમ જ તેઓની ઘરની શાંતિમા તે પાત્રકુ નમનમા આવ્યો છે તેની પશુ તેને ખમર નહતી.

તેની પત્ની પીરસેલી ચાળા લઈને આવી અને ત્રણેની સામે મૂકીને બોલી: 'તમે ત્રણેય મૂરનાઓ હવે જાઓ.'

તેનો બાપ તો આંખો જ મળી ગયો અને બોલ્યો: 'કાણ હું મૂખ? કેરી રીતે?'

દીકરીએ જવાબ આપ્યો: 'બાપુ, મહેરબાની કરી પહેલાં જમી લો, પછી તમારી મૂખતા વિશે કહીશ.'

પણ તેના પિતાએ કહ્યું: 'ના હું નહીં જમું. પહેલાં તું મારી મૂખતા વિશે કહે પછી જ જમીશ.'

તેથી દીકરી બોલી: 'બાપુ, તમે એક મોઢી વસ્તુ નજીવી વસ્તુમાં વેચી નાખી.'

'મેં કંઈ વસ્તુ સસ્તામાં વેચી?'

'તે હું છું, બાપુ, કે જેને તમે સાવ નજીવી કિંમતમાં વેચી.'

'કેવી રીતે?'

તે બોલી: 'બાપુ, તમને મારા સિત્તાય એકેય સંતાન નહોતું. તે છતાં તમે તમારી પાસે ૧૬ હજાર દોર હોવા છતાં મને એકસો દેરના બદલામાં વેચી. તમને સો દોરની કિંમત મારા કરતાં વધુ લાગી. તેથી જ મેં કહ્યું, કે "તમે નજીવી કિંમતમાં કિંમતી વસ્તુ આપી દીધી!"'

પિતા બોલ્યો: 'મારી વહાલી દીકરી, તારી વાત સાચી છે. હું મૂખ છું.'

પછી તેના પતિએ પૂછ્યું: 'હવે, મને કહે, મેં શી મૂખાઈ કરી.'

તેની પત્ની બોલી, 'તમે તો મહામૂખ છો.'

'કેવી રીતે?'

તે બોલી: 'તમને પારસામાં સો જ દોર મળ્યા હતા. તે બધાના છતાં તમે તે બધા દોર આપી દઈને મને પરણ્યા. તમારા ગામમાં ઘણી સ્ત્રીઓ હતી તેની કિંમત પણ ૧૦ થી ૨૦ દોરથી વધુ નહતી છતાં તમે તેઓની સામે ય ન જોયું. બદલામાં તમારા બધાં દોર આપીને મારી સાથે લગન કર્યા, અને હવે તમારી પાસે રાતી પાઈએ નથી. અરે મારે અને તમારે ખાવા માટે શેટલાનો દુકડોય નથી. તમે માલિક મટી બીજાનું નોકર બન્યા. મજૂરી કરીને જ વધુ કંઈ શોધું ઘરું મને તેનાથી ચલાવો છો. જો તમે અરધા દોર આપીને ૫ બીજી સ્ત્રી સાથે લગન કર્યા હોત તો પણ કંઈક તો ખાવાનું રહેત. મારે મારા વહાલા, આ તમારી મહા-મૂખાઈ નહીં તો બીજું શું?'

ત્યાં પેલો દુષ્ટ યુવાન બોલી ગઈયો: 'પણ મારી મૂખતા શંભાં છે?'

'અરે, તું તું તો મૂખનો સરદાર છે.

'કેવી રીતે.'

તે બોલી: 'કેવી રીતે? તું તો એક શેટલાના દુકડાના બદલામાં જો સો દોરના બદલામાં ખરીદાયું છે તે મેળવવા ઘ્રસ્થો હોતો. તું તું મૂખનો સરદાર નથી?'

આ સાંજળતાં જ તે એક ૫૧ પણ થોડા વગર બાગ્યે.

ઓતો બાપ બે દિવસ રડીને ધરે જવા નીકળ્યો.

ધરે આવી જમાઈ પાસેથી લીધેલા દોર પાછા મોકલ્યા અને તે સાથે બીજા પણ એક હજાર દોર મોકલ્યા.

હવે તેની દીકરી તેના પતિ સાથે ખૂબ સુખ અને આનંદથી રહેવા લાગી.

પ્રસંગ ૧૯૮૭ના માર્ચ માસનો છે. ગાંધીજી અખિલ હિંદી સાહિત્ય સંમેલનની બેઠકમાં જવા મદાસ જઇ રહ્યા હતા. ગાંધીજીના દર્શને દરેક રોજને લોકોનાં ટોળે ટોળાં જિમટી પડતાં. આ સમયે લોકોનાં મનમાં પ્રશ્ન રમી રહ્યો હતો કે કોંગ્રેસ પ્રાંતોમાં પ્રધાનમંડળની રચના કરશે કે નહીં? ટૂંન બેઝવાડા રોજને સવારના પહેલાં. ગાંધીજીનાં દર્શન માટે લોકો હિલોળે સંઘાં હતાં. આવે વખતે એક પત્રકાર ગમે તેમ કરીને ગાંધીજી પાસે પહોંચ્યો અને સીધા જ પ્રશ્ન પૂછ્યો. "બાપુજી, શું કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળ રચશે?"

ગાંધીજી તરફથી કંઈ પણ જવાબ, આવા અગત્યના પ્રશ્નોના મળે તેની અખબારી દિશિએ ખૂબ કિંમત રહેતી. અરે, તેમનું મોન પણ આવા પ્રશ્ન વખતે પત્રકારને મારે સૂચક યર્થ પડતું. પણ ગાંધીજી તો પૂરા યુત્સવી હતા. તેમણે પત્રકારને વિમાસણમાં મૂકે એવે સામો તરત પ્રશ્ન કર્યો: "શું તમારે પ્રધાન યત્ન છે?" અને ગાંધીજીનું મુઠક કાચ મેદની પર ફરી વળતાં મેદની પણ આ દારવમાં ભગા. અને બચારો પત્રકાર સરમાતો ધીમે રડીને દર સરકી જઈને મેદનીમાં ભગી ગયો.

અવેરાતની એક મોટી પેઢીના એક વેપારી વેપારમાં પણ સત્યને અને માનવતાને ભૂતતા નહીં. ખોટા આવી પડે તો પણ છળકપટ કે ઠગાઈથી ક્ષાયદો કરવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરતા.

આવા વેપારીને ત્યાં એક બીજા વેપારીએ અવેરાતનો સોદો કર્યો. સોદામાં નક્કી થયું કે અમુક દિવસે અમુક જ ભાવમાં અવેરાત આપવું. આ વિષે પાકો દસ્તાવેજ પણ કર્યો.

સંજોગો ક્યારે બદલાય છે તેની કંઈ ખબર પડે છે? અવેરી બજારમાં પણ સંજોગો બદલાયા અને અવેરાતના ભાવ આકાશે ચડવા લાગ્યા. આ ચડેલા ભાવે પેલો વેપારી અવેરાતની મોટી પેઢી સાથે સોદો કરી ગયો હતો, તે ભાવે આપે તો તે વેપારીએ પાતાની બધી સ્થાવર જંગમ મિલકત વેચવી પડે. અને પાચમાસ થઈ જાય.

આ વાતની અવેરાતની મોટી પેઢીના પેલા વેપારી ભાઈને ખબર પડી. તુરત તે વેપારીને ઘરે ગયા. પેલો વેપારી તો આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો અને દયામણી રીતે બોલ્યો : 'ભાઈ આપણા સોદાને જરાય આંચ નહીં લાગે, વધેલા ભાવથી ચિંતામાં મુકાઈ ગયો છું છતાંય ગમે તેમ થાય, આપણે કરેલા સોદા પ્રમાણે જ સોદો પૂરો કરીશ. આપ બેઝિકર રહેશો.'

પેઢીના વેપારી સહજ રીતે બોલ્યા : 'હું ચિંતા ન કરું તો શું કરું? તમે જ્યારે ચિંતામાં મુકાઈ ગયા છે ત્યારે શું હું આનંદથી હસું? તમારી ચિંતા એ મારી પણ ચિંતા છે. અને આ ચિંતાનું મુખ્ય કારણ આ આપણો દસ્તાવેજ છે. આ ફાડી નાખીએ તો ?'

વેપારી : 'ના, ના. મને થોડા દિવસની મુદત આપો. હું સોદો પૂરો કરી દઈશ.'
દસ્તાવેજનાં ટુકડાં કરતા પેઢીના વેપારી બોલ્યા : 'જો ભાઈ, આ દસ્તાવેજ ન ફાડી નાખું તો તમારી ખાસે કેટલા બધા રૂપિયા લેણા નીકળે? અને એ બધા તમે ભરો તો તમારી શું સ્થિતિ થાય? દસ્તાવેજ સાચવીને મારે શું તમારું લોહી પીવું?'

અને તે વેપારીનું માથું પેઢીના વેપારીના પગમાં નમી પડ્યું અને મુખમાંથી શબ્દો સર્યા. 'આપ દેવ છો.' આ પેઢીના મહાન વેપારી કોણ બોલ્યો છે?

ગાંધીજીની પંક્તિમાં કહ્યું. "મેં મારી જિંદગીમાં કોઈને શુરુ નથી બનાવ્યા પણ મને જો કોઈ શુરુ મળ્યા હોય તો તે રાયચંદભાઈ છે."

મામા કલા મામા

પ્રભુદાસ ગાંધી

સાખરમતી આશ્રમના વિદ્યાર્થી-
ઓનાં કામ બાબત તથા એમની પ્રગતિ
તથા ઊણપ બાબત એક વિદ્યાર્થી તરફિ
મેં બાપુજીને એક વાર કેટલીક વિગતો
લખીને આપી હતી. જેમાં ફરિયાદો ચે
હતી અને સૂચનો પણ હતાં. એના જવા-
બમાં બાપુજીએ મને ઠીક ઠીક સમજાવ્યો

અને એક વાત ઉપર એમણે ખામ ભાર
મૂક્યો કે તરંગ એક વસ્તુ છે અને વિચાર
ખીલ વસ્તુ. બહુ તરંગ સારા નહીં.
તરંગો કરવાથી ચિત્ત ડાળાઈ જાય છે,
અને એનું કૃષ્ણ ભાગ્યે જ મળે છે એ
અચિર અસ્થિર નુદિનું અપલક્ષણ છે.

વિચાર માણસને ચડાવનારી વસ્તુ
છે. જે કામ, જે પરિસ્થિતિ આપણી સામે
આવી પડે તેનું મનથી પૂરેપૂરું પરીક્ષણ
કરવું અને સારાસાર સમજવો એનું
નામ વિચાર. પ્રાર્થના કરતાં આડે આવે,
હાથ બગાડે, કામ કરવાની એકાગ્રતા
ઢીલી કરે એ વિચાર નથી, તરંગ છે. અને
તરંગમાં આપણે ઘણી વાર ખોટે રસ્તે
ચડી જઈએ છીએ. જે કામ કરવાની
આપણી શક્તિ ન હોય એની ચર્ચાઓ
ઉખેળવા કરવી એ શક્તિનો બગારો છે.
જેનાથી આપણી શક્તિ વધે તે વિચાર
કહેવાય અને ઘટે તે તરંગ કહેવાય.

એ જ પ્રમાણે બાપુ આગ્રહ અને
સંકલ્પમાં મોટો ભેદ પાડતા હતા. કોઈ
કહે છે કે હું તો ચાર વાગે ઊઠવાનો
આગ્રહ રાખીશ, મારાં કપડાં જાતે ધો-
વાનો આગ્રહ રાખીશ, મરી મસાલા ન
ખાવાનો આગ્રહ રાખીશ, તો બાપુ
કહેતા કે એ બધો મૂઠી-વાદ છે. એ
નિયમનું પાલન કરવા પહેલાં જ છટક-
બારીની ગોઠવણ એમાં રહેલી હોય છે

અને આગળ જતાં નિયમ પાળવામાં મન ચોંટે તેના કરતાં એ નિયમ આધે હસેલવાનાં બહાનાં મન ખોળવા લાગે છે. જ્યારે સંકલ્પમાં તો કોઈપણ જાતની છટકખારીને અવકાશ હોતો નથી. મન મોજુ પડે તો પણ સંકલ્પના બેર મામે એનું કંઈ ચાલતું નથી. સંકલ્પ લીધાં એટલે એને પાર પાડવામાં માણસે પોતાની શક્તિનો આણુએ આણુ ખર્ચી નાખવાનો હોય છે.

વિચાર અને સંકલ્પની શક્તિ વધારવી એ જ સાચી કેળવણીનો આદર્શ ગણાય. અને જે એક વાર એવી કેળવણી શ્રામ જનતાને મળે તો એના જીવનમાં બહુ ભારે પ્રગતિ થયા વિના

રહે જ નહીં. અને આપણા સમાજમાં ખરેખરી કાંનિ આપોઆપ થાય.

જેઓ કાંનિ-કાંનિના પોકારો કરે છે અને પછાડા મારીને કાંનિ લાવવાના પ્રયત્નો કરે છે એ કાચા પ્રયાસ હોય છે. એમાં વિચારનું બેર નહીં. તરંગનો ઉછાળો હોય છે. સંકલ્પની રિચરતા અને સામર્થ્ય એના મૂળમાં નથી હોતાં. આગ્રહના કદંગા જળાં કાંનિના એવા તરંગો પાછળ ખડકાયેલાં હોય છે. સાર એ કે જે માનવનાનો વિકાસ આપણે સાધવો હોય તો તરંગો અને આગ્રહો જતા કરી આપણે વિચાર અને સંકલ્પ તરફ વળવું જોઈએ. અને એમાં જ ચિંત્ન પગેવડું બેસે

એક વખત ઓરિસામ. ખૂબ જ નિરાશાજનક રિચ્ચિન ઊભી થઈ હતી. કાર્યકર્તાઓ પસ્પર લડી રહ્યા હતા. શ્રી ગોપબંધુદાસે બધી હકીકત બાપુને ડહી સંભળાવી, અને કહ્યું. “મનમા એવું થાય છે કે ક્યાંક એકાન્ત ગામમાં ચાલ્યો જાઉં અને ત્યાં મારી જાતને દાટી દઉં!” બાપુએ કહ્યું, “હા, જરૂર. પણ જ્યારે દહાઈ જઈએ, કામમા લાગી જઈએ. એને ક્ષેત્રસંન્યાસ કહે છે. બરતી આવે કે તોફાન આવે તમારી જગાએથી એક ઈંચ પણ ડગો નહીં. તમને જનક રાજની એક વાત યાદ છે? તેમણે કહ્યું હતું કે મિથિલામાં આગ લાગે તો પણ હું મારી તપસ્યા છોડીશ નહિ. તમે પણ તમારે માટે કોઈ કામ પસંદ કરી લો. તમારી પરિમિત મથાન જાણી લો અને પછી તમારા માર્ગથી જરા ય ડગો નહીં.”

આ ઉપરના સપ્તદ્વેમાં આપણા બધા માટે એક અમર સંદેશો છે. બે હજાર વર્ષ પૂર્વે એડી બીજા મહાત્માએ પોતાના નિર્વાણ સમયે આ જ વાત કરી હતી ‘આજસ ક્યો વિના ધ્યેય પ્રાપ્તિ કરો.’

સાંભળેલી છતાં સત્ય વાત મેં:

એને કેન્સર થયો હતો. અને સરકારી ઈસ્પિ-
તાલમાં એક વર્ષથી મક્ત સારવાર નીચે હતો.
એનું નજદિકનું કોઈ સચું હોય એમ જણાતું
નથી. અને હશે તો તે ત્યાં સરકારી ઈસ્પિતાલમાં
એની પાસે તો નહોતું જ એમાં શંકા નથી.
એની ડાયરી પરથી લાગે છે કે એ થોડું ઘણું
તો અવરય ભર્યો હશે. એના વિચારોની કક્ષા
પણ ઊંચી છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું નથી.

એક દિવસ એને ખાતરી થઈ ગઈ કે હવે તે
એકાદ અઠવાડિયાના જ મહેમાન છે. સાલ ભર
ઈસ્પિતાલમાં રહેવાથી એ ખૂબ જ ઠંટાળી ગયો
હતો. નર્સ જ્યારે દિવસના ભાગમાં બોડની
ખારીઓ ખોલી નાખતી ત્યારે કુદરતની સૃષ્ટિને
જોઈને એને બહારનાં જગતમાં જવાનું મન
દત્ત. ક્યારેક એનું પાગલ મન પક્ષી બનવાની
દલખા કરી લેતું. એનો આત્મા મુકા હવા અંખી
રહ્યો હતો.

પણ એ કશું જ એને માટે શક્ય નહોતું.
એને થઈ ગયું હતું કે એનું મૃત્યુ ઈસ્પિતાલની
દિવાલો વચ્ચે થશે—એનું એને એના રોગ કરતાં
પણ વધારે દુઃખ થઈ જાય. એની ડાયરીના
વચલા પાના પર લખ્યું છે: ‘જિંદગી જુગાર
જેવી છે. જેનો પાસો સવળો પડે છે એ જીતે
છે જ્યારે ખીલે સખડે છે. જીવન રોગથી ભર-
પૂર છે. એમાં સુંદર કશું જ નથી.’

....પણ તે પછી જ બન્યું એણે સૌને આ-
શ્ચર્યમાં નાખી દીધા. ઠાણ બાણે ઈર્ષી રીતે, એ,
ઈસ્પિતાલની દિવાલો વટાવીને બહારની સૃષ્ટિમાં
જાવી ચડ્યો એની કલ્પના કરવી મૂરકેલ છે.
એના રોગી શરીરે, નર્સોના ચોક્કી પહેરા વચ્ચે,
ઈસ્પિતાલના પહેરેદારની નજર ચૂકાવી એ મુક્ત
સૃષ્ટિમાં ફેલી રીતે જઈ પહોંચ્યો એ તો અણઉકેલ

જ છે. કદાચ વરસ વરસનાં એનાં દુઃખના ઉબકા
જોઈ નર્સ-ડોક્ટર એના પ્રત્યે બેદરકાર પણ બન્યા
હોય....જે હો તે હો પણ એ ઈસ્પિતાલની ચાર
ચૂંકળાવતી દિવાલો લેદીને કુદરતની સૃષ્ટિમાં
આવ્યો; કે જે એવાની-માણવાની એને ખૂબ ખૂબ
ધમ્મા હતી.

એની ડાયરી પરથી નીચેની હકીકત તારવી
શકાય છે: આરામ લેતો... બેસતો એ નાનકડી
ટેકરી આગળ આવી પહોંચ્યો. હવે એનાથી
નહિ વધાય એવી એને ખાતરી થઈ ગઈ હશે
એટલે જ એણે ત્યાંના એક ઝાડ નીચે લંબાવ્યું.
એણે ફર ટેકરી પર નજર નાખી હોવી જોઈએ.
મુકા પંખીઓને વિહાર કરતાં જોઈ એનો આત્મા
આનંદમાં નાહ્યો હશે. વૃક્ષોનાં ગીતો એના કાનને
ગમ્યા હશે. પ્રકાશની સીધી તેજરેખાએ એના
ચેતન સાથે વાત કરી હ કે કદાચ જિંદગીનું
નું તત્ત્વજ્ઞાન આ કુદરતની બારાખડીમાંથી જ
એ શીખ્યો હશે... નહિ તો મૃત્યુ સમયે આંમ
લખી જ શક્યો ન હોત.

એ ત્યાં જ... ઝાડ નીચે જ મરી ગયો. ઝાણું
ન જીવ્યો એનો એને અફસોસ નથી એમ એના
અંતિમ વાક્ય પરથી અનુમાન આંકી શકાય
તેમ છે: ‘જીવન સુંદર છે. જિંદગી જીવવા માટે
હું પુનર્જન્મ લઈ આ જગતમાં આવીશ.’

કેટલો વિરોધાભાસ! એની ઈસ્પિતાલમાં
લખાયેલી ડાયરીનાં વાક્યોમાં અને કુદરતની
છાયા નીચે લખાયેલ અંતિમ વાક્યમાં! ઈસ્પિ-
તાલે એને જિંદગીની ઘણા કરતાં શીખવ્યું. કુદ-
રતે એને જીવન સાથેની પ્રીતની રીત શીખવી.
એને મુક્તિનું રહસ્ય સમજાવી દીધું—થોડી જ
સણામાં!

કેટલા આત્મસંતોષ સાથે એ માનવી મર્યો
હશે!

વેદકાળની આ વાત છે ઋષિમુનિઓ પોતા પોતાના આશ્રમોમાં રહી તપસ્વી કરી રહ્યા હતા માડવ્ય નામના એક પ્રખ્યાત તપોનિષ્ઠ ઋષિ યોગિક ક્રિયાના મહાન પડિત હતા તેમણે યોગ સાધના દ્વારા સૃષ્ટિના બધા તત્ત્વોનો સામ્રાજ્યાર કરી લીધો હતો. શરીરની બધી ઇંદ્રિયો પર તેમને અજબ કાબુ હતો. બધા શાસ્ત્રો તેઓને મેલે હતા. તેમની યાનનિષ્ઠા અને યોગનિષ્ઠાની ખ્યાતિ આરે બાળુ દેવાઈ હતી તે વખતના બધા ઋષિમુનિઓ તેમને ખૂબ માન આપતા હતા. તેમનો આશ્રમ દૂર દૂર જ ગવમા કુદરતની સાંનિધ્યમાં હતો. નેમ્લે પોતા ના આશ્રમમાં એક વડના ઘટાદાર ઝાડની નીચે ઊભા રહીને ધોર ન રક્ષી માં મગ્ન હતા. દીર્ઘકાળથી આ રીતે મૌનમત ખાગી ઊભા રહીને તત્ત્વચિંતનમાં લીન થઈ ગયા હતા.

આ વખતે એક પગેડના સમયે તેમના આશ્રમમાં ચોરોની એક ટોળી કાબજ થઈ ચોરો રાજધાનીમાંથી બહુમૂલ્ય રત્નો લઈને ભાગ્યા હતા. તેમની પાછળ રાજાના કર્મચારીઓનું એક ટોળું પકડવા પડ્યું હતું. ચોરો ભેગી પરિસ્થિતિમાં મુકાર્જ ગયા કે આશરો લેવા મહર્ષિના આશ્રમમાં ન છૂટકે તેઓને સતાર્જજનું પડ્યું. ચોરોની પાછળ પડેલા રાજાના કર્મચારીઓ પણ આશ્રમમાં થોડી વારમાં આવી પહોંચ્યા. મહર્ષિને જાણેલા ભેઈ તેઓએ પૂછપરછ કરી પણ મહર્ષિ શુ ઉત્તર આપે? તેમણે ચોરોને આવતા કે સતાતા ભેયા જ નહોતા ખીજી, તેઓ કેટલાય વરોથી મૌનમત ખાળતા હતા. એટલે તેમણે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહીં. આથી કર્મચારીઓ ખૂબ નારાજ થયા અને ધૂવાધૂવા થતા આશ્રમની તપાસ શરૂ કરી તીધી આશ્રમ ના દરેકે દરેક ખુલા દેવા પડી ચોરોનો બધો સામાન તથા સતારેલા ચોરો મળી ગયા.

ચોરોએવા રત્નો તથા ચોરો આશ્રમમાંથી મળ્યા તેથી કર્મચારીઓને ઋષિ ઉપર શકા આવી તેથી ચોરોની સાથે તેમને ચોરોને સહાયાતા આપવાના અપરાધમાં પકડી લીધા અને રાજાની સાથે ઊભા કર્યા. રાજાએ ક્રોધમાં ક્રોધ માં ઋષિને પણ દોષિત માની ચોરોની સાથે શૂળી પર ચડાવી દેવાનો હુકમ કર્યો.

ચોરોની સાથે ઋષિને પણ શૂળી પર ચડાવી દીધા.

ચોરોનો ગિચારા શૂળી પર ચડતા પીંચાથે જ મરી ગયા. પણ મહાયોગી માડવ્યે પોતાની યોગ સાધના બને તપસ્વીથી જીવને ટકાવી રાખ્યો. તેમના પેટમાં ઝળીનો અગ્નિભાગ લોકાર્જ ગયો હતો. તેથી તીવ્ર વેદના થઈ રહી હતી તો પણ, તેને તેઓ તપસ્વીનો એક બાગ માની સહન કરવા લાગ્યા. આમ ઘણા દિવસો તેઓ શૂળી પર તપસ્વીમાં લીન રહ્યા.

મહા તપસ્વી માડવ્યનું આ કષ્ટ મીઠું ઋષિ મુનિઓથી જોવા નહીં તેઓ બધા વધસ્થળ પર આવી પહોંચ્યા. ઋષિઓએ ત્યાં જોયું કે માડવ્ય ઊંડી શૂળી પર લટકેલા છે. તેમના શરીરની અદર શૂળ ખૂબેલ છે અને તેઓ ઇન્દ્રિય આરાધનામાં મગ્ન છે. તેમના શરીરની કાલિ પહેલાં અરતા કેમથી થે વધારે વધી ગઈ છે. પણ મુખની વિકૃત દેખાઓથી સ્પષ્ટ લાગતું હતું કે તેઓને તીવ્ર વેદના થઈ રહી છે. આવી તીવ્ર વેદ નાની માથે, થોડી વાગ સુધી બધા ઋષિમુનિઓ માડવ્યની અપાર ધીરજ અને ઇન્દ્રિય પરની અડગ નિષ્ઠાનું દર્શન કરતા રહ્યા.

મહર્ષિ માડવ્યની આવી કદગી ન શકાય એવી કૃપામાં શાંતિ ભેઈને એક ઋષિએ આગળ આવીને ખીતા ખીતા પૂછ્યું, 'હે મહામુનિ! આનું કારણ કદ આપ કેમ સહન કરી રહ્યા છો? આ કષ્ટ આપવાવાળો કોણ છે? અને બધા એ અ

પરાધીને બાણવા માગીએ છીએ, જેણે આપ
જેવા મહાન સાધક સંતને શૂળી પર ચડાવી
દીધા છે.’

ઋષિની આ વાત સાંભળી, માંડવ્ય ગંભીર
ચર્ચ ગયા અને ખૂબ ઊંડા સ્વરથી બોલ્યા : ‘ભાઈ,
મારો કોઈજ અપરાધી નથી. હું તો મારા કરેલા
કર્મનું કૃણ ભોગવી રહ્યો છું. આ કટ્ટનો દેનારો
કોઈ બીજો નથી પણ હું જ છું.’

પણ આ જવાબથી બધા ઋષિઓને સમા-
ધાન થયું નહીં. એક બીજા ઋષિએ પ્રશ્ન કર્યો :
‘બ્રહ્મર્ષિ ! તો આપ એ બતાવી શકશો કે આપે
કયું પાપકર્મ કર્યું હતું જેનું આવું કુઃખદાયક
કૃણ મળી રહ્યું છે !’

ઋષિની આ વાત સાંભળી માંડવ્યના કપાળ
પર હરચલીઓ પડી ગઈ. ધ્યાન અવસ્થામાં તેઓ
વિચારવા લાગ્યા. અને થોડી વાર પછી કુઃખિત
ચિત્તે બોલ્યા. ‘હે મનિઓ ! મને કંઈજ સ્મરણ
આવતું નથી, કે મેં કર્યું થોર પાપકર્મ કર્યું
હતું ! જેનું આ અસહ્ય કૃણ મળી રહ્યું છે. પણ
કંઈ અપરાધ તો જરૂર થયો જ હશે.

બ્રહ્મર્ષિ, માંડવ્યની નિખાલસ વાત સાંભળી,
ઋષિએ પ્રેમભાવથી વંદન કરી, આ નિશ્ચય કરતા
બોલ્યા ગયા, કે આ મહાન તપસ્વીને કોઈ પણ
સંતે કટ્ટસુકત કરવા જોઈએ.

મહર્ષિની આ કઠોર તપની જ્યારે રાત્રને
ખૂબર પડી ત્યારે તે ખૂબ દુઃખી થયો. અને ખૂબ
પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. તે તરત માંડવ્યની ક્ષમા
માગવા વધસ્થળ પર આવ્યો અને હાથ જોડીને
ઊભો રહ્યો.

રાત્રને જોઈને માંડવ્ય મંદ મંદ હસ્યા અને
દિશારાથી તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું.
રાત્ર તો આત્મચ્છાનીથી ધરતીમાં સમાઈ જવા
ઇચ્છતો હતો. તે કુઃખનો માયો અને લલભથી
મોડું નીચું રાખી ઊભો રહ્યો. છેવટે શરમાતો
કુઃખિત શબ્દોમાં બોલ્યા : ‘હે મહર્ષિ ! મારાથી
અભણતા જ આ અપરાધ થઈ ગયો છે. આપ

તે માટે મને ક્ષમા કરો અને કૃપા કરીને મારા
પર પ્રસન્ન થાઓ.’

માંડવ્યનું મહાન હૃદય રાત્રની વિનયશીલ-
તાથી પીગળી ગયું. તેઓ કુઃખમાં પણ હસતાં
હસતાં બોલ્યા. ‘હે રાત્ર ! આમાં તારો કંઈજ
અપરાધ નથી. આ દંડ તો મને ધર્મરાત્ર તરફ-
થી મળ્યો છે જે આપણા બધાનાં શુભાશુભ કર્મનાં
લેખા જોષે છે. તું તો કેવળ નિમિત્ત માત્ર છે.
હું તારા પર પ્રસન્ન છું.’

માંડવ્યની આટઆટલા કુઃખમાં પણ જ્ઞાન-
સુકત વાત સાંભળીને રાત્ર ખૂબ પ્રભાવિત થયો.
અને તરત મહર્ષિને શૂળી પરથી ઉતારવાનો
પ્રયત્ન કર્યો. મહર્ષિને શૂળી પરથી ખૂબ સાવ-
ધાનીથી ઉતાર્યા. શૂળીને લગભગ અર્ધો ભાગ
પેટમાં ઘુમી ગયો હતો. તે કાઢવા ખૂબ પ્રયત્ન
કર્યો છતાંય શૂળીનો અગ્રભાગ પેટમાંથી બહાર
ન નીકળી શક્યો. ત્યાં જ હારીને રાત્રએ બહાર
નીકળેલા શૂળીનાં ભાગને કાપી નાખ્યો. અને
અગ્રભાગ પેટમાં જ પડ્યો રહ્યો. માંડવ્ય ઋષિ,
તેને પેટમાં રાખીને તપસ્વિયાં કરવા બોલ્યા ગયા.

પણ તેમનાં કુઃખનો અંત ન આવ્યો. પેટમાં
સ્થિત થયેલો શૂળ ને અગ્રભાગ ચોવીસે કલાક
તેમને અસહ્ય કટ્ટ રેવા લાગ્યો.

આ પીડાથી તેઓ અહીં તહીં બટકવા
લાગ્યા અને તેઓ બહુ ચિંતિત રહેવા લાગ્યા.
તેમને ચિંતા એ વાતની હતી કે, - ‘મારી બ-
ધમાં મેં કોઈ એવો અપરાધ નથી કર્યો કે જેનો
આવો કઠોર દંડ મને મળે.’

આમ ઘણી વાર તેઓ પોતાની સ્મૃતિને
દંડોળવા લાગ્યા પણ તેમને કંઈ સંતોષજનક
સમાધાન ન મળ્યું.

આ ચિંતામાં ફરતાં ફરતાં એક દિવસ માંડવ્ય
ધર્મરાત્રના દરબારમાં જઈ પહોંચ્યા. ધર્મરાત્ર,
તેમને જોઈને આસનપરથી ઊભા થઈ ગયા અને
ખૂબ સન્માનથી તેમને ઊંચા સ્થાન પર બેસાડ્યા.
ધર્મરાત્ર, એ વખતે ન્યાયાસન પર બેસીને કેટલા

યે જીવોના કર્મકૃણની વિવેચનામાં લીન હતા માડવ્ય ઋષિનું યથાધોષ્ય રવા ત કરીને કૂચી પોતાના કામમાં પદોવાઈ ગયા માડવ્ય જીવ બ્રાહ્મણી, તેમની કર્મકૃણની વિવેચનાને સાબળતા રહ્યા થોડી વાર બાદ, પોતાનું કામ આટોપી ધર્મરાજ માડવ્યની સામે ભેઠ યો પા -

‘હે યોગી! હું આપની શી સેવા કરું? કૃપા કરીને આપના આગ્રમનને હેતુ બતાવો, અને સેવાને આજ્ઞા કરો.’

માડવ્ય તો પૂછવાને માટે તૈયાર થઈને જ આવ્યા હતા તેમને મનમાં રહી રહીને આ વાત બંટકટી હતી કે કયા મહાપાપનું આ કષ્ટ મને મળી રહ્યું છે છેવટે ધર્મરાજને પૂછીને તેઓ પોતાના આ સંદેહને દૂર કરવા માગતા હતા તેથી તે યોગ્યે ધર્મરાજને પૂછ્યું ‘ભગવન્! શું આપ મને કહી શકશે? કે મેં જોયું કયું પાપ કર્યું છે જેથી તેના દુઃખ સ્વરૂપે આ અપાર વેદના મારે લોગવધી પડે છે?’

ધર્મરાજ માડવ્યની વાત સાંભળી જરાક હમીને યો ગા, - ‘સુને! આપે એક વાર પતંગિયાના પેટમાં સોય યોસી દીધી હતી તેના દંડ આપને મળી રહ્યો છે.’

માડવ્ય, ધર્મરાજની આ વાત સાંભળીને બહીર થઈ ગયા અને તરત રોષ ભર્યા શબ્દોમાં બોલ્યા, ‘ભગવન્! આટલા નાના અપરાધનો આ મૃત્યુ તુલ્ય દંડ ઉચિત લાગે છે?’

સુરસાતા ધર્મરાજ યો ગા ‘મહર્ષિ! જેવી રીતે થોડું ફાન કાળાતરે વધીને ખૂબ જ થઈ જાય

છે, જેવી રીતે થોડું પથ્થ કચેલું ધર્મકાચ બહુકૃણ થાયી થઈ જાય છે, જેવી રીતે થોડું પથ્થ પાપકર્મ લાયકર કૃણ આપવાવાળું બની જાય છે.’

ધર્મરાજની ઉપદેશાત્મક વાત સાંભળીને ઋષિનો અંદરો તબતબી ગયો થોડી વાર સુધી મૌન રહી પછી યો ગા, ‘હે ધર્મરાજ! આપ એ બતાવશે કે મેં કયા સમયે આ પાપ કર્યું હતું?’

ધર્મરાજએ તરત જ જવાબ આપ્યો ‘જરૂર, આપ બાલ્યાવસ્થામાં હતા ત્યારે.’

આ સાંભળી મહર્ષિ થોડા અશાત થઈ જીભ્યા, તેઓ જોયા સ્વરમાં યોની જિજ્ઞાસા ‘હે ધર્મરાજ! શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ૧૨ વર્ષ સુધીની અવસ્થા બાળ કોને પાપના લાગીદાર નથી બનવું પડતું કેમકે આ અવસ્થામાં શાસ્ત્ર આદેશનું જ્ઞાન જ તેમને નથી હોતું આપે વગર વિચારે’ મને આ દંડ આપ્યો છે આથી હું આપને શાપ આપું છું કે, આપ માનવ યોનિમાં દુર્ગતિમાં ન્યા જન્મ લેશે. આટલું યોની મહર્ષિ થોડી વાર શાત રહ્યા પછી ધીર વાગીમાં બોલ્યા ‘હવે હું ધર્મની મર્યાદા નિશ્ચિન કરું છું જેને કોઈ દેરની નહી શકે, કે ૧૪ વરસની અવસ્થા સુધીના કર્મોનું કૃણ કોઈને પથ્થ નહી મળશે.’

આટલું મહાવાક્ય ઉચ્ચારીને મહર્ષિ માડવ્ય વાલું વેગે દરબાર છોડીને બહાર ચાલ્યા ગયા.

ધર્મરાજ હું ખી હૃદયે ભેતા રહી ગયા.

કાળાતરે આ શાપના કાળ સ્વરૂપે જ ધર્મરાજે ‘વિદુર’ના રૂપમાં જન્મ લીધો.

★

ગાંધીજીની રમુજ કેવી સચોટ હોય છે તેનો એક દાખનો આપુ છું ૧૯૩૦માં ગાંધીજી ૪૨૨૩૦ જેતમાં હતા તે વખતે તેઓએ જેમના વડે રોપમાં બનેલ ચાકુની મામતી કરી. ને ચાકુ ગાંધીજીને મળ્યું એ તરત મેડેજન અને શુદ્ધ હતું

બીજે દિવસે નાનકડો સવાદ નીચે મુજબ જેવળા મુમિન્-૬૦૮ સાથે થયો

ગાંધીજી આ જુઓ તમારે અભિમાન લેવા જેવો સુદર હાથકારીયરીનો નમુનો.”

મુમિન્ હા આપ તો સ્વદેશીનો આગ્રહ રાખો છો ને?”

ગાંધીજી “ચોક્કસ પથ્થ ૪૨૨૩૦નો નહીં”

જેન મધેની આ જાણીતી વાત ઠાણે જાણે કેમ મારા મનને કબજે લઈ બેઠી. ગર્ભ કાને બનેલી ઘટના સાથે હું એની તુલના કરવા લાગ્યો છતાં મને એથી જરાયે આશ્ચર્ય ન થયું.

જુની વાત આ પ્રમાણે છે: ઉજ્જયિની નગરીથી થોડે દૂર ભરત નામે એક જાણીતો નદ અને તેનો પુત્ર શહિલ રહેતા હતા. એક દિવસ બાપનીકરો ઉજ્જયિનીથી પાછા ફરતા ક્ષિપ્રા નદીને કાંઠે થોભ્યા. શહિલને નદી કિનારે બેસવાનું કહી એનો પિતા બાજુના ગામમાં કંઈ ખાવાનું ખરીદવા ગયો. તે સમય દરમ્યાન બાળક શહિલે નદીની રેતીને આકાર આપવા માંડ્યો. એણે રેતી વડે ઉજ્જયિનીમાં જોયેલ રાજમહેલ, કોટ, મંદિર, બગીચા બધું આબેહૂબ બનાવ્યું.

પોતાની કળામાં જ મગ્ન બનેલો બાળક એ જોઈ ન શક્યો કે પોતાની કળાને બીજા બે આંખો પણ જોઈ રહી છે, અને તે બે આંખો બીજા કોઈની નહિ પણ ખુદ ઉજ્જયિનીના રાજાની છે. એને તો ત્યારે જ ખ્યાલ આવ્યો કે ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું, 'હે બાળક, હું ઉજ્જયિની કેટલી વાર આવ્યો છું?'

'હું મારા પિતા સાથે બે ત્રણ દિવસથી આવ્યો હતો. હવે હું મારે ગામ પાછો જાઉં છું.'—બાળક શહિલે નીડરતાથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

રાજા તો એની કળા, શુદ્ધિ અને નીડરતા જોઈને ખુશ થઈ ગયો અને તે સમયે જ એણે મનોમન નિશ્ચય કર્યો કે આ બાળકને આગળ જતાં મંત્રીપદ આપવું.

એ બનાવ બની ગયોને થોડા દિવસ પછીની વાત છે. રાજા બાળકની વધુ પરીક્ષા કરવા ઇચ્છતા હતા—શહિલ મંત્રીપદ માટે લાયક છે કે કેમ તેની ચકાસણી કરવા માગતા હતા પહેલાં એમણે આ ગામના નરેને એવો સંદેશ કહેવડાવ્યો કે પોતે તેમના ગામની મુલાકાતે આવે છે. માટે જલદીથી મંડપ તૈયાર કરવો અને જો તેમાં વિલંબ થશે તો તેમને તે જગ્યા છોડવી પડશે.

મંડપ બનાવવો અઘરો ન હતો. પણ રાજાએ જે પ્રમાણે મંડપ બનાવવાનો કહ્યો હતો તે પ્રમાણે બનાવવો તે ફક્ત રૂકેલ નહિ પણ અશક્ય લાગતો હતો. પણ બધા નરેને અશક્ય લાગ્યું તેનો શહિલની શુદ્ધિએ

તત્કાલ ઉકેલ આપી ગયો. રાજાએ ત્યારે ત્યાં આવીને મંડપ જોયો ત્યારે તેઓ ખૂબ આનંદ પામ્યા. રાજાએ પૂછ્યું, 'આ કેવી શુદ્ધિ થયું?'

'શહિલની!'—બધાનાં મુખમાં એક જ નામ રમતું હતું.

બીજી વખત રાજાએ આ ગામમાં એક ફત્તેશ મોકલીને કહેવડાવ્યું, 'બીજા ફત્તેશ વગર એને લડાવો.'

પાછી નદીની નાત ક્ષિપ્રામાં પડી ગઈ. શહિલની શુદ્ધિએ ઉકેલ આપ્યો: 'એ ફત્તેશની સામે દર્પણ ધરો. એ અંદર પોતાનું જ પ્રતિબિંબ જોઈને તેની સાથે લડશે.'

રાજા આ શુદ્ધિ બંધો ઉકેલ સંભળી આનંદ પામ્યો. એણે એક વધુ પરીક્ષા લેવા ધાવું. એમણે કહેવડાવ્યું, 'નદી કિનારે સોનેરી રેતીના ઢગલા છે, તેમાંની દોરડું વણીને માંકવી.'

ફરીથી બધા નરે ચિંતામાં પડ્યા. ત્યારે શહિલે તે સંદેશ લાવનારને કહ્યું, 'ભાઈ રાજાને કહેજો કે અમે તો નદ છીએ અમને ગાતાં, નાચતાં આવડે છે, દોરડું વણતાં નથી આવડતું. પણ રાજાજીને આદેશ છે એટલે માનીશું. તેથી રાજાજીને કહેજો કે તેઓ નાનું 'રેતીનું' દોરડું' અમારે ત્યાં મોકલે કે જેથી તે જોઈને અમે બીજાં દોરડા વણી શકીએ.'

આવી કેટલી બે શુદ્ધિની કસોટી કરી છેવટે રાજાએ શહિલને પોતાના મંત્રીપદ માટે યોગ્ય ગણ્યો. આમ એક ગરીબ નરેનો પુત્ર વગર લાગવગે માત્ર શુદ્ધિસંકિતના બળે એક સારા ઉચ્ચ સ્થાનનો અધિકારી બન્યો.

હવે આજના યુગની વાત આમ છે. ઘણાં દિવસ પહેલાં વિધવા જીસાદાનો તાબે જ મેટ્રિક થયેલો પુત્ર ડૉક્ટર મારી પાસે આવીને કહે, 'ભાઈ મેં લાગભગ બધે જ અરજ કરી છે પણ ફોર્મ જગ્યાએ પત્તો ખાતો નથી. એમલોયમેન્ટ એક્સેન્જમાં પણ નામ મોંઘાવ્યું છે છતાં ટિકી લાગતી નથી. પણ આજે ખાના તરફથી ઈન્ટરવ્યુનો કાગળ આવ્યો છે, લાગવગ વગર કોઈ ખ્યાલ આપે તેમ નથી. તમારી કંઈ લાગવગ હોય તો...'

મેં એને એટલેથી જ બોલતો અટકાવીને કહ્યું, 'અરે! તારે માટે તે લાગવગ લાગાવાની હોય! તારી

પસનાલિટી જ તને પડેવી પસદગી અપાવશે. અને તારા માર્કસ પણ સારા છે. પાસક ટકા તો છે. વળી તું ટાર્કસ પણ જાણે છે જા, મારી લાગવગની કંઈ જરૂર નથી. તને ચોક્કસ નોકરીએ રાખશે...."

મારા આશા લખાં વચન સાંભળીને એ ગયો. પણ એ વચન ન જ બુઝ્યા. તે ખાતાના ઉપરી અધિકારીનો માર્ક દુરનો સગો જ તે જગ્યા માટે લાલક થઈ ગયો.

બીજી વખત બીજા ખાતાએ ઇન્ટરવ્યુ માટે બોલાવ્યો ત્યારે હું પણ એની સાથે ગયો. મનમાં હવું: 'જે આજે અન્યાય થાય તે ખાતાના ડેડ ઉપરી અધિકારી સુધી લઈ લેવું'. પણ ત્યાં બીજા જ અનુભવ થવાનો હતો 'એમ' ને અમરી કેરીના કાપડના વેપારી મદન-લાલનો પુત્ર નિરંજન પણ ઇન્ટરવ્યુ આપવા આવ્યો હતો. ખૂન પૈમાપત્ર પિતાના એકના એક પુત્રને આમ નોકરી માટે ઇન્ટરવ્યુ આપવા આવેલો 'એમ' સહેજ આશ્ચર્ય થયું અને તેથી જ આરમ્ભી તેને પુછાઈ ગયું. 'કેમ, નિરંજન, તું અહીં ક'યાથી?'

'બીજું' શું હોય? ઇન્ટરવ્યુ આપવા માટે. ઇન્ટરની પરીક્ષા પતી ગ. વૅડેશન છે. માટે આ જ મહિનાનો જે પગાર મળે તે ખરેખરે! પછી આખું વરસ છૂટથી પૈસા તો વધરાય!'

'ત્યારે તું કાચમી નોકરી માટે ઇન્ટરવ્યુ આપવા નથી આવ્યો?'

'ના, હું તો માત્ર એ જ મહિના નોકરી કરવાનો છું, પછી રાજીનામું આપી દઈશ.'

તે દિવસે અમે ઝાઝી વાત કરી શક્યા નહિ કારણ

કે ઇન્ટરવ્યુ શરૂ થઈ ગયો હતો. તે દિવસના કડેશના ઇન્ટરવ્યુ પગી અને ચોક્કસ ખાતરી હતી કે એને નોકરી પર મેળાવશે. પણ, ના, હવેને એક ધક્કો પડે-ચ્યો. પણ એ ધક્કો પરાકાષ્ટાએ તો ત્યારે પડેાગ્યો ત્યારે નિરંજને પોતાની એપ્રોપ્રિએટમેન્ટનું રહસ્ય ખતાવતા કહ્યું. 'એ નોકરી કંઈ એમ ને એમ નથી મળી'. ઇન્ટરવ્યુએ ડિરેક્ટર મિ. સહાની સાથે મારા આપને સારી લાગવગ છે એ મિ. સહાનીએ મને ચિડી લાખી આપી હતી. એટલે જ તો આ બદાનો ચાન્સ લાખી ગયો. તમે જો મને પડેયેથી કહ્યું હોતે તો કડેશ માટે પણ...

મારું પક્ષાધાતમરત બની ગયેલું મન આગળના યજ્ઞે સાવળી જ ન શક્યું.

પ્રથમ એક જ થાય છે કે ઇન્ડિયાન પર મોઝ્ય બ્ય-કિન્ટી નિયુક્તિ માટે શુ લાયકાતને બદલે લાગવગની પરીક્ષા લેવાય છે?

આ બનાવ પરથી અને ઉજ્જવિનીનો રાજ સંભરી આવ્યો. નટ રાતિમાં જન્મેલા કરતનો પુત્ર શહિલ સંભરી આવ્યો. મ ત્રીપદની લાયકાત માટે રાજ્યએ લીધેલી બુદ્ધિની પરીક્ષા લાઈ આપી અને તેની સાથે જ સમયપત્રસાહીને કારણે નોકરી વગર રહી ગયેનો મરીબ કડેશ લાઈ આવ્યો. લાઈ આપીને નોકરી મેળવતો લાગવગ સાથે નિરંજન લાઈ આવ્યો.

અને છેલ્લે આ બે વાતની તુલનામાંથી પ્રથમ કીઝીઝ ત્યારે શું જમાનો બદલાઈ ગયો છે? કે પછી માનવીનો જિતિયો બદલાઈ ગઈ છે?

હજુ સુધી મને ઊંચ અળ્યો નથી

ગણપતિનો અર્થ સમજવા જેવો છે. ગણપતિ એટલે ગણોના પતિ-રાજ્યભેદે અધિપતિ. એવા ગણોનો પતિ કેવા હોય? 'એમ' એ! તેની આખી ઝીણી અણીદાર છે જેથી તે ચોતરસ-રજાજરમા જે કંઈ સારું નરસું વડપત્ર વગેરે હોય તેની ઝીણવટભરી આહિતી તે પાખી બાજ કાઢીની આખી ઝીણી હોય છે છતાં પૈસા જેવી નાની વસ્તુ પણ શોધીને પોતાના મહામતને આપે છે. ગણોના પતિના કાન સુપડા જેવા શું કામ છે? કાન્ય છે તે અનેક જાતની સારી મારી વાતો સાંભળી શકે. તેના અતિ મોટા પેટમાં બધી જ જાતની વાતો સમાય છતાં તેના પેટનું પાણી મે ન હામે. તેના દરરોજ કંઈ નાચ, દેષ નિઝા વગેરે સમાવતાં આવડતું 'એમ'એ અને સુટ જેવા લાગા નાકથી રાખ્યા બનતી અનેક જાતોની મધ તેણે મેળવવી જ 'એમ'એ રાખ્યકનીઓએ ઘણી વાર લોહાને આવવાના અને બતાવવાના દાંત બુદ્ધિ રાખવા પડે છે. ગણપતિના હાતશળ એ રાખ્યક કયા રાખ્યકકિના પ્રતીક સમાન છે. તેનું વાહન તુ-છ હંદર છે તેનો અર્થ આ કરવાનો, કે હંદર જેમ એકે એક કરતો કે વાસણનો મહિતા-ગાર હોય છે તેમ ગણોના પતિને રાખ્યકના એકેએક પ્રદેશથી અજણકાર રહેવું 'એમ'એ. તેમની પત્નીનું નામ ગિદિ સિદિ રાખવામાં આવ્યું છે તેના પ્રતીક તરીકે લ કુ રાખવામાં આવ્યો છે. એટલે કે જે પ્રદેશનો ઉપરી-ગણપતિ-ઉપર કલા તેવા મુખ્ય કે લક્ષણવાળો હોય તેને ત્યાં લાગુ જેવી સમૃદ્ધિ આવે છે.

—મહારામ ના. પરીલ

વહેલી સવાર.

પડો દાંતવાની હજી શરૂઆત થઈ છે.

માળામાંનાં પંખીઓને કયાંક કયાંક ફફડાટ કાને પડતો હતો. સામે ઘોડાંક ધરો. એમાંથી ધંટીનો અને વડોણાનો સૂરીયો અવાજ કાને પડતો હતો. મીઠો લાગતો હતો. વળી એમ પણ મનમાં ચતુ કે જમાનાની એાસરતી જતી સમૃદ્ધિ કે ખીજુ' બહુ ઉલેચાતું' જાય છે, પણ દહીં દૂધની માટલી (દોશી) ઉલેચાઈ નથી ત્યાં લગી ઠીક છે!!

આરી રમ્ય સવારે એક આગંતુક આવ્યો જેના બદામી મુવાળા રેશમ જેવા માથે વાગ, નાની નાની ફૂણી ફૂણી હમણાં જ જાણે ઊગેલી દાંડી મૂજ. એને જ શીમે એવો રૂપાળો ને રૂડો નાનો સરખો દેહ. ગોરું ગોરું વાન. એવો એ પહાણુ એના પહાણી મુલકમાંથી ઉતરી આવ્યો હતો.

હમણાં જ અમે પથારીમાંથી બેઠ્યાં હતાં. ચોળા-એલાં કપડાને સમારીને, પંખીના માળા જેવા થઈ ગયેલા વાળને હાથથી ઠીક કરીને, મોંમાં દાંતણુ લઈને બગીચામાં આવેલા હોજને કાંઠે પાણીમાં પડતું પ્રતિબિંબ જોતાં અમે બેઠાં હતાં.

ત્યાં તો મેડીએથી સીડી ઝટ ઉતરીને પિતા દોડતા આવ્યા. પહાણુ યુવકને ઉચકી લીધો. છાતી સરસો ચાંપીને આ ખબેથી પંચે ખબે, પંચે ખબેથી આ ખબે એમ પ્રેમાલિંગનથી એન નવાજ લીધો અને તો આલાં જ ખની ગયાં.

દાંતણનાં ફૂવા મોંમાંથી કાઢીને અમે ઊભા થઈએ જ છીએ ત્યાં જ રમેડામાંથી માનો સાદ સંભળાયો (જે ધ્વની હજી એ કહ્યું પડે છે.) 'મલિકજી આવ્યા છે. દોડો. આ પહોંચાડો...'

અમે ઠેડખાં.

પહાણી યુવક મેડે બેઠો હતો. સફેદ ગાબલા જેવી ગાદીની એક ઠેર બેસીને પિતાની વાતો સાંભળી રહ્યો હતો. મૂઠતા ભયુ' એવું હેયુ', નમેલી એની આંખ પાંપણો અને ત્યારે ય સો માંડનો સરખો પ્રેમભાવ છલકતો દેખાતો હતો.

અમે નમસ્કાર કર્યા એણે ઝીલી લીધા.

બાળ જિગાસા જાગી. પહાણુ ઠાણુ છે. કયા મુલકનો નજીવા ઈતેજારી વધી. ખરેખર, એ ઠાઈ એાલિયો છે. પિતાને મોદેથી સાંભળતા મળ્યું. ગાંધી યુરુનો ભારે આરાધીન. મોટામાં મોટું, નાનામાં નાનું, ભારેમાં ભારે કામ તે કરે. છેક વાયસરોયને બંગલે સંદેશ પહોંચાડવાનું કામ તે કરી ચૂક. તે પ્રસંગે આપણને નકષિ યુગના શિષ્યોની વાદ જરૂર અપાવે.

'કુલેકસ'નો એ અનુવાચી. જતે પોતાનાં કામ કરવાં. કપડાં પગ હાથે ધોવાં. એવું એવું' તો જરૂર કરી જાણે. 'લેના ફજીરી-કયા દીકરીરી, સદા મગનમાં રહેના છ.' આ પંક્તિ પ્રમાણે તે છવી જાણે છે. મોટા મોટા અમીરોના મહેલોમાં તેનો નિવાસ. બરપૂર સાધન સગવડ અને પાણી માગતાં દૂધ મળે એવાં' તો એનાં માનપાન. છતાં વખત આવ્યે સૂકાં ઝાડ નીચે સૂવાની એની તૈયારી જોઈ આપણું માણુ' એનાં ચરણોમાં ઢળે છે. ત્યાર પછી તો એના સંગમાંથી જ અનુભવવા મળ્યું કે એનામાં દૈવત જુદું જ કાર્ષી છે. માનવીમાં કુદરતે અંશુરે પ્રભુએ બહેલી શક્તિએ, દૈવી અંશને કેળવીને માનવ પુરુષ વિકસાત કરી શકાય છે. દેવ બનાવી શકાય છે. એની પ્રતિતી કરાવનારી જબરો એક મનોવૈજ્ઞાનિક પુરુષ છે. વળી સંત કહેા તો ય ચામે. સાધુ કહેા તો ય ચાલે.

બાળક ન્યારે એનાં ચમુ ખોલે છે ત્યારે એને જગત આપુ' અદ્ભુત લાગે છે. જગતના સર્ગજનદાર માટે અહોબાર બગે છે. આ પુરુષ અમારે મન તેવો યન્યો.

'જામે જામે અમ નીંદ ન કરીએ' આ લીટી પડેલવડેલી મારે કાને પાડનાર એ. વરેસે લોકે. પોતાની પથારી-બિછાણુ-પોનાને જ હાથે સંકેમે પોતાનાં કામ પોતે જ કરે. એવો એ વતપારી. સવાર સાંજ વૈતાલિક ગાવાની ત્રયા શાન્તિનિકેતનમાં ત્યારે ખરી! સંલ્લાને જગાડે. જાગેલાને ચાડે. પૂર્વ જન્મના પ્રેશની બારી ઉઘડે છે. આ કયા સંભળાય છે. કામ કરતો જાય. મગનમેદી બુલંદ અવાજે ગીતો સંભળાવતો જાય અને જાગી જઈએ. હજી એ વાતો વાદ આવે છે જેના ત્રણ ત્રણ દાયકાઓ વહી ગયા છે.

ગાંધી મુદ્રોનો એ ભારે લક્ષ્મ. નાનાં બચ્ચાંઓ તો એને મન મોટી મુડી. કને દોષ તો તે જાણે અચ્ચાંથી

પેરાએનો રહે જ, પણ આરે લેવ તો ય દરેક કામળમાં એ ડાઈની ને ડાઈની ખખર અંતર પૂજાવતો હોય છે, એના દિલમાં સોનો વાસ છે એમ એ વૃષ્ટિવ બન છે. એને ને પખે મોંઘી ગુડની શીખ જ્ઞાનમાં લે છે. નાનેથી માડી કોઠકડીના પ્રસંગમાં હમેશા એ એમના હિતજ્ઞતા દર્શાવે જ આવતો હોય છે ને ત્યારે કદિ કદિ એની આખ બીની પખ થતી એ રાખ આવે છે.

ગાંધીજીનું અહિંસા મન એણે એના જીવનમાં વણી લીધું છે. પોતાને ઝાટકા વાગે તો પણ સામાને એકેય કહેવા અક્ષર હસતા હસતા ય ના મોઢાવ અરે મહેલ મારવાં એ પણ એને મન કહ્યું વાત. બહુ થાય તો વિનોદ કરી લે ખરો!

વિનોદી તો ખૂબ જ. એ એવા દાવેથીઆ મેને એ હસાવી જાણે નાનાં બાળકની મા તો એની જ મા બોલેલો. એમની સામે તૃષ્ણ કરતો અને માનો હાથ પોતાને માથે મૂકાવતો બોર્ડ બહાળ્યા આપણા મન ગળી જાય. ડાઈની ય હાગમી દુખાય એ એને મન મેળ, ડાઈને ગુસ્સો કરવો, ડાઈને ખાકુ લગાડવું એ તો એ વૃષ્ટિવને મહા કટની વાત. એક વાર થયું શુ મારાથી જ મારા ધરમાં જરાક ગુસ્સો થયો. એની જાણ મેં જ કરી. સાંભળીને એના મન પર એવી તો પીડા થઈ આવી કે બીજી જ ક્ષણે મેં કાન પકડી લીધા ને નહિ કહ્યું એને પીડા થાય, એવું મારે ના કરવું. રજાવાળું છે. ઝડ સુધરે નહિ છતાં પ્રવલનમાં જરૂર રહેવું. એટલું તો જરૂર થાય. આ થઈ હમણાની જ વાત. અને એ હવે તો સોના આચાજ બન્યો છે. ઘોળી અખથાય જેવી શુ વાળા દારીમાં 'આચાજ'ના પુકારો મારે ડાઘ કરાવતો હોય છે. (આપણે પણ હવે એને-એમને-એ રીતે નહિએ) 'હ' પોકારીને પોતે પ્રત્યુત્તર આપતા હોય છે.

જૂને જૂને ને સ્વાભાવિકપણે જ ડાઈવી ડાઈની નિહા થઈ ગઈ તો એમને જાણે વીંછીએ અખ માર્યો ના હોય, એમ 'ઉક' કરી નાખે!

પોતે પોતાના સ્વામી છે. શરીરની પીડા એમને ધણી બધી, ધણી જાતની હોવા છતાં તે કદિ ડરતા નથી. દીવા પોતા બનતા નથી. હાલ કરીને ખાટવે પડવું એમને મનનું નથી. અનતનો એ પ્રવાસી અનંતમાં ધૂમ્મા કરે છે પેટના દદં સુમાર વગરના છે. લેણી તો પેટ મણપતિ નેવું લાગે છે. ને પોતે છે ય મણપતિ. જેનાં કોરસાંદં અક્ષરો સો.એ એનાં જા.સો.અક્ષરો

હળાહળ ઝેર પોતે ખેરી જાત્રે છે! ગાંધી-ગુડની સાની સમજ એ પચાતી રાકષા છે. ગાંધીજીને ખૂદ ધણી જાણ વાતો સંભળાવે. મતભેદોની ઝડીઓ વરમાવે. સમદ બાણીથી વીંધી નાખે છતાં તે રક્ષા હતા સોના બાપુ. સોને સરખા ગણવાવામાં. બાપુ બન્યા જગતભરના બાપુ. આ બન્યા જગતના મણપતિ. ગાંધી ગુડના એક પુલ સમા મણપતિ જેવા તો ખરા જ પણ સાથે સાથે જનેતાની ખોટ પૂરે એના લક્ષણવાળા ય બન્યા. 'દુષિ-યાનો વિસામો માડી તારી જૂં પડી' એની જૂ પડીમાં એણે કેટલા યને સમાવ્યા છે. એનો છે એક જ મંત્ર 'ભગવાન સામે જુઓ સાચા માર્ગ', સાચા પ્રકાર તે આપરી.'

સ્વચ્છતા (પવિત્રતા) એમનું આજ્ઞપણ છે. પ્રેમ સૌન્દર્યના એ ઉપાસક છે. એમનું એ પરમ લક્ષણ છે. એક વાર એમણે પત્રમાં લેકાકેમ મરાય એ ઉપર દર્શાવ આપ્યું: 'ગુરુદેવ કલાના બવા ને મંખીન હતા કે પત્રનેખન જા તો ડાઈ પણ જાતના લખાણમાં છે! મારેવા પડે તો સીધા છે! ના મારતાં જાણે કૂલ સ્વીતરતા ના હોય એમ છેકતા.' આ ટેવ, આ દૃષ્ટિ મહિવકયાઓમાં બની છે. એમના પત્રમાં જ એવા જ ચીતરામણ આનંદા હોય છે.

જીવનિકા એમનામાં તરંગો છે. એક પસ ગ વાદ આવે છે સામાન્યતઃ પત્રનેખનમાં હમેશા મારી પ્રથા ટેવ પ્રમાણે મેં મધ્યાને 'વર્ગમાધી' કેમ લખ્યું. વળતા જ પ્રત્યુત્તરમાં એમણે મારા કાન પકડાવ્યા 'માણોને સમય મારીને મને પત્ર લખ્યો? ફરી એમ ન કરતી.' તે રિવસથી વું પાડી થઈ ગઈ વર્ગમાં અંગત કામ ન થા!'

જીવનજાર એ અબધારી રક્ષા છે. એમની અવપો કન કરવાની ટેવ, પોતાની વસ્તુ બધુક જગાએ જ મૂકાય. ખીજની વસ્તુ પોતાને જ હાથે સુખત કરાય. વહેરે જાતની અંગત ચોક્સાર, વ્યવસ્થા તે. એમનું ધ્યેય છે. માટે જ આમક જાતી જાણે છે. જીવનપ્રદેશ આપો ય ખૂદી વળ્યા છે. 'બોમિયા વિના મારે કામ વાંતા કુગેરા' આ પક્ષિ એમણે માર્ગજાણ્ય છે. અઢી તર્કી જાળીને જીવનસૌરભ મેળવે છે. સોને લદાણી કરે છે એમ એ છે મધ્યાખી નેવડ.

પ્રાર્થનામાં તો એ પરમખડા છે. ઉપાસક છે. 'મુખુકા કે' જૂં ત્રેસા હાલ

સખ ફૂલ મેને તૂમરે પાયા.

ફીર મે કપો ઉડાસ...મણુજ મે ફૂં તેરા દાસ.

આ ભજન ગાતાં ગાતાં તો તે ગળગળા થઈ જાય છે. કંઈ ભરાઈ આવે છે એમનો. આપું વાતાવરણ ત્યારે તો સ્તબ્ધ થઈ જાય છે. નાનાં ચંચળ બાળકો પણ મુંગાં બનીને સામે ભંઠર રહે છે. 'પ્રીતમનું મીલન' આ એમની પ્રભુપ્રેમની પ્રણયકથા સંભળવાના હોય છે ત્યારે એમની સ્થિતિ અચ્છનીય જને છે. એમની આખો વિરહવ્યથાર્થી સ્ત્રીનાં થઈ જાય છે. પુત્રવિધાગી મા પતિવિરહી પત્ની અને બધું બેલડી વડતાં વીંધી થઈ ગયેલી બહેન જેવો ઘાટ એમનો થઈ જાય છે.

આપું આપું તો એમનાં દિલના ભંડારીએ ઘણું

બધું સાચવ્યું હશે જે અખટ અતુલ હશે. છતાં તે નિરહકારી છે. નિરપ્રેક્ષી છે. મોટામાં મોટું મૂલ્ય તો એ છે કે અહમ્મી તે ખૂબ ડરે છે. એ સદાય કહે છે. 'અહમનું કામ ચોર જેવું છે. આપણે સનત ચોરીદાર ના રહીએ, તો પાછલે બારણે રહીને પેસી જાય છે. અને આપણને એને વશ બનાવી દે છે. આપણે વિકાસ થવા દેતો નથી.'

અંતમાં, ગાંધી-ગુરુદેવના સમાગમમાં સાન્નિધ્યમાં રહી એમણે પોતાનું કવન ઉત્કર્ષ બનાવ્યું છે. એવા એ પદાણી પિતાને યોગબળનો દાવો તો થઈ શકતો નથી, પણ નમ્રપણે પ્રાર્થના કરવાની તક લઈ સભાગી બનું છું.

અમૂલ્ય ભેટ

"હું ખૂબ નાનો હતો. ત્યારની વાન છે. મારા સ્મરણ પરે હજી ચે એ બધું તામ્બું જ છે મને ગાંધીજીને પ્રત્યક્ષ જોવાની ખૂબ જ ઇચ્છા. એટલે સુધી કે જ્યાં ને ત્યાં લાગ જોતો જ રહું. એક વાર બન્યું એમ કે ગાંધીજી અમારાં રોશને રહીને પસાર થવાના છે એ સમાચાર સાંભળવા મળ્યા. હું તો ખૂબ ખૂબ રાજ થયો અને મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે હાલ દિસામે મારે દર્શન તો કરવાં જ.

શાળામાંથી હું અને મારા બે ચાર ગોઠિયાઓ ભાગી છૂટ્યા. આપું શાળાએ લાગવું એ તો મોટા ગુનકે ગણાય. એ બદલ મેં અને મારા ગોઠિયાઓએ શિક્ષક મહાશયની છ છ સોટીઓ પણ ખાધી હતી.

રોશને પહોંચ્યા. મોટી બધી માનવમેદની. જાણે છાત્રીઓ દરમિયાં ઉભરાઈ હોય એમ. એવા સંજોગમાં અમે નાના વેંતિયાઓ-ગાંધીજીને શે મળી શકીએ! પણ અમારો દર નિશ્ચય અમને હિંમત આપ્યા કરતો હતો.

માના હાથમાં શુભાખનું ફૂલ હતું એ ફૂલ મારે કેમ દિસામે ગાંધીજીને મળે કે ચડાડવું હતું. જોગ કેમ ખાય એની અમારે માટે ભારે પચાત હતી. છેવટે એક રસ્તો મુઝયો. ગાદી આવે જે ડબ્બામાં ગાંધીજી બેઠેલા દેખાય કે તરત મારે ફૂલ ઉછાળવું. ખરેખર, થયું જ એમ. જેવી ગાદી ચાર્ટમાં આવી, એવા જ અમે દોડ્યા. પહેલા સિઅલ આગળ ગાદી જરા થોભી. હું દોડ્યો. મારી પાછળ મોટાં લોકોનાં પણ આંખ્યાં ગાંધીજીએ ડબ્બામાંથી બહાર સહજ ડોકિયું કર્યું, જેવું એમણે ડોકિયું કર્યું એવું જ મેં ફૂલ ઉછાળ્યું. તડ દેતાંકે એ ફૂલ ગાંધીજીના કપાળે ભજન બેસ્યું. (ફૂલ કેટલું સભાગી! ગાંધીજીનાં કપાળનો સ્પર્શ પામ્યું!)

ગાંધીજીની પ્રેમાળ આંખ એટલી મોટી અસંખ્ય મેદનીને વીંધી મરી કને દોરી આવી અને ચોતે ખડખડાટ દરે પડ્યા. હું રાજ રાજ થઈ ગયો. એ હાસ્ય દહી મે મારાં દિલને નવાજે છે અને મોટી બધી કુંદ આવે છે. જીવનમાં કાઈ કિંગ્ડોમ બેટ બક્ષીસ મળી હોય, તો આ છે. એમ લાગે છે. સોટીનો માર કથાય તુરંત લાગે છે.

આજે તો ધંધે ધાપે કર્યાંય મોટા થઈ ગએલા અને સારા દાકતરમાં ગણતરી થઈ શકે એવા એક દાકતર મિત્રે પોતાની આ બાળકયતી કહી સંભળાવી ત્યારે મારાં મનને સહજ પ્રશ્ન થયો, બાળ દેહમાં શું નથી પડ્યું? એક મહાપુરુષની પાછળ કેવાં ગાંડાવર હોય છે અને તેમનાં દર્શનને કાળે પોતાની તમામ આવડતો, શક્તિનો તે પરચો બતાવવું હોય છે. અને બીજું પણ એક કથન વાદ આવે છે. "ગાંધીજી જીવના છે. મરી નથી ગયા. મરી ગયું છે એમનું મૃત્યું. 'વૈષ્ણવ જન તો તેને રે કીએ. જે પીડ પરખી જાયું.' ગાંધીજી આ ભજનમાં દેખાય છે. આપણે એમાં જોવાની અને એમાંથી દર્શન કરી આપણાં જીવનના આચારમાં ઉતારવાના નમ્ર પ્રયત્નો કરીએ."

શિક્ષકો અને બાળકો મળીને ચડ્યા હતાં સૌ ગાંધીજીની ૮૧મી જન્મતી ઉજવવા માટે. ચારે ડાર વાતાવરણ ઉત્સવ ગાથાઓથી ભર્યું પડ્યું હતું તે વખતે એક ચિંતકે વિવેચન કરતાં ઉપરનાં વેચુ ઉદ્ઘાષણ દત્તા.—વિ.પ.

ગાંધીજીમા કંઈ એવું આકર્ષણ હતું. કંઈ એવું બહુ હતું કે તેમને પચમ વાર મળનાર તેમના પ્રત્યે ખેડાર્થે જન્ય અને કાવચીત્ત બન્યા બની જતા.

લખનૌ કોંગ્રેસ અધિવેશનમા ઇ. સ. ૧૯૧૬ની સાનમાં જવાહરલાલ નેહરુ તેમને મળ્યા અને પડશિખ્ય બન્યા.

અમદાવાદમા કોલમથી છૂટી સામે વડવળાઈ કસમમાં ગયા ત્યારે કસમમા કોલમ અને તેઓ ગાંધીજીના પ્રચનનમાં ગયા. ઇ. સ. ૧૯૧૬ની એ સાવ. "હિંદુસ્તાન આદિકાના ભારતવાસીઓના પ્રશ્ન" પરનુ ગાંધીજીનું પ્રચન તેમજે સાબરમતી અને ત્યારથી તમે તેમના અનુયાયી બન્યા.

૧૯૧૬મા નિતેના ભાવે કોલેજનો અભ્યાસ છોડી આશ્રમમાં વસવા આપ્યા. ગાંધીજીએ તેમને સરેકતનો અભ્યાસ પૂરો કરવા ફરી બહાર મોકલ્યા. બરાનર એક વર્ષે વિનોબાજી ખાજ ગાંધીજી પાસે આવી ગયા અને ત્યારથી....

મીરામહેને ગાંધીજીને પત્ર લખ્યો અને ૧૯૨૫મા લંડન છોડી તેઓ કાપમ માટે સામરમતી આશ્રમમાં વસવા આવી ગયા. મહાવિવલાઈ દેસાઈ તેમને લેવા ગે રાને ગયા હતા. ગાંધીજીએ 'પોતાની પુત્રી' તરીકે આવકાયા.

ઇ. સ. ૧૯૧૪ના પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ વેળા ઉચ્ચાડમા મીમતી સરોજની નાયકુએ પાટાપી ડી માટે ભારતીય નારીમંડળ સંઘ કરેલું. ગાંધીજીએ હુસકુદમા આ જનતનુ કરેન એટલી ખ્યાલિતથી આકર્ષાઈ લંડન ગાંધીજીઆપ્યા ત્યારે સરોજનીદેવીએ તેમનું હાર મોળી કાપ્યું અને મળ્યા. ગાંધીજીને તદ્દન સાદુ ભોજન લેતા ભેદ તેઓ ખડખડાટ દક્ષી પડ્યા, ત્યારે ગાંધીજીએ કયું "તમે જ મિસિસ નાયકુને? એમના સિવાય આપી કુછના કોણ કરે? આવો, સાથે લખીએ " જગતુ આવો ખોરાક લેવાના વિચાર માનથી તેમની રેખાએ નદ-લાઈ મર્ધ, તેઓ મોલ્યા, "ના, આભાર." જનુ ત્યારથી તેઓ જીવનસર...

બેરિંગટર અસંખ્યનીએ દોરોા ઉત્સવ વેળા તેમને લંડન રેસોરામ આમળ્યા અને પ્રજાવિન બન્યા.

ઇ સ ૧૯૨૬થી સ્વ નામદાર આગાખાન સાથે ગાંધીજીને પત્રવ્યવહાર. પરંતુ પ્રથમે મુલાકાત ધર્મકાંડન મા રીજી દોટવમા મોળમેજી પરિષદ વેળા આગાખાને કરેલું, "મુસનમાનો પ્રતે પિતા જેવું તલાવ દાખવે તો આ પ્રશ્ન તુરત હલ થઈ જાય." ગાંધીજીએ કહ્યું. "મારાથી એવા ખાસ નર્તવ્ય કદિ બને નહિ, આમા લાગણીઓના સમાલ નથી, આમાં તો રાજકિય નિષ્ક્રિય જ જરૂરી છે." વર્ષો આદ આગાખાને ગાંધીજીને આ પ્રમગ કહ્યો ત્યારે આપી મહાન ગેરસમજથી તેમને આપકો લાગ્યો, તેમજે કુખાદ રીતે કરેલું "એક ખૂન, ખૂન, ખૂન મોટી ગેરસમજ થઈ છે. મને હજુએ એ, પ્રમગ વા" છે. મેં કરેન એવું તાત્પર્ય એ હતું કે કુ મુનમમાનો પ્રતે કનિય વધારે પડતી વસલતા દાખવી નહિ શકું, કુ તેમને મારા સગા બામળો, મારા સમે વડીઆ મળી શકું..."

રાજકુમારી અમનકોરે પોતાના પિતા -રનામસિંહ અને ગોપ લક્ષ્મણ ગોખને પાસેથી ગાંધીજી વિષે ધણ સાંભળ્યું હતું પરંતુ પ્રથમ મુલાકાત તો થઈ હતી ઇ.સ. ૧૯૧૪ના મુજર્મમા મોળમેજી કોંગ્રેસ અધિવેશન વેળા.

મુમર્મના મોળી-સવ નેહરુના નિવાસસ્થાને ગાંધીજી મયા ત્યારે મોળી-સવ નેહરુ અને ૧૯ વર્ષના વિજયા લક્ષ્મીએ તેમને સત્કાર્યા, વાતો ખૂન ચા-રી અને પમાત્ય પદનિથી જમવાને બદને ગાંધીજી સાથે સૌ સાદરી પર જમ્યા, ત્યારથી વિજયાલક્ષ્મી ગાંધીજીના અનુયાયી થયાં

ઇ. સ. ૧૯૧૬મા ગોધરાની રાજકિગ મળા વેળા જીના સાથે મોંડીજી મળ્યા મુજર્મતીમા મોળવાના આ-મહેને માન આપી જીનાએ પ્રચન મુજર્મતીમા શઠ કરેન ખજ પૂરે તો કયું ભાગેજીમાં જ.

ફિનિશ આશ્રમના કેટલાક અંતેર સીએ સાતિ-નિકેનમા વમેના, તેમને મળ્યા ૧૦ ડેસુઆરી, ૧૯૧૫ ના રોજ ગાંધીજી અવ દના ટાગેર એ વેળા કનકતા મયા હતા એટલે ૧૦ માઈ ૧૯૧૫ના રોજ ગાંધીજી ફરી મુજર્મને મળ્યા સાનિનિકેન નાવેવા. તેમને આવજીતો સ્વકાર થયો. ત્યારથી આજ રુપી દર વર્ષે ૧૦મી માઈ "ગાંધી દિન" તરીકે ઉજવાય છે.

અંધારની પરિસ્થિતિથી વાકેક થતા રાજકુમાર

સાથે ગાંધીજી રાજેન્દ્રબાણને ઘેર ગયા, ત્યારે તેઓ
જાણપુરી ગયા હતા. નોકરોએ તેમનો યોગ્ય સત્કાર
કર્યા નહિ. ધરમા પ્રવેશવા દીધા નહિ. રત્નાનંદપણ ગહાર
કરવું પડ્યું. ત્યાંથી તેઓ મુસલમાન મિત્રને ત્યાં રહેવા
ગયા. રાજેન્દ્રબાણ ગાંધીજીને મળ્યા ત્યારે તેમનું માથું
શરમથી નીચું નમી પડેલું. તેઓ જૂળ શરમીંદા બન્યા
હતા. ગાંધીજીએ હસતાં હસતાં માત્ર એટલું જ કહેલું
કે, “હું તમારા ઘેર જઈ આવ્યો છું.”

કરવું રંગા આચરના આમંત્રણથી તેઓ મદ્રાસ
ગયેલા અને ૧૯૧૯માં બે દિવસ સુધી રાજગોપાલા-

ચારીને ત્યાં રહ્યા ત્યાં સુધી તેમને ખબર નહોતી કે તેઓ
કેના મહેમાન છે. ગાંધીજી આના શરમાળ યજમાનને
મળતાં સદાય પામતા હતા, પરંતુ મહાદેવભાઈ દેસાઈ
રાજગોપાલાચારીને ખેંચી લાવ્યા અને ત્યારથી તેઓ
ગાંધી રંગે રંગાયા અને રાજકારણમાં અંતર્વ્યવસ્થા.

ઈ. સ. ૧૯૨૦માં હકીમ અજમલખાનના ઘેર ઉર્દૂના
વિદ્વાન પંડિત મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદને મળ્યા.
મૌલાના ત્યારથી તેમના ભક્ત બન્યા.

આમ ગાંધીજીની પ્રથમ મુલાકાત તેઓને શાદગાર
બની રહી. (અંગ્રેજી પરથી) — કિશોર હી. પારેખ

૪

ધારાબાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીએડરથી કામોલયને
સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આહો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ
થાય છે. પત્રલેખવાહારમાં આહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધારાબાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાચતન, જૂનાગઢ

[‘ધારાબાપુ’માં વપરાયેલા કામળો રૂપાચતન લાપકામળ કેન્દ્રમાં બનેલા છે.]

અનુક્રમણિકા ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૫૬

૫૪

૫૪

૧ બાપુના પત્રો...	...	ગાંધીજી	૨	૮ આવા હતા બાપુ	...	પ્રમુદાસ ગાંધી	૧૨
૨ આ સાતમાં તું કઈ છે?	...	‘ગિરિરાજ’	૩	૯ આ વાતો નથી	...	લલિતકુમાર શાસ્ત્રી	૧૪
૩ ન્યાય	...	કિશોર પારેખ	૫	૧૦ કર્મના ફળની મર્યાદા બાંધુ છું	...	‘ધન્દ્ર’	૧૫
૪ અહંકાર ન રાખતા • દેસાઈવાલજીગોવિન્દજી	૧			૧૧ પરીક્ષા	...	લલિતકુમાર શાસ્ત્રી	૧૮
૫ અરીસા રાખતો બે બે	...	”	૭	૧૨ ચાચાજીની વાતો	...	વિમળાવદેન પટેલ	૨૦
૬ મૂર્ખ, મહામૂર્ખ.....	...	પુષ્પા ગાંધી	૮	૧૩ પડેલી મુલાકાત	૨૨
૭ વંદન હળે	...	ધીરેન ગાંધી	૧૧	૧૪ મુકતો	...	તનમુખ શર્મા	૨૪

પ્રકાશક અને મુદ્રક : ધીરેન ગાંધી • રૂપાચતન મુદ્રણાલય • જૂનાગઢ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

★

આવા હતા બાપુ-૧.૨.૩ દરેકના	૦-૫૦
ગાંધી-ચુર	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અલ્પાહના ખંદાઓ	૦-૩૩
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)		
શ્રી રામજી મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	”
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	”
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	”
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	”
આવા હતા બાપુ-૪	”

જનુની જુગદંબા ધરે, ગામની અંબા ગા;
દશા ફરી, દી પાલટ્યો, ઝીંકે જઈને રો.

ઝિંકાવાળી બેગણી (ને) ધરની માતા ઘો,
નર મીઠાની તાણુના, કાયા માયા ઝો

ચોસઠ નરને રોળિયા, ઈ અંબા ટેવાય;
(તો) ડાકણ શાકણ વંતરી, ઈ કોને કેવાય ?

જનની ઘેતુ સરસ્વતી, ભારત, આઘા અંબ;
છટ્ટી પૂજણ હારના, કરણ ચરણ બે લંબ,

૧૫ ૧૨
૨૦૨૨ ૧૫૬
૧૦

જી
શ
ક
ક

ગીતાંજલિ : એક અધ્યયન

ગુરુદયાલ મલ્લિક

સ્વીન્ડ્રનાથ ટાગોર (૧૮૬૧-૧૯૪૧) 'ગીતાંજલિ' એ નામના ભાવ-વાહી ગીતોના સંગ્રહથી ૧૯૧૬માં નોબેલ પારિતોષિક મેળવી જગતમાં પ્રસિદ્ધ થયા. ૧૦૩ ગીતોમાં ગુરુદેવે જે ભક્તિપૂર્ણ ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રગટ કરી છે તે આજે પણ મનુષ્યને પરમાત્માની પાસે લઈ જઈ શકે છે. જીવનના આદર્શો, આદર્શોની સાધના, સાધનાના પ્રકારો, પ્રભુનું દર્શન, પ્રેમ અને આનંદ-આબધાં તત્ત્વોને ગુરુદેવે સંગીત અને કલા દ્વારા એવી સરસ રીતે વર્ણવ્યાં છે કે તેના રહસ્યને શાંતિથી વિચાર કરવામાં અપૂર્વ પ્રકાશ અને પ્રેરણા મળે છે. શ્રી ગુરુદયાલ મલ્લિકે ગીતાંજલિમાંથી લગભગ વીસેક કાવ્યો ચૂંટી તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન કર્યું છે. વ્યાખ્યાનની પદ્ધતિ એટલી બધી સારી છે કે ગહન વિચારો પણ બહુ સરલ બની જાય છે અને વાચકને ગળે બધું તરત જ ઊતરી જાય છે. વિવરણ વાંચ્યા પછી ગુરુદેવનું ગીત તરત જ રપટ થાય છે અને અમાધારણ આનંદ આપે છે. મહાકવિઓની કૃતિઓને લોકભોગ્ય બનાવવા માટે આવા પ્રકારની વિવરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવાની બહુ જરૂર છે.... આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિએ ગીતાની માર્ફક રોજ વાંચવા જેવું છે, લગ્નજેવા શુભ પ્રસંગોમાં મિત્રોને ભેટ આપવા જેવું છે. આજે ભાવનાપ્રધાન સાહિત્યસરિતાનાં નીર જ્યારે સુકાતાં જાય છે, ત્યારે ગુરુદેવની પ્રસાદી માનવસમાજને અપાડવામાં આવે છે એ આપણું સદ્ભાગ્ય છે. મનોહર સુદ્રણ માટે પ્રકાશકને પણ ધન્યવાદ આપવો ધટે છે. દરેક પુસ્તકાલય આ પુસ્તક વસાવે અને આપણાં બાઈબલોનાં તેના લાભ લે.

—પુસ્તકાલય : એ, ૧૬૫૬

કારિકા

ઉદ્દેશભાગનામ

પર્વ ૧૨ (૧૨ - દિગ્ગંજ - ૧૯૫૬) નંબર ૧૦ એ

સત્યનો જય છે જ. એનો અર્થ
એવો ન કરાય કે આપણે ધારીએ તે જ
વખતે જય મળવો જોઈએ. વળી એમ
પણ ન કહી શકાય કે આપણે માનીએ
તે સત્ય જ છે. તેથી આપણે આમ જ
કહીએ, 'જે અમે ધારીએ છીએ તે
સત્ય હશે તો જય જ થશે.' — વ્યાપુ

(આથીજ અને કુરુદેવની કવનસાધનાનું અદ્યક્ષીયન કરવા માગ્યું)

બાપુના પત્રો

ચિ.....

સરજનહાર વિષે તે' બહુ
સારુ' લખ્યું' છે. ભણવાનો અર્થ' જ
ખોટો છે. જે ગણી ન' બાણે તે
ભણ્યા નથી. જે ગંભી શકે તે
ભણ્યા છે. નિશાળમાં જ ભણ' તો

જ ભણાય એ પણ વહેમ છે. જે ધર્મ આચરી
શકે તે ભણ્યા કહેવાય. પછી અક્ષરજ્ઞાન હોય તો
તે એક વધારે સાધન ગણાય ને અવસર મળ્યે
તે લઈ લઈએ. આ સમય અનુભવરૂપી વધારે
જ્ઞાન પામવાનો છે તેથી અક્ષરજ્ઞાન મુલતવી
રાખીએ. મુ'બઈ નો ઉત્સાહ ઠીક છે પણ નિયમિત
રીતે પીસું લાગતું કામ કરનાર મેં એ કદાચ
વધારે પણ અસર કરતી હોય. ગોકળગાય અને
સસલાની વાત સાંભળી છે ના? આશ્રમમાં રહીને
કામ કરવાની સેવા હું ઝાંછી નથી ગણતો.
વ. મં. ૫-૧-૩૧

—બાપુના આશીર્વાદ

ચિ.....

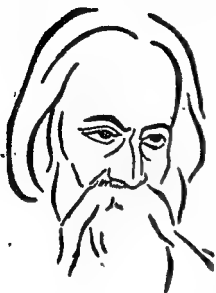
.....ની સેવામાંથી તમે બન્ને અના-
સક્તિ શાંખી લેજો. ફોર્મ પણ અનન્ય ભક્તિમાંથી
આપણે અનાસક્તિ વડે ઈશ્વર ભક્તિમાં સીધો
પ્રવેશ કરી શકીએ છીએ. અને જો અનન્યભક્તિ
નો સંબંધ ઈશ્વરભક્તિની સાથે ન જોડાય તો એ
ભક્તિ મોહનું રૂપ પકડે છે ને ભયંકર રૂપ ધારણ
કરે છે. તમે બન્નેએ ... ની સેવા કરવામાં
મથા નથી નાખી. મને ધારતી હતી કે આ.. છેવટે
જે કયું છે તે જ કરશે. પણ એની કાંઈ ચિંતા
ન કરવી. અંતિમ ક્રિયા તારે હાથે આવે તો ય
ઠીક, ન આવે તો ય ઠીક. તે' ઘણા પ્રકારની ભક્તિ
કરી છે. એમાંથી હવે તું ઈશ્વરની ભક્તિ તરફ
વળી જાય તો ભક્તિઓ કુળી. અને ઈશ્વર ભક્તિનું
ખરું રૂપ અત્યારે હું જોઈ શકું છું એ તો સૂચ
નારાયણ છે. વિવેકાનંદે દરિદ્રનારાયણ શબ્દ
યોજ્યો હતો (જો હું ભૂલ ન કરૂં તો હવે તો. કેમકે
મને ખગેબર યાદ નથી આવતું કે દરિદ્રનારાયણ
શબ્દ વિવેકાનંદે યોજ્યો હતો કે બીલ કોર્મ
સાધુ પરુરે) સત્ય નારાયણ તો પ્રસિદ્ધ છે જ પણ
ક્રિયારૂપે સૂચ નારાયણ મારી પામે તો પ્રકટ થાય
છે. તે' એ પૂલનો આરંભ થયો છે એનું ખરું
સ્વરૂપ સમજી લેજો.

—બાપુના આશીર્વાદ

ધ્રુવ' જન્મ મૃતરૂપ અ નો અર્થ' હું બેસાડું
હું તે વિદ્યાનની દૃષ્ટિએ કશા કામનો ન હોય
એમ સંભવે. પણ એનો અર્થ' આત્મા અને દેહ
બન્નેને સારુ લાગુ પડાય. અમૂર્છિત આત્મા નથી
જન્મતો નથી મરતો પણ જે તેને મરનારે માને
છે તેણે તેને ફરી જન્મવાવાળો માન્યે જ છૂટકો.
કેમકે આ જગતમાં સર્વથા નાશ કરી વસ્તુને
નથી. જડ દેહનો પણ નથી. દેહ એક રૂપે મરી
બીજે રૂપે અવતરશે. તેનું રૂપાંતર થયા જ
કરવાનું. દેહ ભરમ થયા પછી તેના પરમાણુ
રૂપે સ્થિત નહિ રહે કેમકે પરમાણુનું રૂપાંતર
થવાનું છે. "ઘાટ ઘડિયા પછી નામરૂપ જૂજવાં
અંતે તો હેમનું હેમ હોયે." આ કાંઈ ગણે
બિતરે છે?

વહાલાં બહેન

તમે તો બહુ લોભી લાગો છો. અહીંથી

એક વાર કવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ફરતા ફરતા રાજસ્થાનમાં જઈ ચડ્યા. ત્યાં એમણે લોકોના હૃદયમાંગણે સુવાસના પમરાટ આપતા બકત મીરાંનાં ભજન યુગ વેરાયેલાં જોયાં. આખરે કવિ એનાથી રડવા પડ્યું? નીચા નમીને વીણી લીધાં ને હૃદય એક ચિત્ર ગાથામાં સળગીને લોક સમક્ષ ધારી.

મૂળ તો રાજસ્થાની બાપામાં એમાંથી એમણે બંગાળીમાં એની સુંદર માળા ગૂંથી. એ માળામાંથી આપણે કંઈક મેળવીએ.

પણ ત્યારે શાદ આવે છે એક વાત. કુમારિકાઓ અને મંગળ કુળવધૂઓ મહાદેવજીનાં મત કરે છે. મહાદેવજીને ચોખ્ખા ચડાવે છે. મહાદેવજીને ચડાવવાના ચોખ્ખા કંઈ જેવા તેવા હોય? એ તો નખથા ફેલીને અને તેય કેવા, જરાય ખંડિત થયા વિનાના હોય એ જ ચોખ્ખા ખપ લાગે. કન્યાનાં મનનીં એવા કોડ હોય. કાળજીની કોર જેવા ચોખ્ખા મહાદેવજીને ચડે એવાં એમના મત હોય.

કવિ મીરાં જેવી એક પ્રજાલક્ષિતમા મશગૂલ. એનાં પદ હાયમાં લે. એને હૈયા સાથે ચાંપે. એને આમ ફેરવે તેમ ફેરવે. જોયા ચડાવે. નીચે મૂકે. નાજુક એની આંગળીઓના રપજીથી ખીલવવા મથે. અનંતના વિરાટ પ્રેમે નીતરતા હૈયામાં સંતાડી એની માળા ગૂંથે. એ અજબ કળા અને એવા અપૂર્વ લાક્ષિત્ય રેલવવાની યુગ્મજા આ કલમમાં કપાથી હોય? કવિની ભાવનાસૃષ્ટિમાં પવેશ કરવો હોય તો પ્રથમ એના જેવું થયું જોઈએ. પણ એય માગે છે એ મહા તપ. એન માટે તો તપોવનમાં પહોંચવું રહ્યું. છેવટે એમાનું કશુંય હાયમાં ના હોય તો એટલું તો જરૂર થાય કે પેલી કન્યાના જેવા કોડ સેવીને બને એટલી ચીવટથી કેવિની ભાવના ખંડિત ના થાય એવા નમ્ર પ્રયાસ કરવા રહ્યા અને એની કાળજી રાખવી રહી.

એ જ દષ્ટિએ કવિના કાવ્યનો આ ભાવાનુવાદ છે.

—વિમળા

-૧-

તૂમ આજીવો છ શામા,

આવત આજીવો સામા ||

તૂમ મિલિયા કં બહુ સૂખ પાડે

સર્વે મનોરથ કામા ||

તૂમ ખિચ હમખિચ અંતર નાહી

જેસે સૂરજ ધામા ||

મીરા મન દે જોઈ ન માને

ચાહે સૂંદર રયામા

હે પ્રિયતમ, તૂમિ એસો, તૂમિ એસો સંખ્યા હમ્મવા આસિતે છે. તોમાર મધને જે આમિ પરમ આનંદ પાઈ, સકલ મનોરથ અમાર પૂર્ણ હવ. તોમાર આમાર

મધ્યે કોન અંતર ત ત્રાઈ; આમરા જેન સૂઈ એા ધંરણી. મીરાંર મન આર કિછતે ઈ માને ના, ચાહે શુધ મુંદર પ્રિતમ કે (રયામા કે)!

“હે માગ પ્રિયતમ, તમે પધારો.

સંધ્યાની વેળા થઈ ગઈ છે. તમારું મિલન મને પરમ આનંદ આપશે. મારા સદ્ગા મનોરથ સફળ થશે. હે મારા પ્રભુ! મારી ને તમારી વચ્ચે કોઈ ભાતવું અંતર છે નહિ. જેવાં સૂર્ય પૃથ્વી એક છે, તેવાં આપણે છીએ. અને જાણો છો? આ મીરાંનું મન બીજા કશાયમાં લાગેલું નથી. માત્ર એને લાગી છે એક જ લગની ને, તે

એક સુંદર સ્થામની જ. એને વહાલો છે એ-
સ્થામ-!"

-૨-

હેરી મેં તો પ્રેમ દિવાની,
મેરા દરદ ન જાણે દેશ ॥
સૂઝી ઉપર સેજ હમ્મરી,
કિમ બિધ સોના હોય ॥
મગન મરણ પે સેજ પિયાકી,
હંસ બિધ મિલજા હોય ॥
ધાયલ હી મત ધાયલ જાણે,
કી જાન હાઈ હોય ।
જોહરી હી મત જોહરી જાણે,
કી જિન જાહર હોય ॥
દરદ હી મારી જન જન ડોહી,
વેદ મિયા નહિ કોય ।
મીરાં કે પ્રભુ પીર મિટોગી,
જળ વેદ સર્વલયા હોય ॥

"ઓ મો સખી આમિ ને પ્રેમે પાગલ હર્ષવાણિ,
આમાર વેદના તો મેહર્ષજનનેના સ્થા આમાર (નિર્વર્ધ)
શુયેર મત (હર્ષવા છે), નિદા જનર કિ કરિયા?
પ્રિવતમેર સખા ગગનમંડને, મિનન તમે કેમન કરિયા
હર્ષમે. વ્યથિત ને સેર્ષ વ્યથા જોએ જનડાર વ્યથા
નાર્ષસે કિ જોડો? યરનેર જવાયા મરન પાન કરિયા
છે ને સેર્ષ જાને ને પાન કરે નાર્ષમે ત જોડો ના'
વ્યથાવ પાગલ હર્ષવા વને વન ધૂરિયા વેદ કે પાર્ષના,
મીરાદ પ્રભુ જખન વેદ હર્ષમેન શુદ્ધ તખન ઈ ને વ્યા
મિદિમે."

ઓ મારી સખી! પ્રેમની મારી દિવાની જ
નીને હું બેડી છું. મારા અંતરની આ વેદના
કોને ખબર પડે? આ મારી સ્થા તો મને વિર
હની શૂળોથી લોકાય છે મારાં પજડીને મરુ' છું
તો ચ નિદ્રા નથી આવતી, ચેની આયે? પ્રીતમની
શર્યા છેક ગગન મંડળે જિઠાવેની છે મારા જેવી
હનમાગીને ત્યાં મજાવાજું સે થાય? મારી સજની,
ધાયલની વાત તો ધાયલ જ જાણે! ને ધાયલ જ
નથી તેને ધાયલ દહની શી ખબર પડે? એર તો

જેણે પીધાં છે એ જ જાણે છે હેરના સ્વાદને.
દરદની મારી હું સાન ભાન જૂલીને, પાગલ
બનીને વને વન બટકું છું. થામેર કમુ' છું. વેદ
કયા ચ મગતો નથી. અને હવે તો મારા પ્રભુ
પોતે જ વેદ બનશે, તો જ મીરાનું દહ મટશે.
બાકી બધું જ ફોગદ છે, વૃથા છે.

-૩-

મેં બિરહિન બેઠિ જાગુ,
જગત સખ સોવે શી આકી ॥
બિરહિન બેઠિ રંગમલક મેં,
મોતીબન હી હડ પોરે ।
ઈક બિરહિન હમ ઘોસી રેખી,
અસુખન હી માઠા પોરે ।
તારા મિલ મિલ કેલ બિવાની,
સુખ હી ધડી રજ આખે ॥
મીરાં કે પ્રભુ મિરધર નામર,
મિલ કે બિહુડન જાળ ॥

હે સખિ, આમિ નિરહિણી બમિયા રાત્રિ
કટાખનેછે. આર સકયેર્ષ સુખ. રંગમડયે બિરહિણી
બમિયા બમિયા મોતીર માવા ગાથિતે છે; બિરહિણી
(આમિ) અગુર હાર ગાથિતેછે! તારકા મહિમા
મહિમા રાત્રી પ્રભાત હર્ષવા જાવને છે. આનંદશૂલ કખન
આમિમે? હે મીગર પ્રભુ પિયનમ વિરધ, આમાકે
હાડિયા મિયા છ?

"હું વિરહિણી બેઠી જાગતી બેડી છું.
એમ જ રાત મરુંછે! ઓ સૂતાં છે. રંગમલકમાની
વિરહિણી બગીને મોતીની માળા પડેવે છે ત્યારે
મારા જેવી આસુની ધારાઓનો હાર ચૂથે છે.

સખી મારી, શું કહું? આતના તારા ગણી
ગણીને રાત વીનાથી. પછો ફાટયો. પ્રભાત થયું.
પણ આનંદની વેળા ના આવી તે ના આવી!
ક્યારે આવશે એ તો એ જાણે. હે મારા નાથ,
મને ઓડીને ગયા છે તે મારા-મીરાના-પ્રિય-
તમ મિરધર કે બીજું કોઈ?"

[પુદ્ગલા]

પુદ્ગલગવાન જોતવનમાં વિહાર કરતા હતા તે વખતે દાન વિષે આ કથા કહી સંભળાવી.

શ્રાવસ્તીમાં એક ગૃહસ્થે પુદ્ગલા મુખ્ય ભિક્ષુમંધને માટે બધી આવશ્યક વસ્તુઓનાં દાનની તૈયારી કરી. તેણે ગૃહ દ્વારે સુંદર મંડપ રચી પુદ્ગલા મુખ્ય ભિક્ષુમંધને આમંત્રણ આપી મંડપમાં પાથરેલાં ઉત્તમ આસને પર ભિક્ષુઓને બેસાડ્યા. પછી નાનાં પ્રકારના રસપૂર્ણ લોજન કરાવી સાત દિવસો સુધીનું દાન આપ્યું. ઉદ્ભવા અને સાતમા દિવસે પાંચસો ભિક્ષુઓને જેમાં પુદ્ગલ ગવાન મુખ્ય હતા બધી આવશ્યક વસ્તુઓનું દાન ખૂબ ધામધૂમથી આપ્યું. પુદ્ગલ ગવાન આ દાનને અનુભવેલ આપતા બોલ્યા: 'ઉપાસકાં તારે પ્રમત્ત થવું જોઈએ. આ દાન પુરાણ પંડિતોની પરપરાને અનુરૂપ છે. પુરાણ પંડિતોએ યાચકોના સ્વાગત માટે પોતાનું બલિદાન આપી પોતાનું માંસ સુદાં દીધું છે. એમ કહી પુદ્ગલ પોતાના પૂર્વજન્મની એક કથા કહી:-

ના રાત્ર્ય કાળમાં બોધિસત્વ સસલાની યોનીમાં ઉત્પન્ન થઈ, જંગલમાં રહેતો હતો. તે જંગલની એક બાજુ પર્વત, એક તરફ નદી. અને એક તરફ ગામડું હતું. તેને ત્રણ શાણા મિત્રો પણ હતા - વાંદરો, ગીધ અને ણિલાડો.

આ ચારે શાણા પંડિતો બાજુબાજુમાં રહેતા હતા. પોતપોતાની જગ્યાએ જઈ લોજન શોધીને સાંજે એક સ્થળે એકઠા થતા. આ ચારેયમાં વધુ શાણો સસડો હતો. તે ત્રણેયને ઉપદેશ આપતો: 'દાન આપવું જોઈએ, ધર્મની રક્ષા કરવી જોઈએ, મતનિયમો કરવાં જોઈએ.' તેઓ તેનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરી પોતાનાં નિવાસ સ્થાનમાં જઈને શાંતિથી રહેતા.

આ રીતે સમય વ્યતીત કરતા એક સમયે બોધિજન્મે (સસલાએ) બાકાશમાં ચંદ્રને જોઈને બાણી લીધું કે બે દિવસ પછી મતનો દિવસ આવે છે તેથી ત્રણે જણને બોલાવીને કહ્યું. 'પરમ દિવસે મતદિન છે. તમે પણ નાદી ધોધને મત કરને ધર્મમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ તે દિવસે જે દાન અપાય છે તેનું ફળ ખૂબ મોટું મળે છે. માટે કોઈ પણ

વણાં વણાં વધો પહેલાં વારાણસીમાં પ્રવેશવું.

યાચક આવે તો તેને પહેલા આપણા આહાર-
માથી ખાવાનું આપીને ખાએ.' બધા 'હીક'
ઠઠી મત કરવાનું નક્કી કરી પોતપોતાને ઘરે
આવ્યા ગયા.

મનને આગવે દિવસે જિવાડો સવારના
પહોરમાં જ વહેવો. મિઠાઈ શોધવાને માટે નીકળી
પડ્યો અને ગંગાતીરે પહોંચ્યો. એક માછીમારે
સાગી સુંદર સાત માછલીઓ પકડી નેને ફોરીથી
બાંધીને ગંગા કિનારે રેતીમાં સંતાડી દીધી. અને
તેથીજે વધુ માછલીઓ પકડવા અંગાના નીચાજ-
વાળા ભાગમાં ગયો. જિવાડો જમીન સંધને
સુંધનેા જ્યાં માછલી માછીમારે ફાટી હતી ત્યાં
આવી પહેાચ્યો. માછલીની ગંધ આવનાં રેતીને
ખેતરવા મંડ્યો. અને સુંદર મઝાની ઝોટી
માછલીઓ ભેખં પુશ થયો. તેને બહાર ફાટીને
ત્રણવાર ભેરણી બેઠયો. 'કોઈ આવું' માલિક
છે?' જ્યારે તેને તેના માલિક ન દેખાયો એટલે
માછલીઓને બધેવા દોરાને ચોમા લખને
પોતાની રહેવાની જગ્યાએ લાવી એક બાજુ મકી
રીધી - મન પૂડું કરી નિરાતે ખાઈશ-એમ
વિચારી પોતાના ધર્મનું વિચાર કરેના સૂઈ ગયો.

ઝીંધ પણ વહેવી સવારમાં ધરની બહાર
નીકળી દૂર દૂર ભોજનની શોધમાં નીકળી પડ્યો.
એક ખેતરની રખેવાળી ધરના એક ટોચાની
ઝૂંપડીમાં મેટલા અને ફદીની રોળી ભેખં ત્યા
પહેાચી ગયો અને ત્રણ વાર ભેરણી ચિત્કાર
કયો: 'કોઈ આવેા માલિક છે?' જ્યારે કોઈ
માલિક ન દેખાયો એટલે રોળીની રોગી પોતાના
ગાળામાં ભેરવી પોતાના માગામાં એક જગ્યાએ
ઠાંગી - મત પૂડું કરી ખાઈશ-એમ કહી તે
પણ પોતાના ધર્મનું કવાન ધરતો સૂઈ ગયો.

વાંદરાએ પણ પહેા ફાટવા વનવનમાં ફરી
ફેરીનું અંખનું કોઈ માલિક તેનેા ન મળવાથી
તોડી આવ્યો અને પોતાનાં રહેણાંકનાં આડ પર
ખાંપી - મન પૂડું થયે નિરાતે કુશાહાર કરીશ-
એમ વિચારી ધર્મનું કવાન ધરતો લાંબો થયો.

બોધિત્રાવ (સસરો) તો મેળની જેમ વત
પૂડું કરી સુંદર ફૂલ બાસ ખાઈશ વિચારી પોતાની
ઝાડીમાં જ પડ્યો પડ્યો વિચારવા લાગ્યો. 'મારી
પામે જો કોઈ બોચિતો યાચક આવશે તો હું
એને ઘામ નહીં આપી શકું. લાન બાત પણ
મારી પામે નથી. તો પછી મારે શું આપવું. માડું
મન તો પછી નિષ્કુલ જ બાપ છે ને?' ત્યાં
બોચિતો વિચાર આવના ખુશી થતા બોવી
છેડ્યો. 'જો કોઈ યાચક આવશે તો હું તેને
ભાસ થરીવનું માંસ આપી તેની ભૂખ ટાળીશ.'

તેના ધર્મના તેજથી ઈન્દ્રનું આમન ગરમ
થઈ ગયું ઈન્દ્ર વિચારમાં પડ્યો. અને ફેનાં
તપશી પોતાનું આસન ગરમ થયું છે તેનું તેણે
ધ્યાન કરી શોધી કાઢ્યું. પછી વિચાર્યું-
શુભશક્તી પગીલા લખંશ. બ્રાહ્મણનેા વેશધરી
મોથી પહેના જિવાડના ઘરે જીએ રહ્યો.

જિવાડો બેઠયો: 'તે બ્રાહ્મણ, કેમ જીએ છે?'
જિવાડના પૂછવાથી બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો.
'હે પંડિત મહાશય. જો થોડો ધરો અહાર
મળે તો ઉપાસથી વળી થર્મને મવજુધર્મ પાવન
કરું.'

જિવાડએ 'મારું' તને આહાર આગીશ
કહી તેની મામે બીજી ઝાડી અવગી વાતચીત
કરતાં કંતાં કદ્ય.

'હે બ્રાહ્મણ, પાગીમાંથી જમીન પર લાવેલી
સાત સુંદર માછલીઓ છે નેને ખાઈને વનમાં
નિવાસ કરે.'

બ્રાહ્મણ: 'હમણાં તો મવાન છે. થોડી વાર
ખમ પડી આવીશ.' કહી ઝીંપના માગા પામે
જઈ જીએ. ઝીંધે પણ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું: 'કેમ
જીએ છે?' બ્રાહ્મણે જિવાડની પામે માગલી કરી
તેમ ઝીંધ પામે પણ આહારની બિજા માગી. ઝીંધે
'શાડું' આપીશ કહી તેની સાથે વાતચીત કરતાં
કરતા કદ્ય:

'દૂર દૂર ખેતરની રખેવાળી કળા છુડાનું
શરિરોજન માટે લાવેલું બાણું મારી પામે છે-

શાટલા અને દહીં—હે બ્રાહ્મણ! આટલું જ મારી પાસે છે તે ખાઈને વનમાં રહે.’

બ્રાહ્મણ : ‘હજુ સવાર જ છે પછી ખાઈશ.’
કહી વાંદરા પાસે ગયો. વાંદરાએ પણ પૂછ્યું.
‘કેમ બોલો છો?’ ત્યારે બ્રાહ્મણે લોજનની માગણી કરી. વાંદરાએ પણ ‘સારું’ આપું છું કહી તેની સાથે વાતનીત કરતાં કરતાં કહ્યું :

‘પાકેલી કેરી, ઠંડું ખાણી અને શીતળ છાંયો આ છે, હે બ્રાહ્મણ મારી પાસે. આ ખાઈને વનમાં રહે.’

બ્રાહ્મણ : ‘હજુ પચેદ જ છે, પછી ખાઈશ.’
કહી શશરાજ પંડિત (બોધિસત્ત્વ) પામ્ ગયો. સસલાએ પણ ‘કેમ બોલો છો?’ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં બ્રાહ્મણે બાહારની માગણી કરી. આ સાંભળી બોધિસત્ત્વ (સસલા) ખૂબ પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો : ‘બ્રાહ્મણ! તં ખૂબ સારું કંઈ’ કે લોજનને માટે મારે ત્યાં આવ્યો. આજ હું આ શુભ દિને એવું દાન આપીશ કે જેવું દાન હજુ સુધી કોઈ કાળે, કોઈએ આપ્યું નથી. તું સદાચારી લાગે છે માટે હિંસા તો નહીં કરે. માટે જ યોદ્ધા લોકકા એકકા કર અને આગ લગાવી મને ખબર આપ. હું મારું આત્મબલિદાન કરી આગની જવાબમાં પડીશ. મારું શરીર તેમાં શેકાય જાય પછી તે માંસ તું ખાઈને શ્રવણ ધર્મ કરજે. આ રીતે બ્રાહ્મણની સાથે વાતનીત કરતા બોધિસત્ત્વે (સંસારીએ) કહ્યું.

‘શશની પાસે ન તલ છે, ન મગ છે, કે ન ચોખા છે. આ આમથી શેકાયેલા મને જ ખાઈને વનમાં રહે.’

ઈન્દ્રે તેની વાત સાંભળી થોડી વારમાં પોતાનાં તેજથી લોકકાના મોઢા ઢગવાને સળગાવી બોધિસત્ત્વને ખબર આપ્યા. સસલાએ સુદર રૂષાં

ધાસની પચારીમાંથી ઊડી ત્રણ વાર પોતાના શરીરને ખંખેયું—કદાચ શરીરની રૂંવાટીમાં નાની છવાતો હોય તો ન મરે—પછી આખા શરીરનું દાન કરી. ઉછળીને પ્રસન્ન ચિત્ત બની અગ્નિની જ્વાળામાં એવી રીતે કુદ્યો, બળે રાજ હંસો કમળોનાં ઢગલામાં કુદ્યા હોય. પણ તે જ્વાળા બોધિમત્ત્વનાં શરીરની રૂંવાટીને પણ ગરમ ન કરી શકી. એવું લાગ્યું બળે હિમના ઢગલામાં પ્રવેશ કર્યો હોય. તેણે બ્રાહ્મણને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું. ‘બ્રાહ્મણ! તારી બનાવેલી આગ આટલી ઠંડી કેમ છે? મારાં શરીરની રૂંવાટીને પણ નથી બાળી શકતી. શું વાત છે?’

‘હે પંડિત હું બ્રાહ્મણ નથી, હું ઈન્દ્ર છું, તારી પરીક્ષા કરવા આવ્યો છું.’

બોધિમત્ત્વે સિંહ ગર્જના કરી ‘ઈન્દ્ર! તારી તો શું વાત! પણ જો આ આખી સૃષ્ટિ પણ મારાં દાનની પરીક્ષા રેવા ઇચ્છે તો તે મારામા ન દેવાની ઇચ્છા પણ નહીં બોધ શકે.’

ઈન્દ્ર બોલ્યો, ‘શશ પંડિત! તારા શુભ જ્યાં સુધી સુરજ ચંદ્ર રહેશે ત્યાં સુધી પ્રસિદ્ધ રહે.’ એમ કહી ઈન્દ્રે પર્વતને નીચાવી પર્વતનો રસ લઈ ચંદ્રમંડળમાં શશને આકાર બનાવી દીધો પછી બોધિસત્ત્વને (સસલાને) આગની જ્વાળામાંથી બહાર ત્રીડી રૂમળા ધાસમાં ફેવડાવીને પોતાના દેવલોકમાં આવ્યો ગયો.

કથા આટોપતાં શુદ્ધ બગવાન બોલ્યા. ‘હે બિશ્વચો! જે ગૃહસ્થો બધી આવગયક વસ્તુઓનું દાન કરે છે તેઓ પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મેળવે છે.’

અને બિશ્વ ચતાં ચતાં બોલ્યા; ‘તે વળતે બિશ્વલોકે આનંદ હતો, ત્રીધ મૌંગલ્લાયન હતો, વાંદરે સારીપુત્ર હતો, ઈન્દ્ર અતુરુદ્ધ હતો અને શશ પંડિત તો હું જ હતો.’

કાઠિયાવાડમા રામજીભાઈ નામના એક ભાઈ રહેતા હતા તે મોટા ભાગે વિદેશમા રહેતા હતા હરિનીની તેમના પર કૃપા હતી લોકો તેને કપાળ કૂટઓ' કહીને બોલાવતા, કેમકે તેના કપાળમા એક ખાડો પડેલો હતો તેનું જીવન બહુ સાદું હતું તેની પાસે જ એક બીએ પડોશી રહેતો હતો તેણે એક દિવસે રામજીભાઈને કહ્યું 'રામજીભાઈ, તમે બહાદુર તો દેખાતા નથી, તો પડી કપાળમા ઘા કઢાથી પડ્યા?'

રામજીભાઈ જરા વિચારમા પડી ગયા થોડી વારે તેણે કહ્યું 'ભાઈ મ લડાઈમા જઈને કોઈની સાથે યુદ્ધ તો નથી કર્યું, પરંતુ આ ઘા દીવાનું કામ પ્રે છે અને મન માર્ગદર્શન કરાવે છે'

પડોશીએ આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું 'તમે કેવી વાત કરે છો? શું તે દીવાનું કામ કરે છે?'

રામજીભાઈએ કહ્યું 'ત્યારે શું હું જોઈ

કહું છું? આ ઘા'ની કદા સાબળથી હોય તો તમને કહું જ્યારે હું નાનો હતો અને કાઠિયા વાડમા રહેતો હતો, ત્યારે મારા મામાપણ ઘણા ગરીબ હતા તમારી જેમ ત્યાં પણ મારા ઘરે બે બાલુમા એક ધનવાન રહેતો હતો તે મારા માતાપિતા સાથે બોલવામા પણ પાપ સમજતો હતો, કેમકે મમ ગરીબ હતા પરંતુ બાળકોના મનમા કોઈ ભેદ હોતો નથી તેથી બાળકો માથે રમતા હતા જેટલા બચ્ચા રાજ કૃપા ખાતા અને છાવ અમારી ઉપર ફેંકતા તેજો રાજ મીઠાઈ ખાતા એને વધુ ઘટ્ટા જમારી ઉપર ફેંકતા તેમને ખાતા બેઈને તમે પણ અમારા મામાપ

પાસે મીઠાઈ માગતા પરંતુ તે કયાથી લાવી આપે? અમારા માતાપિતા દુખી થતા અને અમારા રડવા પ્રત્યે હંમદગી કર્યાનતા, આથી વધારે કરવા અશક્તિમાન હતા

"આ રીતે રોજ અમે અમારા માતાપિતાને કહેતા અને કનિયા કરતા છેવટે એક દિવસે મારી મા તે શેઠને ઘરે ગઈ અને શેઠાણીને કહ્યું 'શેઠાણીજી, આપનું સુખ બેઈને અમેને પણ આનંદ થાય છે અને અમારા આશીર્વાદ છે કે આથી પણ વધુ સુખી તમે થાઓ પરંતુ હું આપને એક અરજ કરવા આવી છું આપના બાગકો રોજ બહાર કાઢી મા ગાવીને મેવા મીઠાઈ ખાય છે જ બેઈને અમારા બાળકો પણ અમારી પાસે મેવા મીઠાઈ માગે છે એટલે જો આપ આપના બાળકોને ઘરમા બેસાડીને મીઠાઈ ખવડાવતા હો તો આનો ઉપકાર, આથી અમારા બાગકોને રાત્રો કનિયા દૂર રહે'

~ 1. સુજળ મા? માએ શેઠાણી ને વિનયપૂર્વક કહ્યું 'પરંતુ શેઠાણી મુદ્દમા હતી, મારી માના કહેવાનો અર્થ' તે સમજી નહી તેણે કહ્યું

'મારા બાગકો ખાય અને તને હજમ ન થાય, તો તેમા હું શું કરું? પુણના પ્રેભાવે મને સુખ મળ્યું છે તે તારાથી બેઈ શકાતું ન હોય તો આખો ફેડો નાખ, એટલે બેઈ નહી, ને દાઝતું નહી મારા બાળકો તો મેવા મીઠાઈ ખાશે અને કનિયા મા આણીને જ ખાશે'

"મારી માએ આ વાત સાબળીને કહી અનુભવ્યું. કઈ પણ વિશેષ બોલ્યા વિના તે ઘરે આવી. મારી મા જેની આવી કે તરત જ મે

તેના સાહસોનો છેડો પકડ્યો અને કહ્યું : ‘મા, મને બરફી દે; શેઠના બાળકો બરફી ખાઈ રહ્યાં છે, મને પણ દે.’ મારી માતા કોધમાં હતી. મારી છદને કારણે તેનો કોધ ઉઘ્ર થયો અને પહેલા પથ્થર ઉપાડી મને માર્યો અને કહ્યું : ‘આ હે બરફી.’ પથ્થર મારાં કપાળમાં વાગ્યો. કપાળમાં આડું પડી ગયું. કપાળમાં જે ઘા તમને દેખાય છે તે ઘા તે જ પથ્થરનો છે. પછી તો મારી મા બહુ રોષ, પરંતુ પછી શું થાય ?

પંદર દિવસ બાદ મારું દુઃખ તો દૂર થયું. પરંતુ મારાં હૃદયમાં ઘા કાતરાઈ ગયો. તે દિવસથી મેં કદી મારી મા પાસે કંઈ માગ્યું નથી. થોડા વર્ષો બાદ હું વિદેશમાં આવ્યો, ઈશ્વરની દયાથી આજે મારી સ્થિતિ સારી છે, પરંતુ આ ઘા આજે પણ મને કહે છે કે,—

‘ખીજાનું ધન જોઈને તારા કપાળમાં ઘા વાગ્યો છે, પરંતુ તારું ધન જોઈને ખીજાને ઘા ન વાગે તેની કાળજી રાખજે.’”

આંસુ

આંસુ એ કશ્વરે માણસને આપેલી અણમોલ ભેટ છે. જોના જીવનમાં આંસુ નથી ત્રણાં તે જીવનનો સાર પામ્યો નથી. જમ જીવનનો સાર પામવા માટે પ્રેમની આરક્ષકતા છે તે જ રીતે આંસુઓનું પણ જીવનમાં મહત્વનું સ્થાન છે.

પથ્થર આંસુ પાડતા નથી. માણસ આંસુ પાડે છે. પણ જો એ માત્ર પોતાને માટે જ આંસુ પાડે તો તે એની સાચી કદર નથી. જ્યારે ખીજાને માટે આંસુ વહે છે ત્યારે જ તેની સાચી કદર થાય છે; કેમકે એ રીતે વહાવણ આંસુ પ્રભુના કદમા મોતીઓનો હાર બનીને મોઝે છે. પરંતુ આપણે ભ્રમરોએ છીએ કે માણસ મોટો ભાગે પોતાને માટે જ રડે છે—ખીજાને ખાતર નહિ એને ખબર નથી કે, પોતાને ખાતર આંસુઓ વહાવ્યા કરવાથી તે પોતે કમજોર બની જાય છે, પણ ખીજાને માટે વહાવે તો નવે બળ જ મળે. પોતાના દુઃખમાં મરણ એ જીવન નથી, ખીજાના દુઃખમાં મરણ એમા જ જીવન છે.

ભક્તોનું રુદન દુનિયાદારીના રુદનથી નિરાળું હોય છે. આપણે શા માટે રડીએ છીએ? આપણે જીભી કરેલી અનેક કરેલાં જશરવાતો પૂરી નથી થતી મા? પણ ભક્ત રડે છે એટલા માટે કે પોતે લજ કશ્વરથી આવે છે, વિશેષી છે. એ આંસુ બનોઆ છે. તે માત્ર કશ્વરનાં ચરણો તરફ જ વહે છે.

માણસનાં આંસુઓમાં ભારે શક્તિ છે. કહે છે કે રાજાઓના સિંહાસનો પણ ગરીબનાં આંસુઓથી ધૂળ ભેળા થઈ જાય છે. ધણી વાર આ દૃશ્ય જોવામાં આવે છે કે ધનનાં જ્યારે મા બાપ અંદરઅંદર લડે છે ત્યારે તેમનાં નાના બાળકો રતબ્ધ થઈને તેમની સામે તાકી રહે છે અને પછી દેવદૂતની પેઠે મોકળે મને રહવા મરે છે. બાળકોના એ આંસુ ભ્રમરે માવતર લડતાં બંધ થઈ જાય છે.

શું આપણે એ બાળકોની પેઠે આંસુ વહાવી શકીએ છીએ? શું આપણે ખીજાઓ માટે રડીએ છીએ? પ્રજા તો કિમિયાગર છે, એ તો આપણા એવા આંસુઓને કમળના ફૂલોમાં બદલી નાખે છે *

શુ ૦ મ૦

* સમર્પણ

જીવન, સાહિત્ય અને સંસ્કારનું પાશ્વિક

લવાજમ : ૭-૦૦, ભારતીય વિદ્યા બજાર, મુંબઈ-૭

“આપણામાં જે સારી બાબતાઓ ધૃતેથી હોય તેને ભગત કવવાની શક્તિ
જે ધરાવે તે કવિ છે.” —આપીણ

ખાંડાની ધાર

રાખે સરિશ-કાંછોડી આપણો સો'ર સત્યવાદી સતને કાવણે છરે;
વેચ્યાર શાણીને કુંવર રોડીદાસ બોચરી તારે વારણે છરે.

ત્યાં તો જનો પથ ન ડેરાય શેરી નથી સો'યથી છરે;
મારગ ખરે ॥ ખાંડાની ધાર હીસે વાટ દોઢલી છરે.

સીપને ઉપની'તી સત્ય અપાર જીડીથી ઉપર આવવા છરે;
આધે વેઠતા પૂઠયા મેઘ - મોતીને મેળવવા છરે.

તુને રાત લાંબુ' શમતુ નામ, સફેદુરુછનાં સાચમાં છરે;
બાજલ રનેલ જે ઠરીને ચિત્ત રાજ્ય હારે! આપણે હાથમાં છરે.

લોભે ભગત

(ઈ.સ. ૧૭૮૧-૧૮૫૦)

કુરુક્ષેત્ર ધારા નિશિતા દુરત્યયા । —ઉપનિષદ

સતને! મારગ ખાંડાની ધાર છે. શૂરાપુરા હોય તેઓ તન, મન, ધન, દુઃશકરીને ય આ મારગે
વિચરે છે અને તેઓ જ વેંકુઠના વાગ્મી ચર્ચ શકે છે.

સતને કારણે રાખ હર્ષિશ્વન્દ્ર રાજપાટ, શાણી અને કુંવરને વેચી અને પોતે ॥ વેંચાયો.
મા બહુચરીને 'બોળે તેણે તેણ' મવંચ ધરી રીધુ'. અને ત વેલવ અને લીલાવાળી ચૈતન્યશક્તિ
'બોચરી'નું શરણ જ ઝંખુ'

સત્ની શેરી માઠડી છે ને કોની વાટ દોઢલી છે બાઈબલ કહે છે '... straight is the gate,
and narrow is the way which leadeth unto life, and few there be that find it.' મોઢલી
શેરીમાં હોડ દોળે વળે પણ સતને મારગ કાયરનું કામ નહિ.

અત્રાગ સામરને તમીએ પટેલી છીપ વર્ષાબિન્દુનું મોતી ઝીવવા ક્યાંથી જિપડી ક્યાં લગી
પહોંચે છે? વિપદતા બધે મેઘ વમજૂદ વરને કોમાં એટવાઈને દુબી ન મરતો માથું પાણીની
ઉપર રાખવા મગ ને છવનની ચરિતાર્થતા પામવાનું કામ મહાકપરુ છે, પણ એના સુદલ એટલાં
જ વિરવ છે

હવાતમારૂં છીપને પરમાત્મારૂં મોતી અતરમાં ઝીરુ' હોય તો કોણે આ ખાંડાની ધાર
જેવી વાટ લેવી મળે

જાણી લેશો જાણી

નવીન ગાંધી

શરીર નાશવંત છે અને આત્મા અમર છે એમ જાણ્યા છતાં આપણે મૃત્યુનો શોક કરીએ છીએ. બાપુ મરણનો ભય ટાળવા સતત જાગૃત રહેતા અને પોતાના સાર્થકો અને મિત્રોને પણ એક જ વસ્તુ ફરી ફરીને કહેતા કે પ્રિયજન જાણ્યારે એનું વહાલું કાર્ય

તન, મન અને ધનથી ફરીએ. શરીર તો કેવળ ઈશ્વરને રહેવાનું કે આત્માને આજીવવાનું ઘર છે એમ જાણીએ તો બધું એની મેજે ઠેકાણે આવી જાય

આ પ્રસંગ સાબરમતી આશ્રમનો છે. આશ્રમનાં એક અંગેવાસી બહેનનાં મૃત્યુથી આશ્રમમાં શોકનું વાતાવરણ ફેલાયું. એમનાં પ્રેમાળ સ્વભાવથી સૌનાં દિલમાં તેમને મારે માન હતું. આ પ્રસંગે બાપુએ કહ્યું:

‘... છેવટે મોત આવે તો પણ આપણે તો મોતથી નહીં ડરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એટલે ચિંતામાં પડવાનું હોય જ નહીં. શરીર તો પડવાનું જ છે. ને વળી પોતાને પડવાને દહાડે જ પડે છે. તેને અનુસરીને આપણને ધિરાણે મૂકે છે. વળી આત્મા અમર છે. જે કે આપણે સંબંધ તો શરીરના જ રાખતા જણાઈએ છીએ, છતાં ખરો સંબંધ તો આત્માને વિષે જ હોવો જોઈએ. શરીરમાંથી છવ ગયા પછી આપણે ધડીભર તેને સાચવતા નથી એ તો ચોક્કસ વાત છે. આમ સમજી શરીરનો વિષે ઉપાયો લીધા પછી હું તો નિશ્ચિંત રહું છું, ને તમે બધાં રહો એમ ધન્ય છું. હવે શરીરની આવી સ્થિતિ જાણી આપણે સાધુતા ને ઉદાસીનતા પકડવા જોઈએ. સાધુતા એટલે સ્વચ્છ વૈરાગ્ય

અથવા જગતમા ભટકવું એ નહીં, પણ આ ઠેકાણે તેનો અર્થ શુદ્ધ ચારિત્રને લગતો છે ઉદાસીનતા એટલે દિલગીરી નહીં, પણ વિષયોના અણુગમો ને સમાગ પિયે નિર્મોહપણ ની આદર્શીમા આ તમ મવા શીખો એ તેની તરફ તમાગે ખરો ભક્તિભાવ ગણાશે તેને મરણનો ભય નહોતો તેણે હત્તતા મૃત્યુની ઘેટ કરી તણે મરવાની પ્રજ્ઞા હાથની તી જેમ જીવવાની કળા છે તેમ જ મરવાની કળા છે

પૂજ્ય બાપુજી સોના 'બાપુ' જ હતા મરણ જવા દુખદ પ્રસંગોએ બાપુના ઉદાત્ત તેમ જ ખોલભર્યા દૃઢ્યનું દર્શન થયા વિના રહેતું નહીં. તેમ પ્રિયજનના સ્વજનને એમની પાજરીથી કે એમના પત્રથી તીવ્ર દુઃખને મહાન કળવાનું બળ અચૂક મળત

* * *

બાપુજીએ મેવાનું માહાત્મ્ય આત્મ માત કયું હતું અને તેમણે આપણને મેવાનો માણી સાર્થ ગમભર્યો છે

૧. પ્રમુખ ૧૯૦૭નો છે બાપુએ પાતાના એક નિકટના માર્થને મુમ માનભાઈ આની નેનાથ દિલ્લી મોકલેના તે ભાઈ દિલ્લીની પ્રખ્યાત વિદ્યાપીઠ જમિયામા ગેના અને મુસનમાનભાઈ

ઓના ડોકરાઓને હિન્દી ભણાવતા અને કાતવા પીજવાનું પણ શીખવતા

એક વર્ષમા ધારેલું કાર્ય પાર ન પડતા એ ભાઈનો ઉત્સાહ થોડો મોળો પડ્યો બાપુને આ વાતની જાણ થતા નખ 'તમારા કાર્યનું તાત્કાલિક પરિણામ ભરે કારજ એનામા ન આવે તેથી લવલેશ પણ નિરાશા ન થવી જોઈએ ભ હેતુથી, નિરનાર્થપણે અને ઇશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી કરેલી સેવા કદી નિષ્ફળ ન થી જતી, એવો નિશ્ચય મારાખીને આપણે તો એક ધ્યાન થઈ લીરેના કામને વળગી રહેવું જોઈએ શુભ કાર્યમા ધણી વેગા માણુમોએ પોતાનું આખું જીવન અર્પી દીધેલું છે, અને પરિણામ તો એની પછીના જ જુએ છે, એવું પણ બનેલું આપણે જાણીએ છીએ

'મેવા સેવાને જ અર્થે કરતા શીખો એટલે તમ રી બધી ઉપાધી ભ ગી જશે'

મેવા અને ઇજ્જાનુસાર આન દેનો ભેદ બાપુએ અવારનવાર દર્શાવ્યો છે મેવા એટલે સેવા એમા વ્યક્તિગત આ ન દેને સ્થાન નથી ગુન્યનત્થર્થને ક લી મેવા જ સાચી એમ બાપુ માનતા વિના બાજુએ પણ એની સરસ વ્યાખ્યા આપી છે 'અહંકારને વિગનિત કરી દર્ધને અન્ય પ્રત્યે દર્શાવેલી ભક્તિ એ મેવા કહેવાય'

“જીવન ફેરી પગદંડી ભણે હો સાવ સાંકડી,
પણ મુજ દષ્ટિ રહો અર્ધા આંખ ને ધરતી મળે.”

મારા રસોડાનો બારીએથી પાછળના વાડામાં
ભિમેલાં ઘૂંસો નજરે પડે છે. બારી નહકના કચારામાં
મોગરો, ગુલાબ, ચાંદની ખીનેનાં ભેદ એમાંથી કંઈક
સૂરણ્યો મળે છે ને મનમાં અનેક તરેહની કલ્પના જગે
છે. એક વાર હું નરરાશની વેળાએ આ જોની બેઠી હતી.
મનમાં થયું કે પેલું જુવ બાપડું. એને એના ઉત્કર્ષ
માટે સૂર્યનો પ્રકાશ ભેદ્ય છે. માથે એ ઘટાચોર લીમડો.
મહા જખરો. આગળ વધવા દે એવો નથી. જગતનાં
દંડકુહી શેનાં! આ પરિસ્થિતિએ જન્મભાવેલાં. પણ આ
ધર્મ માનવી જગત માટેની વાત બાપડા જુવને તો નથી
ટંડો, નથી હીસાદ. એણે તો પોતાનો માર્ગ કાઢી લીધો
છે. ઉત્કર્ષની અંખનાએ એ તો આડું અવળું, વાંકું
થુંકું ધર્મને ય સૂર્યનો પ્રકાશ ઝીલી રહ્યું છે. ફેરી છે
એના જગન શક્તિ. કેટલું બહુ વાંકું વળીને, યડમાંથી
આપુ ય મૂંઝી જઈને પ્રકાશ ભણી વધી રહ્યું છે. છે કોઈ
અગડો? છે કોઈ બાધ? બાધ? શોષણ, શોષક, શોષિતના
નિવમમાં છે એ પડેલું? ત્યારે શું એમ હશે એને ભાષા
નથી! એ મુંડું છે! વાચા નથી! એ કારણ હશે? ના.
ના. એવું ય નથી. ત્યારે શું હશે? શું કોય. સંવાદની
ભાવના પૂરેપૂરી જળવાઈ રહી છે એ જ હશે મૂળ
સિદ્ધાન્ત. માત્ર માનવી જ એકામ છે, એ માન છે. એમ
ને જુવની કૂણી કૂણી, અમકારા મારી પલ્લવી તો જુઓ.
માનવીએને હસી હસીને બોલાવે છે: કંઈ છે: ‘આવો.
આવો. અચકાએ નહિ. તમારો માર્ગ તમે તમારે હાથે
જ મોકળો કરે! કોઈ રોકશે નહિ. માત્ર તમારા સંકલ્પને
ફેળવો. શુભભણી નજર દોડાવો. હોંશ રાખો જરૂર
એના છે.

એટલામાં વરસાદ પડ્યો.

નાના મેટા વડેળા વડેતા દેખાવા. સામેની છાતી
વાડ. એમાંથી એક નાનો વડેળો વડેતો મારા બાગમાં
આગે. ‘ચાંદની’ તું જરાક જલકું મૂળિયું વડેળાને
આડું આપ્યું. વડેળો જરાક ચોળ્યો. કું જોઈ રહી. થયું
કે, આ વડેળો ચોળ્યો. ક્યાં જયો? અહિં જ રોકાઈ
પડશે. પણ ના. ખીજી જ પથે પેલો વડેળો આડો અવળો
ધતોહને આગળ વધ્યો. મારી માન્યતા ખોટી પડી.

માનવીનું ગુમાન છોળીનું પડ્યું. પ્રવાદમાં બંધેલી મદન
શક્તિ, એમાં પડેલી સજ એ જ એમાં પડી રહેવા દે?
પોતાનો માર્ગ અટકેલી લીધો.

પડેશમાં એક ફૂલ ફૂલ જેવડી દરીક વર્ષની છોકરી
રમતી રમતી મૃત્યુદેવનાં બોળામાં બેસી ગઈ. દાકનરો,
સમાંસ અધીઓ જોનાં રહ્યાં! ક્યાં ને ક્યા હિદમાંથી
જીવે કુંક મારી એ જ ના દેખાયું! અણુઓ અને કૃત્રિમ
વરસાદ વરસાવનાર ગુમાની માનવી આ વિદ્યાને બેદ
બોળી કાઢે ત્યારે ખરો. પણ આ બહુ જેને વાણી સાપડી
છે, તેને તક વિતક છે. જેનો અંત નથી. બાપી સત્યની
કલ્પનામાં અરસપરસ સુમેળ છે. વ્યવહાર પણ એ જ કહે
છે. માત્ર પોતાને ખૂબ હોશિયાર ગણાવતો માનવી જ
દિશાભૂલી, કોઈક એવે માર્ગે જેવાયો જેવાય છે.

બાજુમાંથી સમાચાર સંભળાયા.

ફાલ્ગુનાર્ધને ત્યાં ચોર આવ્યા હતા. બહુ જ
તળિયાઝાટક કરી ગયા છે. સમાચાર કાઢવા રવાનાવિક
ધર્મ સમજીને અમે ગયાં. વર્ણન કરતાં કરતાં એક વાત
તે બાર્ડ બોલ્યા: પ્રધરની કૃપા સમજીને કે લઈ ગયેલા
માલમાંથી પોટલી પાડી ફેંટા ગયા. એમાં મારો કોટ
મને મળ્યો! એટલું મારું ક્યું? ને! કહેનારના મોં ઉપર
ખિજાને જાહેર સંતોષની રેખા તરતી ભેદ. આ પ્રસંગ-
માં અણલ ઘટનામાં શુભ જોવાની દષ્ટિ આપણને બોધ
પાઠ આપે છે એવું જ નાનાં બાળકોમાં જોવા પામીએ
છીએ. ધૂળની દમલીઓમાં ફેરીઓ ચલતાં, નાનાં નાનાં
બાળકો વચ્ચે વચ્ચે લડી પડે છે. પણ ખીજી જ પથે બેગાં
થાય છે. એમને કોઈ જનના નથી કોના અંખ નુશી કોના
માન અર્પમાન. એ તો સાબિત કરે છે અરસપરસ કોઈ
કોઈ વિના આલવાનું નથી, સંબંધની ગરજ પુષ્કળ છે.
સંવાદ બાવના સારેભાર છે.

ટંડા છે જે સુધ્યાં છે તેમને જ. કાદિવાવાડી કહે-
વત છે કે “સીંદરી બળી જાય, પણ પોતાનો આમળો
ન મૂકે.” તદન સાચું છે. એવું જો ના હોત તો આ
વિષયક કોત જ નહિ ને!

ઘડિયાળમાં સાડાનવના ટકારા વાગ્યા. વિચાર
તંદામાંથી જાગી. અટપટ કામકાજ પતાવવા ફરજ પડી.
બોલી મઈ.

આ થયો બારીમાંની દષ્ટિપાત.

શિક્ષણ સંસ્થાઓ અનત ધર્માંન્ય હોતી નોર્મલો. શિક્ષણ દ્વારા શિક્ષકના જીવન દ્વારા જે શિક્ષકને અનત તરફ જાત ત ન કરે તેને હું તા અધૂરું અપૂર્ણ ગણું.

માર પુસ્તકોમાં જે અનત તરફ જતાનો ઉત્સાહ જાત થવાનો સહજ બહુ ઓછો છે. શિક્ષકો દ્વારા જે એ કામ થઈ શકશે સંસ્થા મારી બનાવવાનો આધાર શિખા પર છે. શિક્ષક પાંડિત્યમાં પૂરેપૂરો હોય તથા એના પેલાના જીવનમાં ગુણવત્તા હોય તેને જીવનનું સહજ સમજના માટે પોતે માખના ન કરે. હોય તો તેનાથી અપાતુ શિક્ષણ પાંડિત્ય અર્થે આતુર્થ અર્થે હશે તો એ તેમા થવી ખામી રહી અર્થ હશે.

ગુરુદેવ જી રે શિખાને અન તરારેનેમની ડીઝીને મહત્ત્વ નહી આપના પ શિક્ષકોની રહેનીકર ડી જોવા, તેઓ વિદ્યાર્થીઓના જિનને જીવનમાં ફેરવા રે શિવાર છે તે જોતા અને ત્યાજ્ય દ ધમજી કરતા પછી અનને તે શિક્ષક પ્રેરિત થાય પણ ન હોય જિજ્ઞાસા જોમમાં અમુક મ ડીધામાં પડુને વિદ્યાર્થીઓને સત્ય શિખુ મુજબ મારો જામન કરી કર્મ છે તો તે વિદ્યાર્થીઓ તે શિક્ષણ અને તે સંસ્થા સુખ્ય છે.

ક્રીક આરામાં રજુને અર્થ પે આક્ર-ક એટને કે ક્રીક-મેચ થાય છે. ગુરુદેવ એ વિચારને અપનાવે. હોનો અને શાનિનિકેનની રચાવના કરી કરી પણ એમનો આગળની 'આપાતુ ક્રીક-મેચ' (Fly-ground of the snail) ન્યા આ માને નિકામ થાય.

આજની રજુ કોનેનેની રિયનિ જોત મારે દુખ સાથે કહેવ પડે કે તે સજમય 'ઈન્ડિયન ક્રીક-મેચ' (Playground of the senses) અર્થ અર્થ છે. ઈન્ડિયની શક્તિઓના નિકાસ માટે જ હાર દેવ દ છે સૌથી મહાન ઈન્દ્રિય તો આપણો અહમ છે. આજની આપણી રજુ કે જેને તો આપણા અહમ કરને જ પોતે કે બચાવથી મારી લાવજાન (Pitfall) મારી થન માન ક્રાંતિ વધારે મજરી એ જ હેતુથી આપણે બજાતા રોઈએ છીએ આમા આત્માનો નિકાસ નથી શિખણ અને શિક્ષણ સંસ્થાઓ દેશની સમૃત્તિ અને સમાજને ખ્યાલ રાખીને જ ચાલના નોર્મલો દેશનો આત્મા દેશની સમૃત્તિમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે જે

શિક્ષણ દેશની સમૃત્તિને પોતે નહી, તે શિક્ષણ અપણ છે. શિક્ષણ દેશની સમૃત્તિને સમાજમાં ફેલાવી ફેલી નોર્મલો.

વ્યક્તિગત રીતે આપણે લાગણીકીન (Insensative) બની ગયા છીએ. ન્યા કામ સુદર હોય સાડુ હોય તેને અનુનવાની શક્તિ આપણે ખોઈ ગેલા છીએ. શિક્ષણની એવી પદ્ધતિ રચાવી નોર્મલો કે

(૧) ન્યા આજમાને નિકાસ થાય

(૨) ન્યા દેશની સમૃત્તિ અને સમાજના આદર્શો પોષાય.

શિખણનું કાનેજે ને રજુને તેમ જ શિક્ષક દ્વારા સમાજને જોવા આદર્શ તરફ લઈ જાતુ થયે હોયુ નોર્મલો જે સામૃત્તિક બન આપણને મળ્યુ છે નને થાય બનવાનો અને તેમા લર્નિંગ હેમેરો કરવાનો શિક્ષણ સંસ્થાઓએ દ નિયમ કરવે નોર્મલો.

શાનિનિકેન સેરાપામ હરદાર મુરુકળ વગેરે સંસ્થાઓ જોતા એમ બી છે કે શિક્ષ માં એવુ કાંઈક હોયુ નોર્મલો જેનાથી વિદ્યાર્થીઓની જે કાંઈ શક્તિઓ છે તેને એકત્રતા મળે. આપણે સુધી આસના શિખણે જે કાંઈ શીખવ્યુ છે તેનાથી મજા હુદિ ખી ના છે પણ એમ એ થોલાને આપણીઓનું સાડુ પેકેટ બાધતા નહી આપણે યાં પ્રકૃતિમાં માનવજાતના સાહિત્યમાં સારા જખતમાં જે કાંઈ સુદર થાય નવાઈ ઉપજાવે તેવું હોય તેની કદર કરવાનું આપણે ખોઈ ગેલા છીએ મુજતા ની લાગણી (Sense of wonder) પણ આપણે ખોઈ ગેલા છીએ. આમય હાર તેમ જ વિદ્યાર્થીઓનામાંથી જ સાચી વિદ્યા (Wisdome) રહે છે. જારી ન્યા કાંઈ પડે સત્ય શિખ સુદર જીવન ત્યા તેની કદર કરવાની હુદિ અને શક્તિ જીવવાની નોર્મલો.

આપણે નધા કાનેજા જી શિક્ષિત થઈએ છીએ પણ આપણે જોના પણ મજેના નથી હોતા આવણા. મારી કેટલા સુધીય અને સુવાસ્તન આપણે અનુભવી નિર્મિત રીતે તેનું ઈશન કરના જતા હશે પણ મગાના સંઘાય નોર્મલો કોઈ દિવસ મુજીય સમયે પડે લાગવાન નથી મુજતા. રીતે વધ થઈને જ સુધીય સમયે પડે લાગે છે એવુ નથી તેઓ પોતાની મુજી

પણ એવી જગ્યાએ મધરાત્રી પચદ કડે છે, બનાવી પ્રકૃતિનું દશ્ય બનાવર બેના મળે મેં એવું સાલવ્યું છે કે, ક્રીસમા નાનકડું ગામ છે; ત્યાંના બધા વીરો સુશાસ્ત્ર અને સુશીલ વખતે પાચક મિનિ-વર્ડન કરવામાં ગાળે છે ત ઉપરાંત પૂર્વિમાં, વસત નહુ વગેરે પ્રસંગે ઉત્સવ પણ કરે છે પ્રકૃતિ સામે એકઠસ થવાથી એક જનની શક્તિ અનુભવાય છે પ્રકૃતિને મમજની, એની અમર અનુભવી એ પ્રભુન જોગખવા મમાન છે કારણ કે પ્રકૃતિપ્રભુનું હસ્ત લખિત પુસ્તક (Manuscript of God) છે

વસત નહુ આવે કે અમેનીને પડેનું ફૂલ આવે કે કમળને ફૂલ આવે તેમાં જીવત રમ લેવા બેઠો શુદેન ૮૦ વર્ષના થતા ત્યાં સુધી સ્વૈચ્છ્ય બેઠાનું કાં જીવતા ન હતા આ પ્રમાણે પ્રજાતિમાં જીવત રમ નેરા માટે સતત ભગવતિ અને સાધકપણ રાખવું જોઈએ

એક વાર વરસા પડેલા મને કોઈએ કહ્યું હતું કે, જાપાનમાં એક જાતનું ફૂલ થાય છે તેને જે જુએ અને ખમર આપે એ જીવિતને જીવનામ મળતું બધા લોકો તે દિનસે મેળામાં જતા કોય એમ ફૂલના સંસ્કરણ જતા બોલે છે બધ, નિશાગો બધ બધા જ ફૂલોના પ્રકૃતિના દર્શન કાં જતા એમની કનાકુનિઓ પણ આ રીત પ્રકૃતિના દશ નથી ભરેની હોય છે જાપાનમાં કોઈ પછી ઉપર કે ફૂલના ઉપર કોઈને પધરે મારતો તમે કહી નહી જુગા માથા ઉપર વજન લઈને જતો હમાન જે રસ્તામાં ફૂલ હોયે તો તે કચરો નહી, જરા દૂરને રગેથી જશે એટલું જ નહી પણ વજન નીચે મૂકીને ફૂલો માગ્યું મૂકીને પછી આગળ જશે અને તમે મૂર્તિ પૂજ કરી શકો છો પણ મૂર્તિ પૂજ તો વિચારી, આદર્શની પણ કયા નથી હાંની?

સસ્કૃતિનું અદરનું નદસ્ય કે નાગ ખ્યાન હારા નહી પણ સૌ દર્શ હારા સાવના કાગ મળે છે

જનની આખર સુધી નવીનતાનો ભાવ (Sense of wonder) રાખવાની જરૂર છે શુદેવને એમના ૮૦ વર્ષ પૂરા થતા એક બાઈ મળતા આ ન્યા અને મોહના "ટાગોર, તમે આ સી વર્ષના શ્રદ્ધ થયા" પણ શુદેવે જુ,

"મને 'શ્રદ્ધ' ન કડે એસી વર્ષનો 'જુવાન' કહો." ગાંગીને મિજાને હતા ખૂબ પીગિન હતા તો પણ નિવાર્થિઓના રસોડામાં બનાવેના એક શાક વિરેની એક જાળેની વાતમાં તેમણે જે રીતે આ નિધિ તે આનંદમુગ્ધ કરે છે આવો આ મનુષ્યને આનંદ તરફ લાગવો આ દષ્ટિએ બધી કનાઓનું સ્થાન છે

શુદેવે શરૂઆતથી જ કનાઓને સ્થાન આપ્યું છે શુદેવે બ્યારે શાન્તિનિકેતનની ગ્યાપના કરી ત્યારે શિક્ષણ સરચાઓમાં નુ આર (Three R's) નું અનુષ્ઠ મુખ્યપણે હતું (Reading writing (A) Rithmatic) માર મારીને પણ આ બધું શિખવવામાં આવતું એક વાર અંગ્રેજીમાં તો કોન પ્રચલિત હતી કે, બાગકને સીને અને અખરોટના ઝાડને જેટલું વધારે ફકારીંગે તેટલું વધારે સાડુ થાય 'ને કે ત્યાં પણ શુદેવની સાકક સૌ દર્શ દષ્ટિ અને કયાની દષ્ટિ શિક્ષણ-ક્ષેત્રમાં કામ મનારા કોઈ હતા તો ખરા પણ મુખ્યપણે તો કદિ પ્રમાણે જ કામ માલ્યા કરતું

હાથ, બુદ્ધિ અને હૃદયના ટ્રાયેકલ (Harmony of hand head and heart) હારા જ નિવાર્થિઓને શિક્ષણ પૂરા રવરૂપમાં આપી શકશે માત્ર ઉદ્યોગમાં જ નિષ્ણાત થાય કે માત્ર આનંદિક શક્તિઓ વિરસે તે પ્રગતિ નથી ત્રણ બીજે સાથે સાથે થવી જોઈએ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં આ જ અગત્યનું છે

આપણામાં એક પાખી એ પણ છે કે સાથે મળીને નહિ-માન અને કામ કરવાનું આપણે રીખતા નથી આપણા વિરે પરદેશી માણસનો એક નાભિયા જ ભણવા જેવો છે

'Indians should cultivate team spirit They should learn to laugh a little more.' (હિન્દીઓએ સહકારમાં ગળેના શીખવું જોઈએ અને વધારે આનંદી રેના જાડવું જોઈએ) આપણે ત્યાં ધીર ગ્યાઓ ન દરેક મરથા પોતપોતાની રીતે પ્રયાગ કરી ગઈ છે તે સારું છે લોગોને શુજરાન માટે ભને ઉદ્યોગ શીખવવામાં આવે, પણ સામે સાથે કેવી રીતે જીવન જીવવું તે રીખવવું પણ જરૂરી છે

એક ગામડાનું આ સુદર ચિત્ર છે

ઘર હજી મજિયાનું રૂઢી શક્ય હતું કુદબ બહોલું છે એ ભાઈએ છે જનને સીસો અને છોકરા છે એક ભાઈને તો છોકરાને ઘર પથ છોકરા છે ઘરડા માણ હાથ છે પુત્રવધૂઓ અને પૌત્રવધૂ પા. ટેવીની સેવામાં હાજર છે ટેવીનું મન આ ઉંમરે પથ શ્રમકામ વિતાવ પે નડી પથ વહુઓ કહે છે 'માન છ' આપે મરીતી કામ વેચામાં મજુ રા મી નથી, હવે આમારો વારો છે આપ અમને ચીકા કરો કુરમદે અમને પને પડોશીઓને પાપના બંધે મા અનુમતીની વાતગી પીરસે હશે ભગવદ્ભજન કરી કરો 'આમ કલ્યામગી મમતાનું વહુઓના વેણથી માતાનું હૃદયના આસુ આપે બંધ છે કેવુ છે એ સ્નેહમયર કુદમ' અને તે કોગી કામનું મધપડાની જેમ પડોશીઓનું વિસામાં મ્થાન છે એક દિવસ મોટાભાઈને વિચાર આવે છે -

'માણની હયાતીમાં જિવંતની વહેચણી કઈ લાગે તો?' નાનોભાઈ કહે કે 'જેવી મોટાભાઈની ઇચ્છા અને આજ્ઞા'

આજુ કુદબ બેસુ થઈને વહેચણી કરવા બે છે બહારનો કોઈ માણસ નથી બેઈએ પથ શા માટે? નાનોભાઈ બોલે છે - 'મોટા ભાઈ આપ ડો દેરીતા ભગત. એટલે આકે વીધાનું બેનર, આપ સ્વીમરી હો.' મોટાભાઈની આજ્ઞામાં જાગૃતિયા આવી બંધ ટે' નાનો હજી આગળ વધે છે - 'તો હવે પીલુ ભોળા પાડા નજુ ભાગ મારે એક દીકરા છે તે હું એક વા. વર્ષ આપને જે છે માટે એ ભાગ લો મોટા ભાઈ આનાકાની કરે તે પહે. નાનાભાઈના સચેટ જવામ મ મી રહે છે - 'આપણે તો તો માતાનું ગામે ભાગ પાડીએ છીએ નાજે આપને બે દીકરા છે મારે એક છે આપના વચન

અને આજ્ઞા છે, માટે ભાગ પાડવામાં હું સમત થયો છું એટલે આ ન્યાન આપે માન્ય રાખવો જ પડશે' નાના ભાઈનું આ દિલ મોટાભાઈ કેમ પાછું ટેરી શકે? તેમણે કવું 'કબૂન, પણ નવા બે ઘર તો તારે જ લેવા બેઈશે' કુન્ને ચાર ઘર હતા એમાં બે હતા ભૂત અને બે નવા નાન ભાઈને ઉપસ નાથે આ ગમતું નહોતું, મોટા જીવરતું નહોતું, પથ હવે મોટાભાઈને હાથ ખાતે ટેવણ શી રીતે? ખૂબતા અને કાચ વાતા મને નાનાભાઈને માથુ હવાયીને 'હા' પાડી જ પડી પથ તેણે મોટા દી ઉમેડું 'મોટાભાઈ આપની ઇચ્છા મને મજુર છે પથ આપણ મજિયાનું દેવ છે તે હું એક વૈભવગી' દેવ લગભગ હાથેકનું હશે' આમ વહેચણી પૂરી થઈ સૌની આખોમાં આનંદાધુ હતા મોમાં મોગાધા હતા

* * *

એક કમ માની ગામ છે ત્યાં સૌથી ઊંચી લેખાની ઉજાગિયત મેમનું ખાનદાન ગણાતું એક કુદમ વહેચણી કરવા માટે તડાતડી કરવા માડ્યું ઘણા માણસો ભેગા થઈ ગયા રોજના વરબેળા કરતા-રોજના કનિયા કરતા-વહેચી જ હો એમ સવાહ મગી સમજા ભાગે જ વહે ચણીનું બહારના હાથ માણસોએ કરાની આપ્યું બે ભાઈએએ શિપ્યા વહેચ્યા ધરેલ્યા વહેચ્યા, ઘર વહેચ્યા અમ સરખા ભાગ એટલે સરખા જ ભાગ પડ્યો હતો એ અનભાલા નસાનો દોગ 'શિયાળ તાણે મીમ ભણી કૃતારુ તાણે મામ ભણી' બરાઆમાં થ વહેચ્યો ચારી સાવરશી એના ભાગ વહેચ્યા ગામ એટલે ભાગ પડી વહેને હોય સાવરશીઓ! કેવે આપે મોટા આનો વારો બીજા મોટાએ તો બેચને ભાગે મરખા પડે વે તેવા હતા. પણ આપાને મોટા એક જ હતો હવે શું કરવું? 'શું કરવું, શું?

એમ બોલતાક એક ભાઈએ બાપના ફેટાને માથે ધોડેા ને ઘઈ ગયા તડાક દેતા બે કટકા. પત્યું. બંનેએ સરખે ભાગે એ વહેંચી લીધા.

“ “ “

હવે આ ત્રીજે કિસ્સે. એક શહેરનો છે તે તો બીજાની જે ટોચે બધે તેવો છે. મજિયારી પેદીના બે ભાઈ એના દીકરાઓએ ભાગ પાડવા માડયા. એક જુવાને કહ્યું: ‘મારા બાપ આજે હયાત નથી, પણ કાકા તમે બાણે જ છો. દાદાના વખતે આપણા ભાઈયુભાગ પડયા હતા અને તેમાં આવેલાં અમારા ભાગના સાઠ હજાર રૂપિયા પેદીમાં મુકાયા છે. તે રૂપિયા પહેલા નોખા કાઢી નાખો. પછી ભાગની શરૂઆત કરો.’ પંચ હાજર જ હતું. બાલ્યું; ‘હા, બે પહેલેથી જ મૂકયા હોય, તો, તે નોખા કાઢી નાખવા ભેદ એ આ તો શાહજોગી વાત છે એમા ના કેમ કહેવાય?’ ત્યાં તો પેલા કાકા ભૂકયા: ‘અરુ! છે ભાઈ પુરાવો કે બખડયે જ રાખે છે!’ હવે જુવાનથી ન રહેવાયું તેણે વર્ષોથી સાચવી રાખેલ દાદાના હાથની ચિટ્ટી કેડ ઉપરથી કાઢીને પંચની રૂમરૂ ધરી લીધી. પંચના હાથમા ચિટ્ટી બધે તે પહેલા જ બાપટ મારીને કાકાએ જૂટવી લીધી. પછી ભાઈએ મીઠી મોંમાં જ મૂકી, અને ‘શેરડી ચૂસે, તેમ ચૂસી ગયા.’ પંચ ભીડીને ચાલતું થયું,

પણ સાચું કહી તેનો અમલ કરાવવાની ત્રેવડ પંચમાં કયાં હતી? આજે કદાચ પેદીના ભાગ તો પડી ગયા છે. પણ સાથેસાથ મનનાય ભાગ પડી ગયા છે. અલબત્ત મનના ભાગ પડે તેની આજે કોને પડી છે? દોંગાઈ તો કરી, પણ દલ્દો તો મળ્યો ને? પછવાવાળું છે કેણ? ભગવાનની હવેલી દોંગાઈને કારણે પ્રવેશવામાં રોકતી નથી, સમાજમાંની પ્રતિષ્ઠા ધનવૃદ્ધિને કારણે ભલટી વધે છે. મોઢે સાચું કાઢી કહી શકતું નથી. અદાલતમાં પુરાવો પડે તેમ નથી. કહો; હવે વાધો કયા રહ્યો? આ ઘરનું ગળતું જગતને બાળશે, એવો લાભો વિચાર કરે છે કેણ?

આ ત્રણેય છે નગદ ચિત્રો. એકમાં છે માનવતામયું માનવશાસ્ત્ર. બીજામાં છે માનવતા વિનાનું માત્ર વહેંચણીનું સમાનતાવાદી અર્થ-શાસ્ત્ર અને ત્રીજામાં છે માનવતાવિહીન છતાં ધર્મના દીવાવાળું કેવળ શકતામયું સત્તાશાસ્ત્ર. પહેલા ચિત્રમાં આજની શાળાનું પોપટિયું જ્ઞાન છાંટે ચ નથી, પણ ‘નઈ તાલીમનું હૃદયસ્પર્શી’ જ્ઞાન ભારોભાર છે. બીજા બંને ચિત્રોમાં કોલેજે અને કાયદાઓનું શિક્ષણ પૂરેપૂરું છે; પણ દિલ-સ્પર્શી જ્ઞાનનો તો છાંટે ચ નથી. આ જે વાતો ગામડા અને શહેરો વચ્ચે જેટલી સાચી છે, તે જ વાત શાંતિવિસ્તાર, ‘નાટો’ કરાર અને ‘સીએટો’ કરાર વિષે પણ તેટલી સાચી નથી?

ક

ત્રીણામાં ત્રીણી બાપતમાં પણ ગાંધીજી અતિશય ચોકમાઈ રાખતા. એમની સત્પત્ની અખંડ આરાધનાને જ એ એક ભાગ હતો. નીચેના એક પ્રસંગ પરથી તેઓ કેવી ત્રીણી ચોકસાઈ રાખતા તેનો ખ્યાલ આવશે.

૧૯૨૪ની મુબંઈની મહાસભા દરમ્યાન એક કરાવનો મુસદ્દો તેમણે ધર્યો. એ કામળ એક વિશ્વાસુભાઈને આપ્યો, ને મૌનમા હોવાથી તે વિષે જરૂરી ચૂચના એક કામળના દુકડામા લખી. પેલા ભાઈ એ કામળ મહામંમિલિના કાર્યાલયમા થી જ્યારમદામજીને આપી આવ્યા. ચોક્કસ વખત પછી ગાંધીજીએ પેલા ભાઈને બોનાવી પેલા કામળ માગ્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું: ‘એ તો હું ત્યાં આપી આવ્યો.’ ગાંધીજીએ મૌન રોકાયા લખ્યું: ‘એ આપી આવવાનો નહોતો.’ પેલા ભાઈ: ‘મને એવું વાચ્યોનો ખ્યાન રહ્યો.’ ગાંધીજીએ પરતીની ટોપનીમાથી રૂપો કરીને નાખ્યો પેલા કામળનો દુકડો કાઢ્યો, ને ઉઠેની તે ભાઈની સામે ધર્યો એમાં લખેલું હતું કે, ‘આ કામળ જ્યારમદાસને બતાવી પાગે લાવો.’ પછી પેલા ભાઈશો જવામ આપે! તે ભાઈ મૂળા મગા જઈને કામળ પાછો લઈ આવ્યા ને આપુને આપ્યો.

(૨)

એક જગ્યા હજી પહોંચી જાતો હતો તે એક એક
પગને મેં મેં દબાવ કરતો જાય અને પાંચ કાઠા વાગે
તે પગ કાઠે નહિ. આમ કરતા કરતા એ અભિમાનના
અધઃપત્તમાં પડી ગયો તે વિચાર કર્યો કે 'અરુ જોયો
જાત્રાળુ કોઈ નહિ હોય' પણ ત્યાં તો એમનાથી એક
અવાજ આવ્યો કે 'હે નેકમન પુરુષ તું આમ જાત્રા
કરે છે એમાં તે કાંઈ નાઈ કરી છે એમ માનીશ ત્યાં
પરોપકાર કરીને એક પણ આનરદી ફારસી ને હવે
કમળે હજાર હજાર દબાવ કરવાથી પણ વધારે પુરુષનું
કામ છે' (સાદીની કુલવાદી)

★ ★ ★ ★

નાનપણમાં જુદાં શિક્ષક હતો એક રાત્રે કું પિતૃભી
સેવામાં મેંડા હતો ત્યારે આખી રાત્રી મારા મિત્ર ફરારને
પોળામાં રાખીને કું બેઠો. અમારે પડખે અંતરે નોકો
સૂતા હતા એટલે મેં પિતૃભી કહ્યું 'જુઓ તો ખરો
આમાથી કોઈ નમાઝ પા વા સાડુ માધુ ઉઠ્યું કરતો
નથી એવી ગાદ નિદામાં પડ્યા છે કે જાગે મડા જ'
પિતા કહે 'વત્સ તું નિન્દા કરે છે એના કરતાં તો એ
મૂળા છે એમ તું પણ સૂઈ રહી શીત તો સાડુ ચાલ

અહ કારી આહ વિના ખીજી કાઈ જોતો નથી
ફેમ કે એની આખ આગળ અભિમાનનું પડળ આવી
ગયું હોય છે આ પડળ ઉતરી જાય તો તે જુએ કે પોતા
જોયો ચીત્ત કોઈ નથી (સાં ૧૦)

★ ★ ★ ★

વાદામાંથી પાણીનું એક ટીપુ પડ્યું તો તેણે
વિશાળ સમુદ્રને જોયો ત્યાં સરખાઈ ગયું કહે 'સમુદ્ર
ક્યા ને કું ક્યાઈ એની આગળ કું કાઈ નિખાયા નથી'

આમ એને પોતા ઉપર નિસ્કાર આવ્યો એટલે
એક છીપે પોતાના હૃદયમાં રાખીને એને પેશ્યું અને
એમાંથી સવા લાખનું મોતી પાક્યું

લઘુનાનું એણે સેવન કર્યું તો એને પ્રભુતા પ્રાપ્ત
ધર્મ વામનપણનું દાર એણે અપહ્રામ્ય તો એને વિરાટ
પદ મળ્યું (સાં ૧૦)

★ ★ ★ ★

એક શુદ્ધિ તથા સુર જીવાન કમલેશમાં આવ્યો

એની સાધુના ભેટને એને મસ્જિદમાં ઉતારો આવ્યો
ત્યાં કોમમાં એને એક વિષ કરે, 'અહિ થી કયારેપણે
વાળી નાજો' આ શબ્દ તરુણ સામળ્યા કે તગત એ
ત્યાંથી આવ્યો મયો ને એ કંઈ મયો ને મોઢ્યે
જાણ્યું નહિ

કોમમાંના મનમાં એમ કે આ હારીને પિદમાન
કરવાનું મન નહિ હોય

ખીજે દિવસ મસ્જિદમાં એક એવક કામના બેઠો
પાઈ મયો ને કહે 'આમ તું બાળો તે ઠીક નથી કયું'
હે ખુદપમન્દ છોકરા તું બાળ્યો નથી કે ખિન્નમત કરીને
જ લોકો ઉચ્ચાર ને પામે છે?

આ સામળીને તરુણ સાધુ શેવર મડયો ને કહે,
'હે જાનપરવર મિત્ર ત્યાં મેં કું કે રાખ તો જોઈ
નહિ પણ એ પાક જગ્યામાં કું એકનો જ નાપાક છું
એમ મેં જોયું એટલે તે મસ્જિદ શુદ્ધ થાય તો ઠીક
એમ વિચારીને કું બાળો'

જો ઉત્તમ કરવી હોય તો નમ્ર મનો કારણ ઉત્તમ
ના મને ઉપર અડા સાડુ નમ્રતા વિના ખીજી નીસરણી
નથી (સાં ૧૦)

★ ★ ★ ★

એક વાર મુત્તાન મનઝીદ ખંદેને દિવસે સવારમાં
ન્દાઈને હમમખાનામાંથી બહાર નિકળ્યો ત્યાં કોઈએ
એડી ઉપરથી અનુભવના એના ઉપર રાખતી જાળી ટુકવી
એટલે એણે કહ્યું 'હે છત્ર તું નગરના અમિકુદમ
પડ્યા પોમ છો તો થોડીક રજા થાશે પડી ત્યાં ફા
મુઝાઈ મયો?' (સાં ૧૦)

★ ★ ★ ★

એક વધુ નીન નહીએ મિસર દેશને પાળી ન પૂકું
એટલે નોકો રોને વળીને વરખાલ સારુ પ્રાપ્તના કરવા
મડયા એક જણે ઝુનું ને નિન નિ કરી કે 'લોકો
બહુ રજા પામ્યા છે, એટલે એને સાડુ દુવા મારો
કરણ મનજાળી પ્રાપ્તના રીતીકર થાય છે' એટલે
ઝુનું મિસર એડીને મિદિયા આવ્યો મયો અને પડી
થોમ દિવસ થવા ત્યાં તે એક વખતે આ સમાચાર
મિદિયા પડોઆ એટલે ઝુનું ખાડો આવ્યો

એટલે કોઈએ એને પૂછ્યું, કે 'તમે અહિંથી ચાલ્યા
ગયા એમાં શું દિઠમત હતો?'

ગુનુએ જવાબ આપ્યો, 'મેં આંખડ્યું કે પાપિયા-
ને પાપે પશુપક્ષીને ખાવાનું મળતું નથી. મેં વિચાર
કર્યો તો મેંયું કે દેશમાં મારા જેવો પાપિયો ખીન્ને કોઈ
નથી. મારા પાપને કારણે આખી અંબુમન દૃષ્ટી ન
થાય એટલા સારુ હું લાગી ગયો.'

તું તને પોતાને નાંચીઝ લેખીશ ત્યારે સજ્જનો
તારો આદર કરશે (સાં ૧૦).

મેં પુરૂષ મન્દિરમાં પ્રાર્થના કરવા ગયા, તેમાં
એક ફરીસતેને એક દાણી હતો. ફરીસતી કહે, 'હે ભગવાન,
તારી કૃપા છે કે ખીજ માણસ અન્વાથી, વ્યભિચારી,
પરધનહારી થાય છે એવો કે આ દાણી જેવો ચે હું નથી.
હું સખ્તાહમાં બે ઉપવાસ કરું છું, ને મારા ધનનો
દશાંશ દાનમાં કાઢું છું.' પશુ દાણી તો બાપડો દૂર
ભીમે; હાંચું જાવાનું પશુ એણે સાહસ ન કર્યું ને
છાતી ફટીને બોલ્યો, 'હે ભગવાન મારા પાપીના ઉપર
દયા કરો.' હું તમને કહું છું, કે આ દાણી ધર્મી હતો;
કારણ જે જે પોતાને મેદા કરીને સ્થાપશે તેને નાનો
કરવ માં આવશે અને જે પોતાને નાંચો ફરી દેખાડશે
તેને ઉચ્ચપદ અપાશે (ઈશ્વરિત પા. ૧૪-૧૫).

ઈશુ મન્દિરમાં કથા કરતો હતો ત્યાં શાસ્ત્રીઓ
વ્યભિચાર કરતાં ઝલામેલી એક સ્ત્રીને એની આગળ
લઈ આવ્યા અને કહ્યું, 'મહારાજ, મુસાની આરા છે
કે આવી અપરાધિતાન પત્થર મારીને દેહાન્તદ દેવો,
પશુ તમે શું કહેો છો?'

૧૯૧૨માં બનારસથી હું બાપુની પાસે અમદાવાદ જવા નીકળ્યો ત્યારે રસ્તામાં મધુરામાં એક
હોટેલમાં ગયો. અને તેના મલિકને મેં પૂછ્યું, 'તમારે ત્યાં ચોખા છે?' એણે જવાબ આપ્યો "તમે
ખીમાર છો કે?" આ વાત મને એવી ચોટી ગઈ કે જાણે કે મારું તોર ગયું હોય. ઉત્તરમાં લોકો
સામાન્ય રીતે રાટલી વધારે ખાય છે. તેથી તે ભાઈએ મને એવો સવાલ પૂછ્યો. પછી તે દિવસે મેં ભાત
ન ખાધો. પરી શાક જ ખાધું. માડું પિંડ લાન પર બનેલું હતું, તેથી મેં બીજી પચાસ ચીજો ખાધી
તો ય, ભાત ન ખાધો તેથી મને એમ લાગતું હતું કે મેં ખાવાનું જ ખાધું નથી. તે દિવસે મને બાન
યધું કે આ તો મુલાખી છે. તેથી ત્યાંથી મેં ભાત ખાવો છોડી દીધો. મને લાગ્યું કે મને ભાતનું
વ્યસન જ છે. તે મેં છોડ્યું.

ઈશુએ બોંય ઉપર દષ્ટિ કરીને ક્ષણવાર. વિચાર
કર્યો; પછી મારું હાથું કરીને કહ્યું, 'તમારામાં જે
નિષ્પાપ હોય તે એના ઉપર પડંબો ધા કરે.'

આમ કરીને એ પાછું નીચું નેમ્ર ગયો. પશુ જેણે
એનું વચન સાંભળ્યું હતું તેને તેનું અંતઃકરણ ડાખવા
મંડ્યું. એટલે એ એક પછી એક ત્યાંથી સરી ગયા. ઈશુ
ને એ સ્ત્રી બે જ જગ્યા ત્યાં રહ્યાં.

ઈશુએ હાથું મેંયું તો સ્ત્રી વિના ખીજું કોઈ ત્યાં
ન મળે. એણે તેને કહ્યું, 'બહેન, તને દોષ દેનારા કયાં
ગયા? તમારા કોઈએ તારા ન્યાય ન કર્યો?'

સ્ત્રી બોલી, 'ના, મહારાજ.'
ઈશુએ કહ્યું, 'હું ચે તારા ન્યાય નથી કરતો. જા,
ફરી પાપમાં પડીશ મા' (ઈશ્વરિત, પા. ૪૮).

પાંડતમાની કરતાં મૂરખની વધારે આશા છે.
(તી. વ. ૨૧-૧૨)

જડે જાતી લક્ષ્મી કહે, તિલી બહાર પાય;
કામ કરે સખ જમતકે, તાતે ત્રિભુવનપાય.
(વજ્રસતસર્ગ)

એગી, જતિ, તપસી અમુ સિદ્ધ
નિરંતર જાતિ સમાધિ લગાવે.
તાતિ અહીરકી છોકરિયાં
છહિયાલર છાલે નાથ નથાવે ॥
રસખાન ('પ્રમદુમ' ૨૬-૮-૫૧)

જાવકસ હિતાના પહેલા મંદલનો પંદરમો અધ્યાય આના
અનુસંધાનમાં જોવો.

તળીબી તપાસ

માર્ટિન રોજ સવારે આપણે અને કિવન રોજ સાંજે, એની જ રીતે ડિરેક્ટ બેનિફિટ મહિનામ એક વાર આવે અને સિવિલ સર્જન કનૈય શીલ પદર દિવસે એક વાર આવી બાપુજીને તપાસી જાય એવી સરકારી ગોઠવણ હતી. મેં 'સાલમ્બુ' કે કનૈય રહી અને આમ આવીને તપાસી જતા માટે મહિને સો રૂપિયા મળતા. આવીને બાપુ જીને પૂછે, "તમારી તબિયત કેમ છે?" બાપુજી કહે, "સારી છે." એટલે સરકારી કામ પથ્થુ. પત્રી બાઈ સાથે આગળ પાછળની મને તેવી વાતો કરે અને થોડાક વખત કાંઠે એણે બોલ્યું કે બાપુજીને નેમગિક ઉપચારનું પીક પીક હાલ છે, એટલે હર વખતે કમ્પ સવાનો લઈ આવે અને બાપુજી થયુ એમને નેસનિક ઉપચારને અને રીતસરતા પાલન કરાવે.

એ જ વખતે મારે બીજી કંઈક કામ રહેતું એટલે હું એ પાંડોથી વચિન રહી

એક દિવસે બાપુજી કમોડ ઉપર સીંચ મેઠા હતા ત્યાં, કોલ જાણે શાથી, એમન ઘર્ષ ગયા નીચે પડ્યા પડતા એમણે અને જમ પાડી. હું દોડતો ગયો બોલ્યું તો બાપુજી ઊઠી શકતા ન હતા એમને ઊંઘાળતા અને જાયકતા અને પીક પીક મહેનત પડી બોલતી મને આવીને એમને બેમની એનરડીયા લઈ ગયો અને થયારી માં સુવાડી દીધા.

બીજે કે ત્રીજે જ દિવસે કનૈય રંગીન આવ્યા હતા હમેશને સવાળ એણે પૂછ્યો "કેમ છો?" બાપુજીએ કહ્યું "પીક છું."

એ ગયા પછી બાપુજી મને કહે, "તને લામ્બુ દીધે કે કમોડ ઉપર બેઠાન થયો એની વાત કું કરીશ. પણ મારે એ વાતને મહત્ત્વ આપ્યું ન હતું. આ વોહો મેઠું મેઠું પ્રકરણ કરી વખતે મને છોડી મૂકે એ ઉપકાર મારે લેવા ન હતા એટલે મેં ટૂંક કામો પતાવ્યું. અને અજારે મારી તબિયત સારી છે જ"

મહેડા પ્રકરણ

શિમાસામા મહેડા જતા ત્યાં ઊંઘરાજ જ. એક વાર એક મહેડા બાપુજીના પગના અંગૂઠાને કરડ્યો.

સામાન્ય રીતે આપણને મહેડા, મીડી કે કંઈક કરડે કે આપણે હાથ ઝટ એ તરફ જાય છે અને કરડનાર જીવને વડીલે આપણે કે કી દઈએ છીએ અથવા મસળી પથ્થુ નાખીએ છીએ. મહેડા જ્યારે પોતાના આગળના આંકડા આપણા સરીરમા છુસાડી દે છે ત્યારે એને બેમની કમ્પવા જતા એના જે કટકા ઘર્ષ જાય છે. ત્યાર પછી થયુ એના આંકડા મીડી ચાખવા સહેવા નથી હોતા. અને જગતના ઘણી થાય છે. થયુ બાપુજી રહ્યા અલિ સહ. જીવદવાની મૂર્તિ! એમને થયુ કે મહેડાને ધ્રુજ ન પડેયતી એમને. એમને મહેડાને પુરનેસમ કરાવા વીધો અને પત્રી ધીમે રહીને અંગૂઠામાં મહેડા છોડાવે એટલામા એર અંગૂઠામા પીક પીક ફેલાયુ. વેહના ખૂન ઘર્ષ મારા કહેવાથી ડોક્ટર આ થો એમણે ધનાજ કયો પાગે જાડ્યો અને એ આપુ પ્રકરણ લખખમ એ અંદારાડિવા સુધી ચાલ્યું અને આપણે થયુ કે અંગૂઠાને સાજા થતા આટલી વાર લા માટે લાગી. મહેડાનું એર આપુ હોતુ હતું એનો જ અને આપ ન હતો મહેડો ઝટ કાની નાખ્યો હોત તો આટલું વેહુ ન પડત પણ બાપુજીને પોતે કહ્યું એનો ખરાયો અરાયે ન હતો

પરેશ પ્રકરણ

એક દિવસે અમારા મુકાદમ (કે. એ. રસિપર) એક સરસ નાનકડું પાક પપૈયુ લઈ આપ્યો. મને જામ ન હતી એટલે અને લામ્બુ કે આપુ ને આપુ બાપુજીને આપુ. મેં બાપુજીને તે પ્રમાણે કહ્યું અને ઉમેર્યું કે "આને મારે પપૈયુ આપુ જ નથી" બાપુજીએ એ આપુ પેતા મુકાદમને ખમ્પર પડી કે મેં પપૈયુ ખાધું નહીં. આપુ ને આપુ બાપુજીને આપુ. એટલે એ બગીચામા જઈ, પોતાને માટે એક નાનકડું પપૈયુ લઈ આવ્યો એને તેમ કરવાની છૂટ હતી અને એણે મને આમ્રહ કયો કે "આ તો તમારે ખાવુ જ પડશે." હું એનો આમ્રહ દાખી ન શક્યો. મેં કહ્યું, "સાને ભોજન વખતે ખાઈશ."

આ મુકાદમ એક અંદારાડી કે. એ. અને જ મહેડે એની વાત મેં સાંભળી હતી. પોતાના ગામમા

* 'મહેડાને પ્રતાપે' વ્યવસ્થામાં જવાર પડેવ પુરવઠામાંથી અજારે નવજીવન મહેડાન મહિર : ડિ. ૧-૧૧

ગોદાની તરીકે એ પકાયો હતો. દોષ પથ્ય માણસ ગરીબોને રંજાડે, હેરાન કરે અને આને બબર પડે કે અધારામાં એવા માણસને પકડી. એ એનો હાથ કે પગ તોડી જ નાખે. અને આખા જન્મકાંડ માટે એ માણસને અપંગ બનાવે. આવા અનેક યુના કથાં હશે. એટલે કશા-કમાં સપડાઈ, લાંબી સજ્જ લઈને જેલમાં આવ્યા હતા. સારી રીતે ચાલ્યા એ પળા કેટાનો મુકાદમ થયો હતો.

અમને સવાર સાંજ પ્રાર્થના કરતા નેઈ એના મનમાં અમારા પ્રત્યે બંધિત જાગી. મહાત્માજી તો બહુ મોટા માણસ કહેવાય એટલે મારી પાસે આવીને બેસે. હું મરાઠીમાં બોલું એટલે અનેક સવાલો પૂછે અને એમાંથી બોધ મેળવે. પછી પોતે પણ નિયમિત પ્રાર્થના કરતો થયો. આસપાસના લોકો કહે, “એ માણસ સાવ બદલાઈ ગયો છે.” એવો એ માણસ પ્રેમથી આગ્રહ કરે કે, “પપૈયુ તમે ખાઓ જ,” ત્યારે એને નારાજ કેમ કરાય?

સાંજે જમતી વખતે પપૈયાનો કુકડો મેં મોઢામાં નાખ્યો. એટલે બાહજ કહેર આવ્યો બોલ્યા. “દાકા, તમે મને હેતયો. સવારે મને તમે કહ્યું કે મારે પપૈયુ ખાવું જ નથી, એ બધું બહાનું હતું. હવે હું જેલમાં છું ત્યાં સુધી પપૈયુ ખાવાનો નથી.” મેં બધી હકીકત, હતી તેવી વિશ્વાસપૂર્વક કહી અને ઉમેર્યું “આપ મને અન્યાય કરો છો. આપે આમ પપૈયુ નહીં છોડવું નેઈએ.” બાપુજીએ કહ્યું “છોડવું તે છોડવું.” હું મનમાં ચિડાવ્યો. પછી કહ્યું, “આપે તો આ વખતની

જેલમાં છો ત્યાં સુધી પપૈયુ ન ખાવાની ‘પ્રતિજ્ઞા’ કરી છે. હું તો પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે છવું છું ત્યાં સુધી પપૈયુ નહીં ખાઉં.”

મારું વાક્ય સાંભળી બાપુજી કંઈક હેબતાઈ ગયા. શું કરવું એનો વિચાર કર્યો હતો. અંતે બોલ્યા, “કાંઈ નહીં પ્રતિજ્ઞા એ સચમૂલક જ હોય છે. એમાં નક્કીયન થવાનું નથી. તમારી પ્રતિજ્ઞા તોડવાનું હું તમને નથી કહેતા. એ પાકા પપૈયાં પૂરતી જ છે ને? કાચું પપૈયું રાંધીને ખાવાની બાબતમાં પ્રતિજ્ઞા આડે ન આવે.” એમ કહી એમણે પ્રતિજ્ઞાને જેટલી મર્યાદિત કરી શકાય તેટલી કરાવી અને એ પ્રકરણ ત્યાં પૂરું થયું.

આમ બન્નેની આ પ્રતિજ્ઞાની વાત પૂરી કરવા ખાતર અહીં ઉમેરું કે વિદ્યાપીઠના બગીચામાં મેં સારામાં સારાં પપયા ઉગાડ્યાં હતાં. બાપુજી ત્યારે જેલમાંથી છૂટીને અમદાવાદ આવ્યા અને એક મિત્ર-માલિક રણેડાડબાઈ અમૃતલાલને ત્યાં રહ્યા ત્યારે વિદ્યા-પીઠમાંથી એક સરસમાં સરસ પપૈયું પપૈયું લઈ હું રણેડાડબાઈના ઘરમાં ગયો બાપુજીને મળ્યો. એમનું કામ ત્યારે પૂરું થયું અને બપોરે બાર વાગ્યે તેઓ જમવા બેઠા ત્યારે એ પપૈયું બાપુજી આગળ મૂકી મેં કહ્યું, “બાપુજી આજે આપની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થાય છે. આજે આ પપૈયું ખાવું પડશે.” બાપુજી મીઠાશયી હતા અને મારે હાથે આપેલું એ પપૈયું એમણે પ્રેમથી ખાધું. અને ઉમેર્યું “આજ પપૈયાએ આપણી વચ્ચે ઝગડો બોલો ક્યો હતો.”

☆

એક વાર ગાંધીજી પોતે જેનાથી લખતા હતા તે પેન્સિલનો ટુકડો શોધતા હતા. આ વાન વાસુ વેગે અંતેવાસીઓમાં પ્રસરી ગઈ કે ગાંધીજી પેન્સિલનો ટુકડો શોધે છે. અંતેવાસીઓ પણ પેન્સિલનો ટુકડો શોધવા મદદ દોડી આવ્યાં. પણ દોષ ને એ નાનકડો ટુકડો હાથ આવ્યો નહીં. તેથી એક ભાઈએ નવી પેન્સિલ લઈને બાપુને આપી. પણ બાપુ તો બાપુ. તેમણે તો દોષ પળી ના પાડતા કહ્યું. “મારે તે મારી જ ટચુકડી પેન્સિલ નેઈએ.” આથી બીજા એક ભાઈ બાપુની પેન્સિલ નેટકેટા જ બીજે નાનો ટુકડો લઈને આવ્યા. તે નેઈ બાપુ બોલ્યા: “શું તમે મને બીજે પેન્સિલનો ટુકડો આપીને સંતોષી શકશો? માનો કે તમે તમારું બાળક ગુમાવ્યું છે અને દોષ ભાઈ બીજું બાળક લઈને આવે ને કંઈ કે. ‘લો, તે બાળકના બદલામાં આ ‘રાજક.’ તો તમને સંતોષ થશે ખરેખર?”

આખરે ઘણી વસ્તુઓ લઈનીયતી કરી પછી પેન્સિલનો ટુકડો મળ્યો. અને અંજો વિજય મળ્યો હોય એમ મુશ થતા એક ભાઈએ બાપુને પેન્સિલનો ટુકડો આપ્યો.

બાપુ હતા અને કામમાં પરાવાઈ ગયા.

☆

બાપુ વિશે આપણા જ્ઞાનને વધારે સભર બનાવે એવી એક સરખામણી તેમની અને પડિત જ્ઞાતકલ્પના નહેરુ વચ્ચેની છે

જવાહર ધર્મી રીતે પાશ્ચાત્ય છે એ કાર્યશીરી અભિપ્રાય પડિતજીનું કુળ ઉતરી આવ્યું છે તે યુગ સુરોપ જ્ઞાતી આર્થ જ્ઞાતિઓને વધારે થયું હતું તેમની રોગવગી પણ પશ્ચિમમાં થઈ હતી તેમણે પોતે જ કહ્યું છે કે તેઓ રશ્મિભગી પાછા આવ્યા ત્યારે પોતે કિંદી કરતા અધિક જેવા વધારે હતા તેને પરિણામે પડિત નહેરુ ગજકારણ પાશ્ચાત્ય મનુ છે અને પશ્ચિમની પ્રજા તે બધું મહેનાઈની અમજ રાકે છે બપોરે બાપુ તો પાશ્ચાત્ય ગજકારણ પેટારહેા બારે એક કોડા સમા નીવડ્યા છે

પડિતજી માટે રાજક રુખ એ જાને જ ધર્મરૂપ છે મહાત્મા ગાંધીએ રાજકારણને ધર્મમૂલક બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

ગાંધીજી પોતાની અમાધ્યમ્ય ત્રીઠી શદ્દિ ની રાજ નતિક વાટા મારેલા અભેડ ગયા પણ તેમણે રાજકારણ કે અમાધ્યમ્ય ઉપર ભારે એકા નિમિષ માર્યો હતો પડિત નહેરુ તો એ વિષયના વિદ્વાન ગણાય

બાપુ અને જવાહર અને શબ્દ કાષ્ઠો માટે પ્રબળી રહે પણ પડિતજી પોતાની જાનને પણ બાળના બાળ બપોરે ગાંધીજી કેમકે આ બધું શક્તિની મજાથી પોતાની જાનને ગાળી જતી રહે તેથી જ ૭૮ વર્ષે માપુ મર્યા હામના તે કરતા યદુ વર્ષના નહેરુ વધારે ઘરના વધુ ઘણેવા હાથે બંનેને માથે ભેગા રેલ તો બાપુના મુખને બળે સનાતન જૈનમનો કેમકે છોડી ગયા તાગતી આપેલા જામૂર અને પડિતજી ધરડા સહિતા લાગે

ગાંધીજી પોતાની ગળિ સાચીને માત્ર જરૂર પડતા જ તેને વહેવડાવતા પડિતજીના મન અને સ્ત્રીર તમ રહ્યા કરતા તેમની શક્તિ સતત વધવામાં જ કરે છે

ગાંધીજીની તાકાતનું મૂળ જાનિ ઉપર તેમણે યેજ વેની જીવમા મૂકેનું છે જરૂર પડિતજી, મનન પ્રથમ સાધવાની ધ્રુવ સેવના, શારીરિક તરવરણી અને આન

સિક અસ્વસ્થતામાંથી તાકાત મેળવે છે કેનાએ કાચેની ચિતા છતા ગાંધીજીની જ્ઞાન સ્વસ્થતા બેઝેને પડિતજી નવાઈ પામતા કે, “ગાંધીજી કયા છપા ઝરણમાંથી અખૂર શક્તિ મેળવ્યા કરતા હશે?”

ગાંધીજી પોતાની જીવત શ્રદ્ધાને લીધે ગમે તેરી મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કાઢી શકે

પડિતજી પણ બહાદુર છે મુશ્કેલીમાં અભરાવાનો નેમનો સ્વભાવ નથી પરંતુ મૂલ્યવસ્તુમાં આવતા તેમણે હમેશા બાપુનો આશ્રય માપ્યો છે

બપોરે કેમકે બારે કામનું આજ્ઞાન રતીકારવાનું હોય ત્યારે પડિત નહેરુની કાર્યગ્રામી ઉતાવળી અને અશીરી રેલ છે બપોરે ગાંધીજીની પદતિ જ્ઞાન અને ઝડપી રતી છે

આ રીતે બાપુ અને જવાહર એકમીનથી આગળ જુદા છતા તે બંનેએ બારેવત્ શ્રુતિપત્તમાં એક જ જ્ઞાનના લક્ષ્યરેશી સારોમાથ રક્ષિતે આપેલા મહાન ક્ષતિ આપેલા એ આજ્ઞા જમાનાનો એક અદ્ભુત જ્ઞાન ગણાય

માધ્યમ્ય રીતે એક કહેવાય છે કે જવાહર માપુની અમર નીચે બારેવા કે એ વાત તો માપી છે જ પરંતુ ગાંધીજી ઉપર પડિતજીની અમર હતી એમ કહેવામાં પણ અતિસરોમિન નથી મહાન મનુ પોની જ આવી રીતે એકમીન ઉપર અમર લેખી શકે બીજા ઉપર પોતાની અમર પાડવામાં મહત્તા રહેવી કે એ તો કેમિની વાત કે પરત પોતાના ઉપર બીજા મહાન અક્તિની અસર પડે તેનો રોગ ઉપયોગ કરેલો એમાં પણ એકી મહત્તા નથી એવું જવાહરવાનની ગાંધીજી ઉપર અસર થાય એવું જ્ઞાનચાથી ગોરીજનું “મહાત્મ્ય” જરાએ એક મનુ નથી પોતાના ઉપર કોઈની અસર ન પડતા દેવી એ તે નમજાખનું ચિદ છે

સરિંદોને કેમકે વિજ્ઞાન પ્રતિદામકાર બાપુ અને જવાહરના મેરી પાત્સત્ય બધો સવ વને કાળજી લઈક સમજવરે ત્યારે તેમનીમથી સર્વ દગ્ગર ન હિ હુસ્તાનના બર્મિના થયેલા ઘસારમાં તો એક મહત્તવનો અસ બ્ધાનમાં રાખ્યો ગણ્યો.

સ્વભાવનો રંગ

એક આશ્રમ. એમાં રહેનારા બધા જ સાધકો. શુદ્ધ જીવનનિષ્ઠા પૂરેપૂરી પાળનારા. કોઈ કોઈને 'કથુ' જ હોતો. અને પ્રેમ અહિંસાનું પાલન કરવાવાળા. એ લોકોએ એક વાર નહીં કથું રસોડામાં ભોજન લેતા કોઈએ ત્યારે કેવળ આનંદનો જ વિષય નીકળે. સ્વાદની વાત નીકળે નહિ કે કાદવી નહિ. શાયા કે, એમાંથી ડીકા અને નિંદાની ચર્ચા શીલી થાય છે ને તે આપણે માટે બરાબર નથી.

વર્ષો લગી આ નિયમનું પાલન થયું.

સ્વામી પોતે, કે જે આ આશ્રમના નિયામક હતા. એમને પોતાને, આ જાતના નિયમો પળાતા જોઈને મૂળ જ આનંદ થયો. સતોષ થયો.

એક વાર બન્યું એમ કે, દાળમાં મીઠું વધારે પડતું જણાતાં કોઈએક સાધકભાઈથી બોલાઈ જવાયું. કંઈક ટીકા પણ થઈ. પાસે બેઠેલા ભાઈએ નિયમ વાદ કરાવ્યો. ત્યારે બાળુમાં બેઠેલા બીજા સાધકભાઈએ બચાવ કરતાં (વરે પ આફરી ટીકા કરતાં કહ્યું કે: "આવી જૂલ એ તો ક્રુર થઈ નથી. કેમકે, એકની જૂલથી સૌનું બગડે છે.") બસ. આમાંથી શીખો થયો (વતંડાવાદ. એટલે સુધી કે એ મામલો એવા મંબીર થયો કે પાટલા ઉપર બેઠેલા સૌ સાધકો શીખા થઈ ગયા. પીરસાયેલી યાળાઓ એમ જ પડી રહી. ગરનાગરમ ચર્ચા અધરાં વધી પડ્યો. સૌ પોતાનાં સાનભાન જૂલી ગયા.

એવે વખતે સ્વામીજી આવી પહોંચ્યા. આ ઘટના સાંભળીને એમની આંખમાંથી દડદડ આંસુ સરી પડ્યાં. પ્રકૃતિ હેવટે પોતાનો ભાવ બજવતી હોય છે! જ્યાં લગી એ દુખાએલી ચપાએલી રહે છે ત્યાં સુધી જ તે સારી રૂપાળી જણાય છે. જરાક છેડાય કે જોષ લો મામલો! સ્વામીજી મૂળા થઈ ગયા. એક અક્ષર બોલ્યા નહિ. માત્ર આંહુમીની આંખે જોઈને ચાલતા થયા.

[એક ભાઈ પાસેથી મળેલું.] વિ. પ.

ધ્યાનાબાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬, પરદેશ માટે શિશિંગ ૧૨. લવાજમ મનીએડિંગથી કાર્યાલયને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ માહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીએ અંક પોસ્ટ થાય છે. પત્રવ્યવહારમાં માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધ્યાનાબાપુ’ કાર્યાલય. રૂપાચતન, જૂનાગઢ

[‘ધ્યાનાબાપુ’માં વપરાયેલા કોમ્પોઝિટ રૂપાચતન હાથકામળ કે-૯માં બનેલા છે.]

અનુક્રમશીલકા...				૧૨ ડિસેમ્બર ૧૯૫૯			
				૫૪			
૧ બાપુના પત્રો...	ગાંધીજી	૨	૮ એક દષ્ટિપાત	...	વિમળાનંદન પટેલ ૧૪
૨ મંડાના બળનો	વિમળાનંદન પટેલ	૪	૯ ખરી જોનવણી	...	સુરુદયાલ મલિક ૧૫
૩ અંદરને રુશાંક કેમ કહે છે?	‘ગિરિગજ’	૮	૧૦ ત્રણ નમ્રનેદાર ચિત્રો	...	સંતબાલજી ૧૭
૪ જો જે મંજીને ધા ન વાજે	હિન્દુવળકુંવરજી	૯	૧૧ અહંકાર ન રાખતા	...	દેસાઈવાલજી ગોવિન્દજી ૧૬
૫ આંસુ	ચુ મ.	૧૦	૧૨ થોડાક પ્રસંગો	...	કાકાસાહેબ કાનેલકર ૨૧
૬ ભજનની ભાત	ર. જો.	૧૧	૧૩ જવાહર અને બાપુ	...	રામચંદ્રન ૨૩
૭ આવા હતા બાપુ	નવીન ગાંધી	૧૨	૧૪ શ્રુતકો	...	તનમુખ લદ્દ કવર પેજ ૪

મકાસક અને સુદક : ધીરેન ગાંધી - રૂપાચતન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા વ્યાપુ-૧ ર.૩ દરેકના	૦-૫૦
માંધી-ગુરુ	૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન	૧-૨૫
અદલાહના બંદાઓ	૦-૩૭
મસ્તીની પળોમાં	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)		
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા	૧૧
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા	૧૧
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા	૧૧
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	૧૧
આવા હતા વ્યાપુ-૪	૧૧

સ્વભાવનો રંગ

જેક આશ્રમ. એમાં રહેનારા બધા જ સાધકો. શુદ્ધ જીવનનિષ્ઠા પૂરેપૂરી પાળનારા. કોઈ કોઈને કશું જ નહિ નહિ. અને પ્રેમ અર્ધિસાનું પાલન કરવાવાળા. એ લોકોએ એક વાર નક્કી કર્યું રસોડામાં ભોજન લેતા કોઈએ ત્યારે કેવળ આનંદનો જ વિષય નીકળે. સ્વાદની વાત નીકળે નહિ કે કાદવી નહિ. શાયા કે, એમાંથી પીકા અને નિંદાની ચર્ચા થીની થાય છે ને તે આપણે માટે બરાબર નથી.

વધે લગી આ નિયમનું પાલન થયું.

સ્વામી પોતે, કે જે આ આશ્રમના નિયામક હતા. એમને પોતાને, આ જાતના નિયમો પળાતા જોઈને ખૂબ જ આનંદ થયો. સંતોષ થયો.

એક વાર બન્યું એમ કે, દાળમાં મીઠું વધારે પડતું બજાતાં કોઈએક સાધકભાઈથી બોલાઈ જવાયું. કંઈક ટીકા પણ થઈ. પાસે બેઠેલા ભાઈએ નિયમ વાદ કરાવ્યો. ત્યારે બાજુમાં બેઠેલા ખીજા સ.ધકભાઈએ બચાવ કરતાં (વરે પ આકરી ટીકા કરતાં કહ્યું કે: “આવી જૂલ એ તો ક્ષમ્ય નથી. કેમકે, એકની જૂલથી સૌનું બગડે છે.”) ગસ. આમાંથી બિભો થયો વિતંડાવાદ. એટલે સુધી કે એ મામલો એવે ગંભીર થયો કે પાટલા ઉપર બેઠેલા સૌ સાધકો ઊભા થઈ ગયા. પીરસાયેલી ચાળીઓ એમ જ પડી રહી. ગરમાગરમ ચર્ચા ઝંખડો વધી પડ્યો. સૌ પોતાના સાનભાન જૂલી ગયા.

એવે વખતે સ્વામીજી આવી પહોંચ્યા. આ ઘટના સાંભળીને એમની આંખમાંથી દડદડ આંસુ સરી પડ્યાં. પ્રકૃતિ હેવટે પોતાનો ભાવ ભજવતી હોય છે! ત્યાં લગી એ દુખાએલી ચપાએલી રહે છે ત્યાં સુધી જ તે સારી રૂપાળી બજાય છે. જરાક છેડાય કે જોઈ લો મામલો! સ્વામીજી મૂગા થઈ ગયા. એક અંકર બોલ્યા નહિ. માત્ર આંકુમીની આંને જોઈને ચાનતા થયા.

[એક ભાઈ પાસેથી મળેયું.] વિ. પ.

આરાખાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૬, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઝોડગથી કાપોલમને સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ આદેશ નેંદાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. પત્રબવહારમાં આદેશ નંબર અવશ્ય લખવો.

‘આરાખાપુ’ કાર્યાલય. રૂપાચતન, વ્યૂનામદ

[‘આરાખાપુ’માં વપરાયેલા કામગીરી રૂપાચતન હાથકામજી દે-૬માં બનેલા છે.]

અનુક્રમણિકા... .. ૧૨ ડિસેમ્બર ૧૯૫૯			
૧ બાપુના ખર્ચો... .. ગોપીજી ૨		૮ એક દર્શિવાત ... વિમળાનંદન પટેલ ૧૪	
૨ મંડાના ભજનો ... વિમળાનંદન પટેલ ૪		૯ ખરી ઠેળવણી ... શુરુદયાલ મલ્લિક ૧૫	
૩ ચંદ્રને ૨ શાંક કેમ કહે છે? - “ગિરિગજ” ૬		૧૦ ત્રણ નમ્રોદાગ મિત્રો ... સતબાલજી ૧૭	
૪ જો જો ખંજનો ધા ન વાગે - ઉત્તરવજીકુંવરજી ૯		૧૧ અદેકાર નરાખતા - દેસાઈવાલજી ગોવિન્દજી ૧૯	
૫ આંસુ ચુ મ. ૧૦		૧૨ થોડાક પ્રસંગો ... કાકાસાહેબ કાલેલકર ૨૧	
૬ ભજનની ભાત ૨ જો. ૧૧		૧૩ જવાહર અને બાપુ રામચંદ્રન ૨૩	
૭ આવા હતા બાપુ નવીન ગોધી ૧૨		૧૪ ચુકાદો તનસુખ ભટ્ટ કવર પેજ ૪	

પ્રકાશક અને પ્રેક્ષક : ધીરેન ગોધી - રૂપાચતન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

રૂપાયતન પ્રકાશન

જૂનાગઢ

આવા હતા બાપુ-૧ ૨.૩ દરેકનાં ૦-૫૦
ગાંધી-ચુર ૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન ૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ ૦-૨૭
મસ્તીની પગોર્મા ૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૨૦
ચુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા ૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા (છપાય છે)	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા "
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા "
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા "
મા આનંદમણી સાથે જીવનયાત્રા "
આવા હતા બાપુ-૬ "

ચારે જુગમાં નીપળ્યા, જ્ઞાની ભેગી ભક્ત;
જે દી આરત ઊપડી, તે દી રહ્યું ન જક્ત.

સમશેરે સાધેલ, રણરંગે રસિયાં રમે;
સુરતના સાધેલ, સંત રમે હરિરંગમાં.

પૂરવનાં પાપે કરી, અવળી ઉપજે મત્ય;
સવળી ખુદ્ધ બે સાંપડી, (તો) ગોવિંદમાં થઈ ગત્ય.

ગાળ્ય ગળી સંસારની, ગળી શિખામણ સંત;
કૃપા ગળી કેશવ તણી, કાપે મિથ્યા કંદ.

હું હું ને માફ કરી, જૂતાં ખાંતો નહિ;
આખ્ય અભાગી નહિડી, ગોવિંદ ક્યાંથી ગાઉં?

કૃષ્ણ તમે કરુણા કરો, વિષયમૂઢ જન ભેગા;
એક શરણ ચરણો તણું, ટાળે બહુવિધ રોગ

તનમુખ ભટ્ટ

૧૫૧
સાપ્તાહિકા ૧૫૨
૧૧

કા
શ
કા
કા

થોડાંક ફૂલ

હીડી ભારે ખતીલી છે. ખંત માટે તેનો દાખલો અપાય તે ખોટું નથી. પણ આપણે એ જાણવું જોઈએ કે ખોરાક ભેગો કરવાના અતિ-દોષમાં તે અધમુખા જીવડાને પણ ભેગી મળી પડે છે અને તેનું મોત બગાડે છે, ભારે કદ આપે છે. માણસની ખંતમાં આવી હિંસા ન હોય. તો જ ત ખંત કહેવાય.

પોતાને માટે, બકરી કરતાં વાઘ વધારે સાહસ કરે છે, કેમકે તેનું પેટ મોટું છે—એટલે એનું આશ્વયં કે વિશેષ ઉદ્વેગ ન હોય.

સાહસ તો ધાડપાડુ એ બોલું કરે છે? પણ તેની પ્રસંશા કેણુ કરે છે? શક્તિ કઈ દિશામાં, ઠેટલા વેગમાં, કઈ અપેક્ષાએ વહે છે તેના પર સાહસનો આધાર છે.

ફૂરજને જ્યારે સેવારૂપે ઓળખાવીએ છીએ ત્યારે એના સૂક્ષ્મ પ્રદારનું અભિમાન આવી જાય છે. તેથી જીલડું, જે સેવાનં ફૂરજ માને છે તેનામાં નમ્રતા આવે છે અને તેને કાર્યનો ભાર લાગતો નથી.

કુદલીક ઇન્છાઓ વરાળ જેવી છે, તેને પ્રગટ કરવી હોય તો શાંત કરવી જોઈએ. નહીં તો બંધ વાસણમાં ઉકળતું પાણી ઢાંકણને કે કીને ભીડી જાય છે તેવું થશે.

લૂંકમી અચળ કહેવાય છે, એ અત્યંત ગતિ-શીલ છે. એની પાછળ દોડીએ તો, આપણી ગતિ એટલી નહીં હોવાથી ઝડપથી દોડ્યે જતા વાહન પાછળ દોડતી ધૂળ પેટે જ નિષ્ફળ જઈએ—હામી-પાત્ર બનીએ.

ખે હોડીએ એકબીજાની વિરુદ્ધ દિશામાં પાસે પાસે ધર્ધન જતી હોય છતાં તેમની પ્રત્યેકની દિશા સાચી હોય છે, તેમ આપણાથી વિરુદ્ધ દિશામાં જતા માણસનું ને આપણું દોાય, એ

અસંભવિત નથી.

તુલસીનો છોડ અનેક દારણે પવિત્ર ગણાય છે. એનું જીવન સુવાસિત અને તીવ્રમધુર છે, તેમ મૃત્યુય આગવું છે. એ સુકાય ઇ ત્યારે ઉકરે નથી જતો પણ મસાણે જાય છે, અને કોઈ શબની સાથે બળે છે.

તેણે પાંદડાંનું હોય તેમ દીવાનું પણ હોય, જેવો સમય તેવી શોભા. સમયે શોભે તે કસમયે, ન ચે શોભે, શોભા પણ બગાડે. આમ સમયને ઓળખે છે, દીપાવે—શોભાવે છે તે પોતે પણ શોભે છે.

દીવો તેલના અભાવથી ખુબાય તેમ વાય રાની આપટથી પણ ઓસવાય—બંનેનો મેગ હોય ત્યારે તે બળે. આમ અનુકુળ વાતાવરણમાં કંઈકું કામ તરત દેખાય છે. અને દીપે પણ છે. તે તો સ્વાભાવિક અને સામાન્ય પણ છે. વિરૂદ્ધ વાતાવરણમાં જે કાર્યની જ્યોત સતત જલતી રાખે છે. તે અસાધારણ છે અને તેથી તેમા વારતા અને પુરુષાર્થ પણ છે.

મનની શક્તિ જેણે જાણી નથી, બુદ્ધિને વૈભવ જોયો નથી, આંતરસંમુદ્ધિને ઓળખી નથી, પદાર્થોની અતિશયતા તેના અભાવની પ્રતિ ન કરી શકે.

કુંજમીંદ સિંહુરીઆ પથ્થરને ઇશ્વરરૂપે પૂજનારો, કળા કારીગરીથી સમૃદ્ધ મંદિરની મૂર્તિન પૂજનારા કરતાં ભક્તિભાવમાં જિજ્ઞાસુ નથી હોતો—પછી હુબનીને તેના બાળક પ્રત્યે સાચી મમતા હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય?

વંતુનું મૃત્યુ તેના ભોજના આંકે તેનાથી વધારે હોય તો ચે વાસ્તવમાં નથી હોતું, માદી સુતરાઈ સાડીનું મૃત્યુ જેટલું સામાન્ય ઘરની ગૃહિણીને હોય એટલું રાણીને ન હોય. —મ.

સારાંગ

હિંદુ દેશભક્તિભાવન

૧૯૧૧ [૧૨ - જાન્યુઆરી - ૧૯૧૬] અંક ૧૧ મ

પાતાના કુટુંબને માટ પ્રમાણિક
પણે તેમ જ કોઈ પણ પ્રકારની
હિંસામાં મામેન થયા વિના જે
કમાણી કરે છે તે આજે દેશની મેવા
કરે છે —આપ

(ગ્રાંથીજી અને ગુરુદેવની જીવનસાધનાનું અનુશીલન કરવું આવશ્યક)

સરદારશ્રીનો પત્ર

સેન્દ્રલ જેલ નાશિક રોડ
તા ૨-૭-૩૪

માઈશ્રી,

તા ૧-૬-૩૪નો તમારો કાગળ મળ્યો હતો તમારા ૩૮ વર્ષ પૂરા કર્યાના જન્મદિવસે લખેલો હતો તમે લાગ્યશાળી છો કે જન્મદિવસ ચોક્કસ યાદ છે મને તો, વરસ કેટલા થયા એ વિશે પણ અટકળથી જ ગપ્પુ મારવું પડે છે સોગંદ પર કહેવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તો, 'આશરે આટલા' એમ જ લખાવું છું કારણ કે મારી માન પટે પાંચ પચ્ચર પડેલા તે પાંચ કેવા નીકળશે અને શા કામમા આવશે એનો કશો ખ્યાન નહિ હોવાથી કાંઈ એ દિવસની કે વરસની કશી નોંધ કે યાદ રાખી જ નથી પાછલું જીવન જોવામા સાર નથી માત્ર આગળ શું કરવું એનો વિચાર કરવા પૂરતું જ પાછળ જોવાની જરૂર પડે તો જોવું, નહિ તો આજે જ જન્મ થયો છે ગણીને જે કંઈ સારુ થઈ શકે તે કરવું એના જેવું બીજું કશું સારું નથી

જાણુ કાઠિયાવાડ આજે બે દિવસથી માદા પડ્યા છે એટલે તમે જધા પાછા એમની પાછળ વીરળાઈ વળ્યા હશે હું તો લગભગ ખારમડી નાથી એમનાથી છુટે પડ્યો છું અને આવતી કાલે રાત્રે મારા અઢી વર્ષ અઢી પૂરા થશે એટલે એટલો ઘટાડો તો થયો જ ન?

આશ્રમવામીઓ માટે જાણુ સાથે ચર્ચાના પરિણામે શું ઉપવર્તનો નિર્ણય થાય છે તે લખજો શુજરાતમા જવાની તો તમને રત્ન પથ્રુ નથી

અને મળે તો ચે શુજરાતમા હવે પાછવો વખત હતો તે આવતા બહુ જ વખત લાગશે લોકોનો વિશ્વાસ સ પાદન કરવો, લય ાડવો અને સામા પક્ષની સતત કનકગતને પહોંચી વળવું એ સહેલું તો નથી જ આપણો હમણા તો આશ્રમતો દિવસ છે વળી પાછો ઉદય થશે ત્યારે ખરો પણ વળતા પાણીના અનુભવ પણ લેવા જેવા હોય છે

પાછો અથડાઈ પડ્યો એ તો સાલજી હશે અનામા નથી તે કટપી લઈને નમ્રમા માટે લા કરી બગાડી દીધો છે હવે શું કરનાનો છે એ તો ખબર નથી પણ વધારી તો રત્ન મળી છે એમ સાલજી કે , ને હવે કોઈક સ્થિતિ સ્થળે લાણવા દેજો તમારા રખડાટમા છોકરા રખડી બંધ અવુ ન થવું જોઈએ, નહિ તો ભવિષ્યમા તમને ગાળ દેશે

ને પહેલા બહુ લાડ લડાવેલા છે તે હવે ક્યાથી મળે? ગાયના ધી ભેઈએ અ તો મોસાળમા મળે કે માસરે મળે, જેલમા ક્યાથી હોય? પણ આજ સુધી જેલ એ બેમાથી એક સ્થાન મનાતું હતું, અ ન હોય અમ હવે ખળ પડતી બધ છે એ ઠીક છે

ને આશ્રમમા ઢાંચા સુધી રહેવાનું પડી શું કરવાતું એ નક્કી થાય ત્યારે નખજો એ અમ દાવાદમા છે તો ડો પટેવને હાથ ધાતાવી આવે અને કંઈ કરવા જેવું હોય તો પડી આવે એ માડું છે

તમારા અમાનાર લખતા મહેને

એ જ, વલ્લભલાદના વદમાતરમ

—આપણે હાથે જૂન કઢી થાય જ નહીં એવું માની એમનાની અનુભવમા આપણે ન ફસાઈએ

—માણસ માત્ર બલને પાત્ર છે પરંતુ પોતાની જૂનો પ થી ઘટો બોધ લઈતેની જનો ફરી ન કરનાની શક્તિ પણ માણસને મળેલી છે

—પૂજ કરનારો પવિત્ર કોય તો જ સાચી પૂજ થાય

—ખાખ

ન પછાંચારેલો પત્ર

નાતાલના દિવસ નજીક આવી રહ્યા છે. કામચોની સખ્યા રોજ રોજ વધતી જ વધે છે. સાળગો સમય છે ટપાલ ઓફિસમાં લગભગ બધા કામ કરનારા ઘરે આવ્યા ગયા છે. પરંતુ સોદર માટિનને ઘરે જવાની હિતા વળ નથી એ પોતાના કામમાં જ ડુબેલો છે.

એને નાનો પુત્ર આન્તોન યુવરી ગયો છે ત્યારથી માટિનને કશામાં રસ રહ્યો નથી ઘરે એની પત્ની અને એક નાની દીકરી પણ છે પણ એમના પ્રત્યે પણ આજ કાલ એ ઉદાસીન થઈ ગયા છે. જ્યારે એ જલદી ઘરે પહોંચે છે તો એને પોતાના બાળક આન્તોનની બાવણીવા માફ આવે છે, તે કેવી રીતે દોડતો આવ્યો આવતો હતો, કેવી રીતે દરનારો પહોંચના જ આન્તોન દોડી આવતો હતો, અને મજી આગળી પકડીને અને બદર લઈ જતો હતો અને પોતાની કાળીપેશા બાપામાં ક્યારેક મારિશોની તો ક્યારેક બહેન પિરોની કસિયા સંભળાવતો હતો. ઘરે જલદી પહોંચતા જ એ બહુ થાક આવતા હોય ભરાઈ આવે છે, જીવ મૂઝાઈ જાય છે. એટલે એણે આજકાલ ઘરે મોડા પહોંચવાનો જ નિયમ કર્યો છે.

આને પત્રોને તોખા તોખા કરતા એની સામે એક અજબ જેવો કાગળ આવ્યો અને એ અટકી ગયા એના પર લખ્યું હતું — 'કિમમ્મ શાપ્ત સાતાકોયો' અને સરનામું હતું — 'રવર્ગ'. અજબ એવું નામ અને અજબ જેવું સંતામું. 'કોના હશે આ કાગળ?' 'હશે કોઈકેના.' એવું વિચારી માટિને કાગળ પોતાના ગજવામાં મૂકી દીધો, અને તે દરી પોતાના કામમાં લાગી ગયો.

પરંતુ પેલો અજબ અજબ નામ સરનામાવાળો કાગળ એની ઉલટ દાને ઉત્તેજિત કરવા લાગ્યો. એટલે આજે કામ કરવા વહેતું બધું કરી માટિન જલદર આવ્યો અને એકાદ જગ્યા નેઈને ત્યાં મેસી પત્ર કાઢીને વાચવા લાગ્યા. કાગળ વાચતા વાચતા એના ચહેરા પરના બાવો બદલાતા ગયા કાગળમાં લખ્યું હતું —

ઉંચેથી પડતા ધીકને નીચેનો પથ્થર કહે છે કે, તું મારા પર પડી તો તારા બાગ પડી ન જશે, તું આગી જઈશ.

ધાંધ કહે છે કે, 'હું તો બાગીને પછ ફરીથી એક ચર્ચિ, પણ તું લાગ્યો તો અને એક થવાનો નથી, મારો મારા રાહમાંથી દૂર થા, નહીં તો હું તને દૂર કરીશ'

—અ.

વહાલા પિતા સાન્તાકોયો,

મારા તમને સાંદર પ્રણામ. હું જાણું છું કે તમે પ્રત્યેક નાતાને બાળકો માટે સારા સારા રમકડાં અને જોડા રમ્મે મુખ્યાપ એમના મિજાનામાં, માયા આગળ મૂકી જાય છે. આજે હું એટલા માટે કાગળ લખી રહી છું કે આ નાતાને મારે રમકડાં નથી નોઈતા, પરંતુ મારા બે કાગો તમારે જવા પડશે. મને ખબર છે કે તમે જ એ કામ કરી શકોશો એટલે જ તમને પત્ર લખું છું.

મારો એક નાનો ભાઈ હતો આન્તોન દત્ત એવું નામ કહે છે કે હમણાં તે રવર્ગમાં માર્શ્યા ગયો છે. પછી જતી વખતે તે પોતાના રમકડાં સાથે લઈ ગયો નથી. આઈ જીવો ગયો છે કહે છે કે હવે તે કદાપિ પાછો નહીં રહે. હું તમે તેના રમકડાં તેને પહોંચાડી દેશો રાત્રે હું મારા માથા નીચે બધા ગાળી મૂકીશ. તમે એને માફ કરવા માર્યા કરો અને એને કશી તકલીફ ન પડે એવી વ્યવસ્થા કરો.

બીજું કામ એ છે કે ત્યારથી મારો એ ભાઈ માર્શ્યા ગયો છે ત્યારથી માન પિતા બહુ દુખી રહે છે. આજ કાલ એ સમયસર ઘરે પણ આવતા નથી અમારી સાથે યાત કરતા નથી, હસતા નથી. પહેલાં એ મારી સાથે જીવ હસતા રમતા હતા આ પણ બહુ દુખી રહે છે. હું તમે પિતાજીને સમજાવીને એમનું દુખ દૂર કરીશો — જેથી એ પહેલાની જેમ હસવા લાગે તમને ખબર નહીં, એમ થતા અમને હેટસો બધા આનંદ થશે તમે આટલાં બે કામ જલદ કરો. મારે બીજું કશું નોઈતું નથી કે તમારી રાહ નોઈશ.

—તમારી પુત્રી મેરી

કાગળ પૂરો થતા જ માટિનની આંખોમાંથી આવું ટપકા લાગ્યા. એ કાગળ એની જ પુત્રીને હતો નરત જ એ હાઈ ને ઘરે ગયો અને પોતાની પુત્રી પાસે જઈને એને ચૂમીને ડસતાચાં દરેકો — બરાબર પહેલાની જેમ જ! [એક અશ્રેષ્ઠ વાર્તા પરથી — 'મંગલ પ્રવાસ']

“ઘણું વધે ઉપરની વાત યાદ આવે છે. ન્યારે હું શાન્તિનિકેતન હતો. શાન્તિનિકેતનમાં શાળાની છટ્ટી રવિવારને બન્ને બુધવારે રહેતી. છટ્ટીને દિવસે સંપૂર્ણ છટ્ટી. જેને ને કરવું હોય તે કરે. તે દિવસે તેમને સ્વતંત્રતા હોય રમવું કોય તે રમે. ઉપરનું કોય તે બેસે. જેની ને ધમ્મજા, તે પ્રભાણે તે વતે.”

હું એક ઝાડ તળે બેઠો હતો. સૂચ્ય મને બેઠો હતો. ભગવાન બાણે, મારા મનમાં રાના વિચારો ચાલી રહ્યા હતા! લાગે છે કે કોઈ જ વિચાર હતા નહીં. એમ જ બેસી રહી હતો. પણ એટલું તો હતું કે હું કોઈ મસ્તીમાં હતો. એવામાં એક જ સાત વર્ષનો બાળક મારી પાસે આવ્યો. બેઠો રહ્યો મને એની ખબર ના પડી. બાળકે મારો ખભો હલાવ્યો. મને દ હોળ્યો. બંગાળીમાં “દાદા” એટલે મોટાભાઈ અર્થ દાવ છે.

“મસ્લિક દાદા.. મસ્લિક દાદા શું વિચાર કરે છે?” તે બાળકે મને પૂછ્યું.
 (શાન્તિનિકેતનમાં તે વખતે હું ગૃહપિતાતું કામ કરતો હતો.)

“કોઈ નહીં.” મેં જવાબ આપ્યો.

બાળકે માન્યું નહીં. સત્યાગ્રહ આદરીને તે મારી સામે બેઠો. “તમારે કહેવું જ પડશે. તમે રે ના વિચાર કરે છે?” મંજો પૂછવા.

હું હાથે સહસા અંદરથી ભગવાને જ પ્રશ્ન કરાવ્યો: (ભગવાન શબ્દ એટલા મારે છે કે સામે નાના બચ્ચાંએ બેઠાં હતાં.)

“હું તને પૂછું? કહેજેક, ભગવાન કેના જેવો છે?”

બાળક ચૂપ રહ્યો. વિચારમાં પડી ગયો. પણ એકદમ બોલ્યા: “મારી બાના જેવો.”

એટલામાં સામે રમતાં બાળકોમાંથી કેટલાંક બાળકો આવ્યાં. પાસે બેઠેલા બાળકને (ઘણું કરીને એવું નામ જિતેન્દ્ર હતું) બોલાવવા લાગ્યા: “ચાવ. જિતેન્દ્ર. કેમ બેઠો છે. ચાવ રમવા.”

તે ગયો.

હજી એમ જ હું બેઠો હતો.

ત્યાં બંને ચાર પાંચ બાળકો દોડી આવ્યાં.

“મસ્લિક દાદા. મસ્લિક દાદા” કહેતાં મને ધેરી

વળીને પાસે બેઠાં. એમને પણ મેં એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યા: “ભગવાન ક્યાં છે? કેના જેવો છે?”

કોઈએ કહ્યું: “મારી બા-જેવો છે.” કોઈએ કહ્યું: “બાપુજી જેવો છે.” કોઈએ કહ્યું: “ભાઈ જેવો છે.” કોઈએ કહ્યું: “બહેન જેવો છે.” કોઈએ તો વળી કહ્યું: “દાદીમા જેવો છે. કેમકે તે મને મારતી નથી. રડું છું” ત્યારે બાળામાં લઈ લે છે. આ તો મને મારે છે.”

એટલામાં ક્રિકેટના મેદાનનાં બાળકો દોડી આવ્યાં. અને રમવા મારે બોલાવવા લાગ્યાં. રમવા જતાં ન હતાં તેવાં બાળકોને ય પાણી લઈ ગયાં.

હું બેઠો હતો તે ઝાડ છાતીમ તંબા. સાંજનો વખત હતો. સૂચ્ય મારો સાક્ષી છે. ઝાડ પણ સાક્ષી છે. મારા હૃદયમાંના પંક્લવહેલું એક જ ગૂંજન નીકળ્યું. “પ્રભુ છ મં હું” તેરા માસ.”

મેં કંઈ જ માગ્યું નહીં. માગ્યો માત્ર એનો સહવાસ. એ જ ભગવાન છે. એને જો બાંધી રાખીશું, તો એની લીલા પામીશું નહીં. આનંદની સીમાનાં દર્શન થશે નહીં. ભગવાનનો સહવાસ મહત્વનો છે.”

“આપણી આજની પ્રાર્થના એક ઝાડ તળે છે એ ઝાડ જ આનંદ મારી પાસે વર્ષોજૂની ગાથા ગવરાવે છે. કેમકે, તે પણ સાક્ષીરૂપે કેવાનો અનુભવ હું કરું છું.”

* * *

“ચાર વાગ્યાનો સુમાર હતો. હું જુદું, દરિયા કાંઠે આંટા મારતો હતો. મને લાગ્યું કે કોઈએ મારા ખભા પર હાથ ચૂક્યો છે. મેં પાછું વળીને નેનું. કોઈ વિરાટ પુરુષ મારી પાછળ બેઠો છે. નેત્રને હું તેમના ચરણમાં નમ્યો. પછી કોઈ અંદર બેઠો મને પૂછી રહ્યું ના હોય એવી દિવ્ય વાગ્ધી કાને પડી: ‘તારે ઘેર આવ્યા છું’. મારું આનિશ્ચ કેવી રીતે કરે છે?”

શબ્દો સાંજળીને ખૂબ જ દુઃખ થયું. એવા વિરાટ પુરુષનું આતિથ્ય કેવી રીતે કરવું? હું મંજો રહ્યો. તેઓ અત્યંત યત્ન ગયા દરખાંથી આવ્યા. ક્યાં ગયા. ખબર જ નથી. આશીર્વાદ આપ્યા અને ગયા. એ આવ્યા હતા હું આતિથ્ય કરી ના શક્યો. એટલું યાદ છે, ત્યારથી મેં દરિયા સામે અને તારાઓ સામે પ્રનિદા કરી કે બાકીનું ને જીવન છે, તેમાં મારી વૃત્તિ એવી રાખીશ કે ને કોઈ

મન મગે પડી નાના હોય કે મોટા હોય એનું દિવસી
આતિથ્ય કરીશ મારી પાસે એક જ અમૂલ્ય વસ્તુ છે કે
પ્રભુએ મને ને શક્તિ આપી છે, તે મારે બધાને આપવી
ચિંતા સપ્તાર્ધકોર્નનું અપમાન ન થઈ જાય અને
બધાને પ્રેમ કરવાએ મનમાં મોક્ષ વિચારેલું અને આજ
રત્ન જગતમાં બધા પાસે છે તે એમના જ છે અને કે
એમ પી માટે પ્રેમથી વર્તીશ એમનું આતિથ્ય કરીશ
તો તે વખતે ને વિરહપૂરવ નિરાશ થઈ ચાલ્યા ગયા
હશે તે, રખતે પ્રમત્ત થયે આ અનુભવી રમૂતિ એક
મનમાં રહી છે તે ધર્મ કે વાર સવારે જાણ જ ના
નામ મૂકી જાય છે પહેલા તો સવારે જોઈ ને જીત રહે
તે માત્રો હતો પડ્યું હવે એનું નથી થયું

પરમ ભરેલા પુષ્પની જેમ લામણીઓનું જતન
કેરતા આચાર્ય ?

મહેમાનો આવ્યા હતા એ હતા મજાગાના મારું
માગપૂ મજાગાના વીળમ જગાગા એ ને કે શક્તિ
નિત્યને મારે મન અપૂર્વ સંપ્રદાય મળ્યા મદિરની
દિવાનો પર કોઈ કુશળ કમાકાર દિ પ એ કોનરકામ
કપું ના ફોલ એવા સુદર દરજ અકમલ પડ્યા છે
આનંદની ધૂનમાં મહેમાનો સાચવી લેનારુ સજીવ હવું
પણ વીટળાના બાગોડા લગી નજર જતી ન હતી અને
જતી તો કુ તમ હ ઉપકાર કરતી આચાર્ય સામે જ
હતા એમની દીનતા પી કાને પડી પડેલા અચ્ચાન
અબાણી પાળી મેહાન

કે અખનાન ગજ ભારી સસારી રીત પર ધડીક
હામ થયા ખરેખર એ આજના દિવસ બાગોડા મારે
હેતુ બધું નહાન છે

* * *

સાધુ છતાં થ ત સારી જેવા આચાર્ય ?

એક વાન આચાર્ય અમારી શિક્ષકપદનીના અક
કુટુંબમાં ગયા નિત્ય હાજર થયા વહાનસોજા રરનાર
મમાણે ખચતે અતર પૂજા પૂજા જ રા હોડે પાયા
ધા ાચી પીડાતી વડેને પૂજ્ય અચાર્ય મારે
શુ કરવું નિત્ય હા વાન થઈ પડી જન સહન થતુ નહીં

દર્શનના આતરિક કાલ આજ છે કાને નથી
એવી એની રીત ગણ્યાન કુશળ કળાકારની રીત આચાર્ય
જાણે આ મુદ્દા ને જાણે એની મર્યાદા હોય છે
અ મર્યાદા રહીને આજે આનંદ આનંદ અસા

આજ પ્રભાતમે કીન આપા

આજ પ્રભાતમે કીન આપા

હાલ અબ હી ખતમ હુઈથી

કિસીને આ કર ખદખદાયા

પૂછા તબ મેને અહ-સે,

કીન એરે ધરકે આપા આજ પ્રભાતમે

‘મે કું દિયા જવાબ પ્રશ્નને

તેરા અહેવાલ હો કે આપા

કયા કશી મેરી ખાતિર

યે કલેકે પને મુને સરઆવા આજ પ્રભાતમે

*

અપેશાના દોરેલું પછુ એના પર રાખ્યા છત્રન છત્રના
મટે પ્રતાએ બરેન છ તા અને આનંદ અની શક્તિ
હવાન નહીં એ સ્વ લક્ષમાં રાખવું

પછાવી લાગને સ મોખીને મોહના ‘એ માત્ર
સામાની લાગ પ્રિયો કેમ જગતમાં અમટે હમેશા ચિતા
રાખવી મારે એક બરેન હતી મારા પર ખૂબ પ્રેમ
રાખતી હતી એણે મને અક અજોના આપા મને પડે
રસ કહ્યું વિનાયવી કાષકતો અજોના મારે પડેરો કે
કેમર વિચાર જ્યે આ પા તવે જ એ અજોના નણા
યેવ મારીક અનરમા બહેનનો સુકમ તાર રા યેનો જાહે
પડ્યો એ તાર હતો પ્રેમનો મે પડ્યો એ જાદનન
મારે સસાર પાપુ પામ જવલુ હતુ પાપુ પામ ગયા
બાપુની પહેલી જ નજર અજોના પર પડી તરન જ મને
રોજીયો ‘આશુ મુગ રાવડે રિદે રિમા આપડે રીજીય
ખરાઈ’ વાનવી મે નજાપૂર્વક એખવડ કરી

પરુ બાપુ તે પાપુ એમણે જવાબ આપ્યા બન
કબૂલ પડે હોડે તો કહિ ન પડેડું મારો તો નિરમ
એને નિયમ’

કુ સાનવી રચો મારે ના મહેનની લામ પ્રિયે
પૂર્વક મતોષી હતી મારે મન એકજ હતી એ પૂર્વ
ધર્મ એનો આનંદ અનુભવી એ અજોના ત્યાર પાળી
એક અમ ૧૬ મરીયને દાન કરી

* * *

આચાર્યએ દિવસા રા ૩ સધડું છે પ્રેમનો
ખાજો કેવા ને કેવો નથી ખર્ચ છે મને અમની નિત્ય
નથી રાતખાઈ એ જાવા મયે કે - રિમગા પટેલ

અમે કાંસમાં 'રેગપિક્સ' કોલોની' - કચરાપૂંએ બેગો કરનારાઓની એક વસાહત ભેળે. આભિપિયર નામના એક રોમન ઇથેલિક ક્રિષ્ટ છે. એક દિવસ એણે થયું કે રાત્રે તેઓ પોતાના ઘરમાં સત્તાહતા ત્યારે કોઈએ બારણું ખખડાવ્યું. એમણે બારણું ખાલ્યું તો બહાર એક માણસને ઊભેલો જોયો. તેણે કહ્યું : 'બહાર બહુ ઠંડી પડે છે, શું તમે તમારા ઘરમાં મને રાત માળવા દેશો?' ક્રિષ્ટે હા પાડી કેમકે, તે ઉદાર દિલના હતા. આખું તુક રાતે તેમ દિવસે પણ રહ્યો ડેટલીક ચર્ચો પ્યુ કરી. એકેકે રાત પછી એ જ એક માણસ એમને બારણું ઠોકતો આવી જીતો. એને પણ આભિપિયરે ઘરમાં જગા આપી. અને એમ કરતાં એના ઘરમાં ખાચ છ માણસો આવીને રહ્યા. પણ એમના ઘરમાં ઝાઝી જગા ન હતી એમને વિચાર આવ્યો કે આ લોકોને ૩૫ થી રીતે કોટેલવો? એમણે આવનારાઓને પૂછ્યું કે, 'પેરિસમાં તમારા જેટલા કેટલાક લોકો રહે છે?'

હવે પેરિસના વિચાર કરો! એસી ટકા પેરિસને આ વાત લાગુ પડે છે જે પશ્ચિમ યુરોપમાં છે. વીસ ટકાનો નમૂના ઉપર પ્રમાણે છે. પેરિસ હુરોપનું સૌથી સુંદર અને સમૃદ્ધ શહેર છે. ૨૦ જાકાલ કેટલાકોનો મત એવો છે કે કાંસ ગમી રહ્યું છે, પણ વાસ્તવમાં એવું નથી. એનું રાજકારણ ૧૯૬૬ ખાટા પાયા પર છે એટલે ત્યાં રાજકીય અસ્થિરતા રહે છે. વર્ષમાં બેત્રણ પ્રધાનમંડળ બદલાય છે પરંતુ દેશની સમૃદ્ધિ સારી છે. કારખાનાઓ વધી રહ્યા છે, ધન-સંપત્તિ પણ વધે છે સર્વનામક કામ પણ થયું થઈ રહ્યું છે. કળામાં, સાહિત્યમાં, વિજ્ઞાનમાં - કલામાં એ દેશ પહોત નથી.

પરંતુ એના દેશની રાજધાની પેરિસમાં એવા લોકો પણ રહે છે જે મને સવાની જ આ પ્યુ મળતી નથી. એ દુરપાય પર સૂએ છે! એવા લોકો સાથે વાતચિત કરતાં આભિપિયરને બહુ ધર્ષ કે એવા લોકોની સંખ્યા ઘણી છે. એણે કહ્યું કે એ સોને બેગા કરો. દેવળમાં બધા બેગા થયા. આભિપિયરે આ ૩૫ અંગે દહુ વિચાર્યું ત્યારે એમને એક ઉદેશ સૂઝ્યો. ચારે તરફ ગલીકૂચો અને રસ્તાઓ પર ને ખૂલે આંધ્ર અનેક કચરાપેટીઓ પડી છે. તમે બધા જાઓ અને એ બધામાં શાપુખોળ કરી

કામની ચીજ લાગે તે ઉપાડી લાવો.

અને એમ કચરાપૂંએ બેગો કરવાનું શરૂ થયું. ક્યાં-ક્યાં કપડાં, ક્યાંકથી કોકરી ક્યાંકથી લાગેલા વાસણો, ક્યાંકથી ભાંગ્યું તુટ્યું ફર્નિચર વગેરે સામાન મળ્યા. સૌએ મળી તેને ધોઈકરીને સ્વચ્છ કર્યો, જરૂરી મરામત કરી અને જગરમાં જઈને વેચી આવ્યા. એના કેટલાક પૈસા ઉપજ્યા. આભિપિયરે કહ્યું : 'ચાલો, એ પૈસાથી અને તમારી સૌની મહેનતથી આપણે વસવાટો બાંધીએ.' એ રીતે 'રેગપિક્સ' કોલોની શરૂ થઈ. અખખાગમાં એની ખખડો છપાઈ. પછી શું પૂછ્યું? ટેલિફોન પર ટેલિફોન આવવા લાગ્યા કે, અમારે ત્યાં જગ્યા સોદા છે, ફર્નિચર છે, આલેમારી છે, વાસણ છે, કપડાં છે, કોટ છે. તમે આવીને લઈ જાઓ.' આ પ્રમાણે ચારે તરફથી એમની પાસે સામાન આવવા લાગ્યો. એ લોકો સામાન વેચવા જવો કરી વેચી નાખતા અને તેની ઉપજમાંથી પોતાની જરૂરિયાતો વસાવતા ગયા.

અમે જ્યે' કે ત્યાં એક કોલોની વસી છે. એક માણસ નો કામળ હૃદયમાંથી રેવું સારું આંદોલન શરૂ થયું! કૈથી કેટલાં લોકોને રાહત મળી! એ બધું 'હન્ટરપ્રશન' થી નથી થયું, કામદારી નથી થયું. જીવનમૂલ્યો રચાપર્વા પર્વા. પ્રશ્નો ઉઠેલ થયો કે નહીં, એના કરતાં વધેપ મહત્ત્વની વાત એ છે કે માણસને પક્ષતી થયો. એના આત્માની અંદર વિચારના સૂરણા ધઈ મે' જુ કે એ કોલોનીમાં બલી નથી, છટાલીથી, કેમ્બી, થી, વિદ્યાર્થીઓ આવીને સિબિર અલાવે છે અને 'રેગપિક્સ' માં મદદ કરે છે. આજ સર્વોદયની મૂળ લાવના છે જોને! આપણે પ્રચાર કરવા માગીએ છીએ. મને ત્યાં એજ સર્વોદયનાં કઈન થયાં.

મને મજલ સોથી વિશેષ પ્રતિભાશાળી અકિતઓમાં છટાલીના મિસ્ટર ડોલચીને ગણાવું. હું રોકડોમ પહેલ્યો તો મને ત્યોનો કામકેમ આપવામાં આવ્યો. એમાં લખ્યું હતું : 'મિટીંગ વિથ ડોલચી કામટી.' મેં પૂછ્યું કે, 'ડોલચીની કમિટી અર્થાં ક્યાંથી? આ તો અત્યંત સમૃદ્ધ દેશ છે, છટાલી તો બિચારો ગરીબ દેશ છે. અર્થાં એમના નામે શી રીતે કમિટી બની?' એ જો હતું કે 'ડોલચી અર્ધી આવ્યા હતા. એમનું વ્યક્તિત્વ, વાગવો

અને વિચરેથી લોડો એટલા બધા પ્રભાવિત થયા કે એમના કામમાં મદદ કરના બ્લકી કમિટીની સ્થાપના કરામાં આવી.

ઈટાલીની દક્ષિણે સિમીની નામનો એક ટાપુ છે તેની રાજધાની પાનમાવરામાં તેઓ રહે છે એ માથુમ ગાંધીજીએ મોરલિંગ નિયમ છે ડોનવ્ડી પોતાની આસ પાસની મેકારી એટલે બહુ બી થતા એમણે નિવાલું કે આમાંથી ડોનલ્ડ રસો કાઢવો જ ને એ આ મરીબીને બ્લકી થી કાઢી જ ને એ એ પછી શી રીતે એમણે જુન વિચર કર્યા આપરે એક દિવસ એમને એક વિચાર આવ્યો એમણે ડેટ નાક મેકારોને મેગા કરી પૂછ્યું 'શું નમને કામધે નથી મળતા? સૌએ કહ્યું કે નથી મળતા

ડોનવ્ડીએ પૂછ્યું કે 'હડતાળ શબ્દ સામજી છે?' ને કોઈએ કહ્યું કે, 'હા અને બાળીએ છીએ ડેલવ્ડીએ કહ્યું ચ નો આપણે હડતાળ પાડીએ

'અને ૧૫૨ તા કરે કામ જ નથી તો કામ નર હડતાળ શીની પાડીએ? કોઈએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું એ જ તો, હું તમને શીખવવા માગુ છું! આનો આપણે નકરે કરીશું! આપણી પાસ કામ નથી તો આપણી હડતાળ એ જ કે કોઈ સાર્વજનિક સ્થળે જઈને સાંજનિક કામ કરીએ

ફાનવા માટે આ એક બારે વિચિત્ર પાત હતી ડોલ યીએ એક વૃત્ત મધન સડક પર જઈને કહ્યું કે આપણે બ્લકી કમ કરીશું

સૌએ સાને કામ કે ના મા ડું કાઢાથી પાવડા નાનના લાગ્યા ને કોઈ તમાગા ને ના બગાડ્યું અને પછીના લાગ્યા કે, બાર તમે આ શું કરો છો?

ડેલવ્ડીએ કહ્યું કે તમે નેતા નથી? અને કામ કરીએ છીએ અમારી પાસે કશું કામ નથી એટલે આ કામ કરીએ છીએ અમારી આ હડતાળ નથી છ ક કામ બધા વિના હાથપગ નેડને મેસી ન રહેવ

યુરોપના છાપાઓમાં સમાચાર છપાયા કે ડોનવ્ડી અને અના સાર્થ એને કામ નથી મળ્યું એટલે સાંજ નિક કામ કરે છ એમ એ બનર બધે ફેનાઈ ગઈ પછી પોતિને આ નવા અને ગરકાવે કામ કે નાના અપ

સાધ માટે સૌને ગિરફતાર કરી લીધા પોલિસ અફસરોએ કહ્યું કે 'તમે આમ ગેરકાયદે કામ ન કરી શકો આ સડક, સુધરઈ અને સરકારની છે એને સુધારવી કે નહીં એ એના અધિકારની વ ત છે'

ડોનવ્ડીએ કહ્યું કે 'જ્યા સુધી અમને કામ ન મળે ત્યા સુધી અને આ જ કામ કરીશું' આ સામુહિક સત્યાગ્રહ થયો યુરોપમાં કદાચ એ પહેલો મત્યાગ્રહ હતો લોડો નેલમા ગયા ત્યારે રોમની સરકારની હિંમ શેડી અ સૌને કામ આપવામાં આવ્યું

આ રીત ડોનવ્ડીએ યુરોપમાં અહિં સાનો મહાન પ્રયોગ કર્યા એમણે સત્યાગ્રહ કર્યા ત્યારે તેઓ ગાંધીજી નિશે બહુ બાહુ વધુના હતા પછુ હવે ગાંધીજીના વિચારોનું અધ્યયન કરી રહ્યા છે તથા ઈટાલીના ગરીમ ઈનાકતા સ્થનાત્મક કામ કરે છે

સામાજીક બુદ્ધિગમ ડોનવ્ડીને એકાદ નાર જરૂર અપ નાસ થઈ જાય છે મારા એ ના થ ડા મિત્રો દેશમાં છે ને વાર વાર અપવાસ કરે છે લોડોને ગાંધી દેવી અને અપ વાસ જાડ કે વા એવુ બ્લકી અને છે એવા અપવાસથી બચીને કે સમર્થિ હ દિહ થતી નથી ડોનવ્ડી એવા કશો પ્રોત્સાહ રચીને અપવાસ કરતા નથી અમનુ જન્ય એટલે કોમળ છે એટલું કડુણથી બહુ છે કે કોઈ અન્યાય ને એ કશાથી દુઃખ થયુ એટલે એમનાથી ખાઈ જ શકાનુ નથી-આપા આપ અપ નામ ધર્મ જાય છે તે એવા અન્યાય અને દુ અને દુર કરાને પ્રયત્ન કરે છિ ડોનવ્ડીના અપ વાસની ખવર ફેલાતા જ, બધે અની ચિતા ધાય છે પછી કોષ ને કોઈ રસ્તા ચાર છે એ બાહુ હિંમ કામ કરી રહ્યા છે મને અમના પ્રત્ય અત્ય ત આનર થયો એના લોડો પર જ મમાનનુ સરિષ્ઠ દોષ છે ડોનવ્ડીના પ્રયત્નોથી યુરોપમાં સમાજમાં પરિવર્તનનો એક નરો અહિં સામ્યક પ્રકાસ વિકાસ પામશે એવી મને આશા લેવાઈ છે વરિષ્ઠ ડેલવ્ડીના મિત્રોને ના સમાગા ગાંધીજીના સિદ્ધાંતને સર્વોદયના સિદ્ધાંતોને જ્ઞાન પ્રામદાનના મિદ્ધાંતને સમજશે અસિધામાં માપનુ કામ વિનેનાળ કરી રહ્યા છે અને યુરોપમાં એ જ કામ ડોનવ્ડી કરી ના છે આ મ પશ્ચિમ યુરોપની નાન ની

c

પૂર્ણ નબજાઈએ પોરુપને પડકાર આપ્યો છે તરિક્કાના કશા ને સજદામાં પડકાર શું શાધુ

અનિન

[ગાંધીવિચારદર્શનને અવલોકતા લેખમાળા ૫ લેખાંક ૧૨ મે.]

વૈશાનિકતા અને શુદ્ધિના કામનો સ્વીકાર કરતાં છતાં તેમણે કશુંનાદિ માટે શ્રદ્ધાનો સ્વીકાર કર્યો છે. ઈશ્વરને ઝોળાખવા શ્રદ્ધા જ નેહાં છે, તે શુદ્ધિગમ્ય નથી. શુદ્ધિ અને શ્રદ્ધાના ક્ષેત્રનું પ્રેમ્ય વિભાજન પાડી તેમનો પરસ્પરનો સબંધ સ્પષ્ટ કરતા તેઓ લખે છે. “લાખો અનુભવ કશુંના અસ્તિત્વને રિદ્ધ કરે છે. શ્રદ્ધાની પુષ્ટિ માટે અનુભવના આધારક છે. હેવરેડ શ્રદ્ધા અનુભવને જ અવલંબે છે. જેને શ્રદ્ધા છે તેને કોઈ વખતે અનુભવ થવાનો જ છે. જે માણસમાં શ્રદ્ધા છે તેની શુદ્ધિ જરૂરતી પામે, તે પોતાની શુદ્ધિથી જાણે છે કે શુદ્ધિથી પણ વધારે-પર-એક વસ્તુ છે, અને તે શ્રદ્ધા છે. જ્યાં શુદ્ધિ નથી પરોઢી શકતી ત્યાં શ્રદ્ધા પડેલી છે. શુદ્ધિનું મૂળ મનુષ્યમાં છે, શ્રદ્ધાનું હૃદયમાં છે.” (ધ. પા. ૨૪૫) અહીં ગાંધીજીએ શ્રદ્ધા અને શુદ્ધિના કાર્યક્ષેત્ર, તેમની કામગીરી અને બંને વચ્ચેનો સબંધ સચોટ રીતે બતાવ્યો છે. શ્રદ્ધા એટલે આત્મવિશ્વાસ, શ્રદ્ધા અનુભવમુલક છે શુદ્ધિ માણસને અનુભવ કરવા પ્રેરે છે અને અનુભવમાર્ગે આત્મવિશ્વાસ પેદા થાય છે જે શુદ્ધિના ક્ષેત્રની બહારનો છે શુદ્ધિ જ્યાં આટલે ત્યાં આત્મવિશ્વાસ કે શ્રદ્ધા શરૂ થાય છે. આ રીતે ગાંધીજીનું શ્રદ્ધાશુદ્ધિ વર્ણન તાત્ત્વિક અને વ્યવહાર દૃષ્ટિએ ધૃષ્ટ અર્થઘટન છે.

શુદ્ધિની અપેક્ષા:- ગાંધીજીએ શુદ્ધિનો આકાંક્ષ્યો અને તેના અતિ આંખમાનને અદૃશ્ય આધાર. આજના દુર્લભતાના જમાનામાં દુર્લભ અર્થોદા આકાંક્ષાની જરૂર પડે છે જ. શુદ્ધિને નામે શુદ્ધિવાદ પોષાતો અર્થ ગયો હતો, શુદ્ધિ જ સર્વજ્ઞતાના દાવે કાં તી પતી, નિષ્ક્રિયાતણુ (Speculation) આધારના બની બેઠું હતું. શુદ્ધિના ગર્ભને ગાંધીજીએ ગાળ્યો, તેને અદૃશ્ય આધાર. તેનું શ્રદ્ધાનું રેખાંશ તેનું આધારભૂત હતું. આત્મસંયમ સ્થિતિ કરી અને ધર્મ, દર્શન અને વ્યવહારને પાંડુદ કરવા શુદ્ધિ અને શ્રદ્ધાનો સુયોગ કરી બતાવ્યો.

શુદ્ધિની દેસોટીનો ઉપયોગ:- શુદ્ધિનું શ્રદ્ધાની દેસોટી તરીકે સ્થાપન હતું. હિંદુ ધર્મના બાજુમાં તેમણે અમ જ હતું. વેદ, કથર, આત્મા, પુનર્જન્મ,

અવતારાદિ શ્રદ્ધાના વિષયો છે એટલે તેનો સ્વીકાર કરીને આગળ ચાલ્યા પરંતુ અનુસરતા, મુર્તિપૂજન વર્ણાશ્રમ વગેરે અંગે શુદ્ધિથી છણાવટ કરી તેમાં પેટેલા મેલને દૂર કરીને, તેમાં નવા દુર્લભ અર્થ પૂર્યા. શાસ્ત્રોમાં પણ શુદ્ધિગમ્ય અર્થ પૂર્યા. શાસ્ત્રોમાં પણ જે શુદ્ધિ ગમ્ય નથી, અંતઃગમ્ય નથી, નીતિની વિરુદ્ધ છે તે ત્યાં જ છે તેથી જ તેમણે પોતાની ઝોળાખાણ આપતા કહેલું: “હું પોતાને સનાતન (હિંદુ કહેવડાવું) છું, કારણ કે હું વેદ, ઉપનિષદ, પુરાણો ને ધર્મસુધાગ્રક સંતોની વાણીને માનુ છું. આ માન્યતાને ત્યાં મારે શાસ્ત્રને નામે આવી બધી વસ્તુને પ્રમાણભૂત માનવી જોઈએ એવું નથી... વરેવારની બાણમાં કહીએ તો જે ઈશ્વરને આત્માના અસરત્વને પુનર્જન્મને, કર્મના નિયમન તથા મોક્ષને માને છે, જે નિત્યવ્યવહારમાં સત્ય અને અહિંસાનું આચરણ કરે છે, અને તેથી વિશાળ અર્થમાં મોક્ષ કરે છે તે હિંદુ છે.” (ધ. પા. ૪૧) ગાંધીજી પાસે એક જ સનાતન અને હેવરેડી કમોટી છે અને તે સત્ય અને અહિંસા જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં તેણે આજ કમોટી વાપરી, હિંદુ ધર્મને પણ તેણે આના પર નાણી જ રા અને એમથી જે દર્શનકર લાગ્યું તે સીકાઈ. અને બાકીનાને ત્યાં જણી આગળ માં ધા. હેવરેડ, અવતારવાદ મર્મના કાવદો એમને મન મર્મના વિષય નથી પણ શુદ્ધિગમ્ય વિષય છે. અને સાથે જ શ્રદ્ધાના વિષય પણ છે જ. એમની શ્રદ્ધા માણસને બેઠું અદાવ નામી છે તેથી એમનો સ્વીકાર એમને ઉપદેશી લાગ્યો.

કર્મના કાવદો:- કર્મના કાવદાને સ્વીકાર કરીને માણસના વ્યવહારને નિર્ભય કરે એવો અર્થ તેમાં તેમણે પૂર્યો. કર્મનો કાવદો વિચારનું કદ તકે ૫૦ અવલંબેલો છે. જેવી કતણી તેવી ભરણી એવું અનુભવ વચન પણ છે જ. પુનર્જન્મનાદિ વિચારનો આધાર પણ આ કર્મનો કાવદો છે. પણ કર્મના કાવદામાં શા ના પ્રારબ્ધને જન્મ્યો અને માર્ગાન્યન કર્મના કાવદાને પ્રારબ્ધના સાથે જ સંકળી દેવાયો. આ રીતે આ મૂળ ગિદાનને કરી પાછો વડે અને પ્રાધ્યવાદના ચક્રવર્તમાની છોડા વવા કોશિષ કરી. તેમણે કહ્યું કે દૈત્ય અને તેનો કાવદો

એક છે મધિરના કાવદામાં સીંથી મોટા કાવરો આ
કર્મને કાવરો છે એ કાવદાનું પાલન કરીને જ તેના
કર્તા ધીરને પાત્રી શકાય

ગાંધીજીના આ અર્થ કેટલો વિચારણા છે તે સમ
જ્યાં થાય છે કુદરતના નિયમ પર મન મેળવના તેનું
પાન કરવું જોઈએ કુદરતના
નિયમેનું ખૂબ ઝીંચાટથી
પાન કરીને જ માણસ પાત્રી
પર તરી શકે છે કે હા મા
રિમાન રહે જોડી શકે તે એ
નિયમનો જરાય ભંગ થના
માણસ પડાય છે એવો આ
જનો વિચારના અનુભવ પશુ
શીખવે છે કે કુદરતના કાવદાને
છેડવાને પાન કરવું જોઈએ
તે જ રીત કર્મના કાવદાને
છેડતા તેનું પાન કરવું જોઈએ
કાદો અન ધીર એક છે તેથી
મનનું પાન કરતા ધીરને
પાત્રી શકાય એવો સાર સંકેત
પ્રકરે છે આ વિચારમાં મન
પાનનું મકરન રહેતું છે નત
એટલે કુદરતના નિયમોનું
કાર્યકારણો દ. નિયમ જીવ
નના આવા કુદરતી નિયમોનું
પાલન કરીને જ માણસ ઊંચ
ચડી શકે છે

દેવના ડરની તાળુટી -
ગાંધીજીની આ કર્મવિધા ધારા
સાત્રી હોય તો દેવના દેવ કે
બ્રહ્મ પર આધાર રાખવાની
વાત રહેતી નથી કર્મના કાવ
દાનું પાન કરતા સચિત
કર્મને જુદું બાકી શકાય અને
દેવનો ભવ રાખવાનું રહે જ નહીં આ વિચારસત્ત્વનો
પાત્રીએ પૂરો વ્યવહાર કર્યો અને અત્યંત સેવાશીલતા
કરી તેમણે સાડાં ખોદાં મુદ્દત નોંધે કે સારી ખેડી
તિથિ નોંધે કે ન રાખ્યા કહી બાગ્ય પર આધાર સત્ત્વ
અર્થે પકડીને તેઓ અગ્ર ગાંધીના જ મુખ્ય અને દેવનો

કર નાબૂદ કરવામાં તેમણે ઘણો ભાગ ભજવ્યો
એવી પાછળનો વિચાર કે નકે આરો છે માન્ય
મૂળ કર્મ છે ગાંધીજીએ ગીતાનું કર્મ કાલમ રસી
કાર્તુ અને કર્મનું માહાત્મ્ય તેમણે પોતાના પ્રોગપર પર
હારા ખૂબ રખાડુ જીવન એવો જ કર્મ પર પરા જીવ

પડના પડછાયા

આવી અચરજ જેવી માયા
પડમા પડના છે પડછાયા
આપે લોકોટો મારી હાકલો
આપ જ લેખીત ધાયા
આપે જ એને ક્ષેપત આવી
આપ જ સતેષાયા,
પડમા પડના છે પડછાયા
કસરી નિહ જમરૂપ મઠી
નિજ ગહેરું જોઈ બરમાયા,
કુદરત આપે તો કાઈ ન અગ્રુ,
આપે આપ ઉતરાયા,
પડમા પડના છે પડછાયા
એક ખતમમાંથી જે મળ ભાઈ
ફૂડી રામજીની છાયા
મારીય મનના મૂંઝ થઈ એણે
હજુવા ધાય રુપાય,
પડમા પડના છે પડછાયા
સીંચદવળ એ રીંછ મતામણી,
શવણ હુજા - ભાયા
ભૂદ મઠો, રામ શવણ નાદરે
આસા એક મથાયા
પડમા પડના છે પડછાયા
ખ્યાલ રાખી જે એક કદે એને
ખસકે ખુશ બનાયા
તથ માન્યો જેવો વાલ નમારો
"સરેલ" રામ વિસાયા,
પડમા પડના છે પડછાયા
સરો.

કર્મમાં કુદરતની દષ્ટિ પડુ કારોમાર રહેતી અને
તરી અમથા નાના મોટા કર્મ સંસ્થાથી જરૂર
બની ગેના સત્ત્વસિદ્ધિ દરતા એમના કારોમાં વજાર્ક
મનના હતા અને તેથી પ્રત્યક્ષ બની મૂર્તિમત બની
રહેવા દત્ત નષ્ટવાની પ્રખ્યાતને કા જે એમના જ

નમા કર્મના ધૂળની આમકિત
જ માણસને પાત્રી છે તેથી
નિર્મથ, નિર્મથ કે નિમુક્ત
થવા અનામકિત કેવળી
જોઈએ કર્મ અને દેવ જુદા
નથી કર્મમાં જ દેવ સમા
ન છે કાર્યકારણ પર પડમા
પડુ કર્મ જ કર્મનું કારણ છે
અને તેથી દેવ પડુ કર્મરૂપ જ
હોય છે તેથી કર્મમાં જ દેવ
સમાએન છે તે કર્મથી જુદું
નથી

કર્મનું માહાત્મ્ય.
કર્મનું રૂપ જ કર્મ છે કારણ
કર્મ કર્મને પાત્ર છે કર્મ
સત્ત્વ પર અન્ય રેડ હોય તેની
માથે શિવ સંકર ભજો અને
મુકરતાની રીનિધી પૂરુ થાય
તો કર્મમાં જ સત્ત્વ શિવ મુ
રનો સામાનકાર ધાય જીવનમાં
મત્ત્વ સિદ્ધિ મુકરતાને પ્રત્યક્ષ
પરેયાના હોય તો શુદ્ધ કર્મ
જ એકમાત્ર માર્ગ છે કર્મનું
આવું માહાત્મ્ય છે ગાંધીજીએ
તે માણુ અને તેથી એમના
જીવનમાં સત્ત્વ સાથે શિવ મંકરૂપ
ભજ્યો અને સર્વો ધ જેવો
સિદ્ધાંત સંકેત છે વ પામ્યો
શુભ ભાવનાની સાથે એમના

નનો સો'દર્શન' લોકોની જાણસમજ માં ન આવી શક્યો.

જીવન સેવાને મારુ :-આયુ' સત્ય શિવ સુ'દરતા-મય કર્મ પ્રભુની સેવાને ખાતર હોય. એમણે તો દરિદ્ર-નારાયણ, ધૂર્તનારાયણ માં પ્રભુના દર્શન કર્યાં અને તેમની પ્રત્યક્ષ સેવામાં જ કર્મમાત્રને સમાવી દીધાં. સમાજ માં મૃતિમંત થતા જનાર્દનની સેવા કરવી એ જ કર્મમાત્રનો હેતુ હોય અને એ કર્મ સત્ય શિવ સુ'દરતાથી બંધેલું હોય અને એ રીતે કર્મમાત્ર સેવા બની રહે. સેવા શબ્દને નવો અર્થ મળતા તે વ્યાપક બન્યો. સેવામાં નિસ્વાર્થપણ, સમર્પણબાવ તથા સત્યશિવસુ'દરતાથી કર્મને શુદ્ધગારવાની ધારણ હોય. આથી જ ગાંધીજીએ કહ્યું કે જીવન સેવાને સારુ છે, બોગને સારુ નથી.

સેવામાંથી યજ્ઞ :-આવી સેવા પણ હજારાનું સાધન બને તો અર્થ ઊપજાય એ વ્યવહારિક છે. પરંતુ તેના સાચા અર્થમાં તો તે નમ્રતાનું પ્રતીક છે. નિરભિમાન થવાનું, સમાજની સેવા કરતાં શન્ય થવાનું સદૃજ સાધન છે. તમા નિર્મળતા હોય અને સાથે આત્માનું પૂરું પ્રગટીકરણ પણ હોય. કલામા પણ આત્માના જ આભિવ્યક્તિ હોય છે તેથી સેવા અને કલાનું મૂળ આત્માની અભિવ્યક્તિ હોવાથી તેમાં બહુ સામ્ય છે. આ દૃષ્ટિએ પણ ગાંધીજીનું કથન સાચું પડે છે કે કલામાં સોજી શયુ-ગાર પૂરવાના હોય. સેવામાં સમર્પણબાવ હોય અને તેથી તે યજ્ઞની નજીક પહોંચી જાય છે.

સેવાનો આગે વિશાળ ખ્યાલ થઈ શબ્દના અર્થની ઝાંખી કરાવે છે. સમર્પણબાવથી કરેલું સેવાકાર્ય માત્ર થઈ શકે. યજ્ઞમાં જેમ ત્યાગ હોય, સમર્પણબાવ હોય, સમાજ અર્થે કરેલું તપ હોય તેમ યજ્ઞકાર્યમાં સમર્પણ, ત્યાગ અને તપ હોવા જોઈએ. આ યજ્ઞ કર્મ એટલે કોમાદિ યજ્ઞ પણ સમાજની ધારણ પોષણ અને ઉન્નતિ ખાતર કરેલું સમર્પણકાર્ય.

ઉપવાસ અને તેનો અર્થ :-સતત યજ્ઞના બે ઉત્તમ સાધનો ઉપવાસ અને પ્રાર્થના છે. કર્મમાત્રને શુદ્ધ અને આધ્યાત્મિક કરનાર પ્રાર્થના છે. આને આસે રામ-નામ લેવાની ઝંખના કરનાર અને તે અર્થે મયનાર ગાંધીજીને પ્રાર્થના દરમિયાની આવશ્યકતા ધર્મ પડી. એમના જીવનમાં પ્રાર્થના કે રામનામ અનેક રીતે પ્રત્યક્ષ કર્મમાં ઉપયોગી ધર્મ પડ્યાં. હિંદુ મુસ્લિમ ધર્મના પ્રશ્નમાં એકતા અને મ'પસાધવાના પ્રયાસ પ્રાર્થના બની અને એકતવની ઝંખના જ જવા બની રહે. બિમારની

સેવા અને આરોગ્યની આરાધના પણ પ્રાર્થનાનું સ્વરૂપ બને; કે પછી કર્મમાત્ર રામનામના અનુસંધાન થાય એ સતત પ્રાર્થનાનો જ પ્રકાર બની શકે. દુર્ગમાં પ્રત્યક્ષ અનુ-સક્ત સેવાકાર્ય માત્ર ભગવાનના તત્ત્વજ્ઞ જરૂરી ગુણની સાથે અનુસંધાન કરી કરતાં તે કાર્ય પ્રાર્થનારૂપ બની જાય. આવી પ્રાર્થના જીવનની આવશ્યકતા બની જતી જોઈએ. જીવનના કર્મમાત્રમાં આવી ટેવ રૂઢ બને તે માટે પ્રાર્થનાનો અચૂક સમય નિશ્ચિત ક-વ મા આવે અને એ સમય સેવકને માટે અતિ આવશ્યક બની રહે. સેવકની પ્રાર્થનામાં નમ્રતા હોય, ઈશ્વરમાં તન્મય ધર્મ જવાની વૃત્તિ હોય તેથી તેને માટે ગાંધીજીએ સાધક જેવા મોટા શબ્દ છોડી 'સેવક' શબ્દ વાપર્યો. 'સેવક' માં સાધનાના બાવ સાથે સેવાનો બાવ પણ છે જ અને તેની સાથે તેમાં તેમણે નમ્રતાનો સમાવેશ કરી દીધો.

ઉપવાસની આવશ્યકતા :-પ્રાર્થનાની જેમ ઉપ-વાસ પણ ગાંધીજીને માટે એક આધ્યાત્મિક આવશ્યકતા ધર્મ પડી. ઉપવાસ એટલે ઈશ્વરની હાજરીમાં સતત રહેવું એવો આધ્યાત્મિક અર્થ કરીને સ્પષ્ટ ઉપવાસનું મહા ત્મય પણ વધાર્યું. શારીરિક કે માનસિક શક્તિના શુદ્ધિ વૃદ્ધિ અને ગર્વપ્રત્યક્ષ માટે ઉપવાસ સદૃજ સરળ સાધન છે એમ એમને જણાયું અને તેથી ઉપવાસ એમને મન એક અનિવાર્ય આવશ્યકતા ધર્મ પડી. આથી સમાજ સાથેની તન્મયતાને કારણે અને સમાજમાં અરસ્યાનાદિ મેલનિવારણ માટે પણ ટેટલીક વાર ઉપવાસ આવશ્યક ધર્મ પડ્યો. ટેટલીક વાર તે રાજકીય કારણો માટે પણ, ઉપયોગી થયો એ હરિજન ઉપવાસને તેમણે શુદ્ધ આધ્યા-ત્મિક ઉપવાસ તરીકે ગણવ્યા હતા, કારણ તેમાં તિલ્લુ ધર્મની શુદ્ધિના પ્રશ્ન હતો. એવા ઉપવાસની પૂખ્તી એ છે કે તે આત્માની ભાગ બને તો જ તે સદૃજ બને. બાહ્ય રથી બાહ્યાચારથી લાદેલા સેવા કે યજ્ઞાદિ કૃત્રિમ બને છે અને તેથી જ ધણી વાર તે હાર્ગને પાત્ર બને છે. જીવનના ઊર્વાચરણોના સર્વોચ્ચ પ્રયાસ હોય ત્યાં એવા, પ્રાર્થના યજ્ઞાદિ સાધના આવશ્યકતા ધર્મ પડે છે અને ત્યાં તે દીપી પણ હોઈ છે.

આશ્રમી પ્રયોગભૂમિ :-ગાંધીજીએ કર્મ પના, સેવાદિના જારીજાર તપકર્મો સાથે પ્રયોગશીલતા ભરી દીધી. એનો વ્યક્તિગત પ્રયોગ ગમે ત્યાં થઈ શકે પણ માટ્ટકાષિક પ્રયોગ પણ તેમના જેવા મહાન મેત્રે ક-વો જ રહ્યો. માટ્ટકાષિક પ્રયોગની આવશ્યકતામાંથી જ

ગાંધીજીનાં શિનિકરમ દો મટોલ કામ, કૈવલ્ય આશ્રમ, સત્યપ્રહ્લ આશ્રમ વગેરે આશ્રમપર પાંચે દલિદાસ ગ્રંથો થયા આ બધાના નમનારૂપ સત્યપ્રહ્લ આશ્રમ ગણાવી શકાય કાનુ તેનાં નામકારકુ પ્રમાણે આ મધ્યમ આશ્રમે મામુરિયક ધેગળે મત્યના પ્રવેશો કરેલાં માગે જ હતા ગાંધીજીનો આસપ પોતાના આશ્રમેમા પ્રવેશો કરી સમાજ આગળ એનેક નીચોડ મુકવાનો હતા એ માટે આશ્રમી જીવનમા ઉદ્યોગ પ્રાથેના સ્વાચ્છતા દાખવ કર વામા આપ્યા આપા પ્રયાગથી ગાંધીજીએ દિન્દુરમની આશ્રમપ્રથાને નરાજ ધેગળે નાજ કરી મુકિતને માટે મધનાર આશ્રમવાગીઓ નારીકુચમા કમાએના સૈનેકો તારી આગળ પગ આશ્રમ તરોજુમિ જ નગી પ મરાગમિ અને પ્રયાગજુમિ બની રહેના તેની માથેકના સિદ્ધિ થઈ બમા સત્યપ્રહ્લ પદનિનુ બનુ ન શયુ અને મત્યાગી જન જનનાં માટે રર માનન નન્યા કોટિ કિ જાનના સેનાની તારીમ એકનાનો આગળ દેખાનરના એકા થવ લોકોમા આભજાન અને ને બધાના મુજમા જનની આના નાઆ આશ્રમ કુદ મના આકે જોરબની રમા આગીતગીલીજીએઆર આશ્રમ

પ્રથાને સજ્જન કરી તેમા જમાનાને આરસ્યક એવા આરસ્યક દે શરો કરી તેને નરો આકાર આપેો અને તેને પોતાની મત્યાગી જીવનપદ્ધતિને કરી એનાતુ પ્રોત્સાહન બનાવેો

સ ગદનનો નરો અર્થ - ગાંધીજીની આ પ્રકારની કુદ ગમાના રાજકારણમા નીજી જ રીતે વ્યવસ્થા અને તમને હાથ કોરેસ અમુક હાથ મુરી તે રાજગીય સેવ કેનુ કુદ જ ન હી ત્યાર કાનાજ રાષ્ટ્રધર્મ પગી સત્ય અને અહિંસાનુ પાનન વગેરે દાખવ કરીને રાષ્ટ્ર બરમા કુદ છાવ પા કરવાનો પ્રયામ કરી આ બાવ બમદા રદના મજુરેને શીખ - અને તેમને સાચુ મહા જન કે ના લાયુ મજુરોને કય કે નમરે મહાજન એને સજ્જન વગાનુ છે અને મહાજન જવો કુદ જ બાવ અદરોઅદર અને સમાજમા પેદા કરવાનો છ મહાજન આ કત કુદ નભવર્થી સગતની રીત મજુરોને શીખવી ન જ રીત બાગતની જનનાને કોરેમનુ સગ હત રંગ શીખુ ગાંધીજીનો રમ આનો વગાપક હતા જ્યનનારમા રક દન મુમ ગદનકારક હવે

આપુના એકા શ નના અને તનો પદ આમ નિચ તા મામાન્ય જરે તમા નીરમતાં કે કરેના લાગે અત્યાં અમમલ સરી શ્રમ મતા સુગીજીવન ગાળનારને વધારે પડતા હાથે પાપુ કોર્ન પ રિચાર અદર્શ કે મનને આજ નકે કે ક જમાથી ન પી જમાથી તનુ સાચુ પ્રરૂપ અને હર મમજન ન

આપુ નિગ તા એમ નિશક કહી શકે કે તમા રમ્મીજી માલસ માટે જરૂરી તેખતા કે બીજાની નામે રિચાર કે આભાર મુકના ત્ય જ ન પકેના જ તમ જાતાના દરનમા દ પળ પ્રકાશગી સીના જ કોવ આપણે ત્યાં હરીએ છીએ મધગી શનાર તરી ચીજ મવ રાની જતિ પગ રહે છે ગાંધીજીના જીવનને મુકા ને અમ થમી છીએ જ ગદને કે નના આપણે આમ પાગતા નથી ખરેખર એ રતપા નજી નીરમતા કે મોરના આવની હોવ તો આપણે આપણી જાતને તદ્દરથતાથી પૂરીએ કે છુ આપણે ગાંધીજીને રમિક છીએ ખરાં આપણુ જીવન કઈકે ગાંધીજી જેવ રમમવ છે ખરું અને જે મુદ્દતા રજાવાની રર રાની આચરણુની વાનીની અને પ્રેમની ગાંધીજીમા હતી ત આપણુ મા છે ખરી રમ જ તદ્દરથતાથી આપણે પોતે આપણો ગ કાંદીશ તે જતા પ નમરમા મળા આમ કેમ પ્રેમે રાન એવી છે કે, ગાંધીજીના એકાદશ મતા જીવનમા મત્યો તો ખરા જ પળુ જીવનમા સૌન્દર્યની પ્રાપ્તિ મળેના નિયમો છે એ મૌન સાચા પાનનથી કેનુ જનસૌન્દર્ય પ્રમ થાવ એ કઈતક કે કજમાનો વિષય નથી ચોખ્ખી પ્રતિનિ છે કે કે ગંધીજીનુ જીવન આપ પી અમક પ્રગટ કે અપ્રગીપ્રકી અને અસમકી હોવા છતાં બાપુનુ જીવન કેનુ રામુદ્ધર છે જ નથી કર મધુદિ એની વૃણમા મૂવી શકાય એમ છે

અને અમ પ્રકીરોન છતાં શુ એમના જેટનો પ્રેમ લા િ આપગમાથી કોર્ન પગુ મેળવી શકયુ છે અને એમની શ દી પગી એમના પ્રવેશો જગતને પ્રગ અને લાગી હોવતા વધવા ન હી ગાંધીજીએ જે નીહાડવાનું કેનુ ત રર વમા અ પગી દા ને જા બે જ પળ આપણે મન રૂપ પદાર્થની નમદિમા તે િ પ્રાપ્તિમા બર માન જ ગાંધીજીના રિચારો અને આદેશો એમના જીવન આ રિચારીએ તા એમા રહેતુ મત્ય આ રાઆપ જ પ્રગટ થઈ નવ

—અ.

[૧૧૦]

યોગી વિશ્વને બાગુ પર રાખી પરમેશ્વરને જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

એટલા માટે એ સધાતો જ નથી.

ખલ્લે, તત્ત્વવિચારના નાના સદેહો પેદા થઈ જાય છે.

જ્ઞાનદેવ કહે છે—

મેં એનાથી ઊઘટી પ્રક્રિયા દ્વારા વિશ્વ સહિત જ ઈશ્વરને જોઈ લીધા છે.

એટલા માટે અનંત રૂપમાં અને અનંત વેશમાં મને એના દર્શન થયાં.

અને હમેશાં થતાં રહે છે.

પરંતુ એટલું હોવા છતાં, દર્શનની ખુબી એ છે કે વિકૃત મૂર્તિરૂપી ઉપાસના સંકેતનો માત્ર હોપ નથી થયો.

[૧૧૧]

ઈશ્વરનું રૂપ હવે મારા જ રૂપમાં સમાઈ ગયું છે.

એટલે દર્શન પણ કુટિત થઈ ગયું છે.

કેવળ એક ભાવ બાકી રહ્યો. અને દેહ પણ એમાં વિલીન થઈ ગયો.

બહીં દેહ નથી, ત્યાં દેવ નથી.

એવી છે આ દશા.

પ્રલયકાળની વેળાએ જ્યારે બધું જલમય થઈ જાય છે.

નથી ઉદ્ગમ રહેતો, ન પ્રવાહ ન તો સંગમ, બરાબર એવી જ રીતે, હવે ન તો કંઈ જોવા જેવું છે.

ન કહેવા જેવું,

ન કરવા જેવું જ!

પરંતુ એના અર્થ એ નથી કે કંઈ છે જ નહીં.

આશ્ચર્યની વાત એ છે કે જ્ઞાન સ્પષ્ટ છે, સ્વેન કશું નહીં.

એના પરિમલથી આ આખી સૃષ્ટિ સુરમિત થઈ ગઈ છે.

એની ક્રાંતિથી આખું જગત રમણિય થઈ ગયું છે. કમલનયનની એ ક્રાંતિ, સંપૂર્ણ, મારી આંખોમાં સમાઈ ગઈ છે.

પાણીમાં પાણી મળી જવાની ઉપમા ઉપનિષદોએ આપી છે.

પરંતુ મારી સ્થિતિ

આકાશમાં આકાશ મળી જાય તેવી થઈ છે.

આખી સૃષ્ટિ પ્રધ્વાન દેથી વ્યાપ્ત થઈ જવાને કારણે પ્રપંચને રહેવાને માટે જગ્યા જ નથી રહી.

મધુથી જોતજોત એવા વેદ,

પરંતુ એમને પણ એના માધુર્યનું વર્ણન કરવામાં

હાર કબૂલીને

અને 'નેતિ' 'નેતિ' કહીને

ચૂપ બેસવાનો વારો આવે.

કેમકે, એ રૂપ એવું નથી કે બ્રહ્માને બતાવી શકાય.

હા, પરંતુ હસ્તગત તો થઈ ચૂક્યું છે.

અને એટલું થવા છતાં યે—

મારી વાત પૂરી નથી થતી,

ખીલ શોધ ચાલુ જ છે.

વિકૃતના એળાપનો ચમત્કાર જ એ છે, કે લગ્ન છતાં શોધ ચાલુ જ રહેશે.

આજ સુધી દૃઢ્યમાં આત્મરૂપેણ, ઈશ્વરને જોતો હતો.

પરંતુ નિવૃત્તિનાથના ઉપદેશનો ચમત્કાર જુઓ, એ શરીરનું અંગ અંગ થઈ ગયા છે.

એવું ન નામ, ન રૂપ,

પરંતુ આજે એણે બધાં નામ અને બધાં રૂપો ધારણ કરી લીધાં છે.

અને રોજ નવાં નવાં ધારણ કરે જ છે.

આદિ એ જ,

અંતમાં એ જ છે,

અને મધ્યમાં ધન એ જ ભરે છે.

[૧૧૨]

લાખનુ મૂલ ચૂપીને જગતથી નોખી અણમોલ
વીજ મેળવી છે

પરતુ માનિકી એક પગની રે નથી
ખીજી કણે માનિકી ઇચ્છી તોફરી લાખ દેવા પડશે
દરેક કણે નવા નવા લાખ
અને પ્રત્યેક કણે માનિકીનો નવો નવો હક

[૧૧૩]

જાનયોગીનું નિયંત્ર નિરાકાર બ્રહ્મ-
પુનઃવૃક્ષનું ખીજ છે
જ્ઞાન યોગીના સશુણ નિરાકાર પરમેશ્વર-
પુનઃવૃક્ષની કવિકા,
અમારા ભક્તોના સશુણ સાકાર વિધિવ્યાપક વિષ્ણુ
વિકસેલું ફૂલ છે

[૧૧૪]

ઈશ્વર સ્વરૂપની અનુભૂતિની સાથે આ આખું
જગતખિખ બાણે કોળાયો થઈ ગયું
અંતારી મતવખ ?
એવું શ્રી યજુ કે બાણે કઈ દેખાતું જ નથી ?
અરવા કઈ ખીજું જ દેખાવા લાગ્યું ?
એની એવી કોઈ કોળખાણ નથી જે બતાવી શકે
જગત અર્થાત્ પોતાનું રૂપ જોવાનો અરીસો જ છે
જેવા આપણે તેણે જગત
અકેપે અરીસામા જોયું
અર્થાત્ જગતની દેશતા હુપ્ત થઈ
દૃશ્ય અને દૃષ્ટાને જુદા કરીને
કેવળ દર્શન જ બાકી રહ્યું
એ તો જ્યાં ત્યાં છે જ
એનો ઉદય નથી, અસ્ત નથી,
સમાધિ અને ઉત્થાન આદિ અર્થ નથી
થોડી વાર રૂઝતિ,
થોડી વાર ઢી નાગ
એવી રીતનું દ્રવ્ય નથી
જગતમા અસખ્ય જીવો જન્મ્યા જ નથી !
એક જ અંક વિદ્યુત છે

અને એ સુખસાગરનો અનુભવ અખંડ કરાવી
રહ્યો છે

[૧૧૫]

કોટિ કોટિ જન્મ જે સાધનાનું આચાર્ય થયું,
આ દેહમા તે ચરિતાર્થ થઈ, સ પત્ત યર્મ
કારણ, સાધનાની તારવાર ચક્રાવવા માટે સામે
પ્રપચ બાકી જ રહ્યો નહી
નિરંતર જ્ઞાનપૂર્વક કરવામા આવેલી અવિચિત્ર
ઉપાસના કરવાનો આ લાભ મને મળ્યો છે,
એ ન પૂછો કે એ ચરણોની પ્રાપ્તિ કયા ઉપાયોથી
થઈ
કયો ઉપાય ન કર્યો એ પૂછો
હવે ચિત્ત કેવી રીતે ઝડું ?
ચિત્ત કરવાની મતવમ છે, કઈક ઊંડતું પડે છે
એવો તો હવે કયો સભવ જ નથી
કેમકે એ બધું ઈશ્વર સ્વરૂપ થઈને ચિત્તમા અકિત
થઈ ગયું છે
બાણે ચિત્ત એને ગળી ગયું છે
દેહ કે કીને હું એનું આનિ ગન કરી થૂકી છું
અને એ પરમ સમર્થ આરામા સમાઈ ગયા છે

૧૬ ની. વર્ણ સાક્ષાત્કાર

[૧૧૬]

એ આન દિગ્ધિ, આન હસાગર,
આજ પરિપૂર્ણરૂપે મારા વશમા આવી ગયો છે
એટલે હું એની તરફ ભળિ તે પહોંચા
એ માન તરફ આવીને મને જોનારી રહ્યો છે
મારે મારે વામવમા આજે દિવાળી છે
પ્રેમની કેવી નવીનતા
કે પ્રપચનો રગજ જેને કટી લાગ્યો નથી
અને પ્રપચની બહાર જેનો સચાર રહ્યો
એ આજે મારા ઘરે આગ્યો છે
ઘરે આવીને આખું ઘર એણે ઘેરી લીધું છે,
અને તોપણ કેમકે, જગ્યા પૂતી ન થઈ
મારા હૃદયને આત્મ બાહ્ય એણે બગી દીધું છે

શાક મારકેટમાં રીંગણાના ગાડાં ને ગાડાં ફલવાયાં હતાં. વળી લગનગાળાને અંગે ઘરાણી પણ સારી હતી. વરો કરનારો એક સાથે બે-ત્રણ મણુ રીંગણાં જોખાવી જતો ત્યારે બીજાં શાકભાજી પ્રમાણમાં ઓછા જથ્થામાં હોવાને કારણે હુટક ખરીદનારા જ રતલ બે રતલ લઈ જતા. આથી રીંગણાંને થયું કે સમૂહભોગ્યતાનું તત્ત્વ મારામાં જ છે, આ બધાં શાકો તો વ્યક્તિવાદી છે! પોતાનાં એ વિચાર એણે છુપાવ્યો પણ નહીં, આસપાસ નાના જથ્થામાં પટેલાં શાકભાજીને આતશય ગર્વથી તેણે કહ્યું પણ ખરું! બીજાં શાકભાજીને જરા ખોટું તો લાગ્યું પણ કરે શું? પણ કારણે રવભાવે કડવું રહ્યું તેણે કહ્યું; ‘આજે તું ટનખંધ જથ્થામાં અહીં આવી પડ્યું અને લોકો મણખંધ ઉપાડી જાય છે એટલે તને ગર્વ થયો કે, સમૂહભોગ્યતાનું તત્ત્વ મારામાં જ છે! બાઈ વાહ! તું તો મૂરખ છે. લોકો મગવડિયા છે. એક માથે પાંચસો માણસ જમાવવાના હોય ત્યારે પૂરતા જથ્થામાં ને સરતા ભાવે મળે તે જ શાક લોકો ખરીદે એમાં નવાઈ શી? તેમાં તને ગર્વ થઈ ગયું કે કું સમૂહભોગ્ય છું! ઠીક બાઈ, મારી વાત કરે તો, તારા મન માણે વધારેમાં વધારે વ્યક્તિવાદી હું ગણાઉં! કોઈ વિવસ કોઈ વરાયાળાએ સમૂહ ભોજન માટે કારેલા કર્યાં નામ એવું ખ્યાનમાં નથી. કારણ કે, કું કોઈ એમ રેડું પડ્યું નથી કે રોમાંચ ખુશ કરવા દગલે દગલા ઉભરાઈ પડું! પણ તું સમૂહની વાત કરે છે ત્યારે તને લગીન પૂછું કે, બધા ભેળા ભેરી ખાય છે ખરા પણ જરો છે ના વ્યક્તિગત ને? આવવાનું તો વ્યક્તિગત લે છે ને! અને તું પોતાના પાંચ કુટુંબ જનો સાથે રીંગણાં ખાનારાને રીંગણાં કડવું લાગે છે! ને સમૂહમાં ખાનારાને ‘મીઠું’ મધ’ લાગે છે! ના રે, ના. એ તો જેવું લાગતું હોય તેવું લાગે. અને તું સમૂહને જોઈને શરીર પડે છે ત્યારે તને દુઃખ કે ત્રેસામાં બેસી ખાનારો તારો સ્વાદ રચીકારે છે, અને જમણું તારું મુખ્ય સ્થાન પણ કબ્જે છે અને તે પ્રમાણે તારું ગૌરવ પણ કરે છે. પણ તું જરા પાંચસો માણસની પંગતમાં પીરસાને પછી ખરે પછી કે તારું સ્થાન છેવું છે! તને તો બાજબી કોર પર રાખશે, અને ગૌરવ તો મિઠાઈનું જ કરશે અને આવવાનું પણ તેનો જ કરશે. એનાથી મોડું આજુ’ ધરો

ત્યારે જ તારી તરફ નજર કરશે તે ય ધોડાં, બાકી તો પીરસાયેલ લાગનો અમુક લાગ એમાં જ જશે. આવી સમૂહભોગ્યતા અમારામાં નથી તેથી અમારે લાજ મરવાનું નથી, પણ ઈશ્વરનો આભાર મનમાનવાનો છે!’

‘આ તો પેલા શિવાંગને દ્રાક્ષ ખાટી લાગી એના જેવી વાત છે! બાઈ ને કોઈ હાથ અડાડવું નથી, એટલે બ્રહ્મચારી મૂઝવું!’

‘વાડું બાઈ એમ હોય તો એમ. તું’ તો સમૂહભોગ્ય થઈ વાદી શરીર ને કચરાપટ્ટીમાં જમ ને પડ, પડવું હોય તો, અમે એવી સમૂહભોગ્યતાની જરાયે ઈર્ષ્યા ન કરીએ.’ કહીને કારણે ચૂપ રહ્યું. રીંગણાં હજી કંઈક કહેવા જતું હતું ત્યાં તો કાંઈકાએક ધડ દબને કાંટાના છાંયડામાં નાખ્યું એટલે એ શું બોલે!

શહેરમાં પાણીની સવલત કરવા, ઘરે ઘરે નળ પકેન્ડાડવા સુધરાઈ એ શરેર રાંદેની નદીમાં કૂવા ગળાવી. વોટર રેશન નાખવાનું નહીં કહ્યું, એ નદી પવિત્ર ગણાતી. બધી જ નદીઓ આપણે ત્યાં તો લોકભાતાફે જેવાય છે અને માતા જેટલી જ પવિત્ર ગણાય છે પણ રેટર્નક નદીઓ વિરેષ પવિત્ર ગણાય છે. તેવું આ નદી વિશે હતું, એ નદીનો એક ગ્રામવાસી તિર્થ તરીકે અત્યંત ખ્યાતિ પામેશે અને ત્યાં વાર તરફવારે, હજારો લોકો સમૂહરત્નાન કરે. ત્યારે એ તિર્થના પાણીને ખબર પડી કે અમારો આગળનો પ્રવાહ તો ઘટધરમાં વહેવાર જશે, વ્યક્તિગત થઈ જશે ત્યારે આગળ કૂવા તરફ વહી જતા પ્રવાહને કહ્યું ‘તેવું આમ નાહક ત્યાજી મરે છે. અહીં, અમારા ભેળા અમારામાં જ રહે, જો અહીં હજારો લોકો એક સાથે રતાન કરે છે અને અમને અત્યંત પવિત્ર માનીને વહે છે, માથે ચઢાવે છે, આગળ જઈ ને તું તારું ગૌરવ શા માટે નષ્ટ કરે છે!’

‘અરે, તિર્થમાં રોનાર તો અત્યંત ઉદાર હોય! તમારામાં આવો સંકુચિત બાવ કષાય આવ્યો’ તું આપણે કંઈ જુદા છીએ! ના એક જ. લોકોને તુલિ માટે, પવિત્રતા માટે આપણે ત્યાં ખપ પડે ત્યાં બસે કંઈ નવ! પછી સમૂહનાં લાલ લે કે વ્યક્તિગત, આપણને એની સાથે શું? સમૂહમાં આન કરનારા પણ વ્યક્તિ.

મન જ દુઃખની માર છે' શ્રી તથા પરક કરનારા પોંડે એક દારમા ઘિલા રહી એકબીજાના કાન ઝાંતી એક સાથે દુઃખની મારે છે! નહીં જ એમ ટોળું જોઈને અમમાન પડીએ છું તો સુખેથી આગમ જઈએ અને વેદ-ત્વકર્સનો કૃપા માર્ગમાં આતો દરો તો ત્યા પશુ જઈએ અને ત્યાથી નવગતે ચર્ચા કરી દરિજાના ધરે જતા પુણ્ય હોય તો તેને ધરે પશુ જઈએ ધરે લોકો મને માયે ન ચાને કૃત ન માયે—મારે એની સાથે કશી નિઝળ નથી!

'તે જાને આપણું નથે વિના જ દરિજાને ત્યા, તને કોણ કે છે' આપણને એમ કે હાર તારા હિતની બે વાત કહીએ, ત્યા વળી તને શુભાન આપ્યું તા જ તારે, જ્યા જયુ હોય ત્યા નિજાથી આગમ થ જઈ ત્યા તારો હૃદય થશે'

કોઈના સારા કામમાં ઉપયોગમાં આ થા અટલે જીવન સારું થયુ એની આગળ પ્રાર્થના કરી નથી અને દોષ તો અમલ્યો છે' કહીને પ્રવાહ તો આગળ નીકળી ગયા

તિથેનું પાણી પોતાના ખડમાં દુઃખથી દેતા લોકોન જોઈને મનકામુ અને આગળ જતા પ્રવાહને ઉપકામી નજરે જોઈ રહ્યું

★

નક મોટા ધરમાં એક ખૂન મોટી કીમતી રત્નરજ હતી એક સાથે હજાર માણસ મેમી શરૂ એપડી મોટી તે જ્યારે ધરમાં પ્રમગ આવે અને ધણી માણસા આવા વાના હોય ત્યારે ધરના નિજ જ હોવામાં પ્રથમમાં આવે આજી પ્રમગ પાથે એને સરખી વાળીને એક એરકામાં મ ચીને મૂકી દેવાગ. આવે એ એરકામાં બેચાર નાની શેતરજ પશુ પડી હતી એક વાર મોટી શેતરજ એ તેની તરફ નુકજાવે જોઈને કહ્યું 'જોઈ તમારી દશા' તમને કેવી લોભા વળીને નાખી છે તે! મન તો અહા, કેવી સરસ એક પર કેવી ગઈ ન કહેની કાળજીથી રાખી છે' મરી પોંડે તમે ય હજાર માણસના ઉપયોગમાં આવતી હોત તો, તમારું યે મારી જેમ જ ગોળ થાત' દૂર જ ચઈને ફને ભોગવે આવી અવશા.'

'જહેન આપુ કા મ્હોઈ આપણે જાંથી જ સરખી છીએ વત્તાડુ તો હાથથી મગ પડે ય મગ મેપાથ વધા રાના માણસ આવે કે અટ અને કામમાં આવીએ અને કામ પને કે અમને અડી મૂકી જાય વળી એમ કળા કોઈ કટાળ પશુ નથી' છતાં અમે તાડુ મહુદત આપુ છ અમ

નથી કહતી, સમુદ નાનો દાર અને મોટો પશુ હોય થાયના મમુદ માટે અમે જપમા આવીએ, હજારના સમુદ માટે તુ એમા બેદ રો છો પશુ સાચુ કહું! તારા માન પાન થાય છે એ તા ખડુ, જશુ તને ઉપયોગમાં લેનાની હોય છે ત્યારે ધરના નોકરો કટાળે છે, હરે પશુ છે એક તો તને સાચવતી બડુ પડે, અને પાથરતી યે સરેતી નહી, વળી તને મહાર કાટે એમને નોકરોને દસ વાર સામળુ પડે કે અથવા જરા બરાબર સાચવતે અને સાચવે તેણે, કોઈ મેમનારે જગાડી રોય તેણે, નોકરોને જવામ આપેલા પડે નોકરોને અમારી એવી કશી ચિતા કે બીક નહી છતાં આપણુ નોન અલગ - વમ છતાં યોગ્ય રથાન નિશ્ચિત છ એમ નાનાં માટાંને સવાલ જ નથી!

એ તો જાંથી મનને મનાવવાની વાત! એન બેચે પડી તકલે કે જાંથીન માપુ છું' એના જેવી આવાત છે!'

'ક મેન એમ તા અમ તારુ મનરાજ રાખ અસર!' નાની શેતરજ એ તમણુ જોજ્યુ અને વાત ત્યા જ અટકી આ વાતને રાંધી વડી ગયા પેની મોટી શેતરજ કેકે કાણથી કાની અર્ધ હવે તે મોટા સમુદના ઉપયોગ માટે પાથર ય નકામી થઈ અર્ધ હતી ધરમાનિકે વિચાર્યું કે અમ તા પડે પડી તે સાર નકામી થઈ જશે તેણે દ્વાશિયાર દરજીને બોલાવી ત્યા યાગર ગાળના કુકડા કરાવ્યા અને ફીરેનો જાગ કાઢી નાખ્યા ફરક કટકાની ધરે બીજા સરસ કેપ ત્યા એ ટાવી અને નાની શેતરજ તથા આનિવા તૈવા કરાવ્યા અને તેને શેજના ઉપ યોગમાં કામગીરી સરા લાખત પેની નાની શેતરજ તો પોતાનુ કલ્પન સમાપ્ત કરી મૂકી હતી એટલે આગની વાત સહારીને રાંધેમાન હાલતમાંથી મોથ ને નાની શિખા મમુ દેના હાજર ન હતી

★

અમરતવાલ જોડેરજ નવમ પથા ત્યારથી પારે પાર કુટુમ્બસ પર્ષ કોનક ચર્ષગયો એમ લિ વડી હજારોની મેદનીને મ મમુદ કરતી કવાલો સુધી તેમા એકધારુ બોની સકતા એક સારા નકામ અને સારા સામાજિક કાલ્પકર તરીકે તેણો જાગીતા થયા હતા સ જાનિત અને દુસ્ત્ર દેસ જુદરથ તર્ક કે લા ખ્યાતિને કાલ્પે નજીકના સગાઓ નાની મોટી જાળતેમા એમની સવાહ લેવા આનતા પશુ અમારું તેમનુ જોડેરજ નવન રિતરતુ ત્યારથી તમને એવો લાખ મળતો પારે ધરે મોટો થતા છેવ માર ન થ યદ અમલ એમ થતા કોઈ ફીરાર કરતુ તે

અચરતલાલને થતું કે હું કંઈ આની નાની નાની બાળ-
તોમાં પાના નવરા છું! મારે માથે મોટાં મોટાં કામો પડ્યાં
છે, જે શક્તિ હમરે માણસના બપમાં આપે તે એકલોકલ
માટે અચર્યા એ તે કંઈ સાનું કહેવાય!

જાહેરજીવનને કારણે ખુદ એ મના પોતાના કુટુંબનો
સતત સંપર્ક પાણી ઝાડો દર્શાવે. આજે અહીં હોય
તો વળી કાલે યાદ દૂરના શહેરમાં જવાનું હોય અને એક
પ્રવાસમાં, એક કાંકરે એ પક્ષી મારવાના ન્યાયે બીજા
કેટલા ય કામો પતાવવાનાં રાખતા. તે વિશે કુટુંબીઓ
કદી ફરિયાદ કરતાં તો કહેતા કે એ તો મારું જીવન
સમૂહ માટે આપી દીધું છે. એટલે આમ બનવું સહજ
છે. અને તે તમારે સહી લેવાનું છે. તે સિવાય છૂટકા નથી.

પણ ત્યારે તેઓ માદા પડત ત્યારે એ જ કુટુંબી
ઓની સવા અને સહવાસ ધરતી. અને જાહેરજીવન

અંગે લોકો આવજા કરતા, પૂછપૂછ કર્યા કરતા ત્યારે એમને
ત્રાસ ઊપજતા અને અજાણ થતા.

ક્યારેક યાદી જતા, ક્યાંક આરામ ગાળવા ચાલ્યા
જતા ત્યાં પણ તેમની જાહેર કારકિર્દીને કારણે લોકો
એમને કાંઈ ને કાંઈ કામમાં ખેંચતા કે આરામના સમય
બીજી રીત પકાતી લેતા.

એમ કરતાં કરતાં તેઓ નિવૃત્ત થયા. એમના વિચારો
નવા યુગને ચુકાળલે મેળા નીવડતા અને તેઓએ જાહેર-
જીવનમાંથી સંન્યાસ લીધો. જાહેરાતો ટાળી તેમને
એક વાર આનંદ અને હિસાહ આપતા હતા. તેના હવે
તેમને અજાણ સાલતા હતા અને ત્યારે તેમને પોતાના
આપ્તજનો, સાચા મિત્રો અને કુટુંબીજનો જ દળતી
વચે આરામનરપ, ટેકાપ થઇ પડ્યા. તેમને તારણે જ
જિંદગીને નિવૃત્તિકાળ તમને સહ બન્યા.

૨૭મીનો પ્રશ્ન

જાહેરજીવનમાં પહેલા એક લાઈ પોતાના નાના બાળક રજનીને કોઈ કોઈ વાર જાહેર
કાપકેમમાં સાથે લઈ જતા. રજની એ જોઈને ખુશ થતો અને આશ્ચર્ય પામતો કે, મારા
પિતાને લોકો કેટલું બધું માન આપે છે! હજારો લોકો એમને સાબળવા લેગા થાય છે, એમને
તાલીઓથી વધારી લે છે. જૂબહાર પકેરાવે છે અને અભિનંદન પણ છે. વળી ક્યાંય જાય છે
ત્યાંના કાર્પેટો એમને કેવો સરસ આવકાર આપે છે, કેવા હસીને અને નમીને વાતા કરે
છે! બીજાઓને તો આ બધું કશું માન મળતું નથી. પણ જાહેર એમનું આનંદનું બધું સન્માન
થતું હોવા છતાં હવેમાં તો બીજા માણસો સાથે કુટુંબીઓ જેમ વર્તે છે તેમ, અમે વર્તીએ
છીએ, એમને રજવા આનંદો રજ લાઈને, વિવેક કરીને એમને મળે છે, પણ મને તો ત્યારે
મન થાય ત્યારે, હામમાં ચૂંચાયેલા હોય તો પણ સીધો જ તેમની પાસે પહોંચી જઈ અને
હામ રોકીને પૂછું પણ ખા- અને એમાં કશું ખોટું હોય એવું પણ મને કોઈએ કશું નથી.
ત્યારે, શું અમે એમનું પૂરું સન્માન કરતા નથી? એના મનમાં ધોળાતા વિચારો એણે ઉવડે
પોતાની માને કદી જ દીધા.

રજની, અપખરે તારા પિતા પ્રત્યે એણે સ્નેહ કે એણું માન છે એવું નથી. તારી
એપડી તું કેવી સાદજિજ્જીવતાથી લઈ લે છે, તે માટે તું કોઈને પૂછવા જાય છે ખરે, કે વિવેક
કરે છે ખરે? પણ મંજની એપડી હાથમાં લેવી હોય તો, તેને પૂછવું પડે, આપે તો આજાર
પણ માનવો પડે, એવું છે તારા પિતા વિશે આપણું. એમાં એણે સ્નેહનો પ્રશ્ન જ નથી.
આપણે જય એ તારા પિતાના હરેક જોડે તાલી પાડીએ, ઘરમાં આવે ત્યારે હાર પડેરાનીએ
તો તો બેલકું તેમને ખોટું લાગે, કેમકે, એ અવિવેક ગણાય. બધા હૃદયની એકતા છે ત્યા
બાદકિલેક ગળા જાય છે. અને લોકો તે આજે સાકારે અને કાંઈ મતદેર થાય તે કુદિને
પણ ખોલાવે. આપણે એમ ન કરીએ, મતદેર થાય તો એકબીજાને સમ-વા પ્રયત્ન કરીએ
અને એમની સાથેનું આપણું વર્તન ભે, અગાઉ જેવું જ નહે. યાદી તો તું મોટો થને ત્યારે
ખુદ આપણાપણ સમજી જશે. ખરું ને?

‘હા, મા. અત્યારે પણ મને તારા કહેવાથી સમજાય તો છે જ.’ - રજનીએ મનોપર્યા કહ્યું.

કેન્દ્રિત ઉદ્યોગોથી હસ્તીમાં આવતો સમાજ

વિશાળ પાયા પરના કેન્દ્રિત ય યોગો પોતાની આસપાસ એક નવો જ માનસમાજ રચાવે છે તેનો મોટો ભાગ દેશના જુદાજુદા, નહકના ને દૂરના કોંગ્રેસ માથી આવી વસેલો હોય છે

કાપ ની મિલોની વાત કરીએ તો મુનર્ અમના ના જેવા શહેરોમાં એવી સખ્યાનધ મિલોને કા જે લાખોનો માનસમુદ દેશના જુદાજુદા ભાગમાંથી આવી ધવાત કા જી અકત્ર મળેલા છે ધધદારી એકતાને તા ક તા એ અધાની કાષ સામાજિક ધે રો આ આ ખૂબ ખૂબ નોખાપણું ફોન છે અક માન વિવિધતામાં એના પ્રથમ પિત મનાના આદર્શના પો જે નર્ એ તો એ સાદુ પણુ ભાગે ખરૂ આપણે અહીં વાકા ખવુ નેઈએ કે, એ વિવિધ પ્રકૃતિવાળો માનસમુદ એના કોર્ આ રક્ષી પ્રેરિત થયને ભગા અથા નથી તમની પ્રેરણા માત્ર ધધા હાય છે વળી મોટે ભાગે એ માનસમુદગામકામાંથી અન ત ય ગામકાના ન અનાથ માથી આવતો હોય છે એમની સામે શહેરમાં કે મિનિનિતાગમાં આવતા મોટે શેટ નો મેળ વના સિવાય બીજો કોન આલેશો હોતા નથી નવે લાખોનો લોકમુખુદ અલ્પ ત મીય રસ વાટ રચાનેમાં સ મ્ક શ અને ગદી નાનુ છવે છે અને વાઈ કનાકના વેરા સાદેના ક મ પત્રી તમાના મિલના કોર્ આહવાઈ જ નેતા હોય એવુ નથી કમચી કારેય ધયા પછી તેઓ મન અને સરીરને એક રકા નો થાક અનુભવતા હોય છે એ સમાજમાં સ્ત્રીઓ અને પ્રુષો પચાકામે તા હોય છે લેરે બાગો અને જહો (તેમની સખ્યા નહિવત હોય છે કેમકે લેરે આ એમને ગાજ કુરખીએને ભારે ભાગે છે) હોય છે બાગે પાલ નાની ઉમ્મરના હોય ત્યા સુધી જ રખડતા હોય છે પછુ કિનાર વચમાં આવતા તેઓ પછુ હોડીયા, છૂટક મજૂરીએ કે ફેરિયાનો ધધે ક વા લાગી મળે છે

આ આખી પરિસ્થિતિ આપણે નિયતીએ તો એ સમજવુ સારકારિક અને સેક્યુલરિક ધારા કેવુ હોય તે રજૂ થઈ તે સાથે જ ખિચાડિયુ નાતાનરણ અને સરુ મિને ડિતિકુળ વચનાટ રચાન તે સાથે ધધાદારી પેસા તેમી, પધી વેર કેર લગે ત્યારે શુ મલ્યર જાણમાં જે કઈ નાનીએ છીએ તેવુ જ થાય

નાનકડા આમના પોતાના સમાજ વચ્ચે રહેનારો વર્તન અને વિચારની ક્રેટીક મર્મદાઓ આપેઆપ જ રીકારે છે એ સમાજની આખરશરમ દૂર થતા એ મધો દાનુ બધન તને ખિચાડિયા સમાજમાં રહેતુ નથી એને કષ્ટકે નેર કરતી વૃત્તિને રહિા રાહ મળી મળે છે અને પરિણામે જે થય નેઈએ તે થાય છે

આટની સામાજિક પ્રતિકુળતા પત્રી ધધા અગેની દોઆતોસી અને પક્ષીય રાજકારણુ લગે છે કોર્મુ મુનિ થનનો સભ્ય છે ના કોર્મુ મહાજનનો સભ્ય છે કોર્મુ કહે છે કે આ જ સાચુ ને કોર્મુ કહે કે પેતુ જ સાચુ એમાં વળી જાકા હતા અગિનપુરપો અગાગ વેરી નળ અટો વજાખીને વેચ મે એવામાં હતાગ આવી પડે ના કષારે શુ માય એવુ કણુ કહેવાય નહી એટલુ સાર છે કે હકનામી વિનિ લાયા સમય રહેતી નથી પલ જેટનો સભ્ય રહે છે એટલા સમયમાં એ લાના વેગ જ મૂકી જાય છે પત્રી સુધગર્ભથી સારી પ્રતિક ને મધ્યમ્ય મગકાગેની ચૂટફી આવે છે અને એ લાખો માણેના મન નેરા ત્યા પધી પ્રચાર દર ધર્મ નળ છે

આ મિ જોગ મધના ઘોડા ઉલોચોમાને એક નાન છે પણુ ત માત્ર ઘોડા લાખ માણેનો જ રોજ પત્રી પાડી લે છે અને છના એ લોગો જેમના કાકમાં જ નર્ ધાક જાકાગ્ય મા રાજપુરોના નિર્ણયો પર નારે ડેગના કંગરો માણેને મેધવારી અછન અપણુ છનપાગણુ મેકારી મી આદિ જાને રખડતા જ નથી, અને આ ઘોડાક લાખને ઝટ રખડી જાય છે, તેનો તરત ઉત્તેજ કરવામાં આવે તો - 'આમ થયેને તેમ થયે, આમ કરુ ને તેમ કરણુ' ની ધમકીઓ મળે છે

આમ નેઈએ તો કેન્દ્રિત ઉદ્યોગોએ સામાજિક અને રાજકીય પેચા ગભી પ્રશ્નો ખડા કર્યા છે શુ આ કોર્મુ જરેર પ્રતિક્રિા નિરા ની છે

મજૂરોની આર્થિક ગિયન મુધરે એ જરૂરી છે પછુ તે સાથે નેમની સામાજિક સેપરેટ અને વીનિ વિષકક મિથિ પછુ મધગરી નેઈએ અને નળી મેળ વિનાનો વા મેનો ખિચાડિયા મમા ન જાણ ન રચાન એ પ નેવુ નેઈએ જુદાથી ભા મમ કરતા કંગરોમાં મોટે મદી અને એકમી અમગ કો ના વે એનો કોર્મુ નો કળા ના

નહીં, પણ પાચ દસ હજાર કામદારોને રોજ આપતી મિલ મંથ પડે કે મોઘવારી નડે એટલે સરકારે બધું પડતું મૂકીને એમના પ્રશ્નો હલ કરવા જોઈએ, નહીં તો હડતાળ, મરણસો, મહાઅંધ અને તોફાનોની તરવાર શિરે લટકવા ॥ આવી પરિસ્થિતિને આપણે ક્યે મોઢે લોક શાહી કહી શકીએ? એક કારખાનું બંધ પડે એટલે સૌને ખમર ચર્ધ બધે કે રોજ આટલું નુકસાન થાય છે. પણ ઘરઆંતરે કામ કરતા લાખો માણસોની રોજ આટલી ગર્થ ફાય, જપ મળતા હોય તો, તેથી દેશને એક પાછું જે નુકસાન થતું ન હોય તેમ, તેની ખમર પડતી નથી.

ખરું તો એ છે કે, પક્ષીય રાજકારણે તેમ, મોટા પાયા પરના સારે વત્રોદ્યોગોએ એક પ્રકારનો ટોળાવાદ ઊભો કર્યો છે. જેમ ટોળ મોટું તમ તન. ધાક વધારે, અને તેનો તોર પણ વધારે. તે પોતાના એકતાના જ હિતની વાત કરે. શિક્ષકને સાદનો પગાર મળતો હોય તો એટલામાં તે પૂડું દરે, અમર નુકસાન ના પગાર ઉપરની સીતેર-અંસીનું રોઘવાની લાડું મળતું જોઈએ-જરાય એણું દીધું તો, જોઈ લેજો, અમે શું કરીએ છીએ તો! આવી પરિસ્થિતિ છે. લોકશાહીનો મોટાભા મોટા દુશ્મન ટોળાવાદ છે, એ ક્યે દિવસે સરકારી લાવે તે કહેવાય નહીં. રાજપુરપોને ચિંતા હોય તો એટલી જ કે, એ ટોળુ અમારું હોય તો સારી વાત છે. બનડ

હોય તો ખરામ છે. ટોળું પણ પોતાની આવી કીંમત સમજે છે. અને તેને જોરે જ પોતાનું ધાકું કરાવે છે. વિકસતી લોકશાહી માટે આ સારું ચિહ્ન નથી.

ટોળાના રાજકીય અસરની વાત યાદુપર રાખીએ, પણ જે સામાજિક અસર કે પરિણામો તે નીપજાવે છે, તે તો ગંભીરપણે વિચારવું જ જોઈએ.

એક જ શરૂઆત સો પચાસ મિલો ખુદકી દર્શતેમા કામ કરવા માટે આખા દેશના ખૂણખૂણેથી માણસોને ખેંચી એકત્ર કરી તેમનો એક જુદો જ ખિચડિયા સમાજ રચવો. વળી તેની આર્થિક સ્થિતિ યાદ કરતા યાદીના માનવીય ધોરણે તેમના ખાસ વિકાસ થાય તેની પૂરેપૂરી વ્યવસ્થા ન કરવી એ શું હદાપચલયુ છે? વળી એ સમાજનો રાજકીય હેતુસર ઉપયોગ કરવાના હેતુએ કાયા માય રૂપે રાજકીય ધૂતોને હવાવે કરી દેવો એ સ્વસ્થ, સરકારી માનવસમાજ રચવાનાં ચિહ્ન છે?

માત્ર આર્થિક અને રાજકીય ધોરણે મોટા પાયા પરના વત્રોદ્યોગોનો વિચાર કરવાથી આપણી પ્રગતિને જરૂરે એવી પરિસ્થિતિ બનેલી હોયે કરી સજાતા હોઈએ એણું લાગે છે.

સાંદા દરિયાના કે ગાંધીવિચારને વ્યક્ત કરનારા વિદ્વાન્ત (વોગો) વાંતો કરે છે, તેમા રહેલું તથ્ય - ૧૮લી ઉપલક્ષ્યમાં પરથી પણ સમજાગે. —અનિલ

★

હું ઈંગ્લેન્ડ ગયો હતો ત્યારેનો આ પ્રસંગ છે.

શિયાળાના એક દિવસે હું ટ્રેનસિંગ વેક્સની એક મલીમાંથી પસાર થતો હતો ત્યાં એક અશક્ત ધરડો માણસ ઊભો હતો તેણે મને કંઈ કહ્યું નહીં પણ મારી તરફ અપેક્ષાત્મક નજરે જોયું, કહાચ બીજ મામવાની મનાઈ હશે ધારી મેં એના લાથમાં એક નિહો મૂકી દીધો. પણ એની ધારણા કરતાં એ વધારે હશે તેથી, હું જરા આમળા વધો કે મારી પાછળ પાછળ આવી તેણે કહ્યું: ‘ભાઈ તમે બુદ્ધમાં મને સોનાતો નિહો આપી દીધો છે!’ એ નિહો મને પાછો આપવા લાગ્યો. મેં એને એ રાખી લેવા ધણો સમજાવ્યો ત્યારે મારા આગળથી તેણે એ નિહો પોતાની પાસે રાખ્યો.

એને આ પ્રસંગ યાદ ન રહેત પણ ખોલે જોવો જ પ્રસંગ યોગ્ય દિવસ પછી બન્યો.

ક્યારે હું પ્રથમ વાર ટોટો રેલ્વે સ્ટેશને પહોંચ્યો ત્યારે એક મનુરે મારે આમાન ઉપાડી દાંગા મુખી પહોંચાડ્યો. મેં પચ્ચણ સોધવા અપાસ કંઈ પણ ન મળતાં મેં અર્થે કાઉન મનુરી પેટે આપી દીધો. દાંગો ધોરેક દૂર ગયો ત્યાં તો તે મનુરે હાંકી મારીને વેડક્યો. હું અતર્મને અનર્થા વિચારવા લાગ્યો: મને અભવણે ભવણને એણે વધારે રૈસા પડાવવા હશે. દાંગો અટક્યો, ત્યારે મને અર્થે કાઉન રેલત કરતાં મનુરે કહ્યું: ‘ભાઈ, તમે કાઉનને પેની સમજાવવા લાગો છો.’

એમ તો નથી કહી શકતો કે, ઈંગ્લેન્ડમાં હું દોઈ વાર ઠગાયો નથી. પરંતુ મારા ૩ નમાં આ માન્યતા દરખણે વસી મઈ છે કે જે વિશ્વાસુ છે તે વિશ્વાસ મૂકવાનું જાણે છે. હું અભાગ્યો હતો અને શિક્ષા કે દંડને મને બધ ન હતો. જેના આપવામાં મરબડ કરી શકતો હતો. પણ લાંબતા દોઈપણ દુકાનકારે મારા પર કહી પણ અવિશ્વાસ કંઈ નથી.

—દાંગો

દમણા મિલકાપડમાં ખૂબ મંદી છે અને કરોડો વાર કાપડ પડી રહ્યું છે—છે ના કેટલા વર્ષોમાં આવેલી મંદીઓમાં આ મંદી અત્યંત ખૂબ છે એમ કહેવામાં આવે છે

તેની સામે ભારતના કરોડો સામાન્ય ગણેશોની વાત કરીએ તો તેમની પાસે પૂરતા કપડા નથી દેર ને આપણે કરોડો વાર કપડું પડ્યું છે, અને કરોડો માણસોને વિરલ કાપડની જરૂર છે! આવી વિચિત્ર અને વિરોધાભાસી સ્થિતિ શું સૂચવે છે? હવે આના ઉકેલ તરીકે સ્વયં વ્યક્તિ શાળા નાખવાની માગણી કરવામાં આવી છે, અને તેને અશ્વત્થ મંજૂર પણ રાખવામાં આવી છે! હવે એ શાળા વધારે ઝડપથી અને આજા માણસાથી માલશી અને ઝડપી ઉત્પાદન થશે એટલે કાપડ સરવું થશે અને પરદેશમાં તા ખપશે એમ કહેવાનું છે આ બધામાં, ભારતનો સામાન્ય મણસ કયા છંદે ઝેલી તા બાણે કશી અણુની જ નથી! કાપડ ના બે ભવિષ્યો નિકાન સ્વયં વ્યક્તિ શાળાથી ઝડપથી ઉત્પન્ન થનાર સરતા કાપડ કશી થશે—એ અવધિન અર્થશાસ્ત્રની બધિદારી છે એને જોઈવું કહીએ તો તારૂં મૂંઝવણના બંધ ખર્ચ એ નેડ કેટલાક દેશો, પરદેશો કુડિયામણ કમાવા પાતાના દેશમાં બનતી વસ્તુ પોતાના દેશ મરતા સરના બાવે પરદેશમાં પૂરી પડે છે, એ નં તિલુ બાનુકે કા વાની વાત પડુ માને છે બાને થરના ટોકા થડી ચાટે ન ઉપાધવાયને આટો! એ કહેવત લાગુ પાડીએ તો તારૂં વધી પાછા મૂંઝવણના બંધોએ! આપણે કંઈ વર્તમાન અર્થશાસ્ત્ર સમજીએ નહીં ન?

કા પછી માનવ અર્થશાસ્ત્ર તા થોડું થોડું સમજીએ ઝીએ ભાઈ

પરકમાના મેળમાં સૌરાષ્ટ્રના ગામડાના લાખ ઉપરાંત ગણુતા એક થયા હતા તમના એકાદ ટકાને ખાદ કરીએ તા પાકાના બધાએ યુગમાંએ પાણીદેરા અને બનનાએ લાલ કાળા ના કાપડના કપડા પહેલી હળા એમાન ધણે પડુ કાપડ લાખવણુદતુ હણ આજ દગર મિલુ હણ આ તો સૌરાષ્ટ્રના ગામડાની વસ્તીની પાન થન બીજા પ્રાંતના ગ મડાન સમાજના મ પુસો પડ, આરા જ નાડા ગામડી કાપડના કપડોના ઉપવાસ

કરે છે મિલકાપડનુ આજમણુ અત્યંત ઉમડેવા બતા હાથસાળના બડા કાપ ને હિયોંગ ભારતભરના ગામડામાં સારો છે દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ પાંચ લાખ ગામડામાં રસે છે એમને આકડો નજર સામે રાખો અને મિનો ને હજાર બાતનુ કાપડ ઉત્પન્ન કરે છે તેનો દાખનો નિચારો તો તગત મમળશે કે કુલ વસ્તીના વીસ ટકા ને સરે મા રહે છે તેને માટે જ મિનો ભાતભાતના કાપડ બનવે છે! એ પાંચી તરત સમજશે કે મિલવાળાની દૃષ્ટિમાં ભરતનો કહેવા માનવ સમાજ છે

દેશના સરકારી માગે પોલિસો અને લશ્કરીઓની સખ્યા લાખોની છે એના બીજા ગણવેશ ધારીઓમાં તારૂં પાન ને રેલવેના નોકરો પણ આવી નવ આ બધાનો ગણવેશ અમુક અમુક એક જ બાતનુ કપડું માગે છે મામળો અને ગણવેશધારીઓની સખ્યા મુકી મિલકાપડની દબરો ભાતો ને બનો વિચારો એટલે તરત મનમાં ભણી નીકળશે કે મિનો શરોની સરેલાશી ઓની કેટલી બધામન કરે છે તેમની કુચિ અને જરૂરિ આતની કેટલી ચિતા કરે છે

પણ મંદીના પોકાર તો આખા દેશના હિતને નામે થાય છે! અને સરકાર પણ આખા દેશના પ્રજા તરીકે જ એનો વિચાર કરે ના એ ઉદ્યોગ દ્વારા સરકાર ને કર રહે જકાત રપે કુડિયામણ કે અમુક લાખ કોડ ટકા કમાવી આવે છે એ તો ખરું પણ એવી કમાણી બીજા ઉદ્યોગો પછી પોતપોતાના ગતિ મંદી કમા નથી આપના! એની નવબંધ નોંધ નવાઈ તા એની હોવી ઘટે કે એ ઉદ્યોગ સરકાર સામે આખા દેશના પ્રજા તરીકે થા નામે છે ત્યારે તો ઉદ્યોગ માટે, આખા દેશનો દેશના પ્રત્યેક થરના માણસોની જરૂરિયાતો નિચાર કરીને આવે છે કે કેમ?

એ ઉદ્યોગ દેશના બધા માણસોને તેમની જરૂરિયાતો ને પરકડે એવું કાપડ પડું પડતું નથી બદલામાં એવું કાપડ પડુ પાડના લાખો વણુર ને તેણે બેકાર કર્યા છે એ તો નાશખા!

આજે સ્વયં વ્યક્તિ શાળા એટલા મટે નાખવાનું નિયંત્રણમાં આવે છે કે નવાથી સમુ કાપડ ઉત્પન્ન

થતા પરદેશમાં વેચી શકાય। પણ ઝોગી ખરીદશકિત વાળા લાંબો દેશજનો પાસે પૂરતા કપડા નથી, તેઓ પોતાના આર્થિક ધોરણે અત્યારે જેટલા ખર્ચ કપડા પાછળ કરે છે, તેટલા ખર્ચમાં તેમને વધારે કાપડ પૂરું પડી શકે, ને તેમને નાકવાનો તો આ સમાજવાદી સમાજના આદર્શવાળા સમજમાં એ વિચાર થતો નથી। એ કામ તો ધરોળા ચક્ર અને અબર અરણો અને હાથશાળ વાળા વ્યક્તિ કરી શકે પરંતુ ને? કેટલી બધી ઉદારતા! આદી હાથઉદ્યોગ પ્રત્યે કેટલી બધી નમ્રતા!

આજનું અર્થશાસ્ત્ર બધા દલીલોને ઝોટી પાડે એટલું આગળ વધેલું છે અને આ શાસ્ત્ર તો, વળી અર્થી એ આગળ વધેલું છે। મને નામે છે કે તેમ ગતિ ને ઉન્નતિ પેલા શુદ્ધનિક કંઠતા વધારે છે

પણ આપણે તો રહ્યું સીધું સાદું માનવ અર્થશાસ્ત્ર, કરોડો વાર કાપ ને પડે છે, છતાં નિર્ણય કપડાની જરૂરત વાળા કરોડો માણસો તે ખરીદી શકતા નથી અને છતાં વધારે ઉત્પાદન કરે એવી યત્નશીલો લાનવી છે અને તનાય ઉત્પન્ન થતું સરવું કપડું પરદેશના માણસોની આબરૂ દાકશે રમ્ય સાલિત શાળથી વળી જેટલા

માણસોને રોજ નહીં મળે, તેમને તો રોટજો થાય નહીં મળે, પછી કપડાની જરૂર તો તેમને પડવાની જ નહીં ને? ગોટને, એમનો તો કશો વિચાર કંઠાની જ જરૂર નથી નહીં, રમ્ય સાલિત યત્નશીલો સરવું કપડું દેશમાં વેચાયે તો, થોડા ધણા વ્યક્તિઓ રોજ ઝોગી થઈ એટલે તેમને અન્ન નહીં મળે પછી કપડાની ચ શી જરૂર? એટલા કાપડ ખરીદનારા વળી આજા થઈ અ જ ને?

આપણા બધા મહાઉલોગોને દુનિયતના આગળ વધેલા દેશોના ધોરણે મૂકવા પ્રયાસ કરીએ, એ આ નિરાન શુ મા વા ય હશે, પણ તે માથે નિચાળીએ કે, તે દેશના જનસમાજ અને આપણા દેશના જનસમાજ પર એ સમ્યક્તા કેટલી છે? રિયાતસમ્યક્તા ન હોય તે આને પણ પાન સમ્યક્તા તા જાઈએ જ, એવા વિચારને છૂપો છૂપો પણ કોઈના મનમાં હોય તો તેમને હૈયે દેશની સમગ્ર જનતાનું હિત નથી પણ એક નિયમક્રમાં અમલો નિયમ હસાયો છે અને તેમાં દેશના સમગ્ર માનવસમાજને ન્યય આ વાની વૃત્તિ નથી રહેતી એ સ્પષ્ટ છે એના લોકો આખા દેશના લોકો વતી વાત ન કરી શકે એ દેખીતું છે તેમણે અવા દબા ન કરવા જ નહીં

નિરાર્થકભાવે જાહેર સેના કરનાર પા ધની વાર ટી નો ભોગ બને છે એમ ન થતું હશે?

અહુ ડેન કે તે પ્રજાના કોઈએક નર્મનો સવક હોય અને તે નર્મની યાગ્ય ઉન્નતિમાં કોઈ બીજા નર્મને મારી ને કાઢ પ્રકારેનું નુશ્વાન થતું હોય તો તે વર્ગ સેનકની ત્યાજી વર્ગ ધર્મ ને ટીકા કરે ખેડૂતને ધીરાણ મેક પાસથી આજા ન્યાજના દરે સેનક અમુક રકમ અપાવે, તેથી પરાણી વ્યાજ પૈમા ધીરનાર શાહકારને નુકસાન જાય અને તે સેનકના નિર્ણય કરે ખરો આની કશી બીતિ ન હોય એનો ધલાજ તો એ જ છે કે શાહકાર બીજો ન્યાયી ધણા કરે અને રોજ મેઘવ

પણ ધણી વાર એવું હોય છે કે ટીકા કરનારનું દેખીતું ન્યુ અર્ધિન થતું નથી તો પણ તે કોઈ સેનકની ટીકા કરે છે, એમ કેમ? એમાં ટીમકોગુ અમાન પા હોય છતાં કોઈ વાર એવું ન હોય છતાં ય ટીકા કરે તે શા કારણ? સેનકે કોઈ અમુક જ સેનક પમદ કધું હોય કોઈ અમુક જ વર્ગ પસ કયો હોય અને તેની જ ઉન્નતિ માટે તે સતત મથતો હોય ત્યાં એવી જ અપેક્ષાવાળા બીજા સેનકે કે વર્ગો, પોતાની અન્યાય કે ઉપેક્ષા થાય છે એવી નાગ ધીયી ટીકા કરે ત્યાં તેમાં તથ્ય રહેતું છે

મા પોતાના બાળકોનું જ લાનપાન કરે એ તો સદજ જ છે પણ તે માથે ત્યાં આસપાસના બાળકોની ઉપેક્ષા પણ ન કરવી જેમ આ તે બાળકો લાનવના ન, ઉછરે તેમની માતાએ જ કરશે છતાં ત બાળકો પત્યે સમજાન હોયો જેક એ સમન વેદન હોયુ તેને એ આથી આસપાસના બાળકો અને તેમની માતાએની તેની ને તેના બાળકોની સાથે એક એક પ્રકારની આત્મીયતા બધારે ટીમ કરવાની તો વાત જ નથી

કોઈએક જ સેનકમાં પડેના સવકની આસપાસના સેનો અને અન્ય વર્ગા પ્રત્યે આવી જ લાગણી હોવી જેક એ એવું હશે તો, તેની વિનમ્રતાએ કે નહીં ઉપેક્ષાના કપની પ્રગી ટીમ થશે નહીં

આઝાદીપ્રાપ્તિ પછી જેમ જેમ સરકાર સમાજ હિત માટે બહુવિધ યોજનાઓ કન્ટી ગય છે તેમ તેમ લોકોમાં પણ એવું યતનથી વધતું ગય છે કે સરકારે જ બધું કરવું જોઈએ આ એક ભલતુ પતાવન છે. પરાજયની નિશાની જે સરકાર એ કે આપણી દેશ, છતાં સરકારના કાર્યોની અદ્યતન ચર્ચા છે એવું સરકારને જ કરતા જોઈએ પરંતુ અસરગ્રસ્ત સિદ્ધાંત અમનમુક્તિ અમૂલ્યતા નોકક રાજ્ય મંચારગતિ માહિત્ય આદિમાં મોજ પણ તેજી ઉપાડે જોઈએ એ વનજી ક્ષેત્રનિય નથી.

સામ્યવાદી શાસનમાં મધ્ય જ સરકારનું કામ કરે છે, કેમકે, છેવટની બરી માળિયા સરકારની હોય છે આપણે પણ સમાજહિનતા નાના મોટા મધ્ય કામો ધીરે ધીરે સરકાર પાસે કરાવતા થઈ જઈએ તો આપણે સામ્યવાદની દિશામાં પગના માડી રચ્યા છીએ એમ જ કરે

સામ્યવાદી રાજ્ય અને લોકશાસી રાજ્ય વચ્ચે મોટામાં મોટો તફાવત એ છે કે એકમાં વધારેમાં વધારે કે બરી જ સત્તા સાર પાસે હોય છે અને બીજામાં વધારેમાં વધારે સત્તા લોકો પામ હોય છે તથા એ સત્તા, મતારેય નથી હોતી જ્યાંમ તરિક્કપના હોય છે એ તફાવત જાનમાં રાખતા જેવા કે સરકાર "પોતાની અમૂલ્ય જવાબદારી છે" એવું તે પોતે જ કહે ત્યારે હમેશા તે તેની જવાબદારી હોય જ એવું નથી હોતું જ્યાંમ દારીને નામે લોકોને અમૂલ્ય કામ કરાવતા હક એવી રીતે તે છીનવી પાડે છે

સમાજ જે કઈ જવાબદારી સ્વીકારે તે એકિચક હોય અને સરકાર વિગતે એમ બધા દાખલામાં કહી શકાય નહીં સરકાર કોઈ કામની જવાબદારી સ્વીકારે એનો અર્થ એ કે તે કામ કરવાની સ્વતંત્રતા તે લોકો પાસેથી હર્જને છે અને એવું આપણે સામ્યવાદી ગત્યવિધાસનમાં જોઈએ પણ છીએ

માનવ રસતત્ત્વ હશે તે તે રોટ્ટેનો મોડાઈ, સિદ્ધાંત અને સરકાર પણ મેળાઈ પણ તેજી તે ચાંગેની જ્યાંમ દારી સરકારને સોંપી હશે તો સરકાર તેને જે કઈ આપે તેજી તેજી સ્વીકારી લેવાનું રહે છે

સરકારને હંમેશાં લોકોનું હિત હોય તો પણ તે પોતાના કામો પોતાની રીતે જ કરી શકે અને સરકાર એક વિરાટ તત્ત્વ છે, એમાં અમુક પ્રકારની બીજાના અકરૂરતા દીન અને થોડીકની જડતા રવાનાવિક છે

એમને નોકશાદિના આદર્શ છે છે તેની પામ આજમાં એકી મત્તા હોય અર્થ રાજ્ય તે કે જે પ્રજા પ એકામાં એકી શાસન કરે એના લોકશાસી રાજ્યની પ્રજા પોતાના કામો પોતે જ કરી લેવાની લેવાનાની હોય ન પોતાની રીતે સમાજહિનતાની દૃષ્ટિએ કરે ત્યાર તે અકરૂર અને એકા પ અકરૂર પણ થાય એવે અર્થએ કરે તે સદગત્યથી થાય એવી પ્રજા અમન હોય સરકારે કાન કરીને તેને હોવાની કે એવાની જરૂર ન હોય

આખરે કોઈ પણ શાસનપ્રણાલિ એવું તો નથી જ હવે ત્તી કે પ્રજા પરાવળી પરાજયી પોતાના કામો માટે પણ બીજા તરફ નજર નાખવાની થાય પણ ત્યારે પ્રજાના નાના મોટા સર્જનાય કામોની જવાબદારી સરકાર પોતાને માથે લઈ લે છે ત્યારે લામે માગે એવું જ પરિણામ આવે

અને બીજી પરિણામ એ આવે કે, સરકારને પોતાનું તત્ત્વ તથા ને રહુરિસ્તારવું પડે અને વધારે ને વધારે કવેર પ્રજા પાસેથી ઉધવાન પડે આ બધું રન ભાનિક રેરા છતાં પ્રજાને નાર વાગવાનું કરવેરા માત્રી સરકાર ગમતી નથી તેની વૃત્તિ સરકારને છેલ્લરાની ને એકામાં એકી આપવાની થતી ગય છે અને ત્યાંથી એક એવું નિષ્કર્ષ શરૂ થાય છે કે તોને અત જ આનંદ નથી

આને પરિસ્થિતિ એવી છે કે હવેના મળાએ આપણે ત્યાં છે બરી, પણ મેકારને નોકરી રાખી આપનાર આનું સરકારને મોલ્ય પડય છે મળાનેની દધાદાદીઓના મહાબળ છે પણ ખાલી પતી જગ્યા એની માહિતી મેકારને પૂરી પાડવાનું કામ તેમને મજર નથી

શાશન મકાન આપણું હોય તો સરકાર કઈ આપે તો થાય એવી પરિસ્થિતિ પ્રજા છે દનાખાનું પણ સરકાર કઈ કરે તો જ આનું થાય પુનઃકાન્ય પગ સર

કાર માટે કે મદદ આપે તો જ ખૂબે! સરકાર કર ઉધરાવે છે એટલે એ જ સાર્વજનિક કામે માટે પૈસા આપે એવું વલણ ધીરે ધીરે વધતું જાય છે.

હાથઉઘોડો પણ સરકાર રાહત આપે, મદદ કરે, તો વળી ટકે! લોકોએ તે માટે કશું કરવાનું નહીં!

એક કાળે સાર્વજનિક સંસ્થાઓ કેવળ પ્રજાના પ્રોત્સાહન અને મદદ પર જ નિર્ભર હતી. લોકો જ પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે વિવિધ સાર્વજનિક સંસ્થાઓ સ્થાપતા અને તે માટેના નાણાં પણ લોકોમાંથી જ મળી રહેતાં. એટલે એવી સંસ્થાઓ લોકવિમુખ પણ થતી નહીં. કેમકે, લોકોના સહભાવ પર જ તેને ટકવાનું હતું.

આજે પરિસ્થિતિ જુની છે. લોકહિતાર્થે વિવિધ સાર્વજનિક સંસ્થાઓ ચાલતી તો જોઈએ એમ સૌકાર્ય રીતે છે. પણ, અમે સરકારને ધણો અધેા કર આપીએ છીએ, ચૂંટણી ફંડ અને ધંધાદારી હિતની સંસ્થાઓના ફંડોમાં નાણાં આપવા પડે છે. સાર્વજનિક સંસ્થાઓ સરકાર પાસેથી જોઈતું બધું મેળવે. અમારાથી એ ન અને એવું વલણ છે.

આમ ને આમ લાંબો સમય ચાલશે તો થશે એવું કે સાર્વજનિક સંસ્થાઓ પર લોકોને કશો કાબૂ રહેશે નહીં, તેની નીતિ લોકો ધરી શકશે નહીં. લોકો માટે, લોકો વચ્ચે કામ કરવાનું હોવા છતાં તે લોકવિમુખ અને સરકારમુખી થતી જશે. અને તે સરકારી ચાજનાને અર્થક્ષમાં મુકનારી વહીવટી સંસ્થાઓ બની જશે.

જનહર સંસ્થાઓ આજે આછી નથી. વધતી જાય

છે. પણ તેમાં સાર્વજનિક સંસ્થાઓ કરતાં મિલ માલિક મંડળ, કામદાર મંડળ, ખેડૂત સંઘ, આદિ ધંધાદારી હિતોની રખેવાળી માટેની સંસ્થાઓ વધારે છે. લાગતાં વળગતાં તેવી સંસ્થાઓને સ્વાર્થને કા-લે સ્થાપે છે અને પોષે છે. સર્વજનહિતાવ કામ કરનારી સાર્વજનિક સંસ્થાઓનો કાળો ધંધાદારી હિત માટેની સંસ્થાઓ પડતી જાય છે. સાર્વજનિક સંસ્થાઓને સરકારનું ધર ચીંધવામાં આવે છે.

આ પરિસ્થિતિમાં મિશનરી વૃત્તિ ધીરે ધીરે આછી થતી જશે, અને મિશનો પણ નાનાં મોટાં તંત્રોનું સ્વરૂપ ધાણું કરતાં જશે. એમાં જટિલતા આવશે, લોકોને તેનો પૂરેપૂરો લાભ મળશે નહીં, અને એ દૃષ્ટિએ મિશનોને પૂરી સફળતા નહીં મળે.

સરકાર ખૂબ લોકનિર્ભર હોવી જોઈએ, તેને બદલે લોકો સરકાર પર આત્મર રાખતા થઈ જાય એમાં લોકો કે સરકારનું, કોઈનું સાચું હિત નથી.

સામાજિક કામોની, સમાજહિતનાં કામોની જવાબદારી સમાજ જ ઉપાડવી જોઈએ. અને સરકારને તેના અનિવાર્ય કામે માટે સંપૂર્ણ શક્તિ ખર્ચવાની સગવડ કરી આપવી જોઈએ. એમ થવાથી મોટામાં સહકારવૃત્તિ જાગશે, જવાબદારીની ભાવના અને બળ આવશે, અને લોકહિત માટે કામ કરવાની ઈચ્છાવૃદ્ધિ પણ તે ધણીને આપી શકશે અને તે દ્વારા તેજસ્વી લોકસંવર્ધ પણ થકાશે, પ્રગાસા અને સમાજને ઉજ્જવળ કરશે.

સોનાની ખાણ

સર્વશુલ્કસંપન્ન સોનાએ ભગવાન પાસે જઈને કહ્યું કે, ‘મારો એકાદ ગુણ્ય જોઈએ કરી નાખો, ઉપા સમાન અને હાણુલથી બનાવો, સાકર પેટે મને મળી જનારું બનાવો, તારાઓ પેટે અથાહ બનાવો, મને તે કરો, પણ માણસના હાથમાંથી મારો જાન છોડાવો. સેત-પુમતી સુવાસ કયાં મળે? શા માટે મને કળિયુગનું પ્રતીક બનાવી મુકવામાં આવ્યું છે? મને જોઈને માણસોની નજર બગડે છે, મારે માટે ભાઈ-ભાઈ અંદર અંદર લડવા માટે છે. જ્યાં સામાજિક પ્રતિષ્ઠા ચાલિય પર નિર્ભર હોવી જોઈએ ત્યાં મને સુહાસ બનાવીને રાખે છે તેઓ જ સૌથી મોટા છે એવું લોકો કહેવા લાગે છે. ભગવાન મેં એવો શો ગુનેા કર્યો છે કે મારી ભઠાઈ જ મારી દુરમન બની મળે છે?’

કિરીટ કુંડલધારી, હિરણ્યમયવશુ ભગવાન શું જવાબ આપે? એટલે જાતાં ધત્તી માતા પાસે જઈને કહ્યું: ‘ભગવતિ વચુન્ધરે! દિલે એ વિવરમ’ શું એવું કંદાપિ અને ‘બરુ’ કે માતા પોતાના બાળકને પોતાના દંદ્યમાં જમા ન આવે? સોનાએ ગુફામાં મરેશ કંદો ત્યારથી લોબી માણસોએ પૃથ્વીના પેટમાં ગુફા ખુદીઓની ત્યાંથી જાનને બહાર કાઢવાને પ્રયાસ શરૂ કર્યો છે, એને એ સોનાની ખાણ કહે છે.

[‘મંચ મમાન’]

આખા હતા બાપુ

‘હું તો મહા મા છું ને!’

લાહોરમાં રાષ્ટ્રીય મહામહાન
અધિવેશન ભગ્યુ ત્યા-ને આ પ્રમગ છે

બાપુની માથે બા પછ હતા માપુ
બેઠકમાં બાગ લેના જતા હતા ત્યાં
બાને કહ્યું કે, ‘તું મારી સાથે ચાલ’

‘પણ મારે થોડું કામ છે તે પતા
વીને આવીશ’ બા બોલ્યા

‘જે મારી માથે આવશે તો મુશ્કેલી
નહી પડે, એકલી આવીશ તો સહે નાઈથી
નહી આવી શકે’ બાપુએ મમળ યુ

‘તમે સહે નાઈથી જઈ શકો ને હું
કેમ ન જઈ શકું?’ બાએ પૂછ્યું

‘હું તો મહાત્મા છું ને!’-બાપુએ
હમતા હમતા કહ્યું-‘એટલે મને મુશ્કેલી
નહી પડે’

‘વારુ, તો હું જોશિ હ પછીથી
આવીશ’ બાએ કહ્યું

અને બાપુ બા માથે એક ભાઈને
મૂકી અવિરેશનમાં ગયા

થોડું કામ પતાવીને થોડી વર પછી
મા અને એમની સાથના ભાઈ, અધિ
વેશનમાં જવા નીકળ્યા પણ જના ત્યા
સ્વય મેવકો નરતો રોકીને ઊભેના બાને
કોઈ આજખે નહીં એટલે જના દે નહીં

સાથેન બાઈસ્વય સેન્કોને સમજાવેતો ય
એમના કહેવા પર કોઈ ખામ ધ્યાન આપે
નહીં એવામાં ત્યા કોઈ બાણીતી વ્યક્તિ
જતી દેખાઈ તેને બોનાવીને વાત કરી
તે બાઈપેના સ્વય મેન્કોને સમજાવે ત્યારે
બાને આગળ જવા દે આમ માડ બા
બેઠકમાં પહોંચ્યા

બાપુએ જનારે હકીકત જાણી ત્યાં
બાને કહ્યું ‘કેમ આવતા મુશ્કેલી
પડી ને?’

‘હા, અમે થોડા મહાત્મા છીએ કે
સહે નાઈથી આવી શકીએ!’ બાએ
હસીને જવાબ આપ્યો

‘સમય ચારીને પણ આવીશ’

બાપુ મુબઈ આવ્યા હતા અને
મહત્વની કામગીરીમાં ગૂંથાયા હતા
આખો દિવસ મોડી ગત મુધી મહત્વની
રાજકિય ચર્ચાઓમાં ગૂંથાયેના ગહેતા
આમેય બાપુના આખો દિવસ મિનિટ
મિનિટના હિસાબે મહત્વની રાજદ્વારી
ચર્ચાઓથી માડીને માદા આશ્રમનાસીની
સારવાર જેવા અનેકમિથ કર્યામાં જતો

મુબઈમાં બાપુ આવ્યા ત્યારે ગાંધી
કુટુંબના એક આશ્રમવાસી બહેન પણ
તેમના વૃદ્ધ માતૃશ્રીની સાગવા માટે
આવ્યા હતા એમના વૃદ્ધ માતૃશ્રી પણ
પૂર્વ ગાંધીય રંગે ગગાયેના, એટલું જ
નહીં પણ અગત્યકારની અજણમાં

માધણી કરવાથી માંડીને પિકેટીંગ જેવાં કાર્યોમાં પણ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધેલા. એ ને બાપુજીનાં દર્શન કરવાની હાર્દિક ઇચ્છા હતી. અને ક્યાંય જઈ શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હતાં. અને આમ બાપુજીને તો ધડીની ચે નવરાશ ન હતી.

માંદા બહેનની ઇચ્છા હતી કે એક વાર બાપુજીનાં દર્શન કરી લઉં પછી હું સુખે જીવ છું. એમનાં પુત્રી બાપુજી પાસે ગયાં. અને સંકેતપૂર્વક પોતાનાં માતૃશ્રીની ઇચ્છા બાપુને કહી.

‘અહીં તો કામનો ગંજ પડ્યો છે ને એક ધડીની ચે કુરસદ નથી; પણ એમની

ઇચ્છાની અવગણના મારાથી નહીં થઈ શકે. જાવ, મારા કામમાંથી હું થોડો સમય ચોરીને પણ આવી જઈશ.’ બાપુએ કહ્યું.

અને ખરેખર, વચનમાં સદાય અટળ રહેનારા બાપુ મહાદેવભાઈ સાથે, પેલાં માંદા બહેન દેઠ પાંચમે માળે રહેતાં હતાં ત્યાં જાતે ચાલીને મળવા ગયા. અને એમની સાથે વાતચીત કરી.

પેલાં માંદા બહેનને બાપુના આવવાથી ખૂબ જ આનંદ થયો અને અંતિમ ઇચ્છા પૂર્ણ થયાના સંતોષ સાથે એમણે થોડા દિવસ પછી શાંતિથી દેહ છોડ્યો.

[‘રૂપાયતન પ્રકાશન’ તરફથી હમણા જ પ્રગટ થયેલ ‘આવા હતા બાપુ’ ભાગ ત્રીજામાંથી]

ધારા બાપુ

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીએડરથી કાર્યાલયન સરનામે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ માહકો નોંધાય છે. દર માસની બારમી તારીખે અંક પોસ્ટ થાય છે. થોડી નફો હાથકાગળ પર હપ્તાય છે. તેવું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આઠ, પરદેશ માટે સિલિંગ ૧૬, પત્રવ્યવહારમાં માહક નંબર અવશ્ય લખવો.

‘ધારા બાપુ’ કાર્યાલય, રૂપાયતન, જૂનાગઢ

અનુક્રમણિકા.....૧૨ જાન્યુઆરી ૧૯૫૯

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧ સરદારશ્રીનાં પત્ર	૨	૮ સમૂહ ભોખા! ...	રતિમાલ-અનિય ૧૪
૨ ન પહોંચાડેલો પત્ર	૩	૯ કેન્દ્રિત ઉદ્યોગેથી હસ્તીમાં આવતો મસાજ ...	૧૭
૩ માયાજીની વાતો ...	વિગળા પેલ ૪	૧૦ મિલકાપટમાં મંદી ...	‘કાંઈ’ ૧૯
૪ આગેપિપર અને ડોલની ...	જયપ્રકાશ નારાયણ ૬	૧૧ સરકાર અને સમાજ ...	અ. ૨૧
૫ સત્યાગ્રહી જીવનદર્શન ...	શાંતિભાઈ દેસાઈ ૮	૧૨ આવા હતા બાપુ ...	૨૨
૬ પંડના પગલાવા ...	સરોદ ૯	૧૩ થોડાંક ફૂલ ...	ટાઈટલ પેન બીજું
૭ ટાનદેન-ચિન્તનિકા ..	વિનોબાજી ૧૨	૧૪ મન સાથે આટાં ...	‘

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા બાપુ [ભાગ ૧-૨-૩]

મૂલ્ય : દરેક હાગનું પચાસ-પચાસ નવા પૈસા

પૂજ્ય બાપુજીની બહેનશ્રી પ્રતિભા અને વિરવ વ્યક્તિત્વનાં અનેક પાસાઓનો પરિચય કરાવતા પ્રેરક જીવન પ્રમોશની પુસ્તિકાઓ

ગાંધી-ગુરુ

લેખક : શ્રી ગુરુદયાલ મલિક : મૂલ્ય : સપા રૂપિયા

બો કાકાસાહેબ કાલેવકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'બકાની અંબુ'માં આ લેખમાળાનું મહત્ત્વ સમજાવના લખ્યું છે

"વેંકટલલિતો જેમ મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામચન્દ્ર અને હીન્દો વિગ્રહી કૃષ્ણચન્દ્ર વચ્ચે અલેદ ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે અલેદ જુએ છે એમની એ અલેદ દરેક એમણે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિગદ કરી છે"

મસ્તીની પળોમાં

લેખક રતિવાય-અનિલ : મૂલ્ય : પચાસેર નવા પૈસા

પોકેટ માઈઝના, જિ આ રંગીન કાગળ પર રંગીન શાદીમાં છાપેલ આ સ્વર મુજાક મ મેલ વિશે બાળીના વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ર પ્રિયેશી લખે છે.

"તમારો કેટલાક મુકાફોમાં વિચાર અને રચનાની આકર્ષક ધારુતા છે. 'વસતા માગીને,' 'કહેવાતું સ્વયં,' 'કોને ગમે?' જેવા એના કલાકરણ છે. 'ઈન્છા,' 'અધમતા જેનું લક્ષણ-' 'મુર્તિના પથરોને,' જેવામાં ભાવને ક્ષણિ આકૃષ્ટાદક છે.

"આત્મા અમૃદ થયા કરશે તેમતેમ તમારી કવિતામાં વધારે સૌન્દર્ય આવશે"

કમરો અને તુલસી

લેખક : રતિસાક્ષ-અનિલ : મૂલ્ય : બે રૂપિયા

ગીતા, મઝલો અને મુકાફોના આ સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં બાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી ગુનીવાવ વર્ધમાન શાહ લખે છે

"ભાઈ અનિલે પોતાની કવિતાઓને 'કમરો અને તુલસી' માન્યા છે.. એ પણ મજરીમાં બે વસ્તુ જરૂર છે કમરાનું સૌરભ અને તુલસીનો તીવ્ર મધુર સ્વારસ ને કરતાય વિશિષ્ટ છે એ માનવ-જિંદગીના નમ્ર કવિની પર્જાંબંજરીનો દ્રવ્યશુદ્ધ, જે અદૃશ્ય અકોની પેઢે તેના પ્રત્યેક પર્જામાં બ્યાપેરો છે અને તેનું પાન કરનાર પાઠક કે મોતાને જીવનસ્વારસ આ પદ્યકારક સ્તર નીવડે તેવો છે"

અસ્પાહના બંદાઓ

મુરિયમ મતો, કોવિલા, ફકીર અને ખલીફાઓના જીવનના પ્રેરણાદાયક પ્રયત્નોનો ન મેકે, મરજ, રોચક બાનીમાં અને મુશ્કેલ પાઠમાં રૂપાંતરન પ્રકાશન તરફથી પ્રમદ થયો છે મરજ છ રાના. પોસ્ટેજ સાથે નવા પૈસા.

ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા : લેખક : ગુરુદયાલ મલિક

માનવવજીનને કાચે ને કાચે વર્ધ જવાની પ્રેરણા આપના બાપુના આદેશોને સ્પ્રેમ પ્રવાહાઈ નમા મુશી લેવામાં આવ્યા છે મૂ. રૂ. નવા પૈસા

રૂપાંતરન પ્રકાશન

મન સાથે સાટાં

‘કલ્પિયો ખેડૂત સાથે અનાજનું’ સાટું કરે છે તે પડેલાં તે પોતાના મન સાથે સાટું કરે છે. આમાં લાભ ખરો કે? હોય તો કેટલો? તેને શી રીતે વધારી શકાય? ખેડૂતને ઓછા ભાવે અનાજ આપવાનું સમજાવીને કે બીજી રીતે? આમ મન સાથે નક્કી કરીને તે ખેડૂત સાથે અનાજનું સાટું કરે છે.

પછી તે મન સાથે વળી આમ સાટાં કરે—ઝોખામાં ઘોળી કાંકરી ઉમેરી દોય તો શું વાંધો છે? મલ્લે બસેરેક કણથી પણ ઉમેરી શકાય? પણ એ ખરાય ન કહેવાય? ખરાય તો ખરું, પણ એમ ન કહું તો હરિદાસમાં ટકવું ને નકો પણ કાઢવો એ બે વાનાં સાથે કેમ બને? અને હું એકલો જ ઘોડો આમ કહું છું? બધાં જ એવું કરે છે. આમ મન સાથે સાટાં કરી પછી તે પોતાનાં નિર્ણયો અમલમાં મૂકે છે.

વેપાર કરે તે વેચ. પણ મનોવ્યાપાર કોણ નથી કરતું? બધાં જ એ દૃષ્ટિએ ભ્રેષ્ઠ એ તો કોણ વેચ નથી? મન સાથે સાટાં કરવા એ ઝોખામો મનોવ્યાપાર નથી. ‘તડબેડ’ છે, મનમનામણી, પોતાની માથેની છેતરપિંડી છે.

આજકાલ બધાં ક્ષેત્રોમાં ઓછા વચ્ચા પ્રમાણમાં પ્રમાણિકતા ઘટી ગઈ છે, સમાજની નાની નાની અસંખ્ય પીડાઓ તેને આભારી છે. તે, મન સાથે સાટાં કરવાનું પરિણામ છે.

કેઈ એક ગામમાં આખી વસ્તી જ વેચ્યની દોય, બધા જ વેપારીઓ દોય ત્યારે વેપારીઓને પોતાનામાંથી જ આઠડો ભેંધી કાઢવાનો પ્રશ્ન રહે છે. અને એ ઘણું અધરું છે. એટલે, ઝોખામો વેપારી નીતિ સિવાયની બીજી ચાલણીઓ પણ અજમાવાય, મન સાથે સાટાં થાય અને ભ્રેષ્ઠતમ વેપાર ચાલે. પણ સૌને ‘વોતે છેતરાયો તો નથી ને?’ એવી સતત સાવધતા રાખવી પડે. ગામવાસીઓની ઘણી શક્તિ એની પાછળ ખર્ચાય, એ શયો અનુભવાદક શ્રમ, આપણા આજના સમાજની પરિસ્થિતિ લગભગ આવી છે, વેપારમાં ઉત્પાદક શ્રમ કરતાં, અનુભવાદક શ્રમ વધારે થાય છે.

‘મન સાથે સાટાં’ ની રમતને કારણે બધાં ક્ષેત્રોમાં પ્રમાણિકતાનો ઓછાવતો લોપ થયો દેખાય છે. શિક્ષણ અને સાહિત્યના પવિત્ર ક્ષેત્રોમાં ય ધંધાદારીપણું પ્રવેશી ગયું છે. સમાજધારે ધારે માત્ર વેપારી-ઓની વસ્તીવળા ગામનું રૂપ ધારણ કરતો જાય છે.

‘મન સાથે સાટાં’ ની રમતને મનોવ્યાપારનું ‘રણિયામણ’ નામ ભમે અપાતું દોય, પણ તે વાસ્તવમાં પેટનો વિચાર છે. દલા તરવાઈ એ વાટે મં બટાં ભેંધ વિચારું’ કે ખોરાક એ પેટનો પ્રશ્ન છે, અને પેટ તો કદે છે કે આ ખાવા મટે સારાં છે, એટલે મનને કશું પૂછવાપણું દોય તો, એક લેણું કે પાંચ દસ એ જ પ્રશ્ન છે. પણ જ્યારે એને કુવામાં અખડોળવામાં આવ્યો ત્યારે એણે વિચારવું નોંધવું હવું કે કુવામાં શરીર અખડોળાય છે, ટર્મિક્ષમાં પણ મોઢે આવે છે—ટૂંકમાં પ્રશ્ન છે શરીરનો, ભસે એ જ આ બાબતમાં વિચારે. પણ તેણે તો રાડ પાડવા માંડી કે લાઈ બહાર કઢા! મન અને હૃદય વચ્ચે ફૂટી પડ્યા વિના રવાં નહીં!

ખેડૂત કામ વિશે પેટની વિચારીએ મન સાથે સાટાં કરીએ અને તેણે પોતા પરિણામ—મગા ભોગવવામાં આવે ત્યારે, એ પ્રશ્ન કેવળ પેટને વિચારવાનો દોષ તો તો મનોવ્યાપારની જરૂર જ નથી. પણ કુદરતના કાયદા ચચળ નથી.

પ્રમાણિકતા એ માત્ર વેચ્યનો જ નહીં, સીકેઈનો ધર્મ છે. વેચ્ય મગાજનો વ્યવસ્થાપક છે. એટલે એની ફરજ આ બાબતમાં વધારે છે. વેચ્યને ‘મન સાથે સાટાં’ કરશે તો બીજા પણ એ જ માર્ગ ચાલીને સવાઈ વેચ્ય થવાની દોડ માંડે. અને કોણ કહેશે કે સમાજનાં પગલાં એ દિશામાં નથી જતાં?

પ્રમાણિકતા વિના વ્યવહારશુદ્ધિ નથી અને વ્યવહારશુદ્ધિ વિના આ જગત અભિમન્યુના કોઈ નેવું થઈ જાય. એ અભિમન્યુનો કોડો કપારે લાખામહ બની જાય તે પણ કંઈ કરેવાય નહીં. પાંડવો તો એ સૌને ઈતી ગયા પણ કૌરવો એમાં કમાયા હોત તો જીવ ખોવા પડત. આ જગતને આપણે એવું ફરી મુકવું તો પાંડવોની પેરે આપણે એમાંથી બહાર નીકળવાના નથી.

१५१

हेतुआरी '५८

१२

आ
र
ग
प

‘ધ્યારા બાપુ’ના ગ્રાહક બંધુઓને

આ અંક સાથે આપનું લવાજમ પૂરું થાય છે

આ અંક આપના હાથમાં આવે કે બનતી ત્વરાએ મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલી આપશો એવી આશા છે.

લવાજમ મોકલવાની સૌથી સરળ ને ઓછી ખર્ચાળ પદ્ધતિ મનીઓર્ડરની છે.

આમ છતાં જે ભાઈઓ વી. પી. થી અંક મંગાવવા ઇચ્છતા હોય તેઓ અમને તરત લખી જણાવે. મંગાવેલ વી. પી. કોઈ કારણસર પાછું ન ફરવું જોઈએ એટલું ગ્રાહક બંધુઓ લક્ષમાં રાખે.

જે ભાઈઓએ મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલ્યું નહીં હોય, વી. પી. થી મોકલવાની સૂચના કરી ન હોય તેવા ગ્રાહકો પર ન છૂટકે અમે આવતો અંક વી. પી. થી રવાના કરીશું. તે સ્વીકારી લેવાની અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

કોઈ કારણસર ગ્રાહક તરીકે રહેવા ન માગતા હોય તેઓ અમને લખી જણાવે.

‘ધ્યારા બાપુ’ના ગ્રાહક થઈ આપે અમને સહકાર આપ્યો છે તે માટે અમે આપના આભારી છીએ, તે જ પ્રમાણે નવા વર્ષે સહકાર ચાલુ રાખશો એવો અમારો આગ્રહ છે.

છેલ્લાં વર્ષોમાં ‘ધ્યારા બાપુ’માં અગાઉ કરતાં વિશેષ, વિવિધ, રોચક અને છતાં પથ્યકારી વાચન આપવાનો અમારો પ્રયાસ આપ જોઈ શક્યા હશે. નવા વર્ષે હજી વધુ વાંચન અને અન્ય વિવિધતા વધારવા અમે ઇચ્છીએ છીએ. એ માટે આપનો સહકાર જરૂરી છે. કેમકે ‘ધ્યારા બાપુ’ને લવાજમ સિવાય કશાંની આવક નથી.

અત્યંત કરકસરથી ચલાવવા છતાં ‘ધ્યારા બાપુ’ની આવક-જવકનાં પદ્ધતિ સરખાં નથી થતાં એ અમારી સતત ચિંતાનો વિષય રહ્યો છે. છતાં ગ્રાહકોની ગુણ-ગ્રાહકતા ઉપર શ્રદ્ધા રાખી પ્રકાશન ચાલુ રાખ્યું છે. છેલ્લા વર્ષમાં કાગળો અને છાપકામના સાહિત્યની કિંમતમાં ભારે મોંઘવારી થઈ છે. તેણે અમારી ચિંતામાં ઓર વધારો કર્યો છે. જૂના ગ્રાહકો પોતાના મિત્રો કે સ્નેહીઓમાંથી ઓછામાં ઓછો એકેક ગ્રાહક મેળવી આપે તો ઘણું થશે.

પથ્ય અને મંગલકારી સાહિત્યનું સાચું મૂલ્ય વાચકના ચિત્તને મળતો સૂક્ષ્મ સુખાનંદ, કોઈ મંગલકારી વિચાર અને તેનાથી થતી જીવન-ઉન્નતિમા રહેલું છે બહારુ સાહિત્યનાં પાનાંના જથ્થા સાથે એની તુલના ન થઈ શકે.

આરિલાખ

ઉદ્દેશાત્મનાત્માનમ

જા. ૧૧ [૧૨ - ફેબ્રુઆરી - ૧૯૫૬] અંક ૧૨ થો

એકલામાં કસોટી થાય તેના કરતાં
સમૂહમાં વધુ આકરી કસોટી થાય છે
એટલે સમૂહમાં રહેવાથી ઘણી વખત
ખૂબ જ અમૂલ્ય લાભ મળે છે.—ખાપુ

(પ્રેક્ષી અને પ્રદેશની જન-સાધનાનું અનુચીતન કરતું માસિક)

સરદારશ્રીનો પત્ર

૨૩-૫-૩૪
સેન્ટ્રલ જેલ નાશિક રોડ

બાઈ.....

તા. ૨૪ મીનો તમારો રાજકોટથી લખેલો કાગળ મળ્યો. ત્રણ દિવસથી તમારા કાગળની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. તમે કાઠિયાવાડમાં કેટલું થઈ પડ્યા છો. એ વસતું તો લાગતું હશે પણ એ અતુલ્ય હવે રાજનો થઈ પડવાનો સમજાશે. અને એ સૌને માટે સમજાશે. ગુજરાતમાં ત્રણ ઝાઝી છૂટ રહેશે એમ ન માનશો. સૌને નિર્મિતી મર્યાદાઓ અને બંધનો વેઠવાં પડશે. આપણા હમણા વળતા પાણી છે. અને તમે જવા નિયાઓનો અતુલ્ય લખો છો. એ કોઈ સુખ કારણ થઈ પડવાનું છે. કામ કરવાનું હોય તો જોઈએ. ખેડતું ન હોય, અને લાખી વાતો કરવી હોય, તો ખીચું શું થાય? પણ પ્રજા એમ જ ઘડાય એથી મૂંઝાવામાં લાલ નથી તેમ મૂંઝાવાનું કારણ પણ નથી. સૌ ઘડાઈ ને ઠેકાણે આવશે. જીવાનિયાઓમાં અસંતોષ છે એ શુભચિહ્ન છે. એમાં સાથે કાર્ય કરવાની શક્તિ કે જવાબદારીનું ભાન નથી. તેમ સભ્યતાની ખામી છે એ હુઝબદ છે. પણ એ બધું સમય જતાં ઠીક થઈ જશે.

... ને દારકામાં અતુકુળ ન આવે એ સમજા શકાય એવું છે. હવે આટલે વર્ષે નવી આંખે જૂના તમાશા ભેવાને માટે શક્તિ ન મળે. એ સ્થાનનો ત્યાગ કરવો એ જ ઉત્તમ છે. બાપુ લખે છે એ પ્રમાણે ગરીબાઈ સ્વીકારવામાં મુરકેલીઓ આવશે. પણ ફરજિયાત ગરીબ

બાઈ આવી પડવાની છે એટલે વાંધો શો છે? હથેળીમાં વાળ હોય તો પૈસો હોય એવું કરી મૂકવાના છે. એટલે બાકી શું રહ્યું? રાજકોટમાં નારણદાસને સખીને આશ્રમવાત્રીઓને બધાને ત્યાં રાખવાનો ઇરાદો છે શું? દુર્ગામણિ, અમીના વિગેરે બાઈઓ કયા રહેશે? મોટી મોટી છોકરીઓનું શું? એ બધાની શું યોજના કરી છે એ બધું મને ખબર નથી. રાજકોટમાં એ બધું નહીં ફાવે એવો મને ભય છે. લાવનગરની સંસ્થા ખૂબ ખીલી છે, પણ એટલા બધા રૂપિયા દર વર્ષે માગી મોગીએ જતા મિત્રોનું શું થાય? વિદ્યાપીઠનું શું કરવાનું છે? લાયબ્રેરી તો સોંપી દીધી. હવે માત્ર મહાન રહ્યું, અને કોઈને નરહરિ પાછા આવે તો એ એ સંસ્થામાં કોઈ બધું નહીં છૂટા થઈ ગયા એમ સાંભળું છું. છોકરાઓ તો હવે ભાગ્યે જ આવે

કાઠિયાવાડમાં હરિજન કાર્યમાં પણ આટલા બધા ઝગડા એ કેવી આપણી ફરેશા? બાપુ હોય તો જ એ પતે એ પણ કેવું? પણ એ આપણી સ્થિતિ છે. એમાંથી શક્તિ પેદા કરીને સત્તા લેવી રહી.

તમારી કસોટી ઠીક થઈ રહી છે. ખબર દિ મત કેટલી છે એની ખબર પડી રહેશે

બાળકો મઝામાં હશે.

નાકનું દરદ એમ આંખું થાય તેવું નથી. એને માટે કંઈક ઉપચાર જોઈશે તે આદી બનવા મુરકેલ છે.

વિ. વલ્લભભાઈના વહેમાતરમ્

—અહિંસા એ કેવળ વ્યક્તિગત સદ્ગુણ નથી. વ્યક્તિ, સમાજ અને દેશ - એ બધાને માટે આધ્યાત્મિક અને સૌજન્ય આચરણનો એ એક સુગમ માર્ગ છે

—મારી નજરમાં માડું નાનામાં નાનું કામ એ મોટામાં મોટા કામ જેટલું જ મહત્વનું છે.

—હું મેંઈના હથિયારથી મારા દેશનો બચાવ નહીં કરું.

—આપુ

નિસર્ગોપચારનો સામાન્ય માણસો એટલેજ જ અર્થ
'કરે છે કે એ ઉપચારમાં દર્દીને ક્ષણ આપવામાં આવતી
નથી અને બને ત્યાં સુધી શસ્ત્રક્રિયા થયું કરવામાં
આવતી નથી નિમર્ગોપચારમાં દર્દીને મોટેભાગે એનિસા
આપવો કેટલાક દિવસ અપવાસ કરાવવા માવ ફળા
હાર કે ફળના રસ કે દૂધ પર રાખવો, ગરમ અને ઠંડા-
ગરમ પાણીના જનનજનના સ્નાન કરાવવા ચાલિસ કરવું
બીની માદીનો પેટ પર કે માથે નેપ કરવો-એવી
માખતો મુખ્ય હોય છે એ પાણી પીડાતી તેનું વખન
કરાવવું અને નીજળીનો સેક
કરાવવો એ પણ નિસર્ગોપ
ચારમાં આવે છે પ્રજા ગાજર,
પીંજી આદિ કંઈમૂળ ફળનો રસ
દીને આપન મા આવે છે પણ
એ ક્ષણ ન કહેવાય

ચોડાક માણસા કહે છે કે
રોગ મને તે હોય નિસર્ગોપ
ચારની રીત તા એક જ હોય
છે ઉપર બતાવેલા ઉપચારો
જ સાર્વત્રિક થાય છે એનું
પ્રમાણ એાણુવનું કરી શકાય
છે દર્દીની ક્ષાનત જર્મને
ઉપચાર ધરાવવા કે વધારવા
એ આ ઉપચારની ખાસ
ખૂબી છે

પરંતુ નિમર્ગોપચારનો પાલો આ ઉપચારો દ્વારા
ખાનમાં આવતા નથી નિસર્ગોપચારની સખતી પ્રકાર
તો એ છે કે દર્દીને રોગમુક્ત કરવામાં પ્રયત્નકુદરતપાત
કેમલી નહે છે રોગી મધ્ય પાણે કુદરતની વિજેતા નબળા
તો રોગ આપાઆપ જ મટવાનો છે કેમકે નિર્મળની
આનરિક પ્રેરણા જ પ્રાણીને રોગમુક્ત કરવાની હોય છે
ઉપર જે ઉપાય ઉપચાર બતાવ્યા છે તે કુદરતની અદ્વતી
શરીર શુદ્ધિના કેટલાક પ્રયત્નો જ છે ઉપચાર કરના
ખલિસ કણુ, નાહણુ, સર્પપ્રકાણુ સર્પન કણુ (અને
અનુકુળ પદાર્થો આદાર તરીકે નેવા આ જાળિતે નૈસ
નિકે છે જે આપણે કુદરતની મ દયા કરીએ વાવવા

દર્દી શકીએ છીએ

પરંતુ કુદરત પોને શુ શુ કરે છે એ તો ગૂઢ બાનત
છે-એ રોગ પેદા કરનારા કીટાણુઓ છે તો એવા કીટા
ણુઓનો નાશ કરનારા અને આરોગ્યનું રક્ષણ કરનારા
કીટાણુઓ પણ હોય છે રોગના જીવંતોને સૂક્ષ્મ ડેર
આપીને મારી નાખવા એ નિસર્ગોપચારની રીત નથી
એવું ડેર આપવાથી આરોગ્યદાયી જીવંતો પણ મરી
જવાની સંભાવના છે અને માણસના શરીરમાં સોડીમાં
જનનજનના જીવંતોએ કેટલાક કરી દેવા એ પણ એક

કલ્પવલ્લી

લક્ષી રજુ' એતર, પૂર્ણ માલથી
એ કલ્પવલ્લીનું મુખ
લાલકાખળી
એની જાતી પ થ કરી આવી વધી
તે ચીમની પાછળ લોકલોકાકર.

જુ એની છાયામહી આપતકામ હું,
મારે કંઠીના નરિ હેરા અનન્યો,
કમી નહી વલ્લકલ કે દુકલ્પી,
કે હિલ્લિનાં 'લકલ્પી'ની -
માણની
રજુલાથી બાલો રજુલાશિ આંમણે.
અલી પ્રજુ' આમત કેનુ માજન.

રાએન્દ સાલ

જોખમ જ છે એટલા માટે
શુદ્ધ ક્ષણ શુદ્ધ પાણી મુખમથ
અને નિર્દોષ આહાર, બ્યાસમ
કસત અને મનની સ્વચ્છતા-
આ છે આરોગ્યને માટે જરૂરી
પરિસ્થિતિ.

એ સિવાય નિસર્ગોપચારમાં
એક બીજું તત્ત્વ પણ છે જેની
તરફ આજકાલના લોકો પૂરે
ધ્યાન આપતા નથી
કુદરતમાં કેવળ પચમહા
ભૂતો અનતબોવ નથી હોતો
કુદરતમાં મન, શુદ્ધિ, અલ્પ કાર
વિકાર અને વિચાર-આ સૌને
પણ અનતબોવ હોય છે મન
ન્યારે વિકારી હોય છે ત્યારે

તની અસર શરીર પર થાય છે કામવાસના જામન
વના શરીરમાં જે પરિવર્તન થાય છે તે તો રૂપક છે
એ જ પ્રમાણે કોઈ સ્વાદિષ્ટ વાનગી જોતા જ, અગર
ખાવાની ઇચ્છા થતા મોઝા રસ છૂટે છે લોકો ક્યવથી
કપે છે મારેશી કીકા પછી જાય છે, એટલું જ નહીં
જલકે ઢર અને ચિત્તાની માત્રા વધવાથી શરીરના વાળ
પણ ભેતભેતામાં સફેદ થઈ જાય છે (સિનોના કોઈ
બોલ નિહારમાં એક મોરા મિત્રના નિહાળમાં સાપ
કૂચેલા અને આખરે રાત મિત્રનામાં જ રહ્યો કિષ્કુ
એટલો બધો કરી મરે કે સવારે સાપ તો આ-યો મરે
પણ કિષ્કુમાં એકાએક આકાશ જલત આવી ગયું અને

એના વાળ પણ સફેદ યર્ધ ગયા)

કામ, કોષ ભયના માર્ગો શરીરમાં જે વિકૃતિ જન્મે છે અને ક્યારેક ક્યારેક રોગ પણ પેદા થાય છે, એ ા સાબિતી હર સ્થળે મળે છે પરંતુ કૃષ્ણા, દ્વેષ, અને મત્સર અથવા દેખાદેખીને કારણે પણ શરીરમાં નિકૃતિ જન્મે છે કૃષ્ણા, મત્સર અથવા દેખાદેખીની માત્રા વધવાથી મનુષ્યના પેટમાં દર્દ શરૂ થાય છે (પેટના દર્દન આ જ એક કારણ નથી, પણ અનેક કારણોમાનું એક જળશ્લેષ્મ કારણ તો છે જ કૃષ્ણા અને મત્સરને કારણે પેટના આનંદમાં નણ (છેદ) પેદા થાય છે અને અને કારણે બીજા રોગ પણ થાય છે) હવે ભયારે કામ કોષ, ભય, મત્સર, કૃષ્ણા આદિને કારણે શરીરમાં વિકૃતિ યર્ધ શકે છે તો લોખ મોહ મ અભિમાન આદિ વિકારોની પણ શરીર પર અસર થતી જ હશે

એટલા માટે નિસર્ગોપચારમાં રોગમુક્તિન માટે સયમ, શાન્તિ સ તોષ પ્રસન્નતા ક્ષમાવૃત્તિ મુન્તિ કરુણા આદિ શુભ ભાવનાઓના પ્રયાગ જરૂરી મનાયા છે માદાની ચિકિત્સા કરનારે નિસર્ગોપચારી વૈદ્ય જે સજ્જન દોષ પ્રસન્ન અને શ્રદ્ધાવાન દોષ તો એની અસર રોગીના મન પર પણ થાય છે ઉપર બતાવેના માનસિક વિકાર દૂર કરનારુ અથવા એનુ શમન કરનારુ સાહિત્ય સાક્ષણુ અથવા વાચનુ આ પણ નિસર્ગોપચારુ એક જરૂરી અંગ છે

હાયરોગીની ચિકિત્સામાં અભયર્થનું પાનન આનંદ સ્થક છે જ, વિકારનુ શમન કર્યા વિના પાગેનુ અભયર્થ પૂરી મદદ નથી કરી શકનુ, એટલે જુના વૈદકે મે બા તો સાથે વણ્યું છે દર્દી અભયર્થનુ અને બધી જાનના સયમનું પાલન તો કરે જ, પરંતુ તે સાથે એની ચિત્ત વૃત્તિ પ્રસન્ન રહે એ માટે એને રોહિજનોના સદ્વાસથા મુક્તા ન રાખવો જોઈએ. સગા સ બધી, મિત્ર-સ્નેહી અને બીજા દિતકર્તાઓના દર્શન દર્દીને વાર વાર કરત વવા એ પણ જરૂરી ઉપાય છે

અને સૌથી મોટા ઉપાય તો મનુષ્યના હૃયની જીવત આસ્તિકતા છે ઈશ્વર પર, આત્માની અમરતા અને બધી શુભ ભાવનાઓની કલ્યાણકારિતા પર વિશ્વાસ જન્માવવો અને વધારવો-એ પણ નિસર્ગોપચારનુ

સૌથી જરૂરી, સૌથી મહત્ત્વનુ અંગ છે અતી આસ્તિક કતા, નિરા અને લાકિત દર્દીમાં જન્માવતી જોઈએ અને ચિકિત્સા કરનાર વૈદ્ય સાથે જેના નિવૃત્તતા વડનાર યાને છે તેનુ માનસ પણ સાન્નિક, પ્રસન્ન, શુભાશયી અને સંતુષ્ટવાણુકારી હોવુ જોઈએ

અને સૌથી મોટી વાત મનુ યના મનમાં ઈશ્વર પ્રત્ય શ્રદ્ધા નિષ્ઠા અને શરણવૃત્તિ પૂરી માનામાં, અને સ્થાયી રૂપમાં હોવી જોઈએ ઈશ્વર છે, આખી સૃષ્ટિ અથવા તેના કોઈ પણ ભાગ અનાથ નથી અને તુલ નાનના એનુ કળ શુન જ હોય છે એના વિશ્વાસને જીવત શ્રદ્ધા અથવા આસ્તિકતા ક' છે

એવી આસ્તિકતા પોતાની અસર અદ્ભુત રૂપમાં દર્દી પર એના રોગ પર કરતી જ રહે છે, એવી શ્રદ્ધાને જાગ્રત કરવા માટે અત્યંત સુન રહેતા રામનામોના જ છે પ્રકૃતિના રાખી પરમાત્માનુ ભયારે આપણે આનાદ કગીઅ ગીઅ અને એના હાથમાં દર્દીનુ રવાસ્થ સોંપી િએ છીએ ત્યારે પ્રકૃતિમાં રહેતી દૈવી શક્તિ પોતાનુ કામ કરે છે અને તે પડી દર્દીને જે આરામનાલ થાય છે તે ખરખર આશ્ચર્યજનક કોય છે

એક વાત ખ્યાનમાં ગમતી જોઈએ કે આખી વિશ્વ સ રચાતી રચના આપણે જાણતા નથી રાખી પરિ સ્થિતિમાં શુ સારુ અને હુ ખરા હ છે પણ આપણુ સમજ શકતા નથી આપણા તુલ સ કેપની પૂર્તિને માટે કયા કયા તત્ત્વ મદદગાર છે અને કયા કયા નિરાધ કરી ન્લા છે એ સમજવુ પણ મુશ્કેલ છે એનુ આપણે કહ પણ કહી શકતા નથી ફક્ત આપણે આપ િ શ્રદ્ધા વધારવી જોઈએ અને પરિણામ િયા તમા નિતાવહી થઈને સમગ્ર પર્ િચિતિને નિયંત્રના હાથમાં સાંપી દેતી જોઈએ આ પણ નિસર્ગોપચારનુ જ અંગ છે અને સૌથી મહત્ત્વનુ અંગ છે ગ્રાધીઅ આ દૈવી તત્ત્વન નિસર્ગોપચારમાં દાખન કશું અને પોતાની નિસર્ગોપ ચારની પદ્ધતિ નોઆખલી નેતી પરિનિર્ધાર પેતા થવાથી એમાં પણ દાખન કરી આ આશ્ચર્યજનક બીના છે માયૂતી દુનિયા જ શ્રદ્ધા િ જુનિયા પર નિવાર છે એ જ જુનિયાને સ્વાભાવિક વા ખરી રર જના િ જર નથી

૫

બહેનેને મે અદિ સાની સાક્ષાત મૂર્તિ કહી હ બહેનામાં પ્રજુએ એક નવુ પ્રેમાળ હૃદય મૂક્યુ છે, જે પુરુષોમાં નથી

—ખાડુ

ચુરેવ ટાંગેરની 'ગીતાશ્રવિ'ની કવિતાને કાકા સાહેબે યથાર્થ રીતે 'સાર્વભૌમ હૃદયવાણી' કહી છે એ જ શબ્દો સતરાધીને પણ લાગુ પાડી શકાય

મીરાની આરત કબીરના ઠોઠાં પદ્મ પશુ ભેષ્ય શકાય છે જુદા જુદા શબ્દોની પદ્યવિભાગી ભણે એક જ મન નિકળતા સભળાય હરિભક્તની તાલાવેની સર્વ સમર્પણ આદિ સૌમા સર્વસામાન્ય જણાય છે

'હરિ આનંદની અવાજ' સાક્ષી મીરા કીએ ચ. ચદ પંથ નિહારે' છે ત્યારે ઝાડ પર ચઢી ચઢીને વર્ષો મુખી, 'મારા રામ હમણા આપે આ સાદ આ યો એ આન્યા' 'ઉત્સુકતાથી રાહ પર નજર પાથરી પાય રીતે ભેટી શમરીને મીરાથી શી રીતે નેખા પાડવી એ પ્રશ્ન થઈ પડે છે અને ભવારે શમરીના રામ એક દિવસ આવી પહોંચે છે અને જનતર ધન્ય કરીને શમરી પ્રાણુ છે કે છે ત્યારે દાદુની આ વાણી રૂપદળે હંમે કાતરાય છે -

અજણ ન નીકસે પ્રાણુ કહેરા'

ફરશન બિના બહુત દિન બીતે

મુઠર પ્રીતભ મોર

અજણુ ન નીકસે પ્રાણુ કહેરા-

દાદુની આ તાલાવેની રામદશન પહેલા શમરીમા ય ભેષ્ય શકાય કેમકે રામના દર્શન પડી જ જીવન કૃતજ્ઞતા કરીને જ તે પ્રાણુ છે કે છે એની દર્શનગુણ તાલાવેની દાદુના આ શબ્દોમા ભણે વ્યક્ત થઈ ગઈ છે -

દાદુર એસે આણુર ગિરજીળી,

તેસે ચદ ચકેરા

અને શમરીની રામદિવસની ભાર્ગવને જગતના નમનારને ખાદાપીડા વનજાળાકારને એકાગ્રી જીવનને અને એસાથી ય એને મળતા પરમ આનંદને ઠોઠાં શબ્દોમા વણુવરા કરતા કમલ'ના આ નાનકડાં પદ્યો જ અનુભવી શકાય છે -

સમજ પૂઠ દિલ મોહ પિયારે

આસિક હોડર રોતા કયા? (દુ.)

ગિન નેનોએ નિદ મવાઈ,

તકિયા હેક બિછોના કયા?

કુખા સુકા રામકા દુકડા,

ચિડના એર સહોના કયા?

કલત 'કમાલ' પ્રેમકે મામમ,

રોસ દિયા ફિક ફાના કયા?

આને આપણા એક સત કવિ 'ધરાનો મારગ' કહે છે તે મોઝા જ છે કમાલ જેને પ્રેમનો મારગ કહે છે એ જ વાસ્તવમા હરિનો ધરાનો મારગ છે, એમા કાચ રતુ કામ નથી શમરીની વીરતા યે કેવી છે? ભણું ભણું જમલ છે પણ માનવમા તો તે એકની જ છે એક વાર ત્યાર બંને માત ગચ્છાપિતો આશ્રમ હતો, પણ છેવટે તો ત્યા તમા સિવાય ઠોઠાં ન હતુ, પણ રામ રામના નાદથી જેનું અંતર અવારે ભણું હતુ તેને એકછપ વતીય તો કેવળ રામદશનની જ એ સિવાય એના હૃદયને કશુ જ વ્યા કુળ કરી શક્ય નહી

દલ'ની પથારી પર ભગતા ભગતા રાત વિતાવતી હતી ત્યારે એનો મનોભાવ કમાલ કરતા જુદો નહી હોય - ગિન નેનોએ નિદ મવાઈ તકિયા હેક બિછોના કયા? અને સારા સારા ફોરા રામ મટે રાખી કાઢી નાખેવા ફોરા ભવારે આરામતી હતી ત્યારે એના મનમા આ જ શબ્દો મુલ્તા હશે - કુખા સુકા રામકા દુકડા ચિડના એર સહોના કયા? એ તો રામ મટે વીણેલા, તોડેલા ફોરામણી જુદા કહેવા ફોરા ખાતી એટલે એને મન તા એ રામના દુકડા' જ હતા

ગાંધીજીએ સર્વ ધર્મ સમભાવ પર જે ભાર મૂક્યો તેમા એમનો સાચો અનુભવ હોય છે કેમકે ધર્મ એટલે જ ધર્મિય પ્રાપ્તિનો માર્ગ એના માર્ગો જુદા હોવાતા કાચ જતા વાસ્તવમા એક જ છે એટલુ જ નહી, એ માર્ગો બનારા પશુ જુદા જુદા હોવા જતા વાસ્તવમા એક જ છે! મીરા કમાલ કે શમરી ભક્તિરૂપે જુદા હોય છે પણ મીના આ તરમા એક જ ભક્તતાત્મા બેઠો છે, એનો પુરુ ધર્મ પણ એક જ છે અને પ્રાપ્તિ પણ એક જ છે! ધર્મિય માર્ચભીમ છે, સૌના હૃદયમા છે એની સર્વસરખી અનુજૂતિ પણ સાર્વભૌમ છે અને તેથી તેને વ્યત્ક કરતી હૃદયવાણી પણ સાર્વભૌમ છે

લાકડુ ગિરનારના જગલતુ હોય કે ધરમપુરના જગલતુ અમેરિકાના જગલતુ હોય કે મોવમીનનું તેના મુનુધર્મ સરખા છે સર્વ રચના લાકડામા અગ્નિ જ છુપાયેલો છે - આ તો હોખીતો અનુભવ હોઈ સફ રતી

કારીએ છીએ, એટલી સ્ફુર્જતાથી સર્વ ધર્મોમાં એક જ ઈશ્વર રહેલો છે એ જ્ઞેયું' ઘટે, 'ત્રીકારુ' ઘટે. ગાંધી છએ એ જ્ઞેયું' અને સીકારુ' પણ. એમણે તો પોકારી પોકારીને કહ્યું કે હું સાચો હિન્દુ છું' તેમ સાચો સુખવાન પણ છું' જ, અને વળી ખિસ્તી હોવાનો ય મારો દાવો છે.

જુદા જુદા ધર્મગ્રંથોમાં વાણીની સંપૂર્ણ એકતા ન દેખાય, પણ સર્વ ધર્મના સતોના કથિતુભાસ એવી એકતા સંપૂર્ણ દેખાય છે. સતતા શીનો જ્ઞેય જાસ કરીએ તો આ અનુભવ યથા વિના રહેતો નથી. રિચતિ

સરખી તેમ અનુભવ પણ સરખો જ હોય, ઈશ્વરમિલનનો તો કીક, ત્રિય વ્યક્તિના મિલનનો આનંદ અને વિરહનું દુઃખ સૌને સરખું થાય છે. કેમકે, સૌને હૃદય સરખું મળ્યું છે તેથી અનુભૂતિ ય સરખી જ થાય છે.

અનુભૂતિની ચરમ સીમાએ જો જો વાણી પ્રગટ થઈ છે તેમા અદ્ભૂત એકતા છે, કેમકે, તે સાર્વભૌમ છે.

ગાંધીજીની સર્વ ધર્મ સમભાવની વાનમા રહેલું સત્ય સમજવા, અનુભવવા આ દૃષ્ટિએ સતવાણીનો અભ્યાસ આગુર ઉચ્ચ શ્રીએ તો બહુ લાભ યમ

દેહની ચાદર

કળીર એમ કહે છે કે આ સગીર, અથવા માણસનો અવતાર મને ઈશ્વર તરફથી મળ્યો છે. એ મારો નથી, કેવળ હું એનો ભોક્તા છું, દ્રશી છું. છેવટે એ જોતા શુદ્ધ સ્વરૂપમા મળ્યું છે તેવા જ શુદ્ધ સ્વરૂપમા તેને પરત કરવાનું છે.

પણ સામાન્યપણે આપણે તો આ અવતાર, દેહ આપણી માલિકીના છે, એમ એનો ભોગવટો, મન ફાવે તેમ કરીએ છીએ. એમ કરી તેને મગાડીએ અને નુકસાન પણ કરીએ છીએ, એવા તોરથી કે, મારી ચીજને હું ગમે તેમ વાપરું, અને વળી પૂછનારું કોણ? પણ વાસ્તવમાં દેહ અને અવતાર આપણા છે જ નહીં, હોત તો, કામે કરીને તેને ત્યાગવાના હોય નહી, અને તેય અનિચ્છાએ ત્યાગવાનાં હોય નહી. પોતાની ચીજવસ્તુ પોતાની જ અનિચ્છાએ કાઢી ત્યાગવું નથી.

ગાંધીજી કહેના કે મારું શરીર અને જીવન લોકો માટે છે, અને તેનો સદુપયોગ મારે લોકો માટે જ કરવાનો છે. હું તો એનો દ્રશી માત્ર છું. એમા કળીરના કથનનો જ પડઘો સ બળાય છે. લોકો એટલે દરિદ્રનારાયણ.

આપણામા પણ એવું બાન પ્રગટે તો કેડું મારું.

કાઈ ચીજની આપણને જરૂર હોય અને તે આપણી પામ ન હોય ત્યારે તેનો ઉપયોગ કામચલાઉ જ હોય તો તે જીંદગીની અગર ભારેથી લાખીએ.

સુઝ માણ્યુ તો પોતાની અને પાટકી વસ્તુ એવા બેદ પાડી એકને વધારે અને બીજીની નહીં જની સંભાળ લેતો નથી. બનેલી સરખી સંભાળ રાખે છે. પણ સામાન્યપણે જીંદગીની કે ભાડે લેનારેલી વસ્તુની આપણે વધારે સંભાળ રાખીએ, કેમકે, તે બગડે, તેને નુકસાન થાય તો, નુકસાની બરી આપવાની હોય છે. પાગડું ઘરેણું વધારે સાચવીએ. કેમકે, તે બગડે કે ખોવાય તો તેની નુકસાની કે મૃત્યુ ચૂકવવાનાં હોય છે.

કળીરે તેના એક પદમા સગીરને ચાદરની ઉપમા આપી છે અને કહ્યું છે કે એ તો મને ઈશ્વર તરફથી મળ્યો છે, અને છેવટે કહે છે—

હાસ કળીરને લગત એ એકાદી.

જ્યોં કી ત્યોં ધર દિની ચદરિયા

નાવ પાણી પર તરે છે, પણ એમાં પાણી ન પ્રવેશે તેની તકેદારી રાખવી પડે છે, એમાં બે પાણી બરાબર એ ડૂબી જાય જ્યાં જ સ્થિતિ સંસ્કારમાં રહેનાર બ્રહ્મોત્તી હોય છે એને સંસારને પોતાના મન પર સાર ન થતા દેવો ભેદીએ બે એના પર સાર સવાર થયા તે એ સંસારના પકમાં ફસાઈ જશે.

ગૃહસ્થનું સામારિક જીવન વિનાયે, ગૃહસ્થ ધર્મ એના કાર્યોનું પાલન કરે, પણ બ્રહ્મજાનનું સતત ધ્યાન ધરતા રહેા ત્યારે તમે ઘરનાર ખતરમાં કામે લાગ્યા એ ત્યારે તમારું બધું ધ્યાન સમસ્ત મન લગાવવા પર કેન્દ્રિત કરો.

ધાવ શેઠાળીના બાળકને પોતાનું હાથ પાલ છે પ્રેમથી પાળે પોષે છે બાળક એનું જ દોષ એનું લાગે છે પરંતુ એ તો દેરાળ એનું કર્તવ્ય બળવે છે અને બત એ બળે છે કે બાળક મોહુ થશે ત્યારે એની સાથે મારે કશો સબંધ નહીં રહે સાચા લક્ષ્યની પેલાના કુટુંબ પ્રત્યે આવી જ ભાવના રહેવી જોઈએ જેવો ધાવ અને શેઠાળીના બાળક વચ્ચે હોય છે.

ત્યારે કોઈ નોકરી મેળાના ઘરનો ઉલ્લેખ કરે છે ત્યારે ‘અમારું ઘર’ કરે છે ત્યારે એના અન્યાય ક્યો ભાવ હોય છે? ખરી મીતે એનું ઘર તો ગામમાં હોય છે અને શહેરમાં તો એ નોકરી કરવા આવી છે છતાં તે શેઠાળીના ઘરને જ ‘અમારું ઘર’ કહે છે શેઠાળીના બાળકને ગોઠા લઇને ખવડાવે છે વહાન કરે છે અને કરે છે- ‘મારો બચુ’ મારો ગોપાલ તો હારે નટખટ છે’, ‘મારા ગોપાલને જૂથ લાગી છે’ આમ તે પાણીમાં પોતાનો પ્રેમ વગડાવે છે પણ એ બધું કહેવા છતાં એ જુવની નથી કે ગોપાલ તો શેઠાળીનું બાળક છે મારું બાળક તો મારા ગામમાં એની દાદીમાં પાસે છે એ જ પ્રમાણે ગૃહસ્થોએ પણ પોતાના કોઈ કર્તવ્યોના નિરાદ એ નોકરી જેવી ભાવનાથી જ કરવો ધરે.

અજબની આ યે છે સેદાગરી ને મોદનેા ખંધેા,
જવનમાં મેં જે શુભાચ્યુ તી યાદ રાખું છું’,
મરીય તો છું નથી-છે ઘણી મ મચુદિ,
અજબ હિમાય છે મારેા-એ બાદ રાખું છું’

(તાન-અનિવ)

ઘર તો લગ્નજાનનું છે મનમાં એવી ભાવના ધારણ કરો કે ઘર લગ્નજાનનું છે, અને એ જ રીતે જીવન વિતાવો બે એ ભાવના અન્યાય વરતી જશે તો તે જીવનમાં પણ ભેતરી જશે જે લક્ષ્ય ગૃહસ્થ જીવન ગુભરવા સાથે લગ્નજાનને મેળવવા માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે, તે પેલા સિનિકા જેવો છે કે જેઓ કોટ કિલ્લાની પાછળ રહી બહારના શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરે છે કિન્તુ બગવાન સાથેના નાતો તોફાને ધધિરને પામવા માટે ભટકનારો બકા કિ નાની બહાર નીકળી શત્રુઓની સાથે હાથોહાથ ઝડપાર સેનિક જેવો છે અને કુશળ યોદ્ધાઓ છ પરંતુ કોટ કિલ્લાની પાછળ રહી લડવામાં કંઈક લાભ છે, એમ કરામાં કમો દોષ નથી.

તમે જેનું હૃદય કે સનિક લડાઈમાં જવા પહેલાં નિશા નમાજનો અભ્યાસ કરે છે એ જ પ્રમાણે કૌટુંબિક જીવન પણ ત્યાગના અભ્યાસની ભૂમિ છે કુટુંબમાં રહેવાનો લાભ એ છે કે એમાં કૌટુંબિક જીવનની બધી સુવિધાઓના ઉપભોગ કરવા છતાં ત્યાગનો અભ્યાસ કરવાનો અવસર મળે છે કુટુંબને એક વ્યાવાસથાના માનો-ત્યા મનને શુદ્ધ બનાવી શકાય છે.

બે તમે તમારા પિતા અથવા પત્ની સાથે કલ્પિયો કરીને ધરત્યાગ કરો તો તમે સંન્યાસી નથી, એ તો-

નારી મૂર્ધ ગૃહ સંપત્તિ નાસી

મૂઠ મૂઠય, લયે સંન્યાસી

જેનું થયું એવો સંન્યાસ ઝાઝો દો નહીં. એના સંન્યા સીનું મન ઝડપથી આગની બાનતોમાં ફરી લપટાય છે.

જે પોતાના સામારિક કાર્યોને બ્રહ્મજાનનું કાર્ય સમજીને નિશાપૂર્વક કરે છે, બધા કાર્યોને બ્રહ્મજાનની અર્ચના સમજે છે અને વિશુદ્ધ બત કરેલથી ત્યાગ કરે છે એ જ ત્યાગી પોતાના ત્યાગનો સાચો લાભ મેળવે છે સંસારમાં જે કર્મ છે તે નહીં ધધિરનું જ રૂપાન્તર છે એ સંતપ્તે અનુજન એવા જ લોભો કરી શકે છે.

વહે છે વાવવા તો વાદળો વીંખી નાખે,
તમારું હારણ તો હું ખનંજ વાદળો ઘેરે,
ખુશી તમારી નથી એટલે ઠીંધે પહેંચી,
અમારું હું ખ તો હમેશાં રહું છું આકારી’

[ગાંધીવિચારદર્શનને અવલોકતી લેખમાળા નં લેખાંક ૧૩ મો]

ગાંધીજી હિંદુધર્મના મહાન સિદ્ધાંતો સ્વીકારીને આગળ ચાલ્યા. તે પોતે હિંદુ હતા તેથી નહીં, પણ એ સિદ્ધાંતો માનવજીવનનાં મહાન સત્યો છે, તેથી. પુનઃ-જન્મ કે વર્ણાશ્રમાદિ સિદ્ધાંતોના આ રીતેના સ્વીકાર કરી તેમાં જમાનાને અનુકૂળ, તેમાં નવા નવા અર્થ પૂર્ણ. સિદ્ધાંતમાં રહેલું સત્ય સનાતન છે, પણ તેનો વ્યવહાર જમાને જમાને બદલાતા સંજોગો અનુસાર બદલાય ખરો. પુનઃજન્મ એક વાદ નથી પણ સનાતન સત્ય છે, એવા પોતાના સમર્થનમાં તેઓ લખે છે: “એકસમુદાયે ચાલીસ વર્ષો પહેલાં કહેલું કે, સુરોષ હવે સમજતું બન્યું છે, કે પુનઃજન્મ એ વાદ નથી પણ સત્ય હકીકત છે એ પણ સર્વાંશે હિન્દુ ધર્મની ભેટ છે.” (ધ. પા. ૧૫)

વર્ણાશ્રમ :- પુનઃજન્મની જેમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ પણ એક મહાનિયમ છે. આજે તેમાં શાંતિભેદ, ઊંચ નીચ-ભાવાદિ અનિષ્ટો દાખલ થયા છતાં તેની પાછળ રહેલું સત્ય સનાતન છે. તેથી ગાંધીજી એની પાછળના સત્યને પકડી કાઢીને અનિષ્ટોને દૂર કરવા ચૂચવે છે: “આજે વર્ણાશ્રમ ધર્મને અને હિંદુ ધર્મને તેના પૂજકો ખોટા સ્વરૂપે બતાવીને તેનો ઇન્કાર કરી રહ્યા છે. એનો ઉપાય એનો વિનાશ નથી પણ શુદ્ધિ છે આપણે આપણા જીવનમાં સાચી હિન્દુજીતિને સજીવન કરીએ, પછી પૂજીએ કે, એથી અંતરાત્માને સતોષ છે કે નહીં?” (ધ. પા. ૧૫)

આ વર્ણાશ્રમ ખરેખર શું છે? ગાંધીજીએ તેનો સારો સંધિ સનાતન અર્થ કયો: “વર્ણ” અને આશ્રમ બે શબ્દો રાખે છે. આપણી આશ્રમ વ્યવસ્થા મનુષ્યને મોક્ષ આપવાનું જીવનના હેતુ પાર પાડવા વધુ લાભક બનાવે છે. વર્ણધર્મ તો એને સારું અનિવાર્ય વસ્તુ છે. વર્ણધર્મ કહે છે કે, માણસે પોતાની આજીવિકાને માત્ર પોતાના પૂર્વજોના ધર્મવિહિત ધર્મો જ કરવો જોઈએ. આ નિયમ સાવજોમ છે. અને આખા માનવ કુટુંબ પર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે એમ કું માનું છું.” (ધ. પા. ૨૬) ગાંધીજીના આ ભારપૂર્વકના કથનની પાછળ આત્મસંકેત સરકાર વારસાના મહાનિયમનું બળ રહેતું છે. સામાન્યતઃ આ નિયમને આધારે ધર્મો આપડે મળેલા અને યત્ના બેખામાં આવે છે. આજના ઔદ્યોગિકીકૃત જમાનામાં

આ નિયમમાં કંઈક વધુ અપનાવ દેખાય છે છતાં ઔદ્યોગીકરણ જે દેશમાં સ્થિર થયું છે, ત્યાં સરવણે આ નિયમ જ હકીકતે સત્ય થતો દેખાય છે એટલે વર્ણધર્મ ધર્માની વ્યવસ્થા કરે છે, એટલું જ નહીં પણ સમાજની વ્યવસ્થા પણ કરે છે. વર્ણ સમાજના આયોજનનો કુદરતી નિયમ છે એમાં જીવનીયતાં લાગ જ નથી. પણ સત્ય અને અહિંસાના ધોરણે સમાજમાં સમાનતા કરવાની વ્યવસ્થા છે. એની પાછળ માનવતા રહેલી છે એવું સમર્થન કરતાં તેઓ લખે છે: “યોજનાના મૂળમાં અહિંસા છે, હિંદુની નિયમનું જ્ઞાન છે, શુદ્ધ અર્થશાસ્ત્ર છે, મનુષ્યત્વ છે. એ વર્ણધર્મનું પાલન ન થાય તો તો કદી નથી થઈ એવી જાહેરાતથી રચાવાની જ.” (ધ. પા. ૨૧)

ગાંધીજીની આ ચેતવણી બહુ તકસરની હતી. જગતમાં ચાલી રહેલી ખોટી હિંદુધર્મની પાછળ જોયા ધર્માની પસંદગી અને હવકા ગણાતા ધર્માના તિરસ્કારમાંથી પેદા થયેલી સાહમારી જ છે. આવી સાહમારીમાંથી જ મહાધુહી જન્મે છે. મહાધુહીનાં અનેક કારણો પૈકી આવી સાહમારી પણ એક એક મહત્વનું કારણ ગણવું જોઈએ. આનો ઉપાય કરવો જ રહ્યો. આજે ભૌતિકતા અને ભૌતિક આત્માની પાછળ ગાંડી દોટ છે. તે જાંડવી જ રહી, અને તેને રથાને માણસમાત્રને સારું એક માત્ર સર્વસામાન્ય પુરુષાર્થ આત્મપ્રાપ્તિ બનવો જોઈએ. આ કામ વર્ણધર્મ જ કરી શકે. તેવી સ્પષ્ટતા કરતાં તેઓ જણાવે છે: “મનુષ્યની મહત્ત્વાકાંક્ષાને લાવક જે એક માત્ર વસ્તુ—આત્મપ્રાપ્તિ—તેને તે પદે સ્થાપિત કરનાર પણ વર્ણધર્મ જ છે. આજે આપણે સ્વભાવે શેષભયર એવી આર્થિક પ્રગતિમાં પાછળ વિચાર અને પુરુષાર્થ દોડાવતા દેખાઈએ છીએ, અને એમાં એટલા પરેવાઈ જઈએ છીએ કે, જે એકમાત્ર આવશ્યક વસ્તુ છે તેને બૂધી જઈએ છીએ.” (ધ. પા. ૨૮)

ગાંધીજીએ ત્યાં બન્યું ત્યાં જે તે શ્રેણીમાં આત્મિકતાની પુનરોપના કરી, મત્સરપરિવર્તન કરી જીવનની સપાટીને જોવી લેનારું વિચાર્યું. વર્ણધર્મ અંગેના તેમના વિચારો પણ એમના આ મહાપ્રજ્ઞાસના સાક્ષી બને છે. એમનો વર્ણધર્મ આધ્યાત્મિક સમાજવાદની સ્થાપના કરનારો નીતિ એવી

તેમની આશા છે "મનુષ્ય આત્માને ઓળખવા સર
જરૂર પ્રાપ્તિ છે, ને તે આત્મારૂપે એક છે તેથી કોઈને
કોઈ વિસ હોયનીમના પ્રપચમાંથી નીકળી, એક
વધારનારી વજુ-વચ્ચાનો તે સ્વેચ્છાએ ત્રીકાર કરશે"
(ધ પા. ૩૩)

ધર્મ અને રસ - વજુધર્મને સમાનતાકારક ગણા
વેા કારણ કે કાર્યમાત્ર સમાન છે એમ તેઓ માનતા
કર્મ જ એવું સાધન છે જે મર્મા સમાનતા આણી શકે
કર્મનો સમાનતાકારક સાધન તરીકે ઉપધાન કરવાથી
કામમાં હલકા મોખનો બેદ રહેવા નથી એટલું જ નહીં
પણ એ કાર્ય ધર્મકાર્ય બને છે અને એ કર્મમાંથી
જીવનનો સાચો રમ પેદા થાય છે આ અને બોધપદ
કરતા તેમજ જ જાણ-જુ નવી દર્શિ પારમાર્થિક
નને છે તેને એક પલ્લ કામ હનકે કે રુષ્ટ નથી લાગતું
જે આવે તેમા તે ધર્મરોને જોશે તેની જ મના નેમ્ને તનો
રસ કાર્યની જાનનાન ઉપર નિર્ભર નથી તેના રસ
અતરમાંથી નીકળે છે જ અનાસકિતવાગ મમજના
સાધના હરે છે તેણે પ્રત્યેક કાર્ય આમ કરવું ધટે છે

ધર્મમા અને ધર્મકાર્યમા કેટલો રસ હોઈ શકે તેનું
આ સુદર વર્ણન છે ધર્મ સાથે ઉદાસીનતા નીરસતા
અને કોરનાનું સામાન્ય આરોપ કરવામા આવે છે
ગાંધીજીએ આ ખાટી માન્યતા તોડી અને સાથ જીવનના
સાચા રમના રથાન અને પ્રકાર ખજુ નવાની દીધા
જીવનનો સાચો રસ અતરમાંથી નીકળે અને તે આખા
ત્રિક છે સત્યની માધના આનદમય લાગ કરણ
ગાંધીજીએ માનેનું સત્ય-વન-સત્ય છે તે સત્યમાન
સ્વરૂપ છે સત્યાર્થના રમનું સરસ નવન તમે કરે છે

સત્યના પુનઃગીતા રસને અત જ ન હોય સત્યનારા
વજુની આખી કરવા માનું ન કી પોતાને ઘરેલા નથી
ગણતે. જે પ્રત્યેક પ્રતિતિ સત્યરૂપી ધર્મરોને જ સાનું કરે
જે બધેય મત્ત જુએ તને ઘડખનું અતવાય રૂપ ન જ
નડે સત્યાર્થ પાતાતા પ્યેવને સારું અમર જ છે, અજર
છે " (આ પ્રા પ ૪૫) સત્યાર્થના જીવનમાં રસ આટનો
બગુર હોય અને તે અનરમરથી નીકળતો હોય

અતનો અનાજ ગાંધીજી અતરને જ છે
તનો આધાર માનના એમન મન અનરનો રમ ઉત્તમ
રસ છે તેમ અતરનો અનાજ જ્યનું નિર્ણયક બળ છે
અતરના અનાજને અનુમરને એમને ઘા-પેટા કામે
કર્મ અને એ અનાજને અનુસરને પાનાના જીવનનું

નાવ હ કાર્યે રાખ્યું 'આવા અવાજો મે પૂર્વે પણ
સાલ્યા છે એને વશ વર્તતા મે કંઈ જોયું નથી, ધણું
મેળ-પુ છે, અને ખીજ નેજે એવા અવાજો સાલવાનો
દાવો કર્યો છે, તેઓનો પલ્લ એ જ અનુભવ છે " (ધ
પા ૧૮૦) આ અવાજ આત્મવ ચના તો ન હોય એવી
સકા કીધા કરે છે પણ આત્મવચના હોય તો જીવનની
પ્રતિનિ સધાવ નહીં અતરના અવાજ કે ગેમી અવાજ
નિષેધી પોતાની શક્તા તેઓ ખૂબ જ મક્કમતાથી જણાવે
છે "આણું જગત મારા કહેવાને ન માને અને વિરૂદ્ધ
અભિપ્રાય આપે તો મે મે ગેમી અવાજ સાબળ્યો
અથવા મને ધર્મર પ્રેરણા થઈ એ મારી માન્યતાને જુ
વગમી રહુ " (ધ પા ૧૮૦) ત્યારે સહેજે સવાલ થાય
કે આ અતરનો અવાજ કે ગેમી અવાજ છે શું ? આનું
જણું માર્ગીજીએ બહુ સચોટ રીતે આપ્યું છે "મારે
સારું ધર્મર પ્રેરણા ગેમી અવાજ અત પ્રેરણા સત્યનો
સ હેય વગેરે એક જ અર્થના સૂચક શબ્દો છે, અને કોઈ
આપ્તિના દર્શન નથી થયા ધર્મરોને સાક્ષાત્કાર નથી
થયા આ જન્મે ચનાનો હશે તો પલ્લ કોઈ આપ્તિના
દર્શન થશે એવું હું માનતો નથી ધર્મર નિરાકાર છે
તથી ધર્મરનું દર્શન આપ્તિરૂપે હોય નહીં ધર્મરોને
સાક્ષાત્કાર રોને થાય તે સર્વથા નિષ્કત ક બને છે, એ
પૂર્ણતમ ધર્મ રહે છે એના નિચારમાંયે શેષ અપૂર્ણતા
કે મેય હોવા નથી એનું કાર્યમાત્ર સંપૂર્ણ હોમ છે
કારા કે ત પોતે કંઈ જ કરતા નથી તેનામા રહેનો
અત્યારથી જ બધું કરે છે તે તો તેનામા સમી જ ગયો
છે તોયે સાક્ષાત્કાર કરેડોમા કોઈકને જ થતો હશે.
ધર્મ જ શકે એ નિષે મને મુદ્દન શકા નથી મને એવો
સાક્ષાત્કાર કરનાની અભિનાસ છે પણ મને નથી થયો
અને તનાથી હું નફુ દર છું એટલું બાજુ છું " (ધ પા.
૧૭૮) આટલા ટાણણમા ધણુ ધણુ કહેવાઈ ગયું છે
સુદમ નજરવાળો તે સમજી શકે એમ છે કે અતરનો
અવાજ તે જ ગેમી વા ની અને તે જ આકાશનાગુ.
પુરા દિમા આકાશવાણી જાલગાવાની ધણી વાતો
આવે છે અન્યોની નેમ આ જમાનમા રહેીજીને એ
વિષયો અનેક રાર પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો એનાથી આકાશ
વાણી છે? એ શકા નિર્મૂળ ધર્મશાસ્ત્રી છે ખીજ એક
વાન ખજુ આમાંથી કિંવિત થાય છે ગાંધીજી સરકે
મયનો સ પૂર્ણ સાક્ષા કર અસભરિત માને છે છતા
ઉપર બનામ્યા તોયે અર્પિદિત જના સામાત્કાર સેદંદ

શક્ય છે એમ પણ જણાવે છે સાક્ષાત્કાર અંગે ગાંધીજી નિશ્ચિત નિર્ણય પર આવી શક્યા નથી છતાં તેમને ન્યારે ન્યારે જે પ્રતીતિ થઈ તેણે તેમણે વર્ણન કર્યું પોતાની મર્યાદા તેઓ જાણતા હતા તથા સાક્ષાત્કાર અંગે વધુ વર્ણન ન કરતા તેની સહાવૃત્તિ પણ કરીને જ સંતોષ માને છે અને તે જ તેમના જેવા સત્ય શોધક માટે વાજબી વલણ ગણાય

અ તરેનો અનાજ સાંભળનાની શક્તિ કઈ રીતે પેદા થાય એવો સવાન સહેજ જોએ વાય ગાધીછએ આ અ ગે એાખન કતા સાંધનાની અગત્યખતાની સામાન્યમા સામાન્ય નરતુ કરનાની શક્તિ મેળવના સારે ય જો ક ઈક પ્રયત્ન કર્કે સાંધનાની આનસ્ખકતા રહે છે તા ધ્રિશ્વરની પ્રેરણા મેળવનાની યાગ્યતાને સારુ પ્રયત્ન અને સાધનાની આનસ્ખતા હોય એમા શી નવાઈ? (૫ પા ૧૭) સત્યાથીને માટે ના સાધના જ મિદ્ધિ છે આત્મચાન વિના સાધના અર્થ છે એમ નરસિંહ જોના સત કવિએ ગાયુ છે તા આત્મચાન માટે સાધના કેમ કરવી? ગાનીછએ આનો દેહો નેટય જના આપી દોષો છે આત્મચાન જનમાન ડી સવે એને ધ્રિશ્વરની સાથે જૈકય-તન્મયતા સાધનાથી જ થાય ન માન ડી સાવ અક્ય સાધનુ એટલે તને દુ મ નાનપૂનક દુખી થવુ તતા દુખનુ નિનાર કરવુ

નિર્મળજી બળ નહીં મી માનને પહાર પાનારી
ગાડીની દિનસુદી અને પ્રદત્તિ જની દ મી નિર્મળ
હોય છે અને તને નિર્મળતામાથી છા પરી તના ક બનુ
નિવારણ કંવાનુ આ દિનસુદી શીખત છે નિર્મળજી
બળ રામ છે તેમ નિર્મળતા ખરો આવાગ અ દર્શન
તાવે છે ભારત યુગમ મનુ નિશસ્ત્ર તુ યુ અને
તની આઝાદીને કોઈ રાહ દેખાતા ના માધીએ
ધારેત એટલું આત્મચળ પ તની પામે નજીનુ આ
કોઈ પયુ બાધ બળના કે આના અબાવે બનુ નહીં
વ રીના આર્થ સરકારના દોરાવા લા તડી રીતનુ મત્વા
મહી શસ્ત્ર રીકાપુ દીના મોડા મને ત મીમાડી અને
ડગમગત પગને થોડા પગના એ રસ્ત મા ચા હા ય
ભારત આઝાદ બી રીશ્ચુ ગાડીનુ દર્શન નિર્મળજી
પનુ બળ મનુ નિર્મળજી ખર બળ બ તા દે મત્વા
છ ગાડીની દિનસુદીમા રામ છે તેમા મત્વા છે તરી
તે નિર્મળ અનેના મારતનુ મળ બી રીશ્ચુ આટનેથી
તેની શકિતનુ માપ પૂ નથી મણાતુ તેછતના માગન

પ્રાંતી પડોએ એની વ્યાપક છ સરળ છ સીટી છ અને છતાં તેમાં એટલી જ સર્વશ્રાવણતા પણ રહેતી છે ગાંધી જીનું જીવન-સર્જન જનસર્જના સત્યનું અત્યંતનું કરના માટે છે અને એ ચાંપનાની સિદ્ધિમાં જ એમાં જ એની સાર્થકતા રહેતી છે

ગાંધી ફિલસૂફીની મર્યાદાઓ — ગાંધીજીની આ
જની સિદ્ધિ અને સફળતા છતાં તની કેટલીક મર્યાદાઓ
પણ છે એ જૂનવ ન જોઈએ એનામા છ ના મનુષ્ય
સુધી પહોંચવાની ક્ષમતા છે છતાં અચ્છારમાં તે હજી
બહુ આગળ વધના પામી નથી સત્યાગ્રહ અને સત્યા
ગ્રહી પદ્ધતિ મૂલવનાર છે છતાં જનસમાજના દૈનિક જીવ
નમાં તેની ઉપયોગિતા હજી સમજાઈ નથી ખીજી કોઈ
પણ ફિલસૂફી કરતાં એ રહેલી અમજન એવી છે છતાં
બહુ ઓછા એના અભ્યાસ તરફ આકર્ષિયા છે એનો
ન્યાર પણ જોઈએ તેગેના કે જોઈએ તે રીતે થયો નથી
અમા રસને સ્થાન છે છતાં ધણીને તે જૂમી લાગે છે
અહિં સાની કાર્યપદ્ધતિ હજી વેદિકસમજના કિતરે એટલી
સરળ નથી થઈ કે લોકસમજ એટલી પામી નથી કે તે
તને એકદમ પચાવી શકે બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રતોનું માહાત્મ્ય
એમા ગણાયુ છતાં એની વિભાવનાર ગ્રીયુવદભરી દોર
નણી મગે એનું માર્ગદર્શન નની મળયુ, એ અગેના
નિચાર મગે તેમથી જનતાનું કામ નથી સરતુ પ્રગળે
તા તત્ત્વ વ્યવહાર નિશાન જોઈએ છ

મોટા ગ્રંથો અંગે પણ આ દર્શનની મર્યાદાઓ મર્યાદા છે. ભારત પાકિસ્તાનના વિભાગ વખતે જે હિન્દુ રત અર્થ તેમજ લા ગેનોના નાથ થયા આ દિનસુરી ન તેનો ઉપાય પતાવી શખ ન તેનો અટકાન કરી શકી ગાંધી છતાં છવત્તારત તેમના વિગેધ છતાં ભાગના પ થા લાખો નાથ પામ્યા એનો અટકાન ન જડયો ન આવી સકયો એ જ રીતે હિ સક આંકમણ સામે પણ વ્યવહારમા સામાન્ય જન અપનાવી શકે એનો ઠોઠ સક્રિય અહિ મક રસ્તો એમાથી હજુ નુધી જ થો નથી પગી અરપૂચતતાની જડ દની ગઈ છતાં હજુ તે નિમૂગ થ નથી સામાજિક કે રાજનયય પ્રશ્નો અંગે આ દિતસુરીની આ નથી મર્યાદાઓ છે

આધ્યાત્મિક સ્ત્રોતમાં પણ સામાન્યકારનું જે એ માર્ગ
દર્શન નથી કરી શકતી સત્યામહી શક્તિ નિઃશંકાના
ઉપાયો મનાવવા છતાં તેની ઝીણવટભરી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ
નથી મળતી સમિતિના ઉપરિષ્ઠિક ભૂ. (Sublimation)

અંગે પણ તેમણી રજા રિતનવાર માર્ગદર્શન મળતું નથી. એનાનો ઝડપી વિકાસનો માર્ગ દેખાડવા છતાં તેનો કોઈ ક્રમ કે તેમાં નડતી યુક્તિઓ અંગે કંઈવાર કે રિતનવાર ઉપાય મળતા નથી

મર્યાદાનાં કાચેલાં-ગાંધી-વિચારદર્શનની આ બધી મર્યાદા છે પણ તેની પાછળ સચોટ કારણો પણ રહેતા છે. ગાંધીજીએ કદી શાસ્ત્રીય દ્રમે પોતાના પ્રયોગોનું તારણ નથી ક્યું. એ તો એક મહાન પ્રયોગવાર હતા અને ન્યારે અને જે પ્રસંગોમાં જે કર્તવ્ય હામ્ય તેનો ઉપાય શોધતા ગયા. એ પ્રયોગો શાસ્ત્રીય દ્રમે કર્યા હતા ખરા, પરંતુ તેનું તારણ કરવાનું તેમણે બાંધે પેદી પર છોડ્યું. વળી સત્યાગ્રહી વિચારસરણી કે પદ્ધતિ સચોટ છે અને જીવનના બધાંય ક્ષેત્રોમાં તે ઉપયોગી થઈ શકે એમ દોષ છતાં તેને એટલી હદે કે એટલી વિગતે કબી જોવા જેટલો સમય કે પ્રસંગો

એમને પણ મળ્યા નહોતા કે એમના ગયા પછી હજુ ખૂરતો સમય કે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયા નથી. છતાં એમના ગયા બાદ એમની દિલસૂરી વિકસી રહી છે તે ભારતની આજની કારવાઈ પરથી જોઈ શકાય છે. વિતોબાજી ગાંધીવિચારને આગળ લઈ રહ્યા છે અને એને સુભગ વળાંક આપી રહ્યા છે. તે જ રીતે રાજ્યસેને થી નહરૂ, પણ તેનો યોગ્ય વિકાસ સાધી રહ્યા છે. આજના તેના વિકાસ પરથી ગાંધી દિલસૂરીના ગર્ભમાં યુ યુ સમાય છે અને એની શી શી શક્યતાઓ છે તેનો અદાજ સારી રીતે કાઢી શકાય એમ છે.

ગાંધીવિચારદર્શન વિશ્વના કોત સત્યોનું સંશોધન સાધનાર વ્યવહારદર્શન છે અને તે સતત વિકાસશીલ છે. એનો આ રીતનો સતત વિકાસ સાધવો તે આજની અને ભારતની પેઢીઓનું કર્તવ્ય છે.

બાળકો અને જીવનનો ઉદ્દેશ્ય વિશે આકરી ટીકા અને બારે દૃષ્ટાંતો વેણી વડીનો વાર વાર ઉચ્ચારતા જોવામાં આવે છે. ઉદ્દેશ્ય એ કોઈ આગકારણ્યક હક્કનું તો નથી જ. ઉદ્દેશ્ય બનતારે પોતાના સ્વભાવની ધી સારખ મુખાવે છે. એનું જ નહીં તેના આમના સારા કાર્યોની અસર પણ તે ઘોઈ નામે છે અને ઘણી વાર તેની ઉદ્દેશ્ય જ વ્યક્તિમાં કરતી હોય તો તેના પ્રત્યાધાતકે આકરિત આવેલી ઉદ્દેશ્ય યોગ્યતાના પમણુમાં કામગીરી થઈ જાય છે. એ વિકૃતિ ધર કરી બેસે છે. પણ જેનું વર્તન આગળ સામાન્ય સારું હતું તે એકદમ, કોઈએક પ્રસંગે અવિરોધી કેમ બની ગયા? એ પ્રશ્ન વિચારવા સરખો છે.

બાળક કાગળની કતરણ દૂધા રીકગ લાકડીઓ આદિ વડીને નકામી માગતી ચીજો ભારે લાગણીથી બેગી કરે છે, અને તેનો ચિત્રચિત્ર ઉપયાગ કરે છે. આપણને ન ગમે તેવો પણ ઉપયોગ કરે છે, આપણને ન ગમે એવે સ્થળે પણ રાખે છે. ઘણી વાર વડીનો ખીજાઈને એ બધી વસ્તુઓ ભારે ધુરસામાં આવીને બહાર ફેંકી પણ દે છે અને નાજકને ધમકાવે પણ છે. અને બાળક રકારીગ કરી મૂકે છે. જ્યુવાના કે એવા ખીજા કોમોમાં તે નિરુત્સાહી થઈ જાય છે અને ન્યારે તેની વહાની ચીજો ફેંકવામાં આવે ત્યારે તે તે આકુળઆકુળ થઈ જાય છે, અને ઉદ્દેશ્ય પણ બને તો નવાઈ નહીં. એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. એ ચીજો સાથે એની હાદિક લાગણીના નાજુક તનુ વણાયેલા દોષ છે. એમાંથી એને ઉત્સાહ પ્રેરણા અને આનંદ મળતા હોય છે, એની પાછળ એની પોતાની હર્ષક કેપનામાં હોય છે. સ્વના હોય છે. મોટા માણસની કંપના કે સ્વનામાં નાજુક થતા જે આરામ, હતાસા, બાકુળતા તે અનુભવે છે તેનું જ બાળક પણ અનુભવે છે. મોટા માણસ તેના પ્રત્યાધાતો છરતી શકે છે, અથવા તેનું બાલક પ્રેમ એટલું નથી કરતા પણ બાળકના પ્રત્યાધાતો યુરસા અને રોષમાં પરિણમતા ઉદ્દેશ્ય કે અવિરોધમાં પરિણમે છે. પદાર્થોની વાસ્તવિક કી મન તેનો મોડા આદિ તેની દોષ છે. કુન્યતી મૂલ્યાંકનો આવી નાનતામાં લાગુ પા તો અન્યાય જ થાય.

આજ નાખત છુનાતોન પમ્મ લાગુ પડે છે, ધી ગી, વ્યવહારી ટાઢી પણ અજુક કરામત આગધારે આધાન તમને આવે છે ત્યારે તેના પ્રત્યાધાતો ઉદ્દેશ્ય અસ્થિર કે લાગણીય રહે પડે છે. એનું નિતારણ આકરી ટીકા કેવળ બોધ કે દૃષ્ટાંતો આકરી મોન કે હદાપરશસ્ત્ર નથી કરી શકતા. માનસિક વનજો પાછળ માનસસાસ્ત્ર જ કામ કરતું હોય છે. તેને માટે તેનો ઉપયોગ ન થાય તો બાજી બધા થી ગડા છે.

બાળકોના અવ્યવસ્થામાં આજ વર્તનના પાછળ તેમને તેમ કરવા પ્રેરતા બાલક નજરે વાધાજનક નહીં એના મી મા ગડી નાખતવાળા વ્યવહાર કેવળના હદાપણો પણ હોય. આ વિચારણુ ધો

[૧૧૭]

પાંચ ઇન્દ્રિય-વૃત્તિઓના નિરોધ દ્વારા,
સમાધિની સાધના કરવાની હોય છે.
પણ મેં તો સમાધિને પણ પાછળ મૂકી દીધી છે.
અને ભગવાનના સચુણ સ્વરૂપનું, કૃષ્ણમૂર્તિનું
વરણ કર્યું છે.

બધી ઇન્દ્રિય વૃત્તિઓ એને સમર્પણ કરી દીધી છે,
અને પ્રેમસ્વરૂપ ભક્તિ સાધી લીધી છે.
નામ અનુરૂપ કૃષ્ણ ખરેખર કાળો જ છે,
મહામાયાવી છે.

પ્રાચીનકાળથી એ એવો જ છે,
એટલે તો વેદ જેવાને પણ પાગલ કરી મૂક્યા છે.
એણે મને પ્રપંચથી છોડાવ્યો.
જનમ મરણથી જુદો કર્યો,
એટલે હું એની એકનિષ્ઠ ભક્ત થઈ શકી;

[૧૧૮]

માયાની કાળી રાત ફેલાઈ છે,
અને એ માયાવી પ્રભુ, બરાબર એવું જ કાણું રૂપ
લઈને સંતાકુકડી રમે છે,
કાળામાં કાણું છુપાઈ જાય છે.
અને કાંઈને ઝાળાખાતું નથી.
પરંતુ હું બરાબર અને સહજ એની તરફ ખેંચાઈ
બર્લ છું.

કાળી રાત મને અહચ્ચક્ત કરી નથી.
આકાશની ભૂરી પાંચભૂમિમાં,
જલથી પરિપૂર્ણ કૃષ્ણ એક જેમ સુંદર દેખાય છે,
એમ મને એનું રૂપ દેખાયું.
એ તો નિર્ગુણ છે, એને રૂપ કેવું?

પરંતુ શૂન્ય આકાશ પર પણ ભૂરો રંગ ભિતરે છે,
અને એ જ મેઘાચ્છન્ન થઈને વેરા કાળો બને છે,
એ જ રીતે, નિર્ગુણનો સચુણ અને સચુણનો સુંદર
સાકાર રચામ બનેલો એ રચામ મારી આંખોને
વશીભૂત થઈ ગયો, મારી દૃષ્ટિમાં બાંધે સમાઈ
ગયો.

ત્યારથી એની સંતાકુકડી બંધ થઈ, અને મારે
માટે બિલકુલ સરળ થઈ ગયો. કાળાશના સરખા-
પણને કારણે માયા અને માયાવીનો ભેદ હું ગાળી
શકી નહોતી.

અને એટલે, આજ સુધી, એણે મને ખૂબ જ
ભ્રમમાં રાખી હતી.

પરંતુ દૃષ્ટિના પ્રકાશે એ ભેદને ખોલી નાખ્યો.
હવે હું માયાવીને જ ઝાળાયું છું.
માયાને ઝાળાખતો જ નથી.

[૧૧૯]

હેત્ત કાલિદાસોમાં ભગવાનનું ધ્યાન ધર્યો કરંતો
હતો.

ફળસ્વરૂપ, મન અંતરાત્મામાં એટલું લીન થઈ
જતું હતું કે એ કંઈ પણ જાણદાર આવી જ ન
શક્ય;

પરંતુ હવે તો બિલકુલ ભલકું થયું છે,
ત્યારથી આખી દુનિયામાં કૃષ્ણમૂર્તિ પ્રગટ થઈ
ત્યારથી મન પાછું ફરીને આખોમાં આવી વસ્યું છે,
બાંધે એ આખ જ બની ગયું છે.
પ્રભુનું એ ઉત્તરવળ આમૃત્ય રૂપ - જોતો જ રહ્યું.
કેવું છે એ રૂપ?

એ છે કાળી શાદી જેવું,
(હું આ વિવેકભાવે નહીં સરળભાવે કહી રહ્યો છું)
અને એ આટલું કે તેટલું પણ નથી

દગલે ભલું પડ્યું છે,
એની એક પી ટીથી, આખું જગત રંગેલું છે.
માયા ઇશ્વરને લાકી દે છે એટલા મારે એ કેરૂં,
કાળી,
માયાને ઇશ્વર લાકી દે છે એટલે એ ઉત્તરવળ
રચામ.

[૧૨૦]

પ્રભુ તે, જે આ દૃઢતાકાશમાં વિરાજતા રહે છે.
એ જ મહાકાશમાં પણ એ
અજાડ! એકરમ!

પરંતુ, એના વિષયમાં, પોતપોતાના દૃષ્ટિકોણને
કારણે, ભિન્ન ભિન્ન અનુભવ થાય છે.

કોઈને એ સત્ પ્રતીત થાય છે,

કોઈને ચિત્ત,

કોઈને આનંદ,

અને કોઈને સન્નિવહનંદ રૂપમાં દર્શન આપે છે

વાસ્તવમાં એને એથી થે પર કહેવો જોઈએ

પરંતુ એનું વર્ણન કરવા માટે

શબ્દ જ અપૂર્ણ છે.

એટલા માટે સાર એમાં છે કે બધી શબ્દવાદ

છોડીને અપા ઠરૂપ એમાં જ નિવાસ કરીએ.

જ્ઞાનદેવ કહે છે કે મને એ દૃષ્ટિ મળી ગઈ છે

એટલે ભેદ અભેદની રૂઝ ઉઠતી ગઈ ॥

અને આત્મરૂપમાં મને એનું દર્શન નિરંતર થતું
રહે છે

[૧૭૧]

ધ્યાનાવસ્થામાં, યોગમાયાથી ઘેરાયેલા ઈશ્વરનો
કૃષ્ણવર્ણ, સીંદાત્કાર યતો રહે ॥

એ જ રીતે આકાર પ્રતીક દ્વારા,

એની બધા પદ્ધતિ પરધારણા ધ્યાનાદિ કરવી વખતે,

એનો નીલવર્ણ સાક્ષાત્કાર પણ યતો રહે છે

એ અનુભવ વર્ણવતા જ્ઞાનદેવ કહે છે

ઈશ્વર સ્વરૂપ નીકુ જ નીકુ દેખાય છે

આકાશ પેઠે બધા પદ

પરંતુ આકાશ પેઠે પોણું નહીં,

પ્રીતિથી પરિપૂર્ણ,

પરંતુ પ્રીતમાં પદપાતળી ઠપના આવવા માગે છે.

એવું પણ નથી,

સમત્વયુક્ત

એ પ્રકારના અપ્રતિમ દર્શનમાં

બધી સાધના નીવા રહે રંગેની,

બધો બધવહાર પણ એ જ રંગમાં રહેવો

જ્ઞાનદેવ જાણે નીવવળની નિશાળમાં શિશુલુ લઈ

રહ્યો છે

ગોપી, શ્રીકૃષ્ણના નીલવર્ણની લગનીમાં

૨૧૫ એવી જ બનીને એની સાથે સમરસ થઈ ગઈ

એ જ આ રિચિતિ.

[૧૨૨]

સાથે જૂડું દર્બજ સબળ્યું છે,

એના પર ભૂરા રંગનો પટ દીધો છે,

અંદર ભૂરા રંગનો વહેરો દેખાય છે,

વચ્ચેનું આકાશ પણ ભૂરા રંગમાં હુખત થઈ

ગયું છે,

ભૂરા થઈએ,

ભૂરામાં રમીએ,

ભૂરામાં પાવન થઈએ

એવો આ હરિરંજ જ્ઞાનદેવના હૃદયમાં સમાઈ

ગયો છે

[૧૨૩]

એક વાર જ્ઞાનદેવ અને આગ્રદેવ પરસ્પરના આધ્યા-

ત્મિક અનુભવોનું અનુસંધાન કરતા હતા

જ્ઞાનદેવે આગ્રદેવને પૂછ્યું:

ધ્યાનાવસ્થામાં જે વિવિધ ભાવો, સૂચક વિચિત્ર

વર્ણોથી ખેલે છે,

જે અનરનાદ સંભળાવે છે,

અને જે જરા વારમાં શાત થઈને સૌને ખાલી

કરી નાખે છે,

એ તત્ત્વ કયું છે?

પ્રિયથી જે પ્રિયતર લાગે છે,

ગગનથી જે વિશાળ પ્રતીત થાય છે,

ત્રિભુવનને જેની અત્યંત આવશ્યકતા છે,

છતાં પણ એની ઉપવબ્ધિ નથી,

એ તત્ત્વ કયું છે?

આગ્રદેવે જવાબ આપ્યો:

કદાચ આપણે જ તે છીએ!

ધ્યાન તો એક અપૂર્ણી કલ્પનામાં છે,

અને સૃષ્ટિનું બધું માધુર્ય આપણી જ અંદર

છુપાયેલું છે

જ્ઞાનદેવે કહ્યું:

મને જાણું પ્રિય લાગ્યું.

મારા મનની જ પાત તમે કહી,

હવે હું અને તમે એક થયા

પાર્વતીએ પોતાનું અંગ્રેજી લાપલુ 'ચૌડુ' ઘણું જાન ફરી તાજું કર્યું. રોકેશ ઈધી ગયો હતો તેને ફરી જગાડીને તેને અંગ્રેજીનો પાઠ આપવાનો હતો. એ વિદ્યા ફાંસીની પેટી આજે એને ગળે પડી હતી. વિવાહ પહેલાં માનું મૃત્યુ થતાં અને આર્થિક મુશ્કેલીને કારણે કાર્પનચ ક્લબીને જ એને ભણતર છોડવું પડ્યું હતું ત્યારે એ કેટલી બધી રડી હતી! કેટલી દુઃખી થઈ હતી! પિતાની સમજનવટથી ઘર બેઠાં જ તૈયારી કરીને કેટલીક હિન્દી પરીક્ષાઓ આપી હતી, અને પાસ પણ થઈ હતી. પણ એને લાગ્યું કે 'વિદ્યાવિરોધિની' થી સર્પને તે 'રિસાર્' અને 'વિદ્વાની' ની ડિગ્રીઓ લાઈની બી. એ ની ડિગ્રી આગળ ફીકી છે. સારાં ધરોના માગા આવ્યાં ત્યારે બી. એ. તો ફીક પછુ ઈન્ટર પાસ તો જોઈએ જ એવા કારણે પાછાં વળ્યાં હતાં. પાર્વતીએ ઘર બેઠાં જ 'મેટ્રિક ગાર્ડ' કે, 'હ મહિનામાં ઘર બેઠા અંગ્રેજી', 'સરળ મેટ્રિક પરિક્ષા' આદિ અનેક પુસ્તકો ગોળી કાઢ્યાં હતાં. અંગ્રેજી વાંચવામાં કેઈ ઠસર રાખી ન હતી. પણ ભાગ્યની વાત કહો કે પરિસ્થિતિની, મેટ્રિકનું ફોર્મ ભરેલું જ પડ્યું રહ્યું અને એના વિવાહ ઉમાશંકર સાથે થઈ ગયા.

ત્રણ વર્ષની આઠરી દોડધામ પછી છોકરો મળ્યો હતો. ઈન્ટર સુધી ભણ્યો હતો અને એક ઓફિસમાં ટાઈપીસ્ટ હતો. મોટા દહેજની વાત ન હતી એટલે પિતાએ એની સાથે જ વિવાહ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું. માર્છ એ તો કહ્યું પણ હતું કે દાદા, ઉનાળા સુધી થોભી જાય, પાર્વતી પરીક્ષા આપી દે પછી વિવાહ થાય તો ફીક. પણ પિતાએ માન્યું નહીં. એમણે દલીલ કરી: 'પરીક્ષા આપવાથી શું ફેર પડવાનો હતો! એને કેઈ નોકરી તો કરવાની નથી. આગલુ ત્રીસ વર્ષની તો થઈ ચૂકી છે. હવે હું એક દિવસ પણ મોડું કરવા માગતો નથી!'

વિવાહ થઈ ગયા. પાર્વતીના જીવનમાં એ ઘટનાથી કંઈ એટલો જ ફેર પડ્યો કે, એ પહેલાં પિયરનું ઘર સંભાળતી હતી તેને બદલે હવે પતિનું ઘર સંભાળવા લાગી.

ઉમાશંકરને પગાર સાધારણ હતો આજની મોંઘ પારીમાં ૧૦૫ રૂપિયાનો થો હિસાબ! એ નાના ચોરસ-

વાળું મકાન ભાડે રાખ્યું હતું તેનું માસિક ભાડું જ ત્રીસ રૂપિયા હતું. લગ્ન કર્યાં તે વર્ષે તો સાડું ગધું પણ એ ધરકામ મોટે એક નોકર પણ ન રાખી શક્યો. માત્ર વાસણ માંજનારીને રાખી ખરી. પછીનાં પાંચ વર્ષમાં જ પાર્વતીને ત્રણ બાળકો થયાં. ઘી-દૂધના ન્યાં વાંધા હતા ત્યાં હવા તો ક્યાંથી મળે? નાનાં બાળકોવાળા ઘરમાં ખેંચી તાણીને ચલાવતાં ૫ પગાર ઓછો પડતો હતો ઉમાશંકરના કહેવા પહેલાં જ પાર્વતીએ મહિને જ રૂપિયા બચાવવા વાસણ માંજનારીને પણ રજા આપી દીધી.

સારી નોકરી મળવાની આશાએ ઉમાશંકરે ખાન ગીમાં બે વાર બી. એ. ની પરીક્ષા આપી પણ એ ફેઈલ થયો. ત્રીસથી ચે ઓછી ઉમ્મરનાં એ દમ્પતિની એક માત્ર આશા એમનો પહેલો પુત્ર રોકેશ જ હતો.

ઉમાશંકરનું હિન્દી સાડું હતું, પણ અંગ્રેજી કાપમ નમળું જ રહ્યું. બંને વાર એ અંગ્રેજીમાં ફેઈલ થયો હતો. એટલે એણે નક્કી કર્યું કે રોકેશને શરૂથી જ અંગ્રેજીમાં હોશિયાર કરવો. પગાર એટલો ન હતો કે પુત્રને તે સારી નર્સરી સ્કૂલમાં ભણવા મોકલી શકે. એટલે એણે પોતે જ, પુત્રની ત્રણ વર્ષની ઉમ્મરથી જ અંગ્રેજી ભણાવવું શરૂ કર્યું.

રોકેશ શરૂથી ઘણો નજીબ હતો. માનું દૂધ પણ એને પુરું એક વર્ષ પણ મળ્યું ન હતું, કેમકે, દોઢ વર્ષમાં તો એની બહેન વિમળા આવી પડેલી હતી. એ વખતે તો, રોકેશ મોટે રતવ દૂધ બાંધ્યું હતું પણ વિમળા મોટી થતી મર્છ તેમ એમાંથી ચે અર્થો ભાગ પડી ગયો. હવે તો, દૂધ તો એટલું જ આવતું હતું પણ એમાં ભાગ પડાવવા એની બીજી બહેન પણ આવી પડેલી હતી. વળી ઉમાશંકરે બી. એ. ની તૈયારી કરતો હતો ત્યારે એ જ રતવ દૂધમાંથી દોઢેક પાંદેર એના પેટમાં ને જતું હતું.

ઉમાશંકરે ન્યારે પુત્રને હિન્દી સાથે અંગ્રેજી બગાડવા પગ ચોખાવવી શરૂ કરી ત્યારે પારોક્ષિક મુશ્કેલીઓ કહ્યું: 'અરે ઉમા બાબુ, છોકરો દલ નાનો છે. માંડ ત્રણેક વર્ષનો દરો વળી દુખ્યો ચે કેટલો છે! અત્યાશી જ એનો શું જીવ લો છો?'

ઉમાશંકરને એ સાંભળીને પોતાનું અપમાન ધણું દોષ એવું લાગ્યું. એણે કંઈક કડવાશથી જવાબ આપ્યો

‘મું-શીછ, એ છ જ એવો’ મારી ખાનાપીવાની શુ
કહી કમી છે? એને મારે તો પરોઝિયે જીવેને નજર સામે
ગાય ડોકાવડાવીને ગેર દુધ નર્મ આપુ છું.’

મું-શીછએ એક શર દુધ પીને લાખનારા પહેન
વાન પર દવાની નજર નાખીને રગતો પકડ્યો અને આમ
ઉમાશ કર મમથા નેરજથી છાકરાને લાખનારા મડી
પડ્યો પરતુ લાખનારાનું કામ અને અનુકૂળ ન હતું
દિવસ આખા મશીન સાથે મશીન ચર્ચને કામ કરવાથી
એનું મગજ માવ થાકી જતું હતું તમા વર્ગી રોડેસ
સહેજ તોતકાતો, અગ્રેષ્ઠના શુદ્ધ ઉચ્ચારો કરી શકતો
નહી

પહેરે દિવસે એને પાચ વ્યક્તર પશુ માદ ન રચા
એને બચેને ઉમાશ કરના પાચ આગળાની છાપ એના
કેમળ ગાલ પર પડી ખરી

તે દિવસે પહેની જ નાર પાઈતી પતિ સાથે
અધી પડી ‘વાહ વાહ’ દીકરા પર કેવુ બારે હેત છે.
એક દિવસમા જ નધુ ખાધુ પીધુ કાઠી નાખ્યું. આમ
તે દીકરા લાખવાના હશે?’

ઉમાશ કરે પશુ એ રાજ જુસ્સાથી જવાન આપા
‘નહાર બજેને તોકરી કરે તો ખનર પડે કે હેટવી વીએ
સો માપ છે’ થાકેનો મથકસ થરે આવીને છોકરા માથ
લમથાગીક કરે એટલુ બધુ તકાલ હોય તે તુ જ લવડા
ને’ લાખનારા નેટલુ અગ્રેષ્ઠ તા, ઘુ જાણે જ છે.”

પાઈતી બમડી અને એટલી કુરમ્બ જ કયા છે?
પરોઝિયાથી માડીને રાતના દમ અગિયાર સુધી તો
કામમા નેરજાયે તી રહુ છું.”

‘અને હુ તો આપો દિવસ પામા બદલીને ખા
કાને દીનો કડુ છું, કેમ?’

અને પતિ પત્ની બને અકબીઅથી મોગ ફેરવીને
સફરિયા

પરનુ થયુ એ જ બેમાર દિવસની રકઝક પડી
રોડેસને લાખનારાના નાર પાઈતીને જ માથે પેવો પડી
થર આખાનુ કામ પનારીને બને બાળકીએને આગવાખ
મુનાડીને ધડી ભર એ આરામ કરતી હતી તેને બાને
હવે એ સમયમા રોડેસને પમડીને એ બી સી ડી ને અ
આ પ મ્ શીખનાડતી પહેના છાકરો દિવસે એ સમય
ઉધિતો હતો હવે માની સિખામણ અને બાપની ધમ
કીનુ મીશ્વર પીને કીવચાનુ છેકી બારાખડી એખવા
લખો

છ મહિનામા રોડેસે પહેવી હિન્દી નોપડી પૂરી કરી
અને ‘ગોમ રીકર’ ના દસ પાના પશુ ગોખી કાઢ્યા
★

આખા ઘરમા નેરજોરથી સાફસરી ચાનતી હતી
ઉમાશ કરે, દિરાનખાનમા પવન પર ગેહકુ’ નાખી તે
પર ચાદર નાખી બને જૂની મુરશીએને લેલપાણી લમા
ડીને ચાકડી કરી છો ના મેજ પર, દહેજમા મનેનો
રુમાલ પાચર્થા હતો રૂલ પર પાકોશીને ત્યાથી માગી
આલેખ ટાન્મિપીસ પશુ ટિક્કટિક્ક કરતુ હતુ રોડેસે નધુ
નકોર ખમીસ પહેલું હતુ આટની નાની ઉમરેય મોટા
માલસ પેટે એના માથના વાળ આજા પડીને ખરના
લાગ્યા હતા અર્ધી મજા ખેાપરી પર તેન નોપકાવીને
વમકારનો આપોમા ભગપુર કાજળ આજીને એક કડક
કચોરી ખાતો એ ઘરમા આમનેમ આટા મારતો હતો

નાન એમ હતી કે હોળીના ટાકો ઉમાશ કરે આજે
પાનાના છોટા સાહેબને થરે તોતર્થા હતા સાહેબો સાથે
આગસ્ટારી રખનાથી કામે વડેલા પને છે, આપુ જ
નર્મ નર્મી અ ખુશ મર્મ જ્ઞપ તો પગાર પણ વધે બરે
પાર નયે રવે તાપશુ સાહેબ ખુશ રહે એ જ શુ યોજુ
છે? અર્ધિમા જગ વડેનામોડા પકોચાત તો એમના
ફપકા મોરમાથી તા છટકારો મટે’

માટેમ આન્યા, આ પીધી નારતો ક્યા અને પડી
કેશના અગ્રેષ્ઠ જાનતો નધુતો જોયો નાનકડા દુબળા
પાનળા મળ્ય છેકરાનુ આ પરકમ આસપર્ષવનક હતુ
માકા આર બર્ષના ગોશને સાહેમે તો સાડાત્રણ વર્ષને
જ માનના ખુશ ચર્ચને એમણે કેવુ મિરટર ઉમાશ કર,
તમાગે છાકરો તો બારે કન્ટેરીતેન્ટ છે? આટનો નામે
છ જતા આન અગ્રેષ્ઠ બાણે છે? એને કોઈ સારી
મુનમા માખત કરાવો અને હા એની તમિચન પર
પ જુરડા થયા આપો થયુ નમળો લાગે છે કેત્ય
કંઈ વેલ્ય?”

ઉમાશ કરે ગાહુઈ ચર્ચમગા મુકામોનાની આખી
જત્રીની ચમકી બિપી ‘માહેન તમિચલ તા એની પટે
લાથી જ અડી છે, હુ તો એને નજર સામે દોડેન દુધ
પીરકલુ હુ ભાખના છાકરાને દુધ ન મળે તો બળે
મગા પૂરો એક મેગ દુધ એને મારે બાધ્યુ છે

સ કેમે પવુ ટાપ્પી પૂટી ઓહ વચ, દુધ સોથા
સારો મોગક છે હુ પવુ મારા માથાને આ પોરા દેસ
નથી”

પછી એક શેર દૂધ પીતા એ ચામાચીડિયા રાજેશની પાઠ ચામડીને સાફેબ લેત્યા

પોળને નાકે સાફબની મોટર સાયકલ પડી હતી ત્યાં સુધી ઉભાશ કર એમને મૂકી આ ચો પાછો કરીને પત્નીને ઉદનાસભેર કહેવા લાગ્યો 'જોશુ રાજેશને જો નિ સાફેબ અથવામા પડી ગયા' હવે હુ ચે એને લાલુ વચા માટે થોડો સમય આપીશ મારુ અગ્રેથ સાચુ હોત તો, હુ ખી. એ. મા. કેમલ થાત? મારુ તો મવાનુ હતુ તે થયુ, પણ છોકરાનુ લવિખ્ય તો આપણે સુધારુ જ નેઈએ'

પાવંતીએ પણ પાનખરના પીળા પાદડાના રંગ વાળા પોતાના બાળક પર પ્રેમભરી નજર નાખીને કહ્યું 'જો તો છે જ એના આસરે તો આ ત્રણ પથર-બહેનો-ટકચા છે લખીને પાચ પેસા કમાશે તો સૌને ટોકા થશે'

રાજેશ મે ચક્કાના પદમા પીસાના લાગ્યા 'ગેમ રીડર' જોઈને એના હોશ ઊડી જતા હતા, પણ ભણતુ તે ભણતર-એમા મીનમેષ ન આને

સાત શિપિય શેરની બદામ ખરીદનાનુ ગજ તા બલભલાનુ ચે નથી ઉભાશ કર રાજેશ માટે અર્ધી શર બદામ લઈ આ ચો પાવંતી નદામને હિરા મોતી પરે સતાડીને રાખતી નહો નાની છોકરીઓથી છુપાવીને શેજ પાચ બદામ પનાળી રાખતી અને માકર મેળવીને રાજેશને આપતી ઘણી કોશિષ કર્યાં છતા બદામ ધમરાની એને કુરસદ મળતી ન હતી પાવંતી આખી મોસમના તરબૂચના ખિયા ધોઈ સૂકવીને સાચવી રાખતી અને તેની મગજતરી કરીને રાજેશને પીવરાવતી 'પણ કોપુ જાણે કેમ પણ રાજેશનુ શરીર વગરુ નહી તેમ ચરેગ પર લાતી ચે આવતી નહી એનાથી એક મહિને મોટો પાડો શીનો છોકરો કદમા એનાથી દોડો અને વજનમા નહુ ગણુ હતો પાવંતી એને જોઈને પતિને કહેતી 'કેવો મસ્ત બેસ જોવા છે' કાણુ જાણે કર્મ ઘડીતો મોટ ખાચ છે! આપણા રાજેશ તો એની સામે બન્યુ લગે છે'

ઉભાશ કર તસ'તી આપેતો 'મા ચે, કોડે ઓઝી અમથી છે' જેની મા તેવો દીકરો! આખો દિવસ પેટમા કઈ ને કઈ ઓરતો જ રહે છે ન બજુ ન વાચનુ કથી ચિતા નહી'

પરંતુ ભારે આશ્ચર્યની વાત કે પેનો જડિયો પણ નવમે વપે' પાચમા વર્ગમા રાજેશ સાથે એની જ સાથે

દાખત થયો! વળી, ગણિત, હિન્દી અને ભૂગોળમા તો એ રાજેશ કરતા ચ આગળ હતો'

રાજેશ હવે કર્મક સમજદાર થયો હતો નન વર્ષને! હોના છતા પોતાની વચના બાળકો કરતા એ ગભીર હતો એ જોતો કે મા નાની બહેનોને દૂધ આપતી નથી એક એક બદામ માટે બહેનો કેવી તનસે છે! એમની દાગમા ઘી પણ પડતુ નથી એનુ મન નાની બહેનોની રોકકળથી પીગળી જતુ માથી બનાબપના પાચ બદા મમાથી ત્રણ બહેનોને અંકેક કરી વહેચી આપતો દૂધમાથી પણ ભાગ આપતો મા કોઈ વાર જોઈ જતી તો, એને તો કર્મ કહેતી નહી પણ દીકરીએને ધમકા પતી 'ડાકણો એને જરા ચે ખાચા દેતી નથી! દેખાણુ નથી તમારાથી, એના શરીરમા તાન રહે છે! એને અગ્રેથ ભણવાનુ છે' બખરદાર, એ ખાતોપીતો હોય ત્યારે રસોડામા ધૂસી છે તો!'

રાજેશને દૂધના ધૂટડા ચેરતા ધૂટડા ચર્મ જતા બદામ કડવી ચર્મ જતી અને જ્યારે પાસેનો જડિયા કહેતો 'અરે જા દૂધ પીનારો ને બદામ ખાનારો નહી જોયો હોય તો, લે હાથના પલ મેગર, તાકાન હોય તો!'

ત્યારે એ જન બચાવીને બાગી જતો

૮

જડિયાએ કહ્યું 'અલ્યા રાજેશ આવે છે કે નહી?'

રાજેશ પુસ્તકમા મોઢું રાખીને જ જવાબ આપ્યો ના બાર્ડ હુ નથી આવતો મારે હજુ વાચનાનુ છે'

જડિયાએ ઝટકો ફોં ને એનુ પુસ્તક આવચકી લેતા કહ્યું 'અલ્યા તારે એ-નાને જ ભણવાનુ છે શુ'

રાજેશ કુ ખતા હાથને દનાવતા મ્યુ 'ના લાગુ તુ તા જાણે જ હ કે મારે અગ્રેથ ભણવાનુ છે આપી દે લાર્ડ મારુ પુસ્તક મને આપી દે!'

એનુ દૂસ મોદ અને રિખરાચના ત્રણ તરફ કડકડા ભરી નજર નાખતા જડિયાએ પુસ્તક આપી દીધુ 'પણ જતા જતા કહેતો ગયો 'ભણુ બાર્ડ ભણુ' તુ જ ફર્ડ' પીનીગન મેરો!'

રાજેશ રાત્રિન રાત્રા બહુના છતા બાજ મુની કોઈ વર્ગમા ફર્ડ આ-ચા નહી ખુદ અને પોતાને સમ જાણુ ન હતુ કે સા! ત્રણ વર્ષની ઉમરથી હુ અગ્રેથ શીખુ છુ, અને એ જરાબર શીખાચ અટવા માટે પિતા દુએ ગણિતના નિયમને બાજ પર ગમા-ચા છ છતા એ જ અગ્રેથ માતુ વર્તની Cઅરે અમાણે ડ! દિવસ

રાતની મહેનતથી દિન્દીમા તો એ એના વર્ગના બીજા
 છોકરાની સંભાળ આપી ગયો. પણ, જેને માટે પિતાનો
 માર ખાધો, એ અગ્રેજ દહ સંતોષકારક નથી આમ
 તો, વર્ગમાં એ ત્રણ છોકરા જ અગ્રેજના તેજ છે,
 બાકીના બધા તો એ ચીતાણીને સાથે ચલાવેલા કાકા મારે છે
 એમા બીજાએ લેને શરમ નેત્રુ ન હોય પણ નમન
 પણમા ગામેની અગ્રેજ કનિતાસ ભગતની પિતાના બધા
 પરિચિતોની સાબાશી મેળનનાર રોકેશને તો ડુબી મરવા
 નેત્રુ લાગતુ હતુ નાનકડામા એને લાગતુ કે હુ બુદ્ધિ
 શાળી છુ, પણ નિરાશના વર્ગમા એને ખમર પડી ગઈ
 કે મારી બુદ્ધિ સાચ સાધારણુ છે

રેશને આઝાદી મળી જવા પછી મમાચાર ફેલાયા કે
 શિક્ષણમાથી હવે અગ્રેજ જશે ત્યારે રોકેશ શાંતિનો
 ખાસ શીધો નેટનો શ્રમ અને સમય એ અગ્રેજ પાછળ
 ખચે છે તે વિચ દૂર થતા એટલી મહેનતે બીજા વિષયો
 તો સહેલાઈથી શીખી શકાય

દિવસ વીતતા ગયા અને ધીરે ધીરે એનો એ શ્રમ
 પણ દૂર થતો ગયો પિતાએ એને સારી પેઠે સમજાવ્યુ
 કે દેશ, એક વાર નહી પણ લાખ વાર આઝાદ થઈ જાય
 તો પણ ને કદર અગ્રેજની છે તે દિન્દીની કદી ચે નહી
 થાય' સારી નોકરી કરવી હોય તો અગ્રેજ પાકી કર'

રોકેશ દિનરાત અગ્રેજ કપર મ ક્યો રહેતો અને
 પાર્વતી એના માયામા આનજાતુ તેન નાખીને માનિસ
 કરતી પરીક્ષાના દિવસેમા એ ચોદ ચોદ કલાક વાચતો
 ઉમાશ કરે પોતાની જૂની વીડી વેચીને એને આઠે ખરુ
 થી ખરીદ્યુ અને તે હાથે ભતે જરામર ચોપ રાખીને
 રોકેશને ખતાડ્યુ, પરતુ પરિણામ? રોકેશ અને ભણિયો-
 ખતે થઈ કે નાસ આવ્યા!

તે દિવસે ઉમાશ કરના ઘટે ચૂનો સળગ્યો નહી
 ઉમાશ કરે બોવી બો નીને છોકરાને અધ્યૂઆ કરી નાખ્યો

ઈન્ડિયન રોકેશ સેકન્ડ આવ્યો, પણુ એટલા માટે
 એણે શુ યુગાનુ એ હેઈએ જાણ્યુ નહી એના માયાનો
 હુ ખાવો કેટલો બધો વચ્ચો, અધખલુ તેજ કેટલુ છટ્યુ,
 એની ખમર પાર્વતીને ન પડી કે ન ઉમાશ કરને પડી
 એમને એટલુ જ હેખાય કે છોકરાનો પાતળો અકેશ
 જરા વધારે લામેા થઈ ગયો છે અને પાટલુા હેઈરીતે
 કમરે ટકતી નથી એમણે રોકેશને એક પેટી ખરીદી આપી
 પગમા લાવતે ને એટલેમા એને પડતો નહી મળ્યો.

હતા ઉમાશ કરે એને કહ્યુ: 'બેટા, આજ પ્રમાણે મહે
 નત કરતો રહેજે તારે બી.એ.મા ફર્સ્ટ આવડુ નેઈએ
 તુ જુએ તો છે જ કે ત્રણ બહેનો મોટી થઈ છે, નાના
 બાઈની બાણતરો ખચ' પણુ વચ્ચો છે'

રોકેશ શુ એ બધુ સમજતો ન હતો! એકવીસ
 દિનમા ટાઈફોઈડ પછી નેત્રે એ બેઠાના બેસના નેટલો
 સારો થયો કે તરત વાચતા મ ડી ગયો! પાર્વતીએ એને
 વારતા કહ્યુ બાઈ, હમણા બધુ મૂક જરા ભે તો ખરો,
 તારા શરીરમા કઈએ છે? આમ લાગે આવી આઝાદીને
 કે ધી દૂધ તો પીક, પણુ ઘઈ પણુ નસીને રહ્યા નથી!

પરતુ રોકેશ ભણતા હતો, દેહમાથી જીવ બરે
 નીકળી જાય પણુ આરામ કેવો! કદાચ આગળતુ બધુ
 જૂની જનાય તાઈ હેઈ હેઈ વાર એતુ મગજ એતુ શન્ય
 થઈ જતુ કે વચ્ચેનો એક અક્ષર પણુ ચાદ રહેતો નહી
 હેઈ વાર દંડના ન્યૂવો ક પ શરીરમા બાંધતો કે જીવ તણાઈ
 જતો પરન્તુ એ તા મ ક્યો જ રહ્યો અર્થો સમય અગ્રેજ
 પાછળ અને અર્થો સમય બીજા નિયેા પાછળ

હવે એને આઈડી આડી દાદી મૂક પડુ ફરી હતી
 પણુ એનો પ્રતિતા કરી હતી કે બી એ પાસ કપી પડી જ
 હુ શેવ કરીશ મે વર્સા આજાસા આજા દસ દિવસ
 શેવ પાછળ જ ચાલ્યા જશે તેજ કરતા એટલો સમય
 અજવાબ ન કડુ ?

ઉમાશ કર અને પાર્વતી દીકરાથી સંતુષ્ટ હતા.
 હવે મેમાથી એકે એને બાણનારા સરખા તો રહ્યા ન હતા
 પણુ એટલુ ને ભેતના દન્ય કે દીકરે દિન નેત્રેા જતો
 નથી કે દેખતબિગદરેમા ચે ફરવા જતો નથી રાતદિવસ
 ચોપડીમા આબો માડી રાખે છે

પરીક્ષા આવી મહેરી સક્રિત પ્રમાણે પ્રશ્નપત્રેા કપો
 પણુ અગ્રેજના બીજા ચેપર પડી ફર્સ્ટ આનનાની આશા
 ન રહી મેકન્ડ અપુ તો ચે લાજ રહી જાય

રોકેશની આખો રાતદિવસ પરિણામની નાદ નેના
 લાગી.

સાતમી જુને સાકાતજુ એ રેશને જઈને મેટો
 અડી આને આજુ છાપુ આઠ દસ આના સુધી વેચાતુ
 રોકેશ પિતાએ આપેલા આઠ આનમર પોને નચાવેના
 આઠ આના ઉમેરીને પૂરો રૂપિયો સાથે લાનો હતો
 ચાર વાગે ગાડી આવી લાખાનુ પારસન ડીનલુ
 છટ્યુ તેતુ જ જાણનાજાના હાથમા રૂપિયો પકડાવી
 જાણુ બહુ વાંચુ, બી.એ.નુ ફિઝિક્સની, બી.એ.નુ

ફેરિયા દોડવા લાગ્યા.

રાકેશ યાદીમાં પોતાનું નામ શોધવા લાગ્યો. એની નિરતેજ આંખો સો સો પાવરના ઝેળળ પેઠે ઝળી ઊઠી હતી. યાદેલા માથામાં લોહી ઝડપથી ફરતું હતું. નેશનલ કોલેજવાળું આખું પાનું પૂરેપૂરું એ ભેળે ગયો. પણ આ શું? કયાં? એનું નામ ન હતું. શું એ સંભવિત છે? એનું માથું ફરી ગયું. અને ફરી એક એક ફરીને બધા નંબરો ધ્યાનથી જોયા. ના, કયાંય નામ નથી! ફરટું, સેકન્ડ, થર્ડ તો આધે રહ્યા—કમ્પાર્ટમેન્ટ-લમાં પણ રાકેશકુમાર સક્સેનાનું નામ ન હતું.

અંદરથી આવતા ઉબકાને બળપૂર્વક રોકીને એ પ્લેટફોર્મના બાંકડા પર ટળી પડ્યો. આંખો સામે અધારું ધવાઈ ગયું. પ્લો ફાટતાં સૂર્યનાં કિરણોમાં કાળા ભૂરા તારા દેખાતા હતા.

એ સુન્ન થઈ ગયો, પણ ઘડીબર માટે જ. નિરા-

ગોવાળને ત્યાં હાથ લેવા જવા માટે મેનાની દોષ્ટી કે પંચધાનુનું પાત્ર લઈ જવાની શિખામણ મેઈ આપતું નથી, બિલકુલ મેઈ તેમ કરે તો તેની ટીકા થાય, પાસેના ઘેરથી માગી આવેલા પાત્રમાં પણ હાથ લેવા જવાનું મેઈ કહેતું નથી. પણ અર્ચાંબીન શિક્ષણની અભિહારી એ છે કે તમારે ગાન જોઈતું હોય તો માનુભાષા કે પ્રાન્ત-ભાષાનું માધ્યમ જે તમારે કોઈ પડી ગયું છે, તમારું જ છે, તેને પડતું મૂકી અને દરિયાપારથી આપાત કરેલું માધ્યમ લઈ આવો, અને એમાં જ બધું ગાન ઝીંચો! આથી ગોવાળને ત્યાં હાથ લેવા જનારા સુવર્ણ કે પંચ-ધાનુનું પાત્ર મેળવવામાં જ અટવાઈ જાય છે! સાધન જ સાધ્ય થઈ જાય છે!

ટેમ્સ નદીમાં પાર્શ્વ નાખી ત્યાંનું પાખી ધરઆગળે લઈ આવવાનું મહા પરાક્રમ હડાપણબધુ ગણાય છે, પણ આપણે પ્રદેશ જામે માળવા જેવા હોય તોપણ ત્યાં લીંચોતરી વધારી ગાદરાં બકરાંનાં ટોળાંને હાંકી કાઢી પાતાળકૂવા ખેદાવવાની વાત ગળે ઝીતરતી નથી!

ધઈ ઉત્તમ અને પોષ્ટિક અનાજ છે, જેને એ સદના નથી તેને માટે તો તેને કોઈ પડેલું કોદરી જેવું હલકું ગણાતું સ્થાનિક ઉપજતું અનાજ વધારે મારું છે. રથળ પદાર્થોની બાળતમાં આપણે આવો વિવેક કરીએ છીએ ખરા, પણ સદમ બાળતો જે વિવેચ સદમ વિવેકની અપેક્ષા રાખે છે તેને માટે ભડી ગણ્યની કરીએ છીએ.

વિદ્યાર્થી જે ભાષા બાળપણથી સાંભળતો આવ્યો છે અને સાંભળી સાંભળીને તે બોલતા શીખ્યો છે, બીજાના સદમ અને રથળ અનુભવો તેણે જે ભાષામાં ભળ્યા છે, પોતાનાં ય સદમ અને રથળ અનુભવો જે ભાષામાં વ્યક્ત કર્યો છે તેની વ્યંજના અને મર્મ, અભિવ્યક્તિ, શક્તિ નાનાસે, સહજપણે ઝીંચે એ સામાન્ય બાળન છે, કુદરતી છે. પોતે તે ભાષામાં સદમ પળે પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરી શકે છે તેમ બીજાના વિચારો પણ ઝીંચી શકે છે. એની એ કુદરતી શક્તિને નિર્લેપ વિકસાવવાને બદલે પરભાષામાં શિક્ષણ આપીને કુદ્દિન કરી નાખવી એ માત્ર પોટનો સોદો જ નહીં, અત્યાચાર પણ છે જ.

અને આ બધી દ્રાવિડી વ્યાપામ શા માટે? નોક-ચાલીને છવતી રાખવા માટે! પોતાના દેશનો વડીવટ પરબાવામાં, સાકેય સિરઠમથી ચલાવવા માટે!

કોઈ પડવા મોટેલું જે વામી નાખીએ ત્યારે કેટલોક સમય સરીરમાં અચકિત તો આવી જ જાય, તેથી ગમરાવાનું ન હોય, પરંતુ પરદેજ બરાબર પાળશું તો સરીર આપોઆપ વળજે પરદેહી બોધભાષા શિક્ષણમાંથી કાઢતા શરૂઆતમાં એવું થશે ખરું, પણ સ્વભાષાના પિયુષ પીના માંડશું તો માનુભાષાને ય ધાવણ ફૂટકું અને સિંથુકાંતિ વધશે.

શાનાદદના આંચકાએ એને ચોંકાવી દીધો! હવે? બાપુલ શું કહેશે? માની સામે કયે મોઢે જવું? ફેઈલ! બસ ફેઈલ થઈ ગયો! ચોક્કસ અંગ્રેજીમાં જ રહી ગયો! મૃત્યુની સળ સાંભળીને પણ એને આટલી પીડા, આટલી નિરાશા ન થાત! હું કયાંક સમાઈ જઈ. કયાં? કયાં?

સામેથી ટ્રેન આવી રહી હતી.

જપોરના તીખા તડકામાં પ્લેટફોર્મ પર ટોણું ભેથું થઈ ગયું હતું. પોલિસો, રેશનના કર્મચારીઓ, નેશનલ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ અને ગ્રેડેસરો, કુલી... વગેરે છાતી ફટીફટીને બેઠોશ થતી જતી પાવંતી. ઉમાશંકરને કોલેજના પ્રિન્સીપાલે પકડી રાખ્યો હતો. અને ટ્રેનથી કચડાયેલું ચીંચરા જેવું રાકેશનું શય એજ પરિણામ-વાળા અખબારથી ટાંક્યું માની ગોદમાં નિરપદ પડ્યું હતું.

અત્યંત મનોહર સૃષ્ટિ છ પ્રકાશના રંગો પવન સમે
ગમે છ અને નાના પક્ષીઓની અવાજની કુનિયા એમને
પોતાના વન તરફ આકર્ષે છે વળી ગાડામાર્ગી અપાઠને
આવના તેજકિરણો ધરતી પર બાજી જિંદગીના નકશા
નીતરે છ!

એક નાના મેદા ઘાટના એક મળતા મકાનના
ઉપરના બામમાર્ગી એક
વૃષ્ટિ આ જનકુ એમની
આખો આગળ કુચલીઓ
પડી મઈ છે—નદીને કિનારે
પડેલી છીયા પર અઘાયલી
રેખાઓની જમ અને અ
આખોમાર્ગી પૂર્ણિમામનો
નહિ પણ પ્રમાથનો બાર
નરનાર છે પણ શરીરના
ભારે જીનવાનેપડેના જે
દલા સંકિતમાન નથી જાણે
એના પર શરીર કરતા બીજો
જાર નધારે સાગી ? ()
મારી આગળના થામસા
પરની હાથની પકડ મજ
બુત બની છે અને સ્ત્રીની
નસ ઉપમી આવી છ જાણે
શરીરની અસંકિતની જનકુ
કરી રહી છે

પણ વૃષ્ટી અત્યંત
હમી દેરાયુ હમયુ જ
સવાર થઈ છે પૂર્વનો પ્રકાશ થયારાં ગયા છે ને ફોલો
ખોળી શીખા છે જાણે રીક દર થતા આનંદનું આ મન
થયુ બનુ બૂલીને એ આ સૃષ્ટિને નીરખી રવા અને
મનુ બૂનના માટે લે એ અહીં આ-વા હતા? એમનું
ફરીથી પોતાની દૃષ્ટિને નાતરફ ફેરવી—જાણે સમગ્ર
આનંદને એમની આંખા આવરી નેતા ક્ષમણી હોય!

આનંદના અનેક રસેષા એમનું શરેરમા રહીને
નેવા હતા ધનથી ભાગતી લકાય એમને એક પલ્લુ આનંદ
એમનાથી અનન્ય ન હતા આજે મીતર વડની ઉમર

મઈ છે ત્યા સુધીમા તે સુખની મર્યાદા બાજુઓને દૂરી
વળ્યા છે

એટલે આ એમના આત્માએ પ્રશ્ન કર્યો 'કેમ કરી
છે આ કુનિયા?

આ' કુનિયા અને 'એ' કુનિયા
એ' કુનિયાએ એમને પુત્રો છે પુત્રી છે પત્ની

મનમેણ

(ગાન)

કુહડાની આમણીએ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

આપીની પાચરીએ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

અહલનો વામ હઈ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

અજબજાતી આમ થઈ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

કરણીનું ગીત હઈ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

કુ બિયાની ચીમ થઈ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

બીજા કમાડ તો ચ આંબો, રે આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

કાવાને પાચરી વધાવ્યો, રે તો ચ ના આંબો,
એ વાયરો મનમેણ!

હસિત બ્રમ

અને એ શું નથી? એના એ હજુ સુધી નિષ્ક્રમ કરી
લકયા નથી

અને એ ખૂટતી કરી એમને આ એકાતમા ખેંચી
લાવી એમને સાગનું હતું કે કેટલાક મહિમાઓથી
પુત્રો પત્ની એમની સાથે બરાબર વાત પલ્લુ કરતા નથી
અને પોતાને પલ્લુ એમની સાથે વાત કરી ગમતી નહોતી
જગત એમને સ્વાર્થના બધિયાર સરોવર નેપુ સાગવા
મકડુ હતું આટલી જિંદગી જીવ્યા પછી આપનું એમણે
તારનું હતું ત પછીના મોડા જ રિવસોમા તેઓ અહીં

પલ્લુ જીવે છે પુત્રો આને
ધણી સલામતા મઈ ગયા
છે બધા પરણીને પુત્ર-
વાળા બની ગયા છે પુત્રી
પણ ધણીને સારારે મઈ
છે પત્ની જમરાએ ગર્વા
છે

એ' કુનિયા અને
આ' કુનિયા

અહીં તો કોઈ નથી!
ના ના ઘણું બધું છે!
વહ વિચારે છે હોજુ જ
જોઈએ! નહીં તો આમ
જોયા કરું ખરા!

એમણે ધધામાથી નિ
વૃત્તિ સર્જી લીધી છે સમયની
ગતિએ અને વિધિના
હાથેએ એમને ખૂન ધનની
બેડ આપી છે, પુત્ર
પુત્રી ખીતો બધું જ છે
પલ્લુ જીવે કષ્ટક' નથી

દોડી આવ્યા હતા કોની સાથે? પોતાના આત્માની સાથે!

એટલામા સામેથી આરેક વર્ષની બાલિકા હાથમા અનેક રંગના ફૂનો લઈને દોડતી ફૂટતી દેખાઈ જાણે સાક્ષાત રોહની સરવાણી ચુકત છદમા વહી રહી છે! વૃદ્ધના હૈવામા કંઈ થયું વૃદ્ધનું મન વિચારતું હતું એ શું થયું? શું એ લાગણીની દોડધામ છે?

એ બાલિકા પોતાને જોઈ ન જાય એટલે વૃદ્ધ મારીની બાજુમા ખસી ગયા નીચે દાદર પર અવાજ થયો એટલે તુરત પડેલાની જેમ ઊભા રહ્યા ને ફરીથી એમણે બારી બહાર નજર નાખી પ્રકાશની માત્રા વધતી જતી હતી

જાણે એમનો આત્મા કોઈ રોહસંજિની પરિક્રમા કરી રહ્યો હતો એમણે આખો મીઠો તો એમને લાગ્યું કે પોતે આનંદના આસન પર બેસીને અચકાસના કોઈ અગોચર રથાને જઈ રહ્યા છે

પણ સાથે 'કોઈક' છે કોણ છે એ?

વૃદ્ધને ખબર પડી ગઈ છે કે બાલિકા ઉપર આવી ગઈ છે પણ તેઓ તેને જાણવા ઇચ્છતા નથી કે તેણે આગમન પોતે જાણે છે અને બાલિકા પણ ત્યાં ઇચ્છતી કે એના નંદા મિત્ર પોતાના આગમન વિશે જાણી જાય!

આ હમણાથી રોજનું બની ગયું છે

બાલિકાનું નામ છે સન્ધ્યાકાસુ તે ગામના માળીની છોકરીની છોકરી છે માળીએ છોકરીને મુબઈ પરણાવી છે પણ હમણા બીજી મુવાવડ માટે તે પિયર આવી છે ને કે સડુ તો પડેયેથી જ મામાને ત્યાં રહે છે ગામ અને આ વૃદ્ધના મકાનની વચ્ચે જ એના મામાની વાડી છે

એ સડુ રોજના નિયમ મુજબ આજે પણ ફૂનો લઈને આવી એના મિત્રને બારી બહાર નજર નાખતો જોઈએજો બાજુમા પડેલ રૂદ્ધ વૃદ્ધના પગની પાછળ મૂક્યું થોડા અવાજ થયો પણ એ તો એમ જ માને છે કે આટલા અવાજની કોઈને ખબર ન પડે તેથી એ રૂદ્ધ પર ઊભી ચર્મને એણે વૃદ્ધની આખો દાખી

પછી અવાજ બદલવો જરાયે કૃત્રિમ પ્રયાત્ન કર્યો વિના તે બોલી 'બોનો, હું કોણ છું ?'

પણ જવાબ આપવાને બદલે વૃદ્ધ તો સડુના કુમળા હાથ-જે એમની આખોને રાહી રહ્યા હતા-તે હાથો પર ધીરે ધીરે પોતાનો હાથ ફેરવવા લાગ્યા જાણે નર

જાત એવનમા તેઓ વાતસહ્યનું આરોપણ કરવા માગતા ન હોય!

પણ એકાએક વૃદ્ધના હાથ ફરતા અટકી ગયા સડુ અને વૃદ્ધના રોજના કાર્યક્રમમા આણ બંધ થવાનું કેટું આવતું નહોતું સડુ પહેલા તો વિચારમા પડી ગઈ પણ બહુ વિચાર કરવાની એને આદત નહોતી એટલે એણે ફરીથી પૂછ્યું 'બોનો, હું કોણ છું ?'

એટલામા સડુની આગળીઓને ગરમ તાણીનો રપશ થયો એણે એક આખ પરથી હાથ હટાવી લીધો ને જોયું તો એના મિત્રની આખમાથી આસ સરી રહ્યા હતા અને એટલે જ એણે બીજો હાથ પણ આખ પરથી હટાવી એક હાથે વૃદ્ધની દાડી હલાવતા કાકનુદીબર્થો રનરે પૂછ્યું 'બોનોને તમને શું થયું છે?'

વૃદ્ધની આખો ખૂબ કડુણ બની ગઈ અને એમણે એવી ગદગદતાથી બાલિકા સામે જોયું કે સડુને કંઈ સ્પષ્ટ નહિ ને તે પણ રહી પડી એટલે જ થયે એને રૂદ્ધ પરથી ઊંચકી લઇ સોફા પર બેસાડી વૃદ્ધના મનમા ધણી વાર પ્રશ્ન બેઠો હતો કે મારા પુત્ર-પૌત્રોમાથી કોઈ નહિ ને આ અજાણી બાલિકાએ કેમ મારા હૃદયને રોહથી સજાર અને પોણું બનાવી દીધું છે? પોતાના પૌત્રો પણ બાળકો હતા અને આ એ બાલિકા હતી પણ એમને જીવિને પ્રશ્ન પૂછવાનું માડી વાણું ને પોતે સડુના રોહમા ફૂલી ગયા

અને રોજના કાર્યક્રમ મુજબ સડુની નાનકડી આગળી પકડી આનાનાડી સુધાની પરિક્રમા કરના નીકળ્યા એમને ત્યારે લાગ્યું કે બ્રહ્માડનું રહસ્ય આટલામા કષ્ટાક સતતર્ષને પોણું છે પાછા ફરી વખતે સડુએ પ્રશ્ન કર્યો 'બોનો ને તમે કેમ રડતા હતા?'

'અમરથો જ'

'અમરથા એટલે શું?' નિરોષ પ્રશ્નના પવનિઅ વૃદ્ધને ફરી હસાવ્યો

'અમરથા એટલે અમરથા ખાલી' વૃદ્ધને લાગ્યું કે સડુને સમજાવવા માટે પોતાની જીદ ખૂબ નાની-ટૂંકી છે સડુના હૃદય મુધી પડોમતા પડેલા એણે ઘડે શીખવુ પડે- ધણી રીતે બદલાવુ પડે

'જા જા તું તો જરો છે!' અને ફરીથી ધણી વખતે સડુના આરેથી આ તુ કાર સામગ્રિને તા વૃદ્ધને આનંદ અપરિમિત બની ગયા

વાત એમ હતી કે મરુને ને આ જુદને પડેનરડેવી
 એકબાબુ થઈ ત્યારે સરુએ એનેવું કહીને જ મોનાવેનો
 જિદગીના છેલ્લા આરા મુરી આવી પડોએનો ધનિક
 વૃદ્ધ બાપ 'સુરભી' 'રડી' 'તમે' ત્રિ સાલ
 બીને વળે થારી ગસ ન હોવ તો તેને આ 'તુ' ખૂન
 ગમી ગેવું પણ આ લામુ આલુ નહિ મરુની માને
 ત્યારે આ ખનર પડી કે એની દીકરી વૃદ્ધ પુરુષને 'તુ'
 કહીને મોનાવે છે ત્યારે તેને તોમ ન મોનાવા માટે
 સમજાવી હતી અને કે સરુને તો એવું કા બુ ગરામર
 સમજાયું જ નહેવું પણ તેને એક દવીવ વાદ રહી ગઈ
 હતી એટલે એક દિવસ વૃદ્ધે 'તુ' ને મરુને તમે
 મોનાવાનું કાલ્ય પ્રજ્ઞુ ત્યારે તમે કહ્યું તમે મારાથી
 મોટા છો ને?

તેને કે સરુઆનમઃ છુ 'તુ' 'તમે' કરતા એને ધડી
 મુશિનત પડી હતી તો ખજુ મેલક કેલક વાર તુ
 બોનાઈ જતુ તમ આજ ખજુ ત 'મોનાઈ' ગયું અને
 જુદનું હૈયું આન 'ની મરનાબીમા ગાન કરીને બહાર
 આનું એમને ત્યારે થયું આ આનદની અવધિ ચિર
 કા કેમ દાતી નહિ હોય?

પછી વૃદ્ધે નિમિત્ત પ્રકારનું હમતુ માફ રાખી
 મરુને કહ્યું હ નારી તાત સાગી છે હુ જ જોઈ છુ

એ તો ને સાભળીને તામરુએ કહ્યું પણ તો પાનગ
 જુદના પડેરડેમા પોતાનું મેં હુ પાવી દીધું આ બની
 લીના વૃદ્ધ હૈયને નકા તરુદાન તરફ ખચીવ તી ની
 એમને ધડીભર થયું શુ આટલી ઉમર સુધી જ અનુ
 લવના ન મળ્યું તે આને જ અનુલવનાનું લખ્યું હશે
 કે પડી અલ્યા સુધે એવું અનુલવનાને હુ લાયક નહીતો?

એકધારી વડી જતી નીમ પગ રાખીએ ને પગને
 જ આનદદાથી નીપચી થાય તેમ જ પ્રકારેના આનદ
 આ નવા લાગબીના મોજથી જુદના હૈયને થયો ત્યારે
 વૃદ્ધ બાપ કે બનીને પેતાના હૈયને પૂછી બેઠા શુ રને
 હતા રપ હતી પણ મગાણા દશ?

વૃદ્ધ બાપે સરુને એની રીત બાપી લેતા કહ્યું હમા
 કે મુને સુધી એ ધન ન હોય?

એકાએક જુદના મુખમાથી સખ્તો સર્જા-સરુને
 સમજાવવા કે પાતાના હૈયને તે તો તમે મોતે પજુ
 ભવતા નહોતા-એ સરુ આ તા ને દિખાય છે એ
 જગત-જગન કુલ હમા પાનું પચીઓ એટલ જ

સારું છે બીજું બધું જગત સારું નથી !
 'પણ જગત છે કયા?' ધડીમા જુદની સાથે તો
 ધડીમા આનાનાડી તરફ જોતી તે બોલી.

ત્યારે વૃદ્ધે આરે દિશા તરફ હાથ ફેરવી છે-સરુને
 મે દાથે પકડી કહ્યું આ જગત-માફ જગત છે

જુદને આ 'ગાઠ' કાઢતો એક સરુ બોલી 'તમને
 તો કઈ બોલતા જ આવડતું નથી'

'તે કેટલું સાચું કહ્યું' હજુ તો મારે તારી પાસેથી
 ધણુ શીખવાનું છે' અને આમ બોલતા બોલતા જ
 એમની વૃદ્ધ કાયા કુમળ-લીલા ધાસમા બેસી પડી
 સરુનું નમણું-નિહોં રૂપ ધડીકમા અનેક બાવપનટા
 ધર્મ બેનું હતું ક્યારેક એની બાબા પહેાળી થઈ
 જતી તો ક્યારેક એ મોમાથી બલ મહાર કાઢી માળા
 પાડતી

આચિતા એને શુ મનપુ તે જુદને કહે 'તમે ઘણા
 દિવસથી થોડા થયા નથી આને થોડા થાઓ' અને
 અમ કહી જુદને થોડો બનાવવા બળ લાવવા લાગી
 ત્યારે જુદને લૂટણિયું પાછા ત્યારે આપાની નાનકડી
 ડામીને ટૂંકો એક હાથમા લઈ મોલવા લાગી 'ચન
 ર થોડા ચન ચન ર થોડા-ચન-ચન'

એ આનદ લૂટતા લૂટતા એનો થોડો પડી ગયો
 એને જલદી જલદી થોડા પરથી ઊતરી દૂર થઈ જોતી
 રહી ને બોલી

'કેમ, કેવી મન પડી?'
 વૃદ્ધે લોથ થતા કહ્યું 'હવે તુ મારા હાથમા તો
 આત'

પકડે તો ખરો ! એમ બોલી સરુ આગળ
 દોડના લાગી વૃદ્ધ દોડવાનો અભિનય કરતા એની પાછળ
 આનદ લાગ્યા આલ્યા ખરમ પ્રભ આનદમા સ્નાન
 કરવા લાગ્યો

સાભાળુ છે કે ને માલુસ ખૂન હસે છે તેને રડ
 વાનો વળત આવે છે અને એવું છે કે ને પૂર્ણ
 રીતે ખીડી ઝેડ્યું હોવ છે તે પાછું ખીડાઈ જવા-ખરી
 બલા કે જુટાઈ જવા મારે મરે તે કારણે પણ જુદનો
 આલ્યા આ મિત્રો વિચાર કરતા થોડી જ મિનિટમા
 ચલ્ય ખની ગયો

બહુ સરિર આને છે ને ચન સિંધર ખનીને વિચાર
 કરે છે સરુ સરુ મારી પાસે નહિ હશે ત્યારે ?

‘હું તમને કયા વિશેષણથી નવાજું ? એ જ મને સ્પષ્ટ થઈ તમારો પ્રેમ, તમારું ચારિત્ર્ય મને સુગંધ કરે છે તમારી કસોટી કરવા હું અસમર્થ છું તમે જે તમારી પોતાની પરીક્ષા બંતે કરી તે સ્વીકારું છું અને તમારી ખાતર હું ‘પિતા’ની પદવી ગ્રહણ કરું છું મારી કબજા તો તમે લગભગ પૂરી જ કરી છે એમ હું માનું છું સાચો પિતા તો એ જ કે જે પોતાથી પશુ સવિશેષ ચારિત્ર્યનાં પુત્રને પેદા કરે, અને સાચો પુત્ર પશુ એ જ કે પિતાએ જે કંઈ કહ્યું હોય તેમા અભિવૃદ્ધિ કરે તમે જે મને પિતાનું પદ આપ્યું છે, તેને તમારા પ્રેમની ભેટ સમજીને સ્વીકારું છું તે પદને યોગ્ય બનવા પ્રયત્ન પણ કરીશ’

‘પરમાત્મા તમને દીર્ઘાયુ બક્ષે તમારો ઉપરોગ ભારતની ઉન્નતિ માટે થાય એ મારી ઇચ્છા છે

આના મર્મસ્પર્શી શબ્દોમા આપુએ વિનોબાના પત્નો ઉત્તર આપ્યો હતો એમના હૃદયમા વિનોબા માટે કેટલી લાગણી કેટલી શ્રદ્ધા હતી ? પિતાના આશીર્વાદો પુત્ર પૂરા કરે એનું કાંતલક્ષન પણ ગાંધીજીની વાણીમા અડી દેખાય છે,

જન્મજાત વૈરાગી

વિનોબા જન્મજાત વૈરાગી છે નાનપણથી જ એમનામા ત્યાગ અને તપસ્યાની આવનાઓ જાણત થતા લાગી હતી તેમા સાંધી માતા’ના પુણ્ય સંસ્કારોએ વળી કઈં જોર આપ્યો આર વર્ષની નાની વયમા તેમણે આજ્ઞાન બ્રહ્મચારી રહેવાની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા લીધી અને સ્વદેશસેવાનું મત ધારણ કર્યું

આમા ઉત્કટ વૈરાગ્યને લીધે તેઓએ શાળા શિક્ષણ છોડી દીધું પ્રમાણપત્રો આપમા ફોળી દીધા અને લગ્ન કર્યાં માટે ધર છોડી આની નીકળ્યા પરંતુ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટે હિમાલય જવા પહેલા ગાંધીજી જેવા સમર્થ પુરુષનો મેળાપ થયો તેઓએ વિનોબાને આદેશ આપ્યો કે સસાર ત્યાગ એ મુક્તિ નથી પરંતુ સમગ્રમા રહેતો સસારના જીવોની સેવા કરવી એ સૌથી મહાન તપસ્યા છે દરિદ્રી જ સાક્ષાત્ દેવતા છે, દરિદ્રનારણ્યની પૂજાથી વિશેષ કોઈ પૂજા કોઈ તપસ્યા અથવા કોઈ ધર્મ નથી.

ત્યારથી વિનોબાજી પુ બાપુના સહગામી અને આત્મીયજન બની ગયા

પૂ બાપુજીની ઇચ્છાંમા

પૂ બાપુ આ નવા શિષ્યથી ઘણા જ પ્રભાવિત થયા તેથી જ તેમણે વિનોબાના પિતાજી ઉપરના પત્રમા લખ્યું તમારો વિનોબા મારી પાસે છે આટની નાની ઉંમરમા તમારા પુત્રે જે તેજસ્વિતા અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યા છે તે પ્રાપ્ત કરતા મને કેટલા વર્ષો લાગ્યા હતા

બનતાં સુધી આ જ પત્રમા ગાંધીજીએ વિનોબાને બદલે વિનોબા’ સંબોધન લખ્યું હતું આ નામ પછીથી પ્રચલિત થયું

વિનોબા એટલી તન્મયતા નિદા અને લગનથી કામ કરતા કે પૂ બાપુ ગૃહગૃહ મુકે જતા આશ્રમના પાવખાના સાફ કરીને અદ્યતો પ્રત્યે સમન્વયકારને પ્રયોગપ્રમા સૌથી પ્રથમ રજૂ કરનાર વિનોબા હતા બાપુએ આ સાહસની મુશ્કેલી પ્રશ્ન સા કરી અને એ કારણે અશ્વસવૃત્તિએની ફરજોને એક ભાગ બના થો આ પરિસ્થિતિ આશ્રમમા એક પ્રકારનો વિરોધરૂપ જોશો કેરો અને ખૂબ ગાંધીજીના બહેન આશ્રમને તિલાંજલિ આપી આનું ગયા પરંતુ બાપુ અડગ રહ્યા

વિનોબાનું આશ્રમજીવન એક આદર્શરૂપ હતું તેમના ત્યાગપૂર્ણ નિર્ધારિત જીવનથી સુગંધ થઈને તે જન્મતાવાલ બાળને એક વાર કહ્યું હતું ‘જે પરમાત્મા મને આ શરીરથી વિનોબાની શ્રદ્ધાને પાત્ર બનાવે’ તા હું મારા જીવનનું પરમ સૌભાગ્ય માનું આ દુનિયામા ગાંધીજી મારે માટે પિતાનું અને વિનોબા મારું પુત્ર બની રહે છે’

આ સમય દરમ્યાન ગાંધીજીએ દ્વિકૃતગત સત્યા મહત્ત્વ સંકળે ચો પુરસ્કૃત એ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થયા કે આના શ્રીગણેશ કૈાનું આંગે ? નિસંકોચ આપુએ વિનોબાજીને પસંદ કર્યો તેથી આપુની મંદિરાગ્રહ સેનાના સેનાની વિનોબા વાઈ ગયા ત્યો તેમના ત્યાગ ધ્યાના કરણ વિશેષ સફળ થયો

ભારતની જનતાને વિનોબા’ અન્નપ્રય નામે હતું ‘હરિજન સેનક’ના હાલરો વાયોએ આ સંબંધમા જિજ્ઞાસાભરી પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા ‘વિનોબા કોણ છે ?’

પ્રત્યુત્તરમાં માપુએ જાગૃત્યુ, 'વિનાયા કોણ છે? મેં તેને સત્યાગ્રહમાં શા માટે અગ્રગણ્ય બનાવ્યા? ખીજા કોનને કેમ નહિ?'

'તેઓ મહાન ત્યાગી અને તપસ્વી છે સસ્તુના પ્રકાશ પડિત છે તેઓ મારા આશ્રમના પ્રથમ હરેજના આશ્રમવાસી છે તેમની અમરજીરાકિત અદ્ભૂત છે એ બાવે તેઓ અધ્યયનશીલ છે ખરેખર તમની તુલના કરી શકાય તેના મદ્દ થોડા મધ્યસ્થ છે'

ગાંધીજીને પગથે પગથે

તે કાર્ય માંડીએ વિનાયાને સોંપ્યું તે તમણે પૂરી વગનથી પર પાડ્યું અને વિનાયા માટે પરનાતમ પછીનું બે કાર્ક ખીજુ પ કોણ ત્ય તે માંડીએ છ તેમણે ગાંધીજીને સર્વેશ તા શુ પશુ સાક્ષાત્ દેવ માન્યા બાપુ પશુ તમની આ પરમ ભક્તિથી ધણી જ પ્રભાવિત થયા વિનાયાના એક પત્રનો ઉત્તર કેના હૃદય પ્રપંશી શન્દોમાં માપુએ આપ્યા હતા તમારી અહા તથા ભક્તિ એ મામા આનંદાશુ ભરી દે છે ' અને ચોખ્ખે દોઢ કે ન દોઢ પશુ તમને તા આલુ ફળ મળ્યા જ ખરેખર તમે કોઈ મોટી સેવાનું નિમિત્ત બન્યા'

બાપુ સર્વપૂર્વક હરવખત કહેતા પુત્ર પિતા કરના પાપુ સનારા નીકળ્યા

બાપુના અવસાન પછી સત્ત્વ નિરાશાગ્રી ગા. અધકાર વાપી ગયા સામે એ પ્રજા ઉપરિચિત થયા કે 'ગાંધીનાંદુ ભાનિ હવે કેવું હશે? સર્વેશ વ હવે શુ આગળ પ્રાપ્ત કરી શકશે? ખરેખર શુ ગાંધીજી મહા કાર્ય હવે સમાપ્ત થઈ ગયું છે?'

આ અધકારમાં પાપુ આશાનું એક ગાંધી કિંગ્ડમ ચમકી રહ્યું હતું ત હવે - વિનાયા સામે જ ગાંધીજીએ જ મહાકાર્યનો આરંભ કરી દેતા તની માત્ર ભૂમિકા જ સમાપ્ત થઈ હતી સર્વોદયનો કેરળ હૃદય જ ભારતના અતરિક્ષમાં થયા હતા વિનાયા આશાદીપતા કપમાં આના કમિન મમથમાં ગાપુ પ્રગટ થયા બાપુનું અધૂરું કાર્ય પૂરું કરવાની તમણે પ્રિત્યા લીધી બાપુએ ખતાવેન મામ' ગાનન નો મારો પ્રયત્ન છે' એવા એકા સજ્જો માથે તમે કમ'દેવમાં ઉતરી પડ્યા

નવો રોહ

દેનાપાદના સમેવનમાંથી વિનાયા તૈવ મણ પડો ન્યા. ત્યા શોષણ - દમન અશાન્તિ - અરાજકતાનું એક જ સમાજાત્ય જનશુ હતું હરિદનારાયદોની આવી

દીનદીન રિયતિ બેઈને તેમનું હૃદય કચળાથી ભરાઈ આવ્યું એ રિયતિની વાસ્તવિકતા તેમના નીચેના ઉદ્ધ મારો ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે -

'અદિ'સામા મારી અવિચલ આસ્થા છે તરી જ કુ ત્યા કાર્ય કરતો રહ્યો નહિ તા કુ સામ્યવાદીઓમાં દાખલ થઈ ગયો હોત આવી ત્યાની દ્વાનત છે'

આનવાથી પશુ વિનાયા મતોષ ન પામ્યા શોષણ ખારોને તેઓએ પકકાર દે કયો, અમે કમ્પીએ છીએ કે આપણા દેશમાં રક્તપાત ન થાય ગરીબ તન ગરની હાર્ડ ન થાય ગરીબોને ઉતારી પાડી હવેકા ગણવાનો પ્રવાસ ન કરે પરન્તુ બે આ સતોષપ્રિય જનતાને ઉતારી પા વાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે તો કુ સાક સાક કહુ છું કે ને આપને કરોળિયાની માફક નાપ મારીને ખાઈ જશે

ખરી રીતે આ વિનાયાની વાણી ન હતી આ'તા મુગ્ધો અરાજ હતા સમયની માગણી હતી તને કોણ દોગી શકે એમ હતું ?

'સમ ભૂમિ ગોપાતકી' - વિનાયાની આ વાણી 'આકુમારીથી હિમાન્ય સુધી મુજી જોડી તૈવ ગણના પોચમથ ની ગમથી ભૂમિદાનની બાગીરથીની અમૃત ધારા ઉજ્જવ પામી મે મહિનામાં તો ૧૨ હજાર એકર જમીન આ પ્રવાહથી પ્રસાદિત થઈ

વિનાયાની ભૂમિયાત્રા હવે શક થઈ દીનદસિતાના દેનદાન બનીને તેઓ ઘેર ઘેર દાર દાર જઈને અલખ જગતવારા નીકળી પડ્યા

'આ દાન નથી ઉપકાર નથી આ તો મારો હક છે તથી મને આપો' - એમ કહેતા કહેતા તેઓ પોતાને છઠી ભાગ લેતા માટે ભારતના ઘેર ઘેર જઈ રહ્યા છે આ મહાનતને તમેએ જ્ય તપ નિષમ ધર્મ માન્યા છે આને તેઓ પ્રજાસુય થઈ કહે છે આને જ તેઓ ધર્મ પવિત્રન કહે છે અરે આને જ તેઓએ કિસાનમજદૂરનું રાજ્ય કહ્યું છે ખરેખર આણુ જ બાપુની કે પતાનું ભારત છે

હવે મુદાન બાગીરથીની કેટલી થ ધા એકો ફૂટી નીકળી છે સપત્તિ લખ અમદાન જીવનદાન પ્રામદાન સર્વોદયપાત શાનિસેના પગેરે અનેક શાખાઓ તેમાંથી ઉદ્ભવ પાળી છે વિનાયા ધરતીને જીવી રીતે પરમા ત્યાએ જશેવી બે માને છે તેવી રીતે સ પત્તિને પશુ પરમાત્માની માને છે તે તો સમાજરૂપી નારાચલની

મો છે, આપણે તો કેવળ નારાયણના સેવક છીએ,
 હસ્તી ઉપર આપણા અધિકાર કેવી રીતે યથા
 મનુ' આ કથન કેટલું અર્થગંભીર, કેટલું લઘુ છે!

દીનોના દેવતા

વિનોબા વિષ્ણી મહત્તમ કાર્તિકા પ્રવર્તક છે. તેઓ
 ૧૪ મહાન છે. તેમનું જીવન આદર્શ તેમ જ અનુ-
 રણીય છે. તેમનું દર્શન પ્રાચીન ઋષિમુનિઓનું સ્મરણ
 રાવે છે તેઓ સાક્ષાત્ દરિદ્રોના દેવ છે. પરંતુ તેમના
 ૧૧૦૦ ઉપાયયોગ દરિદ્રનારાયણો છે. તેમની સેવા એ
 તમનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય છે. રાત્રિ ઉપર તેમની અવૃત્ત
 શ્રદ્ધા છે. એક વાર ચિત્રકૂટ યાત્રે તેઓ નીકળ્યા હતા,
 પણ તેઓ રામના મંદિરમાં ગયા નહીં. તેથી કોઈએ તેનું
 કારણ પૂછતા બોલ્યાવું : 'આ બધી રામની તો સેવા છે.

આથી મોટી બીજી કઈ સેવા હોઈ શકે?'

વિનોબામંદિરો, પ્રત્યે કેટલી મમતા છે! પ્રાર્થના-
 સભાઓમાં તેઓ વારંવાર કહે છે : 'ભાઈ આપ સહ
 રહો છો, તે સ્થાન મારે માટે પવિત્ર છે. આપનું શરીર
 મારે માટે પવિત્રતાનું ખાલી પૂતળું જ નથી. હું તો
 આપને ઈશ્વર માનીને આપની સેના કરવા આવ્યો છું.
 હાંબા પ્રવાસોથી માનું શરીર થાકી જાય છે. પરંતુ ભાઈ
 આપની સેવા કરવાનો સુઅવસર મળે છે, ત્યારે થાક તો
 કોણ જાણે કયા અદ્ભુત યથા જાય છે.'

અનંતના અણુયંત્રા પ્રવાસી છે આ વિનોબા.
 અણુથી મહત્ત્વ ભણી, બ્યક્તિથી વિશ્વ, બણી, વિદ્યાનગરી
 પરાશ્રામ મુઠી એના પગલાં પડતાં જાય છે, અને અર્વા
 ચીન જગતના અનેકવિધ વિચાર વમળોમાંથી પરમ શુદ્ધ
 અને પરમ મંગળ વિચાર-કમળો પ્રકટાવે છે

ધ્યાના યાત્રા

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂપિયા ૧, પરદેશ માટે શિલિંગ ૧૨. લવાજમ મનીઓડરથી કાર્યોલગન
 સગુણે મોકલવું. પ્રથમ અંકથી જ ગ્રાહકો નોંધાય છે. દર માસની ધારની તારીખે અંક પોસ્ટ
 થાય છે. થોડી નફો હાથકાગળ પર હપ્તમ છે. તેનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં આઠ, પરદેશ માટે
 શિલિંગ ૧૧, પત્રવ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અવશ્ય લખવો.

'ધ્યાના યાત્રા' કાર્યાલય, રૂપાયતન, ભૂતાગડ

ગીતાજલિ - એક અધ્યયન

લેખક : શુદ્ધચાલ મહિલકલ; મૂલ્ય : મવા રૂપિયા

શુદ્ધેવના વિખ્યાત કાવ્યસમૂહ 'ગીતાજલિ'માંના કાવ્યોનો તેમના નિઃકટના અતેવાસી મહિલકલએ
 મર્મરપરી હતા સરળ પરિચય કરાવતા આપેલા પ્રવચનોનો કાવ્યો સહિતનો સંગ્રહ. પ્રકાશક : રૂપાયતન પ્રકાશન

અનુક્રમણિકા... ૧૨ રૂપિયા ૧૯૫૯

૪૪

૪૪

૧ સરદારશ્રીના પત્ર ૭	૭ શાનદેવ - ચિન્તનિકા .. વિનોબાજી ૧૨
૨ નિસર્ગોપચારનો નિર્સર્ગ ... કાકા કાલેલકર ૩	૮ આપધાત ... ચંદ્રકિંગ્મ સક્સેના ૧૪
૩ કદમ્બલી ... રાજેન્દ્ર શાહ ૩	૯ સરુ નહિ હોય ત્યારે? .. લલિતકુમાર શાહી ૧૯
૪ સાર્વભૌમ હૃદયવાણી ... રતિલાલ-અનિલ ૫	૧૦ મંનમોહ ... હસિન ખૂચ ૧૯
૫ શુદ્ધચાત્રમ ... રાજેન્દ્રપ્રધાન ૭	૧૧ અનંતના અણુયંત્રા પ્રવાસી : વિનોબા અ.આ. ૨૨
૬ સત્યામવી જીવનદર્શન ... શાંતિભાઈ દેસાઈ ૮	વિચાર કણિકા, મુક્તકે વિગેરે વિગેરે

પ્રકાશક અને મુદ્રક : પીરન ગોંધી - રૂપાયતન મુદ્રણાલય - જૂનાગઢ

રજીસ્ટ્રેશન આફ ક્યુસપેપર્સ (સેન્ટ્રલ) ૧૯૪૮, ૧૯૫૬, ૧૯૮૮

ફોર્મ IV આધાર નિયંત્રણ

૧ પ્રકાશન સ્થળ	-- રાજ્યતન, જૂનાગઢ
૨ કપાડે કપાડે પ્રસિદ્ધ થાય છે	દર માસની બારમી તારીખે માસિક તરીકે
૩ છાપનારનું નામ	ધીરેન ગાધી
રાષ્ટ્રીયતા (નેશનેલિટી)	ભારતીય
સરનામું	રાજ્યતન મુદ્રણાલય જૂનાગઢ
૪ પ્રકાશકનું નામ	ધીરેન ગાધી
રાષ્ટ્રીયતા (નેશનેલિટી)	ભારતીય
સરનામું	રાજ્યતન જૂનાગઢ
૫ તત્ત્વીય નામ	નવીન ગાધી
રાષ્ટ્રીયતા (નેશનેલિટી)	ભારતીય
સરનામું	રાજ્યતન જૂનાગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)
૬ માલિકનું નામ	રાજ્યતન સંસ્થા જૂનાગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

હું ધીરેન ગાધી નાથી સોગંદપૂર્વક જાહેર કરું છું કે ઉપરની હકીકત હું જાણ છું અને માનું છું તથા સુધી ખર્ચા છે

તા ૨૧-૧-૫૯

(સહી) ધીરેન ગાધી

પ્રકાશક

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા બાપુ [ભાગ ૧-૨-૩]

મૂલ્ય : દરેક ભાગનું પચાસ-પચાસ નવા પૈસા

પૂજ્ય બાપુજીની બહુમુખી પ્રતિભા અને વિરલ વ્યક્તિત્વનાં અનેક પાસાંઓનો પરિચય કરાવતા પ્રેરક જીવન-પ્રસંગોની પુસ્તિકાઓ.

ગાંધી-ગુરુ

લેખક : શ્રી ગુરુદયાલ મલ્હિત્ર : મૂલ્ય : સવા રૂપિયા

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના 'સાક્ષાત્તી અંબલિ'માં આ લેખમાળાનું મહત્ત્વ સમજાવતાં લખ્યું છે :

“વૈષ્ણવ ભક્તો જેમ મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામચન્દ્ર અને લીલા વિગ્રહી કૃષ્ણચન્દ્ર વચ્ચે અભેદ ભેદ શકે છે તેમ જ ગુરુદયાલજી પણ ગુરુદેવ અને ગાંધીજી વચ્ચે અભેદ જુએ છે એમની એ અભેદ દષ્ટિ એમણે આ નાનકડી લેખમાળામાં અનેક રીતે વિશદ-કરી છે.”

મસ્તીની પળોમાં

લેખક રતિલાલ-અનિલ : મૂલ્ય : પંદરો નવા પૈસા

પોકેટ સાઈઝના, જોયા રંગીન કાગળ પર રંગીન શાળીમાં છાપેલ આ સુંદર મુક્તક સંગ્રહ વિશે જાણીતા વિવેચક શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી લખે છે :

“તમારાં કેટલાક મુક્તકોમાં વિચાર અને રચનાની આકર્ષક આકૃતિ છે. ‘વસંત માગીને,’ ‘કહેવાતું સ્વર્ગ,’ ‘કોને ગમે?’ જેવાં એનાં ઉદાહરણો છે. ‘ધમધા,’ ‘અધમતા જેવું લક્ષણ-’ ‘મૃતિના પથ્થરને,’ જેવામાં ભાવને ક્વનિ આહવાદ છે.

“આત્મા સમૃદ્ધ થયા કરશે તેમતેમ તમારી કવિતામાં વધારે સૌન્દર્ય આવશે.”

ઠમરો અને તુલસી

લેખક : રતિલાલ-અનિલ : મૂલ્ય : બે રૂપિયા

ગીતા, ગઝલો અને મુક્તકોના આ સંગ્રહની પ્રસ્તાવનામાં જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ લખે છે :

“ભાઈ અનિલે પોતાની કવિતાઓને “ઠમરો અને તુલસી” માન્યાં છે...એ પર્ણ મંજરીમાં બે વરતુ જરૂર છે; ઠમરાનું સૌરભ અને તુલસીનો તીવ્ર મધુર આસ્વાદ. તે કરતાંય વિશિષ્ટ છે એ માનવ-જિંદગીના નામ કવિની પર્ણમંજરીનો દ્રવ્યશુભ, જે અદૃશ્ય અર્થની ચેતે તેના પ્રત્યેક પર્ણમાં વ્યાપેલો છે અને તેનું પાન કરનાર પાઠક કે શ્રોતાને જીવનસ્વાસ્થ્ય માટે પચ્ચકારક સત્ત્વ નીવડે તેવો છે.”

અલ્લાહના બંદાઓ

સુસ્તિમ સંતો, યોલિયા, ફકીર અને ખલીફાઓના જીવનના પ્રેરણાદાયક પ્રસંગોનો સંગ્રહ, સરળ, રોચક શાળીમાં અને મુલક છપાઈમાં કેપાયતન પ્રકાશન તરફથી પ્રગટ થયો છે. મૂલ્ય છ આના : પોરેટજ પાંચ નવા પૈસા.

ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા : લેખક : ગુરુદયાલ મલ્હિત્ર

માનવવજીનને જોયે ને જોયે વર્ધ જવાની પ્રેરણા આપતા બાપુના આદેશોને સુબોધ પ્રવાસવર્ધનમાં રૂંથી લેવામાં આવ્યા છે. મૂ. ૨૦ નવા પૈસા.

કેપાયતન પ્રકાશન. જૂનાગઢ